صحيح البخاري
بە کوردی
وەرگێڕاوی هەموو فەرمموودە صەحیحەکانی
ئیمامی بوخارییە کە ژمارەیان (٧٥٦٣) فەرموودەیە
بەرگی شەشەم
نوسینی
أبو عبدالله محمد بن اسماعيل البخاري
وەرگێرانی
محمد ملا صاڵح بامۆکی
صحيح البخاري
www.iqra.ahlamontada.com
منتدى اقرأ الثقافي

به كوردی

بەرگی شەشەم

پەڕاوەکانی..غەزاکان ، تەفسیر و ڕاڤەی قورئان

نوسینی

أبو عبدالله محمد بن اسماعیل البخاري

وەرگێڕانی

محمد ملا صالح بامۆکی

(صحيح البخاري) به كوردی

بەرگی شەشەم

نووسینی..أبو عبدالله محمد بن اسماعیل البخاری

وەرگێڕانی.. محمد ملا صالح بامۆكی

چاپی یەكەم ٢٠٢٣

تیراژ : ١٠٠٠ دانە

دیزاین .. ئەحمەد

لە بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی تیشك

١- بابُ غَزْوَةِ الْعُشَيْرَةِ أَوِ الْعُسَيْرَةِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: أَوَّلُ مَا غَزَا النَّبِيُّ ﷺ الأَبْوَاءَ، ثُمَّ بُوَاطَ، ثُمَّ الْعُشَيْرَةَ

١- باسی غەزای عوشەیرە یان عوسەیرە

ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: یەکەم غەزای کە پێغەمبەر ﷺ کردی ئەبواء بوو پاشان بوات[2] بوو، دواتر عوشەیرە[3] بوو

٣٩٤٩- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: كُنْتُ إِلَى جَنْبِ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، فَقِيلَ لَهُ: كَمْ غَزَا النَّبِيُّ ﷺ مِنْ غَزْوَةٍ؟ قَالَ: تِسْعَ عَشْرَةَ. قِيلَ: كَمْ غَزَوْتَ أَنْتَ مَعَهُ؟ قَالَ: سَبْعَ عَشْرَةَ. قُلْتُ: فَأَيُّهُمْ كَانَتْ أَوَّلَ؟ قَالَ: الْعُسَيْرَةُ أَوِ الْعُشَيْرُ. فَذَكَرْتُ لِقَتَادَةَ، فَقَالَ: الْعُشَيْرُ[4].

---

(١) المغـازي: به مانـاى پەلامـار دانـی کـافران و شـوێنی غەزاکـانیش دێـت، بەڵام مانـای یەکەم کە لە سـەرەوە هێناومانە مەبەستە لێرەدا.بڕوانە: إرشاد الساري:٣/٩.

(٢) بوات: شاخێکە لە شاخەکانی جوهەینە نزيك يەنبوع: إرشاد الساري:٣/٩.

(٣) شوێنێکە لە خواروی یەنبوعەوە لە نێوان مەککە و مەدینە. إرشاد الساري:٣/٩.

(٤) بڕوانە: ٤٤٠٤، ٤٤٧١.

٣٩٤٩- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: من لە تەنیشت زەیدی کوڕی ئەرقەم دا بووم، پرسیاری لێ کرا پێغەمبەر ﷺ چەند غەزای کردووە؟ وتی: نۆزدە، وترا: تۆ بەشداری چەند غەزاتکردووە لە خزمەتیدا ؟ وتی: حەڤدە غەزا، وتم کامیان لە سەرەتادا بوو؟ وتی: عوسەیرە یان عوشەیر (شوعبە دەڵێ:) ئەوەم بە قەتادە وت، قەتادە وتی: عوشەیر.

٢- بابُ ذِكْرِ النَّبِيِّ ﷺ مَنْ يُقْتَلُ بِبَدْرٍ

٣٩٥٠- حدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ ﷺ حَدَّثَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ صَدِيقًا لأُمَيَّةَ بْنِ خَلَفٍ، وَكَانَ أُمَيَّةُ إِذَا مَرَّ بِالْمَدِينَةِ نَزَلَ عَلَى سَعْدٍ، وَكَانَ سَعْدٌ إِذَا مَرَّ بِمَكَّةَ نَزَلَ عَلَى أُمَيَّةَ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ انْطَلَقَ سَعْدٌ مُعْتَمِرًا، فَنَزَلَ عَلَى أُمَيَّةَ بِمَكَّةَ، فَقَالَ لأُمَيَّةَ: انْظُرْ لِي سَاعَةَ خَلْوَةٍ لَعَلِّي أَنْ أَطُوفَ بِالْبَيْتِ. فَخَرَجَ بِهِ قَرِيبًا مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ فَلَقِيَهُمَا أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ: يَا أَبَا صَفْوَانَ، مَنْ هَذَا مَعَكَ؟ فَقَالَ: هَذَا سَعْدٌ. فَقَالَ لَهُ أَبُو جَهْلٍ أَلاَ أَرَاكَ تَطُوفُ بِمَكَّةَ آمِنًا، وَقَدْ أَوَيْتُمُ الصُّبَاةَ وَزَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ تَنْصُرُونَهُمْ وَتُعِينُونَهُمْ، أَمَا وَاللَّهِ لَوْلاَ أَنَّكَ مَعَ أَبِي صَفْوَانَ مَا رَجَعْتَ إِلَى أَهْلِكَ سَالِمًا. فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ - وَرَفَعَ صَوْتَهُ عَلَيْهِ - أَمَا وَاللَّهِ لَئِنْ مَنَعْتَنِي هَذَا لأَمْنَعَنَّكَ مَا هُوَ أَشَدُّ عَلَيْكَ مِنْهُ: طَرِيقَكَ عَلَى الْمَدِينَةِ. فَقَالَ لَهُ أُمَيَّةُ: لاَ تَرْفَعْ صَوْتَكَ يَا سَعْدُ عَلَى أَبِي الْحَكَمِ سَيِّدِ أَهْلِ الْوَادِي. فَقَالَ سَعْدٌ: دَعْنَا عَنْكَ يَا أُمَيَّةُ، فَوَاللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: " إِنَّهُمْ قَاتِلُوكَ". قَالَ بِمَكَّةَ؟ قَالَ: لاَ أَدْرِي. فَفَزِعَ لِذَلِكَ أُمَيَّةُ فَزَعًا شَدِيدًا، فَلَمَّا رَجَعَ أُمَيَّةُ إِلَى أَهْلِهِ قَالَ: يَا أُمَّ صَفْوَانَ، أَلَمْ تَرَيْ مَا قَالَ لِي سَعْدٌ؟ قَالَتْ: وَمَا قَالَ لَكَ؟ قَالَ: زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُمْ قَاتِلِيَّ. فَقُلْتُ لَهُ: بِمَكَّةَ؟ قَالَ: لاَ أَدْرِي. فَقَالَ أُمَيَّةُ: وَاللَّهِ لاَ أَخْرُجُ مِنْ مَكَّةَ. فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ بَدْرٍ اسْتَنْفَرَ أَبُو جَهْلٍ النَّاسَ قَالَ: أَدْرِكُوا عِيرَكُمْ. فَكَرِهَ أُمَيَّةُ أَنْ

يَخْرُجَ، فَأَتَاهُ أَبُو جَهْلٍ فَقَالَ: يَا أَبَا صَفْوَانَ، إِنَّكَ مَتَى مَا يَرَاكَ النَّاسُ قَدْ تَخَلَّفْتَ وَأَنْتَ سَيِّدُ أَهْلِ الْوَادِي تَخَلَّفُوا مَعَكَ. فَلَمْ يَزَلْ بِهِ أَبُو جَهْلٍ حَتَّى قَالَ: أَمَّا إِذْ غَلَبْتَنِي، فَوَاللَّهِ لأَشْتَرِيَنَّ أَجْوَدَ بَعِيرٍ بِمَكَّةَ، ثُمَّ قَالَ أُمَيَّةُ: يَا أُمَّ صَفْوَانَ، جَهِّزِينِي. فَقَالَتْ لَهُ: يَا أَبَا صَفْوَانَ وَقَدْ نَسِيتَ مَا قَالَ لَكَ أَخُوكَ الْيَثْرِبِيُّ؟ قَالَ: لاَ، مَا أُرِيدُ أَنْ أَجُوزَ مَعَهُمْ إِلاَّ قَرِيبًا. فَلَمَّا خَرَجَ أُمَيَّةُ أَخَذَ لاَ يَنْزِلُ مَنْزِلاً إِلاَّ عَقَلَ بَعِيرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ بِذَلِكَ حَتَّى قَتَلَهُ اللَّهُ ﷻ بِبَدْرٍ[1].

٢- باسی ئەوانەی پێغەمبەر ﷺ ناوی هێنان كە لە (غەزای) بەدردا دەكوژرێن

٣٩٥٠- عەبدوڵڵای كوڕی مەسعود ﷺ لە سەعدی كوڕی موعازەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە كەوتی: ئەوهاوڕێی ئومەییەی كوڕی خەڵەف بوو، ئومەییە هەمیشە (كەبڕۆشتایە بۆشام و) بەمەدینەدا تێپەڕایە دەبووە میوانی سەعد، سەعدیش ئەگەر بەمەككەدا تێپەڕیایە دەبووە میوانی ئومەییە، جا كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ كۆچی كرد بۆ مەدینە سەعد ڕۆشت (بۆ مەككە) بۆعومرە لە مەككە بوویە میوانی ئومەییە وبە ئومەییەی وت: چاوەڕوانی كاتێكی چوڵم بۆ بكە بەڵكو تەواف بەیت بكەم، ئومەییەش نزیكی نیوەڕۆ بردی (ودەستی كرد بەتەواف) جا ئەبو جەهلیان پێ گەیشت وتی: ئەی ئەبو صەفوان ئەمە كێ یە لەگەڵتدا؟ ئەویش وتی: ئەمە سەعدە ئەنجا ئەبو جەهل پێی وت: بەبێ ترس تەواف كابە دەكەیت لەكاتێكدا داڵدەی ئەوانەتان داوە لە ئایینەكەیان هەڵگەڕاونەتەوە و پێتان وایە ئێوەش پشتیوانی وهاوكاریان دەكەن! سا بەخوا دڵنیابە ئەگەر لەگەڵ ئەبو صەفوان نەبویتایە بەساغی نەدەگەڕایتەوە بۆ ناو ماڵ و منداڵت، سەعدیش دەنگی بەرز كردەوە بە سەریدا و پێی وت: سا سوێند بە خوا ئەگەر تۆ ڕێگری ئەم تەوافەم لێ بكەیت منیش ڕێگری لەمە قورسترت

---

(١) بڕوانە: ٣٦٣٢.

لێ دەكەم ڕێگەت بەسەر مەدینەدا دەڕوات (بۆ شام) ئەنجا ئومەییە بە سەعدی وت: دەنگت بەرز مەكەرەوە بەسەر ئەبولحەكەم دا كە گەورەی خەڵكی ئەم شیوەیە، سەعدیش وتی: ئەی ئومەییە واز لە پارێزەریت بێنە (لە ئەبو جەهل) جا سوێند بەخوا دڵنیابە لە پێغەمبەری خوام ﷺ بیستووە دەیفەرموو: ((ئەوان (مسوڵمانان) تۆ دەكوژن)) ئومەییە وتی: لە مەككەدا؟ وتی: نازانم ئیتر ئومەییە لەبەر ئەوە زۆر ترسا، ئەنجا كە ئومەییە گەڕایەوە بۆماڵەوە وتی: ئەی دایكی صەفوان ئایا ئەزانی سەعد چی پێ وتم؟ خێزانی وتی: چی پێ وتی؟ وتی: سەعد وتی: موحەممەد پێی وتوون ئەوان من دەكوژن منیش پێم وت: لە مەككەدا (دەمكوژن) ؟ وتی: نازانم، جا ئومەییە وتی: سوێند بە خوا لە مەككەدا ناچمە دەرەوە، ئینجا كاتێ ڕۆژی (غەزای) بەدر بوو ئەبو جەهل داوای دەرچوونی لە مەككە كرد وتی: فریای كاروانەكەتان كەون، ئومەیەیش حەزی نەدەكرد بڕوات، ئەبو جەهل هات بۆلای و وتی: ئەبو صەفوان، بێگومان هەر كات خەڵكی تۆ ببینن كە نەڕۆشتووی و بەجێ ماوی لە كاتێكدا تۆ گەورەی خەڵكی ئەم شیوەی ئەوان لەگەڵت بەجێ دەمێنن جا ئەبو جەهل وازی لێ نەهێنا هەتا ئومەییە وتی: دەناچارت كردم بە دەرچوون جا سوێند بە خوا چاكترین وخێراترین وشتری مەككە دەكڕم، پاشان ئومەییە وتی: ئەی دایكی صەفوان كەل و پەلەكەم بۆ ئامادەكە، خێزانیشی پێی وت: ئەی ئەبو صەفوان، ئایا ئەو قسەی برادەرە یەسریبیەكەت پێی وتی: لە بیرت چووە؟ وتی: نەخێر لە بیرم نەچووە تەنها دەمەوێت كەمێك لەگەڵیاندا بڕۆم جا كاتێ ئومەییە دەرچوو لە مەككە لە هەر شوێنێكدا دادەبەزین وشترەكەی دەبەستەوە، بۆیە بەردەوام بەو جۆرە بوو هەتا خوا ﷻ (بە دەستی مسوڵمانان) لە بەدردا كوشتی.

٣- بَابُ قِصَّةِ غَزاةِ بَدْرٍ

﴿ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ ٱللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيَكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَٰثَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُنزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلَىٰٓ ۚ إِن تَصْبِرُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ ءَالَٰفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ ٱللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِۦ ۗ وَمَا ٱلنَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنقَلِبُوا۟ خَآئِبِينَ ﴿١٢٧﴾ ﴾ آل عمران. وَقَالَ وَحْشِيٌّ: قَتَلَ حَمْزَةُ طُعَيْمَةَ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الخِيَارِ يَوْمَ بَدْرٍ[1]، قال أبو عبد الله: فورهم: غضبهم وَقَوْلُهُ: ﴿ وَإِذْ يَعِدُكُمُ ٱللَّهُ إِحْدَى ٱلطَّآئِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ ﴿٧﴾ ﴾ الأنفال

٣- باسی بەسەر هاتی غەزای بەدر

وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (وە سوێند بەخوا بێگومان خوا ئێوەی سەرخست لە (غەزای) بەدردا لە كاتێكدا ئێوە كەم ولاواز بوون دەی لە خوا بترسن بەڵكو سوپاس گوزار بن بیریان بخەرەوە ئەو كاتەی دەت وت بە بڕوادارەكان ئایا بەستان نی یە پەروەردگارتان كۆمەكتان بكات بە سێ هەزار لە فریشتە دابەزێنراوەكان، بەڵێ ئەگەر ئارام بگرن وە لە خوا بترسن پەلامارتان بدەن لەم كاتەدا پەروەردگارتان كۆمەكتان بكات بە پێنج هەزار لە فریشتە نیشان دارەكان، وەخوا تەنها ئەو (كۆمەكی) ی كرد بە موژدە بۆتان وە بۆ ئەوەی دڵەكانتانی پێ ئارام ببێ سەركەوتنیش تەنها لەلای خوای بالآدەستی داناوەیە. وە ناردنی فریشتەكان بۆ ئەوە بوو بەشێك لەوانەی كە بێ بڕوان دابڕێت (لە ناوی ببات) یان خەفەت باریان بكات (بە تێكشكانیان) ئینجا بە نا ئومێدی بگەڕێنەوە)

---

(١) بڕوانە: ٤٠٧٢.

- وەحشی دەڵێ: لە ڕۆژی غەزای بەدردا حەمزە ﷺ توعەیمەی کوڕی عەدیی کوڕی خییار[1]ی کوشت

- ئەبو عەبدوڵلا (ئیمامی بوخاری) وتی: (فَورُهم): تورِەیی یان

وەفەرمایشتی خوای بەرز و بڵند: (وەبیری ئەوکاتە بکەنەوە کە خوا بەڵێنی بە ئێوە دا دەست کەوتی یەکێك لەو دووکۆمەڵە (کاروانە بازرگانی یەکە یان سەرکەوتن بەسەریاند) بەڕاستی دەبێتە هی ئێوە) تا کۆتایی ئایەتەکە.

٣٩٥١- حدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ يَقُولُ: لَمْ أَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا إِلاَّ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، غَيْرَ أَنِّي تَخَلَّفْتُ عَنْ غَزْوَةِ بَدْرٍ، وَلَمْ يُعَاتِبْ أَحَدٌ تَخَلَّفَ عَنْهَا، إِنَّمَا خَرَجَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يُرِيدُ عِيرَ قُرَيْشٍ، حَتَّى جَمَعَ اللهُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ عَدُوِّهِمْ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ[2].

٣٩٥١- عەبدوڵلای کوڕی کەعب دەڵێ: لە کەعبی کوڕی مالیکم ﷺ بیست دەیوت: جگە لە غەزای تەبووك لە هیچ غەزایەك بەجێ نەماوم کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردبێتی من لە غەزای بەدر بەجێ مام بەڵام کەس لۆمەوسەرزەنشت نەکرا کە بەجێ ماو وبەشدار نەبوو، بێگومان پێغەمبەر ﷺ بۆیە (بەلەشکرەکەیەوە) دەرچووەمەبەستی (گرتنی) کاروانەکەی قوڕەیش بوو[3]، تاخوائەوان و دوژمنەکانیانی بە یەکتری گەیاند وکۆکردەوە بەبێ دیاری کردنی کات وشوێنی (بەمەبەستی جەنگ کردن).

---

(١) ئیبن حەجەر دەڵێ: کوڕی نەوفل ڕاسترە نەک کوڕی خییار.

(٢) بڕوانە: ٢٧٥٧.

(٣) کە کاروانێکی بازرگانی بوو لە شامەوە دەگەڕایەوە بۆ مەککە بە لای مەدینەدا دەڕۆشت. بڕوانە: إرشاد الساري: ٩/ ١٠.

٤- بابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالى:

﴿ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ ۚ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿١١﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا ۚ سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ وَمَن يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴾ الأنفال

٤- باسى ئەم فەرمايشتەى خواى بەرز و بڵند:

(بیر بکەنەوە کاتێك (لەبەدردا) هاناتان بۆ پەروەردگارتان دەبرد خواش هات بە هاناتانەوە فەرمووی من بۆ یارمەتیتان هەزار فریشتەی بە دوای یەکدا (دێنمە خوارێ) دەنێرم، وە خوا ئەوەی تەنها بۆ شادی وموژدە نارد تا دڵەکانتان پێی ئارام بگرێت وە سەرکەوتنیش تەنها لای خوایەو بەس بە ڕاستی خوا بە دەسەڵاتی کار بەجێ یە، بیری بکەنەوە کاتێ (خوا) وەنەوزی بەسەرتاندا هێنا (بووە هۆی) دڵنیایی ئێوە لە لایەن (پەروەردگار) خۆیەوە بارانیشی لە ئاسمانەوە بۆ باراندن تا پاکتان بکاتەوە پێی وپیسی شەیتان (دوو دڵی و گومان) لە ئێوە دور بخاتەوە وپەیوەندی دڵەکانتان بتەوبکات وەبەوبارانە پێکانتان دەمەزراو وجێگیر بکات. بێنەوە بیر کاتێك کە پەروەردگارت نیگای بۆفریشتەکان نارد کە بێگومان من (خوا) لە گەڵتانم دەی دڵی کەسانێك قایم و دامەزراوکەن کە باوەڕیان هێناوە بە زوویی ترس و بیم دەخەمە دڵی ئەو

كەسانەی كە بێ باوەڕ بوون جا ئێوەش لە سەرووی گەردنیان بدەن (واتە سەریان) وە لە هەموو سەر پەنجەكانیان بدەن[1]، ئەوە لەبەر ئەوە بوو كە بەڕاستی ئەوانە دژایەتی خوا و پێغەمبەرەكەیان كرد هەركەسیكیش دژایەتی خوا و پێغەمبەرەكەی بكات ئەوە بێگومان تۆڵە وسزای خوا زۆر بەتینە)

٣٩٥٢- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مُخَارِقٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ: شَهِدْتُ مِنَ الْمِقْدَادِ بْنِ الأَسْوَدِ مَشْهَدًا، لأَنْ أَكُونَ صَاحِبَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا عُدِلَ بِهِ؛ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ وَهْوَ يَدْعُو عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ: لاَ نَقُولُ كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى ﴿ فَٱذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَـٰتِلَآ ﴿٢٤﴾ ﴾ المائدة. وَلَكِنَّا نُقَاتِلُ عَنْ يَمِينِكَ وَعَنْ شِمَالِكَ وَبَيْنَ يَدَيْكَ وَخَلْفَكَ. فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَشْرَقَ وَجْهُهُ وَسَرَّهُ. يَعْنِي قَوْلَهُ[2].

٣٩٥٢- ئیبنو مەسعوود ﷺ دەڵێ: لە میقدادی كوڕی ئەسوەد ﷺ دیمەنێكم دی ئەگەر من خاوەنی بومایە لە هەموو شتێك كە لە بەرانبەری ئەودا بمبێ لە لام خۆشتربوو: میقداد ﷺ هاتەخزمەت پێغەمبەر ﷺ لەوكاتەدا پێغەمبەر ﷺ دوعای لە بت پەرستان دەكرد، میقداد عەرزی كرد: ئێمە وەكو قەومی مووسا ﷺ ناڵێین[3] كە وتیان: تۆو پەروەردگارت بڕۆن بجەنگێن (دژیان) بەڵكو ئێمە لای ڕاستەوە ولای چەپتەوە لە بەردەمتەوە و لە پشتەوە جەنگ دەكەین ئەوسا پێغەمبەرم ﷺ بینی ڕوخساری گەش بووە و دڵخۆشی كرد واتە: وتەكەی میقداد ﷺ.

٣٩٥٣- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ: "اللَّهُمَّ أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ، اللَّهُمَّ

---

(١) واتە لە هەموو لاشەیان بدەن لەسەرەوە تا خوارەوە.

(٢) بڕوانە: ٤٦٠٩.

(٣) كاتێ خۆی فەرمانی پێ كردن بڕۆن جەنگ لە دژی جەبابیرە بكەن.

إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ". فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ: حَسْبُكَ. فَخَرَجَ وَهْوَ يَقُولُ: ﴿ سَيُهْزَمُ ٱلْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ ٱلدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ ﴾ القمر[1].

٣٩٥٣- ئیبنو عەبباس ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی غەزای بەدردا فەرمووی: ((ئەی خوایە داوای بەجێ هێنانی پەیمان و بەڵێنەکەت لێ دەکەم[2] خوایە ئەگەر بتەوێ (باوەڕداران لەناوچن) ئیتر ناپەرسترێیت)) ئەنجا ئەبو بەکر ﷺ دەستی پێغەمبەری ﷺ گرت و وتی: ئیتر بەسە (ئەی پێغەمبەر ﷺ) ئەنجا لەچادرەکە هاتەدەرەوەو دەیفەرموو: ((بێگومان کۆمەڵەکەیان دەشکێنرێ و هەڵدێن)).

٥- بَابٌ

٣٩٥٤- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ أَنَّهُ سَمِعَ مِقْسَمًا -مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ- يُحَدِّثُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: ﴿ لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء. عَنْ بَدْرٍ وَالْخَارِجُونَ إِلَى بَدْرٍ[3].

٥- باسێک

٣٩٥٤- میقسەم - ئازاد کراوی عەبدوڵڵای کوڕی حاریس- گێڕایەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ کە بیستی لێی دەیوت: (لە ڕاڤەی ئەم ئایەتەدا) (یەکسان نین دانیشتوان (لە جیهادی ڕێی خودا) لە باوەڕداران) ئەو مسوڵمانانەی کە لە غەزای بەدردا لە ماڵدا دائەنیشن ناڕۆن بۆ بەدر (لە پاداشتدا یەکسان نین) لەگەڵ ئەوانەدا کە دەرچوون بۆ غەزای بەدر.

---

(١) بڕوانە: ٢٩١٥.

(٢) کە سەرخستنە بەسەر کافرەکاندا.

(٣) بڕوانە: ٤٥٩٥.

٦- بَابُ عِدَّةِ أَصْحَابِ بَدْرٍ

٣٩٥٥- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: اسْتُصْغِرْتُ أَنَا وَابْنُ عُمَرَ[1].

٦- باسى ژمارە ى بەشدار بووانى غەزاى بەدر (لە مسوڵمانان)

٣٩٥٥- ئەبو ئیسحاق دەگێڕێتەوە لە بەرائەوە کە وتى: من و ئیبنو عومەر ﷺ بە بچوك و منداڵ دانراین (و بەشداریمان پێ نەکرا لە بەدردا).

٣٩٥٦- حدَّثَنِي مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: اسْتُصْغِرْتُ أَنَا وَابْنُ عُمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ الْمُهَاجِرُونَ يَوْمَ بَدْرٍ نَيِّفًا عَلَى سِتِّينَ، وَالأَنْصَارُ نَيِّفًا وَأَرْبَعِينَ وَمِائَتَيْنِ[2].

٣٩٥٦- بەرا ﷺ وتى: لە غەزاى بەدردا من وئیبنو عومەر بە بچوك ومنداڵ دانراین، ژمارەى کۆچەران لە ڕۆژى غەزاى بەدردا لە شەست زیاتر بوون وە ئەنصارییەکانیش دووسەد وچل سەروتر بوون.

٣٩٥٧- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا أَنَّهُمْ كَانُوا عِدَّةَ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَازُوا مَعَهُ النَّهَرَ، بِضْعَةَ عَشَرَ وَثَلاَثَمِائَةٍ. قَالَ الْبَرَاءُ لاَ وَاللَّهِ، مَا جَاوَزَ مَعَهُ النَّهَرَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ[3].

٣٩٥٧- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەرائم ﷺ بیست دەیوت: هاوەڵانى موحەممەد ﷺ بۆیان گێڕامەوە لەوانەیان بەشدارى غەزاى بەدریان کردبوو، ئەوان ژمارەیان

---

(١) بروانە: ٣٩٥٦.

(٢) بروانە: ٣٩٥٥.

(٣) بروانە: ٣٩٥٨، ٣٩٥٩.

بەئەندازەی ژمارەی هاوەڵانی تالوت بوو ئەوانەیان كە لەگەڵیدا لە دەریاكە پەڕینەوە: كە سێ سەد وسیازدە كەس بوون، بەرائیش وتی: نە سوێند بە خوا باوەڕدار نەبێ لەگەڵیدا لە ڕووبارەكە نەپەڕییەوە.

٣٩٥٨- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: كُنَّا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ ﷺ نَتَحَدَّثُ أَنَّ عِدَّةَ أَصْحَابِ بَدْرٍ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا مَعَهُ النَّهَرَ، وَلَمْ يُجَاوِزْ مَعَهُ إِلاَّ مُؤْمِنٌ، بِضْعَةَ عَشَرَ وَثَلاَثَمِائَةٍ[1].

٣٩٥٨- بەڕا ﷺ دەڵێ: ئێمە هاوەڵانی موحەممەد ﷺ لەناوخۆماندا باسی ئەوەمان دەكرد كە بێگومان ژمارە بەشدار بووانی (غەزای) بەدر بەقەدەر ژمارە هاوەڵانی تالوت بوون ئەوانەیان لەگەڵ تالوت لە ڕووبارەكە پەڕینەوە، تەنها باوەڕداریش لەگەڵیدا پەڕینەوە، سێ سەدو دە زیاتر بوون.

٣٩٥٩- حدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ أَصْحَابَ بَدْرٍ ثَلاَثُمِائَةٍ وَبِضْعَةَ عَشَرَ، بِعِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا مَعَهُ النَّهَرَ، وَمَا جَاوَزَ مَعَهُ إِلاَّ مُؤْمِنٌ[2].

٣٩٥٩- بەڕا ﷺ وتی: ئێمە لە ناو خۆماندا دەمانووت بێگومان هاوەڵانی بەشدار بووی بەدر سێ سەدو دە زیاتر بوون بەقەدەر ژمارە هاوەڵانی تالوت بوون ئەوانەیان لەگەڵ تالوت دا لە ڕووبارەكە پەڕینەوە، تەنها باوەڕداریش لەگەڵیدا پەڕییەوە.

(١) بڕوانە: ٣٩٥٧.

(٢) بڕوانە: ٣٩٥٧.

٧- بابُ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى كُفَّارِ قُرَيْشٍ: شَيْبَةَ وَعُتْبَةَ وَالْوَلِيدِ وَأَبِي جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ وَهَلَاكِهِمْ

٣٩٦٠- حدَّثَنِي عمرو بن خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عمرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: اسْتَقْبَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْكَعْبَةَ، فَدَعَا عَلَى نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ: عَلَى شَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ، وَأَبِي جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ، فَأَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُهُمْ صَرْعَى، قَدْ غَيَّرَتْهُمُ الشَّمْسُ، وَكَانَ يَوْمًا حَارًّا[١].

٧- باسی دووعا كردنی پێغەمبەر ﷺ لە كافرانی قورەیش: شەیبە و عوتبە و وەلید و ئەبو جەهلی كوڕی هیشام و باسی لە ناوچوونیان

٣٩٦٠- عەبدوڵڵای كوڕی مەسعود ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوی كردە كابەو دوعای كرد لە چەند كەسێكی قوڕەیش: دوعای كرد لە شەیبەی كوڕی ڕەبیعە، وعوتبەی كوڕی ڕەبیعە، وەلیدی كوڕی عوتبە وئەبو جەهلی كوڕی هیشام، ئەنجا شایەتی دەدەم بە خوا وبەڕاستی هەموویانم بینی (لەو شوێنانەی پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی) بێ گیان كەوتبوون ومردبوون هەتاو ڕەشی كردبونەوە و گۆڕیبونی كە ئەو ڕۆژە ڕۆژێكی گەرم بوو.

٨- بابُ قَتْلِ أَبِي جَهْلٍ

٣٩٦١- حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ أَتَى أَبَا جَهْلٍ وَبِهِ رَمَقٌ يَوْمَ بَدْرٍ، فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ: هَلْ أَعْمَدُ مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟!

---

(١) بڕوانە: ٢٤٠.

٨- باسی كوشتنی ئەبو جەهل

٣٩٦١- قەیس لە عەبدوڵڵاوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: كە ئەو لە ڕۆژی غەزای بەدردا ڕۆشتە سەر ئەبو جەهل هێشتا گیانی تیا مابوو، ئەبو جەهل وتی: ئایا لەو پیاوە گەورەتر هەیە كە ئێوە كوشتتان[1]؟!

٣٩٦٢- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ.

وَحَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ يَنْظُرُ مَا صَنَعَ أبو جهل؟ " فَانْطَلَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَوَجَدَهُ قَدْ ضَرَبَهُ ابْنَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ قَالَ: أَأَنْتَ أبو جهل؟ قَالَ: فَأَخَذَ بِلِحْيَتِهِ. قَالَ: وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟ - أَوْ: رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ؟ - قَالَ أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ: أَنْتَ أَبُو جَهْلٍ؟[2].

٣٩٦٢- ئەنەس[3] ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((كێ سەیر دەكات بزانێ ئەبو جەهل چی كردووە (چی لێهاتووە) ؟)) ئیبنو مەسعوود ﷺ ڕۆشت وبینی هەردوو كوڕەكەی عەفرا[4] (بە شمشێر) لێیان دا بوو تا سارد بوو بویەوە.

(ئیبنو مەسعوود وتی: تۆئەبو جەهلی؟ (ئەنەس) وتی: جائیبنو مەسعوو دریشی ئەبو جەهلی گرت (ئەبو جەهل) وتی: پیاو هەیە لەسەروی ئەو پیاوەوە كە ئێوە كوشتووتانە؟ یان وتی: (پیاو هەیە لەسەرو ئەو پیاوەوە) هۆزی خۆی كوشتی ؟

---

(١) (هَلْ أَعْمَدُ مِنْ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟!) بە چەند شێوەی تر مانا كراوە: جا چی تیایە پیاوێ ئێوە بیكوژن، نە بۆ ئەو نەنگی یە نە بۆ ئێوە شانازییە، چی تیایە پیاوێ هۆزی خۆی بیكوژن، بەڵام خۆزگە پیاوی پیاوانە بیكوشتایە. بڕوانە: فتح الباري: ٣٧٣/٩، وإرشاد الساري: ٩/ ١٩.

(٢) ٣٩٦٣، ٤٠٢٠.

(٣) ئەم فەرموودە بە دوو ڕشتە لە ئەنەسەوە ﷺ گێردراوەتەوە.

(٤) معاز و موعەویز.

ئەحمەد كوڕی یونس (لە گێڕانەوەكەیدا هاتووە عەبدوڵڵا وتی:) تۆ ئەبو جەهلیت ؟

٣٩٦٣- حدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ: "مَنْ يَنْظُرُ مَا فَعَلَ أبو جهل؟ ". فَانْطَلَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَوَجَدَهُ قَدْ ضَرَبَهُ ابْنَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ، فَأَخَذَ بِلِحْيَتِهِ، فَقَالَ: أَنْتَ أَبَا جَهْلٍ؟ قَالَ: وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ؟! أَوْ قَالَ: قَتَلْتُمُوهُ؟![1].

٣٩٦٣- ئەنەس ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((كێ سەیر دەكات بزانێ ئەبو جەهل چی كردووە چی لێهاتووە؟)) ئینجا ئیبنو مەسعوود ﷺ ڕۆشت وبینی دووكوڕەكەی عەفرا[2] (بەشمشێر) لێیانداوسارد بۆتەوە، عەبدوڵڵاش ﷺ ڕیشی گرت وپێی وت: تۆ ئەبو جەهلی؟ (ئەبو جەهل) وتی: ئایا پیاو هەیە لەسەروی ئەو پیاوەی هۆزەكەی كوشتویانە؟ یان وتی: كوشتووتانە؟!

٣٩٦٣م- حدَّثَنِي ابن الُمثَنَّى، أَخْبَرَنَا معَاذُ بْن مُعَاذٍ،حَدَّثَنَا سلَيْمَان، أَخْبَرَنَا أَنَس بْنُ مَالِكٍ نَحْوَهُ.

٣٩٦٣م- (ئیمامی بوخاری دەڵێ)[3]: ئیبنولوسەنا بۆی گێڕامەوە وتی: موعازی كوڕی موعاز بۆی گێڕاینەوە وتی: سولەیمان بۆی گێڕاینەوە وتی: ئەنەس ﷺ بۆی گێڕاینەوە وەكو فەرموودەكەی پێشوو گێڕایەوە.

٣٩٦٤- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَتَبْتُ عَنْ يُوسُفَ بْنِ الْمَاجِشُونِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ فِي بَدْرٍ. يَعْنِي: حَدِيثَ ابْنَيْ عَفْرَاءَ[4].

---

(١) ٣٩٦٢.

(٢) موعاز و موعەویز بڕوانە: إرشاد الساري: ٢٠/٩.

(٣) فەرموووودەكەی پێشووە بە گێرانەوەیەكی تر واتە لەبەر جیاوازی سەنەدەكەی هێناویەتی بەڵام فەرموودەكە هەمان فەرموودەی پێشووە.

(٤) بڕوانە: ٣١٤١.

٣٩٦٤- صاڵحی كوڕی ئیبراهیم لە باوكیەوە لە باپیرەیەوە گێڕاویێتیەوە: لەبەدردابوو. مەبەستی: فەرموودەكەی دوو كوڕەكەی عەفرابوو.

٣٩٦٥- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ وَفِيهِمْ أُنْزِلَتْ: ﴿ هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ ﴿١٩﴾ ﴾ الحج. قَالَ: هُمُ الَّذِينَ تَبَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ، حَمْزَةُ، وَعَلِيٌّ، وَعُبَيْدَةُ -أَوْ أَبُو عُبَيْدَةَ- بْنُ الْحَارِثِ، وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَعُتْبَةُ، وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ(١).

٣٩٦٥- قەیسی كوڕی عوباد لە عەلی كوڕی ئەبی تالیبەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە كە ئەو (عەلی) دەڵێ: من یەكەم كەسێكم لە ڕۆژی دواییدا لە خزمەت خوای بەبەزەییدا چۆك دائەدەم بۆ دادگایی.قەیسی كوڕی عوباد وتی: ئەم ئایەتە: (ئەمانە دوو كۆمەڵی دژ بە یەكن دەمەقاڵێ وكێشەیانە دەربارەی پەروەردگاریان) دەربارەی ئەوان دابەزی. وتی: ئەوان بوون لەجەنگی بەدردا ڕووبەڕووی یەكتر بوونەوە بۆ جەنگ (كە ئەمانە بوون) حەمزە و عەلی و عوبەیدە - یان ئەبو عوبەیدە- ی كوڕی حاریس (لەگەڵ) شەیبەی كوڕی ڕەبیعە وعوتبە ووەلیدی كوڕی عوتبە.

٣٩٦٦- حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ،عَنْ أَبِي هَاشِمٍ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ ﷺ قَالَ: نَزَلَتْ: ﴿ هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ ﴿١٩﴾ ﴾ الحج. فِي سِتَّةٍ مِنْ قُرَيْشٍ: عَلِيٌّ، وَحَمْزَةَ وَعُبَيْدَةَ بْنِ الْحَارِثِ، وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ(٢).

---

(١) بڕوانە: ٣٩٦٧، ٤٧٤٤.

(٢) بڕوانە: ٣٩٦٨، ٣٩٦٩، ٤٧٤٣.

٣٩٦٦- قەیسی كوڕی عوباد لە ئەبو زەڕەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەم ئایەتە: (ئەمانە دوو كۆمەڵی دژ بەیەكن دەمەقاڵێ وكێشەیانە دەربارەی پەروەردگاریان) دەربارەی شەش كەس لە قوڕەیش دابەزی: حەمزەوعەلی وعوبەیدوڵڵای كوڕی حاریس وشەیبەی كوڕی ڕەبیعەوعوتبە كوڕی ڕەبیعە ووەلیدی كوڕی عوتبە.

٣٩٦٧- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الصَّوَّافُ، حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ - كَانَ يَنْزِلُ فِي بَنِي ضُبَيْعَةَ وَهْوَ مَوْلًى لِبَنِي سَدُوسَ- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ ﷺ فِينَا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿ هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ ﴿١٩﴾ ﴾ الحج[1].

٣٩٦٧- (ئیمامی بوخاری دەڵێ:) ئیسحاقی كوڕی ئیبراهیمی صەوواف بۆی گێڕاینەوە وتی: یوسفی كوڕی یەعقوب- كە لەناوبەنی زوبەیعە دائەبەزی ولایدەدا كە ئازاد كراوی بەنی سەدوس بوو- بۆی گێڕاینەوە وتی: سولەیمانی تەیمیی بۆی گێڕاینەوە لە ئەبو میجلەزەوە لە قەیسی كوڕی عوبادەوە وتی: عەلی ﷺ وتی: ئەم ئایەتە: (ئەمانە دوو كۆمەڵی دژبەیەكن دەمەقاڵێ وكێشەیانە دەربارەی پەروەردگاریان) دەربارەی ئێمە (وكافرەكانی قوڕەیش) دابەزی.

٣٩٦٨- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي هَاشِمٍ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ، سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ ﷺ يُقْسِمُ: لَنَزَلَتْ هَؤُلاَءِ الآيَاتُ فِي هَؤُلاَءِ الرَّهْطِ السِّتَّةِ يَوْمَ بَدْرٍ. نَحْوَهُ[2].

---

(١) بروانە: ٣٩٦٥.

(٢) بروانە: ٣٩٦٦.

٣٩٦٨- قەیسی كوڕی عوباد دەڵێ: لە ئەبو زەڕم ﷺ بیست سوێندی دەخوارد ئەم ئایەتانە (هَٰذَانِ خَصْمَانِ) (تا كۆتایی سێ ئایەت) ڕۆژی غەزای بەدر دەربارەی ئا ئەو كۆمەڵە كە شەش كەس بوون دابەزی. هاوشێوەی فەرموودەكەی قەبیصە[١].

٣٩٦٩- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، عَنْ قَيْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ يُقْسِمُ قَسَمًا: إِنَّ هَذِهِ الآيَةَ ﴿ هَٰذَانِ خَصْمَانِ ٱخْتَصَمُوا۟ فِى رَبِّهِمْ ﴿١٩﴾ ﴾ الحج. نَزَلَتْ فِي الَّذِينَ بَرَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ: حَمْزَةَ، وَعَلِيٍّ، وَعُبَيْدَةَ بْنِ الْحَارِثِ، وَعُتْبَةَ، وَشَيْبَةَ ابْنَي رَبِيعَةَ، وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ[٢].

٣٩٦٩- قەیس دەڵێ: لە ئەبو زەڕم ﷺ بیست سوێندی دەخوارد بە خوا كە بێگومان ئەم ئایەتە: (ئەمانە دووكۆمەڵی دژبەیەكن دەمەقاڵێ وكێشەیانە دەربارەی پەروەردگاریان) دەربارەی ئەو كەسانە دابەزی كە لە ڕۆژی غەزای بەدردا ڕووبەڕوو یەكتری بوونەوە بۆ جەنگ[٣]: (كە ئەمانە بوون) حەمزە و عەلی و عوبەیدوڵڵای كوڕی حاریس ﷺ شەیبەی و عوتبە كوڕانی ڕەبیعە ووەلیدی كوڕی عوتبە.

٣٩٧٠- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: سَأَلَ رَجُلٌ الْبَرَاءَ - وَأَنَا أَسْمَعُ - قَالَ: أَشَهِدَ عَلِيٌّ بَدْرًا؟ قَالَ: بَارَزَ وَظَاهَرَ[٤].

---

(١) كە بە ژمارە: ٣٩٦٦ هاتووە دوو فەرموودە پێشتر باسمان كرد.

(٢) بڕوانە: ٣٩٦٦.

(٣) یان ڕوو بە ڕووی یەكتر بوونەوە بە شمشێر.

(٤) (وَظَاهَرَ) واتە: پۆشینی دوو زرێی جەنگی بەسەر یەكتریدا، وە ئەگەر بە سەركەوتنی جەنگاوەر بەسەر بەرانبەرەكەیدا لەشەڕە شمشێردا مانا بكرێت ڕاستە و دەگونجێت.

٣٩٧٠- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: پیاوێك پرسیاری لە بەڕا كرد منیش گوێم لێ بوو وتی: ئایا عەلی ﷺ ئامادەی غەزای بەدر بوو (بەشداربوو)؟ بەڕائیش وتی: شەڕە شمشێری كرد (لە بەرانبەر كافراندا) وە دوو زرێشی[١] پۆشیبوو.

٣٩٧١- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ قَالَ: حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ الْمَاجِشُونِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: كَاتَبْتُ أُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ بَدْرٍ، فَذَكَرَ قَتْلَهُ وَقَتْلَ ابنهِ، فَقَالَ بِلَالٌ: لَا نَجَوْتُ إِنْ نَجَا أُمَيَّةُ[٢].

٣٩٧١- صاڵحی كوڕی ئیبراهیمی كوڕی عەبدوڕەحمانی كوڕی عەوف لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە لە باپیریەوە كەعەبدوڕحمانی كوڕی عەوفە دەڵێ: نامەیەكم نوسی بۆئومەییەی كوڕی خەلەف[٣] جاكە ڕۆژی غەزای بەدر بوو- ئیتر باسی كوشتنی ئومەییە وكوشتنی كوڕەكەی كرد- بیلالیش وتی: من ڕزگارم نەبێت ئەگەر ئومەییە ڕزگاری بێت[٤].

٣٩٧٢- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ ﷺ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَرَأَ ﴿ وَٱلنَّجۡمِ ﴿١﴾ ﴾ النجم. فَسَجَدَ بِهَا، وَسَجَدَ مَنْ مَعَهُ، غَيْرَ أَنَّ شَيْخًا أَخَذَ كَفًّا مِنْ تُرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى جَبْهَتِهِ فَقَالَ: يَكْفِينِي هَذَا. قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدُ قُتِلَ كَافِرًا[٥].

٣٩٧٢- عەبدوڵلا ﷺ دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ كە ئەو سوڕەتی نەجمی خوێند و سوژدەی برد ئەوانەش لەگەڵیدا بوون سوژدەیان برد، جگە لە پیاوێكی

---

(١) زرێ كراسێكی ئاسنینە بۆ كاتێ جەنگ لەبەر كراوە. وە ئەگەر (وَظَاهَرَ) بە سەركەوت بەسەر بەرانبەرەكەیدا مانا بكرێت ڕاستە و دەگونجێت.

(٢) بڕوانە: ٢٣٠١.

(٣) كە ئەو ماڵ و كەس و كارم لە مەككە بپارێزێ منیش لە مەدینە ماڵ و شتی ئەو بپارێزم.

(٤) هەڕەشەی كوشتنی لێ كرد.

(٥) بڕوانە: ١٠٦٧.

پیری بەتەمەن کە مشتێ خۆڵی هەڵگرت و بەرزکردەوە بۆ ناوچاوانی (سوژدەی لەسەر برد) وتی: من ئەمەم بەسە. عەبدوڵلا دەڵێ: جا دواتر بینیم بە کافری کوژرا.

٣٩٧٣ - أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ عُرْوَةَ قَالَ: كَانَ فِي الزُّبَيْرِ ثَلاَثُ ضَرَبَاتٍ بِالسَّيْفِ، إِحْدَاهُنَّ فِي عَاتِقِهِ. قَالَ: إِنْ كُنْتُ لأُدْخِلُ أَصَابِعِي فِيهَا. قَالَ: ضُرِبَ ثِنْتَيْنِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَوَاحِدَةً يَوْمَ الْيَرْمُوكِ. قَالَ عُرْوَةُ: وَقَالَ لِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ حِينَ قُتِلَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ: يَا عُرْوَةُ، هَلْ تَعْرِفُ سَيْفَ الزُّبَيْرِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ فَمَا فِيهِ؟ قُلْتُ: فِيهِ فَلَّةٌ فُلَّهَا يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ: صَدَقْتَ، بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ. ثُمَّ رَدَّهُ عَلَى عُرْوَةَ. قَالَ هِشَامٌ: فَأَقَمْنَاهُ بَيْنَنَا ثَلاَثَةَ آلاَفٍ، وَأَخَذَهُ بَعْضُنَا، وَلَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ أَخَذْتُهُ[١].

٣٩٧٣- هیشام لە عوروەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: زوبەیر سێ شوێنی لێدانی شمشێری پێوە بوو، یەکێکیان لە شانیدا بوو (عوروە) دەڵێ: من پەنجەکانم دەخستە ناویەوە (ئەوەندە چاڵ بوو) عوروە دەڵێ: دوانیان لە ڕۆژی غەزای بەدردا لێ درا یەکێکیشیان ڕۆژی جەنگی یەرموك لێی درا.

عوروە دەڵێ کاتێ عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر کوژرا عەبدولمەلیکی کوڕی مەروان پێی وتم: ئەی عوروە ئایا شمشێرەکەی زوبەیر چۆن بوو (دەیناسیتەوە) وتم: بەڵێ، وتی: دەی چی تیا بوو؟ وتم: لا تیژەکەی کەلێکی تیا بوو لە ڕۆژی غەزای بەدردا پارچەیەك لە تیژییەکەی لێ بوو بویەوە، وتی: ڕاست دەکەیت. پاشان وتی: شمشێرەکان کەل بوونیان تیایە بە هۆی بەهێزی لێدانی چەکدار و لەشکرەوە[٢]، پاشان عەبدولمەلیك شمشێرەکەی گێڕایەوە بۆعوروە. هیشام دەڵێ:

---

(١) بڕوانە: ٣٧٢١.

(٢) ئەمە نیوە شیعرێکی نابیغەی زوبیانی یە.

بەپارە ئەو شمشێرمان دانا لە نێوان خۆماندا بە سێ هەزار وكەسێكمان[١] (بەوپارە) هەڵیگرتەوە بۆخۆی، (هیشام دەڵێ:) ئاواتە خوازم بووم من هەڵمبگرتایەتەوە.

٣٩٧٤- حَدَّثَنَا فَرْوَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ سَيْفُ الزُّبَيْرِ مُحَلًّى بِفِضَّةٍ. قَالَ هِشَامٌ: وَكَانَ سَيْفُ عُرْوَةَ مُحَلًّى بِفِضَّةٍ.

٣٩٧٤- هیشام لە باوكیەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێ: شمشێرەكەی زوبەیر بە زیو ڕازێنرابویەوە[٢]. هیشام دەڵێ: شمشێرەكەی عوروە بە زیو ڕازێنرابویەوە.

٣٩٧٥- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالُوا لِلزُّبَيْرِ يَوْمَ الْيَرْمُوكِ: أَلاَ تَشُدُّ فَنَشُدَّ مَعَكَ؟ فَقَالَ: إِنِّي إِنْ شَدَدْتُ كَذَبْتُمْ. فَقَالُوا: لاَ نَفْعَلُ. فَحَمَلَ عَلَيْهِمْ حَتَّى شَقَّ صُفُوفَهُمْ، فَجَاوَزَهُمْ وَمَا مَعَهُ أَحَدٌ، ثُمَّ رَجَعَ مُقْبِلاً، فَأَخَذُوا بِلِجَامِهِ، فَضَرَبُوهُ ضَرْبَتَيْنِ عَلَى عَاتِقِهِ بَيْنَهُمَا ضَرْبَةٌ ضُرِبَهَا يَوْمَ بَدْرٍ. قَالَ عُرْوَةُ: كُنْتُ أُدْخِلُ أَصَابِعِي فِي تِلْكَ الضَّرَبَاتِ أَلْعَبُ وَأَنَا صَغِيرٌ. قَالَ عُرْوَةُ: وَكَانَ مَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَوْمَئِذٍ وَهْوَ ابْنُ عَشْرِ سِنِينَ، فَحَمَلَهُ عَلَى فَرَسٍ وَكَّلَ بِهِ رَجُلاً[٣].

٣٩٧٥- هیشامی كوڕی عوروە لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە و دەڵێ: لە ڕۆژی (جەنگی) یەرموك دا هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ بە زوبەیریان وت: ئایا هێرش نابەیت ئێمەش لەگەڵتدا هێرش ببەین؟ زوبەیر وتی: دڵنیام ئەگەر من پەلاماریان بدەم ئێوە درۆدەكەن و (پەلامار نادەن)، وتیان وا ناكەین (پەلامار

---

(١) كە عوسمانی كوڕی عوروەیە كە برای هیشامە.

(٢) مەبەست پێی دەستەكەكەیەتی نەخش و نیگاری لێ دروست كرابوو.

(٣) بڕوانە: ٣٧٢١.

دەدين) ئەنجا زوبەير هێرش وپەلاماری بۆ بردن[1] هەتاريز (ی سوپای ڕۆم) كانی بڕی وشكاندی ولێيان تێپەڕی و كەسی لەگەڵدا نەبوو، پاشان گەڕايەوە بەرەو هاوڕێكانی، (ڕۆمەكان) ڕەشۆی ولاخەكەيان گرت ودوو شمشێريان دا لەشانی كە لە نێوانياندا لێدراوێكی تر هەبوو لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا لێی درابوو. عوروە دەڵێ: من كە منداڵ بووم پەنجەكانم دەخستە ناوی ئەو شوێن لێدراوانە وياريم پێ دەكرد. عوروە دەڵێ: لەوكاتەدا عەبدوڵلای كوڕی زوبەير لەگەڵ زوبەير دا بوو (لەغەزاكەدا) كە تەمەنی دە ساڵ بوو سواری ئەسپێكی كردبوو و پياوێكيشی لەگەڵ دانابوو ئاگای لێ بێ.

٣٩٧٦- حدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، سَمِعَ رَوْحَ بْنَ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: ذَكَرَ لَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ بِأَرْبَعَةٍ وَعِشْرِينَ رَجُلاً مِنْ صَنَادِيدِ قُرَيْشٍ فَقُذِفُوا فِي طَوِيٍّ مِنْ أَطْوَاءِ بَدْرٍ خَبِيثٍ مُخْبِثٍ، وَكَانَ إِذَا ظَهَرَ عَلَى قَوْمٍ أَقَامَ بِالْعَرْصَةِ ثَلاَثَ لَيَالٍ، فَلَمَّا كَانَ بِبَدْرٍ الْيَوْمَ الثَّالِثَ، أَمَرَ بِرَاحِلَتِهِ فَشُدَّ عَلَيْهَا رَحْلُهَا، ثُمَّ مَشَى وَاتَّبَعَهُ أَصْحَابُهُ، وَقَالُوا: مَا نُرَى يَنْطَلِقُ إِلاَّ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ، حَتَّى قَامَ عَلَى شَفَةِ الرَّكِيِّ، فَجَعَلَ يُنَادِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ: "يَا فُلاَنُ بْنَ فُلاَنٍ، وَيَا فُلاَنُ بْنَ فُلاَنٍ، أَيَسُرُّكُمْ أَنَّكُمْ أَطَعْتُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ؟ فَإِنَّا قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا، فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ ". قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا تُكَلِّمُ مِنْ أَجْسَادٍ لاَ أَرْوَاحَ لَهَا! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ".قَالَ قَتَادَةُ: أَحْيَاهُمُ اللَّهُ حَتَّى أَسْمَعَهُمْ قَوْلَهُ تَوْبِيخًا وَتَصْغِيرًا وَنَقِيمَةً وَحَسْرَةً وَنَدَمًا[2].

---

(١) بۆ ڕۆمەكان.

(٢) بڕوانە: ٣٠٦٥.

٣٩٧٦- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ لە ئەبو تەڵحەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا فەرمانی كرد بەبیست وچوار كەس لەپیاوە گەورەكانی قوڕەیش فڕێ درانە ناوبیرێ لە بیرەكانی بەدری پیسی پیسكراو، وە پێغەمبەر ﷺ باوی وا بوو كە بەسەر قەومێكدا زاڵ بوایە سێ شەو لەومەیدان وگۆڕەپانەدا دەمایەوە، جا لە بەدردا ڕۆژی سێ یەمی زاڵ بوونی بوو فەرمانی كرد وشترەكەی بۆكۆپان كرا، پاشان ڕۆشت و هاوەڵانیش شوێنی كەوتن، وتیان: بڕوامان وا بوو ئیشێكی هەیەدەڕوات (دەست بە ئاو بگەیەنێ) ڕۆشت هەتا چوو لە قەراغی بیرەكەدا ڕاوەستا، جا یەكە یەكە دەستی كرد بە بانگ كردنیان بە ناوی خۆیان وباوكیانەوە ناوی دەبردن: ((ئەی فلانی كوڕی فلان ئەی فلانی كوڕی فلان ئایا پێتان خۆش دەبوو بەگوێی خوا و پێغەمبەرەكەیتان بكردایە ؟ چونكە دڵنیابن ئێمە ئەوەی پەروەردگارمان بەڵێنی پێداین بینیمان وراست بوو، دەی ئایا ئێوەش ئەوەی پەروەردگارتان بەڵێنی پێدان ڕاست دەرچوو؟)) (ئەبو تەڵحە) وتی: عومەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ تۆ چۆن قسە لەگەڵ ئەولاشە بۆگەنانە دەكەیت؟ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((سوێند بەو زاتەی گیانی موحەممەدی بە دەستە: ئێوە لەوان باشتر گوێتان لەوە نی یە كە من دەیڵێم)).

قەتادە دەڵێ: خوا زیندوی كردنەوە هەتا وتەكەی پێغەمبەریان ﷺ پێ بژنەوێ بۆ سەرزەنشت وبێ ڕێزی و نەگبەتی وداخ و پەشیمانی (بۆیان).

٣٩٧٧- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرٌو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ ﴿ ٱلَّذِينَ بَدَّلُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ كُفْرًا ﴿٢٨﴾ ﴾ إبراهيم. قَالَ: هُمْ وَاللَّهِ كُفَّارُ قُرَيْشٍ. قَالَ عَمْرٌو: هُمْ قُرَيْشٌ: وَمُحَمَّدٌ ﷺ نِعْمَةُ اللَّهِ ﴿ وَأَحَلُّوا۟ قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ ﴾ إبراهيم. قَالَ: النَّارَ، يَوْمَ بَدْرٍ[1].

---

(١) بڕوانە: ٤٧٠٠.

٣٩٧٧- عەتا لە ئیبنو عەبباسەوە ﵄ دەگێڕێتەوە (كەلەڕافەی ئەم ئایەتەدا) (ئەوان لە جیاتی (سوپاسی) بەهرە وچاكەی خوا بێ باوەڕ وسپڵە بوون) وتی: سوێند بە خوا ئەوانە كافرانی قورەیش بوون. عەمرِ (ی كوڕی دینار) دەڵێ: ئەوانە قورەیشەكانن، موحەممەدیش بەهرەكەی خودایە (كە بۆیان هاتووە) (وە گەلەكەیان بەرەو هەڵدێر برد) دەڵێ: (بەرەو) دۆزەخ (یان بردن بەرەو تیاچوونیان) لە جەنگی ڕۆژی بەدردا.

٣٩٧٨- حدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ عَائِشَةَ ﵂، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَفَعَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ: "إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ فِي قَبْرِهِ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ". فَقَالَتْ: إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "إِنَّهُ لَيُعَذَّبُ بِخَطِيئَتِهِ وَذَنْبِهِ، وَإِنَّ أَهْلَهُ لَيَبْكُونَ عَلَيْهِ الآنَ"[١].

٣٩٧٨- هیشام لە باوكیەوە گێڕایەوە وتی: لای عائیشە ﵂ گێرایانەوە كە ئیبنو عومەر ﵄ ئەم فەرموودەی دایە پاڵ پێغەمبەر ﷺ كە فەرموویەتی: بێگومان مردوو لە گۆڕەكەیدا سزا دەدرێت بەهۆی گریانی كەس و كاریەوە (لەسەری))) عائیشەش ﵂ وتی: بەدڵنیاییەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بەڕاستی مردوو سزا دەدرێت بە هۆی تاوان و گوناهی خۆیەوە، وە كەس و كاریشی لەسەری دەگرین)).

٣٩٧٩ – قَالَتْ: وَذَاكَ مِثْلُ قَوْلِهِ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ عَلَى الْقَلِيبِ وَفِيهِ قَتْلَى بَدْرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ لَهُمْ مَا قَالَ: "إِنَّهُمْ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ". إِنَّمَا قَالَ: "إِنَّهُمُ الآنَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ". ثُمَّ قَرَأَتْ ﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴿٨٠﴾ ﴾ النمل. ﴿ وَمَآ أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِى ٱلْقُبُورِ ﴿٢٢﴾ ﴾ فاطر. تَقُولُ حِينَ تَبَوَّءُوا مَقَاعِدَهُمْ مِنَ النَّارِ.

---

(١) بروانه: ١٣٧١.

٣٩٧٩- (عائیشە ﵂) وتی: ئەوە (ی باسكرا) وەك ئەم فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ وایە لە قەراغی بیرێكدا وەستابوو كە كوژراوانی بەردی تیابوو لەبتپەرستانی (قورەیش) جا ئەم فەرمایشتەی فەرموو پێیان: ((بێگومان چاك گوێیان لەوەیە من پێیان دەڵێم)) وە فەرمووی:
((بەڕاستی ئێستا دەزانن ئەوەی من پێیان دەڵێم هەق و ڕاستە)) پاشان عائیشە ﵂ ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ((بەڕاستی تۆناتوانی (بانگەوازت) بەمردووەكان ببیسێنی) (وە تۆ (ئەی موحەممەد ﷺ ناتوانی پەیامەكەت ببیستێنی بەوانەی كە لە گۆڕەكاندان (واتەمردوون))).(عائیشە) دەڵێ: كاتێ نیشتەجێ بوون لە شوێنی دانیشتنەكانیاندا لەناو ئاگری دۆزەخ.

٣٩٨٠- ٣٩٨١- حدَّثَنِي عُثْمَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ: وَقَفَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى قَلِيبِ بَدْرٍ فَقَالَ: "هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ثُمَّ قَالَ إِنَّهُمُ الآنَ يَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ". فَذُكِرَ لِعَائِشَةَ، فَقَالَتْ: إِنَّمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ "إِنَّهُمُ الآنَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّ الَّذِى كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ هُوَ الْحَقُّ". ثُمَّ قَرَأَتْ: ﴿ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ ٱلْمَوْتَىٰ ﴿٨٠﴾ ﴾ النمل. حَتَّى قَرَأَتِ الآيَةَ[1].

٣٩٨٠- ٣٩٨١- هیشام لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﵄ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەسەر بیرەكەی بەدر وەستا وفەرمووی: ((ئایا ئەوەی پەروەردگارتان بەڵێنی پێدان بینیتان و ڕاست بوو؟)) پاشان فەرمووی: ((بێگومان ئەوان ئێستا ئەوەی من دەیڵێم دەیبیستن)) ئەنجا ئەمە (ی ئیبنو عومەر گێڕایەوە) بۆعائیشەباسكرا، عائیشەش وتی: بێگومان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بەدڵنیاییەوە ئەوان (كافران) چاك دەزانن ئەوەی من دەمووت

---

(١) بڕوانە: ١٣٧٠.

پێیان ڕاستە و هەقە)). پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە ((بێگومان تۆناتوانی (بانگەوازت) بەمردووەکان ببیسێنی)) (بەردەوام) بوو هەتاهەموو ئایەتەکەی خوێندەوە.

٩- بَابُ فَضْلُ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا

٣٩٨٢- حدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ حُمَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا ﷺ يَقُولُ: أُصِيبَ حَارِثَةُ يَوْمَ بَدْرٍ وَهْوَ غُلَامٌ، فَجَاءَتْ أُمُّهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ عَرَفْتَ مَنْزِلَةَ حَارِثَةَ مِنِّي، فَإِنْ يَكُنْ فِي الْجَنَّةِ أَصْبِرْ وَأَحْتَسِبْ، وَإِنْ تَكُ الأُخْرَى تَرَى مَا أَصْنَعُ؟ فَقَالَ: "وَيْحَكِ، أَوَهَبِلْتِ؟ أَوَ جَنَّةٌ وَاحِدَةٌ هِيَ إِنَّهَا جِنَانٌ كَثِيرَةٌ، وَإِنَّهُ فِي جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ»[١].

٩- باسی گەورەی ئەو کەسەی بەشداری (غەزای) بەدری کردووە

٣٩٨٢- حومەید دەڵێ: لە ئەنەسم ﷺ بیست دەیوت: حاریسە مێرد منداڵ بوو کە لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا پێکرا بە (تیرێك ومرد) ئەنجا دایکی هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا بەڕاستی خۆت دەزانی حاریسە پلەوخۆشەویستی چەند بوولای من، جائەگەر لە بەهەشتدا بێت ئەوە ئارام دەگرم وچاوەڕوانی پاداشتی خوام، خۆئەگەر دیوەکەی تری بێت دەبینی چی دەکەم[٢]؟ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((هاوار بۆتۆ، ئەوە شێت بوی (بەمردنی کوڕەکەت) وادەزانی یەك بەهەشتە؟ بێگومان چەند بەهەشتێکی زۆرە، وە دڵنیابە کوڕەکەت لەوبەهەشتەدایە کە ناوی فرەدەوسە))

---

(١) بڕوانە: ٢٨٠٩.

(٢) لە گریان و شین و زاری بۆی.

٣٩٨٣- حدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ قَال: سَمِعْتُ حُصَيْنَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَن، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَة، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِي، عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبَا مَرْثَدٍ وَالزُّبَيْرَ وَكُلُّنَا فَارِسٌ، قَالَ: "انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ، فَإِنَّ بِهَا امْرَأَةً مِنَ الْمُشْرِكِينَ، مَعَهَا كِتَابٌ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ". فَأَدْرَكْنَاهَا تَسِيرُ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا حَيْثُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْنَا: الْكِتَابُ. فَقَالَتْ: مَا مَعَنَا كِتَابٌ. فَأَنَخْنَاهَا فَالْتَمَسْنَا فَلَمْ نَرَ كِتَابًا، فَقُلْنَا: مَا كَذَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُجَرِّدَنَّكِ. فَلَمَّا رَأَتِ الْجِدَّ أَهْوَتْ إِلَى حُجْزَتِهَا - وَهْيَ مُحْتَجِزَةٌ بِكِسَاءٍ -فَأَخْرَجَتْهُ، فَانْطَلَقْنَا بِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ، فَدَعْنِي فَلأَضْرِبْ عُنُقَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ "مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ". قَالَ حَاطِبٌ: وَاللَّهِ مَا بِي أَنْ لاَ أَكُونَ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ﷺ أَرَدْتُ أَنْ يَكُونَ لِي عِنْدَ الْقَوْمِ يَدٌ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهَا عَنْ أَهْلِي وَمَالِي، وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِكَ إِلاَّ لَهُ هُنَاكَ مِنْ عَشِيرَتِهِ مَنْ يَدْفَعُ اللَّهُ بِهِ عَنْ أَهْلِهِ وَمَالِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ "صَدَقَ، وَلاَ تَقُولُوا لَهُ إِلاَّ خَيْرًا". فَقَالَ عُمَرُ إِنَّهُ قَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ، فَدَعْنِي فَلأَضْرِبَ عُنُقَهُ. فَقَالَ "أَلَيْسَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ؟ ". فَقَالَ: "لَعَلَّ اللَّهَ اطَّلَعَ إِلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ: اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ وَجَبَتْ لَكُمُ الْجَنَّةُ"، أَو "فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ". فَدَمَعَتْ عَيْنَا عُمَرَ وَقَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ[1].

٣٩٨٣- عەلی ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ من و ئەبو مەرسەد و زوبەیری نارد هەمووومان سوار چاك بووین، فەرمووی: ((بڕۆن هەتا دەگەنە (رَوْضَةَ خَاخٍ)[2] جا بێگومان لەوێدا ئافرەتێكی بتپەرستی تیایە نامەیەكی پێ یە لەحاتیبی كوڕی ئەبی بەلتەعەوە (نوسراوە) بۆ بتپەرستان (ی مەككە) ئێمەش (ڕۆشتین و) پێگەیشتین لەوجێگەیەدا كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەسواری

(١) بڕوانە: ٣٠٠٧.

(٢) شوێنێكە نزیک مەدینە.

وشترەكەیەوە دەرۆشت (ڕامانگرت) وتمان: نامەكە دەربێنە وتی: هیچ نامەیەكمان پێ نیە، ئێمەش وشترەكەیمان یەخ دا و گەڕاین و هیچ نامەیەكمان نەدۆزییەوە، ئەنجا وتمان پێغەمبەری خوا ﷺ درۆ ناكات، سوێند بە خوا ئەو نامەیە دەردێنیت یان جل وبەرگت لەبەردا ناهێڵین و ڕووتت دەكەینەوە، ئەنجا كەزانی بە ڕاستمانە- كەواكەی بەستبویە پشتی - دەستی برد ولە كەواكەیدا دەری هێنا [1]، جا ئێمەش نامەكەمان هێنایەوە بۆپێغەمبەری خوا ﷺ (جاكە خوێنرایەوە) عومەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان ناپاكی كردووە لە خوا و پێغەمبەركەی و باوەڕداران بۆیە لێم گەڕێ با بدەم لە گەردنی. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی (حاتیب): ((چی پاڵی پێوە نای ئەم كارە بكەیت)) وتی: سوێند بەخوا هیچ شتێك لە ناخمدا نیە كە باوەڕدار نەمابم بە خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ، ویستومە لای ئەوكۆمەڵە (قورەیشەكان) چاكەیەكم هەبێ بەسەریانەوە بەوهۆیەوە خوا زیان لە ماڵ وخیزانم لادات، هیچ كام لە هاوەڵانت نی یە مەگەر لە مەككە خزم وعەشیرەتی هەیە كە خوا بەهۆیانەوە ماڵ و خیزانی دەپارێزێ. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ڕاست دەكات، وتەی چاك نەبێ هیچی پێ مەڵێن)) عومەر ﷺ وتی: بەڕاستی خیانەتی لەخوا و پێغەمبەرەكەی و باوەڕداران كردووە دەی وازم لێ بێنە تا بدەم لە گەردنی، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئایا لە بەشداربووانی بەدر نیە؟)) عومەریش وتی: بەڵێ فەرمووی: ((لەوانەیە خوا ئاگاداری بەشدار بوانی بەدر بێت (چی دەكەن) وە فەرمووبێتی: ئەوەی دەتانەوێ بیكەن چونكە بەڕاستی من بەهەشتم بۆتان مسۆگەر كردووە)).

یان فەرمووی: ((چونكە بێگومان من لێتان خۆش بووم)) ئیتر چاوەكانی عومەر ﷺ فرمێسكیان پیا هاتە خوارەوە وتی: خوا و پێغەمبەرەكەی زاناترن.

---

(١) كەواكەیدا لە ناو قەدیدا گرێی دابوو.

١٠- بابٌ

٣٩٨٤- حدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْغَسِيلِ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ وَالزُّبَيْرِ بْنِ الْمُنْذِرِ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ، عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ ﷺ قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ: "إِذَا أَكْثَبُوكُمْ فَارْمُوهُمْ، وَاسْتَبْقُوا نَبْلَكُمْ"[1].

١٠- باسێک

٣٩٨٤- ئەبو ئوسەید ﷺ وتی: له ڕۆژی (غەزای) بەدردا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێمان: ((ئەگەرلێتان نیزك بوونەوەتیریان بۆ بهاوێژن، وه (ئەگەر دوور بوون) تیرەكانتان بهێڵنەوەو (مەیهاوێژن)

٣٩٨٥- حدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْغَسِيلِ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ وَالْمُنْذِرِ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ ﷺ قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ: "إِذَا أَكْثَبُوكُمْ - يَعْنِي كَثَرُوكُمْ - فَارْمُوهُمْ، وَاسْتَبْقُوا نَبْلَكُمْ"[2].

٣٩٨٥- ئەبو ئوسەید ﷺ وتی: له ڕۆژی (غەزای) بەدردا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێمان: ((ئەگەر لێتان نیزك بوونەوە - واتە: بەژمارەی زۆر هێرشیان هێنا بۆتان- تیریان بۆ بهاوێژن وه (ئەگەر دوور بوون) تیرەكانتان بهێڵنەوە.

٣٩٨٦- حدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرُّمَاةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، فَأَصَابُوا مِنَّا سَبْعِينَ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَصْحَابُهُ أَصَابُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَوْمَ بَدْرٍ أَرْبَعِينَ وَمِائَةً: سَبْعِينَ أَسِيرًا، وَسَبْعِينَ قَتِيلاً. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ يَوْمٌ بِيَوْمِ بَدْرٍ، وَالْحَرْبُ سِجَالٌ[3].

---

(١) بڕوانه: ٢٩٠٠.
(٢) بڕوانه: ٢٩٠٠.
(٣) بڕوانه: ٣٠٣٩.

٣٩٨٦- بەڕائی كوڕی عازیب ﷺ وتی: لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ عەبدوڵڵای كوڕی جوبەیری ﷺ كردە لێپرسراوی تیر هاوێژەكان[١]، جا (كافران) حەفتایان لە ئێمە شەهید كرد. وە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی لە غەزای بەدردا سەد وچل كوژراو ودیلیان لە بتپەرستان گرت، حەفتا دیل وحەفتا كوژرا. ئەبو سوفیان وتی: ئەمە ڕۆژێكە لە بەرانبەری ڕۆژی بەدردا، جەنگیش بە نۆرە وسەرەیە (ڕۆژێ ئێوە سەردەكەون ڕۆژێ ئێمە).

٣٩٨٧- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، - أُرَاهُ - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "وَإِذَا الْخَيْرُ مَا جَاءَ اللَّهُ بِهِ مِنَ الْخَيْرِ بَعْدُ، وَثَوَابُ الصِّدْقِ الَّذِى آتَانَا بَعْدَ يَوْمِ بَدْرٍ"[٢].

٣٩٨٧- ئەبو بوردە دەگێڕێتەوە لە ئەبو مووساوە ﷺ - وابزانم- لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە كە فەرمووی: ((جا بینیم خێرەكەش بریتی بوو لەوخێرەی دوا (غەزای ئوحود) پێی داین، وەپاداشتی ڕاستیەی كە خوای گەورە دوا ڕۆژی غەزای بەدر بۆی هێناین)).

٣٩٨٨- حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: إِنِّي لَفِى الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ إِذِ الْتَفَتُّ، فَإِذَا عَنْ يَمِينِي وَعَنْ يَسَارِى فَتَيَانِ حَدِيثَا السِّنِّ، فَكَأَنِّى لَمْ آمَنْ بِمَكَانِهِمَا، إِذْ قَالَ لِي أَحَدُهُمَا سِرًّا مِنْ صَاحِبِهِ: يَا عَمِّ أَرِنِي، أَبَا جَهْلٍ. فَقُلْتُ: يَا ابْنَ أَخِي، وَمَا تَصْنَعُ بِهِ؟ قَالَ: عَاهَدْتُ اللَّهَ إِنْ رَأَيْتُهُ أَنْ أَقْتُلَهُ أَوْ أَمُوتَ دُونَهُ. فَقَالَ لِي الآخَرُ سِرًّا مِنْ صَاحِبِهِ مِثْلَهُ. قَالَ: فَمَا سَرَّنِي أَنِّي بَيْنَ رَجُلَيْنِ مَكَانَهُمَا، فَأَشَرْتُ لَهُمَا إِلَيْهِ، فَشَدَّا عَلَيْهِ مِثْلَ الصَّقْرَيْنِ حَتَّى ضَرَبَاهُ، وَهُمَا ابْنَا عَفْرَاءَ[٣].

---

(١) كە لەسەر كێوی ناسراو بە (جبل الرماة) كێوی تیر هاوێژەكان بوون.
(٢) بڕوانە: ٣٦٢٢.
(٣) بڕوانە: ٣١٤١.

٣٩٨٨- عەبدوڕەحمانی كوڕی عەوف ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا لە ڕیزی (موجاهیدان)دا بووم كە لامكردەوە لەوكاتەدا لای ڕاست ولای چەپمەوە دوو گەنجی مناڵ كارام بینی، وەكو بڵێی دڵنیا نەبووم لە (دوژمن) لەجێگاكەیانەوە (نەشكێین) لەوكاتەدا یەكێكیان بەدزی هاوڕی كەیەوە پێی وتم: مامە ئەبو جەهلم نیشاندە، منیش وتم: كوڕی برای خۆم چی لێ دەكەیت؟ وتی: پەیمانم داوە بە خوا ئەگەر ببینم بیكوژم یان من پێش ئەو بمرم، گەنجەكەی تریان بە دزی هاوڕێكەیەوە هاوشێوەی وتەكەی یەكەمی پێ وتم، جا من پێم خۆش نەبوو لەجیاتی ئەم دوو گەنجە لە نێوان دوو پیاودا بومایە، ئەنجا بەئاماژە ئەبو جەهلم نیشانی هەردووكیان دا، جا هەردووكیان وەكو دوو هەڵۆ پەلاماریان بۆبرد (نەوەستان) هەتا هەردووكیان بە (شمشێرەكانیان) لێیان داوو (مرد)، وە ئەو دوانە دوو كوڕەكەی عەفرا بوون.

٣٩٨٩- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ أَسِيدِ بْنِ جَارِيَةَ الثَّقَفِيُّ حَلِيفُ بَنِي زُهْرَةَ - وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي هُرَيْرَةَ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَشَرَةً عَيْنًا، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتٍ الأَنْصَارِيَّ، جَدَّ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْهَدَّةِ بَيْنَ عُسْفَانَ وَمَكَّةَ ذُكِرُوا لِحَيٍّ مِنْ هُذَيْلٍ يُقَالُ لَهُمْ: بَنُو لِحْيَانَ، فَنَفَرُوا لَهُمْ بِقَرِيبٍ مِنْ مِائَةِ رَجُلٍ رَامٍ، فَاقْتَصُّوا آثَارَهُمْ حَتَّى وَجَدُوا مَأْكَلَهُمُ التَّمْرَ فِي مَنْزِلٍ نَزَلُوهُ فَقَالُوا: تَمْرُ يَثْرِبَ. فَاتَّبَعُوا آثَارَهُمْ، فَلَمَّا حَسَّ بِهِمْ عَاصِمٌ وَأَصْحَابُهُ لَجَئُوا إِلَى مَوْضِعٍ، فَأَحَاطَ بِهِمُ الْقَوْمُ، فَقَالُوا لَهُمْ: انْزِلُوا فَأَعْطُوا بِأَيْدِيكُمْ وَلَكُمُ الْعَهْدُ وَالْمِيثَاقُ أَنْ لاَ نَقْتُلَ مِنْكُمْ أَحَدًا. فَقَالَ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ: أَيُّهَا الْقَوْمُ، أَمَّا أَنَا فَلاَ أَنْزِلُ فِي ذِمَّةِ كَافِرٍ. ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ أَخْبِرْ عَنَّا نَبِيَّكَ ﷺ. فَرَمَوْهُمْ بِالنَّبْلِ، فَقَتَلُوا عَاصِمًا، وَنَزَلَ إِلَيْهِمْ ثَلاَثَةُ نَفَرٍ عَلَى الْعَهْدِ وَالْمِيثَاقِ، مِنْهُمْ خُبَيْبٌ وَزَيْدُ بْنُ الدَّثِنَةِ، وَرَجُلٌ آخَرُ، فَلَمَّا اسْتَمْكَنُوا مِنْهُمْ أَطْلَقُوا أَوْتَارَ قِسِيِّهِمْ فَرَبَطُوهُمْ بِهَا. قَالَ الرَّجُلُ الثَّالِثُ: هَذَا

أَوَّلُ الْغَدْرِ، وَاللَّهِ لاَ أَصْحَبُكُمْ، إِنَّ لِي بِهَؤُلاَءِ أُسْوَةً. يُرِيدُ الْقَتْلَى، فَجَرَّرُوهُ وَعَالَجُوهُ، فَأَبَى أَنْ يَصْحَبَهُمْ، فَانْطُلِقَ بِخُبَيْبٍ وَزَيْدِ بْنِ الدَّثِنَةِ حَتَّى بَاعُوهُمَا بَعْدَ وَقْعَةِ بَدْرٍ، فَابْتَاعَ بَنُو الْحَارِثِ بْنِ عَامِرِ بْنِ نَوْفَلٍ خُبَيْبًا، وَكَانَ خُبَيْبٌ هُوَ قَتَلَ الْحَارِثَ بْنَ عَامِرٍ يَوْمَ بَدْرٍ، فَلَبِثَ خُبَيْبٌ عِنْدَهُمْ أَسِيرًا حَتَّى أَجْمَعُوا قَتْلَهُ، فَاسْتَعَارَ مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ مُوسَى يَسْتَحِدُّ بِهَا فَأَعَارَتْهُ، فَدَرَجَ بُنَيٌّ لَهَا وَهْيَ غَافِلَةٌ حَتَّى أَتَاهُ، فَوَجَدَتْهُ مُجْلِسَهُ عَلَى فَخِذِهِ وَالْمُوسَى بِيَدِهِ، قَالَتْ: فَفَزِعْتُ فَزْعَةً عَرَفَهَا خُبَيْبٌ، فَقَالَ: أَتَخْشَيْنَ أَنْ أَقْتُلَهُ؟ مَا كُنْتُ لأَفْعَلَ ذَلِكَ. قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ أَسِيرًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ خُبَيْبٍ، وَاللَّهِ لَقَدْ وَجَدْتُهُ يَوْمًا يَأْكُلُ قِطْفًا مِنْ عِنَبٍ فِي يَدِهِ، وَإِنَّهُ لَمُوثَقٌ بِالْحَدِيدِ، وَمَا بِمَكَّةَ مِنْ ثَمَرَةٍ. وَكَانَتْ تَقُولُ: إِنَّهُ لَرِزْقٌ رَزَقَهُ اللَّهُ خُبَيْبًا. فَلَمَّا خَرَجُوا بِهِ مِنَ الْحَرَمِ لِيَقْتُلُوهُ فِي الْحِلِّ قَالَ لَهُمْ خُبَيْبٌ: دَعُونِي أُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ. فَتَرَكُوهُ فَرَكَعَ رَكْعَتَيْنِ، فَقَالَ: وَاللَّهِ لَوْلاَ أَنْ تَحْسِبُوا أَنَّ مَا بِي جَزَعٌ لَزِدْتُ. ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَدًا، وَاقْتُلْهُمْ بَدَدًا، وَلاَ تُبْقِ مِنْهُمْ أَحَدًا. ثُمَّ أَنْشَأَ يَقُولُ:

فَلَسْتُ أُبَالِي حِينَ أُقْتَلُ مُسْلِمًا... عَلَى أَيِّ جَنْبٍ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي

وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الإِلَهِ وَإِنْ يَشَأْ... يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوٍ مُمَزَّعِ

ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ أَبُو سِرْوَعَةَ عُقْبَةُ بْنُ الْحَارِثِ، فَقَتَلَهُ، وَكَانَ خُبَيْبٌ هُوَ سَنَّ لِكُلِّ مُسْلِمٍ قُتِلَ صَبْرًا الصَّلاَةَ، وَأَخْبَرَ أَصْحَابَهُ يَوْمَ أُصِيبُوا خَبَرَهُمْ، وَبَعَثَ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَى عَاصِمِ بْنِ ثَابِتٍ حِينَ حُدِّثُوا أَنَّهُ قُتِلَ أَنْ يُؤْتَوْا بِشَيْءٍ مِنْهُ يُعْرَفُ، وَكَانَ قَتَلَ رَجُلاً عَظِيمًا مِنْ عُظَمَائِهِمْ، فَبَعَثَ اللَّهُ لِعَاصِمٍ مِثْلَ الظُّلَّةِ مِنَ الدَّبْرِ، فَحَمَتْهُ مِنْ رُسُلِهِمْ، فَلَمْ يَقْدِرُوا أَنْ يَقْطَعُوا مِنْهُ شَيْئًا. وَقَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ ذَكَرُوا مُرَارَةَ بْنَ الرَّبِيعِ الْعَمْرِيَّ وَهِلاَلَ بْنَ أُمَيَّةَ الْوَاقِفِيَّ، رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ قَدْ شَهِدَا بَدْرًا[1].

٣٨٨٩- ئیبنو شیهاب وتی: عومەری كوڕی ئوسەیدی كوڕی جاریەی سەقەفی كە هاوپەیمانی بەنی زوهرە بوو وە یەكێ بوو لە هاوەڵانی ئەبو هورەیرە لە ئەبو

(١) بڕوانە: ٣٠٤٥.

هورەیرە ﷺ گێڕایەوە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ دە کەسی نارد بۆ سوسەکردن و زانینی هەواڵی دوژمن، عاصیمی کوڕی سابیتی ئەنصاڕی کردە سەرکردەیان کە باپیرەی عاصیمی کوڕی عومەری کوڕی خەتاب بوو، (ئەنجاله مەدینەدەرچوون) هەتا گەشتە هەددەت کەجێگایەکە لە نێوان عوسفان ومەککەدا، هەواڵی ئەم چەکدارانە درابوو بە تیرەیەك لە هۆزی هوزەیل کە پێیان دەوترا بەنولیحیان، نزیکەی سەد پیاوی ئەو تیرەیە کە هەموویان تێرهاوێژ بوون دەرچوون بۆیان، ئینجا شوێن پێیان هەڵگرتن هەتا لە جێگایەکدا کەلایاندابوو ناوکی ئەو خورمایەی خواردبوویان دۆزیانەوە، وتیان: (ئەم ناوکە هی) خورمای مەدینەیە، ئیتر شوێن پێیان هەڵگرتن (نزیکیان بوونەوە) جاکە عاصیم وهاوڕێکانی پێیان زانین پەنایان بردە بەر جێگایەك (تەپۆڵکە و بەرزاییەك) کافرەکانیش چواردەوریان دان وپێیان وتن: وەرنەخوارەوە وخۆتان بدەن بەدەستەوە وادە و پەیمانتان دەدەینێ کەستان نەکوژین، عاصیمی کوڕی سابیت وتی: (بەهاوڕێکانی) ئەی خەڵکینە من بەش بەحاڵی خۆم باوەڕ بەپەیمانی کافر ناکەم، پاشان وتی: خوایە هەواڵمان بدە بە پێغەمبەرەکەت ﷺ، ئیتر بەتیر تیربارانیان کردن و عاصیمیان کوشت و سێ کەسیان بەوادە پەیمان ڕۆیشتنە خوارەوە (وخۆیان دا بەدەستەوە) کە خوبەیب و ئیبنو دەسینە و پیاوێکی تر بوون، جا کە چنگیان لێیان گیربوو (و کەوتنە ژێر دەستیان) ژێی کەوانەکانیان کردنەوە و توند بەژێکان بەستنیانەوە پیاوە سێیەمینەکە وتی: ئەمە سەرەتای ناپاکی یە، سوێند بەخوا من لەگەڵتان نایەم، بێگومان ئا لەوانەدا- مەبەستی کوژراوەکان بوو- سەرمەشقی هەیە بۆمن، ئەوانیش ڕایانکێشا و هەوڵیان لەگەڵدا دا کە لەگەڵیان بڕوات بەڵام نەڕۆشت، (بۆیەکوشتیان) ئەنجا خوبەیب و ئیبنو دەسینەیان برد هەتا دوا جەنگی بەدر لە مەککە فرۆشتنیان، کوڕانی حاریسی کوڕی عامیری کوڕی نەوفەل خوبەیبیان کڕی - چونکە خوبەیب لە جەنگی

بەدردا حاریسی كوڕی عامیری كوشتبوو - ئیتر خوبەیب بەدیلی لایان مایەوە هەتا كۆبوونەوەو بڕیاری كوشتنیان دا، خوبەیب داوای موسێكی لە كچێكی حاریس كرد مووی عەورەتی پێ بتاشێت ئەویش پێی دابوو، جاكوڕێكی منداڵی ئەوئافرەتە وردە وردە ڕۆشتبویە لای خوبەیب لە كاتێكدا دایكی لێی بێ ئاگابوو بوو (گرتبوی) لە ناكاو دەبینێ خوبەیب كوڕەكەی لەسەر ڕانی دانیشاندووە وموسەكەیش بەدەستیەوەیە، ئافرەتەكە دەڵێ: ترسیەكی وا گەورەم لێ نیشت خوبەیب لە ڕوخسارمدا خوێندیەوە و زانی، وتی: دەترسی بیكوژم ؟ من كاری وا ناكەم، (ئەوئافرەتە دەڵێ:) سوێند بەخوا هیچ دیلێكم نەدیووە لە خوبەیب چاكتر بێت، سوێند بەخوا ڕۆژێكیان بینیم بۆشكێك ترێی بەدەستەوە بوو لێی دەخوارد كۆت وزنجیریش كرابوو، لەوكاتەشدا هیچ میوەیەك لە مەككەدا نەبوو، وئەو ئافرەتە دەیوت: بێگومان ئەو ترێیە ڕۆزیەك بوو خوا بەخشیبوی بە خوبەیب، ئینجا كاتێ لە حەرەم بردیانە دەرەوە تا لە دەرەوەی حەرەم بیكوژن، خوبەیب وتی: لێم گەڕێن با دوو ڕكات نوێژ بكەم، ئەوانیش لێی گەڕان و دوو ڕكات نوێژی كرد، پاشان وتی: سوێند بەخوا لەبەر ئەوە نەبووایە وا گومان ببەن لە مردن دەترسم نوێژەكەم زیاتر درێژدەكردەوە، خوایە هەموویان لەناوبەریت، بە جیا بیانكوژیت، تاقیان نەهێڵیت. ئینجا ئەم سرودەی دەوت:

گرنگ نیە بەلامەوە كاتێ بەمسوڵمانی دەكوژرێم

بەهەرلایەكمدا بكەومە زەوی مادام مردنەكەم لەپێناو خوادایە

ئەو كوشتنەش لەبەر خوایە (و پاداشتی لای ئەوە) ئەگەر بیەوێ

فەڕ و بەرەكەت دەخاتە ئەندامە پارچە پارچەكراوەكانەوە

پاشان ئەبو سیروەعە عوقبەی كوڕی حاریس هەستا بۆی كوشتی، وە خوبەیب یەكەم كەس بوو دوو ڕكات داهێنا بۆ هەموو مسوڵمانێك كە بەدیلكراوی بكوژرێت، وە ئەو واتە پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا (ئەوان) كوژرابون هەواڵەكەیانی

باس کردبوو بۆهاوەڵانی، وە کەسانێ لە کافرانی قوڕەیش کە هەواڵیان پێدرا عاصیم شەهید بووە خەڵکانێکیان نارد تا بچن بەشێك لە لاشەکەی عاصیم بێنن بزانن ئەوە - چونکە عاصیم پیاوێکی گەورەی لەسەرۆك وگەورەکانیان کوشتبوو لە غەزای بەدردا- بەڵام خوای گەورە پورمیە هەنگ (یا زەردەواڵەی) وەك هەور ناردبوویە سەر لاشەکەی و پاراستی لە نێردراوەکانی قوڕەیش بۆیە نەیانتوانی هیچێك لە لاشەی بکەنەوە بیبەن.

وە کەعبی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ناوی هەر یەك لە موورارەی کوڕی ڕەبیعی عەمرِیی و هیلالی کوڕی ئومەییەی واقیفی باس کراون کە دوو پیاوی چاکن و بەشداری غەزای بەدریان کردووە.

٣٩٩٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ نَافِعٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ ﷺ ذُكِرَ لَهُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ - وَكَانَ بَدْرِيًّا - مَرِضَ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ، فَرَكِبَ إِلَيْهِ بَعْدَ أَنْ تَعَالَى النَّهَارُ وَاقْتَرَبَتِ الْجُمُعَةُ، وَتَرَكَ الْجُمُعَةَ.

٣٩٩٠- نافیع دەگێڕێتەوە کەئیبنو عومەر ﷺ بۆی گێڕدراوەتەوە کەسەعیدی کوڕی زەیدی کوڕی عەمڕی کوڕی نەوفل - کە لەوانە بوو بەشداری غەزای بەدری کردبوو- ﷺ لە ڕۆژی هەینیدا (سەعید) نەخۆش کەوت، ئەنجا ئیبنو عومەر ﷺ سواری وڵاخ بوو چوو بۆلای دوای ئەوەی خۆر بەرز بوو بۆوە کاتێ (نوێژی) هەینی نزیك بوو، وە ئیبنو عومەر ﷺ نوێژی هەینیەکەی نەکرد[1].

٣٩٩١- وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ أَبَاهُ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الأَرْقَمِ الزُّهْرِيِّ، يَأْمُرُهُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَى سُبَيْعَةَ

---

(١) نوێژی هەینی نەکرد بەعوزری ناگاداری و مانەوە لای خزمێک کە لەسەرە مەرگ دایە کە سەعیدی کوڕی زەیدە کە مێردی خوشکی عەبدوڵلا و کوڕی مامی عومەری کوڕی خەتتابە ﷺ.

بِنْتِ الْحَارِثِ الأَسْلَمِيَّةِ، فَيَسْأَلَهَا عَنْ حَدِيثِهَا وَعَنْ مَا قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ اسْتَفْتَتْهُ، فَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الأَرْقَمِ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ يُخْبِرُهُ أَنَّ سُبَيْعَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ سَعْدِ ابْنِ خَوْلَةَ - وَهْوَ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا - فَتُوُفِّيَ عَنْهَا فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهْيَ حَامِلٌ، فَلَمْ تَنْشَبْ أَنْ وَضَعَتْ حَمْلَهَا بَعْدَ وَفَاتِهِ، فَلَمَّا تَعَلَّتْ مِنْ نِفَاسِهَا تَجَمَّلَتْ لِلْخُطَّابِ، فَدَخَلَ عَلَيْهَا أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكَكٍ - رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ - فَقَالَ لَهَا: مَا لِي أَرَاكِ تَجَمَّلْتِ لِلْخُطَّابِ تُرَجِّينَ النِّكَاحَ؟ فَإِنَّكِ وَاللَّهِ مَا أَنْتِ بِنَاكِحٍ حَتَّى تَمُرَّ عَلَيْكِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ. قَالَتْ سُبَيْعَةُ: فَلَمَّا قَالَ لِي ذَلِكَ جَمَعْتُ عَلَيَّ ثِيَابِي حِينَ أَمْسَيْتُ، وَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَأَفْتَانِي بِأَنِّي قَدْ حَلَلْتُ حِينَ وَضَعْتُ حَمْلِي، وَأَمَرَنِي بِالتَّزَوُّجِ إِنْ بَدَا لِي. تَابَعَهُ أَصْبَغُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ. وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَسَأَلْنَاهُ فَقَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ - مَوْلَى بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ - أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ إِيَاسِ بْنِ الْبُكَيْرِ - وَكَانَ أَبُوهُ شَهِدَ بَدْرًا - أَخْبَرَهُ[1].

٣٩٩١- عوبەیدوڵلای کوڕی عەبدوڵلای کوڕی عوتبە گێڕایەوە کەباوکی نامەی نووسی بۆ عومەری کوڕی عەبدوڵلای کوڕی ئەرقەمی زوهری فەرمانی پێکردبوو کەبڕوات بۆلای سوبەیعەی کچی حاریسی ئەسلەمی و پرسیاری لێ بکات دەربارەی فەرموودەکەی ((کە لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاویەتیەوە) وە پێغەمبەر ﷺ چی پێ فەرمووە کاتێ پرسیاری لێ کردووە، ئەنجا عومەری کوڕی عەبدوڵلای کوڕی ئەرقەم نامەی نوسی بۆعەبدوڵلای کوڕی عوتبە و هەواڵی پێدا کە سوبەیعەی کچی حاریس بۆی گێڕاوەتەوە کە ئەو (سوبەیعە) خێزانی سەعدی کوڕی خەولە بوو- کە لەنەوەی عامیری کوڕی لوئەیی بوو لەوکەسانە بوو بەشداری بەدری کردبوو- جالەحەجیماڵئاوایدا ئەو (سەعدی کوڕی

(١) ٥٣١٩.

خەولە) مرد لەوكاتە (سوبەیعەی خێزانی) سكی پڕ بوو، جا زۆری پێ نەچوو دوای مردنی سەعد منداڵەكەی بوو، ئەنجا كاتێ لە زەیسانیەكەی پاك بویەوە خۆی ڕازاندەوە بۆ خوازبێنی كەران، ئەوسا ئەبو سەنابیلی كوڕی بەعكەك ڕۆشت بۆ لای- كە پیاوێك بوو لە نەوەی عەبدوددار - پێی وت: ئەوە چیتە دەبینم خۆت ڕازاندۆتەوە بۆ خوازبێنی كەران بە تەمای شوو كردنی؟ سوێند بەخوا تۆ ناتوانی شوو بكەیت هەتا چوار مانگ ودە ڕۆژت بەسەردا تێنەپەڕێت، سوبەیعەش وتی: جا كاتێ ئەوەی پێ وتم كە ئێوارەم لێ هات جل و بەرگەكەم لەبەر كرد و ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و لەوبارەیەوە پرسیارم لێ كرد، ئەویش وەڵامی دامەوە كە من لەوكاتەوەی منداڵەكەم بووە شووكردنم بۆ حەڵاڵ بووە، وە فەرمانی پێ كردم بە شوو كردن ئەگەر ڕام لێی بوو.

ئەصبەغ لە ئیبنو وەهبەوە لە یونسەوە پاڵپشتی گێڕانەوەكەی لەیس دەكات (بەگێڕانەوەی ئەم فەرموودەیە بەم ڕێگەیە)

وە لەیس دەڵێ: یونس بۆی گێڕامەوە لە ئیبنو شیهابەوە دەڵێ: پرسیارمان لێ كردئەویش وتی: موحەممەدی كوڕی عەبدوڕەحمانی كوڕی سەوبانی ئازاد كراوی بەنی عامیری كوڕی لوئەی كە موحەممەدی كوڕی ئییاسی كوڕی بوكەیرە- باوكی بەشداری غەزای بەدری كردووە — ئەو ئەو فەرموودەی بۆ گێڕاوەتەوە.

١١- بابُ شُهُودِ الْمَلَائِكَةِ بَدْرًا

٣٩٩٢- حدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ - وَكَانَ أَبُوهُ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ - قَالَ: جَاءَ جِبْرِيلُ إِلَى النَّبِيِّ

ﷺ فَقَالَ: "مَا تَعُدُّونَ أَهْلَ بَدْرٍ فِيكُمْ؟ " قَالَ: "مِنْ أَفْضَلِ الْمُسْلِمِينَ" أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا. قَالَ: وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلاَئِكَةِ[1].

١١- باسی بەشداری فریشتەکان لە غەزای بەدردا (بۆ یارمەتی باوەڕداران دژ بە بتپەرستان)

٣٩٩٢- موعازی کوڕی ڕیفاعەی کوڕی ڕافیعی زورەقیی لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە - باوکی لەوکەسانە بوو بەشداری بەدری کردبوو- دەڵێ: جیبریل ﷺ هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و فەرمووی: ئێوە بەشداربوانی بەدر لەناوخۆتاندا چی پلەیەکیان بۆ دادەنێن؟ فەرمووی: ((لە ڕیزی هەرە چاکی مسوڵمانیان دایاندەنێین)) یان وشەیەکی لەو جۆرەی فەرموو، جیبریلیش ﷺ فەرمووی: هەروەها (ئێمەش لە ناوخۆماندا) ئەو فریشتانەی بەشداری بەدریان کردبێ (لە ڕیزی هەرە چاکەکان دایاندەنێین).

٣٩٩٣- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، وَكَانَ رِفَاعَةُ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ، وَكَانَ رَافِعٌ مِنْ أَهْلِ الْعَقَبَةِ، فَكَانَ يَقُولُ لاِبْنِهِ: مَا يَسُرُّنِي أَنِّي شَهِدْتُ بَدْرًا بِالْعَقَبَةِ قَالَ: سَأَلَ جِبْرِيلُ النَّبِيَّ ﷺ. بِهَذَا.

٣٩٩٣- یەحیا دەگێڕێتەوە لە موعازی کوڕی ڕیفاعەی کوڕی ڕافیعەوە - ڕیفاعە لە بەشدار بوانی بەدر بوو، وە ڕافیع لەبەشدار بوانی (پەیمانی) عەقەبە بوو جا (ڕافیع بە ڕیفاعەی) کوڕی دەوت: پێم خۆش نیە کە بەشداری (غەزای) بەدر بومایە لەجیاتی (پەمانی) عەقەبە[2] (ڕافیع) وتی: جیبریل ﷺ پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد. ئەو (فەرموودەکەی پێشووی) هێنا. (کە جەریر گێڕاویەتیەوە)[3].

---

(١) بڕوانە: ٣٩٩٤.

(٢) لەبەر گەورەیـی عەقەبە بە لای ڕافـیعەوە بە بۆچـوونی خـۆی گەورەتـرە لە بەشـداری غەزای بەدر چـونکە سەرەتا بوو بۆ گەشەکردن و پاشان سەرکەوتنی ئیسلام. بڕوانە: إرشاد الساري: ٩/ ٤٣.

(٣) کە فەرموودەی ژمارە: ٣٩٩٢ ئیمامی بوخاری هێناویەتی.

٣٩٩٤- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى، سَمِعَ مُعَاذَ بْنَ رِفَاعَةَ، أَنَّ مَلَكًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ. وَعَنْ يَحْيَى، أَنَّ يَزِيدَ بْنَ الْهَادِ أَخْبَرَه، أَنَّهُ كَانَ مَعَهُ يَوْمَ حَدَّثَهُ مُعَاذٌ هَذَا الْحَدِيثَ، فَقَالَ يَزِيد: فَقَالَ مُعَاذٌ: إِنَّ السَّائِلَ هُوَ جِبْرِيلُ ﷺ[1].

٣٩٩٤- یەحیا لە موعازی كوڕی ڕیفاعەی بیست گێڕایەوە كە فریشتەیەك پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ كرد (وێنەی فەرموودەكەی جەریری گێڕایەوە). وە هەر لە یەحیاوە دەگێڕێتەوە كە یەزیدی كوڕی هاد بۆی گێڕایەوە كە ئەو (یەحیا) لەگەڵ یەزیدا بوو ئەو ڕۆژەی موعاز ئەو فەرموودەی بۆ گێڕایەوە، یەزیدیش وتی: موعاز وتی: بێگومان پرسیارکەرەكە جیبریل بوو ﷺ.

٣٩٩٥- حدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا خَالِد، عَنْ عِكْرِمَة، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ يَوْمَ بَدْرٍ: "هَذَا جِبْرِيلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ، عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ"[2].

٣٩٩٥- ئیبنو عەبباس ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا فەرمووی: ((ئەوە جیبریلە ﷺ سەری (ڕەشۆی) ئەسپەكەی گرتووە، بەرگ و ئامێری جەنگی پۆشیوە)).

١٢- بابٌ

٣٩٩٦- حدَّثَنِي خَلِيفَةُ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَة، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ مَاتَ أَبُو زَيْدٍ وَلَمْ يَتْرُكْ عَقِبًا، وَكَانَ بَدْرِيًّا[3].

---

(١) بڕوانە: ٣٩٩٢.

(٢) بڕوانە: ٤٠٤١.

(٣) بڕوانە: ٣٨١٠.

١٢- باسێک

٣٩٩٦- قەتادە لە ئەنەسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەبو زەید[١] مردوو هیچ منداڵ وەچەیەکی لە دوای خۆی بەجێ نەهێشت، وە لەوانەبوو بەشداری غەزای بەدری کردبوو.

٣٩٩٧- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ خَبَّابٍ، أَنَّ أَبَا سَعِيدِ بْنِ مَالِكٍ الْخُدْرِيَّ ﷺ قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ، فَقَدَّمَ إِلَيْهِ أَهْلُهُ لَحْمًا مِنْ لُحُومِ الأَضْحَى، فَقَالَ: مَا أَنَا بِآكِلِهِ حَتَّى أَسْأَلَ، فَانْطَلَقَ إِلَى أَخِيهِ لأُمِّه -وَكَانَ بَدْرِيًّا- قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: إِنَّهُ حَدَثَ بَعْدَكَ أَمْرٌ نَقْضٌ، لِمَا كَانُوا يُنْهَوْنَ عَنْهُ مِنْ أَكْلِ لُحُومِ الأَضْحَى بَعْدَ ثَلاَثَةِ أَيَّامٍ[٢].

٣٩٩٧- ئیبنو خەبباب دەگێڕێتەوە کە ئەبو سەعیدی کوڕی مالیکی خودری ﷺ لە سەفەرێك هاتەوە وماڵەوەیان گۆشتێکی قوربانیان بۆهێنا، ئەویش وتی: من ئەم گۆشتە ناخۆم هەتا پرسیار نەکەم[٣]، ئەنجا ڕۆشت بۆلای برایەکی دایکی خۆی- کەلە بەشدار بوانی بەدر بوو- (ناوی) قەتادەی کوڕی نوعمان بوو ﷺ پرسیاری لێ کرد، قەتادەش وتی: بێگومان لە پاش (ڕۆیشتنی) تۆ ئەوەی پێشتر ڕێگری دەکرا لەخواردنی گۆشتی قوربانی پاش سێ ڕۆژ فەرمان دەراوە بەهەڵوەشاندنەوەی.

٣٩٩٨- حدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ الزُّبَيْرُ: لَقِيتُ يَوْمَ بَدْرٍ عُبَيْدَةَ بْنَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ وَهْوَ مُدَجَّجٌ لاَ يُرَى مِنْهُ إِلاَّ عَيْنَاهُ،

---

(١) (ئەبو زید) ناوی قەیسی کوڕی سەکەنی کوڕی قەیسی کوڕی زەعواری ئەنصارییە ﷺ یەکێکە لەوانەی هەموو قوڕئانی لەبەر کردووە لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ (إرشاد الساری: ٩/٤٤).

(٢) بڕوانە: ٥٥٦٨.

(٣) لە حوکمەکەی چونکە پێشتر دوا سێ ڕۆژ خواردنی گۆشتنی قوربانیان لی قەدەغە کرابوو.

وَهْوَ يُكْنَى أَبُو ذَاتِ الْكَرِشِ، فَقَالَ: أَنَا أَبُو ذَاتِ الْكَرِشِ. فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ بِالْعَنَزَةِ، فَطَعَنْتُهُ فِي عَيْنِهِ فَمَاتَ. قَالَ هِشَامٌ: فَأُخْبِرْتُ أَنَّ الزُّبَيْرَ قَالَ: لَقَدْ وَضَعْتُ رِجْلِي عَلَيْهِ ثُمَّ تَمَطَّأْتُ، فَكَانَ الْجَهْدَ أَنْ نَزَعْتُهَا وَقَدِ انْثَنَى طَرَفَاهَا. قَالَ عُرْوَةُ فَسَأَلَهُ إِيَّاهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَأَعْطَاهُ، فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَخَذَهَا، ثُمَّ طَلَبَهَا أَبُو بَكْرٍ فَأَعْطَاهُ، فَلَمَّا قُبِضَ أَبُو بَكْرٍ سَأَلَهَا إِيَّاهُ عُمَرُ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا، فَلَمَّا قُبِضَ عُمَرُ أَخَذَهَا، ثُمَّ طَلَبَهَا عُثْمَانُ مِنْهُ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا، فَلَمَّا قُتِلَ عُثْمَانُ وَقَعَتْ عِنْدَ آلِ عَلِيٍّ، فَطَلَبَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، فَكَانَتْ عِنْدَهُ حَتَّى قُتِلَ.

٣٩٩٨- عوروه له باوكيەوه دەگێڕێتەوه دەڵێ: زوبەير ﷺ وتی: ڕۆژی (غەزای) بەدر توشی عوبەيدەی كوڕی سەعيدی كوڕی عاص بووم، به پۆشاكێكی جەنگی داپۆشرابوو جگه له چاوەكانی هيچ شوێنێكی نەدەبينرا، نازناوی (ئەبو زاتولكەريش[١]) بوو، وتی: من باوكی ورگنەكەم، زوبەير وتی: منيش به نێزميەكەوه پەلامارم داو نێزەكەم كرد به چاويدا و مرد، هيشامی كوڕی عورووه[٢] وتی: جا هەواڵم پێدار كه زوبەير وتی: بێگومان پێم پياناو خۆم كشاندەوه، ئينجا زۆر بەنارەحەت (نێزەكەم) دەرهێنا هەردوو سەری لار بوو بوو، عورووه دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ ئەو نێزەی له عورووه داوا كرد وخواست زوبەيريش پێی دا، جا كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی كرد، زوبەير برديەوه، پاشان ئەبو بەكر ﷺ داوای لێ كرد ئەويش پێی دا، ئەنجا كه ئەبو بەكريش مرد، عومەر ﷺ داوای كرد زوبەيريش پێی دا، ئەنجا عومەريش ﷺ مرد برديەوه، پاشان عوسمان ﷺ داوای كرد لێی زوبەيريش ﷺ پێی دا، ئەنجا كاتێ عوسمان كوژرا (شەهيد كرا) دوای ئەوكەوته لای كەس وكاری عەلی، ئەنجا عەبدوڵڵای كوڕی زوبەير ﷺ داوای كردەوه ئيتر لای خۆی بوو هەتا كوژرا (شەهيد كرا).

---

(١) أبو ذات الكرش: واته: باوكی ورگنان، كچی زۆری هەبوو.

(٢) هەر بەهەمان سەنەد له عورووه ئەويش له زوبەيرەوه دەيگێڕێتەوه كه وتی:

٣٩٩٩- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِذُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ -وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَايِعُونِي"(١).

٣٩٩٩- زوهری دەڵێ: ئەبو ئیدریس عائیزوڵڵای كوڕی عەبدوڵڵا بۆی گێڕامەوە كە عوبادەی كوڕی صامیت - كە بەشداربووی غەزای بەدر بوو- گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((پەیمانم بدەنێ))(٢).

٤٠٠٠- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، أَنَّ أَبَا حُذَيْفَةَ -وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَبَنَّى سَالِمًا، وَأَنْكَحَهُ بِنْتَ أَخِيهِ هِنْدَ بِنْتَ الْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ - وَهْوَ مَوْلًى لِامْرَأَةٍ مِنَ الأَنْصَارِ - كَمَا تَبَنَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَيْدًا، وَكَانَ مَنْ تَبَنَّى رَجُلاً فِي الْجَاهِلِيَّةِ دَعَاهُ النَّاسُ إِلَيْهِ، وَوَرِثَ مِنْ مِيرَاثِهِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ ﴿٥﴾ ﴾ الأحزاب. فَجَاءَتْ سَهْلَةُ النَّبِيَّ ﷺ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ(٣).

٤٠٠٠- عوروەی كوڕی زوبەیر لە عائیشەی ﵂ خێزانی پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە وتی: كە ئەبو حوزەیفە ﵁ - لەوكەسانە بوو لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بەشداری غەزای بەدری كردبوو - سالیمی كردبوو بە كوڕی خۆی كچی براكەی لێ مارە كردبوو كە هیندی كچی وەلیدی كوڕی عوتبە بوو، - لە كاتێكدا سالیم كۆیلەی ئازاد كراوی ئافرەتێكی ئەنصاری بوو- (ئەم كارەی ئەبو حوزەیفە) وەك ئەوە بوو كە پێغەمبەری خوا ﷺ زەیدی كردبوو بە كوڕی خۆی،

---

(١) بڕوانە: ١٨.

(٢) لێرەدا تەنها ئەو بەشەی فەرموودەكەی هێناوە بەڵام لە (كِتَابُ النِكَاح)ـدا بەژمارە (5088) بە تەواوی هێناویەتی مەبەستیش لەم فەرمووده لێرەدا تەنها (وشهد بدرا)ـە كە عوبادە بەشداری غەزای بەدری كردووە.

(٣) بڕوانە: ٥٠٨٨.

وه له سەردەمی نەفامیدا هەركەس كوڕێكی بكردایه به كوڕی خۆی خەڵك به ناوی ئەو كەسەوه كوڕەكەیان بانگ دەكرد وەمیراتەكەشی (له پاش مردنی) ئەو كەسه دەیبرد، هەتا خوای بەرز و بڵند ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ ﴿٥﴾ ﴾ الأحزاب، واته: ئەو به كوڕكراوانه بەناوی باوكیانەوه بانگیان بكەن. ئەنجا سەهله (ی ژنی ئەبو حوزەیفه) هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و فەرموودەكەی به تەواوی باسكردو گێڕایەوه.

٤٠٠١- حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ ذَكْوَانَ، عَنِ الرُّبَيِّعِ بِنْتِ مُعَوِّذٍ قَالَت: دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ غَدَاةَ بُنِيَ عَلَيَّ، فَجَلَسَ عَلَى فِرَاشِي كَمَجْلِسِكَ مِنِّي، وَجُوَيْرِيَاتٌ يَضْرِبْنَ بِالدُّفِّ، يَنْدُبْنَ مَنْ قُتِلَ مِنْ آبَائِهِنَّ يَوْمَ بَدْرٍ، حَتَّى قَالَتْ جَارِيَةٌ: وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لاَ تَقُولِي هَكَذَا، وَقُولِي مَا كُنْتِ تَقُولِينَ"[1].

٤٠٠١- خالیدی کوڕی زەکوان گێڕایەوە لە ڕوبەییعی کچی موعەوییزەوە ﷺ دەڵێ: سەر لە بەیانی ئەو شەوەی برابووم بە بوکێنی (بۆ ئیاسی کوڕی بوکەیر)، بەو بۆنەوە پێغەمبەر ﷺ هات بۆ لام و لەسەر ئەو پێخەفەی من دانیشت کە تۆ لەسەری دانیشتووی لە نزیکی منەوە، چەند کچۆڵەیەکیش دەفیان لێ دەدا و باوانی منیان دەلاواندەوە کە لە غەزای بەدردا کوژرابوون، (بەردەوام بوون) هەتا کچۆڵەیەکیان وتی: ئێمە پێغەمبەرێکمان تیایە دەزانێ سبەینێ چی دەبێت. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((کچێ وا مەڵێ لە پێشدا چیت دەوت هەر لەو بابەتە بڵێ)).

٤٠٠٢- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ. حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ سُلَيْمَان، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو طَلْحَةَ ﷺ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: "لاَ تَدْخُلُ الْمَلاَئِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلاَ صُورَةٌ". يُرِيد التَّمَاثِيلَ التِي فِيهَا الأَرْوَاحُ[2].

٤٠٠٢- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ئەبو تەڵحەی ﷺ هاوەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو کەبەشداری غەزای بەدری کردبوو لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ، دەگێڕێتەوە کە فەرمووی: ((فریشتەکان ناڕۆنە ماڵێکەوە سەگ و وێنەی تێدا

---

(١) بڕوانە: ٥١٤٧.

(٢) بڕوانە: ٣٢٢٥.

بێت))، (ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ:) مەبەستی بە (صُورَةٌ): پەیکەری ئەو شتانەیە کە گیانیان تیایە[1].

٤٠٠٣- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ، أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ ﷺ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَلِيًّا قَالَ: كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَعْطَانِي مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنَ الْخُمُسِ يَوْمَئِذٍ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَنِيَ بِفَاطِمَةَ ﷺ بِنْتِ النَّبِيِّ ﷺ وَاعَدْتُ رَجُلاً صَوَّاغًا فِي بَنِي قَيْنُقَاعَ أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِي فَنَأْتِيَ بِإِذْخِرٍ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ مِنَ الصَّوَّاغِينَ فَنَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةِ عُرْسِي، فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِفَيَّ مِنَ الأَقْتَابِ وَالْغَرَائِرِ وَالْحِبَالِ، وَشَارِفَايَ مُنَاخَانِ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، حَتَّى جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ، فَإِذَا أَنَا بِشَارِفَيَّ قَدْ أُجِبَّتْ أَسْنِمَتُهَا، وَبُقِرَتْ خَوَاصِرُهُمَا، وَأُخِذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا، فَلَمْ أَمْلِكْ عَيْنَيَّ حِينَ رَأَيْتُ الْمَنْظَرَ، قُلْتُ: مَنْ فَعَلَ هَذَا؟ قَالُوا: فَعَلَهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهْوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الأَنْصَارِ، عِنْدَهُ قَيْنَةٌ وَأَصْحَابُهُ، فَقَالَتْ فِي غِنَائِهَا: أَلاَ يَا حَمْزَ لِلشُّرُفِ النِّوَاءِ، فَوَثَبَ حَمْزَةُ إِلَى السَّيْفِ، فَأَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا، وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا، وَأَخَذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا. قَالَ عَلِيٌّ: فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، وَعَرَفَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِي لَقِيتُ فَقَالَ: " مَا لَكَ ". قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ، عَدَا حَمْزَةُ عَلَى نَاقَتَيَّ، فَأَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا، وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا، وَهَا هُوَ ذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرْبٌ، فَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِرِدَائِهِ، فَارْتَدَى ثُمَّ انْطَلَقَ يَمْشِي، وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةُ، فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ فَأُذِنَ لَهُ، فَطَفِقَ النَّبِيُّ ﷺ يَلُومُ حَمْزَةَ فِيمَا فَعَلَ، فَإِذَا حَمْزَةُ ثَمِلٌ مُحْمَرَّةٌ عَيْنَاهُ، فَنَظَرَ حَمْزَةُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ، فَنَظَرَ إِلَى رُكْبَتِهِ، ثُمَّ

---

(١) وەك پەیکەری مرۆڤ وئاژەڵ وگیانلە بەران.

صَعَّدَ النَّظَرَ، فَنَظَرَ إِلَى وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ: وَهَلْ أَنْتُمْ إِلاَّ عَبِيدٌ لأَبِي فَعَرَفَ النَّبِيُّ ﷺ أَنَّهُ ثَمِلٌ، فَنَكَصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى عَقِبَيْهِ الْقَهْقَرَى، فَخَرَجَ وَخَرَجْنَا مَعَهُ[1].

٤٠٠٣- عەلی کوڕی حوسەین دەڵێ: حوسەینی کوڕی عەلی ﷺ بۆی گێڕایەوە کە عەلی (باوکی) وتی: مێ حوشترێکی پیری پەککەوتەم هەبوو بەشی خۆم بوو لە دەست کەوتی (غەزای) بەدر، پێغەمبەریش ﷺ لە پێنج یەکی دەست کەوتانە خوا (بەبێ جەنگ) سەندیەوە بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ، مێ حوشترێکی پیری پەککەوتەی تری پێدا بووم هەر لەو ڕۆژەدا، جا کاتێ ویستم فاتیمەی ﷺ کچی پێغەمبەر ﷺ بهێنم، بەڵێنم دا بەپیاوێکی زەرِەنگەر لە بەنی قەینوقاع، کە لەگەڵمدا بێت بچین بە وشتر زوڕناتك بێنین کە دەمویست بیفرۆشم بەزەرِەنگەرەکان، جا پارەکەی خەرج بکەم بۆ نانی زەماوەندی ژن هێنانەکەم. ئینجا لەو کاتەدا کەپێویستی حوشترەکانم ئامادە دەکرد لە کۆپان و خەرار و گوریس، هەردوو وشترەکەم لە تەنشت دیواری ماڵێکی ئەنصاریدا یەخ بوو بوون، تا ئەوەی ویستم کۆی کەمەوە کۆم کردەوە (کە گەڕامەوە)، ئەوسا ببینم هەردوو وشترەکەم کۆپارەکانیان بڕابوو،کەلەکەیان هەڵدڕابوو، بەشێك لە سی و جگەریان دەرهێنرابوو، کە ئەو دیمەنەم دی چاوی خۆمم پێ نەگیرا لە گریان! وتم: کێ ئەمەی کردووە؟ وتیان: حەمزەی کوڕی عەبدولموتتەلیب کردوویەتی، ئەوەتا لەو ماڵەدا لەگەڵ کۆمەڵێ ئەنصارییدا عارەق دەخۆنەوە، کەنیزەکێکی گۆرانیبێژی لایە، لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی (حەمزە) دا، کەنیزەکەکە لە گۆرانییەکەیدا وتی: ئەی حەمزە هەستە بۆ ئەو وشترە پیرە قەڵەوانە (سەریان بڕە)، حەمزەش ڕاپەڕی پەلاماری شمشێرەکەی دا و سەر کۆپارەی هەردوو وشترەکەی بڕی وکەلەکەیانی هەڵدڕی ولە جگەری هەردووکیانی برد بوو. عەلی وتی: منیش بە

(١) بڕوانە: ٢٠٨٩.

پەلە ڕۆشتم تا چوومە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، زەیدی کوڕی حاریسەی لە خزمەتدابوو، پێغەمبەر ﷺ هەستی بەوەکرد کە تووشم بووە، بۆیە فەرمووی: ((چیت لێ قەوماوە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا کارەساتی وەك ئەوەی ئەمڕۆم نەدیووە، حەمزە پەلاماری هەردوو وشترەکەمی داوە و کۆپارەکانیان بڕیوە و کەلەکەیانی هەڵدڕیوە، ئێستاش لەوماڵەیە لەگەڵ کۆمەڵێ شەراب خۆردا، پێغەمبەریش ﷺ داوای پشتە ماڵەکەی کرد و دای بەشانیدا پاشان دەرچوو ڕۆشت، من و زەیدی کوڕی حاریسە شوێنی کەوتین هەتا ڕۆشتە ئەوماڵەی کە حەمزەی لێ بوو، پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتی چوونە ژوورەوەی خواست، مۆڵەتیاندا، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە سەرزەنشتی حەمزە کە بۆچی وای کردووە، حەمزەش سەرخۆش و مەست بوو چاوەکانی سوور بوو بوون، تەماشای پێغەمبەری ﷺ کرد، پاشان چاوی بەرزکردەوە (و تەماشای ڕووخساری کرد) و تەماشای هەردوو ئەژنۆی کرد، لە پاشان چاوی بەرزکردەوە و تەماشای ڕووخساری کرد، ئینجا حەمزە وتی: بۆ ئێوە جگە کۆیلەی باوکی من چین؟ ئیتر پێغەمبەر ﷺ زانی کە زۆر مەست وسەرخۆشە (نەوەك زیاتر سنوور ببەزێنێت)، بۆیە پاشە و پاش گەڕایەوە و هاتە دەرەوە، ئێمەش لە خزمەتیدا هاتینە دەرەوە.

٤٠٠٤- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ قَالَ: أَنْفَذَهُ لَنَا ابْنُ الأَصْبَهَانِيِّ، سَمِعَهُ مِنِ ابْنِ مَعْقِلٍ، أَنَّ عَلِيًّا ﷺ كَبَّرَ عَلَى سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ فَقَالَ: إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا

٤٠٠٤- موحەممەدی کوڕی عەبباد بۆی گێڕامەوە وتی: ئیبنو عویەینە بۆی گێڕاینەوە وتی: ئیبنو لئەصبەهانی تا کۆتای گێڕانەوەکەی گەیاندوە و بۆمانی گێڕاوەتەوە[1]. لە ئیبنو مەعقەلی بیستووە گێڕاویەتیەوە کە عەلی ﷺ (پێنج)

(١) ئەوە مانای بەهێزی (أَنْفَذهُ لَنا) یە، مانایەکی تری لاوازی هەیە ئەمەیە: بۆی ناردووین بە نووسین یان بە ئیجازە و مۆڵەت. کە دوو جۆر وەرگرتنی فەرموودەن، وەك لێ بیستن و لێ وەرگرتنی ڕاستەوخۆی نین. بڕوانە ، إرشاد الساري: ٩/٥٠.

ئەڵڵاهو ئەكبەر لەسەر سەهلی كوڕی حونەیف ﷺ كرد[١] و وتی: بێگومان سەهل بەشداری غەزای بەدری كردووە.

٤٠٠٥- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ﷺ يُحَدِّثُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ حِينَ تَأَيَّمَتْ حَفْصَةُ بِنْتُ عُمَرَ مِنْ خُنَيْسِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ- وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا تُوُفِّيَ بِالْمَدِينَةِ - قَالَ عُمَرُ: فَلَقِيتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، فَعَرَضْتُ عَلَيْهِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ: إِنْ شِئْتَ أَنْكَحْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتَ عُمَرَ. قَالَ: سَأَنْظُرُ فِي أَمْرِي. فَلَبِثْتُ لَيَالِيَ، فَقَال: قَدْ بَدَا لِي أَنْ لاَ أَتَزَوَّجَ يَوْمِي هَذَا. قَالَ عُمَرُ: فَلَقِيتُ أَبَا بَكْر فَقُلْتُ: إِنْ شِئْتَ أَنْكَحْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتَ عُمَرَ. فَصَمَتَ أَبُو بَكْرٍ، فَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا، فَكُنْتُ عَلَيْهِ أَوْجَدَ مِنِّي عَلَى عُثْمَانَ، فَلَبِثْتُ لَيَالِيَ، ثُمَّ خَطَبَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَنْكَحْتُهَا إِيَّاهُ، فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ: لَعَلَّكَ وَجَدْتَ عَلَيَّ حِينَ عَرَضْتَ عَلَيَّ حَفْصَة فَلَمْ أَرْجِعْ إِلَيْكَ قُلْت: نَعَمْ. قَال: فَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرْجِعَ إِلَيْك؟ فِيمَا عَرَضْتَ إِلاَّ أَنِّي قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ ذَكَرَهَا، فَلَمْ أَكُنْ لأُفْشِيَ سِرَّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَلَوْ تَرَكَهَا لَقَبِلْتُهَا[٢].

٤٠٠٥- زوهری دەڵێ: سالیمی كوڕی عەبدوڵڵا بۆی گێڕامەوە كە لە عەبدوڵڵای كوڕی عومەری بیستوە ﷺ گێڕایەوە كە عومەری كوڕی خەتتاب ﷺ كاتێ حەفصەی كچی عومەر ﷺ بێوەژن كەوت، (بە مردنی) خونەیسی كوڕی حوزافەی سەهمی مێردی ﷺ - كە لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، كەبەشداری غەزای بەدری كردبوو لە مەدینە مرد- عومەر ﷺ وتی: بە عوسمانی كوڕی عەففان ﷺ گەشتم و باسی حەفصەم بۆ كرد و وتم: ئەگەر

---

(١) كاتێ مرد لە كوفە ساڵی سی و شەشی كۆچی. بڕوانە ، إرشاد الساري: ٥١/٩.

(٢) بڕوانە: ٥١٢٢، ٥١٢٩، ٥١٤٥.

دەتەوێ حفصەی كچی عومەرت لێ مارە دەكەم (عوسمان) وتی: با بیرێ لە كاری خۆم بكەمەوە، ئیتر چەند شەوێك مامەوە (چاوەڕوان بووم) ئەنجا وتی: بە ڕاستی بۆم ڕوون بۆتەوە لەم كات و ڕۆژەگارەدا ژن نەهێنم، عومەر ﷺ دەڵێ: ئەنجا بەئەبو بەكر ﷺ گەشتم و وتم: ئەگەر دەتەوێ حەفصەی كچی عومەرت لێ مارە دەكەم، ئەبو بەكر ﷺ بێدەنگ بوو و هیچ وەڵامێكی نەدامەوە، بۆیە منیش لە ئەبوە بەكر زیاتر تووڕە بووم تا عوسمان، ئەنجا چەند شەوێك مامەوە، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ خوازبێنی حەفصەی كرد و منیش لێم مارە كرد، ئەوسا ئەبو بەكر ﷺ بەمن گەشت وتی: لەوانەیە تووڕە بووبی لێم كاتێ باسی حەفصەت بۆكردم (مارەی بكەم)، منیش وەڵامم نەدایتەوە ؟ وتم: بەڵێ وایە، وتی: دەسا دڵنیابە من لەبەر ئەوە وەڵامم نەدایتەوە لەوەی پێشنیارت كرد بۆم، تەنها لەبەر ئەوە بوو بە ڕاستی من زانیبووم كە پێغەمبەری خوا ﷺ باسی حەفصەی كردبوو (داوای دەكات)، خۆ نەدەكرا منیش نهێنی پێغەمبەری خوا ﷺ ئاشكرا بكەم، وە ئەگەر ئەو (پێغەمبەر ﷺ) نەیویستایە و وازی لێ بهێنایە من دەمویست (و مارەم دەكرد).

٤٠٠٦- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، سَمِعَ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ صَدَقَةٌ"[1].

٤٠٠٦- عەبدوڵلای كوڕی یەزید دەڵێ: لە ئەبو مسعوودی بەدریم ﷺ بیست لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە كە فەرمووی: ((خەرجی پیاو بۆ ماڵ و منداڵی خۆی خێر و چاكەیە (بۆی دەنوسرێت))).

---

(١) بڕوانە: ٥٥.

٤٠٠٧- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ يُحَدِّثُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي إِمَارَتِه: أَخَّرَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ الْعَصْرَ وَهْوَ أَمِيرُ الْكُوفَةِ، فَدَخَلَ أَبُو مَسْعُودٍ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرٍو الأَنْصَارِيُّ جَدُّ زَيْدِ بْنِ حَسَنٍ -شَهِدَ بَدْرًا- فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتَ، نَزَلَ جِبْرِيلُ فَصَلَّى، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَمْسَ صَلَوَات، ثُمَّ قَال:"هَكَذَا أُمِرْتَ". كَذَلِكَ كَانَ بَشِيرُ بْنُ أَبِي مَسْعُودٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ[١].

٤٠٠٧- زوهری دەڵێ: لەعوروەی کوڕی زوبەیرم بیست لەکاتی دەسەڵاتی عومەری کوڕی عبدولعەزیزدا گێڕایەوە بۆی وتی: موغەیرەی کوڕی شوعبە (نوێژی) عەسری دوا خست لە کاتێکدا گەورەیی کوفە بوو، ئەنجا ئەبو مەسعوود کەعوقەبی کوڕی عەمری ئەنصاری یە (دەبێتە) باپیرەی زەیدی کوڕی حەسەن - کە بەشداری غەزای بەدری کردووە - وتی: سوێند بە خوا بەدڵنیاییەوە دەزانیت جیبریل ﷺ دابەزی و (پێش) نوێژی کرد (بۆ پێغەمبەر ﷺ)، ئەنجا پێغەمبەری خواش ﷺ پێنج نوێژی کرد (لەدوای جیبریلەوە ﷺ) پاشان (جیبریل) فەرمووی: ((ئا بەو جۆرە فەرمانت پێ کراوە[٢])) بەشیری کوڕی ئەبو مەسعوود لە باوکیەوە هەر بەو جۆرەی دەگێڕایەوە.

٤٠٠٨- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَش، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "الآيَتَانِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مَنْ قَرَأَهُمَا فِي لَيْلَةٍ كَفَتَاهُ". قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَلَقِيتُ أَبَا مَسْعُودٍ وَهْوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَسَأَلْتُه، فَحَدَّثَنِيهِ[٣].

٤٠٠٨- ئەبو مسعوودی بەدریی ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((دوو ئایەتەکەی کۆتایی سورەتی بەقەرە هەرکەسێ لە شەودا بخوێنی بەسیەتی)). عەبدوڕەحمان دەڵێ:

---

(١) بڕوانە: ٥٢١.

(٢) (أمرتُ) کە پێش نوێژی بکەم بۆت یان بە (أمرتَ) واتە: بەو جۆرە فەرمانت پێکراوە ئەی موحەممەد ﷺ.

(٣) بڕوانە: ٥٠٠٨، ٥٠٠٩، ٥٠٤٠، ٥٠٥١.

ئەبو مسعوودی بەدریم ﷺ بینی لەكاتێكدا تەواڤ دەكرد بەدەوری كەعبەدا پرسیارم لێ كرد (لەو بارەیەوە)، ئەویش ئەم فەرموودەی بۆ گێڕامەوە.

٤٠٠٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ، أَنَّ عِتْبَانَ بْنَ مَالِكٍ -وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الأَنْصَارِ- أَنَّهُ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ[1].

٤٠٠٩- مەحمودی كوڕی ڕەبیع گێڕایەوە كە عیتبانی كوڕی مالیك ﷺ - كە لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بوو بەشداری بەدری كردبوو لە ئەنصارییەكان - گێڕایەوە كە ئەو (عیتبان) هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ.[2]

٤٠١٠- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ - هُوَ ابْنُ صَالِحٍ- حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: ثُمَّ سَأَلْتُ الْحُصَيْنَ بْنَ مُحَمَّدٍ - وَهْوَ أَحَدُ بَنِي سَالِمٍ، وَهْوَ مِنْ سَرَاتِهِمْ - عَنْ حَدِيثِ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ عَنْ عِتْبَانَ بْنِ مَالِكٍ، فَصَدَّقَهُ[3].

٤٠١٠- ئیبنو شیهاب دەڵێ: پاشان پرسیارم لە حوصەینی كوڕی موحەممەد كرد- كە یەكێكە لە بەنو سالیم و لە گەورە و چاكەكانیانە - دەربارەی فەرموودەكەی مەحمودی كوڕی ڕەبیع لە عیتبانی كوڕی مالیكەوە، ئەویش (حوصەین) وتی ڕاست دەكات (پشت ڕاستی كردەوە).

٤٠١١- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ - وَكَانَ مِنْ أَكْبَرِ بَنِي عَدِيٍّ، وَكَانَ أَبُوهُ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ عُمَرَ اسْتَعْمَلَ قُدَامَةَ بْنَ مَظْعُونٍ عَلَى الْبَحْرَيْنِ، وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا، وَهُوَ خَالُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ وَحَفْصَةَ ﷺ.

---

(١) بڕوانە: ٤٢٤.

(٢) تەواوی فەرموودەكە لە باسی نوێژدا هاتووە بە ژمارە (٤٢٤).

(٣) بڕوانە: ٤٢٤.

٤٠١١- زوهری دەڵێ: عەبدوڵڵای كوڕی عامیری كوڕی ڕەبیعە بۆی گێڕامەوە -كە بەتەمەنترینی بەنی عەدی بوو، وە باوكی لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ بەشداری غەزای بەدری كردبوو - دەگێڕێتەوە كەعومەر ﷺ قودامەی كوڕی مەزعونی كردە لێپرسراوی بەحرەین، وە ئەو (قودامە) بەشداری غەزای بەدری كردبوو، وە ئەو (قودامە) خاڵی عەبدوڵڵای كوڕی عومەر و حەفصە (ی خوشكی) بوو ﷺ.

٤٠١٢ - ٤٠١٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ قَالَ: أَخْبَرَ رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، أَنَّ عَمَّيْهِ - وَكَانَا شَهِدَا بَدْرًا - أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ. قُلْتُ لِسَالِمٍ: فَتُكْرِيهَا أَنْتَ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنَّ رَافِعًا أَكْثَرَ عَلَى نَفْسِهِ[(١)].

٤٠١٢-٤٠١٣- زوهری دەگێڕێتەوە كە سالیمی كوڕی عەبدوڵڵا بۆی گێڕایەوە وتی: ڕافیعی كوڕی خەدیج بۆ عەبدوڵڵای كوڕی عومەری ﷺ گێڕایەوە كە هەردوو مامەكەی (زوهێر و موزەهێر) - كە هەردووكیان بەشداری غەزای بەدریان كردبوو- بۆیان گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەكرێ دانی زەوی كشتوكاڵی قەدەغە كرد، منیش بە سالیمم وت: ئەی تۆ بەكرێی دەدەیت ؟ وتی: بەڵێ: بێگومان ڕافیع لەسەر خۆی توند و گران كرد بوو[(٢)].

٤٠١٤- حَدَّثَنَا آدَم، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ اللَّيْثِيَّ قَالَ: رَأَيْتُ رِفَاعَةَ بْنَ رَافِعٍ الأَنْصَارِيَّ، وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا.

---

(١) بڕوانە: ٢٣٣٩.

(٢) چونكە جیاوازی نەكردووە لە نێوان بە كرێدانی بە هەندێ لە بەرهەمی زەویەكە كە دروست نییە لەگەڵ بە كرێدانی بە پارە كە دروستە. بڕوانە : إرشاد الساری: ٥٦/٩.

٤٠١٤- حوصەینی كوڕی عەبدوڕەحمان دەڵێ: لە عەبدوڵلای كوڕی شەددادی كوڕی هادی لەیسیم بیست وتی: ڕیفاعەی كوڕی ڕافیعی ئەنصاریم ﷺ بینی كە ئەو بەشداری غەزای بەدری كردبوو.

٤٠١٥- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَيُونُسُ، عنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَه، أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ -وَهْوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمِ الْعَلاَءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ، فَوَافَوْا صَلاَةَ الْفَجْرِ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا انْصَرَفَ تَعَرَّضُوا لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ رَآهُمْ ثُمَّ قَالَ: "أَظُنُّكُمْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدِمَ بِشَيْءٍ؟ ". قَالُوا: أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ مَا الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنِّي أَخْشَى أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا، وَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ".

٤٠١٥- میسوەری كوڕی مەخرەمە دەگێڕێتەوە كە عەمری كوڕی عەوفی ئەنصاری ﷺ كەهاوپەیمانی بەنی عامیری كوڕی لوئەی بوو، كەبەشداری غەزای بەدری كردبوو لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ، گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو عوبەیدەی كوڕی جەڕاحی نارد بۆبەحرەین تاسەرانەكەی بێنێت، پێغەمبەری خوا ﷺ پێشتر صوڵحی لەگەڵ خەڵكی بەحرەین كردبوو و عەلائی كوڕی حەچرەمی كردبوو بەلێپرسراو و گەورەیان، ئەنجا ئەبو عوبەیدە ﷺ لە بەحرەینەوە ماڵ و سامانی (سەرانەی) هێنابوو، ئەنصاریەكانیش هاتنەوەی ئەبو عوبەیدەیان بیستبوو، بۆیە هەموویان هاتن بۆ نوێژی بەیانی لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ، جا كە پێغەمبەر ﷺ (نوێژكەی تەواوكردوو) گەڕایەوە، ئەنصاریەكان ڕۆشتنە ڕێگای، پێغەمبەری خواش ﷺ كاتێ بینینی

زەردەخەنەیەكی كرد و پاشان فەرمووی: ((وابزانم بیستووتانە كە ئەبو عوبەیدە شتێكی هێناوە!))وتیان: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: ((كەواتە مژدەتان لێ بێ و بەهیوای ئەوە بن دڵخۆشتان كات[1]، جاسوێند بەخوا من لەوە ناترسم لێتان كە هەژابن، بەڵكو لەوە دەترسم كە چۆن دونیا بۆ ئەوانەی كە لەپێش ئێوەدا بوون زۆر بووە[2] بۆ ئێوەش زۆر بێ، ئینجا ئێوەش لە نێوان خۆتاندا پێشبڕكێی بۆبكەن وەك ئەوان كردیان، ئیتر لەناوتان ببات هەر چۆنێك ئەوانەی لەناو برد)).

٤٠١٦- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ ﵄ كَانَ يَقْتُلُ الْحَيَّاتِ كُلَّهَا[3].

٤٠١٦- جەریری كوڕی حازیم لە نافیعەوە دەگێڕێتەوە كە ئیبنو عومەر ﵄ لە ڕابردوودا هەموو مارەكانی دەكوشت.

٤٠١٧ - حَتَّى حَدَّثَهُ أَبُو لُبَابَةَ الْبَدْرِيُّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ قَتْلِ جِنَّانِ الْبُيُوتِ، فَأَمْسَكَ عَنْهَا[4].

٤٠١٧- هەتا ئەبو لوبابەی بەدری ﵁ بۆی گێڕایەوە كە پێغەمبەر ﷺ ڕێگری كردووە لەو مارانەی[5] لەماڵەكاندان، ئیتر دەستی گرتەوە (لە كوشتنیان).

٤٠١٨- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ رِجَالاً مِنَ الأَنْصَارِ اسْتَأْذَنُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا: ائْذَنْ لَنَا

---

(١) كە ماڵ و سامانی دونیایە.

(٢) ماڵ و سامانیان زۆر بوو و دونیا ڕووی تێكردن.

(٣) بڕوانە: ٣٢٩٧.

(٤) بڕوانە: ٣٢٩٧.

(٥) جۆرە مارێكی بچوكە یان مارێكی سپی یە یان مارێكی بارێكە لە ماڵەكاندان.

فَلْنَتْرُكْ لابْنِ أُخْتِنَا عَبَّاسٍ فِدَاءَهُ. قَالَ: "وَاللَّهِ لاَ تَذَرُونَ مِنْهُ دِرْهَمًا"[1].[2]

٢٠١٨- ئیبنو شیهاب دەڵێ: ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ بۆی گێڕاینەوە كە پیاوانێكی ئەنصاری موڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ خواست وتیان: موڵەتمان بدە با واز بێنین لە بریتی خوشكەزاكەمان عەبباس، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((وەڵڵاهی واز لە درهەمێكی ناهێنن)).

٤٠١٩- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيد، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ عَنِ الْمِقْدَادِ بْنِ الأَسْوَد. حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمِّهِ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ ثُمَّ الْجُنْدَعِيُّ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ الْمِقْدَادَ بْنَ عَمْرٍو الْكِنْدِيَّ - وَكَانَ حَلِيفًا لِبَنِي زُهْرَةَ، وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَقِيتُ رَجُلاً مِنَ الْكُفَّارِ فَاقْتَتَلْنَا، فَضَرَبَ إِحْدَى يَدَيَّ بِالسَّيْفِ فَقَطَعَهَا، ثُمَّ لاَذَ مِنِّي بِشَجَرَةٍ فَقَالَ: أَسْلَمْتُ لِلَّهِ. أَأَقْتُلُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَعْدَ أَنْ قَالَهَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ تَقْتُلْهُ". فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ قَطَعَ إِحْدَى يَدَيَّ، ثُمَّ قَالَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا قَطَعَهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ تَقْتُلْهُ، فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَإِنَّهُ بِمَنْزِلَتِكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ، وَإِنَّكَ بِمَنْزِلَتِهِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتَهُ التِي قَالَ"[3].

٤٠١٩- عەتای كوڕی یەزیدی[4] لەیسی پاشان جوندەعی گێڕایەوە كە عوبەیدوڵڵای كوڕی عەدیی كوڕی خیار بۆی گێڕایەوە كە میقدادی كوڕی عەمری كیندی - كە سوێند خۆر و هاوپەیمانی بەنی زوهرە بوو، وە لەو كەسانە بوو لە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ بەشداری غەزای بەدری كردووە - بۆی

---

(١) بڕوانە: ٢٥٣٧.

(٢) ئەم فەرموودەیە پەیوەندی هەیە بەفەرموودەی ژمارە (٢٥٣٧) كە لە (كتاب الفتن)دا هاتووە، كە ئەنصاریەكان ویستیان فیدیەی عەبباسی مامی پێغەمبەر ﷺ نەسەنن كە بەدیل گیرا بوو لە غەزای بەدردا.

(٣) بڕوانە: ٦٨٦٥.

(٤) ئەم فەرموودە بەدوو ڕشتەو سەنەد گێڕدراوەتەوە.

گێڕایەوە كە بە پێغەمبەری خوا ﷺ وت: پێم بڵێ ئەگەر گەشتم بەپیاوێ لە كافران لەگەڵ یەكتری بە جەنگ هاتین، جا بە شمشێر دای لە باڵێكم و پەڕاندی، پاشان پەنای برد بۆ درەختێك و لەمن (خۆی قوتار كرد)، ئینجا وتی: مسوڵمان بووم وخۆم تەسلیمی خوا كرد، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دوا ئەوەی وت ئایا بیكوژم؟ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((مەیكوژە))، ئەویش وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو باڵێكمی پەڕاندوە دوا پەڕاندنی باڵم ئەنجا ئەوەی وت: (مسوڵمان بووم) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مەیكوژە، چونكە ئەگەر بیكوژی ئەو بە ڕاستی وەك تۆ وایە پێش ئەوەی ئەو بكوژیت، وە تۆش وەك ئەو وایت پێش ئەوەی ئەو وتەی وتی بیڵێ[1]))

٤٠٢٠- حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّة، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ: "مَنْ يَنْظُرُ مَا صَنَعَ أَبُو جَهْلٍ؟ ". فَانْطَلَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَوَجَدَهُ قَدْ ضَرَبَهُ ابْنَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ، فَقَالَ: آنْتَ أَبَا جَهْلٍ؟ قَالَ ابْنُ عُلَيَّةَ: قَالَ سُلَيْمَانُ: هَكَذَا قَالَهَا أَنَسٌ، قَالَ: أَنْتَ أَبَا جَهْلٍ؟ قَالَ: وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ؟! قَالَ سُلَيْمَانُ: أَوْ قَالَ قَتَلَهُ قَوْمُهُ. قَالَ: وَقَالَ أَبُو مِجْلَزٍ: قَالَ أَبُو جَهْلٍ: فَلَوْ غَيْرُ أَكَّارٍ قَتَلَنِي[2].

٤٠٢٠- ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەزای بەدردا فەرمووی: ((كێ سەیر دەكات بزانێ ئەبو جەهل چی كرد (چی لێ هاتووە) ؟)) ئەنجا ئیبنو مەسعوود ﷺ ڕۆشت و بینی هەردوو كوڕەكەی[3] عەفرا (بەشمشێر) لێیان دابوو تا سارد بوو بۆوە، جا (ئیبنو مەسعوود) ﷺ وتی: تۆ ئەبو جەهلیت ؟ ئیبنو عولەییە وتی: سولەیمان وتی: ئەنەس ئا بەو جۆرەی وت: تۆ ئەبو

---

(١) پێش ئەوەی مسوڵمان ببێ.
(٢) بڕوانە: ٣١٦٢.
(٣) مەعاز و موعەویز.

جەهلیت ؟ - (ئەبو جەهل) وتی: ئایا پیاوێك هەیە لەسەر و ئەو پیاوەوە ئێوە كوشتان ؟ سولەیمان وتی: یان وتی: هۆزەكەی كوشتیان، وە ئەبو میجلەز وتی: ئەبو جەهل وتی: خۆزگە كەسێك بیكوشتمایە جوتیار نەبوایە[1].

٤٠٢١- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا مَعْمَر، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاس، عَنْ عُمَرَ - ﷺ - لَمَّا تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ قُلْتُ لأَبِي بَكْر: انْطَلِقْ بِنَا إِلَى إِخْوَانِنَا مِنَ الأَنْصَارِ. فَلَقِيَنَا مِنْهُمْ رَجُلاَنِ صَالِحَانِ شَهِدَا بَدْرًا، فَحَدَّثْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ: هُمَا عُوَيْمُ بْنُ سَاعِدَةَ، وَمَعْنُ بْنُ عَدِيٍّ[2].

٤٠٢١- ئیبنو عەبباس لە عومەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: كاتێ پێغەمبەر ﷺ وەفاتی كرد وتم بە ئەبو بەكر ﷺ : با بچین بۆلای برایانی ئەنصارمان، ئەنجا (كە ڕۆشتین) گەیشتین بە دوو پیاوی چاك لەوان، كە بەشداری غەزای بەدریان كردبوو، ئەنجا ئەمەم بۆ عوروەی كوڕی زوبەیر گێڕایەوە، عورومیش وتی: ئەو دووانە عوەیمی كوڕی ساعیدە و مەعنی كوڕی عەدیی بوون.

٤٠٢٢- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ مُحَمَّدَ بْنَ فُضَيْلٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ: كَانَ عَطَاءُ الْبَدْرِيِّينَ خَمْسَةَ آلاَفٍ خَمْسَةَ آلاَفٍ. وَقَالَ عُمَرُ: لأُفَضِّلَنَّهُمْ عَلَى مَنْ بَعْدَهُمْ.

٤٠٢٢- قەیس دەڵێ: ئەو سامانەی دەدرا بە بەشدارانی غەزای بەدر (لە ساڵێكدا) پێنج هەزار پێنج هەزار بوو، وە عومەر ﷺ وتی: سوێند بە خوا باوی بەشدارانی بەدر دەدەم بەسەر ئەوانەی دوای خۆیاندا.

---

(١) یان ئەگەر ئەوەی كوشتمی جوتیار نەبوایە پێم خۆشتر بوو، چونكە جوتیاریان بە كەم سەیر ئەكرد، وە ئەو دوو كوڕەی عەفرا كە ئەبو جەهلیان كوشت ئەنصاری بوون و زەوی وزاریان هەبوون كاریان تیا ئەكرد. بڕوانە : إرشاد الساری، ٦١/٩.

(٢) بڕوانە: ٢٤٦٢.

٤٠٢٣- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ، وَذَلِكَ أَوَّلَ مَا وَقَرَ الإِيمَانُ فِي قَلْبِي[١].

٤٠٢٣- موحەممەدی كوڕی جوبەیر لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام ﷺ بیست لە (نوێژی) مەغریبدا سوڕەتی ﴿وَالطُّورِ﴾ دەخوێند، ئەمەش لە سەرەتای جێگیر بوونی باوەڕ بوو لە دڵمدا.

٤٠٢٤ - وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ: "لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِيٍّ حَيًّا ثُمَّ كَلَّمَنِي فِي هَؤُلاَءِ النَّتْنَى لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ".
وَقَالَ اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ الأُولَى - يَعْنِي: مَقْتَلَ عُثْمَانَ - فَلَمْ تُبْقِ مِنْ أَصْحَابِ بَدْرٍ أَحَدًا، ثُمَّ وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ الثَّانِيَةُ - يَعْنِي: الْحَرَّةَ - فَلَمْ تُبْقِ مِنْ أَصْحَابِ الْحُدَيْبِيَةِ أَحَدًا، ثُمَّ وَقَعَتِ الثَّالِثَةُ فَلَمْ تَرْتَفِعْ وَلِلنَّاسِ طَبَاخٌ[٢].

٤٠٢٤- موحەممەدی كوڕی جوبەیری كوڕی موتعیم لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی دیلەكانی غەزای بەدر فەرمووی: ((ئەگەر موتعیمی كوڕی عەدیی زیندوو بوایە پاشان دەربارەی ئا ئەم بۆگەنانە قسەی لەگەڵمدا بكردایە، لەبەر ڕێزی ئەو وازم لێ دەهێنان (نەمدەكوشتن بریتیم لێ وەرنەدەگرتن).

لەیس لەیەحیاوە گێڕایەوە ئەویش لە سەعیدی كوڕی موسەییەبەوە گێڕایەوە وتی: ئاژاوەی یەكەم ڕووی دا - واتە كوژرانی عوسمانی كوڕی عەففان ﷺ - و كەس لەبەشدارانی غەزای بەدر (لە ژیاندا) نەمابوون، پاشان ئاژاوەی دووەم

(١) بڕوانە: ٧٦٥.
(٢) بڕوانە: ٣١٣٩.

ڕوویدا - واته جەنگی حەڕڕە[١] — و كەس لەبەشدارانی ڕێكەوتنی حودەیبیە نەمابوون، پاشان (ئاژاوەی) سێ یەم ڕوویدا كۆتایی نەهات (بەردەوام بوو)، تا خەڵك توانایان هەبوو.

٤٠٢٥- حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ النُّمَيْرِيُّ، حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ كُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ، قَالَتْ: فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ، فَعَثَرَتْ أُمُّ مِسْطَحٍ فِي مِرْطِهَا فَقَالَتْ: تَعِسَ مِسْطَحٌ. فَقُلْتُ: بِئْسَ مَا قُلْتِ، تَسُبِّينَ رَجُلاً شَهِدَ بَدْرًا. فَذَكَرَ حَدِيثَ الإِفْكِ[٢].

٤٠٢٥- یونسی كوڕی یەزید دەڵێ: له زوهریم بیست وتی: فەرموودەی عائیشەی ﵂ خێزانی پێغەمبەری خوا ﷺ له عورووەی كوڕی زوبەیر وسەعیدی كوڕی موسەییەب و عەلقەمەی كوڕی وەقاص و عوبەیدوڵلای كوڕی عەبدوڵلام بیست هەریەكەیان بەشێك له فەرموودەكەیان بۆ گێڕامەوە: عائیشەی ﵂ وتی جا من و دایكی میستەح گەڕاینەوە و دایكی میستەح قاچی گیرایه كراسەكەی هەڵكەوت، وتی: داما و بیت میستەح، منیش وتم: قسەیەكی خراپت كرد جنێو دەدەیت به پیاوێك بەشداری غەزای بەدری كردووە. ئیتر قسە و باسی بوهتانەكەی بۆی باس دەكات.

٤٠٢٦- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: هَذِهِ مَغَازِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

---

(١) حەڕەڕە: جێگایەك له مەدینەوە كه بەردە ڕەشی زۆری تێدایە، وە لەو جێگایەدا جەنگێكی گەورە ڕویدا له نێوان خەڵكی مەدینەو لەشكری یەزیدی كوڕی موعاویەدا ساڵی شەست و سێی كۆچی والی یەزیدیان دەركرد كه عوسمانی كوڕی محمدی كوڕی ئەبوو سوفیان بوو، وە یەزیدیان قبوڵ نەبوو كه گەورەی موسڵمانان بێت. بڕوانە ، إرشاد الساری، ٦٣/٩.

(٢) بڕوانە: ٢٥٩٣.

فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ يُلْقِيهِمْ: "هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَكُمْ رَبُّكُمْ حَقًّا". قَالَ مُوسَى: قَالَ نَافِعٌ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: قَالَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تُنَادِي نَاسًا أَمْوَاتًا؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا قُلْتُ مِنْهُمْ"[١].

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: فَجَمِيعُ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنْ قُرَيْشٍ مِمَّنْ ضُرِبَ لَهُ بِسَهْمِهِ أَحَدٌ وَثَمَانُونَ رَجُلاً، وَكَانَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ يَقُولُ: قَالَ الزُّبَيْرُ: قُسِمَتْ سُهْمَانُهُمْ فَكَانُوا مِائَةً، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

٤٠٢٦- مووسای كوڕی عوقبە لە ئیبنو شیهابەوە دەگێڕێتەوە (پاش ئەوەی غەزاكانی پێغەمبەر ﷺ باس دەكات) دەڵێ: ئەوە غەزاكانی پێغەمبەری خوایە ﷺ.

ئیتر فەرموودەكە باس دەكات جا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی لە كاتێكدا (كافرە كوژراوەكانی) فڕێ دەدایە (بیرەكەوە): ((ئایا ئەوەی پەروەردگارتان بەڵێنی پێدان بینیتان و دەستان كەوت ؟)) مووسا وتی[٢]: نافیع وتی: عەبدوڵلا (ی كوڕی عومەر) ﷺ وتی: كەسێك لە هاوەڵانی عەرزی كرد[٣]: ئەی پێغەمبەری خوا بانگی كەسانێكی مردوو دەكەیت، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەوەی وتم (پێیان) ئێوە لەوان چاكتر نایبیستن)).

ئەبو عەبدوڵلا (ئیمامی بوخاری) دەڵێ: كۆی ئەو كەسانەی لەقوڕەیشیەكان بەشداری غەزای بەدریان كردووە و پشكی خۆی بۆ دیاری كراو (و پێی دراوە لە غەنیمەت) هەشتا و یەك پیاو بوون. وە عوروەی كوڕی زوبەیر دەیوت: پشكەكانیان دابەشكرا وسەد پیاو بوو خواش زاناترە.

٤٠٢٧- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الزُّبَيْرِ قَالَ: ضُرِبَتْ يَوْمَ بَدْرٍ لِلْمُهَاجِرِينَ بِمِائَةِ سَهْمٍ.

٤٠٢٧- هیشامی كوڕی عوروە لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە لە زوبەیرەوە دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا پشكی كۆچەران بە سەد پشك دابەشكرا.

---

(١) بروانه: ١٣٧٠.

(٢) به هەمان سەنەدی پێشوو

(٣) یان: كەسانێك لە هاوەڵانی عەرزیان كرد.

١٣ - بابُ تَسْمِيةُ مَنْ سُمِّيَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ فِي الْجَامِعِ الَّذِي وَضَعَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَى حُرُوفِ الْمُعْجَمِ

النَّبِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْهَاشِمِيُّ ﷺ، إِيَاسُ بْنُ الْبُكَيْرِ، بِلاَلُ بْنُ رَبَاحٍ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ الْقُرَشِيِّ، حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ الْهَاشِمِيُّ، حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ حَلِيفٌ لِقُرَيْشٍ، أَبُو حُذَيْفَةَ بْنُ عُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ الْقُرَشِيُّ، حَارِثَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ قُتِلَ يَوْمَ بَدْرٍ وَهْوَ حَارِثَةُ بْنُ سُرَاقَةَ كَانَ فِي النَّظَّارَةِ، خُبَيْبُ بْنُ عَدِيٍّ الأَنْصَارِيُّ، خُنَيْسُ بْنُ حُذَافَةَ السَّهْمِيُّ، رِفَاعَةُ بْنُ رَافِعٍ الأَنْصَارِيُّ، رِفَاعَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُنْذِرِ أَبُو لُبَابَةَ الأَنْصَارِيُّ، الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ الْقُرَشِيُّ، زَيْدُ بْنُ سَهْلٍ أَبُو طَلْحَةَ الأَنْصَارِيُّ - أَبُو زَيْدٍ الأَنْصَارِيُّ - سَعْدُ بْنُ مَالِكٍ الزُّهْرِيُّ، سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ الْقُرَشِيُّ، سَعِيدُ بْنُ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ الْقُرَشِيُّ، سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ الأَنْصَارِيُّ، ظُهَيْرُ بْنُ رَافِعٍ الأَنْصَارِيُّ وَأَخُوهُ، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُثْمَانَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ الْقُرَشِيُّ، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ الْهُذَلِيُّ، عُتْبَةُ بْنُ مَسْعُودٍ الْهُذَلِيُّ، عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ الزُّهْرِيُّ، عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ الْقُرَشِيُّ، عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ الأَنْصَارِيُّ، عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الْعَدَوِيُّ، عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ الْقُرَشِيُّ خَلَّفَهُ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى ابْنَتِهِ وَضَرَبَ لَهُ بِسَهْمِهِ، عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْهَاشِمِيُّ، عَمْرُو بْنُ عَوْفٍ حَلِيفُ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، عُقْبَةُ بْنُ عَمْرٍو الأَنْصَارِيُّ، عَامِرُ بْنُ رَبِيعَةَ الْعَنَزِيُّ عَاصِمُ بْنُ ثَابِتٍ الأَنْصَارِيُّ، عُوَيْمُ بْنُ سَاعِدَةَ الأَنْصَارِيُّ، عِتْبَانُ بْنُ مَالِكٍ الأَنْصَارِيُّ، قُدَامَةُ بْنُ مَظْعُونٍ، قَتَادَةُ بْنُ النُّعْمَانِ الأَنْصَارِيُّ، مُعَاذُ بْنُ عمرو بن الجَمُوح، مُعَوِّذُ ابن عَفْرَاءَ وَأَخُوهُ، مَالِكُ بْنُ رَبِيعَةَ أَبُو أُسَيْدٍ الأَنْصَارِيُّ، مُرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الأَنْصَارِيُّ، مَعْنُ بْنُ عَدِيٍّ الأَنْصَارِيُّ، مِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَةَ بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ، مِقْدَادُ بْنُ عَمْرٍو الكِنْدِيُّ حَلِيفُ بَنِي زُهْرَةَ، هِلاَلُ بْنُ أُمَيَّةَ الأَنْصَارِيُّ ﷺ.

١٣-باسی ناوهێنانی ئەوانەی ناویان هێنراوە لە بەشدارانی بەدر لەم جامیعەی[1] کە ئەبو عەبدوڵڵا (ی بوخاری) دایناوە بە پێی ئەلف و بێ عەرەبی[2]

پێغەمبەر موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵای هاشمی ﷺ، ئیياسی کوڕی بوکەیر، بیلالی کوڕی ڕەباح ئازادکراوی ئەبو بەکری قورەیشی، حەمزەی کوڕی عبدولموتتەلیبی هاشمی، حاتەبی کوڕی ئەبی بەلتەعە سوێند خۆر و هاوپەیمانی قورەیش بوو، ئەبو حوزەیفەی کوڕی عوتبەی کوڕی ڕەبیعی قورەیشی، حاریسەی کوڕی ڕوبەیعی ئەنصاری، لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا شەهید بوو لەگەڵ حاریسەی کوڕی سوراقە کە لەناو تەماشاکەراندا بوو (تیرێك هاتو لێی دا شەهید بوو)، خوبەیبی کوڕی عەدیی ئەنصاری، خونەیسی کوڕی حوزافەی سەهمی، ڕیفاعەی کوڕی ڕافیعی ئەنصاری، ڕیفاعەی کوڕی عبدولمونزیر: ئەبو لوبابەی ئەنصاری، زوبەیری کوڕی عەوامی قورەیشی، زەیدی کوڕی سەهل، ئەبو تەڵحەی ئەنصاری، ئەبو زەیدی ئەنصاری، سەعدی کوڕی مالیکی زوهری، سەعدی کوڕی خەولەی قورەیشی، سەعیدی کوڕی زەیدی کوڕی عەمری کوڕی نوفەیلی قورەیشی، سەهلی کوڕی حەنەیفی ئەنصاری، زوهەیری کوڕی ڕافیعی ئەنصاری و براکەی، عەبدوڵڵای کوڕی عوسمان، ئەبو بەکری صدیقی قورەیشی، عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودی هوزەلی، عوتبەی کوڕی مەسعوودی هوزەلی، عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوفی زوهری، عوبەیدەی کوڕی حاریسی قوریشی، عوبادەی کوڕی صامیتی ئەنصاری، عومەری کوڕی خەتتابی عەدەوی، عوسمانی کوڕی عەففانی قورەیشی، پێغەمبەر ﷺ بەجێی هێشت بە دیاری کچەکەیەوە (کە خێزانی عوسمان بوو) وە پشکی خۆی بۆ دانا لە (غەنیمەت)، عەلی کوڕی ئەبو تالیبی هاشمی، عەمری کوڕی عەوف سوێند خۆری بەنی عامیری کوڕی لوئەیی، عوقبەی

---

(١) ناوی تەواوی کتێبەکەی ئیمامی بوخاری بەم جۆرەیە: (الجامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه).

(٢) جگە لە پێغەمبەر ﷺ کە لە سەرتاوە هێناویەتی بە ئەلفیش دەستی پێ نەکردووە.

كوڕى عەمرى ئەنصارى، عاميرى كوڕى ڕەبيعەى عەنەزيى، عاصيمى كوڕى سابيتى ئەنصارى، عوەيمى كوڕى ساعيدەى ئەنصارى، عتبانى كوڕى ماليك ئەنصارى، قودامەى كوڕى مەزعون، قەتادەى كوڕى نوعمانى ئەنصاريى. موعازى كوڕى عەمرى كوڕى جەموع، موعەوويزى كوڕى عەفرا وبراكەى، ماليكى كوڕى ڕەبيعەو، ئەبو ئوسەيدى ئەنصارى، مورارەى كوڕى ڕەبيعى ئەنصارى، مەعنى كوڕى عەديى ئەنصارى، ميستەحى كوڕى ئوساسەى كوڕى عەببادى كوڕى موتتەليبى كوڕى عبدولمەناف، ميقدادى كوڕى عەمرى كيندى سوێند خۆر و هاوپەيمانى بەنى زوهرە، هيلالى كوڕى ئومەيەى ئەنصارى ﷺ.

١٤ - بابُ حَدِيثِ بَنِي النَّضِيرِ وَمَخْرَجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَيْهِمْ فِي دِيَةِ الرَّجُلَيْنِ، وَمَا أَرَادُوا مِنَ الْغَدْرِ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ

قَالَ الزُّهْرِيُّ عَنْ عُرْوَةَ: كَانَتْ عَلَى رَأْسِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ مِنْ وَقْعَةِ بَدْرٍ قَبْلَ أُحُدٍ. وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَخْرَجَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ مِن دِيَـٰرِهِمْ لِأَوَّلِ ٱلْحَشْرِ ۚ مَا ظَنَنتُمْ أَن يَخْرُجُوا۟ ﴿٢﴾ ﴾ الحشر، وَجَعَلَهُ ابْنُ إِسْحَاقَ بَعْدَ بِئْرِ مَعُونَةَ وَأُحُدٍ.

١٤-باسى بەسەرهاتى بەنو نەزير و ڕۆيشتنى پێغەمبەرى خوا ﷺ بۆ لايان (بۆ هاوكاريان) بۆ دانى خوێنى ئەو دوو پياوەى (كوژرا بوون)، وە باسى ئەوەى كە ويستيان ناپاكى و خيانەت بكەن بەرانبەر بە پێغەمبەرى خوا ﷺ (بە فێڵ بيكوژن)

زوهرى گێڕايەوە لە عوروەى كوڕى زوبەيرەوە وتى: (غەزاى بەنو نەزير) لەسەرەتاى مانگى شەشەمى دا دوا ڕووداوى (غەزاى) بەدردا بوو لە پێش (غەزاى) ئوحود دا.

وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (ئەو (خوایە) زاتێكە بێ باوەڕانی خاوەن كتێبی دەكرد لە ماڵ و شوێنی خۆیان بۆ یەكەم كۆبوونەوە).

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) ئەبو ئیسحاق (غەزای بەنو نەزیری) دوا بیری مەعونە و ئوحود داناوە.

٤٠٢٨- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: حَارَبَتِ النَّضِيرُ وَقُرَيْظَةُ، فَأَجْلَى بَنِي النَّضِيرِ، وَأَقَرَّ قُرَيْظَةَ وَمَنَّ عَلَيْهِمْ، حَتَّى حَارَبَتْ قُرَيْظَةُ، فَقَتَلَ رِجَالَهُمْ، وَقَسَمَ نِسَاءَهُمْ وَأَوْلاَدَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ، إِلاَّ بَعْضَهُمْ لَحِقُوا بِالنَّبِيِّ ﷺ فَآمَنَهُمْ وَأَسْلَمُوا، وَأَجْلَى يَهُودَ الْمَدِينَةِ كُلَّهُمْ بَنِي قَيْنُقَاعَ وَهُمْ رَهْطُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلاَمٍ وَيَهُودَ بَنِي حَارِثَةَ، وَكُلَّ يَهُودِ الْمَدِينَةِ.

٤٠٢٨- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: (جولەكەكانی) بەنو نەزیر و قوڕەیزە جەنگیان كرد (لەدژی پێغەمبەر ﷺ)، پێغەمبەریش ﷺ بەنی نەزیری لە شوێنی خۆیان دەركرد قوڕەیزەی هێشتەوە (بەبێ فیدیە)، منەتی نا بەسەریاندا هەتا (بۆ جاری دووەم) قوڕەیزە جەنگیان كرد[1]، ئەوسا پیاوەكانی كوشت و ژن و منداڵ و سامانیانی دابەش كرد لە نێوان مسوڵماناندا، هەندێكیان نەبێ خۆیان گەیاندە پێغەمبەر ﷺ و ئەویش ئەمانی دان و مسوڵمان بوون، پاشان هەموو جولەكەكانی لە مەدینەی كردە دەرەوە (لە مەدینە) كە بەنی قەینوقاع بوون، كە قەومی عەبدوڵڵای كوڕی سەلام بوون و، جوولەكەی بەنی حاریسە و هەموو جوولەكەكانی مەدینە بوون.

(١) بیست و پێنج ڕۆژ گەمارۆی دان لە كۆتاییدا تەسلیم بوون بە حوكمی سەعدی كوڕی موعاز ﷺ.

٤٠٢٩- حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ: سُورَةُ الْحَشْرِ. قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّضِيرِ. تَابَعَهُ هُشَيْمٌ عَنْ أَبِي بِشْرٍ[١].

٤٠٢٩- سەعیدی كوڕی جوبەیر دەڵێ: بە ئیبنو عەبباسم ﷺ وت: سوڕەتی حشر، وتی: بڵێ: سوڕەتی بەنو نەزیر[٢].

هوشەیم ئەم فەرموودەی لە ئەبو بیشرەوە گێڕاوەتەوە و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی ئەبو عەوانە دەكات.

٤٠٣٠- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، عَنْ أَبِيهِ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ النَّخَلاَتِ حَتَّى افْتَتَحَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ، فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ[٣].

٤٠٣٠- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: پیاوی وا هەبوو چەند دارخورمایەكی دابوو بە پێغەمبەر ﷺ (بۆ پێویستیەكانی خۆی) هەتا سامان و زەوی قورەیزە و نەزیری گرت و كەوتە دەست جا دوا ئەوە دار خورماكانی بۆ گێڕانەوە[٤].

٤٠٣١- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: حَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ وَقَطَعَ -وَهْيَ الْبُوَيْرَةُ- فَنَزَلَتْ: ﴿ مَا قَطَعْتُم مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَآئِمَةً عَلَىٰٓ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ ٱللَّهِ ۝٥ ﴾ الحشر[٥].

---

(١) بڕوانە: ٤٦٤٥، ٤٨٨٢، ٤٨٨٣.

(٢) چونكە دەربارەی بەنی نەزیر دابەزی، وە باسی ئەوەی كرد كە بەسەریان هات لە كوشتن. بڕوانە : إرشاد الساري، ٧٢/٩.

(٣) بڕوانە: ٢٦٣٠.

(٤) كە پێشتر دابوویان بەلایەوە سوودی لێ وەرگرێت.

(٥) بڕوانە: ٢٣٢٦.

٤٠٣١- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ (فەرمانی كرد) بە سوتاندنی دار وخورماكانی[١] بەنی نەزیر و بڕینیان -كە لە بوەیرە بوون-، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی (ئەوەی بڕیتان لە دار خورما یان لێی گەڕان بە ویستاوی لە سەر بنەكانیان ئەوە بە فەرمانی خوا بووە)

٤٠٣٢- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا حَبَّانُ، أَخْبَرَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَرَّقَ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ، قَالَ: وَلَهَا يَقُولُ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ:

وَهَانَ عَلَى سَرَاةِ بَنِي لُؤَيٍّ... حَرِيقٌ بِالْبُوَيْرَةِ مُسْتَطِيرُ

قَالَ فَأَجَابَهُ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ:

أَدَامَ اللَّهُ ذَلِكَ مِنْ صَنِيعٍ... وَحَرَّقَ فِي نَوَاحِيهَا السَّعِيرُ

سَتَعْلَمُ أَيُّنَا مِنْهَا بِنُزْهٍ... وَتَعْلَمُ أَيَّ أَرْضَيْنَا تَضِيرُ[٢].

٤٠٣٢- ئیبنو عومەر ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ دار خورماكانی بەنی نەزیری سوتاند، دەڵێ: لەو بارەیەوە بە حەسسانی كوڕی سابیت ﷺ دەیوت: لەسەر گەورەكانی بەنی لوئەی ئاگرێ كە دار خورماكانی بووەیرەی سوتاند و بەناویدا بڵاو بۆوە سووك و بێ نرخ بوو.

جائەبو سوفیانی كوڕی حاریس[٣] وەڵامی دایەوە وتی: ئەو پیشەی سووتاندنە خوا هەر بەردەوامی بكات و بیهێڵێ و ئاگر لە دەوروبەری مەدینە بەردا و بیسوتێنێ، بێگومان ئەوكاتە دەزانی كە كاممان لێی دوورین و دەزانی كە زەوی كاممان زەرەر دەكات.

---

(١) سەرنج، هەندێك دەڵێن، یەك دارخورما براوە، هەندێك دەڵێن: چوار دارخورما براوە، هەندێك دەڵێن، چەند دارخورمایەكی كەم بووە.

(٢) بڕوانە: ٢٣٢٦.

(٣) كە ئامۆزای پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، لەو كاتەدا مسوڵمان نەبوو بوو هۆنراوەكەشی دوعا كردنە لە موسڵمانان. بڕوانە : فتح الباري: ٩/٤٢٣.

٤٠٣٣- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ النَّصْرِيُّ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ دَعَاهُ إِذْ جَاءَهُ حَاجِبُهُ يَرْفَا فَقَالَ: هَلْ لَكَ فِي عُثْمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدٍ يَسْتَأْذِنُونَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، فَأَدْخِلْهُمْ. فَلَبِثَ قَلِيلاً، ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ: هَلْ لَكَ فِي عَبَّاسٍ وَعَلِيٍّ يَسْتَأْذِنَانِ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَلَمَّا دَخَلاَ قَالَ عَبَّاسٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنِى وَبَيْنَ هَذَا. وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِي الَّذِى أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ مِنْ بَنِي النَّضِيرِ، فَاسْتَبَّ عَلِيٌّ وَعَبَّاسٌ، فَقَالَ الرَّهْطُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنَهُمَا وَأَرِحْ أَحَدَهُمَا مِنَ الآخَرِ. فَقَالَ عُمَرُ: اتَّئِدُوا، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِى بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ". يُرِيدُ بِذَلِكَ نَفْسَهُ؟ قَالُوا: قَدْ قَالَ ذَلِكَ. فَأَقْبَلَ عُمَرُ عَلَى عَبَّاسٍ وَعَلِيٍّ فَقَالَ: أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمَانِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ قَالَ ذَلِكَ؟ قَالاَ: نَعَمْ. قَالَ: فَإِنِّي أُحَدِّثُكُمْ عَنْ هَذَا الأَمْرِ: إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ كَانَ خَصَّ رَسُولَهُ ﷺ فِي هَذَا الْفَيْءِ بِشَيْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرَهُ فَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ:﴿ وَمَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنْهُمْ فَمَآ أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُۥ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ ۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ ﴾ الحشر.فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ وَاللَّهِ مَا احْتَازَهَا دُونَكُمْ، وَلاَ اسْتَأْثَرَهَا عَلَيْكُمْ، لَقَدْ أَعْطَاكُمُوهَا وَقَسَمَهَا فِيكُمْ، حَتَّى بَقِيَ هَذَا الْمَالُ مِنْهَا، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةَ سَنَتِهِمْ مِنْ هَذَا الْمَالِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ مَجْعَلَ مَالِ اللَّهِ، فَعَمِلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَيَاتَهُ، ثُمَّ تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فَأَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَقَبَضَهُ أَبُو بَكْرٍ، فَعَمِلَ فِيهِ بِمَا عَمِلَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنْتُمْ حِينَئِذٍ. فَأَقْبَلَ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ: وَقَالَ تَذْكُرَانِ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ عَمِلَ فِيهِ كَمَا تَقُولاَنِ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهِ لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ فَقُلْتُ أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ. فَقَبَضْتُهُ سَنَتَيْنِ مِنْ إِمَارَتِي أَعْمَلُ فِيهِ بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَنِّي فِيهِ صَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ جِئْتُمَانِي كِلاَكُمَا وَكَلِمَتُكُمَا وَاحِدَةٌ وَأَمْرُكُمَا جَمِيعٌ، فَجِئْتَنِي -

يَعْنِى عَبَّاسًا- فَقُلْتُ لَكُمَا: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ". فَلَمَّا بَدَا لِي أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَيْكُمَا قُلْتُ: إِنْ شِئْتُمَا دَفَعْتُهُ إِلَيْكُمَا عَلَى أَنَّ عَلَيْكُمَا عَهْدَ اللَّهِ وَمِيثَاقَهُ، لَتَعْمَلاَنِ فِيهِ بِمَا عَمِلَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ، وَمَا عَمِلْتُ فِيهِ مُذْ وَلِيتُ، وَإِلاَّ فَلاَ تُكَلِّمَانِي، فَقُلْتُمَا: ادْفَعْهُ إِلَيْنَا بِذَلِكَ. فَدَفَعْتُهُ إِلَيْكُمَا، أَفَتَلْتَمِسَانِ مِنِّي قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ؟ فَوَاللَّهِ الَّذِى بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ لاَ أَقْضِي فِيهِ بِقَضَاءٍ غَيْرِ ذَلِكَ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهُ، فَادْفَعَا إِلَيَّ فَأَنَا أَكْفِيكُمَاهُ[1].

٤٠٣٣- مالیكی كوڕی ئەوسی كوڕی حەدەسان دەگێڕیتەوە كە عومەری كوڕی خەتتاب ﷺ بانگی كرد، لەو كاتەدا یەرفای دەرگاوانی هات بۆ لای عومەر ﷺ وتی: ئایا دەتەوێ عوسمان و عەبدوڕەحمان و زوبەیر و سەعد بێنە (ژوورەوە) داوای مۆڵەتت دەكەن ؟ وتی: بەڵێ. بیانهێنە ژوورەوە، ئینجا كەمێكی پێچوو پاشان هاتەوە و وتی: ئایا دەتەوێ عەبباس و عەلی بێنە (ژوورەوە) داوای مۆڵەتت لێ دەكەن ؟ وتی: بەڵێ، جا كاتێ هەردووكیان هاتنە ژوورەوە عەبباس ﷺ وتی: ئەی پێشەوای باوەڕداران لە نێوان من و ئەم (عەلی)دا بڕیاربدە قەزاوەت بكە - هەردووكیان كێشەیان هەبوو دەربارەی ئەو دەستكەوتەی خوا بەخشی بوی بە پێغەمبەر ﷺ لە (زەوی و باخی) بەنی نەزیر- جا عەلی و عەبباس ﷺ جنێویان بەیەكتری دا[2]، ئەو كۆمەڵەكەش (كە لەوێ بوون) وتیان: ئەی پێشەوای باوەڕداران لە نێوانیاندا قەزاوەت بكە هەریەكەیان ڕزگار بكەی لە دەست ئەوی كەیان، عومەریش ﷺ وتی: لەسەر خۆ بن سوێندتان دەدەم بەو خوایە ئاسمان و زەوی بە فەرمانی ئەو ڕاوەستاون، ئایا دەزانن كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((میراتمان لێ نابرِدرێت هەرچیمان بەجێ هێشت خێر و صەدەقەیە)) ؟ مەبەستی بەمە خودی خۆی بوو وتیان: بێگومان ئەوەی

---

(١) بڕوانە: ٢٩٠٤.

(٢) یان قسەی ناشیرینیان بەیەكتری دەوت.

فەرمووە، ئەنجا عومەر ﷺ ڕووی كردە عەلی و عەبباس ﷺ وتی: سوێندتان دەدەم بە خوا ئایا دەزانن كە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی فەرمووە ؟ هەردووكیان وتیان: بەڵێ، عومەر ﷺ وتی: جا بێگومان من دەربارەی ئەو كارە قسەتان بۆ دەكەم:

بێگومان خوای بێ هاوتا لەم فەیئەدا هەندێك تایبەتمەندی بە پێغەمبەرەكەی ﷺ دابوو بە كەسی تری نەدابوو، خوای بەرز و بڵند فەرمووی: (ئەو (دەستكەوتانەی) كە خوا سەندیەوە بۆ پێغەمبەرەكەی لەماڵی (بەنی نەزیر) ئێوە بۆ بەدەست هێنانی هیچ ئەسپ وحوشترێكیان تاو نەداوە بەڵكو خوا پێغەمبەرانی زاڵ دەكات بەسەر هەركەس كە بیەوێت، وە خوا بەسەر هەموو شتێكدا بە دەسەلاتە)، جا ئەوە تایبەت بوو بە پێغەمبەری خواوە ﷺ، پاشان وەڵلاهی نەیبردوە بۆ خۆی و ئێوەی لێ بێ بەش كات وە تایبەتی نەكردووە بە خۆیەوە جگە لە ئێوە، سوێند بە خوا داوێتی بە ئێوە بەشی كردووە لە نێوان ئێوەدا هەتا ئەم ماڵەی لێ ماوەتەوە، جا پێغەمبەری خوا ﷺ خەرجی ساڵێكی خێزانەكانی لەو ماڵ و سامانە دەكرد، پاشان ئەوەی دەمایەوە وەك ئەو سامانەی لە ڕێی خوا بوو وای لێ دەكرد (بۆ جیهاد و پێویستیەكانی) جا پێغەمبەر ﷺ لە ژیانی خۆیدا ئاوای لێ دەكرد، پاشان پێغەمبەر ﷺ وەفاتی كرد، ئەنجا ئەبو بەكر ﷺ وتی: لە جێی پێغەمبەری خوام ﷺ وە ئەو سامان وشتانەی وەرگرت، ئیتر ئەبو بەكریش ﷺ هەر بەو جۆرەی لێ كرد كە پێشتر پێغەمبەری خوا ﷺ و ئێوە لەو ڕۆژەگارەدا كردتان، جا ڕووی كردە عەلی و عەبباس ﷺ وتی: هەردووكتان بیرتانە كە ئەبو بەكر ﷺ بەو جۆرەی لێ دەكرد كە هەردووكتان دەڵێن، وە خواش دەزانێ كە بێگومان ئەبو بەكر دەربارەی ئەو سامانە ڕاستگۆ بوو، وە بەچاكی و سەر ڕاستانە شوێن هەق كەوتبوو. پاشان خوا ئەبو بەكری ﷺ بردەوە و مرد، منیش وتم: من لە جێی پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبو بەكرم

ﷺ دوو ساڵ له دەسەڵاتی خۆم وەرم گرت بەو جۆرەم لێ دەكرد كه پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبو بەكر دەیانكرد، وه خوا دەزانێ من لەو بارەیەوه ڕاستگۆ و به چاكی و سەر ڕاستانه شوێنكەوتەی هەق بووم، پاشان هەردووكتان هاتوون بۆ لام و قسەی هەردووكتان یەك قسەیه و كارەكەتان پێكەوەیه، جا تۆ (عەبباس) هاتوی بۆلام و منیش به هەردووكتانم وت: بەڕاستی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((ئێمه میراتمان لێ نابڕدرێت و ئەوەی به جێ مان هێشت خێر و صەدەقەیە))بەڵام كاتێ ڕام وابوو بیدەمەوه به هەردووكتان وتم: ئەگەر حەز دەكەن دەیدەمەوه بەهەردووكتان بەڵام مەرج بێ لەسەر هەردووكتان پەیمان و بەڵێنی خوا بێ لەسەرتان كه لەو سامانەدا بەو جۆره بەكاری بێنن كه پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبو بەكر ﷺ بەكاریان هێناوه، وه بەجۆرەی من بەكارم هێنا لەوەتەی كراومەته گەورەی مسوڵمانان، ئەگەر نا قسەم لەگەڵ مەكەن (لەو بارەیەوه) ئێوەش هەردووكتان وتتان: بەو جۆره بیدەرەوه پێمان. منیش دامەوه پێتان، ئیتر ئایا جگه لەوه هیچ بڕیارێكی تر له من داوا دەكەن ؟ جا سوێند بەو خوایه ئاسمان و زەوی بەفەرمانی ئەو ڕاوەستاوه تا ڕۆژی دوایی بەرپا دەبێ، من هیچ بڕیارێكی تیا نادەم جگه لەوەی داومه، جا ئەگەر نەتانتوانی بەو جۆرەی لێ بكەن (كه وتم پێتان) ئەوه بیدەنەوه به خۆم من له جیاتی هەردووكتان ئەو كاره دەكەم.

٤٠٣٤- قَالَ فَحَدَّثْتُ هَذَا الْحَدِيثَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ: صَدَقَ مَالِكُ بْنُ أَوْسٍ، أَنَا سَمِعْتُ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ تَقُولُ: أَرْسَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ عُثْمَانَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ يَسْأَلْنَهُ ثُمُنَهُنَّ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ، فَكُنْتُ أَنَا أَرُدُّهُنَّ، فَقُلْتُ لَهُنَّ: أَلاَ تَتَّقِينَ اللَّهَ؟ أَلَمْ تَعْلَمْنَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ: "لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ -يُرِيدُ بِذَلِكَ نَفْسَهُ- إِنَّمَا

يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ فِي هَذَا الْمَالِ"؟ فَانْتَهَى أَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى مَا أَخْبَرَتْهُنَّ. قَالَ: فَكَانَتْ هَذِهِ الصَّدَقَةُ بِيَدِ عَلِيٍّ، مَنَعَهَا عَلِيٌّ عَبَّاسًا فَغَلَبَهُ عَلَيْهَا، ثُمَّ كَانَ بِيَدِ حَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، ثُمَّ بِيَدِ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، ثُمَّ بِيَدِ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ وَحَسَنِ بْنِ حَسَنٍ، كِلاَهُمَا كَانَا يَتَدَاوَلاَنِهَا، ثُمَّ بِيَدِ زَيْدِ بْنِ حَسَنٍ، وَهْيَ صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَقًّا[1].

٤٠٣٤- (زوهری) دەڵێ: ئەنجا ئەم فەرموودەیەم گێڕایەوە بۆ عروەی كوڕی زوبێر، ئەویش وتی: مالیكی كوڕی ئەوس ڕاستی وتوە، من لە عائیشەی ﵂ خێزانی پێغەمبەرم ﷺ بیست دەیوت: هاوسەرەكانی پێغەمبەر (ﷺ عوسمانیان نارد بۆلای ئەبو بەكر ﵁ پرسیاری ئەو هەشت یەكەیان بۆ بكات لەو (دەستكەوتە)ی خوا سەندیەوە بۆ پێغەمبەرەكەی، ﷺ جا من خۆم وەڵامم دەدانەوە و پێم دەوتن (بەهاوسەرانی) ئایا لە خوا ناترسن ؟ ئایا نازانن كە پێغەمبەر ﷺ پێشتر دەیفەرموو: ((ئێمە میراتمان لێ نابڕدرێت، ئەوەی بەجێمان هێشت خێر و صەدەقەیە - مەبەستی بەوە خۆی بوو - بێگومان ئالی موحەممەد لەو سامانە تەنها مافیان هەیە لێی بخۆن))، ئیتر هاوسەرانی پێغەمبەر ﷺ بەوەی من پێم ووتن وازیان هێنا (عوروە) دەڵێ: جا ئەو سامانە خێریە بە دەستی عەلی یەوە بوو ﵁ عەلی نەیدا بە عەبباس ﵁ ئیتر عەلی دەست ڕۆشتوو بوو بەسەریدا، پاشان (دوای عەلی) بە دەستی حەسەنی كوڕی عەلییەوە بوو، پاشان بە دەستی حوسەینی كوڕی عەلییەوە بوو، پاشان بە دەستی عەلی كوڕی حوسەین و حەسەنی كوڕی حەسەنەوە بوو هەردووكیان بە نۆرە بە دەستیانەوە بوو، پاشان بە دەستی زەیدی كوڕی حەسەنەوە بوو ئەو (زەوی موڵكە) سامانی خێری پێغەمبەری خوا ﷺ بوو بە ڕاستی.

(١) بڕوانە: ٦٧٢٧، ٦٧٣٠.

٤٠٣٥- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ﵂ وَالْعَبَّاسَ أَتَيَا أَبَا بَكْرٍ يَلْتَمِسَانِ مِيرَاثَهُمَا. أَرْضَهُ مِنْ فَدَكٍ، وَسَهْمَهُ مِنْ خَيْبَرَ[1].

٤٠٣٥- عائیشه ﵂ دەڵێ: بێگومان فاتیمه و عەبباس ﵄ هاتنه لای ئەبو بەکر ﵁ داوای میراتی هەردووکیانیان لێ دەکرد له زەوی پێغەمبەر ﷺ له فەدەك و پشکەکەی له خەیبەر.

٤٠٣٦ - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ، إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ فِي هَذَا الْمَالِ". وَاللَّهِ لَقَرَابَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي[2].

٤٠٣٦- ئەبو بەکر ﵁ وتی: له پێغەمبەرم ﷺ بیست فەرمووی: ((ئێمه میراتمان لێ نابرِدرێت، ئەوەی بەجێمان هێشت خێر و صەدەقەیه بێگومان ئالی موحەممەد تەنها مافی خواردنیان هەیه لەو ماڵ و سامانه)) وەڵڵاهی به جێ هێنانی خزمایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ لام خۆشەویستره له بەجێ هێنانی خزمایەتی خزمەکانی خۆم.

١٥- بابُ قَتْلُ كَعْبِ بْنِ الأَشْرَفِ

٤٠٣٧- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ عَمْرٌو: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﵄ يَقُول: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ لِكَعْبِ بْنِ الأَشْرَفِ؟ فَإِنَّهُ قَدْ آذَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ". فَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ أَتُحِبُّ أَنْ أَقْتُلَه؟ قَالَ "نَعَمْ". قَالَ: فَأْذَنْ لِي أَنْ أَقُولَ شَيْئًا. قَالَ: "قُلْ". فَأَتَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ سَأَلَنَا صَدَقَةً، وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّانَا، وَإِنِّي قَدْ أَتَيْتُكَ

(١) بڕوانه: ٣٠١٢.
(٢) بڕوانه: ٣٠٩٣.

أَسْتَسْلِفُكَ. قَالَ: وَأَيْضًا وَاللَّهِ لَتَمَلُّنَّه. قَال: إِنَّا قَدِ اتَّبَعْنَاهُ فَلاَ نُحِبُّ أَنْ نَدَعَهُ حَتَّى نَنْظُرَ إِلَى أَيِّ شَيْءٍ يَصِيرُ شَأْنُهُ، وَقَدْ أَرَدْنَا أَنْ تُسْلِفَنَا وَسْقًا، أَوْ وَسْقَيْنِ - وَحَدَّثَنَا عَمْرٌو غَيْرَ مَرَّةٍ، فَلَمْ يَذْكُر: وَسْقًا أَوْ وَسْقَيْنِ، فَقُلْتُ لَهُ: فِيهِ وَسْقًا أَوْ وَسْقَيْنِ؟ فَقَالَ: أُرَى فِيهِ وَسْقًا أَوْ وَسْقَيْنِ - فَقَالَ: نَعَمِ ارْهَنُونِي. قَالُوا: أَيَّ شَيْءٍ تُرِيدُ؟ قَال: فَارْهَنُونِي نِسَاءَكُمْ. قَالُوا: كَيْفَ نَرْهَنُكَ نِسَاءَنَا وَأَنْتَ أَجْمَلُ الْعَرَبِ؟ قَالَ: فَارْهَنُونِي أَبْنَاءَكُمْ. قَالُوا: كَيْفَ نَرْهَنُكَ أَبْنَاءَنَا فَيُسَبُّ أَحَدُهُمْ، فَيُقَالُ: رُهِنَ بِوَسْقٍ أَوْ وَسْقَيْنِ. هَذَا عَارٌ عَلَيْنَا، وَلَكِنَّا نَرْهَنُكَ اللأْمَةَ - قَالَ سُفْيَان: يَعْنِي السِّلاَحَ - فَوَاعَدَهُ أَنْ يَأْتِيَهُ، فَجَاءَهُ لَيْلاً وَمَعَهُ أَبُو نَائِلَةَ وَهْوَ أَخُو كَعْبٍ مِنَ الرَّضَاعَةِ، فَدَعَاهُمْ إِلَى الْحِصْنِ، فَنَزَلَ إِلَيْهِم، فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُه: أَيْنَ تَخْرُجُ هَذِهِ السَّاعَة؟ فَقَالَ: إِنَّمَا هُوَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ، وَأَخِي أَبُو نَائِلَةَ - وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو: قَالَتْ: أَسْمَعُ صَوْتًا كَأَنَّهُ يَقْطُرُ مِنْهُ الدَّمُ. قَالَ إِنَّمَا هُوَ أَخِي مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ وَرَضِيعِي أَبُو نَائِلَةَ - إِنَّ الْكَرِيمَ لَوْ دُعِيَ إِلَى طَعْنَةٍ بِلَيْلٍ لأَجَابَ. قَال: وَيُدْخِلُ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ مَعَهُ رَجُلَيْنِ - قِيلَ لِسُفْيَانَ: سَمَّاهُمْ عَمْرٌو؟ قَالَ: سَمَّى بَعْضَهُمْ. قَالَ عَمْرٌو: جَاءَ مَعَهُ بِرَجُلَيْنِ. وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو: أَبُو عَبْسِ بْنُ جَبْرٍ، وَالْحَارِثُ بْنُ أَوْسٍ وَعَبَّادُ بْنُ بِشْرٍ قَالَ عَمْرٌو: وَجَاءَ مَعَهُ بِرَجُلَيْنِ - فَقَالَ: إِذَا مَا جَاءَ فَإِنِّي قَائِلٌ بِشَعَرِهِ فَأَشَمُّهُ، فَإِذَا رَأَيْتُمُونِي اسْتَمْكَنْتُ مِنْ رَأْسِهِ فَدُونَكُمْ فَاضْرِبُوهُ. وَقَالَ مَرَّةً: ثُمَّ أُشِمُّكُمْ. فَنَزَلَ إِلَيْهِمْ مُتَوَشِّحًا وَهْوَ يَنْفَحُ مِنْهُ رِيحُ الطِّيبِ، فَقَالَ: مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ رِيحًا - أَيْ أَطْيَبَ - وَقَالَ غَيْرُ عَمْرٍو: قَالَ: عِنْدِي أَعْطَرُ نِسَاءِ الْعَرَبِ. وَأَكْمَلُ الْعَرَبِ. قَالَ عَمْرٌو: فَقَالَ: أَتَأْذَنُ لِي أَنْ أَشَمَّ رَأْسَكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَشَمَّهُ، ثُمَّ أَشَمَّ أَصْحَابَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَتَأْذَنُ لِي؟ قَالَ: نَعَمْ. فَلَمَّا اسْتَمْكَنَ مِنْهُ قَالَ: دُونَكُمْ. فَقَتَلُوهُ ثُمَّ أَتَوُا النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرُوهُ[1].

١٥- باسی کوشتنی کەعبی کوڕی ئەشرەف

٤٠٣٧- جابیر کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((کێ کەعبی کوڕی ئەشرەفم بۆ ئەکوژێ ؟ چونکە بەڕاستی ئازاری[2] خوا و

(١) بڕوانە: ٢٥١٠.

(٢) بە قسەی ناشرین وتن و هاندانی قوڕەیش بۆ جەنگ لەگەڵ موسوڵمانان. بڕوانە : إرشاد الساري، ٧٨/٩.

پێغەمبەرەكەی (ﷺ داوە))، موحەممەدی كوڕی مەسلەمەش ﷺ هەستا و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ حەز دەكەی بیكوژم ؟ فەرمووی: ((بەڵێ))، وتی: مۆڵەتم بدە كە شتێ بڵێم (لە دژی تۆ)، فەرمووی ((بڵێ))، ئەنجا موحەممەدی كوڕی مەسلەمە ﷺ چوو بۆلای (كەعب) وتی: بێگومان ئەم پیاوە داوای ماڵ بەخشینمان لێ دەكات، وە بەڕاستی ئێمەی خستۆتە ئازار و ناڕەحەتیەوە، وە بەڕاستی من هاتوومە لات قەرزێكت لێ بكەم. كەعب ووتی هەروەها: سوێند بە خوا دڵنیابە زۆر لێی بێزار دەبن (موحەممەد كوڕی مەسلەمە) وتی: بێگومان ئێمە شوێنی كەوتووین، بۆیە پێمان خۆش نییە وازی لێ بێنین هەتا بزانین ئیشی بە چی دەگات، بەڕاستی دەمانەوێ كە وەسقێك یان دوو وەسق (خورمامان) بە قەرز بدەیتێ - (گێڕەرەوە) دەڵێ: عەمر زیاد لە جارێ ئەم فەرموودەی بۆ گێڕاوینەتەوە، بەلاَم باسی وەسقێك و دوو وەسقی نەدەكرد، منش پێم وت: ئایا وەسقێك ودوو وەسقی تیا نییە ؟ ئەویش وتی: وابزانم وەسقێك یان دوو وەسقی تیایە - (كەعب) وتی: بەڵێ (پێتان دەدەم بەلاَم) بارمتەم لای دانێن، وتیان: چ شتێكت دەوێ؟ وتی: ژنەكانتانم بەبارمتە لادانێن. وتیان: چۆن ژنەكانمانت بە بارمتە لا دانێین كە تۆ جوانترینی هەموو عەرەبی ؟! وتی: كوڕەكانتانم بەبارمتە لا دانێن، وتیان: چۆن كوڕەكانمانت بە بارمتە لا دادەنێین دواتر جنێو بە یەكێكیان بدرێ و پێیان دەڵێن: كرایە بارمتیەی وەسقێك یا دوو وەسق ؟ ئەومان پێ عەیب و عارە، بەڵكو چەكەكانمانت بە بارمتە لا دادەنێین، سوفیان دەڵێ: (اللأْمَةَ) واتە چەك و سیلاح - ئیتر بەڵێنی دایە كە بێتەوە بۆ لای چەكەكەی بداتێ، ئەوسا شەو لەگەڵ ئەبو نائیلە – كە برای شیری كەعب بوو - ڕۆشتەوە بۆلای (كەعب) وە بانگی كردن بۆ قەلاَكە، ئەنجا كەعب چووە خوار بۆ لایان ژنەكەی پێی وت: لەم كاتەدا بۆكوێ دەچیتە دەرەوە؟ كەعبیش وتی: بێگومان ئەوە موحەممەدی كوڕی مەسلەمە و

ئەبونائیلەی برا شیریەکەمە -جگە لە عەمر (ی کوڕی دینار) دەڵێ: ژنەکەی وتی: دەنگێك دەبیستم کە خوێنی لێ دەتکێ ! (وتی کێن) وتی: بەڕاستی موحەممەدی کوڕی مەسلەمی برام و ئەبو نائیلەی برای شیریمە - بێگومان پیاوی کەریم ئەوەیە ئەگەر بەشەو بانگ بکرێ تا بە شیر و ڕم لێی بدرێ بەدەم داواکەوە دەچێ. (گێڕەرەوەکە) دەڵێ: موحەممەدی کوڕی مەسلەمە دوو پیاوی لەگەڵ خۆیدا بردە ناو قەڵاکەوە- بەسوفیان وترا: عەمر ناوی هێنان؟ ووتی ناوی یەکێکیانی هێنا، عەمر وتی: دوو پیاوی لەگەڵی خۆی هێنا، جگە لە عەمر دەڵێ: (پیاوەکان) ئەبو عەبسی کوڕی جەبر و حاریسی کوڕی ئەوس و عەببادی کوڕی بەشیر بوون، عەمر وتی: دوو پیاوی لەگەڵ خۆی برد- جا وتی: کە (کەعب) هات من مووی (سەری) ئەگرم و بۆنی دەکەم، جا کە منتان بینی بە تەواوی سەریم توند گرت ئەوە ئێوە بە شیر لێی بدەن- جارێك عەمر وتی: بە ئێوەشی بۆن دەکەم - جا کەعب لە قەڵاکە هاتە خوارەوە بۆ لایان جلی جوانی لەبەردا بوو بۆنی خۆشی لێ دەهات، (موحەممەدی کوڕی مەسلەمە) وتی: بۆنی لەو بۆنەی ئەمڕۆ خۆشتڕم نەدیوە- (ریحا) واتە:لەو بۆنە خۆشتڕ-جگە لە عەمر دەڵێ (کەعب) وتی: بۆن خۆشترین و کەماڵ و جوانترینی ئافرەتی عەرەبم لایە و هاوسەرمە، عەمر دەڵێ: (موحەممەدی کوڕی مەسلەمە) وتی: ڕێگەم دەدەیت بۆنی سەرت بکەم ؟ وتی: بەڵێ: عەمریش بۆنی کرد پاشان هاوڕێکانیشی بۆنیان کرد، پاشان وتی: ڕێگەم دەدەی (جارێکی تر بۆنی سەرت بکەمەوە) ؟ وتی: بەڵێ، جا کاتێ تەوا و توند سەری گرت (بەهاوڕێکانی) وت: دەی لێیدەن ! ئیتر کوشتیان پاشان هاتنەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەر و ﷺ هەواڵەکەیان پێ دا.

١٦ - بابُ قَتْلُ أبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أبِي الْحُقَيْقِ

وَيُقَالُ: سَلاَّمُ بْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ كَانَ بِخَيْبَرَ، وَيُقَالُ: فِي حِصْنٍ لَهُ بِأَرْضِ الْحِجَازِ. وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: هُوَ بَعْدَ كَعْبِ بْنِ الأَشْرَفِ.

٤٠٣٨- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَهْطًا إِلَى أَبِي رَافِعٍ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكٍ بَيْتَهُ لَيْلاً وَهُوَ نَائِمٌ فَقَتَلَهُ[1].

١٦-باسی كوشتنی ئەبو ڕافیع كە عەبدوڵلای كوڕی ئەبی لحوقەیقە

وە پێشی دەوترێت: سەللامی كوڕی ئەبولحوقەیق كە لە خەیبەر بوو، وە دەشوترێت لە قەڵایەكی خۆیدا بوو لە وڵاتی حیجازدا. وە زوهری دەڵێ: ئەو (كوشتنە) دوای (كوشتنی) كەعبی كوڕی ئەشرەف بوو.

٤٠٣٨- بەڕائی كوڕی عازب ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چەند كەسێك (لە هاوەڵانی) ناردە سەر ئەبو ڕافیع، جا عەبدوڵلای كوڕی عەتیك بەشەو ڕۆشتە ژوورەوە بۆی لە خەودا بوو كوشتی.

٤٠٣٩- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَبِي رَافِعٍ الْيَهُودِيِّ رِجَالاً مِنَ الأَنْصَارِ، فَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَتِيكٍ، وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُؤْذِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَيُعِينُ عَلَيْهِ، وَكَانَ فِي حِصْنٍ لَهُ بِأَرْضِ الْحِجَازِ، فَلَمَّا دَنَوْا مِنْهُ -وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَرَاحَ النَّاسُ بِسَرْحِهِمْ- فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لأَصْحَابِهِ: اجْلِسُوا مَكَانَكُمْ، فَإِنِّي مُنْطَلِقٌ وَمُتَلَطِّفٌ لِلْبَوَّابِ، لَعَلِّي أَنْ أَدْخُلَ. فَأَقْبَلَ حَتَّى

---

(١) بروانه: ٣٠٢٢.

دَنَا مِنَ الْبَابِ ثُمَّ تَقَنَّعَ بِثَوْبِهِ كَأَنَّهُ يَقْضِي حَاجَةً، وَقَدْ دَخَلَ النَّاسُ، فَهَتَفَ بِهِ الْبَوَّابُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ أَنْ تَدْخُلَ فَادْخُلْ، فَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُغْلِقَ الْبَابَ. فَدَخَلْتُ فَكَمَنْتُ، فَلَمَّا دَخَلَ النَّاسُ أَغْلَقَ الْبَابَ، ثُمَّ عَلَّقَ الأَغَالِيقَ عَلَى وَتَدٍ قَالَ: فَقُمْتُ إِلَى الأَقَالِيدِ، فَأَخَذْتُهَا فَفَتَحْتُ الْبَابَ، وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُسْمَرُ عِنْدَهُ، وَكَانَ فِي عَلاَلِيَّ لَهُ، فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْهُ أَهْلُ سَمَرِهِ صَعِدْتُ إِلَيْهِ، فَجَعَلْتُ كُلَّمَا فَتَحْتُ بَابًا أَغْلَقْتُ عَلَيَّ مِنْ دَاخِلٍ، قُلْتُ إِنِ الْقَوْمُ نَذِرُوا بِي لَمْ يَخْلُصُوا إِلَيَّ حَتَّى أَقْتُلَهُ. فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ فِي بَيْتٍ مُظْلِمٍ وَسْطَ عِيَالِهِ، لاَ أَدْرِى أَيْنَ هُوَ مِنَ الْبَيْتِ، فَقُلْت: يَا أَبَا رَافِعٍ. قَال: مَنْ هَذَا؟ فَأَهْوَيْتُ نَحْوَ الصَّوْتِ، فَأَضْرِبُهُ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ، وَأَنَا دَهِشٌ، فَمَا أَغْنَيْتُ شَيْئًا، وَصَاحَ فَخَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ، فَأَمْكُثُ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ دَخَلْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ: مَا هَذَا الصَّوْتُ يَا أَبَا رَافِعٍ؟ فَقَالَ: لأُمِّكَ الْوَيْلُ، إِنَّ رَجُلاً فِي الْبَيْتِ ضَرَبَنِى قَبْلُ بِالسَّيْفِ. قَالَ: فَأَضْرِبُهُ ضَرْبَةً أَثْخَنَتْهُ وَلَمْ أَقْتُلْهُ، ثُمَّ وَضَعْتُ ظُبَةَ السَّيْفِ فِي بَطْنِهِ حَتَّى أَخَذَ فِي ظَهْرِهِ، فَعَرَفْتُ أَنِّي قَتَلْتُهُ، فَجَعَلْتُ أَفْتَحُ الأَبْوَابَ بَابًا بَابًا حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى دَرَجَةٍ لَهُ، فَوَضَعْتُ رِجْلِي وَأَنَا أُرَى أَنِّي قَدِ انْتَهَيْتُ إِلَى الأَرْضِ فَوَقَعْتُ فِي لَيْلَةٍ مُقْمِرَةٍ، فَانْكَسَرَتْ سَاقِي، فَعَصَبْتُهَا بِعِمَامَةٍ، ثُمَّ انْطَلَقْتُ حَتَّى جَلَسْتُ عَلَى الْبَابِ فَقُلْتُ: لاَ أَخْرُجُ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَعْلَمَ أَقَتَلْتُهُ، فَلَمَّا صَاحَ الدِّيكُ قَامَ النَّاعِي عَلَى السُّورِ فَقَالَ: أَنْعَي أَبَا رَافِعٍ تَاجِرَ أَهْلِ الْحِجَازِ. فَانْطَلَقْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَقُلْتُ: النَّجَاءَ، فَقَدْ قَتَلَ اللَّهُ أَبَا رَافِعٍ. فَانْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَحَدَّثْتُهُ فَقَالَ: "ابْسُطْ رِجْلَكَ". فَبَسَطْتُ رِجْلِي، فَمَسَحَهَا، فَكَأَنَّهَا لَمْ أَشْتَكِهَا قَطُّ[1].

٤٠٣٩- ئەبو ئیسحاق لە بەرائەوە دەگێڕێتەوە كە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چەند پیاوێكی ئەنصاری نارده سەر ئەبو ڕافیعی جولەكە (بیكوژن)، عەبدوڵڵای كوڕی عەتیكی كرده لێپرسراویان، ئەبو ڕافیع ئازاری پێغەمبەری خوای ﷺ ئەدا و خەڵكی هاندەدا لە دژی، وەئەو (ئەبو ڕافیع) لە قەڵایەكی خۆیدا بوو لەوڵاتی

(١) بروانە: ٣٠٢٢.

حیجاز، جا کاتێ لە قەڵاکە نزیك بوونەوە - ڕۆژئاوا بوو بوو خەڵك ئاژەڵەکانیان هێنابوەوە - عەبدوڵڵاش بەهاوڕێکانی وت: ئێوە لەشوێنی خۆتان دانیشن (بوەستن) من خۆم دەڕۆم (بۆقەڵاکە) و قسەی خۆش دەکەم بۆ دەرگاوانەکە بەڵکو بڕۆمە ناو قەڵاکەوە، ئەنجا (عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك) ڕۆشت هەتا لەدەرگا (ی قەڵا) کەنزیك بوویەوە، پاشان بە پۆشاکەکەی سەر و چاوی داپۆشی وەك ئەوەی دەست بە ئاو بگەیەنێ، ئەو خەڵکەش (لە دەرەوەی قەڵاکە بوون) هەموو ڕۆشتبوونە ژوورەوە، ئەنجا دەرگاوانەکە بانگی لێ کرد ئەی عەبدوڵڵا ئەگەر دەتەوێ بێیتە ژوورەوە وەرە ژوورەوە، چونکە من دەمەوێ دەرگاکە داخەم. منیش ڕۆشتمە ژوورەوە و خۆم لەپەنایەکدا شاردەوە، جاکە خەڵکەکە هەموو ڕۆشتنە ژوورەوە (دەرگاوانەکە) دەرگاکەی داخست و کلیلەکانی بە مێخێکدا هەڵواسی. (عەبدوڵڵا) دەڵێ: منیش (بەدزیەوە) ڕۆشتم بۆ کلیلەکان و بردمن و دەرگاکەم کردەوە، ئەبو ڕافیع عادەتی وابوو بە شەو خەڵك لای دەمانەوە دەمە قالێ یان دەکرد تا کاتی خەوتن، وە ئەبو ڕافیع (لەناو قەڵاکەیدا) لە ناو کۆشکێکی چەند نهۆمیدا بوو کە هی خۆی بوو، جا کە خەڵکەکە بۆشەو نشینی لای بوون ڕۆشتن، من (بەدزییەوە بەپەیژەیەکدا) سەرکەوتم بۆلای و هەر دەرگایەکم دەکردەوە (دەرۆشتمە ژوورەوە) لەناوەوە دەرگاکەم لەسەرخۆم دادەخست، وتم: ئەگەر خەڵك پێم بزانن و نەتوانن پێم بگەن تا دەیکوژم، جا کاتێ گەشتمە لای ئەبو ڕافیع دەبینم ئەوەتا لە ژوورێکی تاریکدا لە ناوەڕاستی خاو خێزانەکەی دایە، نەمدەزانی ئەو (ئەبو ڕافیع) لە کوێی ژوورەکەدایە، وتم: ئەی ئەبو ڕافیع، وتی: ئەوە کێیە؟ (عەبدوڵڵا) دەڵێ: ڕۆشتم بۆلای دەنگەکەوە و شمشێرێکم پیا کێشا بە شڵەژاوی، بەڵام هیچ سوودی نەبوو (ئەبو ڕافیع) هاواری کرد، ئیتر لە ژوورەکە ڕۆیشتمە دەرەوە کەمێك لەو نزیکانە مامەوە، پاشان ڕۆشتمە ژوورەوە بۆی (وەك بەهانایەوە بچم دەنگی خۆم

گۆڕی) وتم: ئەو دەنگە دەنگە چی بووە ئەبو ڕافیع ؟ ئەویش وتی: کۆستی دایکت کەوێ بە ڕاستی کەمێ پێش ئێستا پیاوێك لەم ژوورەدا بە شمشێر لێیدام. (عەبدوڵلا) وتی: ئەنجا شمشێرێکی بەهێزم لێدا بە سەختی بریندارم کرد، بەڵام نەمکوشت، پاشان نوکی شمشێرەکەم کرد بە ورگیدا هەتا لە پشتیەوە هاتە دەرەوە، جا دڵنیا بووم کوشتومە، ئیتر دەستم بە کردنەوەی دەرگاکان کرد یەك بە دوای یەك تا گشەتمە لای پەیژەکەی ئەو (ئەبو ڕافیع)، جا پێم دانا و (پێیدا ڕۆشتمە خوارەوە) وامزانی گەشتومەتە زەوی لە شەوێکی مانگا شەودا کەوتمە خوارەوە و لاقم شکا، بەسەر پێچێ لاقم بەست، پاشان ڕۆشتم تا لای دەرگاکە دانیشتم و وتم: ئەمشەو (لەم قەلا) ناڕۆمە دەرەوە هەتا نەزانم کوشتومە یا نا ؟ جا کە کەڵەشێر خوێندی ئەنجا جارچی جارێدا لەسەر دیواری شوورەکە وتی: هەواڵی مردنی (کوژرانی) ئەبو ڕافیعی بازرگانی حیجازتان ئەدەمێ، ئەوسا ڕۆشتم بۆلای هاوڕێکانم و وتم: خۆتان ڕزگار بکەن، دڵنیا بن خوا ئەبو ڕافیعی کوشت، ئەنجا گەشتمە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەم بۆ گێڕایەوە، ئەویش فەرمووی: ((قاچت ڕاکێشە)) منیش قاچم ڕاکێشا و دەستی پیا هێنا چاك بوەوە وەك هەرگیز ئازارم نەبووبێ وابوو.

٤٠٤٠- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحٌ - هُوَ ابْنُ مَسْلَمَةَ- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَبِي رَافِعٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَتِيكٍ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُتْبَةَ فِي نَاسٍ مَعَهُمْ، فَانْطَلَقُوا حَتَّى دَنَوْا مِنَ الْحِصْنِ، فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَتِيكٍ: امْكُثُوا أَنْتُمْ حَتَّى أَنْطَلِقَ أَنَا فَأَنْظُرَ. قَالَ: فَتَلَطَّفْتُ أَنْ أَدْخُلَ الْحِصْنَ، فَفَقَدُوا حِمَارًا لَهُمْ. قَالَ: فَخَرَجُوا بِقَبَسٍ يَطْلُبُونَهُ. قَالَ: فَخَشِيتُ أَنْ أُعْرَفَ. قَالَ: فَغَطَّيْتُ رَأْسِي كَأَنِّي أَقْضِي حَاجَةً، ثُمَّ نَادَى صَاحِبُ الْبَابِ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ فَلْيَدْخُلْ قَبْلَ أَنْ أُغْلِقَهُ. فَدَخَلْتُ ثُمَّ اخْتَبَأْتُ فِي مَرْبِطِ حِمَارٍ عِنْدَ بَابِ الْحِصْنِ، فَتَعَشَّوْا

عِنْدَ أَبِي رَافِعٍ وَتَحَدَّثُوا حَتَّى ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى بُيُوتِهِمْ، فَلَمَّا هَدَأَتِ الأَصْوَاتُ وَلاَ أَسْمَعُ حَرَكَةً خَرَجْتُ؟ قَالَ: وَرَأَيْتُ صَاحِبَ الْبَابِ حَيْثُ وَضَعَ مِفْتَاحَ الْحِصْنِ، فِي كَوَّةٍ فَأَخَذْتُهُ فَفَتَحْتُ بِهِ بَابَ الْحِصْنِ. قَالَ: قُلْتُ إِنْ نَذِرَ بِي الْقَوْمُ انْطَلَقْتُ عَلَى مَهَلٍ، ثُمَّ عَمَدْتُ إِلَى أَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ، فَغَلَّقْتُهَا عَلَيْهِمْ مِنْ ظَاهِرٍ، ثُمَّ صَعِدْتُ إِلَى أَبِي رَافِعٍ فِي سُلَّمٍ، فَإِذَا الْبَيْتُ مُظْلِمٌ قَدْ طَفِئَ سِرَاجُهُ، فَلَمْ أَدْرِ أَيْنَ الرَّجُلُ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا رَافِعٍ. قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: فَعَمَدْتُ نَحْوَ الصَّوْتِ فَأَضْرِبُهُ، وَصَاحَ فَلَمْ تُغْنِ شَيْئًا. قَالَ: ثُمَّ جِئْتُ كَأَنِّي أُغِيثُهُ فَقُلْتُ: مَا لَكَ يَا أَبَا رَافِعٍ؟ وَغَيَّرْتُ صَوْتِي. فَقَالَ: أَلاَ أُعْجِبُكَ لأُمِّكَ الْوَيْلُ؟! دَخَلَ عَلَيَّ رَجُلٌ فَضَرَبَنِي بِالسَّيْفِ. قَال: فَعَمَدْتُ لَهُ أَيْضًا فَأَضْرِبُهُ أُخْرَى، فَلَمْ تُغْنِ شَيْئًا، فَصَاحَ وَقَامَ أَهْلُهُ، قَالَ: ثُمَّ جِئْتُ وَغَيَّرْتُ صَوْتِي كَهَيْئَةِ الْمُغِيثِ، فَإِذَا هُوَ مُسْتَلْقٍ عَلَى ظَهْرِهِ، فَأَضَعُ السَّيْفَ فِي بَطْنِه، ثُمَّ أَنْكَفِئُ عَلَيْهِ حَتَّى سَمِعْتُ صَوْتَ الْعَظْمِ، ثُمَّ خَرَجْتُ دَهِشًا حَتَّى أَتَيْتُ السُّلَّمَ أُرِيدُ أَنْ أَنْزِلَ، فَأَسْقُطُ مِنْهُ فَانْخَلَعَتْ رِجْلِي فَعَصَبْتُهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ أَصْحَابِي أَحْجُلُ فَقُلْتُ: انْطَلِقُوا فَبَشِّرُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَإِنِّي لاَ أَبْرَحُ حَتَّى أَسْمَعَ النَّاعِيَةَ، فَلَمَّا كَانَ فِي وَجْهِ الصُّبْحِ صَعِدَ النَّاعِيَةُ فَقَالَ: أَنْعَي أَبَا رَافِعٍ. قَالَ: فَقُمْتُ أَمْشِي مَا بِي قَلَبَةٌ، فَأَدْرَكْتُ أَصْحَابِي قَبْلَ أَنْ يَأْتُوا النَّبِيَّ ﷺ فَبَشَّرْتُهُ[1].

٤٠٤٠- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەرائەم ﷺ بیست وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدوڵڵای كوڕی عەتیك و عەبدوڵڵای كوڕی عوتبەی لەگەڵ چەند كەسێكدا (لەهاوەڵان) نارد بۆ (كوشتنی) ئەبو ڕافیع، جا هەموویان ڕۆشتن تا نزیكی قەڵاكە بوونەوە، عەبدوڵڵای كوڕی عەتیك پێی وتن: ئێوە لێرە بمێننەوە هەتا من دەڕۆم وسەیر دەكەم (و ڕێگەیەك بۆچوونە ژوورەوە بدۆزمەوە) دەڵێ: جا سەرنجم دا كەبە (شێوەیەك) بچمە ژوورەوە بۆ قەڵاكە ئەوان (خەڵكی ناو قەڵاكە) گوێدرێژێكیان لێ ون بوو بوو، دەڵێ: جا ئەوان بە چڵۆسكێكی

(١) بروانە: ٣٠٢٣.

ئاگرینەوە بە شوێنیدا دەگەڕان (عەبدوڵلا) دەڵێ: منیش دەترسام بناسرێم، دەڵێ: بۆیە سەرم داپۆشی (و دانیشتم) وەك ئەوەی دەست بەئاو بگەیەنم، پاشان دەرگاوانە بانگی كرد وتی: هەركەس دەیەوێ بێتە ژوورەوە با بێتە ژوورەوە پێش ئەوەی دەرگاكە داخەم، منیش ڕۆشتمە ژوورەوە پاشان لە تەویلەی كەرێكدا كە لای دەرگای قەڵاكە بوو خۆم شاردەوە، ئەنجا خەڵك لای ئەبو ڕافیع نانی ئێوارەیان خوارد و قسەیان كرد تا سەعاتێك لە شەو ڕابورد، پاشان گەڕانەوە بۆماڵی خۆیان، جا كاتێ دەنگ نەما[1]گوێم لەهیچ جموجوڵێك نەبوو، لە (تەویلەكە) ڕۆشتمە دەرەوە، (عەبدوڵلا) دەڵێ: چاوم لەدەرگاوانەكە بوو كلیلەكانی قەڵاكەی لە تاقێكدا دانا بوو، جا كلیلەكانم برد و دەرگای قەڵاكەم پێ كردەوە (عەبدوڵلا) دەڵێ: وتم: ئەگەر خەڵكەكە پێیان زانیم خێرا بەهێواشی دەڕۆمە دەرەوە، پاشان ڕۆشتم بۆ لای دەرگای هۆدەكانیان لە دەرەوەی هەمووم لەسەر داخستن، پاشان بە پەیژەیەكدا سەركەوتم بۆلای ئەبو ڕافیع جا بینیم هۆدەكە تاریكە و چراكەی كوژابووە، بۆیە نەمدەزانی پیاوەكە (ئەبو ڕافیع) لە كوێدایە وتم: ئەی ئەبو ڕافیع، وتی: ئەوەی كێیە؟ (عەبدوڵلا) دەڵێ: بەرەو دەنگەكە ڕۆشتم شیرێكم لێدا هاواری كرد، بەڵام لێدانەكەم بێ سوود بوو (عەبدوڵلا) دەڵێ: پاشان چوومەوە بۆ لای وەك بە هانایەوە بچم و وتم: ئەوە چیتە ئەبو ڕافیع ؟ دەنگی خۆم گۆڕی، ئەویش وتی: ئایا سەرت سوڕ نامێنێ كۆستی دایكت كەوێت، پیاوێك هاتە ژوورەوە بۆم و بەشمشێر لێیدام، (عەبدوڵلا) دەڵێ: دیسان ڕۆشتمەوە بۆ لای و شمشێرێكی ترم لێدا، ئەویش سوودی نەبوو، ئەنجا هاواری كرد و ژنەكەی خەبەری بوەوە (عەبدوڵلا) دەڵێ: پاشان ڕۆشتمەوە (بۆ لای) دەنگی خۆم گۆڕی وەك بەهاناوە چوو جا دەبینم لەسەر پشت ڕاكشاوە

---

(١) كاتێ دونیا بێ دەنگ و كش و مات بوو.

منیش نوكی شمشێرەكەم نایە سەر ورگی و بەسەریەوە سوڕام، تا گوێم لە دەنگی ئێسكی پشتی بوو (كە دەشكا)، لە پاشان بە ترسەوە ڕۆشتمە دەرەوە تا گەشتمە لای پەیژەكە ویستم پیا دابەزم، بەڵام لێی كەوتمە خوارەوە بۆیە پێم لەجێ چوو، جا (بەسەر پێچێك) پێچام، پاشان بە هەنگە شەلێ هاتمەوە بۆ لای هاوڕێكانم، وتم: بڕۆن مژدە بدەن بە پێغەمبەری خوا ﷺ چونكە بێگومان من لێرە ناڕۆم تاگوێم لە هەواڵی مردنی (ئەبو ڕافیع) نەبێ، جا كاتێ ڕۆژ بوویەوە جاڕچی سەركەوت سەر (شورای قەڵاكە و) وتی: هەواڵی مردنی ئەبو ڕافیعتان پێ ڕائەگەیەنم، (عەبدوڵڵا) دەڵێ: ئیتر هەڵسام ڕۆشتم ناساغی و ئازارێكم نەبوو گەشتم بە هاوڕێكانم پێش ئەوەی بگەنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، خۆم (پێش ئەوان) مژدەم دا بە پێغەمبەر ﷺ.

١٧ - بابُ غَزْوَةِ أُحُدٍ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ ﴾ آل عمران، وَقَوْلُهُ: ﴿ وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ ۚ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاءَ ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ ﴾ آل عمران، ﴿ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم ﴿١٥٢﴾ ﴾ آل عمران، تستأصلونهم

قتلاً:﴿ بِإِذْنِهِۦ حَتَّىٰٓ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَٰزَعْتُمْ فِى ٱلْأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّنۢ بَعْدِ مَآ أَرَىٰكُم مَّا تُحِبُّونَ ۚ مِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ ٱلْءَاخِرَةَ ۚ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ ۖ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ ۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ ﴾ آل عمران ، وَقَوْلِهِ:﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ آل عمران

١٧- باسی غەزای ئوحود

وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (وە (بێنەوە بیریان) کاتێ بەیانی زوو دەرچوویت لە لای ماڵ و خێزانت بڕوادارەکانت نیشتەجێ ئەکرد لە چەند شوێنێکدا بۆ جەنگ کردن وە خوا بیسەری زانایە).

وە ئەم فەرمایشتەی ئەو خوایەی ناوی بڵندە: (سست و دڵ لاواز مەبن و غەمبار مەبن هەر ئێوە بەرز و بڵندترن ئەگەر بڕوادارن بن، ئەگەر ئێوە (لە ئوحوددا) زام و برینتان توش بوو ئەوە بێگومان ئەو هۆزە (لەبەدردا) زام وبرینیان توش بووە بە وێنەی زامی ئێوە، ئەو چەرخی ڕۆژانەی (زاڵبوون و سەرکەوتنانە) دەیگێڕین لەناو خەڵکیدا لەبەر ئەوەی (لە دونیادا) خوا دەری بخات ئەوانەی بڕوایان هێناوە وە لە ناو ئێوەدا چەند کەسێك هەڵبژێرین بە شەهید، وە خوا ستەمکارانی خۆش ناوێت، وە تا ئەوانەی باوەڕدارن (لەتاوان) پاکیان بکاتەوە، وە بێ باوەڕان بنبڕ بکات. ئایا ئێوە گومانتان دەبرد کە دەچنە بەهەشت لە کاتێکدا خوا ئەوانەی دەرنەخستووە لە ئێوە کە تێدەکۆشن، وە هێشتا خۆ ڕاگرانی دەر نەخستووە، سوێند بە خوا بێگومان ئێوە ئاواتی (شەهیدی) و مردنتان دەخواست لە پێش ئەوەی پێی بگەن، خۆ بەڕاستی مردنتان بینی لە کاتێکدا ئێوە زەق سەیرتان دەکرد).

ئەم فەرمایشتەش: (سوێند بێ بێگومان خوا بەڵێنەكەی بەجێ هێنا بۆتان، كاتێك (سەرەتای جەنگی ئوحود) هەستتان لێ بڕین (دەتان كوشتن) بە فەرمانی خوا، هەتا كاتێ (لەناكاو) سست بوون و ئاژاوە و دوو بەرەكیتان كرد لە جەنگدا وە بێ فەرمانیتان كرد، لە پاش ئەوەی كە خوا ئەوەی (لە جەنگەكەدا) پێتان خۆش بوو (كە سەركەوتن لە سەرەتای جەنگەكەدا) نیشانی دان، هەندێك لە ئێوە (دەسكەوتی) دونیایی دەویست، وە هەندێكتان پاداشتی ڕۆژی دوایی دەویست، پاشان (خوا) ئێوەی گێڕایەوە لە (جەنگی) ئەوان (و تێكشكان) تا تاقیتان بكاتەوە (لە خۆڕاگرتندا)، سوێند بێ بێگومان خوا لێتان بوورا وە خوا خاوەن بەهرە و چاكەیە بەسەر باوەڕدارانەوە)، وە ئەم فەرمایشتە (هەرگیز وا گومان مەبەن ئەوانەی لە ڕێی خودا كوژران مردوون (نەخێر وا نییە)، بەڵكو ئەوانە زیندوون لای پەروەردگاریان ڕۆزی دەدرێن).

٤٠٤١- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا خَالِد، عَنْ عِكْرِمَة، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ أُحُد: "هَذَا جِبْرِيلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ"[1].

٤٠٤١- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەوە جیبریلە ﷺ سەری ئەسپەكەی گرتووە پۆشاكی جەنگی لەبەر دایە)).

٤٠٤٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيم، أَخْبَرَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ عَدِيٍّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَك، عَنْ حَيْوَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْر، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى قَتْلَى أُحُدٍ بَعْدَ ثَمَانِي سِنِينَ، كَالْمُوَدِّعِ لِلأَحْيَاءِ وَالأَمْوَاتِ، ثُمَّ طَلَعَ الْمِنْبَرَ فَقَالَ: "إِنِّي بَيْنَ أَيْدِيكُمْ فَرَطٌ، وَأَنَا عَلَيْكُمْ شَهِيدٌ، وَإِنَّ مَوْعِدَكُمُ الْحَوْضُ، وَإِنِّي لأَنْظُرُ إِلَيْهِ مِنْ مَقَامِي هَذَا،

---

(١) بڕوانە: ٣٩٩٥.

وَإِنِّي لَسْتُ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا، وَلَكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا أَنْ تَنَافَسُوهَا". قَالَ: فَكَانَتْ آخِرَ نَظْرَةٍ نَظَرْتُهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ[1].

٤٠٤٢- ئەبولخەير لە عوقبەی كوڕی عامیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە پاش هەشت ساڵ[2] نوێژی كرد لەسەر كوژراوە (شەهیدە) كانی ئوحود وەكو خواحافیزی كردن لە مردووان و زیندووان، پاشان ڕۆشتە سەر دوانگە و فەرمووی: ((بێگومان من پێشەنگم لە پێش ئێوەوە، وە من شایەتم بەسەرتانەوە، بەڕاستی ژوانگەتان حەوزی (كەوسەرە)، وە بەڕاستی من لەم جێگایەی خۆمەوە سەیری حەوزی (كەوسەر) دەكەم، وە بەدڵنیایەوە من ناترسم لێتان كە هاوبەش بۆ خوا دابنێن، بەڵام ترسی دونیام هەیە لێتان كە پێشبڕكێی لەسەر بكەن))، (عوقبە) دەڵێ: ئەوە كۆتا سەیر كردن بوو كە سەیری پێغەمبەری خوام ﷺ كرد.

٤٠٤٣- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيل، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ لَقِينَا الْمُشْرِكِينَ يَوْمَئِذٍ، وَأَجْلَسَ النَّبِيُّ ﷺ جَيْشًا مِنَ الرُّمَاةِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ عَبْدَ اللَّهِ وَقَالَ: "لاَ تَبْرَحُوا، إِنْ رَأَيْتُمُونَا ظَهَرْنَا عَلَيْهِمْ فَلاَ تَبْرَحُوا، وَإِنْ رَأَيْتُمُوهُمْ ظَهَرُوا عَلَيْنَا فَلاَ تُعِينُونَا". فَلَمَّا لَقِينَا هَرَبُوا حَتَّى رَأَيْتُ النِّسَاءَ يَشْتَدِدْنَ فِي الْجَبَلِ، رَفَعْنَ عَنْ سُوقِهِنَّ قَدْ بَدَتْ خَلاَخِلُهُنَّ، فَأَخَذُوا يَقُولُونَ: الْغَنِيمَةَ الْغَنِيمَةَ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: عَهِدَ إِلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ لاَ تَبْرَحُوا. فَأَبَوْا، فَلَمَّا أَبَوْا صُرِفَ وُجُوهُهُمْ، فَأُصِيبَ سَبْعُونَ قَتِيلاً، وَأَشْرَفَ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ: أَفِي الْقَوْمِ مُحَمَّدٌ؟ فَقَالَ: "لاَ تُجِيبُوهُ". فَقَالَ: أَفِي الْقَوْمِ ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ؟ قَالَ: "لاَ تُجِيبُوهُ". فَقَالَ: أَفِي الْقَوْمِ ابْنُ الْخَطَّابِ؟ فَقَالَ: إِنَّ هَؤُلاَءِ قُتِلُوا، فَلَوْ كَانُوا أَحْيَاءً لأَجَابُوا. فَلَمْ يَمْلِكْ

---

(١) بڕوانە: ١٣٤٤.

(٢) تێپەڕین بەسەر شەهید بوونیاندا.

عُمَرُ نَفْسَهُ فَقَالَ: كَذَبْتَ يَا عَدُوَّ اللَّهِ، أَبْقَى اللَّهُ عَلَيْكَ مَا يُخْزِيكَ. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: أُعْلُ هُبَلْ. فَقَالَ النَّبِيُّ: ﷺ "أَجِيبُوهُ". قَالُوا: مَا نَقُولُ؟ قَالَ: "قُولُوا اللَّهُ أَعْلَى وَأَجَلُّ". قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: لَنَا الْعُزَّى وَلاَ عُزَّى لَكُمْ. فَقَالَ النَّبِيُّ: ﷺ "أَجِيبُوهُ". قَالُوا: مَا نَقُولُ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُ مَوْلاَنَا وَلاَ مَوْلَى لَكُمْ". قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: يَوْمٌ بِيَوْمِ بَدْرٍ، وَالْحَرْبُ سِجَالٌ، وَتَجِدُونَ مُثْلَةً لَمْ آمُرْ بِهَا وَلَمْ تَسُؤْنِي[1].

٤٠٤٣- ئەبو ئیسحاق لە بەرائەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەو ڕۆژەدا[2] بە بتەپەرستان گەیشتین وە (ڕووبەڕوویان بووینەوە لە ئوحوددا) وە پێغەمبەر ﷺ لە شکرێکی (پەنجا کەسی) لە تیرهاوێژ دامەزراند و عەبدوڵڵا (ی کوڕی جوبەیری) کرد بە سەرکردەیان فەرمووی: ((لە جێی خۆتان مەجوڵێن ئەگەر ئێمەتان بینی سەرکەوتین بە سەریاندا مەجوڵێن، وە ئەگەر ئەوانتان بینی سەرکەوتن بەسەر ئێمەدا (هەر مەجوڵێن) وە یارمەتیمان مەدەن))، جا کاتێ بەبتپەرستان گەیشتین بە جۆرێ هەڵهاتن هەتا ژنەکانیانم دەبینی ڕایان دەکرد لە شاخەکە، لاقیان لێ هەڵکردبوو تا پاوانەکانیان دەرکەوت بوو، ئیتر هاوەڵان لە ناو خۆیاندا دەستیان کرد بە وتنی: دەستکەوت و تاڵان بگرن دەستکەوت و تاڵان بگرن، عەبدوڵڵاش وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردووم کە لە جێی خۆتان مەجوڵێن، بەڵام (هاوڕێکانی) بە گوێیان نەکرد ڕێیان لێ هەڵە بوو (نەیاندەزانی ڕوو لە کوێ بکەن)، ئەنجا حەفتا کەسیان کوژران (شەهید کران) ئەبو سوفیانیش ڕۆشتبووە شوێنێکی بەرز و وتی: موحەممەدتان لە ناودایە ؟ فەرمووی: ((وەڵامی مەدەنەوە)) وتی: کوڕی ئەبو قوحافەتان لە ناودایە ؟ فەرمووی: ((وەڵامی مەدەنەوە)) وتی: (عومەری) کوڕی خەتتابتان لە ناودایە ؟ (کە وەڵامیان نەدایەوە) وتی: دڵنیابن ئا ئەوانە هەموویان کوژراون چونکە

---

(١) بڕوانە: ٣٠٣٩.

(٢) ڕۆژی غەزای ئوحود.

ئەگەر زیندوو بونایە وەڵامیان دەدایەوە، بۆیە عومەر ﷺ خۆی پێ نەگیرا و وتی: ئەی دوژمنی خوا درۆت کرد! ئەوانەی سەرشۆڕت دەکەن خوا بۆ تۆی هێشتۆتەوە، ئەبو سوفیان وتی: ئەی هوبەل هەر سەرکەوە و بەرزبە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((وەڵامی بدەنەوە))، عەرزیان کرد بڵێین چی؟ فەرمووی:((بڵێن خوا بڵندترو گەورەترە(لە هەموو شتێك) ئەبو سوفیان وتی: عوزرتان نی یە! پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی ((وەلامی بدەنەوە)) عەرزیان کرد بڵێین چی؟ فەرمووی: ((بڵێن: خوا گەورە و پشتیوانمانە ئێوە هیچ گەورە و پشتێوانێکتان نییە))، ئەبو سوفیان وتی: ئەم ڕۆژە بە ڕۆژی بەدر جەنگ بە نۆرەیە (جارێك ئێوە زاڵ دەبن وجارێك ئێمە)، هەندێ شێواندن (لە ناو کوژراوەکاندا) دەبینن من فەرمانم پێ نەکردووە بەڵام پێشم ناخۆش نەبووە.

٤٠٤٤- أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّد، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرٍ قَال: اصْطَبَحَ الْخَمْرَ يَوْمَ أُحُدٍ نَاسٌ ثُمَّ قُتِلُوا شُهَدَاءَ[1].

٤٠٤٤- جابیر ﷺ دەڵێ:کەسانێك سەر لە بەیانی ڕۆژی (غەزای) ئوحود عارەقیان خواردبۆوە، پاشان بە شەهیدی کوژران.

٤٠٤٥- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ أُتِيَ بِطَعَامٍ، وَكَانَ صَائِمًا، فَقَالَ: قُتِلَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ، وَهْوَ خَيْرٌ مِنِّي، كُفِّنَ فِي بُرْدَةٍ، إِنْ غُطِّيَ رَأْسُهُ بَدَتْ رِجْلاَهُ، وَإِنْ غُطِّيَ رِجْلاَهُ بَدَا رَأْسُهُ - وَأُرَاهُ قَالَ: - وَقُتِلَ حَمْزَةُ وَهْوَ خَيْرٌ مِنِّي، ثُمَّ بُسِطَ لَنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا بُسِطَ - أَوْ قَالَ: أُعْطِينَا مِنَ الدُّنْيَا مَا أُعْطِينَا - وَقَدْ خَشِينَا أَنْ تَكُونَ حَسَنَاتُنَا عُجِّلَتْ لَنَا. ثُمَّ جَعَلَ يَبْكِي حَتَّى تَرَكَ الطَّعَامَ[2].

---

(١) بڕوانە: ٢٨١٥.

(٢) بڕوانە: ١٢٧٤.

٤٠٤٥- سەعدی کوڕی ئیبراهیم دەگێڕێتەوە: لە ئیبراهیمی باوکیەوە کەخواردنێك هێنرا بۆ عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوف لەوکاتەدا بەڕۆژوو بوو، ئەنجا وتی موصعەبی کوڕی عومەیر ﷺ کوژرا کە لە من چاکتر بوو، بە عەبایەك کفن کرا کە سەری دادەپۆشرا قاچەکانی دەردەکەوت، وە کە قاچەکانی دادەپۆشرا سەری دەردەکەوت - وابزانم ووتی - وە حەمزە کوژرا کە لەمن چاکتر بوو، پاشان ئەوەندە سامان و دونیا ڕژێنراوە بەسەرماندا- یا وتی: ئەوەی پێمان بەخشراوە لە دونیا ئەوەندە زۆرە - کە بەڕاستی ترسمان هەیە کە پاداشتی چاکەکانمان پێشخرابێ بۆمان لە دونیادا. پاشان دەستی کرد بە گریان بەجۆرێ وازی لە خواردنەکە هێنا.

٤٠٤٦- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَال: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ أُحُد: أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فَأَيْنَ أَنَا؟ قَالَ "فِي الْجَنَّة" فَأَلْقَى تَمَرَاتٍ فِي يَدِهِ، ثُمَّ قَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ.

٤٠٤٦- عەمر لە جابیری کوڕی عەبدوڵلای ﷺ بیست وتی: ڕۆژی (غەزای) ئوحود پیاوێك عەرزی پێغەمبەری ﷺ کرد وتی: پێم بڵێ ئەگەر (ئێستا) من بکوژرێم جێگای من کوێیە ؟ فەرمووی: ((تۆ لە بەهەشت دایت)) جا چەند خورمایەکی لە دەستدا بوو فڕێی دان، پاشان جەنگا تا کوژرا (شەهید بوو).

٤٠٤٧- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ خَبَّابٍ ﷺ قَالَ: هَاجَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نَبْتَغِي وَجْهَ اللَّهِ، فَوَجَبَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ، وَمِنَّا مَنْ مَضَى -أَوْ ذَهَبَ- لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا، كَانَ مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ، لَمْ يَتْرُكْ إِلاَّ نَمِرَةً، كُنَّا إِذَا غَطَّيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلاَهُ، وَإِذَا غُطِّيَ بِهَا رِجْلاَهُ خَرَجَ رَأْسُهُ، فَقَالَ لَنَا

النَّبِيُّ ﷺ "غَطُّوا بِهَا رَأْسَهُ، وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلِهِ الإِذْخِرَ". أَوْ قَالَ: "أَلْقُوا عَلَى رِجْلِهِ مِنَ الإِذْخِرِ". وَمِنَّا مَنْ قَدْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهْوَ يَهْدُبُهَا(١).

٤٠٤٧- ئەعمەش لە شەقیقە دەگێڕێتەوە ئەویش لە خەببایەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کۆچمان کرد(٢)، مەبەستمان ڕەزامەندی خودا بوو، بۆیە پاداشتمان لای خوایە (نوسراوە بۆمان)، جا هەممان بوو (مردوو) و ڕۆشت، یان چوو هیچی لە پاداشتەکەی نە خوارد، یەکێك لەوانە موصعەبی کوڕی عومەیر بوو لە ڕۆژی (غەزای) ئەوحوددا کوژرا قوماشێکی خەت خەتی لێ بەجێما، کە سەریمان پێ دادەپۆشی هەردوو قاچی دەردەکەوت، وە ئەگەر هەردوو قاچیمان پێ داپۆشیایە سەری دەر دەکەوت، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێمان: ((بەو قوماشە سەری داپۆشن ئیزخیر بدەن بە سەر قاچیدا)) یان فەرمووی: ((هەندێ ئیزخیر بخەنە سەر قاچی))، هەشمانە بەروبومەکەی پێگەشتووە و ئەو کەسەی بەروبومەکە لێ دەکاتەوە دەیڕنێت.

٤٠٤٨ - أَخْبَرَنَا حَسَّانُ بْنُ حَسَّانٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عَمَّهُ غَابَ عَنْ بَدْرٍ فَقَالَ: غِبْتُ عَنْ أَوَّلِ قِتَالِ النَّبِيِّ، لَئِنْ أَشْهَدَنِي اللَّهُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَيَرَيَنَّ اللَّهُ مَا أُجِدُّ. فَلَقِيَ يَوْمَ أُحُدٍ، فَهُزِمَ النَّاسُ فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلاَءِ - يَعْنِي الْمُسْلِمِينَ - وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا جَاءَ بِهِ الْمُشْرِكُونَ. فَتَقَدَّمَ بِسَيْفِهِ، فَلَقِيَ سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ فَقَالَ: أَيْنَ يَا سَعْدُ؟ إِنِّي أَجِدُ رِيحَ الْجَنَّةِ دُونَ أُحُدٍ. فَمَضَى فَقُتِلَ، فَمَا عُرِفَ حَتَّى عَرَفَتْهُ أُخْتُهُ بِشَامَةٍ أَوْ بِبَنَانِهِ، وَبِهِ بِضْعٌ وَثَمَانُونَ مِنْ طَعْنَةٍ وَضَرْبَةٍ وَرَمْيَةٍ بِسَهْمٍ(٣).

٤٠٤٨- حومەید لە ئەنەسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە مامەی (ئەنەسی کوڕی نەزیرە) ﷺ لە (غەزای) بەدردا ئامادە نەبوو، جا وتی: لە یەکەم جەنگی

---

(١) بڕوانە: ١٢٧٦.

(٢) مەبەستی بە فەرمانی ئەو کۆچمان کرد، چونکە تەنها نەبو بەکر و عامیری فوهەیرەی لە خزمەتدا بوو کە کۆچی کرد.

(٣) بڕوانە: ٢٨٠٥.

پێغەمبەردا ﷺ ئامادە نەبووم، دڵنیابە ئەگەر خوا بە شداری (جەنگی بتپەرستانی) كردم لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ مەگەر هەر خوا بزانێ چی دەكەم[1] جا (پێغەمبەر ﷺ بە بتپەرستان) گەیشت لە ڕۆژی ئوحوددا، جا خەڵكی (مسوڵمانان) شكێنران و (ئەنەسی كوڕی نەزیر) وتی: خودایە بە ڕاستی من داوای چاوپۆشی و لێ بوردنت لێ دەكەم لەوەی ئائەمانە - واتە مسوڵمانان - كردیان وە بەریبونی خۆشم لای تۆ ڕادەگەیەنم لەوەی بتپەرستان پێی هاتوون[2]، ئیتر بە شمشێرەكەیەوە ڕۆشتە پێشەوە (ڕوو بە بتپەرستان) و گەیشت بە سەعدی كوڕی موعاز ﷺ وتی: ئەی سەعد بۆ كوێ دەڕۆی؟ بێگومان لای ئوحودەوە بۆنی بەهەشت دێ بەسەرمدا، ئیتر (ئەنەس) ڕۆشت و كوژرا (شەهیدبوو)، ئەنجا نەناسرایەوە هەتا خوشكەكەی بەخاڵێك یان بەسەری پەنجەكانیدا ناسیەوە، هەشتا و ئەوەندە شوێنی لێدانی نێزە و شمشێر و لێدانی تیری پێوە بوو.

٤٠٤٩- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيل، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ ﷺ يَقُول: فَقَدْتُ آيَةً مِنَ الأَحْزَابِ حِينَ نَسَخْنَا الْمُصْحَفَ، كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهَا، فَالْتَمَسْنَاهَا فَوَجَدْنَاهَا مَعَ خُزَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ الأَنْصَارِيِّ: ﴿مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُۥ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ﴿٢٣﴾﴾ الأحزاب، فَأَلْحَقْنَاهَا فِي سُورَتِهَا فِي الْمُصْحَفِ[3].

---

(١) یان خوا دەمبینێ چی دەكەم. هەردوو ماناكە ڕاستە و دەگونجێت. مەبەستی ئەنەس ئەوە بوو جەنگێكی باش و پاڵەوانانە دەكات یا لەو پێناوەشدا بكوژرێت.

(٢) كە جەنگ كردنە لە پێناو بت و بتپەرستیدا.

(٣) بڕوانە: ٢٨٠٧.

٤٠٤٩- خاریجەی کوڕی زەیدی کوڕی سابیت دەگێڕێتەوە کە لە زەیدی کوڕی سابیتی ﷺ بیست دەیوت: کاتێ قورئانمان ڕوونووس دەکرد ئایەتێکم لێ ون بوو لە (سورەتی) ئەحزاب، کە پێشتر خۆم لە پێغەمبەری خوام ﷺ دەمبیست دەیخوێندەوە، جا بە شوێنی دا دەگەڕاین و لای خوزەیمەی کوڕی سابیتی ئەنصاری دۆزیمانەوە (کە ئەم ئایەتە بوو[1])(لەناو باوەڕداراندا پیاوانێك هەن ڕاستیان کرد لە ئەو پەیمانەی کە دابوویان بە خوا، ئینجا هەندێکیان نەزر و بەڵێنی خۆی بەجێ هێنا (شەهیدبوو)، هەندێکیشیان چاوەڕوانن) ئیتر ئەو ئایەتەمان خستە ناو سورەتەکەی خۆی لە قورئاندا.

٤٠٥٠- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيد، حَدَّثَنَا شُعْبَة، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ يَزِيدَ، يُحَدِّثُ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ﷺ قَال: لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أُحُدٍ، رَجَعَ نَاسٌ مِمَّنْ خَرَجَ مَعَهُ، وَكَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ فِرْقَتَيْنِ: فِرْقَةٌ تَقُولُ: نُقَاتِلُهُمْ. وَفِرْقَةٌ تَقُولُ: لاَ نُقَاتِلُهُمْ. فَنَزَلت:﴿ فَمَا لَكُمْ فِي ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ وَٱللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوٓاْ ﴿٨٨﴾ ﴾ النساء. وَقَالَ: " إِنَّهَا طَيْبَةُ تَنْفِي الذُّنُوبَ، كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفِضَّةِ"[2].

٤٠٥٠- عەبدوڵڵای کوڕی زەید لە زەیدی کوڕی سابیتەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە و دەڵێ: کاتێ پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بۆ (غەزای) ئوحود، کەسانێك لەوانەی لە خزمەتیدا بوون گەڕانەوە (بۆمەدینە)، وە هاوەڵان دوو کۆمەڵ بوون، کۆمەڵێکیان دەیانووت: لە دژیان دەجەنگین، کۆمەڵێکیان دەیانووت: لە دژیان ناجەنگین، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی (ئەوە چیتانە دەربارەی دوو ڕووەکان بونەتە دوو دەستە، لە کاتێکدا خوا ئەوانەی گەڕاندۆتەوە بە هۆی کردەوەکانیانەوە) وە

---

(١) ئەوە مانا و ڕاڤەی ئایەتەکەیە.

(٢) بڕوانە: ١٨٨٤.

(پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((بێگومان مەدینە خاوێنە تاوان و خراپە لە خۆی دوور دەخاتەوە، هەر چۆنێك ئاگر ژەنگ و پیسی زیو لا دەبات)).

١٨ - بابٌ: ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران

٤٠٥١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرٍ ﷺ قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِينَا: ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران، بَنِي سَلِمَةَ وَبَنِي حَارِثَةَ، وَمَا أُحِبُّ أَنَّهَا لَمْ تَنْزِلْ، وَاللَّهُ يَقُولُ: ﴿وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران[1].

١٨- باسێک: (لەو کاتەدا کە دوو کۆمەڵ لە ئێوە خەریک بوون سست بن (بگەڕێنەوە)، بەڵام خوا دۆست و یارمەتی دەریان بووە، وە بڕواداران با تەنها پشت بە خوا ببەستن)

٤٠٥١- عەمر لە جابیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەم ئایەتە (لەوکاتەدا دوو کۆمەڵ لە ئێوە خەریك بوون سست بن (بگەڕێنەوە)، دەربارەی ئێمە دابەزی بەنی سەلەمە و بەنی حاریسە، من پێم خۆش نەبوو ئەم ئایەتە دانەبەزیایە، کە خوا دەفەرمووی: (بەڵام خوا دۆست و یارمەتی دەریان بوو).

٤٠٥٢- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، أَخْبَرَنَا عَمْرٌو، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "هَلْ نَكَحْتَ يَا جَابِرُ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: "مَاذَا أَبِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا؟ ". قُلْت: لاَ بَلْ ثَيِّبًا. قَالَ: "فَهَلاَّ جَارِيَةً تُلاَعِبُكَ". قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أَبِي قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ وَتَرَكَ تِسْعَ بَنَاتٍ كُنَّ لِي

---

(١) بڕوانە: ٤٥٥٨.

تِسْعَ أَخَوَاتٍ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَجْمَعَ إِلَيْهِنَّ جَارِيَةً خَرْقَاءَ مِثْلَهُنَّ، وَلَكِنِ امْرَأَةً تَمْشُطُهُنَّ وَتَقُومُ عَلَيْهِنَّ. قَالَ: "أَصَبْتَ"[1].

٤٠٥٢- عەمر لە جابیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم ((ئەی جابیر ئایا ژنت هێناوە؟))وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((چیە؟ کچە یان بێوەژنە؟))وتم: کچ نییە بەڵکو بێوەژنە، فەرمووی: ((دەی بۆ کچێکت نەهێنا یاریت لەگەڵدا بکات؟)) وتم ئەی پێغەمبەری خوا، بێگومان باوکم لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا کوژرا و نۆ کچی لە دوای خۆی بەجێ هێشتووە کەهەر نۆیان خوشکی منن، بۆیە حەزم نەکرد کە کچێکی نەزانی کەڕوکاسی وەك خۆیان بێنمە پاڵیان، بەڵکو (ویستم) ئافرەتێك بێت قژیان شانە بکات وە سەرپەرشتیان بکات، (پێغەمبەریش ﷺ) فەرمووی: ((پێکاوتە)).

٤٠٥٣- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرَيْجٍ، أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ فِرَاسٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّ أَبَاهُ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ أُحُدٍ وَتَرَكَ عَلَيْهِ دَيْنًا، وَتَرَكَ سِتَّ بَنَاتٍ، فَلَمَّا حَضَرَ جِذَاذُ النَّخْلِ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: قَدْ عَلِمْتَ أَنَّ وَالِدِي قَدِ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ أُحُدٍ، وَتَرَكَ دَيْنًا كَثِيرًا، وَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ يَرَاكَ الْغُرَمَاءُ. فَقَالَ: "اذْهَبْ فَبَيْدِرْ كُلَّ تَمْرٍ عَلَى نَاحِيَةٍ". فَفَعَلْتُ ثُمَّ دَعَوْتُهُ، فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَيْهِ كَأَنَّهُمْ أُغْرُوا بِي تِلْكَ السَّاعَةَ، فَلَمَّا رَأَى مَا يَصْنَعُونَ أَطَافَ حَوْلَ أَعْظَمِهَا بَيْدَرًا ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ جَلَسَ عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: "ادْعُ لَكَ أَصْحَابَكَ". فَمَا زَالَ يَكِيلُ لَهُمْ حَتَّى أَدَّى اللَّهُ عَنْ وَالِدِي أَمَانَتَهُ، وَأَنَا أَرْضَى أَنْ يُؤَدِّيَ اللَّهُ أَمَانَةَ وَالِدِي، وَلاَ أَرْجِعَ إِلَى أَخَوَاتِي بِتَمْرَةٍ، فَسَلَّمَ اللَّهُ الْبَيَادِرَ كُلَّهَا، وَحَتَّى إِنِّي أَنْظُرُ إِلَى الْبَيْدَرِ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ كَأَنَّهَا لَمْ تَنْقُصْ تَمْرَةً وَاحِدَةً[2].

---

(١) بروانە: ٤٤٣.

(٢) بروانە: ٢١٣٧.

٤٠٥٣- شەعبی دەڵێ: جابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ بۆی گێڕامەوە كە باوكی لە ڕۆژی غەزای ئوحودا شەهید بوو، وە قەرزێكی (زۆری) كە لەسەری بوو بە جێهێشت، وە شەش كچی لەپاش خۆی بەجێهێشت، جا كاتێ وەختی لێكردنەوەی بەروبوومی خورما هات، وتی: ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و عەرزم كرد: بێگومان ئەی پێغەمبەری خوا جەنابت دەزانی كە باوكم لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا شەهیدبوو، وە قەرزێكی زۆری پاش خۆی بەجێ هێشتووە وە بەڕاستی من پێم خۆشە كە خاوەنی قەرزەكان جەنابت ببینن، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بڕۆ هەر جۆرە خورمایە لە شوێنی تایبەت بەخۆی دانێ)) (جابیر دەڵێ:) منیش بەو جۆرەم لێ كرد، پاشان پێغەمبەرم ﷺ بانگ كرد، جاكە (خاوەن قەرزەكان) تەماشای پێغەمبەریان ﷺ كرد پێداگیری بەهێزیان (لەسەر وەرگرتنەوەی قەرزەكەیان) كرد لەو ساتە و كاتەدا، جاكە پێغەمبەر ﷺ دی چی دەكەن سێ جار سوڕایەوە بەدەوری گەورەترین كۆمای خورماكاندا، پاشان لایدا دانیشت و پاشان فەرمووی: ((هاوڕێكانت[1] بانگكە بۆلای خۆت))، ئیتر بەردەوام بوو خورمای بۆ دەپێوان هەتا خوا قەرزەكەی باوكمی دایەوە، وە منیش ڕازی دەبووم كە خوا قەرزەكەی باوكمی بداتەوە وە یەك دەنك خورما نەبەمەوە بۆ خوشكەكانم، جاخوا ئەو جێگایانەی خورماكانی لێ دانرابوو هەمووی وەك خۆیان هێڵایەوە، هەتا من سەیری ئەو كۆمایەم دەكرد كە پێغەمبەری خوا ﷺ لایدابوو، دەتووت یەك دەنك خورمای كەم نەكردووە.

---

(١)) خاوەن قەرزەكانت. (بۆلای خۆت) لە گێڕانەوەیەك تردا فەرمووی (بۆ لای من).

٤٠٥٤- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيه، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ ﷺ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ، وَمَعَهُ رَجُلَانِ يُقَاتِلَانِ عَنْهُ، عَلَيْهِمَا ثِيَابٌ بِيضٌ، كَأَشَدِّ الْقِتَالِ، مَا رَأَيْتُهُمَا قَبْلُ وَلاَ بَعْدُ[1].

٤٠٥٤- سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەری خوام ﷺ دی دوو پیاوی لەگەڵدا بوو بۆپاراستنی (پێغەمبەر ﷺ) دەجەنگان، بە جەنگانێكی گەرم و هەردووكیان پۆشاكێكی سپییان لەبەردا بوو، پێشتر نەمدیبوون پاشتریش نەمیدنەوە.

٤٠٥٥- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ هَاشِمٍ السَّعْدِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ: سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ يَقُولُ نَثَلَ لِي النَّبِيُّ ﷺ كِنَانَتَهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ: "ارْمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي"[2].

٤٠٥٥- سەعیدی كوڕی موسەییەب دەڵێ: لە سەعدی كوڕی ئەبی وەققاصم ﷺ بیست دەیوت: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ تیردانەكەی خۆی بۆهەڵڕشتم و فەرمووی: ((تیر بهاوێژە (بۆیان) باوك و دایكم بە قوربانت بێت)).

٤٠٥٦- حَدَّثَنَا مُسَدَّد، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَال: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدًا يَقُولُ: جَمَعَ لِي النَّبِيُّ ﷺ أَبَوَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ[3].

٤٠٥٦- سەعیدی كوڕی موسەییەب وتی: لە سەعدم ﷺ بیست دەیوت: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا باوك و دایكی خۆی پێكەوە كرد بە قوربانم.

---

(١) بڕوانە: ٥٨٢٦.
(٢) بڕوانە: ٣٧٢٥.
(٣) بڕوانە: ٣٧٢٥.

٤٠٥٧- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ ﷺ: لَقَدْ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ أَبَوَيْهِ كِلَيْهِمَا. يُرِيدُ حِينَ قَالَ: "فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي"[١].

٤٠٥٧- سەعیدی كوڕی موسەییەب دەڵێ: سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا باوك و دایكی خۆی پێكەوە كۆكردەوە بۆم، (سەعیدی كوڕی موسەییەب دەڵێ): مەبەستی (سەعد) ئەوە بو كاتێ پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو دایك و باوكم بە قوربانت بێت، لە كاتێكدا سەعد دەجەنگا و (تیری دەهاویشت).

٤٠٥٨- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا ﷺ يَقُولُ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَجْمَعُ أَبَوَيْهِ لأَحَدٍ غَيْرَ سَعْدٍ[٢].

٤٠٥٨- ئیبنو شەدداد وتی، لە عەلیم ﷺ بیست دەیوت: لە پێغەمبەرم ﷺ نەبیستووە باوك و دایكی پێكەوە قوربانی كەسێك بكات جگە لە سەعد ﷺ.

٤٠٥٩- حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ جَمَعَ أَبَوَيْهِ لأَحَدٍ إِلاَّ لِسَعْدِ بْنِ مَالِكٍ، فَإِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ يَوْمَ أُحُدٍ "يَا سَعْدُ ارْمِ، فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي"[٣].

٤٠٥٩- عەبدوڵڵای كوڕی ئیبنو شەدداد لە عەلیەوە ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: لە پێغەمبەرم ﷺ نەبیستووە باوك و دایكی پێكەوە قوربانی كەسێك بكات جگە لە سەعدی كوڕی مالیك[٤] ﷺ بێگومان لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا لێم بیست دەیفەرموو: ((ئەی سەعد تیر بهاوێژە (بۆ بت پەرستان)، باوك و دایكم بە قوربانت بێت)).

---

(١) بڕوانە: ٣٧٢٥.
(٢) بڕوانە: ٢٩٠٥.
(٣) بڕوانە: ٢٩٠٥.
(٤) مالیك: ناوی باوكی سەعدە (ئەبو وەققاص) كونیەی باوكیەتی.

٤٠٦١- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُعْتَمِرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: زَعَمَ أَبُو عُثْمَانَ أَنَّهُ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ الَّتِي يُقَاتِلُ فِيهِنَّ غَيْرُ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ عَنْ حَدِيثِهِمَا[١].

٤٠٦١- موعتەمیر لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەبو عوسمان دەڵێ: لە هەندێ لەو ڕۆژانەی كە پێغەمبەر ﷺ جەنگی تیا دەكرد جگە لە تەڵحە و سەعد كەسی لەگەڵدا نەماوە. (ئەبو عوسمان) لە فەرموودەی هەردووكیاندا (گێڕاویەتیەوە).

٤٠٦٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَد، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيل، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ قَال: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ قَالَ: صَحِبْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، وَطَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّه، وَالْمِقْدَادَ وَسَعْدًا ﷺ فَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، إِلاَّ أَنِّي سَمِعْتُ طَلْحَةَ يُحَدِّثُ عَنْ يَوْمِ أُحُدٍ[٢].

٤٠٦٢- سائیبی كوڕی یەزید وتی: هاوڕێیەتی هەر یەك لە: عەبدوڕحمانی كوڕی عەوف و تەڵحەی كوڕی عوبەیدوڵلا و میقداد و سەعدم كردووە ﷺ، لەكەسیانم نەبیستووە فەرموودەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ بگێڕێتەوە، تەنها لە تەڵحەم بیستووە فەرموودەی (لە پێغەمبەرەوە ﷺ) گێڕایەوە دەربارەی ڕۆژی (غەزای) ئوحود.

٤٠٦٣- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ قَال: رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ شَلاَّءَ، وَقَى بِهَا النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ[٣].

٤٠٦٣- قەیس دەڵێ: دەستی تەڵحەم ﷺ بینی گۆج بوو بوو[٤] لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەری ﷺ پێ پاراستبوو.

(١) بڕوانە: ٣٧٢٢، ٣٧٢٣.
(٢) بڕوانە: ٢٨٢٤.
(٣) بڕوانە: ٣٧٢٤.
(٤) ووشك بوو بوو، ئیفلیج بوو بوو.

٤٠٦٤- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ ﷺ مُجَوِّبٌ عَلَيْهِ بِحَجَفَةٍ لَهُ، وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ رَجُلاً رَامِيًا شَدِيدَ النَّزْعِ، كَسَرَ يَوْمَئِذٍ قَوْسَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، وَكَانَ الرَّجُلُ يَمُرُّ مَعَهُ بِجَعْبَةٍ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ: "انْثُرْهَا لأَبِي طَلْحَةَ". قَالَ: وَيُشْرِفُ النَّبِيُّ ﷺ يَنْظُرُ إِلَى الْقَوْمِ، فَيَقُولُ أَبُو طَلْحَة: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، لاَ تُشْرِفْ يُصِيبُكَ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ الْقَوْمِ، نَحْرِي دُونَ نَحْرِكَ. وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ وَأُمَّ سُلَيْمٍ، وَإِنَّهُمَا لَمُشَمِّرَتَانِ أَرَى خَدَمَ سُوقِهِمَا، تَنْقُزَانِ الْقِرَبَ عَلَى مُتُونِهِمَا، تُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلآنِهَا، ثُمَّ تَجِيئَانِ فَتُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، وَلَقَدْ وَقَعَ السَّيْفُ مِنْ يَدَىْ أَبِي طَلْحَةَ إِمَّا مَرَّتَيْنِ وَإِمَّا ثَلاَثًا[1].

٤٠٦٤- ئەنەس ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا خەڵك شكان و پێغەمبەریان ﷺ بەتەنها بە جێهێشت[2] ئەبو تەڵحە لەبەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بوو قەڵغانێكی كردبوو بە سوپەر بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئەبو تەڵحە تیر هاوێژ بوو، ژێی كەوانەكەی زۆر توند بوو، ئەو ڕۆژە دوو یان سێ كەوانی شكاند، پیاو بەوێدا تێدەپەڕی تیردانی پڕ لەتیری پێ بوو پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: ((تیردانەكەت بۆ ئەبو تەڵحە هەڵبڕژە)) وە پێغەمبەر ﷺ خۆی بەرز دەكردەوە سەیری خەڵكەكەی دەكرد، ئەبو تەڵحەش دەیوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دایك و باوكم بەقوربانت بێ، خۆت بەرز مەكەرەوە نەوەك تیرێكی كافرەكانت بەركەوێ، من بە فیدات بم[2] (ئەنەس دەڵێ) بێگومان عائیشەی كچی ئەبو بەكر و ئومو سولەیمم ﷺ بینی هەردووكیان خۆیان لێ هەڵكردبوو خاڵخاڵی پێیەكانیانم

(١) بڕوانە: ٢٨٨٠.

(٢) مانای ڕستەكە بەم جۆرەیە: سنگی گەردنی من قەڵغانی سنگی وگەردنی تۆ بێت و ئەو تیرەی دێت بۆ تۆ بەر من كەوێت.

دەبینی کوندەی ئاویان بەکۆڵەوە بوو بەپەلە دەیان برد دەیان دا بەدەمی خەڵکەوە، پاشان هەردووکیان دەگەڕانەوە کوندەکانیان پڕ لەئاو دەکردەوە و ئەهاتنەوە و دەیان دا بەدەمی خەڵکەوە، وەسوێند بە خوا لەو ڕۆژدا (لەبەر وەنەوز بینیم) دووجار یان سێ جار شمشێرەکە لەدەس ئەبو تەڵحە کەوتە خوار.

٤٠٦٥- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيد، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيه، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هُزِمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَرَخَ إِبْلِيسُ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: أَيْ عِبَادَ اللَّه، أُخْرَاكُمْ. فَرَجَعَتْ أُولاَهُم، فَاجْتَلَدَتْ هِيَ وَأُخْرَاهُم، فَبَصُرَ حُذَيْفَةُ فَإِذَا هُوَ بِأَبِيهِ الْيَمَانِ فَقَال: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَبِي أَبِي. قَالَ: قَالَتْ: فَوَاللَّهِ مَا احْتَجَزُوا حَتَّى قَتَلُوه. فَقَالَ حُذَيْفَة: يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ. قَالَ عُرْوَةُ: فَوَاللَّهِ مَا زَالَتْ فِي حُذَيْفَةَ بَقِيَّةُ خَيْرٍ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ. بَصُرْتُ: عَلِمْتُ، مِنَ الْبَصِيرَةِ فِي الأَمْرِ، وَأَبْصَرْتُ مِنْ بَصَرِ الْعَيْنِ، وَيُقَالُ بَصُرْتُ وَأَبْصَرْتُ وَاحِدٌ[١].

٤٠٦٥- عائیشە ﵂ دەڵێ:کاتێ لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا بتپەرستەکان شکێنران، ئەوسا ئیبلیس نەفرینی خوای لێ بێ هاواری کرد وتی: ئەی بەندەکانی خوا ئاگاداری دواوەی خۆتان بن، بۆیە ئەو (مسوڵمان)انەی لە پێشەوە بوون گەڕانەوە لەگەڵ ئەو (مسوڵمان)انەی کە لەدواوە بوون بە جەنگ هاتن[٢]، ئەنجا حوزەیفەش سەرنجی دا لەوکاتەدا یەمانی باوکی بینی (موسوڵمانان خەریکن دەیکوژن[٣]) وتی: ئەی بەندەکانی خودا ئەوە باوکمە ئەوە باوکمە، (عوروە) وتی: عائیشە وتی: جا سوێند بە خوا وازیان لێ نەهێنا هەتا

(١) بڕوانە: ٣٢٩٠.

(٢) گومانیان وا بوو ئەوانەی دواوە بتپەرستەکانن.

(٣) وایان زانی بتپەرستە

كوشتییان، حوزەیفەش ﷺ وتی: خوا لێتان خۆش بێت، عوروە وتی: جا سوێند بە خوا بەردەوام لە حوزەیفەدا بەشی چاكە و خێری تیا بوو[١] هەتا مرد و گەیشتەوە بە خوا.

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (بَصُرْتُ) واتە: زانیم چاوگەكەی: (بَصِيرَة) لەزانینەوە دەربارەی كارێك هاتووە، بەڵام (أَبْصَرْتُ) لە بینینی چاوەوەیە، وە دەوترێت: (بَصُرْتُ) لەگەڵ: (أَبْصَرْتُ) یەكێكن جیاوازیان نیە.

١٩ - بابُ قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (١٥٥) ﴾ آل عمران

١٩- باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند:

(بەڕاستی ئەوانەی پشتیان هەڵكرد لە ناوتاندا لەو ڕۆژەی كە هەردوو كۆمەڵ گەیشتن بە یەك لە (ئوحوددا)، بێگومان تەنها شەیتان هەڵی خلیسكاندن بە هۆی هەندێ لەو گوناهانەی كە پێشتر كرد بوویان[٢]، سوێند بێ بێگومان خوا لێیان خۆش بوو بەڕاستی خوا لێبوردەی پەلەنەكەرە لە تۆڵە سەندنەوەدا).

٤٠٦٦- حَدَّثَنَا عَبْدَان، أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مَوْهَبٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ حَجَّ الْبَيْتَ، فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا، فَقَال: مَنْ هَؤُلَاءِ الْقُعُودُ؟ قَالُوا: هَؤُلَاءِ قُرَيْشٌ. قَال: مَنِ الشَّيْخ؟ قَالُوا: ابْنُ عُمَرَ. فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ شَيْءٍ؟ أَتُحَدِّثُنِي؟ قَالَ: أَنْشُدُكَ بِحُرْمَةِ

---

(١) چونكە تا مرد داوای لێخۆشبوونی دەكرد بۆ ئەو موسوڵمانانەی باوكیان كوشت

(٢) كە بریتی بوو لە سەرپێچی پێغەمبەر ﷺ كاتێ شوێنی خۆیان بەجێهێشت لە غەزای ئوحوددا كە فەرمانی كردبوو بەجێی نەهێڵن. بڕوانە ، إرشاد الساري: ١٠٧/٩.

هَذَا الْبَيْت، أَتَعْلَمُ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ؟ قَال: نَعَمْ. قَالَ: فَتَعْلَمُهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ فَلَمْ يَشْهَدْهَا؟ قَال: نَعَمْ. قَال: فَتَعْلَمُ أَنَّهُ تَخَلَّفَ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَكَبَّرَ. قَالَ ابْنُ عُمَر: تَعَالَ لأُخْبِرَكَ وَلأُبَيِّنَ لَكَ عَمَّا سَأَلْتَنِي عَنْهُ، أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَدْرٍ فَإِنَّهُ كَانَ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَكَانَتْ مَرِيضَةً، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ". وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ لَبَعَثَهُ مَكَانَهُ، فَبَعَثَ عُثْمَانَ، وَكَانَ بَيْعَةُ الرُّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ الْيُمْنَى "هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ". فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ فَقَالَ: "هَذِهِ لِعُثْمَانَ". اذْهَبْ بِهَذَا الآنَ مَعَكَ[1].

٤٠٦٦-عوسمانی كوڕی مەوهەب وتی: پیاوێك (میصری) هات و حەجی كەعبەی كرد و كۆمەڵێكی بینی دانیشتبوون، ئەو پیاوە پرسیاری كرد: ئەوانە كێن دانیشتوون ؟ وتیان: قوڕەیشین، وتی: ئەو پیاوە بە تەمەنە كێ یە لە ناویاندا؟ وتیان: ئیبنو عومەرە ﷺ، ئەو پیاوە ڕۆشت بۆ لای و وتی: من پرسیارت لێ دەكەم دەربارەی شتێك وەڵامم دەدەیتەوە؟ (وتی: بەڵێ، پیاوەكە) وتی: سوێندت دەدەم بە ڕێز و پیرۆزی ئەم كەعبەیە، ئایا دەزانی كەعوسمانی كوڕی عەففان ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا هەڵهات؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەی دەزانی لە (غەزای) بەدر پاش كەوت و ئامادەیی نەبوو؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەی دەزانی بەشداری بەیعەتی ڕیزوانی نەكرد و ئامادده نەبوو ؟ وتی: بەڵێ ئەنجا ئەڵلاهو ئەكبەرێكی كرد، ئیبنو عومەر ﷺ وتی: وەرە تا هەواڵت بدەمێ دەربارەی ئەوەی پرسیارت لێ كردم بۆت ڕوون بكەمەوە: دەربارەی هەڵهاتنی لە (غەزای) ئوحوددا ئەوە من شایەتی بۆ ئەدەم كە خوا لێی خۆش بووە، سەبارەت بەئامادە

(١) بڕوانە: ٣١٣٠.

نەبوونی لە (غەزای) بەدردا، بێگومان كچی پێغەمبەری خوا ﷺ خێزانی بوو لەوكاتەدا نەخۆش بوو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێی: ((بێگومان تۆ پاداشت و پشكی پیاوێكت هەیە لەوانەی بەشداری بەدریان كردووە))، وە ئامادە نەبوونی لەبەیعەتی ڕیزوان دا ئەوە بەڕاستی ئەگەر یەكێك لە ناو جەرگەی مەككەدا لە عوسمانی كوڕی عەففان ﷺ عەزیزتر بوایە (لای پێغەمبەر ﷺ)، ئەوا ئەوەی دەنارد لە جیاتی عوسمان، جا (پێغەمبەر ﷺ) عوسمانی ناردبوو بەیعەتی ڕیزوانیش پاش ئەوە بوو عوسمان ڕۆشتبوو بۆ مەككە، پێغەمبەر ﷺ بە دەستی ڕاستی خۆی بە ئاماژە فەرمووی: ((ئەمە دەستی عوسمانە)) دای بە دەستی چەپی خۆیدا و فەرمووی: ((ئەم بەیعەتە لە باتی عوسمان))، ئیبنو عومەر ﷺ وتی: ئەنجا ئێستا بەم وەڵامانەوە بڕۆرەوە و (دەربارەی عوسمان گومانی باش ببە).

٢٠ - بابٌ

﴿ إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُۥنَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَٱلرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ فَأَثَٰبَكُمْ غَمًّۢا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُواْ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَٰبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ آل عمران. ﴿ تُصْعِدُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ آل عمران: تَذْهَبُونَ، أَصْعَدَ وَصَعِدَ فَوْقَ الْبَيْتِ.

٢٠- باسێک

(كاتێ دەڕۆن و سەردەكەوتن (بەكێوی ئوحوددا) وە بەڕێی كەس نەوەستان، وەلاتان نەكردەوە بەلایدا لە كاتێكدا پێغەمبەر ﷺ بانگی لێ دەكردن لە دواتانەوە بوو، جا (خوا) پاداشتی غەم وخەفەتی هەر بە غەم و خەفەت دانەوە،

بۆ ئەوەی خەفەت نەخۆن لەسەر ئەوەی لە دەست چوو، وە بۆ ئەوەی دووچارتان بووە خواش ئاگادارە بەوەی كە دەیكەن)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) ﴿ تُصْعِدُونَ ﴾ **واتە: دەڕۆن، مانای و (أَصْعَدَ) (صَعِدَ) یانی ڕۆشتە سەربان.**

٤٠٦٧- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِد، حَدَّثَنَا زُهَيْر، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ[1].

٦٧- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەڕائی كوڕی عازیبم ﷺ بیست وتی: لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ عەبدوڵڵای كوڕی جوبەیری ﷺ ی كردە سەركردەی پیادەكان[2]، جا (كۆمەڵێكیان) بە شكێنراوی هاتنەوە، ئا ئەوە مەبەستی (ئەم ئایەتەیە) كاتێ پێغەمبەر ﷺ لە دواتانەوە بانگی لێ دەكردن.

٢١- بابٌ

﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنۢ بَعْدِ ٱلْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَآئِفَةً مِّنكُمْ ۖ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِٱللَّهِ غَيْرَ ٱلْحَقِّ ظَنَّ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ۖ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ مِن شَىْءٍ ۗ قُلْ إِنَّ ٱلْأَمْرَ كُلَّهُۥ لِلَّهِ ۗ يُخْفُونَ فِىٓ أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَٰهُنَا ۗ قُل لَّوْ كُنتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ ٱلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ وَلِيَبْتَلِىَ ٱللَّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ ﴾ آل عمران

(١) بڕوانە: ٣٠٣٩.

(٢) كە پەنجا كەس بوون هەموویان تیر هاوێژ بوون دایان نابوون لەسەر كێوێك لە پشتەوەی موسوڵمانان.

٢١- باسێک

(پاشان (خوا) پاش ئەو غەمە (ی کە چەشتیان) ئارامیەکی دابەزاند بە سەرتاندا (بۆی ناردن)، کە وەنەوزێك بوو بەسەر دەستەیەك لە ئێوەدا هات، بەڵام دەستە و تاقمێکی دیکەتان بە ڕاستی هەر خۆیان مەبەست بوو گومانی ناڕاست و ناهەقیان بە خوا دەبرد، وەك گومانی نەفامێتی دەیان ووت ئایا لەم کارەدا (زاڵبوون) هیچ شتێکمان بۆ هەیە (بەدەستمانە) بڵێ بێگومان کاروبار هەمووی بە دەست خوایە، ئەوەی لە دەرونیاندایە وئەوەی دەری نابڕن دەیشارنەوە، دەڵێن: ئەگەر لەم کارەدا شتێك لە سەرکەوتن بە دەست ئێمە بوایە ئێمە لێرەدا نەدەکوژراین، بڵێ: ئەگەر ئێوە لەماڵەکانی خۆشتاندا بونایە ئەوانەی کوژرانیان لە چارە نوسرا بوو، هەر دەردەچوون (لە مەدینە) بۆ جێگای ڕاکشانیان (کوژرانیان)، بۆئەوەی خوا تاقی کاتەوە ئەوەی لەسنگتاندایە وە بۆ ئەوەی ئەو (بڕوایە)ی لە دڵتاندایە پاڵفتە و پاکی بکاتەوە، وە خوا زانایە بەوەی لە سینە و دەروونەکان دایە).

٤٠٦٨- وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيد، عَنْ قَتَادَة، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ ﷺ قَالَ: كُنْتُ فِيمَنْ تَغَشَّاهُ النُّعَاسُ يَوْمَ أُحُدٍ، حَتَّى سَقَطَ سَيْفِي مِنْ يَدِي مِرَارًا، يَسْقُطُ وَآخُذُهُ، وَيَسْقُطُ فَآخُذُهُ[1].

٤٠٦٨- ئەنەس لە ئەبو تەڵحەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: من لەوانە بووم کە لە ڕۆژی ئوحوددا وەنەوز دەیگرتن، تا چەند جارێك شمشێرەکەم لە دەستم کەوتە خوارەوە دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە، دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە.

---

(١) بڕوانە: ٤٥٦٢.

٢٢ - بابٌ

﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران

قَالَ حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ: عَنْ أَنَسٍ ﷺ: شُجَّ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ: "كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجُّوا نَبِيَّهُمْ". فَنَزَلَتْ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران

٢٢- باسێک

(ئەی موحەممەد ﷺ بەڕاستی هیچ شتێك لەو كارەدا بە دەست تۆ نییە، چ (خوا) تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات، چونكە بە ڕاستی ئەوانە ستەمكارن).

حومەید وسابیت دەگێڕنەوە لە ئەنەسەوە ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ سەری شكێنرا جا فەرمووی: ((گەلێ كە سەری پێغەمبەركەیان بشكێنن چۆن ڕزگاریان دەبێت؟)) بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەی موحەممەد تۆ هیچت بە دەست نییە).

٤٠٦٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ مِنَ الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُول: "اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا". بَعْدَ مَا يَقُولُ: "سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ". فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران[1].

---

(١) بڕوانە: ٤٠٧٠، ٤٥٥٩، ٧٣٤٦.

٤٠٦٩- سالیم له باوكیەوه دەگێڕێتەوه كه له پێغەمبەری خوای ﷺ بیست، كاتێ سەری بەرزكردەوه لەكڕنوش لەڕكاتی كۆتایی نوێژی بەیانیدا دەیفەرموو: ((خوایه نەفرین بكه له فلاّن و فلاّن و فلاّن))، پاش ئەوەی دەیفەرموو: ((سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ)) به هۆیەوه خواش ئەم ئایەتەی دابەزاند[1]: (بەڕاستی (ئەی موحەممەد ﷺ هیچ شتێك لەو كارەدا به دەست تۆ نییه، چ خوا تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات چونكه بەڕاستی ئەوان ستمكارن).

٤٠٧٠- وَعَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو عَلَى صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ، وَسُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو، وَالْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، فَنَزَلَتْ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران[2].

٤٠٧٠- حەنزەلەی كوڕی ئەبو سوفیان دەڵێ: له سالیمی كوڕی عەبدوڵلاّم بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ [3]دوعای دەكرد له صەفوانی كوڕی ئومەییه و سوهەیلی كوڕی عەمر و حاریسی كوڕی هیشام بەو هۆیەوه ئەم ئایەته دابەزی: (ئەی موحەممەد ﷺ بەڕاستی تۆ لەو كارەدا هیچ شتێكت به دەست نییه، چ (خوا) تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات، چونكه بەڕاستی ئەوان ستمكارن).

٢٣ - بابُ ذِكْرِ أُمِّ سَلِيطٍ

٤٠٧١- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، وَقَالَ ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ: إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ قَسَمَ مُرُوطًا بَيْنَ نِسَاءٍ مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، فَبَقِيَ

---

(١) دەربارەی نەفرینی پێغەمبەر له كافرانی ئوحود، یان بكوژانی شەهیدەكانی بیری مەعوونه دابەزیوه.

(٢) بڕوانه: ٤٠٦٩.

(٣) كاتێ له غەزای ئوحوددا برینداربوو ئەم فەرموودەی مورسەله واته سالیم دەیگێڕێتەوه، كه به خزمەت پێغەمبەر نەگەیشتووه و تابیعینه.

مِنْهَا مِرْطٌ جَيِّدٌ، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ عِنْدَه: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَعْطِ هَذَا بِنْتَ رَسُولِ اللهِ ﷺ الَّتِي عِنْدَكَ. يُرِيدُونَ أُمَّ كُلْثُومٍ بِنْتَ عَلِيٍّ. فَقَالَ عُمَر: أُمُّ سَلِيطٍ أَحَقُّ بِهِ. وَأُمُّ سَلِيطٍ مِنْ نِسَاءِ الأَنْصَارِ مِمَّنْ بَايَعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ. قَالَ عُمَرُ: فَإِنَّهَا كَانَتْ تُزْفِرُ لَنَا الْقِرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ[1].

٢٣- باسی ناو هێنانی ئوممو سەلیت رضي الله عنها

٤٠٧١- سەعلەبەی كوڕی ئەبومالیك دەڵێ: عومەری كوڕی خەتتاب رضي الله عنه چەند پۆشاكێكی دابەش كرد لە نێوان ئافرەتانێك لە ئافرەتانی مەدینە، جا (لە كۆتایی دا) پۆشاكێكی چاكیان لێ مایەوە، كەسێ كە لای عومەردا رضي الله عنه بوو پێی وت: ئەی پێشەوای باوەڕداران ئەم پۆشاكەیان بدە بەو كچە (زا)ی پێغەمبەری خوا ﷺ كەلای خۆتە (خێزانتە)، - مەبەستیان ئوممو كەلسومی كچی عەلی یە- عومەریش رضي الله عنه وتی: ئوممو سەلیت شایستەترە - ئوممو سەلیت لەو ئافرەتانەی ئەنصاری بوو كە پەیمانی بە پێغەمبەری خوا ﷺ دا، عومەر رضي الله عنه دەڵێ: بێگومان ئوممو سەلیت لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا كوندە ئاوی بۆمان دەهێنا[2].

٢٣ - بابُ قَتْلِ حَمْزَةَ رضي الله عنه

٤٠٧٢- حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَنَا حُجَيْنُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْفَضْل، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَار، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، فَلَمَّا قَدِمْنَا حِمْصَ قَالَ لِي عُبَيْدُ اللهِ: هَلْ لَكَ فِي وَحْشِيٍّ نَسْأَلُهُ عَنْ قَتْلِ حَمْزَةَ؟ قُلْت: نَعَمْ. وَكَانَ وَحْشِيٌّ يَسْكُنُ حِمْص. فَسَأَلْنَا عَنْهُ فَقِيلَ لَنَا: هُوَ ذَاكَ فِي ظِلِّ قَصْرِهِ. كَأَنَّهُ حَمِيتٌ. قَالَ: فَجِئْنَا حَتَّى وَقَفْنَا عَلَيْهِ بِيَسِيرٍ، فَسَلَّمْنَا، فَرَدَّ السَّلاَمَ. قَالَ: وَعُبَيْدُ اللهِ مُعْتَجِرٌ بِعِمَامَتِهِ،

---

(١) بروانە: ٢٨٨١.

(٢) لە فەرموودەی (٢٨٨١) بوخاری (تزفر)ی بە دوورین مانا كردووە، واتە كوندەی ئاوی بۆمان دەدووری.

مَا يَرَى وَحْشِيٌّ إِلاَّ عَيْنَيْهِ وَرِجْلَيْهِ، فَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ: يَا وَحْشِيُّ أَتَعْرِفُنِي؟ قَالَ: فَنَظَرَ إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: لاَ وَاللهِ إِلاَّ أَنِّي أَعْلَمُ أَنَّ عَدِيَّ بْنَ الْخِيَارِ تَزَوَّجَ امْرَأَةً يُقَالُ لَهَا أُمُّ قِتَالٍ بِنْتُ أَبِي الْعِيصِ، فَوَلَدَتْ لَهُ غُلاَمًا بِمَكَّةَ، فَكُنْتُ أَسْتَرْضِعُ لَهُ، فَحَمَلْتُ ذَلِكَ الْغُلاَمَ مَعَ أُمِّهِ، فَنَاوَلْتُهَا إِيَّاهُ، فَلَكَأَنِّي نَظَرْتُ إِلَى قَدَمَيْكَ. قَالَ: فَكَشَفَ عُبَيْدُ اللهِ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَلاَ تُخْبِرُنَا بِقَتْلِ حَمْزَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنَّ حَمْزَةَ قَتَلَ طُعَيْمَةَ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ بِبَدْرٍ، فَقَالَ لِي مَوْلاَيَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ: إِنْ قَتَلْتَ حَمْزَةَ بِعَمِّي فَأَنْتَ حُرٌّ. قَالَ: فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنَيْنِ - وَعَيْنَيْنِ جَبَلٌ بِحِيَالِ أُحُدٍ، بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَادٍ - خَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ إِلَى الْقِتَالِ، فَلَمَّا اصْطَفُّوا لِلْقِتَالِ خَرَجَ سِبَاعٌ فَقَالَ: هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ؟ قَالَ: فَخَرَجَ إِلَيْهِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ: يَا سِبَاعُ يَا ابْنَ أُمِّ أَنْمَارٍ مُقَطِّعَةِ الْبُظُورِ، أَتُحَادُّ اللهَ وَرَسُولَهُ ﷺ. قَالَ: ثُمَّ شَدَّ عَلَيْهِ فَكَانَ كَأَمْسِ الذَّاهِبِ. قَالَ: وَكَمَنْتُ لِحَمْزَةَ تَحْتَ صَخْرَةٍ فَلَمَّا دَنَا مِنِّي رَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي، فَأَضَعُهَا فِي ثُنَّتِهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ وَرِكَيْهِ. قَالَ: فَكَانَ ذَاكَ الْعَهْدَ بِهِ، فَلَمَّا رَجَعَ النَّاسُ رَجَعْتُ مَعَهُمْ فَأَقَمْتُ بِمَكَّةَ، حَتَّى فَشَا فِيهَا الإِسْلاَمُ، ثُمَّ خَرَجْتُ إِلَى الطَّائِفِ، فَأَرْسَلُوا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ رَسُولاً، فَقِيلَ لِي: إِنَّهُ لاَ يَهِيجُ الرُّسُلَ. قَالَ: فَخَرَجْتُ مَعَهُمْ حَتَّى قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَلَمَّا رَآنِي قَالَ: "آنْتَ وَحْشِيٌّ؟ ". قُلْت: نَعَمْ. قَالَ: "أَنْتَ قَتَلْتَ حَمْزَةَ". قُلْت: قَدْ كَانَ مِنَ الأَمْرِ مَا بَلَغَكَ. قَالَ: "فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُغَيِّبَ وَجْهَكَ عَنِّي؟ ". قَالَ: فَخَرَجْتُ، فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَخَرَجَ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ قُلْتُ: لأَخْرُجَنَّ إِلَى مُسَيْلِمَةَ لَعَلِّي أَقْتُلُهُ فَأُكَافِئَ بِهِ حَمْزَةَ. قَالَ: فَخَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ، فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ. قَالَ: فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي ثَلْمَةِ جِدَارٍ، كَأَنَّهُ جَمَلٌ أَوْرَقُ ثَائِرُ الرَّأْسِ. قَالَ: فَرَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي، فَأَضَعُهَا بَيْنَ ثَدْيَيْهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. قَالَ: وَوَثَبَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ، فَضَرَبَهُ بِالسَّيْفِ عَلَى هَامَتِهِ. قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْفَضْلِ: فَأَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: فَقَالَتْ جَارِيَةٌ عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ وَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، قَتَلَهُ الْعَبْدُ الأَسْوَدُ.

٢٤-باسى كوژرانى حەمزە ﷺ

٤٠٧٢- جەعفەرى كوڕى عەمرى كوڕى ئومەييەى زەمرى دەڵێ: لەگەڵ عوبەيدوڵلاى كوڕى عەديى لە مەدينە دەرچووين بۆ سەفەر، كە گەشتينە حيمص عوبەيدوڵلا پێى وتم: نايەيت بڕۆينە لاى وەحشى پرسيارى لێ بكەين دەربارەى كوشتنى (شەهيد كردنى) حەمزە ﷺ، وتم: باشە يان بەڵێ با بچين، وەحشى لە حيمص دادەنيشت و نيشتەجێ بوو، جا پرسيارمان كرد وەحشى لە كوێيە ؟ پێمان وترا: ئا ئەوەتانێ لە ژێر سێبەرى كۆشكەكەيدا دانيشتووە وەك هيزە ڕۆن (ڕەش هەڵاوسا بوو)، جەعفەر وتى: ڕۆشتينە لاى تا كەمێ بەسەريەوە وەستاين و سەلامما لێ كرد ئەويش وەڵامى سەلامەكەمانى دايەوە، (جەعفەر) وتى: عوبەيدوڵلا سەروچاوى خۆى بە سەرپێچەكەى داپۆشيبوو، وەحشى جگە لە چاوەكانى و پێى هيچ شوێنێكى ترى نەدەبينى، ئەنجا عوبەيدوڵلا وتى: وەحشى دەمناسيت؟ وەحشى سەرەنجى دا و پاشان وتى: نەوەڵلا، ئەوە نەبێ عەدى كوڕى خيار ژنێكى هێنا پێى دەوترا ئومو قيتالى كچى ئەبولعيص، جا لە مەككە كوڕێكى لێى بوو منيش بۆ كەسێك دەگەڕام شيرى بداتێ، ئەو منداڵەم هەڵگرت لەگەڵ دايكيدا دامە دەست دايكى، ئێستە كە تەماشاى پێى تۆ دەكەم هەر دەڵێى (پێى ئەو منداڵەيە[1])، (جەعفەر) وتى: ئيتر عوبەيدوڵلا دەم و چاوى خۆى دەرخست، لە پاشان وتى: ئايا پێمان ناڵێيت شەهيد كردنى حەمزە ﷺ چۆن بوو؟ وتى: بەڵێ (پێتان دەڵێم) حەمزە توعەيمەى كوڕى عەديى كوڕى خيارى لە بەدردا كوشت، جا گەورەم جوبەيرى كوڕى موتيعم پێى وتم: ئەگەر لە جياتى مامم، حەمزە بكوژى تۆ ئازادى، جا كە

---

(١) ئەبو ئيسحاق دەڵێ: لە نێوان ئەو ڕووداوە و ڕۆشتنى جەعفەر وعوبەيدوڵلا بۆ حيمص، پەنجا ساڵ بوو دواى پەنجا ساڵ وەحشى بە پێيەكانيدا عوبەيدوڵلاى ناسيەوە.

خەڵك لە ساڵی عەینەین دا دەرچوون - عەینەین شاخێکە بەرانبەر ئوحود لە نێوان ئەو شاخە و ئوحوددا شیوێك هەیە - منیش لەگەڵ خەڵکەکەدا دەرچووم بۆ (ئوحود) بۆ جەنگ، جا هەردوو لەشکرەکە ڕیز بوون بۆ جەنگ کردن، سیباع ڕۆشتە مەیدان وتی: کەس هەیە موبارەزەم[1] لەگەڵدا بکات؟ وتی: حەمزەی کوڕی عەبدولموتتەلیب ﷺ ڕۆشتە (مەیدانی) و وتی: ئەی سیباع، ئەی کوڕی ئومو ئەنماری قیتکە بڕ[2] ! ئایا تۆعینادی لەگەڵ خوا و پێغەمبەردا (ﷺ دەکەیت و دوژمنایەتییان دەکەیت؟ پاشان پەلاماری دا و کوشتی وەك دوێنی ڕابووورد و ڕابوورد، (وەحشی) وتی: لە پەناگە بەردێکدا خۆم مات دابوو بۆ حەمزە، جا کاتێ لێم نزیك بویەوە نێزەکەم بۆ هاویشت دام لە خوار ناوکیەوە لە سێبەندەیەوە دەرچوو، وتی: ئیتر ئەوە بوو حەمزەم نەدی[3] ﷺ.

جا کەخەڵك گەڕانەوە لە (ئوحود بۆ مەککە) لەگەڵیان گەڕامەوە و لە مەککە نیشتەجێ بووم تا ئیسلامەتی لە مەککەدا بڵاو بوەوە و (مەککە ئازاد کرا)، لە پاشان ڕۆشتم بۆ تائیف، خەڵك پیاوێکیان[4] نارد بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ پێیان وتم: کە پێغەمبەر ﷺ نێدراو ناکوژێت منیش لەگەڵیاندا چووم تا ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ کە بینیمی فەرمووی: ((تۆ وەحشیت؟)) وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((تۆ حەمزەت کوشت؟)) وتم بێگومان چۆنت پێگەشتووە وا بوو، فەرمووی: ((ئایا دەتوانی ڕووی خۆتم لێ وون بکەی تا نەتبینم؟)) وتی: لە خزمەتی هاتمە دەرەوە جا کە پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی کرد و موسەیلەمەی درۆزن پەیدا بوو وتم: بێگومان دەڕۆم بۆ جەنگی موسەیلەمە، بەڵکو بیکوژم تا

---

(١) موبارەزە: بریتی یە لەوەی دوو کەس بە شمشێر ڕووبە ڕوو یەکتر ببنەوە جەنگ بکەن تا یەکێکیان ئەوی تریان دەکوژێت.

(٢) دایکی خەتەنەی کچانی دەکرد.

(٣) واتە مردوو شەهید بوو.

(٤) یان چەند پیاوێکیان نارد وەك لە. بڕوانە: إرشاد الساری:١١٦/٩.

هەقی کوشتنی حەمزەی پێ بکەمەوە، وتی: جا لەگەڵ خەڵکدا دەرچووم جا حاڵ و کارەکەی موسەیلەمەش ئەوە بوو کە بوو، وتی: جا پیاوێکم (موسەیلەمەم) بینی لە کەلەبەری دیوارێکدا وەك وشتری بۆز وەستا بوو، سەر و قژی پرژ و بڵاو بوو بوو، (وەحشی) وتی: نێزەیەکم بۆ هاویشت و دام لە نێوان هەردوو گۆی مەمکی لە بەینی هەردوو شانیەوە دەرچوو، وتی: پیاوێکی ئەنصاریش پەلاماری دا و شمشێرێکی کێشا بە سەریدا.

(هەر بە ڕشتەکەی پێشوو گێردراوەتەوە) عوبەیدوڵڵای کوڕی فەزڵ وتی: سولەیمانی کوڕی یەساری بۆی گێڕاینەوە کە لە عەبدوڵڵای کوڕی عومەری ﷺ بیستووە دەیوت: (کە موسەیلەمە کوژرا) کەنیزەکێك لەسەربانی خانوویەکەوە وتی: وای بۆ پێشەوای باوەڕداران[1] بەندە حەبەشییەکە کوشتی.

٢٥ - بابُ مَا لَقِيَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْجِرَاحِ يَوْمَ أُحُدٍ

٤٠٧٣- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قال رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ فَعَلُوا بِنَبِيِّهِ - يُشِيرُ إِلَى رَبَاعِيَتِهِ - اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى رَجُلٍ يَقْتُلُهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي سَبِيلِ اللَّهِ".

٢٥-باسی ئەوەی بەسەر پێغەمبەردا ﷺ هات لە بریندار بوون لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا

٤٠٧٣- ئەبو هورەیرە ﷺ وتی[2]: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((خوا زۆر ڕق و تورەیی هەستاوە دژی ئەو کەسانەی ئاوایان لە پێغەمبەرەکەی ﷺ کردووە-

---

(١) مەبەستی موسەیلەمەی درۆزنە و گاڵتەی پێ دەکات.

(٢) ئەم فەرموودەیە موسەلی صەحابە، ئەبو هورەیرە ئامادەی غەزای ئوحود نەبووە.

ئاماژەی دەكرد بۆ ددانە چوارینەكەی خۆی[(١)]-، ((وە خوا زۆر ڕق و توڕەیی هەستاوە دژی پیاوێ كە پێغەمبەری خوا ﷺ (بەدەستی خۆی) بیكوژێ، لەپێناو (سەرخستنی) ڕێبازی خوادا)).

٤٠٧٤- حَدَّثَنِي مَخْلَدُ بْنُ مَالِكٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الأُمَوِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ النَّبِيُّ ﷺ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ دَمَّوْا وَجْهَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ[(٢)].

٤٠٧٤- ئیبنو عەبباس[(٣)] ﷺ دەڵێ: خوا زۆر ڕقی هەستا لەدژی كەسێك كە پێغەمبەر ﷺ لەپێناوی خوادا بیكوژێت، خوا زۆر ڕقی هەستا لە كەسانێك ڕووخساری پێغەمبەری خوایان ﷺ خوێناوی كرد.

٢٦-بابٌ

٤٠٧٥- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ عَنْ أَبِي حَازِمٍ أَنَّهُ سَمِعَ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ، وَهُوَ يُسْأَلُ عَنْ جُرْحِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لأَعْرِفُ مَنْ كَانَ يَغْسِلُ جُرْحَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَنْ كَانَ يَسْكُبُ الْمَاءَ، وَبِمَا دُووِيَ. قَالَ: كَانَتْ فَاطِمَةُ ﷺ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَغْسِلُهُ وَعَلِيٌّ يَسْكُبُ الْمَاءَ بِالْمِجَنِّ، فَلَمَّا رَأَتْ فَاطِمَةُ أَنَّ الْمَاءَ لاَ يَزِيدُ الدَّمَ إِلاَّ كَثْرَةً أَخَذَتْ قِطْعَةً مِنْ حَصِيرٍ، فَأَحْرَقَتْهَا وَأَلْصَقَتْهَا فَاسْتَمْسَكَ الدَّمُ، وَكُسِرَتْ رَبَاعِيَتُهُ يَوْمَئِذٍ، وَجُرِحَ وَجْهُهُ، وَكُسِرَتِ الْبَيْضَةُ عَلَى رَأْسِهِ[(٤)].

---

(١) كە لە غەزای ئوحوددا بتپەرستان شكاندبوویان.

(٢) بڕوانە: ٤٠٧٦.

(٣) بەم شێوەیە ووتەی ئیبنو عەبباسە بەڵام لە هەندێ نوسخەی بوخاریدا بەوتەی پێغەمبەر ﷺ دەیگێڕنەوە ئەگەر وابێ فەرموودەكە مورسەلە وەك ئەوی پێشوو.

(٤) بڕوانە: ٢٤٣.

٢٦-باسێک

٤٠٧٥- ئەبو حازم دەگێڕێتەوە كە لە سەهلی كوڕی سەعدی ﷺ بیست كە پرسیاری لێ دەكرا دەربارەی برینەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەهلیش وتی: وڵڵاهی بە دڵنیاییەوە من دەزانم كێ برینەكەی پێغەمبەری خوای ﷺ دەشۆری، وە كێ ئاوی پیا دەكرد وە بەچی تیماركرا، (سەهل) وتی: فاتیمەی كچی پێغەمبەری خوا ﷺ (برینەكەی) دەشۆری، عەلیش ﷺ بە قەڵغانەكەی ئاوی پیا دەكرد، جا كە فاتیمە ﷺ بینی ئاوەكە خوێن (لەبەر ڕۆشتنی برینەكە) زیاد دەكات پارچە حەسیرێكی هێنا و سوتاندی و (خستیە سەر برینەكە) و نوساندی پێیەوە، ئیتر خوێنەكەی ڕاگرت و وەستایەوە، لەو ڕۆژەدا ددانە چوارینەكەی شكێنراو ڕووخساری بریندار بوو كڵاوە ئاسنەكە لە سەریدا شكێنرا.

٤٠٧٦- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ قَتَلَهُ نَبِيٌّ، واشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى مَنْ دَمَّي وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ[1].

٤٠٧٦- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: خوا زۆر تورە بوو ڕقی هەستا لە كەسێك كە پێغەمبەرێكی خوا ﷺ بیكوژێت، وە زۆر ڕقی هەستا لەكەسێك كە ڕووخساری پێغەمبەری خوای ﷺ خوێناوی كرد.

٢٧ - بابٌ: ﴿ ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ﴿١٧٢﴾ ﴾ آل عمران

٤٠٧٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّد، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِشَام، عَنْ أَبِيه، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ: ﴿ ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُواْ مِنْهُمْ وَٱتَّقَوْاْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ﴾ آل عمران.

---

(١) بروانە: ٤٠٧٤.

قَالَتْ لِعُرْوَةَ: يَا ابْنَ أُخْتِي، كَانَ أَبُوكَ مِنْهُمُ الزُّبَيْرُ وَأَبُو بَكْرٍ، لَمَّا أَصَابَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَا أَصَابَ يَوْمَ أُحُدٍ، وَانْصَرَفَ عَنْهُ الْمُشْرِكُونَ خَافَ أَنْ يَرْجِعُوا، قَالَ: "مَنْ يَذْهَبُ فِي إِثْرِهِمْ؟ ". فَانْتَدَبَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلاً. قَالَ: كَانَ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَالزُّبَيْرُ.

٢٧ - باسێک: (ئەوانەی کە وەڵامی خوا و پێغەمبەریان دایەوە)

٤٠٧٧- هیشام لە (عوروەی) باوکیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عائیشەوە رضي الله عنها (دەربارەی هۆی دابەزینی ئەم ئایەتە)، دەڵێ: (ئەوانەی کە وەڵامی خوا و پێغەمبەریان دایەوە لە پاش ئەوەی کە (لە ئوحوددا) تووشی برینداری بوون بۆ ئەوانەیان هەیە کە کردەوەی چاکیان کردووە، وە خۆیان پاراستووە پاداشتێکی گەورە)، (عائیشە) وتی: بە عوروە: ئەی خوشکەزای خۆم زوبەیری باوکت و ئەبو بەکر رضي الله عنهما لەو کەسانە بوون، کاتێ پێغەمبەری خوا (ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا ئەوەی بەسەریدا هات و دووچاری بوو[1]، وە بت پەرستەکان وازیان لێ هێنا ترسا بگەڕێنەوە (بۆ سەر مسوڵمانان) فەرمووی: ((کێ دەڕوات بەشوێنیاندا؟)) حەفتا کەسیان[2] ئامادەییان دەربڕی، (عوروە) وتی: لەو حەفتا کەسە ئەبو بەکر و زوبەیریان تیا بوو رضي الله عنهما.

٢٨ - بَاب مَنْ قُتِلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ أُحُدٍ

مِنْهُمْ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَالْيَمَانُ، والنَّضْرِ بن أنس، وَمُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ رضي الله عنهم.

---

(١) لە برینداربوون شکاندنی ددانی و ورد بوونی کڵاوە ئاسنینەکەی لە سەریدا.

(٢) لەوانەی بەشداری غەزای ئوحود بوون.

٢٨- باسی ئەو کەسانەی لە مسوڵمانان کوژران لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا لەوانە: حەمزەی کوڕی عەبدولموتتەلیب و یەمان و ئەنەسی کوڕی نەزر و موصعەبی کوڕی عومەیر ﷺ.

٤٠٧٨- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: مَا نَعْلَمُ حَيًّا مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ أَكْثَرَ شَهِيدًا أَعَزَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنَ الأَنْصَارِ. قَالَ قَتَادَة: وَحَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّهُ قُتِلَ مِنْهُمْ يَوْمَ أُحُدٍ سَبْعُونَ. وَيَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ سَبْعُونَ، وَيَوْمَ الْيَمَامَةِ سَبْعُونَ، قَال: وَكَانَ بِئْرُ مَعُونَةَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَيَوْمُ الْيَمَامَةِ عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ يَوْمَ مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ.

٤٠٧٨- قەتادە دەڵێ: لە هیچ تایفەیە لە عەشیرەتانی عەرەب هیچ کەس نازانین کە لە ئەنصاریەکان شەهیدی زیاتر بوو بێ و لە ڕۆژی دواییدا سەر بڵند بێ.
قەتادە دەڵێ: ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ بۆی گێڕاینەوە کە لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا (ئەنصاریەکان) حەفتایان لێ کوژرا (شەهید بوون)، وە لە ڕۆژی بیری مەعونەدا حەفتایان لێ کوژرا، ڕۆژی یەمامەش حەفتایان لێ کوژرا، (قەتادە) وتی: ڕووداوی بیری مەعونە لەسەردەمی پێغەمبەری خوادا بوو، ڕۆژی یەمامەش لەسەردەمی (خیلافەتی) ئەبو بەکردا بوو ﷺ، لە ڕۆژی موسەیلەمەی درۆزندا بوو.

٤٠٧٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيد، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتْلَى أُحُدٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، ثُمَّ يَقُول: "أَيُّهُمْ أَكْثَرُ أَخْذًا لِلْقُرْآنِ؟ ". فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلَى أَحَدٍ،

قَدَّمَهُ فِي اللَّحْدِ، وَقَالَ: "أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هَؤُلاَءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ". وَأَمَرَ بِدَفْنِهِمْ بِدِمَائِهِمْ، وَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يُغَسَّلُوا[1].

٤٠٧٩- كەعبی كوڕی مالیك دەڵێ: جابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ بۆی گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ دوو پیاوی لە شەهیدەكانی ئوحود دەخستە ناو یەك قوماش و كفنەوە، پاشان دەیفەرموو: ((كامیان قورئانی زۆرتری لەبەر بووە؟)) جا ئەگەر ئاماژە بكرایە بۆ یەكێكیان لە گۆڕەینچكەدا دەیخستە پێشەوە و دەیفەرموو: ((من شایەتی بۆئا ئەمانە دەدەم لە ڕۆژی دوایی دا))، وە فەرمانی كرد بەخوێنەكانیانەوە بنێژرێن وە نوێژیان لەسەر نەكرا و نەشۆران.

٤٠٨٠- وَقَالَ أَبُو الْوَلِيد، عَنْ شُعْبَة، عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ قَال: سَمِعْتُ جَابِرًا قَال: لَمَّا قُتِلَ أَبِي جَعَلْتُ أَبْكِي وَأَكْشِفُ الثَّوْبَ عَنْ وَجْهِهِ، فَجَعَلَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ يَنْهَوْنِي، وَالنَّبِيُّ ﷺ لَمْ يَنْهَ، وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لاَ تَبْكِيه -أَوْ مَا تَبْكِيهِ-، مَا زَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ تُظِلُّهُ بِأَجْنِحَتِهَا حَتَّى رُفِعَ"[2].

٤٠٨٠- ئیبنولمونكەدیر دەڵێ: لە جابیرم ﷺ بیست وتی: كاتێ باوكم كوژرا دەستم كرد بە گریان و ئەو قوماشەم لادەدا بەڕووخسارییەوە بوو، هاوەڵانی پێغەمبەریش ﷺ ڕێگریان لێ دەكردم، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕێگری لێ نەدەكرد، وە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بۆی مەگری، یان بۆچی دەگریت؟ بەردەوام فریشتەكان بەباڵەكانیان سێبەری بۆدەكەن هەتا (تەرمەكەی) هەڵگیرا)).

٤٠٨١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي بُرْدَة، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ أُرَى- عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَال: "رَأَيْتُ فِي رُؤْيَايَ أَنِّي هَزَزْتُ سَيْفًا فَانْقَطَعَ صَدْرُهُ، فَإِذَا هُوَ مَا أُصِيبَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ أُحُدٍ، ثُمَّ هَزَزْتُهُ أُخْرَى فَعَادَ

(١) بڕوانە: ١٣٤٣.
(٢) بڕوانە: ١٢٤٤.

أَحْسَنَ مَا كَانَ، فَإِذَا هُوَ مَا جَاءَ بِهِ اللهُ مِنَ الْفَتْحِ وَاجْتِمَاعِ الْمُؤْمِنِينَ، وَرَأَيْتُ فِيهَا بَقَرًا واللهِ خَيْرٌ، فَإِذَا هُمُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ أُحُدٍ"[١].

٤٠٨١- بورمیدەی كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی ئەبو بوردە لە ئەبو بوردەی باپیریەوە گێڕایەوە، ئەویش لە ئەبو موساوە ﷺ وابزانم ئەبو موساش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە فەرمووی: ((لە خەومدا بینیم كە شمشێرێكم ڕاوەشاند و لوتەكەی قرتا، ئەنجا دەركەوت ئەوە بوو لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا توشی باوەڕداران بوو، پاشان جاریكی تر ڕام وەشاند ئەوسا چاك بوویەوە بە چاكتر لەپێشوو، ئەویش ئەوە بوو كە خوا پێشی هێنا لەسەركەوتن و یەك ڕیزی باوەڕداران، وە لەخەودا چەند مانگایەكم بینی وەڵڵاهی (لەو كارەدا) خێر و چاكە هەیە، ئەوەش[٢] ئەو باوەڕدارانە بوون كە لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا (شەهید بوون).

٤٠٨٢- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ خَبَّابٍ ﷺ قَالَ: هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ نَبْتَغِي وَجْهَ اللهِ، فَوَجَبَ أَجْرُنَا عَلَى اللهِ، فَمِنَّا مَنْ مَضَى - أَوْ ذَهَبَ- لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا، كَانَ مِنْهُمْ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ، فَلَمْ يَتْرُكْ إِلاَّ نَمِرَةً كُنَّا إِذَا غَطَّيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلاَهُ، وَإِذَا غُطِّيَ بِهَا رِجْلاه خَرَجَ رَأْسُهُ، فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ: «غَطُّوا بِهَا رَأْسَهُ، وَاجْعَلُوا عَلَى رِجْلَيْهِ الإِذْخِرَ». أَوْ قَالَ: «أَلْقُوا عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الإِذْخِرِ». وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهْوَ يَهْدِبُهَا[٣].

٤٠٨٢-ئەعمەش لە شەقیقەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە خەببابەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ كۆچمان كرد[٤] مەبەستمان ڕەزامەندی خودا بوو، بۆیە پاداشتمان لە لای خوا جێگیر بوو، جا هەمان بوو

---

(١) بڕوانە: ٣٦٢٢.

(٢) ئەو چەند مانگایەش كە لە خەوەكەمدا بینیم.

(٣) بڕوانە: ١٢٧٦.

(٤) مەبەستی بە فەرمانی ئەو كۆچمان كرد، چونكە تەنها ئەبو بەكر و عامیری فوهەیرەی لە خزمەتدا بوو كە كۆچی كرد.

(مرد) و ڕۆشت -یان چوو- هیچی له پاداشتەكەی نەخوارد، یەكێك لەوانه موصعەبی كوڕی عومەیر بوو، كه له ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا كوژرا، تەنها قوماشێكی خەت خەتی لێ بەجێما، كه سەریمان پێ دادەپۆشی هەردوو قاچی دەردەكەوت، وه كه هەردوو قاچیمان پێ داپۆشیایه سەری دەردەكەوت، بۆیه پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێمان: ((بەو قوماشه سەری داپۆشن ئیزخیر بدەن به سەر قاچیدا)) هەشمانه بەروبومەكەی پێگەشتووه، ئیتر ئەو كەسەی بەروبومەكه لێ دەكاتەوه دەیڕنێت.

٢٩ – بابٌ: أُحُدٌ جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ

قَالَهُ عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٢٩- باسێك: ((ئوحود كێوێكه ئێمەی خۆش دەوێ ئێمەش ئەومان خۆش دەوێ))

(ئەم فەرموودەیه) عەبباسی كوڕی سەهل گێڕاویەتیەوه له ئەبی حومەیدەوه ﷺ ئەویش له پێغەمبەرەوه ﷺ گێڕاویەتیەوه.

٤٠٨٣- حَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ قَال: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ قُرَّةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: سَمِعْتُ أَنَسًا ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ"[1].

٤٠٨٣-قەتادەدەڵێ له ئەنەسم ﷺ بیست گێڕایەوه كه پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەمه (ئوحود) شاخێكه ئێمەی خۆش دەوێ و ئێمەش ئەومان خۆش دەوێ)).

---

(١) بڕوانه: ٣٧١.

٤٠٨٤- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَمْرٍو - مَوْلَى الْمُطَّلِبِ - عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ طَلَعَ لَهُ أُحُدٌ فَقَالَ: "هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيْهَا"(١).

٤٠٨٤- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ كێوی ئوحودی لێوە دەركەوت (و بینی) فەرمووی: ((ئەوە شاخێكە ئێمەی خۆش دەوێ ئێمەش ئەومان خۆش دەوێ، خودایە بێگومان ئیبراهیم ﷺ مەككەی حەرام كرد (خراپەی تێدا بكرێت) وە بێگومان منیش نێوان دوو بەردەڵانەكەیم حەرام كردووە (خراپەی تێدا بكرێت))).

٤٠٨٥- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عُقْبَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلاَتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ، ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ: "إِنِّي فَرَطٌ لَكُمْ، وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ، وَإِنِّي لأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الآنَ، وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الأَرْضِ - أَوْ مَفَاتِيحَ الأَرْضِ - وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي، وَلَكِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا"(٢).

٤٠٨٥- عوقبە ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێك ڕۆشت و نوێژی مردووی لەسەر مردووانی ئوحود كرد، پاشان گەڕایەوە سەر دوانگەكەی و فەرمووی: ((من پێشەنگی ئێوەم وە من شایەتم لەسەر ئێوە، وە بێگومان من ئا ئێستا سەیری حەوزەكەم دەكەم، وە من كلیلی خەزێنەكانی زەویم پێدراوە - یا كلیلەكانی زەوی - وە سوێند بەخوا من ناترسم لێتان كە دوای من هاوبەش بۆ خوا پەیدا بكەن، بەڵكو دەترسم لێتان لەسەر دونیا كە ڕكەبەرایەتی یەكتر بكەن)).

(١) بڕوانە: ٣٧١.
(٢) بڕوانە: ١٣٤٤.

٣٠ - بابُ غَزْوَةِ الرَّجِيعِ وَرِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَبِئْرِ مَعُونَةَ

وَحَدِيثِ عَضَلٍ وَالْقَارَةِ وَعَاصِمِ بْنِ ثَابِتٍ وَخُبَيْبٍ وَأَصْحَابِهِ. قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عُمَرَ أَنَّهَا بَعْدَ أُحُدٍ

٣٠ -باسى غەزاى ڕەجيع[1] و (غەزاى) ريعل و زەكوان و بيرى مەعوونە

بەسەرهاتى عەزل و قارە، وە بەسەرهاتى عاصيمى كوڕى سابيت و خوبەيب و هاوڕێكانى.

-ئيبنو ئيسحاق دەڵێ: عاصيمى كوڕى عومەر بۆى گێراينەوە كە غەزاى ڕەجيع پاش غەزاى ئوحود بووە.

٤٠٨٦- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي سُفْيَانَ الثَّقَفِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً عَيْنًا، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ عَاصِمَ بْنَ ثَابِتٍ - وَهْوَ جَدُّ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ - فَانْطَلَقُوا حَتَّى إِذَا كَانَ بَيْنَ عُسْفَانَ وَمَكَّةَ ذُكِرُوا لِحَيٍّ مِنْ هُذَيْلٍ يُقَالُ لَهُم: بَنُو لَحْيَانَ، فَتَبِعُوهُمْ بِقَرِيبٍ مِنْ مِائَةِ رَامٍ، فَاقْتَصُّوا آثَارَهُمْ حَتَّى أَتَوْا مَنْزِلاً نَزَلُوهُ، فَوَجَدُوا فِيهِ نَوَى تَمْرٍ تَزَوَّدُوهُ مِنَ الْمَدِينَة، فَقَالُوا: هَذَا تَمْرُ يَثْرِبَ. فَتَبِعُوا آثَارَهُمْ حَتَّى لَحِقُوهُمْ، فَلَمَّا انْتَهَى عَاصِمٌ وَأَصْحَابُهُ لَجَئُوا إِلَى فَدْفَدٍ، وَجَاءَ الْقَوْمُ فَأَحَاطُوا بِهِمْ، فَقَالُوا: لَكُمُ الْعَهْدُ وَالْمِيثَاقُ إِنْ نَزَلْتُمْ إِلَيْنَا أَنْ لاَ نَقْتُلَ مِنْكُمْ رَجُلاً. فَقَالَ عَاصِم: أَمَّا أَنَا فَلاَ أَنْزِلُ فِي ذِمَّةِ كَافِرٍ، اللَّهُمَّ أَخْبِرْ عَنَّا نَبِيَّكَ. فَقَاتَلُوهُمْ حَتَّى قَتَلُوا عَاصِمًا فِي سَبْعَةِ نَفَرٍ بِالنَّبْلِ، وَبَقِيَ خُبَيْبٌ، وَزَيْدٌ وَرَجُلٌ آخَرُ، فَأَعْطَوْهُمُ الْعَهْدَ وَالْمِيثَاقَ، فَلَمَّا أَعْطَوْهُمُ الْعَهْدَ وَالْمِيثَاقَ نَزَلُوا إِلَيْهِمْ، فَلَمَّا

---

(١) ڕەجيع: شوێنێكە لە وڵاتى هوزەيل جەنگەكە لە نزيك ئەوێ ڕووى دا لە ساڵى چوارى كۆچى (إرشاد السارى، ١٢٨/٩).

اسْتَمْكَنُوا مِنْهُمْ حَلُّوا أَوْتَارَ قِسِيِّهِمْ فَرَبَطُوهُمْ بِهَا. فَقَالَ الرَّجُلُ الثَّالِثُ الَّذِى مَعَهُمَا: هَذَا أَوَّلُ الْغَدْرِ. فَأَبَى أَنْ يَصْحَبَهُم، فَجَرَّرُوهُ وَعَالَجُوهُ عَلَى أَنْ يَصْحَبَهُمْ، فَلَمْ يَفْعَلْ، فَقَتَلُوهُ، وَانْطَلَقُوا بِخُبَيْبٍ وَزَيْدٍ حَتَّى بَاعُوهُمَا بِمَكَّةَ، فَاشْتَرَى خُبَيْبًا بَنُو الْحَارِثِ بْنِ عَامِرِ بْنِ نَوْفَلٍ، وَكَانَ خُبَيْبٌ هُوَ قَتَلَ الْحَارِثَ يَوْمَ بَدْرٍ، فَمَكَثَ عِنْدَهُمْ أَسِيرًا، حَتَّى إِذَا أَجْمَعُوا قَتْلَهُ اسْتَعَارَ مُوسَى مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْحَارِثِ أَسْتَحِدُّ بِهَا، فَأَعَارَتْهُ، قَالَت: فَغَفَلْتُ عَنْ صَبِيٍّ لِي، فَدَرَجَ إِلَيْهِ حَتَّى أَتَاهُ، فَوَضَعَهُ عَلَى فَخِذِهِ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُ فَزِعْتُ فَزْعَةً عَرَفَ ذَاكَ مِنِّي، وَفِي يَدِهِ الْمُوسَى فَقَال: أَتَخْشَيْنَ أَنْ أَقْتُلَه؟ مَا كُنْتُ لأَفْعَلَ ذَاكِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. وَكَانَتْ تَقُولُ: مَا رَأَيْتُ أَسِيرًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ خُبَيْبٍ، لَقَدْ رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ مِنْ قِطْفِ عِنَبٍ، وَمَا بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ ثَمَرَةٌ، وَإِنَّهُ لَمُوثَقٌ فِي الْحَدِيدِ، وَمَا كَانَ إِلاَّ رِزْقٌ رَزَقَهُ اللَّهُ. فَخَرَجُوا بِهِ مِنَ الْحَرَمِ، لِيَقْتُلُوهُ فَقَال: دَعُونِي أُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ. ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: لَوْلاَ أَنْ تَرَوْا أَنَّ مَا بِي جَزَعٌ مِنَ الْمَوْتِ، لَزِدْتُ. فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ سَنَّ الرَّكْعَتَيْنِ عِنْدَ الْقَتْلِ هُوَ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ أَحْصِهِمْ عَدَدًا. ثُمَّ قَالَ:

مَا أُبَالِي حِينَ أُقْتَلُ مُسْلِمًا... عَلَى أَيِّ شِقٍّ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي

وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الإِلَهِ وَإِنْ يَشَأْ... يُبَارِكْ عَلَى أَوْصَالِ شِلْوٍ مُمَزَّعِ

ثُمَّ قَامَ إِلَيْهِ عُقْبَةُ بْنُ الْحَارِثِ فَقَتَلَهُ، وَبَعَثَتْ قُرَيْشٌ إِلَى عَاصِمٍ لِيُؤْتَوْا بِشَيْءٍ مِنْ جَسَدِهِ يَعْرِفُونَهُ، وَكَانَ عَاصِمٌ قَتَلَ عَظِيمًا مِنْ عُظَمَائِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ، فَبَعَثَ اللَّهُ عَلَيْهِ مِثْلَ الظُّلَّةِ مِنَ الدَّبْرِ، فَحَمَتْهُ مِنْ رُسُلِهِمْ، فَلَمْ يَقْدِرُوا مِنْهُ عَلَى شَيْءٍ[1].

٤٠٨٦-ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ:دەستەیەك چەكداری (دەكەسی) نارد بۆ سوسەكردن[2] و عاصیمی كوڕی سابیتی كردە سەركردەیان، كە دەكاتە باپیری عاصیمی كوڕی عومەری كوڕی خەتتاب، ڕۆشتن تاگەشتنە نێوان عوسفان و مەككە، باسیان كرابوو بۆ تیرەیەكی هوزەیل كە پێیان دەوترا بەنولیحیان، ئەنجا نزیكەی

(١) بڕوانە: ٣٠٤٥.

(٢) سوسەكردن واتە جاسوسی و زانیاری كۆكردنەوە لەسەر دوژمن

سەد تیرهاوێژ لە بەنولیحیان شوێنیان كەوتن و شوێن پێیان هەلگرتن، هەتا گەشتنە جێگایەك (عاصیم و هاورێكانی) لایان دابوو تێیدا ناوكی ئەو خورمایەیان دۆزیەوە كە لە مەدینەوە لەگەڵ خۆیان هێنابوویان، وتیان: ئەوە خورمای مەدینەیە، ئیتر شوێن پێیان هەلگرتن تا پێیان گەشتن، جا كە عاصیم و هاورێكانی چاریان نەما پەنایان برد بۆ گردۆلكەیەك (ڕۆشتنە سەری) كۆمەڵە (تیرهاوێژە)كەش هاتن و چواردەوریان گرتن و وتیان وادە و پەیمانتان دەدەینێ ئەگەر بێنە خوارەوە بۆ ناومان كەستان نەكوژین، عاصیم ﷺ وتی: بەش بە حاڵی خۆم بە وادە و پەنای كافر نایەمە خوارەوە، خوایە هەواڵمان بدە بە پێغەمبەرەكەت، ئیتر جەنگیان لەگەڵدا كردن بە تیر بە عاصمەوە حەوت كەسیان كوشت خوبەیب و زەید و پیاوێكی تر مانەوە، ئەنجا وادە و پەیمانیان پێدان (نەیان كوژن) جا كەوادە و پەیمانیان پێدان هاتنە خوارەوە بۆ لایان، جا كە چنگیان لێیان گیر دەبێ (و دەكەونە ژێر دەستیان) ژێی كەوانەكانیان دەكەنەوە و بەژێكانی دەیانبەستنەوە، پیاوە سێیەمەكەیان كەلەگەڵ هەردووكیان (خوبەیب و زەید)ـدا بوو دەڵێ: ئەمە سەرتای ناپاكییە بۆیە لەگەڵیاندا نەڕۆشت، ئەوانیش بە زۆر ڕایان كێشا و هەوڵیان دا لەگەڵیدا كە بڕوات لەگەڵیاندا، بەلآم ئەو نەڕۆشت بۆیە كوشتیان، ئەنجا زەید و خوبەیبیان برد تا لە مەككە فرۆشتنیان، جا بەنو حاریسی كوڕی عامیری كوڕی نەوفل خوبەبیان كڕی - چونكە خوبەیب لە (غەزای) بەدردا حاریسی كوشت بوو، ئیتر بە دیلی خوبەیب لایان نەمایەوە تا ئەو كاتەی بڕیاری كوشتنیان دا، (خوبەیب) موسێكی لە (زەینەبی) كچی حاریس داوا كرد مووی بەری پێ بتاشێت، كچەكەش موسەكەی پێدا، (زەینەب) دەڵێ: جا من بێ ئاگا بووم لە منداڵێكی خۆم، جا وردە وردە گەشتبووە لای ئەو (خوبەیب) ئەویش لەسەر ڕانی دایناببوو جا كە منداڵەكەم بینی (لەسەر ڕانی) ترسێكی گەورەم لێ نیشت، (خوبەیب) ئەوەی لە مندا زانی و هەستی پێ كرد، موسەكەشی بە دەستەوە

بوو، وتی: دەترسیت لێم بیکوژم ؟ من هەرگیز ئەو کارە ناکەم بەویستی خوا. وە ئەو کچە دەیوت: هەرگیز دیلێکی چاکتر لە خوبەیبم نەدیوە سوێند بە خوا، دیومە کە بۆشکە ترێی دەخوارد لە کاتێکدا لەو ڕۆژگارەدا لە مەککەدا هیچ میوەیەك نەبوو، لەوکاتەدا ئەو کۆت و زنجیریش کرابوو، (کەواتە) ئەو ترێیە تەنها ڕۆزییەك بوو لەلایەن خواوە بەو درابوو، ئەنجا لە حەرەم بردیانە دەرەوە تا بیکوژن، ئەویش وتی: لێم گەڕێن با دوو ڕکات نوێژ بکەم، لە پاشان گەڕایەوە بۆ لایان و وتی: لەبەر ئەوە نەبوایە وا گومان ببەن دەترسم لە مردن نوێژەکەم درێژ دەکردەوە، جا یەکەم کەس کە دوو ڕکات نوێژی داهێنا لە کاتی مردندا ئەو (خوبەیب) بوو، پاشان وتی: خودایە هەموویان لە ناوبەریت و تاقیان نەهێڵێت، گرنگ نیە بەلامەوە کاتێ بە موسوڵمانی دەکوژرێم

بەهەر لایەکدا بکەومە زەوی مادەم مردنەکەم لەبەرخودایە

ئەوکوشتنەش لەبەر خودایە (پاداشتی لای ئەوە) ئەگەر بیەوێ

فەڕو بەرەکەت دەخاتە ئەندامە پارچە پارچە کراوەکانەوە

پاشان عوقبەی کوڕی حاریس هەستا بۆ خوبەیب و کوشتی قوڕەیشیش کەسێکیان نارد تا بڕۆن بەشێك (ئەندامێك) لە لاشەی عاصیم بێنن بیناسنەوە (بزانن ئەوە)، چونکە عاصیم گەورەیەکی لە گەورەکانیانی لە غەزای بەدردا کوشتبوو، بەڵام خوا پورەیەك زەردەواڵە (یان هەنگ)ـی وەك هەور نارد بوویە سەر لاشەی پاراستی لە نێراوەکانیان[1]، بۆیە نەیانتوانی هیچێك لە لاشەکەی ببەن.

٤٠٨٧- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّد، حَدَّثَنَا سُفْيَان، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ جَابِرًا يَقُول: الَّذِي قَتَلَ خُبَيْبًا هُوَ أَبُو سِرْوَعَةَ.

٤٠٨٧- عەمر لە جابیر ﷺ ی بیست دەڵێ: ئەو کەسەی خوبەیبی کوشت ئەبو سیروعە بوو.

---

(١) ئەو کەسانەی قوڕەیش ناردنی بۆ هێنانی ئەندامێك لە لاشەی عاصیم ﷺ.

٤٠٨٨- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَبْعِينَ رَجُلاً لِحَاجَةٍ يُقَالُ لَهُمُ: الْقُرَّاءُ، فَعَرَضَ لَهُمْ حَيَّانِ مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ: رِعْلٌ وَذَكْوَانُ، عِنْدَ بِئْرٍ يُقَالُ لَهَا: بِئْرُ مَعُونَةَ، فَقَالَ الْقَوْمُ: وَاللَّهِ مَا إِيَّاكُمْ أَرَدْنَا، إِنَّمَا نَحْنُ مُجْتَازُونَ فِي حَاجَةٍ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَتَلُوهُمْ، فَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِمْ شَهْرًا فِي صَلاَةِ الْغَدَاةِ، وَذَلِكَ بَدْءُ الْقُنُوتِ وَمَا كُنَّا نَقْنُتُ. قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: وَسَأَلَ رَجُلٌ أَنَسًا عَنِ الْقُنُوتِ: أَبَعْدَ الرُّكُوعِ أَوْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ؟ قَالَ: لا، بَلْ عِنْدَ فَرَاغٍ مِنَ الْقِرَاءَةِ[1].

٤٠٨٨- ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ حەفتا پیاوی نارد بۆكارێكی پێویست كە پێیان دەوترا: قورئان خوێنەكان، ئەنجا دوو تایفە لە بەنی سولەیم: ڕیعل و زەكوان لای بیرێكدا كە پێی دەوترا بیری مەعونە، ڕێیان لێ گرتن، ئەنجا قەومەكە[2] وتیان پێیان[3]: (وەڵڵاهی بۆ ئێوە نەهاتووین بەڵكو بۆكارێكی پێغەمبەر ﷺ هاتووین و بەئێرەدا تێدەپەڕین، بەڵام ئەوان كوشتنیان، پێغەمبەریش ﷺ لەنوێژی بەیانیاندا یەك مانگ دوعای لێ دەكردن، ئەوە سەرەتای (دوعای) قونوت بوو، پێشتر ئێمە (دوعای) قونوتمان نەدەخوێند.

عەبدولعەزیز دەڵێ: پیاوێك دەربارەی قونوت پرسیاری لە ئەنەس ﷺ كرد، ئایا قونوت پاش كڕنوشە یان كاتی تەواو بوونی قورئان خوێندنەكە؟ ئەنەس وتی: نەخێر (پاش كڕنوش) نا، بەڵكو كاتی تەواو بوونی قورئان خوێندن (پێش كڕنوش بردن).

٤٠٨٩- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَهْرًا بَعْدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ[4].

---

(١) بڕوانە: ١٠٠١.

(٢) هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ كە حەفتا كەس بوون.

(٣) بە ڕیعل و زەكوان.

(٤) بڕوانە: ١٠٠١.

٤٠٨٩- ئەنەس ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ یەك مانگ قونوتی خوێند، لە پاش كڕنوش دوعای لە چەند تیرەیەكی عەرەب دەكرد.

٤٠٩٠- حَدَّثَنِي عَبْدُ الأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ رِعْلاً وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ وَبَنِى لَحْيَانَ اسْتَمَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى عَدُوٍّ، فَأَمَدَّهُمْ بِسَبْعِينَ مِنَ الأَنْصَارِ، كُنَّا نُسَمِّيهِمُ الْقُرَّاءَ فِي زَمَانِهِمْ، كَانُوا يَحْتَطِبُونَ بِالنَّهَارِ وَيُصَلُّونَ بِاللَّيْلِ، حَتَّى كَانُوا بِبِئْرِ مَعُونَةَ قَتَلُوهُم وَغَدَرُوا بِهِمْ، فَبَلَغَ النَّبِيَّ ﷺ، فَقَنَتَ شَهْرًا يَدْعُو فِي الصُّبْحِ عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ، عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ وَبَنِي لَحْيَانَ.
قَالَ أَنَسٌ: فَقَرَأْنَا فِيهِمْ قُرْآنًا، ثُمَّ إِنَّ ذَلِكَ رُفِعَ: بَلِّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا، أَنَّا لَقِينَا رَبَّنَا، فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا. وَعَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ حَدَّثَهُ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَنَتَ شَهْرًا فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ: عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَعُصَيَّةَ وَبَنِى لَحْيَانَ.
زَادَ خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا ابْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ، أَنَّ أُولَئِكَ السَّبْعِينَ مِنَ الأَنْصَارِ قُتِلُوا بِبِئْرِ مَعُونَةَ. قُرْآنًا: كِتَابًا. نَحْوَهُ[1].

٤٠٩٠- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە كە ڕیعل و زەكوان و عوصیە و بەنی لیحیان داوای كۆمەكی (سەربازی) یان كرد لە پێغەمبەری خوا ﷺ، دژ بە دوژمنێكیان ئەویش كۆمەكی كردن بە حەفتا پیاوی ئەنصاری، ئێمە پێمان دەوتن قورئان خوێنەكان لە سەردەمی خۆیاندا، ئەو كەسانە بە ڕۆژدا داریان كۆ دەكردەوە (دەیان فرۆشت) بەشەویشدا (شەو) نوێژیان دەكرد، (ڕۆشتن) تابیری مەعونە هەموویانیان كوشت و ناپاكیان لەگەڵ كردن، جا هەواڵەكە گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ جا یەك مانگ لە (نوێژی) بەیانیدا قونوتی خوێند و دوعای دەكرد لە چەند تیرەیەكی عەرەب، دوعای دەكرد لە ڕیعل و زەكوان و عوصیە و

(١) بروانە: ١٠٠١.

بەنى ليحيان، ئەنەس ﷺ وتى: ئەنجا لە بارەيانەوە قورئان (دابەزى و خوێندمانەوە لە پاش لابراو سڕايەوە (كە ئەمەبوو): (بەقەومەكەمان بگەيەنن لەبارى ئێمەوە بەڕاستى ئێمە بە پەروەردگارمان گەشتين، ئەو لە ئێمە ڕازى بوو ئێمەشى ڕازى كرد).

وە قەتادە لە ئەنەسى كوڕى ماليكەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە بۆى گێڕاوتەوە كە پێغەمبەرى خوا ﷺ لە نوێژى بەيانيدا يەك مانگ قونوتى خوێند و دوعاى دەكرد لە چەند تيرەيەكى عەرەب، دوعاى دەكرد لە ڕيعل و زەكوان و عوصيە و بەنى ليحيان.

خەليفە وتى: ئيبنو زورەيع بۆى گێڕاينەوە وتى: سەعيد بۆى گێڕاينەوە لە قەتادەوە وتى: ئەنەس ﷺ بۆى گێڕاينەوە بەم زيادەيەوە: كە (باسى) ئەو حەفتا پياوە ئەنصارييەكە كە لە بيرى مەعونە كوژران قورئان بوو: نوسرابوو وەك گێڕانەوەكەى پێشوو (ى ئيبنو زورەيع).

٤٠٩١- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَنَسٌ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ خَالَه - أَخٌ لأُمِّ سُلَيْم - فِي سَبْعِينَ رَاكِبًا، وَكَانَ رَئِيسَ الْمُشْرِكِينَ عَامِرُ بْنُ الطُّفَيْلِ خَيَّرَ بَيْنَ ثَلاَثِ خِصَالٍ فَقَالَ: يَكُونُ لَكَ أَهْلُ السَّهْلِ وَلِي أَهْلُ الْمَدَرِ، أَوْ أَكُونُ خَلِيفَتَكَ، أَوْ أَغْزُوكَ بِأَهْلِ غَطَفَانَ بِأَلْفٍ وَأَلْفٍ، فَطُعِنَ عَامِرٌ فِي بَيْتِ أُمِّ فُلاَنٍ فَقَالَ: غُدَّةٌ كَغُدَّةِ الْبَكْرِ فِي بَيْتِ امْرَأَةٍ مِنْ آلِ فُلاَنٍ، ائْتُونِي بِفَرَسِي. فَمَاتَ عَلَى ظَهْرِ فَرَسِهِ، فَانْطَلَقَ حَرَامٌ أَخُو أُمِّ سُلَيْم وهُوَ رَجُلٌ أَعْرَجُ وَرَجُلٌ مِنْ بَنِي فُلاَنٍ، قَالَ: كُونَا قَرِيبًا حَتَّى آتِيَهُمْ، فَإِنْ آمَنُونِي كُنْتُمْ قَرِيبًا، وَإِنْ قَتَلُونِي أَتَيْتُمْ أَصْحَابَكُمْ. فَقَالَ: أَتُؤْمِنُونِي أُبَلِّغْ رِسَالَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ فَجَعَلَ يُحَدِّثُهُم، وَأَوْمَئُوا إِلَى رَجُلٍ، فَأَتَاهُ مِنْ خَلْفِهِ فَطَعَنَهُ - قَالَ هَمَّامٌ: أَحْسِبُهُ حَتَّى أَنْفَذَهُ - بِالرُّمْحِ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ. فَلُحِقَ الرَّجُلُ، فَقُتِلُوا كُلُّهُمْ غَيْرَ الأَعْرَجِ كَانَ فِي رَأْسِ جَبَلٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا، ثُمَّ كَانَ مِنَ الْمَنْسُوخِ: إِنَّا قَدْ

لَقِينَا رَبَّنَا، فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا. فَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِمْ ثَلاَثِينَ صَبَاحًا، عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَبَنِي لَحْيَانَ وَعُصَيَّةَ، الَّذِينَ عَصَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ[١].

٤٠٩١- ئەنەس ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ خاڵی (ئەنەس كە حەرامی كوڕی ملحانە) - كە برای ئومو سولەیمە ﷺ لە ناو حەفتا سواردا نارد بۆ سەر (بەنی عامیر) و سەركردەی بتپەرستەكان، كە عامیری كوڕی توفەیل بوو، (پێغەمبەری ﷺ) سەرپشك كردبوو لە نێوان سێ بژاردەدا: خەڵكی بیابان و دەشتەكان بۆ تۆ خەڵكی شار و ئاوەدانیەكان بۆ من، یا من جێنشینی تۆ بم[٢]، یان بە هەزار (كەسی سورباو) هەزار (كەسی سووری) خەڵكی غەتەفان هێرش دەكەمە سەرت، ئەنجا عامیر لە ماڵی ئومو فلاندا تووشی تاعون بوو وتی: تاعونێكە وەك تاعونی جوانە وشتر وایە، وتی: ئەسپەكەم بۆ بێنن: جا بە سواری ئەسپەكەیەوە مرد، ئەوسا حەرامی برای ئومو سولەیم ڕۆشت لەگەڵ پیاوێك لە بەنی فلان - كە شەل بوو - ووتی لێم نزیك بن تا دەچم بۆ ناویان (بەنی عامیر)، جا ئەگەر نەیانكوشتم ئەوە ئێوە نزیكن لێمەوە، خۆ ئەگەر كوشتمیان دەچنەوە بۆ لای هاوڕێكانتان (جا ڕۆشتە ناویان) وتی: ئایا ئەمانم دەدەنێ پەیامی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕابگەیەنم؟ ئیتر دەستی كرد بەقسە كردن لە گەڵیاندا ئاماژەیان كرد بۆ پیاوێكیان و لە پشتەوە هات بۆی و تیرێكی لێدا، هەممام دەڵێ: وابزام وتی تا تیرەكە لەودیووە دەرچوو - (حەرام) وتی: ئەڵلاهو ئەكبەر سوێند بە پەروەردگاری كەعبە سەركەوتم، جا بتپەرستەكان بە پیاوەكە (ی هاوڕێی حەرام) گەشتن و هەموویانیان كوشت، جگە لە پیاوە شەلەكە بەسەر شاخەكەوە بوو، ئیتر خوا قورئانی دابەزاند بۆمان (لەو بارەیەوە) لە پاشان

---

(١) بڕوانە: ١٠٠١.

(٢) لە پاش مردنت ئەم كارە بە دەستی من بێت، لە جێی تۆ بم.

نەسخ بوویەوە: (إِنَّا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا، فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا)[١] **ئەنجا پێغەمبەر ﷺ سی بەیانی لە (نوێژدا) دوعای لێ کردن لە ڕیعل و زەکوان و بەنی لیحیان وعوصییە، ئەوانەی سەرپێچی خوا و پێغەمبەرەکەیان ﷺ کرد.**

٤٠٩٢- حَدَّثَنِي حِبَّان، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَال: حَدَّثَنِي ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَنَس، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ يَقُول: لَمَّا طُعِنَ حَرَامُ بْنُ مِلْحَانَ - وَكَانَ خَالَهُ - يَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ قَالَ بِالدَّمِ هَكَذَا، فَنَضَحَهُ عَلَى وَجْهِهِ وَرَأْسِهِ، ثُمَّ قَال: فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ[٢].

٤٠٩٢- ئەنەسی کوڕی مالیک ﷺ دەڵێ: جا کاتێ حەڕامی کوڕی میلحان - کە خاڵی بوو - لە ڕۆژی بیری مەعونەدا لێی درا، جا خوێنەکەی ئاوەهای لێ کرد پرژاندی بە دەم و چاوی و سەریدا، پاشان وتی: بە پەروەردگاری کەعبە سەرکەوتم.

٤٠٩٣- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيه، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتِ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ أَبُو بَكْرٍ فِي الْخُرُوجِ حِينَ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الأَذَى، فَقَالَ لَه: "أَقِمْ". فَقَال: يَا رَسُولَ اللهِ أَتَطْمَعُ أَنْ يُؤْذَنَ لَكَ؟ فَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَقُول: "إِنِّي لأَرْجُو ذَلِكَ". قَالَتْ فَانْتَظَرَهُ أَبُو بَكْر، فَأَتَاهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ ظُهْرًا فَنَادَاهُ فَقَال: "أَخْرِجْ مَنْ عِنْدَكَ". فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّمَا هُمَا ابْنَتَاى. فَقَالَ: "أَشَعَرْتَ أَنَّهُ قَدْ أُذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ؟ ". فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، الصُّحْبَةُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "الصُّحْبَةُ". قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، عِنْدِى نَاقَتَانِ قَدْ كُنْتُ أَعْدَدْتُهُمَا لِلْخُرُوجِ. فَأَعْطَى النَّبِيَّ ﷺ إِحْدَاهُمَا -وَهْيَ الْجَدْعَاء-، فَرَكِبَا فَانْطَلَقَا حَتَّى أَتَيَا الْغَار -وَهْوَ بِثَوْرٍ- فَتَوَارَيَا فِيهِ، فَكَانَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ غُلاَمًا لِعَبْدِ اللهِ بْنِ الطُّفَيْلِ بْنِ سَخْبَرَةَ

---

(١) ئەمە ئەو ئایەتە بوو لەبارەی ئەو شەهیدانەوە دابەزی، ماناکەشی، (بێگومان ئێمە بە خزمەت پەروەردگارمان گەشتین، جا ئەو لێمان ڕازی بوو ئێمەشی ڕازی کرد).

(٢) بڕوانە: ١٠٠١.

أَخُو عَائِشَةَ لأُمِّهَا، وَكَانَتْ لأَبِي بَكْرٍ مِنْحَةٌ، فَكَانَ يَرُوحُ بِهَا وَيَغْدُو عَلَيْهِمْ، وَيُصْبِحُ فَيَدَّلِجُ إِلَيْهِمَا ثُمَّ يَسْرَحُ، فَلاَ يَفْطُنُ بِهِ أَحَدٌ مِنَ الرِّعَاءِ، فَلَمَّا خَرَجَ خَرَجَ مَعَهُمَا يُعْقِبَانِهِ حَتَّى قَدِمَا الْمَدِينَةَ، فَقُتِلَ عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ يَوْمَ بِئْرِ مَعُونَةَ.

٤٠٩٣- عائيشه ﷺ دەڵێ: كاتێ ئەزێت و ئازار (ى كافران) توند بوو لەسەر ئەبو بەكر ﷺ، داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ كرد بۆ دەرچوون و كۆچكردن، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی پێی: ((بمێنەرەوە))، عەرزی كرد ئەی پێغەمبەری خوا ئایا بە تەمای مۆڵەتت پێ بدرێ ؟ پێغەمبەری خواش ﷺ دەیفەرموو: ((بێگومان بە تەمای ئەوەم (مۆڵەت بدرێم))) عائيشه ﷺ وتی: ئەبو بەكریش ﷺ چاوەڕانی كرد، ئەنجا ڕۆژێكیان لە كاتی نیوەڕۆدا پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لای و بانگی كرد و فەرمووی: ((هەركەست لایە بیكەرە دەرەوە)) ئەبو بەكریش ﷺ وتی: تەنها دوو كچەكەمن ئەویش فەرمووی: ((ئایا هەستت كردووە كە بێگومان مۆڵەتی دەرچوونم لە مەككە پێدراوە؟)) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا (دەتەوێ) هاوڕێت بم؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بەڵێ))، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دوو مێ وشترم هەیە كە بێگومان پێشتر بۆ دەرچوونم ئامادەم كردوون، جا وشترێكیانی دا بە پێغەمبەر ﷺ -كە پێی دەوترا گوێ بڕاو[1] -ئەنجا هەردووكیان سوار بوون و ڕۆشتن تا چوونە ئەو ئەشكەوتەی لەچیای سەور بوو لەوێدا خۆیان شاردەوە، ئینجا عامیری كوڕی فوهەیرە غولامی عەبدوڵلای كوڕی توفەیلی كوڕی سەخبەرە بوو، كە برای عائيشه بوو ﷺ لە دایكییەوە، وە ئەبو بەكر ﷺ وشترێكی شیرداری هەبوو، جا (عامیر) ئەو وشترەی بە سەر لە بەیان و سەر لە ئێواراندا دەیبردە لای ئەوان لە كۆتایی شەودا دەڕۆشت بۆ لایان، (شیری وشترەكەی پێ دەدان)، پاشان وشترەكەی

(١) ناوی گوێ بڕوا بوو نەك گوێكانی بڕا بێت.

دەبردەوە بۆ لەوەڕاندن، هیچ كام لە شوانەكان هەستیان پێ نەدەكرد، جا كاتێ پێغەمبەر ﷺ دەرچوو (ڕوو بە مەدینە) عامیریش لەگەڵیان دەرچوو، بە نۆرە سوار دەبوون هەتا گەشتنە مەدینە. عامیریش لە ڕۆژی جەنگی بیری مەعونەدا كوژرا و شەهید بوو.

٤٠٩٣ - وَعَنْ أَبِي أُسَامَةَ قَال: قَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَة: فَأَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ: لَمَّا قُتِلَ الَّذِينَ بِبِئْرِ مَعُونَةَ وَأُسِرَ عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيُّ قَالَ لَهُ عَامِرُ بْنُ الطُّفَيْلِ مَنْ هَذَا فَأَشَارَ إِلَى قَتِيلٍ، فَقَالَ لَهُ عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ: هَذَا عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ. فَقَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُهُ بَعْدَ مَا قُتِلَ رُفِعَ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى إِنِّي لأَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الأَرْضِ، ثُمَّ وُضِعَ. فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ خَبَرُهُمْ فَنَعَاهُمْ فَقَالَ: "إِنَّ أَصْحَابَكُمْ قَدْ أُصِيبُوا، وَإِنَّهُمْ قَدْ سَأَلُوا رَبَّهُمْ، فَقَالُوا: رَبَّنَا أَخْبِرْ عَنَّا إِخْوَانَنَا بِمَا رَضِينَا عَنْكَ وَرَضِيتَ عَنَّا. فَأَخْبَرَهُمْ عَنْهُمْ". وَأُصِيبَ يَوْمَئِذٍ فِيهِمْ عُرْوَةُ بْنُ أَسْمَاءَ بْنِ الصَّلْتِ، فَسُمِّيَ عُرْوَةُ بِهِ، وَمُنْذِرُ بْنُ عَمْرٍو سُمِّيَ بِهِ مُنْذِرًا[١].

٤٠٩٣- ئەبو ئوسامە وتی: هیشامی كوڕی عوروە وتی: باوكم بۆی گێڕامەوە و وتی: كاتێ ئەوانەی لەبیری مەعونە كوژران و عەمری كوڕی ئومەییەی زەمری ﷺ بەدیل گیرا، عامیری كوڕی توفەیل پێی وت: ئەوە كێیە ؟ -ئاماژەی بۆ كوژراوێك كرد- عەمری كوڕی ئومەییە پێی وت: ئەوە عامیری كوڕی فوهەیرەیە ﷺ جا (عامیری كوڕی توفەیل) وتی: سوێند بە خوا پاش كوژرانی بینیم بەرز كرایەوە بۆ ئاسمان، تا من سەیری ئاسمانم دەكرد لە نێوان ئەو (عامیر) و زەویدا پاشان دانرا (لە سەر زەوی)، ئەنجا لە (خواوە) هەواڵیان درا بە پێغەمبەر ﷺ ئەویش مردنیانی بە (هاوەڵان) ڕاگەیاند و فەرمووی: ((بێگومان كە هاوڕێكانتان كوژران و داوایان كرد لەپەروەدگاریان و وتیان: هەواڵمان بدە بە براكانمان

---

(١) بڕوانه: ٤٧٦.

بەوەی ئێمە لە تۆ ڕازین تۆش ڕازی بووی لێمان، خواش هەواڵیانی دا بە براكانیان))، جا لەو ڕۆژەدا عوروەی كوڕی ئەسمائی كوڕی صەلت لە ناویاندا كوژرا، بۆیە عوروە (ی كوڕی زوبەیر[1]) بە ناویەوە ناونرا، هەروەها مونزیری كوڕی عەمریش لە ناویاندا كوژرا مونزیری كوڕی زوبەیر بە ناویەوە ناونرا.

٤٠٩٤- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: قَنَتَ النَّبِيُّ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ وَيَقُولُ: "عُصَيَّةُ عَصَتِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ"[2].

٤٠٩٤- ئەنەس ﷺ ووتی پێغەمبەر ﷺ مانگێك لەپاش كڕنوش دوعای قونوتی خوێند دوعای لەریعل و زەكوان دەكرد و دەیفەرموو: ((عوصییە سەرپێچی خوا و پێغەمبەرەكەی كرد)).

٤٠٩٥- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: دَعَا النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الَّذِينَ قَتَلُوا - يَعْنِي: أَصْحَابَهُ- بِبِئْرِ مَعُونَةَ ثَلاَثِينَ صَبَاحًا، حِينَ يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَلِحْيَانَ وَعُصَيَّةَ عَصَتِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ. قَالَ أَنَسٌ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ ﷺ فِي الَّذِينَ قُتِلُوا أَصْحَابِ بِئْرِ مَعُونَةَ قُرْآنًا قَرَأْنَاه، حَتَّى نُسِخَ بَعْدُ: بَلِّغُوا قَوْمَنَا، فَقَدْ لَقِينَا رَبَّنَا، فَرَضِيَ عَنَّا وَرَضِينَا عَنْهُ[3].

٤٠٩٥- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ سی بەیانی دوعای كرد لەوانەی لە بیری مەعونە (هاوەڵانی پێغەمبەریان) كوشت، كاتێ دوعای كرد لە ڕیعل و لەحیان و عوصییە كە سەرپێچی خوا و پێغەمبەرەكەیان ﷺ كرد.

---

(١) كە برای عوروەیە كەواتە هەردووكیان كوڕی زوبەیرن هەردوو كوڕەكەی بە ناوی ئەو دوو شەهیدەوە ناوناوە.

(٢) بڕوانە: ١٠٠١.

(٣) بڕوانە: ١٠٠١.

ئەنەس ﷺ دەڵێ: جا خوا قورئانی بۆ پێغەمبەرەكەی ﷺ دابەزاند دەربارەی ئەوانەی كوژران- ئەوانەی لە بیری مەعونە - دەمان خوێندەوە تا دواتر سڕایەوە: (بَلِّغُوا قَوْمَنَا، فَقَدْ لَقِينَا رَبَّنَا، فَرَضِيَ عَنَّا وَرَضِينَا عَنْهُ[1]) واتە: بە قەومەكەمان ڕاگەینن كە بێگومان ئێمە بە خزمەت پەروەردگارمان گەشتین و ئەو لە ئێمە ڕازی بوو ئێمەش لەو ڕازی بووین.

٤٠٩٦- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيل، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ الأَحْوَلُ قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ عَنِ الْقُنُوتِ فِي الصَّلاَةِ، فَقَالَ: نَعَمْ. فَقُلْتُ: كَانَ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَه؟ قَالَ: قَبْلَهُ. قُلْت: فَإِنَّ فُلاَنًا أَخْبَرَنِي عَنْكَ أَنَّكَ قُلْت: بَعْدَهُ، قَالَ: كَذَبَ إِنَّمَا قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا، أَنَّهُ كَانَ بَعَثَ نَاسًا يُقَالُ لَهُمُ الْقُرَّاءُ -وَهُمْ سَبْعُونَ رَجُلاً- إِلَى نَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَبَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَهْدٌ قِبَلَهُمْ، فَظَهَرَ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَهْدٌ، فَقَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ[2].

٤٠٩٦- عاصیمی ئەحوەل دەڵێ: پرسیارم لە ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ كرد دەربارەی قونوت لە ناو نوێژدا هەیە؟ وتی: بەڵێ، ئەنجا وتم: قونوت پێش كڕنوش بوو یان لە پاشیەوە بوو ؟ وتم: فلان كەس لە تۆوە بۆی گێڕاومەوە كە تۆ وتووتە لە پاش كڕنوشەوەیە، وتی: هەڵەی كردووە بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ یەك مانگ دوای كڕنوش دوعای قونوتی كردووە، چونكە چەند كەسێكی نارد كە پێیان دەوترا قورئان خوێنەكان -كە حەفتا پیاو بوو - بۆ لای كەسانێك لە بتپەرستان كە لە نێوان ئەوان و پێغەمبەری خوادا ﷺ پەیمان هەبوو، لە لایەن ئەوانەوە (بپارێزرێن)، جا زاڵبوون (بەسەر هاوەڵانیدا و كوشتنیان)، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ مانگێك دوعای قونوتی خوێند لە پاش كڕنوش دووعای لێ دەكردن.

---

(١) ئەمە ئەو ئایەتە بوو دابەزی بۆ پێغەمبەر ﷺ دەربارەی كوژراوانی بیری مەعونە.

(٢) بڕوانە: ١٠٠١.

٣١ - بَابُ غَزْوَةِ الْخَنْدَقِ وَهْيَ الأَحْزَابُ

قال موسى بن عقبة: كانت في شوال سنة أربع.

٤٠٩٧- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عَرَضَهُ يَوْمَ أُحُدٍ وَهْوَ ابْنُ أَرْبَعَ عَشْرَةَ فَلَمْ يُجِزْهُ، وَعَرَضَهُ يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَهْوَ ابْنُ خَمْسَ عَشْرَةَ فَأَجَازَهُ[1].

٣١-باسی غەزای خەندەق کە پێشی دەوترێت غەزای ئەحزاب[2]

مووسای کوڕی عوقبە دەڵێ: ئەو غەزا لە مانگی شەوالی ساڵی چواری کۆچیدا بوو.

٤٠٩٧- ئیبنو عومەر رضي الله عنهما دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی ئوحوددا ڕای نواند کە کوڕێکی چواردە ساڵ بوو، بۆیە مۆڵەتی نەدا (بەشدار بێت)، وە لە ڕۆژی (غەزای) خەندەقدا ڕای نواند کە کوڕێکی پانزە ساڵ بوو، بۆیە ڕیگەی دا (بەشداربێت).

٤٠٩٨- حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رضي الله عنه قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْخَنْدَقِ، وَهُمْ يَحْفِرُونَ، وَنَحْنُ نَنْقُلُ التُّرَابَ عَلَى أَكْتَادِنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "اللَّهُمَّ لاَ عَيْشَ إِلاَّ عَيْشُ الآخِرَهْ، فَاغْفِرْ لِلْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ"[3].

٤٠٩٨- سەهلی کوڕی سەعد رضي الله عنه دەڵێ: ئێمە لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ بووین لە خەندەکەدا، مسوڵمانان خەندەقەکەیان هەڵدەکەند و ئێمەش بە کۆڵ خۆڵەکەمان دەگواستەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەمووی: ((خودایە ژیانی ڕاستەقینە تەنها ژیانی دوا ڕۆژە، دەی کەواتە لە کۆچەران و ئەنصارەکان خۆش بە)).

---

(١) بڕوانە: ٢٦٦٤.

(٢) واتە، ئەو غەزایە دوو ناوی هەیە غەزای خەندەق و غەزای ئەحزاب، ئەحزاب واتە، دەستە و کۆمەڵەکان کە بریتی بوون لە: قورەیش و جولەکە و غەتەفان و ئەوانەی لەگەڵیاندا بوون.

(٣) بڕوانە: ٣٧٩٧.

٤٠٩٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ حُمَيْدٍ: سَمِعْتُ أَنَسًا ﷺ يَقُولُ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْخَنْدَقِ، فَإِذَا الْمُهَاجِرُونَ وَالأَنْصَارُ يَحْفِرُونَ فِي غَدَاةٍ بَارِدَةٍ، فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ عَبِيدٌ يَعْمَلُونَ ذَلِكَ لَهُمْ، فَلَمَّا رَأَى مَا بِهِمْ مِنَ النَّصَبِ وَالْجُوعِ قَالَ:

"اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الآخِرَهْ... فَاغْفِرْ لِلأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ"

فَقَالُوا مُجِيبِينَ لَه:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدَا... عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا أَبَدَا.

٤٠٩٩- حومەيد دەڵێ: لە ئەنەسم ﷺ بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشت بۆ خەندەقەکە، جا بینی کۆچەران و ئەنصارییەکان لەبەیانییەکی ساردا خەندەقەکە هەڵدەکەنن، چونکە کۆیلەیان نەبوو ئەوکارمیان بۆ بکەن، جا کە (پێغەمبەر ﷺ) بینی چەند ماندوێتی و برسێتییان پێوە دیارە فەرمووی: ((خودایە بێگومان ژیانی ڕاستەقینە تەنها ژیانی دوارۆژە، دەی کەواتە لە کۆچەران و ئەنصارەکان خۆشبە))، هاوەڵانیش وەڵامیان دەدایەوە و دەیان وت: ئێمە ئەوانەین بەیعەتمان بە موحەممەد داوە لەسەر جیهاد هەتا ماوین لە ژیاندا.

٤١٠٠- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَر، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: جَعَلَ الْمُهَاجِرُونَ وَالأَنْصَارُ يَحْفِرُونَ الْخَنْدَقَ حَوْلَ الْمَدِينَةِ، وَيَنْقُلُونَ التُّرَابَ عَلَى مُتُونِهِمْ وَهُمْ يَقُولُون:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدَا... عَلَى الإِسْلاَمِ مَا بَقِينَا أَبَدَا

قَال: يَقُولُ النَّبِيُّ ﷺ وَهْوَ يُجِيبُهُم:

"اللَّهُمَّ إِنَّهُ لاَ خَيْرَ إِلاَّ خَيْرُ الآخِرَهْ... فَبَارِكْ فِي الأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ".

قَالَ: يُؤْتَوْنَ بِمِلْءِ كَفِّي مِنَ الشَّعِيرِ، فَيُصْنَعُ لَهُمْ بِإِهَالَةٍ سَنِخَةٍ تُوضَعُ بَيْنَ يَدَيِ الْقَوْمِ، وَالْقَوْمُ جِيَاعٌ، وَهْيَ بَشِعَةٌ فِي الْحَلْقِ وَلَهَا رِيحٌ مُنْتِنٌ[1].

٤١٠٠- ئەنەس ﷺ دەڵێ: كۆچەران و یاردەدەران دەستیان بەهەڵكەندنی خەندەقە كرد بەدەوری مەدینەدا، گڵەكەیان بەكۆڵ دەگواستەوە و دەیان وت: ئێمە ئەوانەین پەیمانمان بە موحەممەد دا لەسەر ئیسلام هەتا ماوین، دەڵێ: پێغەمبەریش ﷺ وەلامی دەدانەوە و دەیفەرموو: ((خودایە بەڕاستی خێر و خۆشی تەنها دوارۆژە، كەواتە فەڕ و بەرەكەت بڕێژی بەسەر یاریدەدەران و كۆچەراندا)).

(ئەنەس ﷺ) وتی: پڕی دوو مشت جۆیان پێ دەدرا، بە پیوێكی بۆن كردووەوە بۆیان لێ دەنرا (دەكولێنرا)، لەبەردەم ئەو كەسانەدا دادەنرا كە كەسانێكی برسی بوون، وەئەو خواردنە تامی ناخۆشە لە گەروودا و بۆنی گەنیویشی هەیە.

٤١٠١- حَدَّثَنَا خَلاَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ جَابِرًا ﷺ فَقَالَ: إِنَّا يَوْمَ الْخَنْدَقِ نَحْفِرِ، فَعَرَضَتْ كُدْيَةٌ شَدِيدَةٌ، فَجَاءُوا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالُوا: هَذِهِ كُدْيَةٌ عَرَضَتْ فِي الْخَنْدَقِ، فَقَالَ: "أَنَا نَازِلٌ". ثُمَّ قَامَ وَبَطْنُهُ مَعْصُوبٌ بِحَجَرٍ، وَلَبِثْنَا ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ لاَ نَذُوقُ ذَوَاقًا، فَأَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ الْمِعْوَلَ فَضَرَبَ، فَعَادَ كَثِيبًا أَهْيَلَ -أَوْ أَهْيَمَ-، فَقُلْت: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ائْذَنْ لِي إِلَى الْبَيْتِ. فَقُلْتُ لاِمْرَأَتِي: رَأَيْتُ بِالنَّبِيِّ ﷺ شَيْئًا، مَا كَانَ فِي ذَلِكَ صَبْرٌ، فَعِنْدَكِ شَيْءٌ؟ قَالَتْ: عِنْدِي شَعِيرٌ وَعَنَاقٌ. فَذَبَحْتُ الْعَنَاقَ، وَطَحَنَتِ الشَّعِيرَ، حَتَّى جَعَلْنَا اللَّحْمَ فِي الْبُرْمَةِ، ثُمَّ جِئْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَالْعَجِينُ قَدِ انْكَسَرَ، وَالْبُرْمَةُ بَيْنَ الأَثَافِيِّ قَدْ كَادَتْ أَنْ تَنْضَجَ فَقُلْت: طُعَيِّمٌ لِي، فَقُمْ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَرَجُلٌ أَوْ رَجُلاَنِ. قَالَ: "كَمْ هُو؟ ". فَذَكَرْتُ لَهُ، قَالَ: "كَثِيرٌ طَيِّبٌ". قَالَ: "قُلْ لَهَا لاَ تَنْزِعُ الْبُرْمَةَ وَلاَ الْخُبْزَ مِنَ التَّنُّورِ حَتَّى

---

(١) بڕوانە: ٢٨٣٤.

آتِيَ". فَقَالَ: "قُومُوا". فَقَامَ الْمُهَاجِرُونَ وَالأَنْصَارُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَى امْرَأَتِهِ قَالَ: وَيْحَكِ جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ وَمَنْ مَعَهُمْ. قَالَتْ: هَلْ سَأَلَكَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. فَقَالَ: "ادْخُلُوا وَلاَ تَضَاغَطُوا". فَجَعَلَ يَكْسِرُ الْخُبْزَ وَيَجْعَلُ عَلَيْهِ اللَّحْمَ، وَيُخَمِّرُ الْبُرْمَةَ وَالتَّنُّورَ إِذَا أَخَذَ مِنْهُ، وَيُقَرِّبُ إِلَى أَصْحَابِهِ ثُمَّ يَنْزِعُ، فَلَمْ يَزَلْ يَكْسِرُ الْخُبْزَ وَيَغْرِفُ حَتَّى شَبِعُوا وَبَقِيَ بَقِيَّةٌ قَالَ: "كُلِي هَذَا وَأَهْدِي، فَإِنَّ النَّاسَ أَصَابَتْهُمْ مَجَاعَةٌ»[1].

٤١٠١- عەبدولواحیدی کوڕی ئەیمەن لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: ڕۆشتم بۆ لای جابیر ﷺ وتی: ڕۆژی خەندەق کاتێ خەندەقەکەمان هەڵ دەکەند، جا تاوێرە بەردێکی زۆر ڕەق هاتە ڕێی،ڕۆشتن بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتیان: ئەوە تاوێرە بەردێکی سەختە لە (هەڵکەندنی) خەندەقەکەدا هاتۆتە ڕێی، فەرمووی: ((خۆم دەچمە خوار بۆی))، لە پاشان هەستا و سکی بەردێکی پێوە بەسرابوو، (چونکە) سێ ڕۆژ بوو ئەوەی زەوا[2] بێ دەممان پێوە نەدا بوو، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دەستی دایە پاچەکە و کێشای بە (تاوێرەکەدا) ئیتر بوو بەلم - یان لی هەڵڕژاو- منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتم بدە بچم بۆماڵەوە (مۆڵەتی دام[3]، جا وتم بە خێزانم: شتێکم دی بە پێغەمبەرەوە ﷺ لە (برسێتی) مرۆڤ خۆی بۆ ڕاناگیرێ لەبارەی، جاشتێکت لایە؟ (خێزانم) ووتی (مەنێ) جۆ و گیسکە مێیەکم لایە. ئینجا گیسکەکەم سەربڕی خێزانیشم جۆکەی هاڕی گۆشتەکەمان کردە قابلەمەیەکەوە (لێمان نا) لە پاشان هاتمەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، هەویرەکە هەڵهاتبوو و قابلەمەکەش بەسەر سێ کوچکەی ئاگرەکەوە بوو نزیك بوو بکوڵێت، عەرزم کرد خواردنێکی بچکۆلەم دروست کردووە، جائەی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆت هەستە لەگەڵ پیاوێك یان دوو پیاو

---

(١) بڕوانە: ٣٠٧٠.

(٢) زەوا خۆراك و بژێوی

(٣) ئەم زیادە لە (مستخرج)ی ئەبو نوعەیمدا هاتووە

(بڕۆین) فەرمووی: ((خواردنەكە چەنێكە)) منیش بۆم باس كردوو فەرمووی: ((زۆرە چاكە))، وە فەرمووی: ((بە خێزانت بڵێ قابلەمەكە دانەگرێت (لەسەر ئاگرەكە)، نانەكەش دەرنەهێنێ لە تەنورەكە هەتا دێم (بۆماڵتان)، ئەنجا فەرمووی بە (خەڵكەكە) ((هەستن)) ئەوسا كۆچەران و هەموو ئەنصارییەكان هەستان (بەرێكەوتن بۆ ماڵمان)، جا كە جابیر ڕۆشتەوە بۆ لای خێزانی پێی وت: هاوار بۆ تۆ پێغەمبەر ﷺ بە خۆی وكۆچەران و ئەنصارییەكان و ئەوەی لەگەڵیان دایە هاتن، هاوسەری وتی: (پێغەمبەر ﷺ) پرسیاری لێ كردی (خواردنەكە چەنێكە)، وتم: بەڵێ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بڕۆنە ژوورەوە قەرباڵغی مەكەن)) ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خۆی نانێكی دەهێنا و گۆشتی دەخستە سەری (یەك یەك دەیدانێ) سەری قابلەمە و تەنورەكی دەنایەوە، دوای ئەوەی (نان و گۆشتەكەی لێ) دەردەهێنان و دەیخستە بەردەم هاوەڵانی، ئیتر هەر نانی دەردەهێنا (لە تەنورەكە و لە قابلەمەكەش) گۆشتی دەردەهێنا و (دەیخستە سەری)، هەتا هەمووان تێربوون، هەندێكیشی لێ مایەوە فەرمووی بە هاوسەری جابیر: ((تۆش ئەوە بخۆ ئەوەی كەشی ببخشە، چونكە بەڕاستی خەڵكی توشی برسییەتیەكی گەورە بوون)).

٤١٠٢- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ مِينَاءَ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﵄ قَالَ: لَمَّا حُفِرَ الْخَنْدَقُ رَأَيْتُ بِالنَّبِيِّ ﷺ خَمَصًا شَدِيدًا، فَانْكَفَأْتُ إِلَى امْرَأَتِي فَقُلْتُ: هَلْ عِنْدَكِ شَيْءٌ؟ فَإِنِّي رَأَيْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ خَمَصًا شَدِيدًا. فَأَخْرَجَتْ إِلَيَّ جِرَابًا فِيهِ صَاعٌ مِنْ شَعِيرٍ، وَلَنَا بُهَيْمَةٌ دَاجِنٌ فَذَبَحْتُهَا، وَطَحَنَتِ الشَّعِيرَ فَفَرَغَتْ إِلَى فَرَاغِي، وَقَطَّعْتُهَا فِي بُرْمَتِهَا، ثُمَّ وَلَّيْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: لاَ تَفْضَحْنِي بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبِمَنْ مَعَهُ. فَجِئْتُهُ فَسَارَرْتُهُ فَقُلْت: يَا رَسُولَ اللَّهِ،

ذَبَحْنَا بُهَيْمَةً لَنَا، وَطَحَنَّا صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ كَانَ عِنْدَنَا، فَتَعَالَ أَنْتَ وَنَفَرٌ مَعَكَ. فَصَاحَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: "يَا أَهْلَ الْخَنْدَقِ، إِنَّ جَابِرًا قَدْ صَنَعَ سُورًا فَحَيَّ هَلاً بِكُمْ". فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لاَ تُنْزِلُنَّ بُرْمَتَكُمْ، وَلاَ تَخْبِزُنَّ عَجِينَكُمْ حَتَّى أَجِيءَ". فَجِئْتُ وَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْدُمُ النَّاسَ حَتَّى جِئْتُ امْرَأَتِي، فَقَالَتْ: بِكَ وَبِكَ. فَقُلْتُ: قَدْ فَعَلْتُ الَّذِى قُلْتِ. فَأَخْرَجَتْ لَهُ عَجِينًا، فَبَصَقَ فِيهِ وَبَارَكَ، ثُمَّ عَمَدَ إِلَى بُرْمَتِنَا فَبَصَقَ وَبَارَكَ ثُمَّ قَالَ: "ادْعُ خَابِزَةً فَلْتَخْبِزْ مَعِي وَاقْدَحِي مِنْ بُرْمَتِكُمْ وَلاَ تُنْزِلُوهَا"، وَهُمْ أَلْفٌ، فَأُقْسِمُ بِاللَّهِ لَقَدْ أَكَلُوا حَتَّى تَرَكُوهُ وَانْحَرَفُوا، وَإِنَّ بُرْمَتَنَا لَتَغِطُّ كَمَا هِيَ، وَإِنَّ عَجِينَنَا لَيُخْبَزُ كَمَا هُوَ[1].

٤١٠٢- جابیری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەڵێ:کاتێ خەندەقەکە هەڵکەنرا، پێغەمبەرم ﷺ بینی سکی زۆر چوو بوو بە قوتا (لە برسانا)، بۆیە گەڕامەوە بۆ لای خێزانم و وتم: ئایا هیچ شتێکت لایە؟ چونکە بەڕاستی پێغەمبەری خوام ﷺ بینی سکی زۆر چوبوو بە قوتا (لەبرسانا)، ئەویش تورەکەیەکی بۆ هێنام مەنێ جۆی تیا بوو گیسکێکی بچووکی دابەستەشمان هەبوو سەرم بڕی خێزانیشم جۆکەی هاڕی، ئەو (لە هاڕینەکە) بوویەوە، لەگەڵ لێبوونەوەی من (لەسەر بڕین و چاککردنی گیسکەکە) گۆشتەکەیم پارچە پارچە کرد و کردمە ناو قابلەمەکە، پاشان گەڕامەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ هاوسەرم وتی: ئابڕوم نەبەیت لای پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەوانەی لە خزمەتیدان، منیش ڕۆشتمەوە خزمەتی بە چپە عەرزم کرد ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ گیسکێکی بچکۆلەمان هەبوو سەرمان بڕیوە، مەنێ جۆشمان هەبوو هاڕیومانە، جا جەنابت و چەند کەسێك لەگەڵت وەرن (بۆ ماڵمان)، پێغەمبەریش ﷺ هاواری کرد فەرمووی: ((ئەی ئەو کەسانەی لە خەندەقدان (کار دەکەن)، جابیر خواردنێکی ساز کردووە جا بەپەلە هەموو وەرن))، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی:

---

(١) بڕوانە: ٣٠٧٠.

(بە جابیر) ((قابلەمەكەتان دامەگرن لەسەر ئاگرەكە و هەویرەكەشتان مەكەن بە نان تا خۆم دێم)) ئیتر من هاتمەوە (بۆ ماڵەوە)، پێغەمبەری خواش ﷺ هات و پێش خەڵكەكە كەوتبوو، (من هاتم) تا گەشتمە لای خێزانم (كە خەڵكە زۆرەكەی بینی)، وتی: (خوا) واو وات لێ بكات، منیش وتم: دڵنیابە من ئەوەی وتت كردم، ئەنجا خێزانم كەمێ هەویری دەرهێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئەویش توف پیا كرد و دوعای فەڕ و بەرەكەتی پیا خوێند پاشان (پێغەمبەر ﷺ) ڕۆشت بۆ لای قابلەمەكەمان و توفی تێ كرد و دوعای بەرەكەتی پیا خوێند، لە پاشان فەرمووی: ((ئافرەتێكی نان كەرم بۆ بانگ بكەن لەگەڵمدا نانەكە بكات، تۆش (هاوسەری جابیر) لە قامبەلەكەتان شلە تێكە و لەسەر ئاگرەكە دایمەگرن)) خەڵكەكە هەزار كەس بوون، جا سوێند دەخۆم بە خوا بێگومان هەر هەموویان نانیان خوارد (و تێر بوون)، هەتا وازیان لەخواردن هێنا و دوور كەوتنەوە، وە قابلەمەكەمان ئەوەندە پڕ بوو نەیدەگرت هەر وەك خۆی وا بوو (پێش خواردنەكە)، وە هەویرەكەشمان وەك خۆی وا بوو نانی لێ دەكرا.

٤١٠٣- حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَـٰرُ ﴿١٠﴾ ﴾ الأحزاب، قَالَتْ: كَانَ ذَاكَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ.

٤١٠٣- هیشام لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عائیشەوە رضي الله عنها دەگێڕێتەوە كە دەربارەی ئەم ئایەتە: (كاتێ (بێ باوەڕان) هێرشیان بۆ هێنان لە سەرووتانەوە و لە خوارتانەوە (چواردەوری مەدینەیان گرت)، وە لەو كاتەدا چاوەكان ئەبڵەق بوون دەڵێ: ئەوە ڕۆژی (غەزای) خەندەق بوو.

٤١٠٤- حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَنْقُلُ التُّرَابَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ حَتَّى أَغْمَرَ بَطْنَهُ -أَوِ اغْبَرَّ بَطْنُهُ- يَقُول:

وَاللهِ لَوْلاَ اللهُ مَا اهْتَدَيْنَا... وَلاَ تَصَدَّقْنَا وَلاَ صَلَّيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا... وَثَبِّتِ الأَقْدَامَ إِنْ لاَقَيْنَا

إِنَّ الأُلَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا... إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا"

وَرَفَعَ بِهَا صَوْتَهُ" أَبَيْنَا أَبَيْنَا"(١).

٤١٠٤- بەڕا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) خەندەقداخۆڵی دەگواستەوە هەتا (تەپ و تۆزی) خۆڵەکە ورگی داپۆشیبوو یان ورگی تەپ و تۆزاوی کردبوو، وە دەیفەرموو:

((وەڵڵاهی ئەگەر خودا نەبوایە ئێمە ڕێنمون نەدەبووین

وە زەکاتمان نەدەدا و نوێژمان نەدەکرد

دەی کەواتە ئارامی بەسەرماندا ببارێنە

پێیەکانمان جێگیر بکە کاتێ بەدوژمن گەیشتین

بەڕاستی ئەوانەی ناهەقی دەکەن لە دژمان

ئەگەر بیانەوێ بێ باوەڕ بین مل نادەین)).

وە پێغەمبەر ﷺ بە وتنی ((مل نادەین، مل نادەین)) دەنگی بەرز دەکردەوە.

٤١٠٥- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَكَمُ، عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ"(٢).

٤١٠٥- عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ لە پێغەمبەری خواوە ﷺ دەگێڕێتەوە: فەرموویەتی: ((من بە بای شەماڵ سەرخرام (١) گەلی عادیش بە ڕەشەبا لەناوبران)).

---

(١) بڕوانە: ٢٨٣٦.

(٢) بڕوانە: ١٠٣٥.

٤١٠٦- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ البَرَاءَ يُحَدِّثُ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الأحزَابِ وَخَنْدَقَ رَسُول اللَّهِ ﷺ، رَأَيْتُهُ يَنْقُلُ مِنْ تُرَابِ الخَنْدَقِ حَتَّى وَارى عَنِّي الغُبَارُ جِلْدَةَ بَطْنِهِ -وَكَانَ كَثِيرَ الشَّعَرِ- فَسَمِعْتهُ يَرْتَجِز بِكلِمَاتِ ابن رَوَاحَةَ، وَهُوَ يَنْقُل مِنَ التّرَابِ يَقُولُ:

"اللهم لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا... وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا... وَثَبِّتِ الأقدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

إِنَّ الألى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا... وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا"

قَالَ: ثمَّ يَمُدُّ صَوْتَهُ بِآخِرِهَا.

٤١٠٦- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەرائم ﷺ بیست دەیگێڕایەوە و دەیوت: لە كاتی ڕۆژی (غەزای) ئەحزاب دا پێغەمبەری خوا ﷺ خەندەقەی (هەڵدەكەند)، بینیم گڵی خەندەقەكەی دەگواستەوە (ئەوەندە تۆزاوی بوو)، هەتا تەپو تۆز وای لێ كردبوو پێستی ورگی لێم دیار نەبوو - چونكە (لاشەی) مووی زۆر بوو - جا گوێم لێ بوو چەند بەیتە هۆنراوەیەكی عەبدوڵڵای كوڕی ڕەواحە ﷺ دەخوێندەوە كە لەسە كێشی ڕەجز بوو، لە كاتێكدا خۆڵی دەگواستەوە و دەیفەرموو: ((خودایە گەر خودا نەبوایە ئێمە ڕێنمون نەدەبووین

وەزەكاتمان نەدەدا و نوێژمان نەدەكرد

دەی كەواتە ئارامی بەسەرماندا ببارێنە

پێیەكانمان جێگیر بكە كاتێ بەدوژمن گەیشتین

بەڕاستی ئەوانەی ناهەقی دەكەن لە دژمان

ئەگەر بیانەوێ بێ باوەڕ بین مل نادەین))

---

(١)) لە غەزوەی خەندەق دا.

بەڕا دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەنگی بەرز دەكردەوە بە وتنی كۆتایی هۆنراوەكە ((مل نادەین، مل نادەین))

٤١٠٧- حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ -هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ- عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ ﵄ قَالَ: أَوَّلُ يَوْمٍ شَهِدْتُهُ يَوْمُ الْخَنْدَقِ.

٤١٠٧- ئیبنو عومەر ﵄ وتی: یەكەم ڕۆژی (جەنگ) كە ئامادەی بووم ڕۆژی (غەزای) خەندەق بوو.

٤١٠٨- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ. قَالَ: وَأَخْبَرَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ بْنِ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ وَنَسْوَاتُهَا تَنْطُفُ، قُلْتُ: قَدْ كَانَ مِنْ أَمْرِ النَّاسِ مَا تَرَيْنَ، فَلَمْ يُجْعَلْ لِي مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ. فَقَالَت: الْحَقْ فَإِنَّهُمْ يَنْتَظِرُونَكَ، وَأَخْشَى أَنْ يَكُونَ فِي احْتِبَاسِكَ عَنْهُمْ فُرْقَةٌ. فَلَمْ تَدَعْهُ حَتَّى ذَهَبَ، فَلَمَّا تَفَرَّقَ النَّاسُ خَطَبَ مُعَاوِيَةُ قَالَ: مَنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِي هَذَا الأَمْرِ فَلْيُطْلِعْ لَنَا قَرْنَهُ، فَلَنَحْنُ أَحَقُّ بِهِ مِنْهُ وَمِنْ أَبِيهِ. قَالَ حَبِيبُ بْنُ مَسْلَمَةَ: فَهَلاَّ أَجَبْتَه؟ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَحَلَلْتُ حُبْوَتِي وَهَمَمْتُ أَنْ أَقُولَ: أَحَقُّ بِهَذَا الأَمْرِ مِنْكَ مَنْ قَاتَلَكَ وَأَبَاكَ عَلَى الإِسْلاَمِ. فَخَشِيتُ أَنْ أَقُولَ كَلِمَةً تُفَرِّقُ بَيْنَ الْجَمْعِ، وَتَسْفِكُ الدَّمَ، وَيُحْمَلُ عَنِّي غَيْرُ ذَلِكَ، فَذَكَرْتُ مَا أَعَدَّ اللَّهُ فِي الْجِنَانِ. قَالَ حَبِيبٌ: حُفِظْتَ وَعُصِمْتَ. قَالَ مَحْمُودٌ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ: وَنَوْسَاتُهَا[1].

٤١٠٨- ئیبنو عومەر[2] ﵄ دەڵێ: ڕۆشتم بۆ لای حەفصە ﵂ پەلكەكانی ئاویان لێ دەچۆڕا، وتم: بێگومان كاروباری خەڵك (مسوڵمانان) بەو جۆرەی لێهاتووە

(١) بڕوانە: ٤١١٠.

(٢) ئەم فەرموودەیە دوو ڕێگە و سەنەدی هەیە كە پێی گێڕدراوەتەوە.

دەیبینیت[١]، جا لە كاری خیلافە و دەسەڵاتدا هیچی بۆ من تیادا دانەنرا بوو، (ویستی نەڕوات بەدەم بانگەوازەكەیانەوە)، حەفصەش ﷺ وتی: بڕۆ و پێیان بگە، چونكە بەڕاستی چاوەڕوانت دەكەن، وە دەترسم لە نەچوونت بۆ لایان جیاوازی لێ دروست بێت، ئیتر هەر وازی لە عەبدوڵڵا نەهێنا هەتا ڕۆشت، جا كاتێ خەڵكەكە بڵاوەیان لێ كرد، موعاویە ﷺ وتاری دا و وتی: هەركەس دەیەوێت لە بارەی ئەم كارەوە (خیلافەت) قسە بكات با سەری (یان ڕووخساری[٢]) مان بۆ دەرخات، چونكە بەڕاستی ئێمە لە خۆی و لە باوكیشی شیاوترین بەو كارە (خیلافەت)، حەبیبی كوڕی مەسلەمە ووتی (بە ئیبنو عومەر): دەی بۆچی وەڵامت نەدایەوە ؟ عەبدوڵڵا ﷺ وتی: ئەو پۆشاكەی پشت و لاكانم پێ گرێ دابوو گرێكەم كردەوە ویستم بڵێم: شیاوتر لە تۆ بەم كارە (خیلافەت) ئەو كەسەیە جەنگی لە دژی تۆ و باوكت كردووە لە پێناو ئیسلامدا (لە غەزای ئوحوددا)، بەڵام ترسام كە وتەیەك بڵێم یەك ڕیزی تێك بدات و خوێن بڕێژێ وتەكەی من شتێكی تری لێ وەرگیرێ، ئەوسا بیرم كردەوە لەوەی خودا لەبەهەشتدا ئامادەی كردووە (بۆ باوەڕداران)، حەبیبیش وتی: ئیبنو عومەر تۆ پارێزرایت و توشی گوناه نەبوویت، مەحمود لە عەبدوڕەزاقەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: (وَنَوْسَاتُهَا) لە جیاتی (وَنَسْوَاتُهَا)[٣].

٤١٠٩- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ قَال: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ: "نَغْزُوهُمْ وَلاَ يَغْزُونَنَا"[٤].

---

(١) مەبەستی جیاوازی عەلی و موعاویە و جەنگی نێوانیان لە صیفین، دواتر ڕێكەوتنیان لەو كاتەدا نامەیان نارد بۆ هاوەڵان لە مەككە و مەدینە و شوێنەكانی تر نامەشیان بۆ عەبدوڵڵا ناردبوو.

(٢) واتە خۆیمان بۆ دەرخات و خۆی نەشارێتەوە.

(٣) خەتتابی دەڵێ: (نسواتها) هیچ نییە، بەڵكو (نوساتها) ڕاستە پیتی (و) لە پێش (س)ـەوەیە بە مانای پەلكەكانی دێت.

(٤) بڕوانە: ٤١١٠.

٤١٠٩- سولەیمانی كوڕی صورەد ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئەحزاب دا فەرمووی: ((ئیتر ئێمە دەچینە سەریان ئەوان نایەنە سەرمان))[١].

٤١١٠- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ يَقُولُ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ صُرَدٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ حِينَ أَجْلَى الأَحْزَابُ عَنْهُ: "الآنَ نَغْزُوهُمْ وَلاَ يَغْزُونَنَا، نَحْنُ نَسِيرُ إِلَيْهِمْ"[٢].

٤١١٠- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە سولەیمانی كوڕی صورەدم ﷺ بیست دەیوت: كە ئەحزاب لە پێغەمبەر ﷺ دووركەوتنەوە و دەركران، لێم بیست دەیفەرموو: ((لە ئێستاوە ئێمە هێرش و پەلاماریان دەدەین و ئەوان پەلاماری ئێمە نادەن، وە ئێمە دەچینە سەریان)).

٤١١١- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبِيدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: «مَلأَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ"[٣].

٤١١١- عەلی ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە لە ڕۆژی (غەزای) خەندەقدا فەرمووی: ((خوا ماڵ و گۆڕەكانیان پڕ بكات لە ئاگر، سەرقاڵیان كردین لە (ئەنجام دانی) نوێژی عەسر هەتا خۆرئاوا بوون)).

٤١١٢- حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، جَعَلَ يَسُبُّ

---

(١) یان ئێمە هێرشیان بۆ دەبەین ئەوان هێرش نایەنن بۆمان.

(٢) بڕوانە: ٤١٠٩.

(٣) بڕوانە: ٢٩٣١.

كُفَّارَ قُرَيْشٍ وقَال: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا كِدْتُ أَنْ أُصَلِّيَ حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغْرُبَ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ "وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا" فَنَزَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بُطْحَانَ، فَتَوَضَّأَ لِلصَّلاَةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ[1].

٤١١٢- جابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەگێڕێتەوە: عومەری كوڕی خەتتاب ﷺ پاش ئەوەی خۆر ئاوابوو هاتوو دەستی كرد بە جنێودان بە كافرانی قوڕەیش و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ خەریك بوو نوێژی عەسرم بۆ نەكرێ، هەتا ئەو كاتەی خەریك بوو خۆرئاوا دەبوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((سوێند بەخوا منیش نوێژی عەسرم نەكردووە))، ئەنجا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ چووینە شیوی بوتحان، ئینجا پێغەمبەر ﷺ دەست نوێژی گرت، ئێمەش دەست نوێژی نوێژمان گرت، ئەوسا نوێژی عەسری كرد دوای ئەوەی خۆرئاوا بوو، پاشان دوای ئەوە نوێژی مەغریبی كرد.

٤١١٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرًا يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ: "مَنْ يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ". فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا. ثُمَّ قَالَ: «مَنْ يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ". فَقَالَ الزُّبَيْرُ: أَنَا. ثُمَّ قَالَ: "مَنْ يَأْتِينَا بِخَبَرِ الْقَوْمِ". فَقَالَ الزُّبَيْرِ: أَنَا. ثُمَّ قَال: "إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا، وَإِنَّ حَوَارِيَّ الزُّبَيْرُ"[2].

٤١١٣- جابیر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) ئەحزاب دا فەرمووی: ((كێ هەواڵی ئەم خەڵكەم[3] بۆدێنێ؟))، زوبەیر وتی: من، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((كێ هەواڵی ئەو خەڵكەم بۆ دێنێ؟))زوبەیر وتی: من، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((كێ هەواڵی ئەو خەڵكەم بۆدێنێ؟))زوبەیر

(١) بروانه: ٥٩٦.

(٢) بروانه: ٣٨٤٦، ٢٨٤٧.

(٣)) مەبەستی هەواڵی بەنی قورەیزە بوو.

وتی: من، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بێگومان هەموو پێغەمبەرێك پشتیوانی و دۆستی گیانی بەگیانی هەبووە، پشتیوان و دۆستی گیانی بەگیانی منیش زوبەیرە)).

٤١١٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ: "لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ، أَعَزَّ جُنْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَغَلَبَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ، فَلاَ شَيْءَ بَعْدَهُ".

٤١١٤- ئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: ((هیچ پەرستراوێكی ڕاست نییە جگە لە خوای تاك و تەنها سەربازانی خۆی سەر بەرز كرد بەندەی خۆی[1] سەركەوتوو كرد، هەر بە تەنها خۆی كۆڕ و كۆمەڵەكانی تێك شكاندن، هیچ شتێك لە پاش ئەو (خوا) نییە)).

٤١١٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ وَعَبْدَة، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى ﷺ يَقُول: دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الأَحْزَابِ فَقَالَ: "اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، اهْزِمِ الأَحْزَابَ، اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ"[2].

٤١١٥- عەبدوڵڵای كوڕی ئەبو ئەوفا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای كرد كۆمەڵەكان (هاتبوونە سەر مەدینە) و فەرمووی: ((ئەی خوای دابەزێنەری قورئان خێرا لێپرسینەوەدا، خوایە ئەم تاقم وكۆمەلانە تێكشكێنە، (خوایە) بیان شكێنە و ترس و بیم بخەرە ناویانەوە))[3].

---

(١) كە موحەممەدە ﷺ.

(٢) بڕوانە: ٢٨١٨.

(٣) بیان هێنە لەرزە لە ترسانا پێیەكانیان خۆی نەگرێت لە زەویدا.

٤١١٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ وَنَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنَ الْغَزْوِ، أَوِ الْحَجِّ، أَوِ الْعُمْرَةِ، يَبْدَأُ فَيُكَبِّرُ ثَلاَثَ مِرَارٍ، ثُمَّ يَقُولُ: "لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهْوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ، لِرَبِّنَا حَامِدُونَ، صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ"[١].

٤١١٦- عەبدوڵلا ﷺ دەگێڕێتەوە: كە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بگەڕایەتەوە لە غەزا یا لە حەج یا لە عومرە سێ (اللَّهُ أكبرُ)ـی دەكرد، پاشان دەیفەرموو: (هیچ پەرستراوێكی بەهەق نیە جگە لە خوای تاك و تەنیا، كە هیچ هاوبەشێكی نییە، هەموو موڵك و دەسەڵات و سوپاس هەر بۆ ئەوە، وە ئەو بەسەر هەموو شتێكدا بەتوانایە، گەڕاینەوە تەوبەكارین خواپەرستین سوژدەبەرین سوپاسگوزارین بۆپەروەردگارمان، خوا بەڵێنەكەی بردەسەر و بەندەكەی خۆی (كە موحەممەد ﷺ) سەرخست و هەرخۆشی هەموو كۆمەڵەكانی تێكشكاند و بەزاندنی.

٣٢ - باب مَرْجِعِ النَّبِيِّ ﷺ مِنَ الأَحْزَابِ، وَمَخْرَجِهِ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ، وَمُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ

٤١١٧- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: لَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْخَنْدَقِ وَوَضَعَ السِّلاَحَ وَاغْتَسَلَ، أَتَاهُ جِبْرِيلُ ﷺ فَقَالَ: قَدْ وَضَعْتَ السِّلاَحَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْنَاهُ، فَاخْرُجْ إِلَيْهِمْ. قَالَ: "فَإِلَى أَيْنَ؟ ". قَالَ: هَا هُنَا. وَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْهِمْ[٢].

---

(١) بڕوانە: ١٧٩٧.

(٢) بڕوانە: ٤٦٣.

٣٢-باسی گەڕانەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە (جێگای جەنگی) تاقم و كۆمەڵەكان (بۆ ماڵی خۆی لە مەدینە) و ڕۆشتنی بۆ سەر بەنی قورەیزە و گەمارۆ دانیان

٤١١٧- هیشام لەباوكیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عائیشە ﵂ دەگێڕێتەوە دەڵێ: كاتێ پێغەمبەر ﷺ لە (غەزای) خەندەق گەڕایەوە، چەكەكەی دانا و خۆی شۆری جیبریل ﵇ هات بۆلای و فەرمووی: ئەوە بە ڕاستی چەكەكەت داناوە؟ وەڵڵاهی ئێمە دامان نەناوە دەی برۆ بۆ سەریان، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((دەی بۆ كوێ بڕۆم؟))فەرمووی: بۆ ئا ئەوەێ و ئاماژەی كرد بۆ بەنی قورەیزە، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بۆ سەریان.

٤١١٨- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ، عَنْ أَنَسٍ ﵁ قَالَ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى الْغُبَارِ سَاطِعًا فِي زُقَاقِ بَنِي غَنْمٍ، مَوْكِبِ جِبْرِيلَ حِينَ سَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ.

٤١١٨- ئەنەس ﵁ وتی: دەڵێی ئەو تەپو تۆزەی دەستە ڕەوەكەی جیبریل ﵇ كە بەرز بوو بۆوە لەكۆڵانەكانی بەنی غەنم بە پێش چاومەوەیە سەیری دەكەم، كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشت بۆ سەر بەنی قورەیزە.

٤١١٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الأَحْزَابِ «لاَ يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلاَّ فِي بَنِي قُرَيْظَةَ". فَأَدْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُعَنِّفْ وَاحِدًا مِنْهُمْ[1].

---

(١) بڕوانە: ٩٤٦.

٤١١٩- ئیبنو عومەر ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئەحزاب دا فەرمووی: ((هیچ كەس (نوێژی) عەسر نەكات لە بەنی قوڕەیزە نەبێت))، ئەنجا هەندێكیان لە ڕێگەدا نوێژی عەسریان بەسەردا هات، جا هەندێكیان وتیان نوێژی عەسر ناكەین تا نەگەینە بەنی قورەیزە، هەندێكیشیان وتیان بەڵكو نوێژەكەمان دەكەین ئەوەی نەویستووە لێمان كە (ئێوە دەیڵێن)، ئەنجا ئەوەی (هەردوو دەستەكە كردیان)، گێڕدرایەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەویش هیچ یەكیانی سەرزەنشت نەكرد.

٤١٢٠- حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي الأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ. وَحَدَّثَنِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَال: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ النَّخَلاَتِ، حَتَّى افْتَتَحَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ، وَإِنَّ أَهْلِي أَمَرُونِي أَنْ آتِيَ النَّبِيَّ ﷺ فَأَسْأَلَهُ الَّذِينَ كَانُوا أَعْطَوْهُ أَوْ بَعْضَهُ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ أَعْطَاهُ أُمَّ أَيْمَنَ، فَجَاءَتْ أُمُّ أَيْمَنَ فَجَعَلَتِ الثَّوْبَ فِي عُنُقِي تَقُولُ: كَلاَّ وَالَّذِى لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ لاَ يُعْطِيكَهُمْ وَقَدْ أَعْطَانِيهَا. أَوْ كَمَا قَالَتْ. وَالنَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ: "لَكِ كَذَا". وَتَقُولُ: كَلاَّ وَاللهِ. حَتَّى أَعْطَاهَا، حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ: "عَشَرَةَ أَمْثَالِهِ".أَوْكَمَا قَالَ[1].

٤١٢٠- ئەنەس ﷺ دەڵێ: پیاوی وا هەبوو چەند دار خورمایەكی دەدا بە پێغەمبەر ﷺ تا سامان و زەوی قورەیزە و نەزیری گرت و كەوتە دەست (ئەنەس دەڵێ:) وە كەس و كارم (دایكم) فەرمانی پێكردم كەبڕۆمە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و داوای ئەوانەی لێ بكەم كە ئەوان دابویانێ یان هەندێكی (ئەوەی دابویانێ)، بێگومان پێغەمبەریش ﷺ دابووی بە ئومو ئەیمەن، ئەنجا ئومونەیمەن هات و جلەكەمی لەملمەوە ئاڵاند و دەیوت: نەخێر سوێند بەو زاتەی هیچ پەرستراوێكی ڕاست نییە جگە لەو، پێغەمبەر ﷺ ئەو دار خورمایانەتان ناداتەوە ئەو تازە داوێتی بەمن- یان وەك ئەوەی ووت- پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: ((ئەوە بۆ تۆ (لە ماڵی خۆم))) (ئومو ئەیمەنیش)

---

(١) بروانە: ٢٦٣٠.

دەیوت: نەخێر سوێند بەخوا (ناتان دەمەوە)، هەتا پێغەمبەر ﷺ (دوو ئەوەندەی دایە) - وابزانم ئەنەس ووتی - بەقەد دە ئەوەندەی (کە دایکم دابویە ئومو ئەیمەن)، یان وەکو ئەمەی ووت.

٤١٢١- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ ﷺ يَقُول: نَزَلَ أَهْلُ قُرَيْظَةَ عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى سَعْدٍ، فَأَتَى عَلَى حِمَارٍ، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْمَسْجِدِ قَالَ لِلأَنْصَارِ: "قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ" أَوْ: "خَيْرِكُمْ". فَقَالَ: "هَؤُلاَءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ". فَقَالَ: تَقْتُلُ مُقَاتِلَتَهُمْ، وَتَسْبِي ذَرَارِيَّهُمْ. قَالَ: "قَضَيْتَ بِحُكْمِ اللَّهِ". وَرُبَّمَا قَالَ "بِحُكْمِ الْمَلِكِ"[1].

٤١٢١-ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەڵێ: خەڵکی (بەنی) قورەیزە بەحوکمی سەعدی کوڕی موعاز ﷺ ڕازی بوون، بۆیە پێغەمبەر ﷺ ناردی بە دوای سەعد دا، ئەویش بەسواری گوێدرێژێك هات، ئەنجا کە نزیك بویەوە لە مزگەوت فەرمووی بە ئەنصارییەکان: ((هەستن بەپیری گەورەکەتانەوە)) یان ((چاکترینتانەوە))، ئەنجا فەرمووی (بە سەعد): ((ئا ئەوانە ڕازی بوون بە حوکم و بڕیاری تۆ))، (سەعدیش) وتی: شەڕکەرەکانیان بکوژرێن و ژن و منالەکانیشیان بکرێنە کۆیلە، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((بە حوکمی خوا بڕیارتدا)) یان فەرمووی: ((بە حوکمی پادشا بڕیارت دا)).

٤١٢٢- حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: أُصِيبَ سَعْدٌ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، رَمَاهُ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ يُقَالُ لَهُ: حِبَّانُ ابْنُ الْعَرِقَةِ، رَمَاهُ فِي الأَكْحَلِ، فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْمَةً فِي الْمَسْجِدِ لِيَعُودَهُ مِنْ قَرِيبٍ، فَلَمَّا

(١) بڕوانە: ٣٠٤٣.

رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْخَنْدَقِ وَضَعَ السِّلاَحَ وَاغْتَسَلَ، فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ ﷺ وَهْوَ يَنْفُضُ رَأْسَهُ مِنَ الْغُبَارِ فَقَالَ: قَدْ وَضَعْتَ السِّلاَحَ وَاللَّهِ مَا وَضَعْتُهُ، اخْرُجْ إِلَيْهِمْ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "فَأَيْنَ؟ ". فَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ، فَأَتَاهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَنَزَلُوا عَلَى حُكْمِهِ، فَرَدَّ الْحُكْمَ إِلَى سَعْدٍ، قَالَ: فَإِنِّي أَحْكُمُ فِيهِمْ أَنْ تُقْتَلَ الْمُقَاتِلَةُ، وَأَنْ تُسْبَى النِّسَاءُ وَالذُّرِّيَّةُ، وَأَنْ تُقْسَمَ أَمْوَالُهُمْ. قَالَ هِشَامٌ: فَأَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ،أَنَّ سَعْدًا قَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيَّ أَنْ أُجَاهِدَهُمْ فِيكَ مِنْ قَوْمٍ كَذَّبُوا رَسُولَكَ ﷺ وَأَخْرَجُوهُ، اللَّهُمَّ فَإِنِّي أَظُنُّ أَنَّكَ قَدْ وَضَعْتَ الْحَرْبَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ، فَإِنْ كَانَ بَقِيَ مِنْ حَرْبِ قُرَيْشٍ شَيْءٌ، فَأَبْقِنِي لَهُ حَتَّى أُجَاهِدَهُمْ فِيكَ، وَإِنْ كُنْتَ وَضَعْتَ الْحَرْبَ فَافْجُرْهَا، وَاجْعَلْ مَوْتَتِي فِيهَا. فَانْفَجَرَتْ مِنْ لَبَّتِهِ، فَلَمْ يَرُعْهُمْ -وَفِي الْمَسْجِدِ خَيْمَةٌ مِنْ بَنِي غِفَارٍ- إِلاَّ الدَّمُ يَسِيلُ إِلَيْهِم، فَقَالُوا: يَا أَهْلَ الْخَيْمَةِ، مَا هَذَا الَّذِى يَأْتِينَا مِنْ قِبَلِكُمْ؟ فَإِذَا سَعْدٌ يَغْذُو جُرْحُهُ دَمًا، فَمَاتَ مِنْهَا ﷺ[١].

٤١٢٢- عائيشه ﵂ دەڵێ: له ڕۆژی غەزای خەندەقدا سەعد بریندار بوو، پیاوێكی قورەیشی تیری بۆ هاویشت كه پێی دەوترا حیبانی كوڕی عەریقه[٢] تیرەكه دابووی له شادەماری باڵی[٣]، جا پێغەمبەر ﷺ لەمزگەوتدا چادرێكی بۆ هەڵدا بۆ ئەوی زوو زوو سەردانی بكات، جا پێغەمبەری خوا ﷺ له غەزای خەندەق گەڕایەوە و چەكەكەی دانا و خۆی شۆری، ئەنجا جیبریل ﷺ هات بۆ خزمەتی و تەپو تۆزەكەی دەتەكاند بەسەریەوە بوو، وتی به (پێغەمبەر ﷺ) چەكەكەت داناوە، وەڵڵاهی من داما نەناوە، دەرچۆ بۆ سەریان پێغەمبەریش ﷺ ڕۆشت بۆ سەریان، ئەنجا (بەنو قورەیزە) بەو حوكمەی دای (دەربارەیان) ڕازی بوون، پێغەمبەریش ﷺ حوكم و بڕیارەكەی گێڕایەوە بۆ سەعد ﷺ (سەعدیش)

(١) بڕوانه: ٤٦٣.

(٢) عەریقه، ناوی دایكێتی.

(٣) به عەرەبی پێی دەڵێن (عرق الحياة) به كوردیش پێی دەڵێن (ڕەگی حەیات یان ڕەگی ژیان).

وتی: جا بەڕاستی من دەربارەیان بڕیار دەدەم، كە جەنگاوەرەكانیان بكوژرێن ومندالّ و ئافرەتەكانیان بكرێنە كۆیلە و مالّ و سامانیان دابەش بكرێت.

هیشام دەڵێ: باوكم بۆی گێڕامەوە لە عائیشەوە كە سەعد ﷺ وتی: خودایە بێگومان خۆت دەزانی هیچ كەس نییە بەقەد من پێی خۆش بێت كە جەنگی ئەو كەسانە بكات لە پێناو تۆدا كە باوەڕیان بە پێغەمبەرەكەت ﷺ نەكرد و شار بە دەریان كرد (لە مەككە)، خودایە من وا گومان دەبەم كەتۆ لە نێوان ئێمە و ئەواندا كۆتایت بە جەنگ هێناوە، جا ئەگەر جەنگی قوڕەیش هیچی ماوە ئەو بمهێڵی و نەممرێنی بۆ ئەو جەنگە، تا لە پێناو تۆدا جەنگ لە دژیان بكەم، خۆ ئەگەر كۆتاییت بە جەنگ هێنا برینەكەم بتەقێنە و بەو هۆیەوە بم مرێنە، ئیتر برینەكەی لە گەردن و ملیدا تەقی – لە مزگەوت دا چادرێكی بەنی غیفاری تیابوو- جا تەنها شتێك ڕای چڵەكاندن چۆڕاوگی خوێن بوو دەهات بۆ لایان، وتیان: ئەی خەڵكانی چادرەكە (ی پاڵمان) ئەم خوێنە چی یە لای ئێوە دێ بۆ لامان؟ كە سەیریان كرد سەعدە و برینەكەی خوێنی لەبەر دەڕوات، ئیتر بەهۆی ئەو برینەوە مرد ﷺ.

٤١٢٣- حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَال: أَخْبَرَنِي عَدِيٌّ أَنَّهُ سَمِعَ الْبَرَاءَ ﷺ قَال: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِحَسَّانَ "اهْجُهُمْ -أَوْ هَاجِهِمْ- وَجِبْرِيلُ مَعَكَ"[1].

٤١٢٣- عەدیی دەگێڕێتەوە كە لە بەرائی ﷺ بیست وتی: پێغەمبەر ﷺ بە حەسسانی ﷺ فەرموو: (((بە هۆنراوەكانت) هێرش بكەرە سەریان -یان هێرش بەرە بۆیان -جیبریلیش ﷺ لەگەڵتدایە و پشتیوانتە)).

(١) بڕوانە: ٣٢١٣.

٤١٢٤ - وَزَادَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِت، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ قُرَيْظَةَ لِحَسَّانَ بْنِ ثَابِت: "اهْجُ الْمُشْرِكِينَ، فَإِنَّ جِبْرِيلَ مَعَكَ"[١].

٤١٢٤- ئیبراهیمی كوڕی تەهمان ئەم زیادەی گێڕاوەتەوە لە شەیبانییەوە ئەویش لە عەدیی كوڕی سابیتەوە لە بەرائی كوڕی عازیبەوە ﷺ دەگێڕێتەوە، وتی: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (غەزای بەنی) قورەیزە دا بە حەسسانی كوڕی سابیتی فەرموو: ((بتپەرستان داشۆرە ڕیسوایان كە جا دڵنیابە جیبریلیت ﷺ لەگەڵدایە و پشتیوانتە)).

٣٣ - بَابُ غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ

وَهْيَ غَزْوَةُ مُحَارِبِ خَصَفَةَ مِنْ بَنِي ثَعْلَبَةَ مِنْ غَطَفَانَ، فَنَزَلَ نَخْلاً. وَهْيَ بَعْدَ خَيْبَرَ، لأَنَّ أَبَا مُوسَى جَاءَ بَعْدَ خَيْبَرَ.

٣٣ - باسی غەزای زاتو ڕیقاع [٢]

غەزای زاتو ڕیقاع لە دژی موحاربی خەصەفە بوو كە لە بەنی سەعلەبەیە لە غەتەفان، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لە نەخلە[٣] (سوپاكەی) دابەزی، ئەم غەزایە پاش (غەزای) خەیبەر بوو، چونكە ئەبو موسا ﷺ پاش (غەزای) خەیبەر هات (گەڕایەوە لە حەبەشەوە و پاش خەیبەر بەشداری غەزای زاتو ڕیقاعی كرد).

٤١٢٥- وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ: أَخْبَرَنَا عِمْرَانُ العَطَّارُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ فِي غَزْوَةِ السَّابِعَةِ غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ[٤].

---

(١) بڕوانە: ٣٢١٣.

(٢) زاتو ڕیقاع: واتە: خاوەن پەڕۆكان، بۆیە بەو ناوە ناونرا جەنگاوەر مسوڵمانەكان پێڵاویان لە پێدا نەما و پەڕۆیان پێچا لە پێكانیان، ئیتر بۆیە بەو ناوەوە ناونرا. سەیری فەرمودەی (٤١٢٨)ی صەحیحی بوخاری كە.

(٣) جێگایەكە دوو ڕۆژ ڕێگا لە مەدینەوە دوورە، لە شێوێكدایە كە پێی دەڵێن: شەرغ. بڕوانە، فتح الباری، ٩/ ٥٣٢.

(٤) بڕوانە: ٤١٢٦، ٤١٢٧، ٤١٣٠، ٤١٣٧.

-قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الْخَوْفَ بِذِي قَرَدٍ.

٤١٢٥- جابیری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی (کاتی) ترسی بۆ هاوەڵانی کرد لە غەزای حەوتەم دا، کە غەزای زاتو ڕیقاع بوو.

-ئیبنو عەبباس ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی لە زی قەرەد[1] کرد.

٤١٢٦ - وَقَالَ بَكْرُ بْنُ سَوَادَةَ: حَدَّثَنِي زِيَادُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّ جَابِرًا حَدَّثَهُم: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ بِهِمْ يَوْمَ مُحَارِبٍ وَثَعْلَبَةَ[2].

٤١٢٦- ئەبو مووسا دەگێڕێتەوە کە جابیر ﷺ بۆی گێڕانەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (جەنگی) موحاریب و سەعلەبەدا نوێژی ترسی بۆ کردن کە (غەزای زاتو ڕیقاعە).

٤١٢٧ - وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاق: سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ كَيْسَان، سَمِعْتُ جَابِرًا: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى ذَاتِ الرِّقَاعِ مِنْ نَخْلٍ فَلَقِيَ جَمْعًا مِنْ غَطَفَانَ، فَلَمْ يَكُنْ قِتَالٌ، وَأَخَافَ النَّاسُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ رَكْعَتَيِ الْخَوْفِ[3].

-وَقَالَ يَزِيد: عَنْ سَلَمَةَ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ الْقَرَدِ[4].

٤١٢٧- وەهبی کوڕی کەیسان دەڵێ: لە جابیرم ﷺ بیست دەیوت: پێغەمبەر ﷺ لە نەخل[5] دەرچوو بۆ غەزای زاتو ڕیقاع و بەکۆمەڵێ لە غەتەفان گەشت و جەنگ ڕووی نەدا لەگەڵیاندا، بەڵام یەکتریان ترساند، بۆیە پێغەمبەر (ﷺ دوو ڕکات نوێژی ترسی کرد (بۆ هاوەڵان لە جیاتی چوار ڕکات).

---

(١) (ذی قرد) شوێنێکە ڕۆژێك لە مەدینەوە دوورە لە نزیك غەتەفانەوە. بڕوانە: فتح الباری: ۹/ ٥٣٤.

(٢) بڕوانە: ٤١٢٥.

(٣) بڕوانە: ٤١٢٥.

(٤) بڕوانە: ٤١٩٤.

(٥) شوێنێکە دوو ڕۆژ ڕێگا لە مەدینەوە دوورە لە وڵاتی غەتەفان. لە شێوێکدایە کە پێی دەڵێن: شەرغ. بڕوانە: فتح الباری: ۹/ ٥٣٢.

یەزید لە سەلەمەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: بەشداری غەزام كرد لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ لە ڕۆژی غەزای قەرەددا.

٤١٢٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَزَاةٍ وَنَحْنُ سِتَّةُ نَفَرٍ بَيْنَنَا بَعِيرٌ نَعْتَقِبُهُ، فَنَقِبَتْ أَقْدَامُنَا وَنَقِبَتْ قَدَمَايَ وَسَقَطَتْ أَظْفَارِي، وَكُنَّا نَلُفُّ عَلَى أَرْجُلِنَا الْخِرَقَ، فَسُمِّيَتْ غَزْوَةَ ذَاتِ الرِّقَاعِ، لِمَا كُنَّا نَعْصِبُ مِنَ الْخِرَقِ عَلَى أَرْجُلِنَا.وَحَدَّثَ أَبُو مُوسَى بِهَذَا، ثُمَّ كَرِهَ ذَاكَ، قَالَ: مَا كُنْتُ أَصْنَعُ بِأَنْ أَذْكُرَهُ. كَأَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يَكُونَ شَيْءٌ مِنْ عَمَلِهِ أَفْشَاهُ.

٤١٢٨- ئەبو بوردە لە ئەبو مووساوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ڕۆشتین بۆغەزایەك، ئێمە شەش كەس بووین بەهەموومان وشترێكمان پێبوو، بەنۆرە سواری دەبووین، پێیەكانمان بریندار بوون، منیش پێیەكانم بریندار بوون و نینۆكەكانی قاچم كەوتن، هەمووومان پارچە پەڕۆمان ئەپێچا لە پێیەكانمان، بۆیە ئەو (غەزا) ناونرا بە غەزای پەڕۆكان، لەبەر ئەوەی پارچە پەڕۆمان دەپێچا لە پێیەكانمان[1].

(بەهەمان سەنەدی پێشوو) ئەبو موسا ﷺ ئەو فەرموودەی گێڕایەوە، پاشان بە باشی نەدەزانی باسی خۆی بكات، وتی: ئیتر من ئەو كارە ناكەم كە ئەو باسە بگێڕمەوە. هەر وەك بە باشی نەزانیبێ شتی نهێنی لەو كردەوەیەیدا بووبێ بڵاوی بكاتەوە.

٤١٢٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَّاتٍ، عَمَّنْ شَهِدَ رَسُولَ اللَّهِ يَوْمَ ذَاتِ الرِّقَاعِ صَلَّى صَلاَةَ الْخَوْفِ، أَنَّ طَائِفَةً صَفَّتْ مَعَهُ،

---

(١) بەهۆی ئەوەی پێڵاویان لە پێدا نەبوو پێیەكانیان پێستی پێوە نەماوە و بریندار ببوو.

وَطَائِفَةٌ وُجَاهَ الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِالَّتِي مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ ثَبَتَ قَائِمًا وَأَتَمُّوا لأَنْفُسِهِم، ثُمَّ انْصَرَفُوا، فَصَفُّوا وُجَاهَ الْعَدُوِّ، وَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الأُخْرَى فَصَلَّى بِهِمِ الرَّكْعَةَ الَّتِي بَقِيَتْ مِنْ صَلاَتِهِ، ثُمَّ ثَبَتَ جَالِسًا، وَأَتَمُّوا لأَنْفُسِهِمْ، ثُمَّ سَلَّمَ بِهِمْ.

٤١٢٩- صاڵحی کوڕی خەووات دەگێڕێتەوە لە کەسێکەوە کە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ئامادەی غەزای ڕۆژی زاتوڕیقاع بووە (دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ) نوێژی ترسی کرد کە کۆمەڵێ (لە هاوەڵان لە پشتیەوە) لەگەڵیدا ڕیز بوون ڕوو بە دوژمن وەستان، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ ڕکاتێکی کرد بەو کۆمەڵەی لەگەڵیدا بوون، لە پاشان (هەستایەوە و) بە پێوە وەستا و ئەوان نوێژی خۆیان بۆ خۆیان تەواو کرد[1]، پاشان ڕۆشتن و ڕووبەڕووی دوژمن بەڕیز وەستان، ئەوسا کۆمەڵەکەی تر هاتن و ئەو ڕکاتەی بۆکردن کە (پێغەمبەر ﷺ) ما بووی لە نوێژەکەی، پاشان (پێغەمبەر ﷺ) بە دانیشتویی (لە تەحیات دا) مایەوە، ئەوان بۆ خۆیان نوێژەکەیان (ڕکاتی دووهەمیان) تەواو کرد، لە پاشان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ سەلامیان دایەوە.

٤١٣٠ - وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ قَال: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِنَخْلٍ. فَذَكَرَ صَلاَةَ الْخَوْفِ[2]. قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ أَحْسَنُ مَا سَمِعْتُ فِي صَلاَةِ الْخَوْفِ. تَابَعَهُ اللَّيْثُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَدَّثَه: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ فِي غَزْوَةِ بَنِي أَنْمَارٍ.

٤١٣٠- جابیر ﷺ دەڵێ: ئێمە لە نەخل لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووین، ئەنجا (جابیر) باسی نوێژی ترسی کرد (کە پێغەمبەر ﷺ لەو غەزایەدا کردی)[3].

---

(١) ڕکاتی دووهەمیان کرد و سەلامیان دایەوە.

(٢) بڕوانە: ٤١٢٥.

(٣) ڕکاتی دووهەمیان کرد وسەلامیان دایەوە. مەبەستی بوخاری لەم گێڕانەوەی دووهەمی جابیر ئەوەیە کە ئەو غەزایە نوێژی ترسی تێدا کرد غەزای زاتو ڕیقاع بوو.

وە مالیك دەڵێ: ئەم فەرموودەیە[1] چاكترین فەرموودەیە دەربارەی نوێژی ترس بیستبێتم.

لەیس گێڕاویەتیەوە لە هیشامەوە ئەویش لە زەیدی كوڕی ئەسلەمەوە كە قاسیمی كوڕی موحەممەد[2] ئەم فەرموودەی بۆی گێڕایەوە و پاڵپشتی (گێڕانەوەكەی موعاز) دەكات، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ نوێژ (ی ترسی) كرد لە غەزای بەنی ئەنماردا.

٤١٣١- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الأَنْصَارِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَّاتٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ قَالَ: يَقُومُ الإِمَامُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ، وَطَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَهُ، وَطَائِفَةٌ مِنْ قِبَلِ الْعَدُوِّ وُجُوهُهُمْ إِلَى الْعَدُوِّ، فَيُصَلِّي بِالَّذِينَ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ يَقُومُونَ، فَيَرْكَعُونَ لأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً، وَيَسْجُدُونَ سَجْدَتَيْنِ فِي مَكَانِهِمْ، ثُمَّ يَذْهَبُ هَؤُلاَءِ إِلَى مَقَامِ أُولَئِكَ فَيَرْكَعُ بِهِمْ رَكْعَةً، فَلَهُ ثِنْتَانِ، ثُمَّ يَرْكَعُونَ وَيَسْجُدُونَ سَجْدَتَيْنِ.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَّاتٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ .

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ يَحْيَى، سَمِعَ الْقَاسِمَ، أَخْبَرَنِي صَالِحُ بْنُ خَوَّاتٍ، عَنْ سَهْلٍ حَدَّثَهُ قَوْلَهُ.

٤١٣١- ساڵحی كوڕی خەووات لە سەهلی كوڕی ئەبی حەسمەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێشنوێژی ڕوو بە قیبلە دەوەستێت، دەستەیەك لە موجاهیدان لەگەڵیدا دەوەستن، دەستەیە كیشیان لە ڕووی دوژمندان، ڕوویان لە دوژمنە، ئەنجا

(١) فەرموودەی (٤١٢٩)ی بوخاری مەبەستە.

(٢) كوڕی ئەبو بەكری صدیق ﷺ. كەواتە قاسیم كوڕەزای ئەبوبەكری صدیقە ﷺ.

(پێشنوێژ) ڕكاتێك دەكات بەوانەی لەگەڵیدان، له پاشان ئەو كەسانه هەڵدەسنەوە و بۆخۆیان (بەبێ پێشنوێژ) كڕنوشێكی تر دەبەن، وە له شوێنی خۆیاندا دوو سوژدە دەبەن[1]، له پاشان ئا ئەوانه دەڕۆن بۆ شوێنی ئەوانه (ئەنجا ئەوانەش دێن و پێشنوێژ) یەك ڕكاتیان لەگەڵدا دەكات كه بۆ پێشنوێژ[2] دوو ڕكات دەكات، له پاشان (دەستەی دووهەم) كڕنوشێك و دوو سوژدەی تر دەبەن، (ئەنجا لەگەڵ پێشنوێژدا سەلام دەدەنەوە).

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) موسەددە بۆی گێڕاینەوە وتی: یەحیا بۆی گێڕاینەوە له شوعبەوە له عەبدوڕەحمانی كوڕی قاسیمەوە له باوكیەوە له صالحی كوڕی خەوواتەوە له سەهلی كوڕی ئەبی حەسمەوە گێڕایەوە، ئەویش له پێغەمبەرەوە ﷺ (هاوشێوەی وتەكەی پێشووی گێڕایەوە)، وەموحەممەدی كوڕی عەبدوڵلا بۆی گێڕامەوە و وتی: ئیبنو ئەبی حازیم بۆی گێڕامەوە له یەحیاوە كه له قاسیمی بیستووە، وتی: صالحی كوڕی خەووات بۆی گێڕامەوە له سەهلەوە وێنەی وتەكەی پێشووی[3] بۆگێڕایەوە.

٤١٣٢- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ ﷺ قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قِبَلَ نَجْدٍ، فَوَازَيْنَا الْعَدُوَّ فَصَافَفْنَا لَهُمْ[4].

٤١٣٢- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: له خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ بەشداری غەزایەكم كرد ڕوو بە نەجد ڕۆشتین و ئەنجا بەرانبەریان وەستاین، جا ڕیزمان بەست له ڕوویاندا[5].

---

(١) كەواته ڕكاتێكیان لەگەڵ ئیمام كرد وخۆشیان به بێ ئیمام ڕكاتێكیان كرد.

(٢) پێغەمبەر ﷺ.

(٣) نوێژی ترسی پێغەمبەر ﷺ به هاوەڵان فەرموودەی (٤١٣١).

(٤) بڕوانه: ٩٤٢.

(٥) واته دەستەیەكیان به ڕیز له ڕوویاندا وەستان و دەستەكەی تریان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسیان كرد.

٤١٣٣- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى بِإِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ، وَالطَّائِفَةُ الأُخْرَى مُوَاجِهَةُ الْعَدُوِّ، ثُمَّ انْصَرَفُوا، فَقَامُوا فِي مَقَامِ أَصْحَابِهِمْ، فَجَاءَ أُولَئِكَ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً، ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ، ثُمَّ قَامَ هَؤُلاَءِ فَقَضَوْا رَكْعَتَهُم. وَقَامَ هَؤُلاَءِ فَقَضَوْا رَكْعَتَهُمْ[1].

٤١٣٣- سالیمی كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی عومەر، لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ پێشنوێژی كرد بۆیەكێك لە دوو دەستەكە، دەستەكەی كەیان ڕوو بەڕووی دوژمن وەستا بوون، لە پاشان ئەوان (ەی نوێژەكەیان كرد) ڕۆشتن لە شوێنی هاوڕێكانیان (ڕوو بەڕووی دوژمن) وەستان، ئەوسا ئەوانی تر هاتن و (پێغەمبەر ﷺ) ڕكاتێكی لەگەڵدا كردن پاشان (پێغەمبەر ﷺ) سەلامی دایەوە، لە پاشان ئا ئەوانە (دەستەی یەكەم) هەستان و ڕكاتەكەی تریان كرد، وە ئا ئەوانەش (دەستەی دووهەم) هەستان و ڕكاتەكەی تریان كرد[2].

٤١٣٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي سِنَانٌ وَأَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ جَابِرًا أَخْبَرَ أَنَّهُ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قِبَلَ نَجْدٍ[3].

٤١٣٤- سینان و ئەبو سەلەمە هەردووكیان لە جابیرەوە ﷺ دەگێڕنەوە كە وتی: خۆی لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ ڕۆشت بۆ غەزایەك ڕوو بە نەجد.

٤١٣٥- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَتِيقٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سِنَانِ بْنِ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قِبَلَ نَجْدٍ، فَلَمَّا قَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَفَلَ مَعَهُ، فَأَدْرَكَتْهُمُ الْقَائِلَةُ فِي وَادٍ كَثِيرِ

(١) بڕوانە: ٩٤٢.

(٢) هەر دەستەیەكیان یەكسەر بە دوای ڕكاتی یەكەمدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ كردوویانە ڕكاتی دووەمیان بە دوایدا كردووە.

(٣) بڕوانە: ٢٩١٠.

الْعِضَاهِ، فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الْعِضَاهِ يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ، وَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَحْتَ سَمُرَةٍ، فَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ، قَالَ جَابِرٌ فَنِمْنَا نَوْمَةً، ثُمَّ إِذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُونَا، فَجِئْنَاه، فَإِذَا عِنْدَهُ أَعْرَابِيٌّ جَالِسٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ سَيْفِي، وَأَنَا نَائِمٌ فَاسْتَيْقَظْتُ، وَهْوَ فِي يَدِهِ صَلْتًا، فَقَالَ لِي مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قُلْتُ اللَّهُ. فَهَا هُوَ ذَا جَالِسٌ". ثُمَّ لَمْ يُعَاقِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ[1].

٤١٣٥- سینانی كوڕی ئەبو سینانی دوئەلی دەگێڕێتەوە كە جابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ بۆی گێڕایەوە كە خۆی لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕوو بە نەجد ڕۆشت بۆ غەزایەك، جا كە پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە ئەویش لە خزمەتیدا گەڕایەوە، جا كاتی نیوەڕۆ گەشتنە شیوێك درەختی دڕكاوی زۆری هەبوو، پێغەمبەری خواش ﷺ دابەزی و لایدا خەڵكەكە بڵاومیان كرد بەناو درەختەكاندا بۆسێبەری درەخت دەگەڕان، پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژێر درەختێكی دڕكاویدا دانیشت و شمشێرەكەی بەدرەختەكەدا هەڵواسی، جابیر دەڵێ: جا سەر خەوێكمان شكاند ئەنجا لە پڕ گوێمان لێ بوو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگمان دەكات و ئێمەش ڕۆشتینە خزمەتی، دەبینین عەرەبێكی دەشتەكی لە خزمەتیدا دانیشتووە فەرمووی: ((لەكاتێكدا لە خەودا بوو ئەم كابرایە شمشێرەكەمی لەكێلانەكەی دەرهێناوە، كە خەبەرم بویەوە دەبینم شمشێرەكەی بە ڕووتی (بێ كێلان) بە دەستەوەیە دەڵێ: كێ دەتپارێزێ لە من؟ منیش وتم: خودا، جا ئەوەتا دانیشتووە))، (پاش ئەوە) پێغەمبەری خوا ﷺ سزای نەدا و هیچی لێ نەكرد.

٤١٣٦ - وَقَالَ أَبَان: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرٍ قَال: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِذَاتِ الرِّقَاعِ، فَإِذَا أَتَيْنَا عَلَى شَجَرَةٍ ظَلِيلَةٍ تَرَكْنَاهَا لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(١) بروانە: ٢٩١٠.

وَسَيْفُ النَّبِيِّ ﷺ مُعَلَّقٌ بِالشَّجَرَةِ فَاخْتَرَطَهُ، فَقَالَ: تَخَافُنِي؟ قَالَ: "لاَ". قَالَ: فَمَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قَالَ: "اللَّهُ". فَتَهَدَّدَهُ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ، وَأُقِيمَتِ الصَّلاَةُ فَصَلَّى بِطَائِفَةٍ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ تَأَخَّرُوا، وَصَلَّى بِالطَّائِفَةِ الأُخْرَى رَكْعَتَيْنِ، وَكَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَرْبَعٌ وَلِلْقَوْمِ رَكْعَتَيْنِ.

وَقَالَ مُسَدَّدٌ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ: اسْمُ الرَّجُلِ غَوْرَثُ بْنُ الْحَارِثِ، وَقَاتَلَ فِيهَا مُحَارِبَ خَصَفَةَ[1].

٤١٣٦- جابیر ﷺ دەڵێ: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووین لە (غەزای) زاتو ڕیقاع دا، جاهەر بڕۆشتی نایەتە لای درەختێك سێبەرەكەی چڕ بوایە وازمان لێ دەهێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ، جا پیاوێك هات و شمشێرەكەی پێغەمبەریش ﷺ هەڵواسرابوو بە درەختەكەدا، كابرا یەكسەر لە كێلانەكەی دەریهێنا و وتی: (بە پێغەمبەر ﷺ) لێم دەترسیت ؟ ئەویش فەرمووی: ((نەخێر))، وتی: دەی كێ دەتپارێزێ لەمن ؟ فەرمووی: ((خوا)) ئەنجا هاوەڵان ﷺ هەڕەشەیان لە كابرا كرد، ئەنجا نوێژ كرا و (پێغەمبەر ﷺ) بە دەستەیەك دوو ڕكاتی كرد، لە پاشان ڕۆشتنە دواوە (بۆ ڕووی دوژمن) بە دەستەكەی تریان دوو ڕكاتی كرد، بۆ پێغەمبەر ﷺ چوار ڕكات بوو بۆ خەڵكەكە (هەردوو دەستەكە) دوو ڕكات بوو (ئیمامی بوخاری دەڵێ): موسەددەد لە ئەبو عوانەوە دەگێڕێتەوە لە ئەبو بیشرەوە دەڵێ: ناوی ئەو پیاوە (بتپەرستە) غەوسی كوڕی حاریس بوو كە (پێغەمبەر ﷺ) لەو غەزادا دژی موحاریبی حەصەفە جەنگا.

٤١٣٧ - وَقَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِنَخْلٍ فَصَلَّى الْخَوْفَ[2].

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ غَزْوَةَ نَجْدٍ صَلاَةَ الْخَوْفِ. وَإِنَّمَا جَاءَ أَبُو هُرَيْرَةَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ أَيَّامَ خَيْبَرَ[3].

---

(١) بڕوانە: ٢٩١٠.

(٢) بڕوانە: ٤١٢٥.

(٣) بڕوانە: ٤١٢٥.

٤١٣٧- ئەبو زوبەیر لە جابیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە و دەڵێ: ((ئێمە لە نەخلەدا لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ بووویین نوێژی ترسی كرد)). وە ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: ((لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ لە غەزای نەجد نوێژی ترسم كرد))، وە بێگومان ئەبو هورەیرە ﷺ لە ڕۆژانی (غەزای) خەیبەردا هات[1].

٣٤ - بابُ غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ مِنْ خُزَاعَةَ، هِيَ غَزْوَةُ الْمُرَيْسِيعِ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: وَذَلِكَ سَنَةَ سِتٍّ. وَقَالَ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ: سَنَةَ أَرْبَعٍ. وَقَالَ النُّعْمَانُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: كَانَ حَدِيثُ الإِفْكِ فِي غَزْوَةِ الْمُرَيْسِيعِ.

٣٤- باسی غەزای بەنی موصتەلیق كە بەشێكە لە خوزاعە كە غەزای مورەیسیعە[2]

ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: ئەو غەزا لە ساڵی شەشی كۆچیدا ڕوویدا. وە موسای كوڕی عوقبە دەڵێ: لە ساڵی چواری كۆچیدا بووە - وە نوعمانی كوڕی ڕاشید لەزوهری یەوە گێڕاویەتیەوە: كە بەسەرهاتی بوهتان كردنەكە (بۆ عائیشە ﷺ) لە غەزای مورەیسیعدا بوو.

٤١٣٨- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنِ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ أَنَّهُ قَالَ: دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَرَأَيْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ فَجَلَسْتُ إِلَيْهِ، فَسَأَلْتُهُ عَنِ الْعَزْلِ، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، فَأَصَبْنَا سَبْيًا مِنْ سَبْيِ الْعَرَبِ، فَاشْتَهَيْنَا النِّسَاءَ

---

(١) كەواتە، زاتو ڕیقاع پاش غەزای خەیبەر بووە بە پێی قسەی ئەبو هورەیرە ﷺ.

(٢) واتە، دوو ناوی هەیە بە ناو تیرە و تایفەكەوە وە بە ناوی شوێنەكەوە.

وَاشْتَدَّتْ عَلَيْنَا الْعُزْبَةُ، وَأَحْبَبْنَا الْعَزْلَ، فَأَرَدْنَا أَنْ نَعْزِلَ، وَقُلْنَا نَعْزِلُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا قَبْلَ أَنْ نَسْأَلَهُ؟! فَسَأَلْنَاهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: "مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لاَ تَفْعَلُوا، مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَائِنَةٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلاَّ وَهِيَ كَائِنَةٌ"[1].

٤١٣٨- ئەبو موحەیریز دەگێڕێتەوە دەڵێ: چوومە مزگەوت و ئەبو سەعیدی خودریم ﷺ بینی و لە لایدا دانیشتم، جا دەربارەی (عَزْل)[2] پرسیارم لێ کرد، ئەبو سەعیدیش ﷺ وتی: لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆشتین بۆ غەزای بەنی موصتەلیق، جا ژنانی نازدارانی عەرەبمان بەتاڵانی گرت، ئینجا زۆر حەزمان لە (سەرجێی) ژنان بوو بێ ژنی و دوور لەهاوسەری زۆری بۆ هێنابووین، حەزیشمان لە (عَزْل) بوو، بۆیە ویستمان (عَزْل) بکەین لە ناو خۆماندا وتمان چۆن (عَزْل) بکەین، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ناوماندایە پێش ئەوەی پرسیاری لێ بکەین ؟، بۆیە ئەو پرسیارەمان لێ کرد و ئەویش فەرمووی: ((هیچتان لەسەر نییە ئەگەر ئەو کارە بکەن، چونکە هەرکەسێك تا ڕۆژی دوایی خوا (نوسیبێتی) بێ هەر دەبێت)).

٤١٣٩- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ غَزْوَةَ نَجْدٍ، فَلَمَّا أَدْرَكَتْهُ الْقَائِلَةُ وَهُوَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِضَاهِ، فَنَزَلَ تَحْتَ شَجَرَةٍ وَاسْتَظَلَّ بِهَا وَعَلَّقَ سَيْفَهُ، فَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الشَّجَرِ يَسْتَظِلُّونَ، وَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ إِذْ دَعَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَجِئْنَا، فَإِذَا أَعْرَابِيٌّ قَاعِدٌ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: "إِنَّ هَذَا أَتَانِي وَأَنَا نَائِمٌ، فَاخْتَرَطَ سَيْفِي، فَاسْتَيْقَظْتُ، وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِي مُخْتَرِطٌ صَلْتًا، قَالَ: مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قُلْتُ اللَّهُ. فَشَامَهُ، ثُمَّ قَعَدَ، فَهُوَ هَذَا". قَالَ: وَلَمْ يُعَاقِبْهُ رسول الله ﷺ[3].

---

(١) بڕوانە: ٢٢٢٩.

(٢) عزل، واتە، گرتنەوەی مەنییە و ڕشتنیەتی یا فڕێدانێتی لە دەرەوەی منداڵدانی ئافرەت لە کاتی جوتبووندا، بۆ ئەوەی مەنی پیاوەکە نەڕژێتە منداڵدانی ئافرەتەکەوە بۆ ئەوەی سکی نەبێت. بڕوانە : إرشاد الساری، ٩/١٧٢.

(٣) بڕوانە: ٢٩١٠.

٤١٣٩- جابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆشتین بۆغەزای نەجد، جا كاتێ قرچەی گەرمای (نیوەڕۆی) بەسەردا هات، لەو كاتەدا بوو درەختی دڕكاوی زۆری هەبوو، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لە ژێر درەختێكدا دابەزی چووە سێبەرەكەی و شمشێرەكەی (پیا) هەڵواسی، ئەوسا خەڵكەكە بڵاومیان لێ كرد بە دوای سێبەردا دەگەڕان، لە كاتێكدا ئابەو جۆرە بووین لە ناكاو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی كردین و ئێمەش چووینە خزمەتی، دەبینین عەرەبێكی دەشتەكی لەبەردەمیدا دانیشتووە و فەرمووی: ((بێگومان ئەم كابرا هاتە لام كە من خەوتبووم، شیرەكەمی دەركێشا، منیش لەخەو هەستام ئەو بەسەر سەرمەوە وەستاوە شیرەكەی دەركێشاوە و بە ڕووتی (بەدەستیەوەیە) وتی: كێ لەمن دەتپارێزێ ؟ وتم خوا، ئیتر شیرەكەی خستەوە كێلانەكەی و لە پاشان دانیشت ئا ئەوە ئەو كەسەیە))، (جابیر) دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ سزای نەدا و تۆڵەی نەكردەوە.

٣٥- بابُ غَزْوَةِ أَنْمَارٍ

٤١٤٠- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُرَاقَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي غَزْوَةِ أَنْمَارٍ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ، مُتَوَجِّهًا قِبَلَ الْمَشْرِقِ مُتَطَوِّعًا.

٣٥- باسی غەزای ئەنمار[1]

٤١٤٠- جابیری كوڕی عەبدوڵلای ئەنصاری ﷺ دەڵێ: بە چاوی خۆم لە غەزای ئەنماردا پێغەمبەرم ﷺ بینی بە سواری وڵاغەكەیەوە ڕووی بەرەوە ڕۆژهەڵات بوو نوێژی سوننەتی دەكرد.

---

(١) ئەنمار، ناوی قەبیلەیەكە كە پێیان دەوترێ بەنی ئەنمار. بڕوانە : إرشاد الساري، ١٧٣/٩.

٣٦ - بابُ حَدِيثُ الإِفْكِ

وَالأَفَكِ بِمَنْزِلَةِ النَّجْسِ وَالنَّجَسِ. يُقَال: إِفْكُهُم وأَفْكُهُم وأَفَكَهُم فمن قال أفَكَهُم يقول صَرفَهم عن الإيمان وكَذَبَهُم كما قال: ﴿ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾ ﴾ الذاريات، يُصرَفُ عنه من صُرِفَ.

٣٦- باسی بەسەرهاتی بوهتانەكە (ی كرا بۆ عائیشە (ڕەزای خوای لیٚ بیٚ))

(الإِفْكُ) همزەكەی ژێری هەبیٚ یان (الأَفْكُ) هەمزەكەی سەری هەبیٚ) لە كێشدا وەك (النِّجْس) و (النَجَس) وان، دەوترێت: (إِفْكُهُم وأَفْكُهُم وأَفَكُهُم)[١]، جا ئەوەی بلیٚ: (أَفَكَهُم)[٢] دەلیٚ: یانی لە باوەڕ لایدان و وەری گەڕاندن و بەدرۆی خستنەوە، وەكو خوای گەورە دەفەرمووێ: ﴿ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾ ﴾ ئەو كەسە لادەدرێت لە ئیمان كە لادراوە.

٤١٤١- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا، وَكُلُّهُمْ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنْ حَدِيثِهَا، وَبَعْضُهُمْ كَانَ أَوْعَى لِحَدِيثِهَا مِنْ بَعْضٍ وَأَثْبَتَ لَهُ اقْتِصَاصًا، وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْ كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمُ الْحَدِيثَ الَّذِى حَدَّثَنِي عَنْ عَائِشَةَ، وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا، وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ، قَالُوا: قَالَتْ عَائِشَةُ:

---

(١) واتە: (إِفْكُهُم وأَفْكُهُم) هەمزەكە ژێر یان سەری هەبێت، وە پیتی فێیەكەش لە هەردووكیاندا بزوێنی هەبێت، و (أَفَكَهُم) كە هەمزەكە و فێیەكەش هەردووكیان سەریان هەبێت .

(٢) واتە: كردوویەتی بە فیعلی ڕابردوو.

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَقْرَعَ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ، فَأَيُّهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا، خَرَجَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَهُ. قَالَتْ عَائِشَةَ: فَأَقْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ فِيهَا سَهْمِي، فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ، فَكُنْتُ أُحْمَلُ فِي هَوْدَجِي وَأُنْزَلُ فِيهِ، فَسِرْنَا حَتَّى إِذَا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ غَزْوَتِهِ تِلْكَ وَقَفَلَ وَ دَنَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ قَافِلِينَ، آذَنَ لَيْلَةً بِالرَّحِيلِ، فَقُمْتُ حِينَ آذَنُوا بِالرَّحِيلِ فَمَشَيْتُ حَتَّى جَاوَزْتُ الْجَيْشَ، فَلَمَّا قَضَيْتُ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى رَحْلِي، فَلَمَسْتُ صَدْرِي، فَإِذَا عِقْدٌ لِي مِنْ جَزْعِ ظَفَارِ قَدِ انْقَطَعَ، فَرَجَعْتُ فَالْتَمَسْتُ عِقْدِي، فَحَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ. قَالَتْ: وَأَقْبَلَ الرَّهْطُ الَّذِينَ كَانُوا يُرَحِّلُونِي فَاحْتَمَلُوا هَوْدَجِي، فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِي الَّذِى كُنْتُ أَرْكَبُ عَلَيْهِ، وَهُمْ يَحْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ، وَكَانَ النِّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَمْ يَهْبُلْنَ وَلَمْ يَغْشَهُنَّ اللَّحْمُ، إِنَّمَا يَأْكُلْنَ الْعُلْقَةَ مِنَ الطَّعَامِ، فَلَمْ يَسْتَنْكِرِ الْقَوْمُ خِفَّةَ الْهَوْدَجِ حِينَ رَفَعُوهُ وَحَمَلُوهُ، وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ، فَبَعَثُوا الْجَمَلَ فَسَارُوا، وَوَجَدْتُ عِقْدِى بَعْدَ مَا اسْتَمَرَّ الْجَيْشُ، فَجِئْتُ مَنَازِلَهُمْ وَلَيْسَ بِهَا مِنْهُمْ دَاعٍ وَلاَ مُجِيبٌ، فَتَيَمَّمْتُ مَنْزِلِي الَّذِي كُنْتُ بِهِ، وَظَنَنْتُ أَنَّهُمْ سَيَفْقِدُونِي فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ، فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنْزِلِي غَلَبَتْنِي عَيْنِي فَنِمْتُ، وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ الْمُعَطَّلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذَّكْوَانِيُّ مِنْ وَرَاءِ الْجَيْشِ، فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنْزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنْسَانٍ نَائِمٍ، فَعَرَفَنِي حِينَ رَآنِي، وكَانَ رآني قَبْلَ الحِجَابِ، فَاسْتَيقَظْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ عَرَفَنِي، فَخَمَّرْت وَجْهِي بِجِلْبَابِي، وَوَاللَّهِ ما تَكَلَّمْنَا بِكَلِمةٍ وَلاَ سَمِعْتُ مِنْهُ كَلِمَةً غَيْرَ اسْتِرْجَاعِهِ، وَهَوَى حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ، فَوَطِئَ عَلَى يَدِهَا، فَقُمْتُ إِلَيْهَا فَرَكِبْتُهَا، فَانْطَلَقَ يَقُودُ بِي الرَّاحِلَةَ حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ مُوغِرِينَ فِي نَحْرِ الظَّهِيرَةِ، وَهُمْ نُزُولٌ، قَالَت: فَهَلَكَ فِيَّ مَنْ هَلَكَ، وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَ الإِفْكِ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيِّ ابْنَ سَلُولَ.

قَالَ عُرْوَة: أُخْبِرْتُ أَنَّهُ كَانَ يُشَاعُ وَيُتَحَدَّثُ بِهِ عِنْدَهُ، فَيُقِرُّهُ وَيَسْتَمِعُهُ وَيَسْتَوْشِيهِ.

وَقَالَ عُرْوَةُ أَيْضًا: لَمْ يُسَمَّ مِنْ أَهْلِ الإِفْكِ أَيْضًا إِلاَّ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ، وَمِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَةَ، وَحَمْنَةُ بِنْتُ جَحْشٍ فِي نَاسٍ آخَرِينَ، لاَ عِلْمَ لِي بِهِمْ، غَيْرَ أَنَّهُمْ عُصْبَةٌ -كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى-

وَإِنَّ كُبْرَ ذَلِكَ يُقَالُ: عَبْدُ اللهِ بْنُ أُبَيِّ ابْنُ سَلُولَ. قَالَ عُرْوَةُ كَانَتْ عَائِشَةُ تَكْرَهُ أَنْ يُسَبَّ عِنْدَهَا حَسَّانُ، وَتَقُولُ: إِنَّهُ الَّذِي قَالَ:

فَإِنَّ أَبِي وَوَالِدَهُ وَعِرْضِي... لِعِرْضِ مُحَمَّدٍ مِنْكُمْ وِقَاءُ

قَالَتْ عَائِشَةُ فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ، فَاشْتَكَيْتُ حِينَ قَدِمْتُ شَهْرًا، وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ أَصْحَابِ الإِفْكِ، لاَ أَشْعُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ، وَهْوَ يَرِيبُنِي فِي وَجَعِي أَنِّي لاَ أَعْرِفُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ اللُّطْفَ الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ أَشْتَكِي، إِنَّمَا يَدْخُلُ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَيُسَلِّمُ ثُمَّ يَقُولُ "كَيْفَ تِيكُمْ" ثُمَّ يَنْصَرِفُ، فَذَلِكَ يَرِيبُنِي وَلاَ أَشْعُرُ بِالشَّرِّ، حَتَّى خَرَجْتُ حِينَ نَقَهْتُ، فَخَرَجْتُ مَعَ أُمِّ مِسْطَحٍ قِبَلَ الْمَنَاصِعِ، وَكَانَ مُتَبَرَّزَنَا، وَكُنَّا لاَ نَخْرُجُ إِلاَّ لَيْلاً إِلَى لَيْلٍ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ نَتَّخِذَ الْكُنُفَ قَرِيبًا مِنْ بُيُوتِنَا. قَالَتْ وَأَمْرُنَا أَمْرُ الْعَرَبِ الأُوَلِ فِي الْبَرِّيَّةِ قِبَلَ الْغَائِطِ، وَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالْكُنُفِ أَنْ نَتَّخِذَهَا عِنْدَ بُيُوتِنَا، قَالَتْ: فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ - وَهْيَ ابْنَةُ أَبِي رُهْمِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ، وَأُمُّهَا بِنْتُ صَخْرِ بْنِ عَامِرٍ خَالَةُ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، وَابْنُهَا مِسْطَحُ بْنُ أُثَاثَةَ بْنِ عَبَّادِ بْنِ الْمُطَّلِبِ- فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ قِبَلَ بَيْتِي، حِينَ فَرَغْنَا مِنْ شَأْنِنَا، فَعَثَرَتْ أُمُّ مِسْطَحٍ فِي مِرْطِهَا فَقَالَتْ: تَعِسَ مِسْطَحٌ. فَقُلْتُ: لَهَا بِئْسَ مَا قُلْتِ، أَتَسُبِّينَ رَجُلاً شَهِدَ بَدْرًا؟ فَقَالَت: أَيْ هَنْتَاهْ وَلَمْ تَسْمَعِي مَا قَالَ؟ قَالَتْ: وَقُلْتُ: مَا قَالَ؟ فَأَخْبَرَتْنِي بِقَوْلِ أَهْلِ الإِفْكِ، قَالَتْ: فَازْدَدْتُ مَرَضًا عَلَى مَرَضِي، فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَسَلَّم، ثُمَّ قَالَ: "كَيْفَ تِيكُمْ؟ ". فَقُلْتُ لَهُ: أَتَأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَوَيَّ؟ قَالَتْ: وَأُرِيدُ أَنْ أَسْتَيْقِنَ الْخَبَرَ مِنْ قِبَلِهِمَا، قَالَتْ: فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ لأُمِّي: يَا أُمَّتَاهُ، مَاذَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ؟ قَالَتْ: يَا بُنَيَّةُ هَوِّنِي عَلَيْكِ، فَوَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ قَطُّ وَضِيئَةٌ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرَائِرُ إِلاَّ كَثَّرْنَ عَلَيْهَا. قَالَتْ: فَقُلْت: سُبْحَانَ اللَّهِ! أَوَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهَذَا؟ قَالَتْ: فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ، حَتَّى أَصْبَحْتُ لاَ يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ، وَلاَ أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ، ثُمَّ أَصْبَحْتُ أَبْكِي قَالَتْ: وَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ حِينَ اسْتَلْبَثَ الْوَحْيُ يَسْأَلُهُمَا وَيَسْتَشِيرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ، قَالَتْ: فَأَمَّا

أُسَامَةُ فَأَشَارَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالَّذِى يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ، وَبِالَّذِى يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ أُسَامَة: أَهْلَكَ، وَلاَ نَعْلَمُ إِلاَّ خَيْرًا.وَأَمَّا عَلِيٌّ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَمْ يُضَيِّقِ اللَّهُ عَلَيْكَ، وَالنِّسَاءُ سِوَاهَا كَثِيرٌ، وَسَلِ الْجَارِيَةَ تَصْدُقْكَ. قَالَت: فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَرِيرَةَ فَقَال: "أَيْ بَرِيرَةُ هَلْ رَأَيْتِ مِنْ شَيْءٍ يَرِيبُكِ؟ ". قَالَتْ لَهُ بَرِيرَةُ: وَالَّذِى بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا رَأَيْتُ عَلَيْهَا أَمْرًا قَطُّ أَغْمِصُهُ، غَيْرَ أَنَّهَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ، تَنَامُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِهَا، فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ. قَالَتْ: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ يَوْمِهِ، فَاسْتَعْذَرَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَهْوَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَقَال: "يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي عَنْهُ أَذَاهُ فِي أَهْلِي؟ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي إِلاَّ خَيْرًا، وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلاً مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلاَّ خَيْرًا، وَمَا يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلاَّ مَعِي". قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذ -أَخُو بَنِي عَبْدِ الأَشْهَلِ- فَقَال: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْذِرُكَ، فَإِنْ كَانَ مِنَ الأَوْسِ ضَرَبْتُ عُنُقَهُ، وَإِنْ كَانَ مِنْ إِخْوَانِنَا مِنَ الْخَزْرَجِ أَمَرْتَنَا فَفَعَلْنَا أَمْرَكَ. قَالَت: فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْخَزْرَجِ -وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بِنْتَ عَمِّهِ مِنْ فَخِذِهِ- وَهْوَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ، وَهْوَ سَيِّدُ الْخَزْرَجِ. قَالَتْ: وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلاً صَالِحاً، ولكن احْتَمَلَتْهُ الحَمِيَّةُ، فَقَالَ لِسَعْدٍ: كَذَبْتَ لَعَمْر اللَّهِ، لا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى قَتْلِهِ، وَلَوْ كَانَ مِنْ رَهْطِكَ مَا أَحْبَبْتَ أَنْ يُقْتَلَ. فَقَامَ أُسَيْدُ بْن حُضَيْرٍ -وَهْوَ ابن عَمِّ سَعْدٍ- فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عبَادَةَ: كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ، لَنَقْتُلَنَّهُ، فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ المنَافِقِينَ. قَالَتْ: فَثَارَ الَحيَّانِ الأَوْسُ وَالخزْرَجُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلوا، وَرَسول اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ عَلَى المِنْبَرِ. قَالَتْ: فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُخَفِّضُهمْ حَتَّى سَكَتُوا وَسَكَتَ، قَالَتْ: فَبَكَيْتُ يَوْمِي ذَلِكَ كُلَّهُ، لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ. قَالَتْ: وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي، وَقَدْ بَكَيْتُ لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا، لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ، حَتَّى إِنِّي لأَظُنُّ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقٌ كَبِدِي، فَبَيْنَا أَبَوَايَ جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنَتْ عَلَيَّ امْرَأَة مِنَ الأَنْصَارِ، فَأَذِنْتُ لَهَا، فَجَلَسَتْ تَبْكِي مَعِي.

قَالَتْ: فَبَيْنَا نَحْن عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْنَا، فَسَلَّمَ ثُمَّ جَلَسَ. قَالَتْ: وَلم يجلِسْ عِنْدِي مُنْذ قِيلَ مَا قِيلَ قَبْلَهَا، وَقَدْ لَبِثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي شَأْنِي بِشَيْءٍ. قَالَتْ: فَتَشَهَّدَ

رَسولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ جَلَسَ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ، إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ، فَإِنَّ العَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ ثُمَّ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ". قَالَتْ: فَلَمَّا قَضَى رَسُول اللَّهِ ﷺ مَقَالَتَهُ قَلَصَ دَمْعِي حَتَّى مَا أُحِسُّ مِنْهُ قَطْرَةً، فَقُلْتُ لأَبِي: أَجِبْ رَسولَ اللَّهِ ﷺ عَنِّي فِيمَا قَالَ. فَقَالَ أَبِي: والله مَا أَدْرِي مَا أَقُولُ لِرَسولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ لأُمِّي: أَجِيبِي رَسولَ اللَّهِ ﷺ فِيمَا قَالَ. قَالَتْ أُمِّي: وَاللَّهِ ماَ أَدْرِي مَا أَقُول لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَقُلْتُ: وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ مِنَ القُرْآنِ كَثِيراً: إِنِّي والله لَقَدْ عَلِمْتُ لَقَدْ سَمِعْتُمْ هذا الَحدِيثَ حَتَّى اسْتَقَرَّ فِي أَنْفُسِكمْ وَصَدَّقْتمْ بِهِ، فَلَئِنْ قلْتُ لَكمْ إِنِّي بَرِيئَةٌ لَا تُصَدِّقُونِي، وَلَئِنِ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأَمْرٍ - والله يَعْلَمُ أنِي مِنْهُ بَرِيئَةٌ - لَتُصَدِّقُنِّي، فَوَاللَّهِ لَا أَجِد لِي وَلَكمْ مَثَلاً إِلَّا أَبَا يُوسُفَ حِينَ قَالَ: ﴿فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾﴾ يوسف. ثمَّ تَحَوَّلْتُ وَاضْطَجَعْتُ عَلَى فِرَاشِي، والله يَعْلَمُ أَنِيِّ حِينَئِذٍ بَرِيئَةٌ، وَأَنَّ اللَّهَ مُبَرِّئِي بِبَرَاءَتِي، ولكن والله مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنَّ اللَّهَ مُنْزِلٌ فِي شَأْنِي وَحْيًا يتْلَى، لَشَأْنِي فِي نَفْسِي كَانَ أَحْقَرَ مِنْ أَنْ يَتَكَلَّمَ اللَّهُ فِيَّ بِأَمْرٍ، ولكن كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَرى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي النَّوْمِ رؤيا يُبَرِّئنِي اللَّهُ بِهَا، فَوَاللَّهِ مَا رَامَ رَسُول اللَّهِ ﷺ مَجْلِسَهُ وَلَا خَرَجَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ البَيْتِ حَتَّى أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذهُ مِنَ البُرَحَاءِ، حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِنَ العَرَقِ مِثْلُ الجُمَانِ وَهْوَ فِي يَوْمٍ شَاتٍ، مِنْ ثِقَلِ القَوْلِ الذِي أنزِلَ عَلَيْهِ. قَالَتْ: فَسُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ يَضْحَكُ، فَكَانَتْ أَوَّلَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا أَنْ قَالَ: "يَا عَائِشَةُ، أَمَّا اللَّهُ فَقَدْ بَرَّأَكِ". قَالَتْ: فَقَالَتْ لِي أمِّي: قُومِي إِلَيْهِ. فَقُلْتُ: والله لَا أَقُومُ إِلَيْهِ، فَإِنِّي لَا أَحْمَدُ إِلَّا اللَّهَ ﷻ. قَالَتْ: وَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُو بِالْإِفْكِ ﴿١١﴾﴾ النور. العَشْرَ الآيَاتِ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ هَذَا فِي بَرَاءَتِي.

قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ -وَكَانَ يُنْفِق عَلَى مِسْطَحِ بْنِ أثاثَةَ لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَفَقْرِهِ-: وَاللَّهِ لَا أُنْفِقُ عَلَى مِسْطَحٍ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ الذِي قَالَ لِعَائِشَةَ مَا قَالَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُوا

ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ ﴿٢٢﴾ ﴾ النور، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾ النور. قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ: بَلَى واللهِ، إِنِّي لأَحُبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لِي. فَرَجَعَ إِلَى مِسْطَحٍ لنَّفَقَةَ التِي كَانَ يُنْفِقُ عَلَيْهِ وَقَالَ: والله لَا أَنْزِعُهَا مِنْهُ أَبَدًا. قَالَتْ عَائِشَةُ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَأَلَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ عَنْ أَمْرِي، فَقَالَ لِزَينَبَ: "مَاذَا عَلِمْتِ أَوْ رَأَيْتِ؟ ". فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحْمِي سَمْعِي وَبَصَرِي، والله مَا عَلِمْتُ إِلَّا خَيْرًا. قَالَتْ عَائِشَة: وَهْيَ التِي كَانَتْ تُسَامِينِي مِنْ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ، فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ. قَالَتْ: وَطَفِقَتْ أُخْتُهَا حَمْنَةُ تُحَارِبُ لَهَا، فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ. قَالَ ابن شِهَابٍ: فهذا الذِي بَلَغَنِي مِنْ حَدِيثِ هؤلاء الرَّهْطِ. ثمَّ قَالَ عرْوَةُ: قَالَتْ عَائِشَةُ: وَاللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ الذِي قِيلَ لَهُ ما قِيلَ لَيَقُول: سُبْحَانَ اللَّهِ! فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا كَشَفْتُ مِنْ كَنَفِ أُنْثَى قَطُّ. قَالَتْ: ثمَّ قُتِلَ بَعْدَ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ[١].

٤١٤١- صالح لە ئیبنو شیهابی زوهریەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: عوروەی کوڕی زوبەیر و سەعیدی کوڕی موسەییەب و عەلقەمەی کوڕی وەققاصی لەیسی و عوبەیدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی عوقبەی کوڕی مەسعوود، لە عائیشەی ﵂ هاوسەری پێغەمبەرەوە ﷺ کاتێ بوختانچیەکان ئەو بوختانە ناڕەوایەیان دایە پاڵی (زوهری) دەڵێ: هەریەك لەو کەسانە (ی ناو هێنران لەپێشەوە) بەشێك لە بەسەرهاتەکەی عائیشەیان بۆ گێڕاومەتەوە، هەندێکیان لە هەندێکیان چاکتری لەبەرەو شێوەی گێڕانەوەکەی بەهێزترە، وە لەهەریەکێکیانەوە ئەو بەشەی فەرموودەکەم وەرگرتووە و لەبەرکردووە کە بۆی گێڕاومەتەوە لە عائیشەوە ﵂، وە فەرموودەی هەندێکیان پاڵپشتی هەندێکی تریان دەکات، هەموویان دەڵێن: کە عائیشە ﵂ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ هەرکات نیازی سەفەرێکی هەبوایە تیروپشکی دەکرد لە نێوان خێزانەکانیدا، جا بۆ هەر خێزانێکی دەرچووایە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خۆیدا دەیبرد بۆ

---

(١) بڕوانە: ٢٥١٣.

سەفەرەكە، عائیشەی ﷺ وتی: ئینجا لە غەزایەكدا كە تیروپشكی كرد لە نێوانماندا سەرەكەی من دەرچوو، منیش لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشتم، دوای ئەوەی (ئایەتی) حیجاب دابەزێنرابوو، جا من لە كەژاوەدا هەڵدەگیرام و دائەبەزێنرام، ئیتر ڕۆشتین هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ لەو غەزا بوویەوە و گەڕایەوە و نزیك بووینەوە لە مەدینە لە كاتی گەڕانەوەماندا، شەوێكیان ئاگاداری دا بۆ ڕۆشتن (و گەڕانەوە بۆ مەدینە)، منیش كاتێ ئاگاداریان دا بۆ ڕۆشتن ڕۆشتم تا لە لەشكرەكە تێپەڕیم (دەستم بەئاوگەیاند)، جا كە تەواوبووم لە پێویستیەكەم، گەڕامەوە بۆ لای شوێنەكەی خۆم، كە دەستم دا لە سنگم دەبینم ملوانكەكەم لە موروی (ظَفَار)ە[1] پچڕاوە، بۆیە گەڕامەوە بۆ دۆزینەوەی ملوانكەكەم، جا بەدوا گەڕانی ملوانكەكەم دوای خستم، وە ئەو چەند كەسەی كەژاوەكەی منیان بار دەكرد هاتبوون و كەژاوەكەی منیان خستبووە سەر پشتی وشترەكەم كە من سواری دەبووم، وایان زانی بوو من لە كەژاوەكە دام، وە ئافرەتان لەو كات و ڕۆژگارەدا سوكەڵە بوون قورس نەبوون و گۆشت قەڵەوی نەكردبوون، چونكە خواردنی كەمیان دەخوارد، جا بۆیە ئەو كەسانە كاتێ كەژاوەكەیان هەلگرتبوو و باریان كردبوو سووكی كەژاوەكەیان لا سەیر نەبوو بوو، منیش ئافرەتێكی گەنجی كەم تەمەن بووم، ئیتر وشترەكەیان هەڵساندبوو ڕۆشتبوون، منیش ملوانكەكەم دۆزییەوە دوای ئەوەی لەشكرەكە ڕۆشتبوون، منیش هاتمەوە جێگاكەی ئەوان بەڵام كەسیانی لێ نەمابوو، ئیتر ڕۆشتم بەرەو جێگاكەی خۆم كە پێشتر لێی بووم، چونكە گومانم وابوو كە ئەوان دەزانن منیان بە جێهێشتووە و دەگەڕێنەوە بەشوێنمدا. لە كاتێكدا لە شوێنەكەی خۆمدا دانیشتبووم چاوەكانم خەو زۆری بۆ هێنابوون ئیتر خەوتم، وە صەفوانی

---

(١)) بە (أظفار) یش هاتووە لە فەرموودەی (٢٦٦١) صەحیحی بوخاری دا.

کوڕی موعەتتەلی سولەمی پاشان زەکوانی لە دوای لەشکرەکەوە بوو، کە ڕۆژ بوویەوە هاتە لای جێگاکەی من و ڕەشایی کەسێکی خەوتووی بینیبوو، ئینجا کەبینیمی ناسیمیەوە، ئەو پێش پێویست بوونی حیجاب منی بینیبوو، من لە دەنگی (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)ـی ئەو خەبەرم بوویەوە کە منی ناسی بۆوە، منیش بە عاباکەم ڕووخسارم داپۆشی، وە سوێند بە خوا یەك وشەمان لەگەڵ یەکتردا نەوت و وشەیەکیشم لێی نەبیست، جگە لە وتنی (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)ـەکەی، وە دانەوییەوە هەتا وشترەکەی خوستدا و دەستەکانی پێ خستە زەوی، ئیتر منیش ڕۆشتمە لای وشترەکە و سواری بووم، ئینجا بەخێرایی ڕەشوەی وشترەکەی ڕادەکێشا کەمن سواری بووم، هەتا لەکاتی قرچەی گەرمای نیوەڕۆدا گەشتین بە لەشکرەکە، ئەوان لایان دابوو باریان خستبوو (لەوێدا قسە و قسەڵۆك دەستی پێکرد)، جا ئەوەی تیاچوو تیاچوو، وە ئەو کەسەی کە بەشی گەورەی بوختانەکەی گرتە ئەستۆ و بڵاوی کردبۆوە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول بوو.

عوروە دەڵێ: (هەر بەڕشتەکەی پێشوو) هەواڵم پێدراوە کە ئەو (عەبدوڵڵا کوڕی ئوبەی) ئەو بوختانە لای ئەوەوە بڵاو دەکرایەوە و باسی دەکرا، ئەویش دەیسەلماند و گوێی بۆ دەگرت و بەدوایدا دەچوو بڵاوی دەکردەوە، وە هەر عوروە دەڵێ: لە بوختانکاران کەسیان ناوی نەهێنرا، جگە لە حەسسانی کوڕی سابیت و میستەحی کوڕی ئوساسە و حەمنەی کچی جەحش لەگەڵ چەند کەسێکی تردا کە من شارەزایم نییە لەسەریان، بەڵام بێگومان دەستەیەك بوون-وەك خوای بەرز و بڵند فەرمووبوی[1]: وە بێگومان ئەو کەسەی کە بەشی گەورەی بوختانەکەی بڵاوکردبۆوە دەوترێت: عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی

---

(١) لەم ئایەتەدا: (إنّ الذينَ جاءو بالإفك عُصبةٌ منكم) النور:١١.

سەلولە. هەروەها عوروە دەڵێ: عائیشە ﵂ پێی ناخۆشبوو لە لایدا جنێو بەحەسسانی كوڕی سابیت بدرێ، وەدەیوت حەسسان ئەو كەسە بووە وتویەتی: جا بە دڵنیاییەوە باوكم و باوكی باوكم و ناموسم قەڵغان دەبێت بۆ ناموسی موحەممەد لە بەرانبەری ئێوەدا (بێباوەڕان). عائیشە ﵂ دەڵێ: ئەنجا هاتینەوە بۆ مەدینە، وەكاتێ گەشتمەوە مەدینە یەك مانگ نەخۆش كەوتم، خەڵك قسەی بوختان چیەكانیان بڵاودەكردەوە، بەڵام من هەستم بە هیچ لەو باسە نەدەكرد، وە ئەوی لە نەخۆشیەكەمدا گومانی بۆ دروست كردبووم، ئەوە بوو كە ئەو سۆز و لوتفەم لە پێغەمبەردا ﷺ هەست پێ نەدەكرد كە جاران نەخۆش دەكەوتم دەمبینی لێی بۆم، ئەوە نەبێ كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەهاتە ژوورەوە بۆ لام سەلامی دەكرد و پاشان دەیفەرموو: ((كچەكەتان چۆنە؟ [1])) پاشان دەرۆشت، ئەوە گومانی لام دروست دەكرد، هەستم بەهیچ لەو قسە و قسەڵۆكە نەكردبوو هەتا چاك بوومەوە لە نەخۆشیەكەم ڕۆشتمە دەرەوە، جا من لە گەڵ دایكی میستەح ڕوو بە مەناصیح ڕۆشتینە دەرەوە كە شوێنی دەست بەئاو گەیاندنمان بوو، وە ئێمە شەو بۆ شەو نەبووایە نەدەرۆشتینە دەرەوە، ئەوە پێش ئەوە بوو كە ئاودەست دروست كەین لە نزیكماڵەكانمان، عائیشە دەڵێ: كاری ئێمە لەم بارەیەوە وەك باوی عەرەبە پێشووەكان بوو لەچۆڵەوانی دەستمان بەئاو دەگەیاند، وە ئێمە نارەحەت دەبووین كە ئاودەست لە ماڵكانماندا دروست كەین، دەڵێ: جا من و دایكی میستەح - كە كچی ئەبو ڕوهمی كوڕی موتتەلیبی كوڕی عەبدی مەنافە، دایكیشی كچی سەخری كوڕی عامیرە كە پوری ئەبو بەكری سیدیقە، كوڕەكەشی ناوی میستەحی كوڕی ئوساسەی كوڕی عەبیادی كوڕی

---

(١)) بەم جۆرەش مانا دەكرێت: (حاڵی نافرەتەكەتان چۆنە).

موتتەلیبە- جا من و دایکی میستەح کە لە کارەکەمان بووینەوە ڕوو بەماڵی من هاتینەوە، دایکی میستەح قاچی لە عەباکەی گیرا و پێی هەڵکەوت: وتی داماو بیت میستەح، منیش وتم: قسەیەکی خراپت کرد ئایا تۆ جنێو بەپیاوێك دەدەیت بەشداری غەزای بەدری کردووە؟ وتی: ئەی کچەکە ئایا نەتبیستووە میستەح چی دەڵێ؟ عائیشە ﷺ دەڵێ: منیش وتم چی دەڵێ ؟ ئینجا قسەی بوختانچیەکانی بۆ گێڕامەوە، دەڵێ: ئەوسا نەخۆشیەکی تر زیاد بوو بۆ نەخۆشیەکەم. جا کە گەڕامەوە بۆ ماڵی خۆم، پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لام و سەلامی کرد و پاشان فەرمووی: ((کچەکەتان چۆنە؟ [(١)])) منیش وتم: مۆڵەتم دەدەیت بڕۆم بۆلای دایك و باوکم؟ عائیشە دەڵێ: من لەو کاتەدا دەمویست ڕاستی هەواڵەکە لە دایك و باوکمەوە بزانم، دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ مۆڵەتی دام (و ڕۆشتم بۆ لای دایك و باوکم)، بەدایکمم وت: ئەی دایە گیان خەڵك چی دەڵێن (دەربارەی من)؟ (دایکم) وتی: کچی شیرینم نارەحەت مەبە، سوێند بەخوا کەم ئافرەت هەیە جوان بێت ژنی پیاوێك بێت خۆشی بوێت و هەوێی هەبێت قسە و قسەلۆکی لەسەر نەکرێ، عائیشە دەڵێ: منیش وتم: پاك و بێگەردی بۆ خوا، ئایا خەڵکی باسی ئەو قسە دەکەن؟ وتی: ئیتر ئەو شەوە گریام تا بەیانی فرمێسك لەچاوم ووشك نەبوویەوە و خەوم لێ نەکەوت، پاشان کە ڕۆژم لێ بوویەوە، هەر دەگریام دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی کوڕی ئەبو تالیب و ئوسامەی کوڕی زەیدی بانگ کرد کاتێ نیگا نەهات و دواکەوت، پرسیاری لە هەردووکیان دەکرد و ڕاوێژی پێ دەکردن دەربارەی جیابوونەوە لەخێزانی [(٢)]، عائیشە دەڵێ: ئینجا ئوسامە ئەوەی عەرزکرد کە دەیزانی لە

---

(١))) بەم جۆرەش مانا دەکرێت: (حاڵی ئافرەتەکەتان چۆنە).

(٢) واتە عائیشە ﷺ.

پاكێتی خێزانی و، ئەوەی هەستی پێدەكرد لە خۆشەویستی بۆیان، جائوسامە وتی: خێزانی خۆتە ئەی پێغەمبەری خوا، سوێند بەخوا چاكە نەبێت لە بارەیەوە نایزانین، بەڵام عەلی كوڕی ئەبو تالیب وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، خوا ڕێگەی لێ تەسك نەكردوویتەوە (بۆ ژن هێنان)، جگە لەو ئافرەتی تر زۆرە، وە پرسیار لە كەنیزەكەكە بكە ڕاستیت پێ دەڵێ، عائیشە وتی: پێغەمبەری خواش بەریرەی بانگ كرد و فەرمووی: ((ئەی بەریرە ئایا شتێكت (لە عائیشە) دیوە بتخاتە گومانەوە؟))بەریرەش عەرزی كرد: نەخێر سوێند بەو زاتەی تۆی بەڕاستی ناردووە هیچ شتێكم لێ نەدیووە نەنگی بێت بۆی، تەنها ئەوە نەبێت كچۆڵەیەكی منالكارە بەسەر هەویرەكەی ماڵەومیان خەوی لێ دەكەوێت.

عائیشە وتی: ئیتر پێغەمبەری خوا ﷺ هەر ئەو ڕۆژە هەستا و ڕۆشتە سەر دوانگە و سكاڵای حاڵی خۆی كرد لە دەستی (عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی كوڕی سەلول)، لە سەر دوانگەكە بوو فەرمووی: ((ئەی گرۆی مسوڵمانان كێ یارمەتیم دەدا بچم بەگژی پیاوێكدا كە بێگومان ئەزیەت و ئازاری بەخاو خێزانم گەیاندووە؟ وە سوێند بەخوا جگە لەچاكە هیچم لەخێزانم نەدیووە، وە سوێند بە خوا باسی پیاوێكیان كردووە جگە لە چاكە هیچم لێ نەدیوە، وە لەگەڵ خۆمدا نەبێت نەهاتۆتە ژوورەوە بۆ ناوماڵ و خێزانم))عائیشە وتی: جا سەعدی كوڕی موعاز - كە برای عەبدو ئەشهەلە- هەستا و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا من یارمەتیت دەدەم جا ئەگەر لە هۆزی ئەوسە دەدەم لە گەردنی، وە ئەگەر لە برایانمانە لە هۆزی خەزرەج فەرمانمان پێ بكە ئێمەش فەرمانەكەت جێ بەجێ دەكەین. عائیشە دەڵێ: ئەنجا پیاوێك لە هۆزی خەزرەج هەستا -كە دایكی حەسسان كچی مامیەتی لە تیرەی ئەو پیاوەن- ئەو پیاوەش سەعدی كوڕی عوبادەیە كە سەرۆكی هۆزی خەزرەجە، عائیشە دەڵێ: كە پێشتر

پیاوێکی چاك بوو بەڵام دەماری خزمایەتی جوڵا، وتی بە سەعد (ی کوڕی موعاز) سوێند بەخوا درۆ دەکەیت نایکوژی و ناشتوانی بیکوژی، وە ئەگەر ئەو کەسە لە دەستەکەی خۆت بوایە پێت خۆش نەبوو بکوژرێت، ئەنجا ئوسەیدی کوڕی حوزەیر- کە ئامۆزای سەعد بوو - هەستاو وتی بەسەعدی کوڕی عوبادە: سوێند بەخوا تۆ درۆ دەکەیت سوێند بەخوا دەیکوژین، بەڕاستی تۆ دوو ڕوویت و دەمەقاڵێی پشتگیری دەکەیت لەسەر دوو ڕووەکان، عائیشە دەڵێ: جا هەردوو هۆزەکە: ئەوس و خەزرەج هەستان ویستیان جەنگ لە دژی یەکتر بەرپاکەن، لەو کاتەدا پێغەمبەری خوا لەسەر دوانگەکە وەستابوو، دەڵێ: جا پێغەمبەری خوا بە بەردەوامی هێوری دەکردنەوە هەتا بێ دەنگ بوون، پێغەمبەریش بێدەنگ بوو، عائیشە دەڵێ: من ئەو ڕۆژە هەمووی گریام فرمێسك لەچاوم ووشك نەبوویەوە و خەو نەچووە چاوم، دەڵێ: بۆ بەیانیەکەی دایك و باوکم لابوو، دوو شەو و ڕۆژێك بەردەوام گریابووم، فرمێسك لەچاوم ووشك نەبوویەوە و خەو نەچووە چاوم، هەتا گومانم وابوو گریان و خەفەت جەرگم لەت دەکات و دەمکوژێت، جا لەکاتێکدا دایك و باوکم لامان دانیشتبوون و منیش دەگریام، لەپڕ ئافرەتێکی ئەنصاری مۆڵەتی هاتنە ژوورەوەی خواست منیش مۆڵەتم دا، هاتە ژوورەوە و دانیشت لەگەڵ من دەگریا، جا لە کاتێکدا ئێمە لەم حاڵەتەدا بووین لەوکاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە ژوورەوە بۆلامان پاشان دانیشت دەڵێ: کە پێشتر لام دانەدەنیشت لەو ڕۆژەوەی ئەو قسە و قسەڵۆکە بۆ من دروست کرابوو، بێگومان مانگێك بوو دەربارەی من هیچ نیگای بۆ نەدەهات، عائیشە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ کاتێ دانیشت فەرمووی: (أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ) پاشان فەرمووی: ((دوا ئەمە ئەی عائیشە بێگومان دەربارەی تۆ ئەوە و ئەوە بەمن گەشتووە، جا ئەگەر تۆ بێتاوان بیت ئەوە بێگومان خوا بێ تاوانیت ڕوون دەکاتەوە، وە ئەگەر تاوانێکیشت کردووە

ئەوە داواى لێخۆشبوون لەخوا بكە، وە پەشيمان بەرەوە و بگەڕێرەوە بۆ لاى خوا، چونكە بەڕاستى ئەگەر مرۆڤ دان بەتاوانەكەيدا بنێت و پاشان بگەڕێتەوە بۆ لاى خوا، خواش تەوبەى لىٚ گيرا دەكات))، جا كە پێغەمبەرى خوا ﷺ ووتەكەى تەواوكرد فرمێسكم ووشك بوويەوە، بەجۆرێ هەستم نەدەكرد يەك فرمێسك لەچاوم بێت، وە وتم بە باوكم: لەجياتى من وەڵامى پێغەمبەرى خوا ﷺ بدەرەوە، باوكم وتى: وەڵلاهى نازانم چى بڵێم بە پێغەمبەرى خوا، ﷺ ئينجا وتم بەدايكم: لەجياتى من وەڵامى پێغەمبەرى خوا ﷺ بدەرەوە دەربارەى ئەوەى فەرمووى، دايكم وتى: وەڵلاهى نازانم چى بڵێم بە پێغەمبەرى خوا ﷺ، منيش وتم:لە كاتێكدا من كچۆڵەيەكى منالْكاربووم قورئانى زۆرم نەخوێندبوو، وتم: وەڵلاى بەدڵنياييەوە من دەزانم ئێوە ئەو قسە و قسەلۆكەى خەڵك دەربارەى من دەيلێن بيستوتانە، لە دڵ و دەروونتاندا جێگير بووە و باوەڕتان پىٚ كردووە، خۆ ئەگەر من پێتان بڵێم: من بىٚ تاوانم، ئێوە باوەڕم پىٚ ناكەن، بەلاّم ئەگەر دان بەو تاوانەدا بنێم لەبەردەم ئێوەدا - خوا دەزانىٚ كە من بىٚ تاوانم - بێگومان باوەڕم پىٚ دەكەن، دەى وەڵلاهى نموونەيەكى وەك خۆم و ئێوە نادۆزمەوە جگە لە باوكى يوسف ﷺ كە فەرمووى: (ووتى جا ئارام دەگرم) بە ئارامگرتنێكى چاك و پەسەند خواش يارمەتيدەرمە لەسەر ئەوەى باسى دەكەن). پاشان خۆم وەرچەرخان و لەسەر نوێنەكەم پاڵكەوتم، وە خوا دەزانىٚ من لەو ڕۆژگارەدا بىٚ تاوان بووم، وە بەڕاستى ئومێدەوار بووم كە خوا بىٚ تاوانيم دەربخات، بەلاّم سوێند بەخوا گومانم نەدەبرد كە خوا دەربارەى ئەم كارەى من نيگا دابەزێنێت و بخوێنرێتەوە، من لەدڵى خۆمدا لەوە بچوكتر و كەمترم كە قورئان دەربارەى من شتىٚ بفەرمووێ، بەلاّم من چاوەڕانم دەكرد كە پێغەمبەرى خوا ﷺ لە خەويدا خەوێك ببينىٚ خوا بىٚ تاوانى منى پىٚ دەربخات، جا سوێند بەخوا پێغەمبەر ﷺ لەشوێنى خۆى نەڕۆشت، وە كەس لەخەڵكى ئەو ماڵە نەڕۆشتنە

دەرەوە هەتا وەحی بۆ پێغەمبەر ﷺ دابەزێنرا، جا پێغەمبەر ﷺ حاڵەتی هاتنی سروشت دایگرت كە زۆر نارەحەت دەبوو هەتا دڵۆپی ئارەقی دانە دانە وەك گۆی مرواری لێ دەتكا، لەبەر عەرەق كردنی لە ڕۆژی ساردی زستاندا لەبەر قورسی ئەو فەرمایشتەی بۆی دائەبەزێنرا. عائیشە دەڵێ: جا كاتێ نیگاكەی پێغەمبەری خوا ﷺ تەواو بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ پێدەكەنی، جا یەكەم وشەیەك لە دەمی هاتە دەرەوە ئەوەبوو كە فەرمووی: ((ئەی عائیشە سوپاسی خوا بكە كەبێ تاوانی تۆی دەرخست))، عائیشە دەڵێ: جا دایكیشم پێی وتم: هەستە بچۆ بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ، منیش وتم: نەخێر بەخوا ناچم بۆ خزمەتی و جگە لە خوای بەرز و بڵند سوپاسی كەس ناكەم، دەڵێ: وە خوا ﷻ ئەم دە ئایەتانەی دابەزاند: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ ﴿١١﴾﴾ النور[1] پاشان ئەمەی دەربارەی پاكێتی و بێتاوانی منی دابەزاند.

ئەبو بەكری صدیق - كە خەرج و مەسرەفی میستەحی كوڕی ئوساسەی دەكێشا، لەبەر نزیكی و خزمایەتی لێیەوە - وتی: سوێند بەخوا ئیتر هەرگیز خەرجی میستەح بەهیچ جۆرێك ناكێشم، دوای ئەو بوختانەی بۆ عائیشەی كرد، بەو هۆیەوە خواش ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾ النور. واتە: ئەوانەتان خاوەنی چاكە وسەروەت وسامانن سوێند نەخۆن كە یارمەتی بەخزمان و هەژاران و كۆچەران نەدەن لەپێناوی خوادا، وە با لێبوردەبن و چاوپۆشی بكەن، ئایا پێتان خۆش نییە خوا لێتان خۆش بێت، وە خوا لێ خۆش بوو و میهرەبانە).

---

(١) واتە: بێگومان ئەوانەی كە ئەو بوختانەیان (بۆ عائیشەی خێزانی پێغەمبەرﷺ) هەڵبەست دەستەیەك بوون لەخۆتان.

ئەبو بەكری صدیق وتی: بەڵێ سوێند بەخوا پێم خۆشە كە خوا لێم خۆش بێت، ئیتر ئەو خەرجی جارانی گێڕایەوە بۆ میستەح، وە وتی: سوێند بەخوا تا ماوم لێی نابڕم، عائیشە وتی: وە پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاری لە زەینەبی كچی جەحش كردبوو دەربارەی من و فەرمووی بە زەینەب: ((زەینەب چی دەزانی؟ یان چیت بینیووە؟))ئەویش وتبووی: ئەی پێغەمبەری خوا گوێم و چاوم دەپارێزم، وەڵلاهی جگە لە چاكە هیچم لێ نەزانیوە، عائیشە دەڵێ: (لە ناو خێزانەكانیدا) تەنها زەینەب هاوتای من بوو لەجوانی و پلەیدا لای پێغەمبەر ﷺ، بەڵام بەهۆی خواناسی و خۆپارێزیەوە خوا پاراستی. بەڵام حەمنەی خوشكی زەینەب لە پێناو زەینەبدا شەڕی كرد، ئەویش لەو كەسانە بوو كە تیاچوون (تاوانبار بوو و قسەی خراپی كرد).

ئیبنو شیهاب دەڵێ: جا ئەمە ئەوە بوو كە بەمن گەشتووە لەو فەرموودە و بەسەرهاتەی ئەو دەستەیە، پاشان عوروە وتی: عائیشە ﵂ وتی: وەڵلاهی بێگومان ئەو پیاوەی ئەو قسە و بوهتانەی بۆكرا (صەفوانی كوڕی موعەتەل) دەڵێ: پاكو بێگەردی بۆ خوا سوێند بەو خوایەی گیانی منی بە دەستە، هەرگیز ئەو شوێنەی مێینەم لا نەداوە و نەمبینیوە، عائیشە دەڵێ: پاشان دوا ئەو ڕووداوە بە شەهیدی لە ڕێی خوا كوژرا.

٤١٤٢- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: أَمْلَى عَلَيَّ هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ مِنْ حِفْظِهِ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: قَالَ لِي الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ: أَبَلَغَكَ أَنَّ عَلِيًّا كَانَ فِيمَنْ قَذَفَ عَائِشَةَ؟ قُلْتُ: لاَ، وَلَكِنْ قَدْ أَخْبَرَنِي رَجُلاَنِ مِنْ قَوْمِكِ: أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ لَهُمَا: كَانَ عَلِيٌّ مُسَلِّمًا فِي شَأْنِهَا.

٤١٤٢- زوهری دەڵێ: وەلیدی كوڕی عەبدولمەلیك پێی وتم: ئایا بە تۆ گەشتووە كە عەلی ﷺ لەو كەسانە بوو كەبوهتانی زینای بۆ عائیشە ﷺ كرد؟ وتم: نەخێر، بەڵكو دوو پیاو لە هۆزەكەی تۆ[١]- ئەبو سەلەمەی كوڕی عەبدوڕحمان و ئەبو بەكری كوڕی عەبدوڕەحمانی كوڕی حاریس- بۆیان گێڕامەوە كە عائیشە ﷺ بە هەردووكیانی وتووە: عەلی دەربارەی ئەو بابەتەی ئەو (عائیشە) بێدەنگ بوو (یان سەلامەت و پارێزراو بوو[٢]).

٤١٤٣- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَسْرُوقُ بْنُ الأَجْدَعِ قَالَ: حَدَّثَتْنِي أُمُّ رُومَانَ -وَهْيَ أُمُّ عَائِشَةَ ﷺ- قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا قَاعِدَةٌ أَنَا وَعَائِشَةُ إِذْ وَلَجَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَتْ: فَعَلَ اللَّهُ بِفُلاَنٍ وَفَعَلَ. فَقَالَتْ أُمُّ رُومَانَ: وَمَا ذَاكِ؟ قَالَتْ: ابْنِي فِيمَنْ حَدَّثَ الْحَدِيثَ. قَالَتْ: وَمَا ذَاكِ؟ قَالَت: كَذَا وَكَذَا. قَالَتْ عَائِشَة: سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَت: نَعَمْ. قَالَت: وَأَبُو بَكْرٍ؟ قَالَتْ نَعَمْ. فَخَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا، فَمَا أَفَاقَتْ إِلاَّ وَعَلَيْهَا حُمَّى بِنَافِضٍ، فَطَرَحْتُ عَلَيْهَا ثِيَابَهَا فَغَطَّيْتُهَا. فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ "مَا شَأْنُ هَذِهِ". قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخَذَتْهَا الْحُمَّى بِنَافِضٍ. قَالَ: "فَلَعَلَّ فِي حَدِيثٍ تُحُدِّثَ بِهِ". قَالَتْ نَعَمْ. فَقَعَدَتْ عَائِشَةُ فَقَالَتْ: وَاللَّهِ لَئِنْ حَلَفْتُ لاَ تُصَدِّقُونِي، وَلَئِنْ قُلْتُ لاَ تَعْذِرُونِي، مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَيَعْقُوبَ وَبَنِيهِ،﴿ وَٱللَّهُ ٱلْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ ﴾ يوسف

.قَالَت: وَانْصَرَفَ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عُذْرَهَا، قَالَت: بِحَمْدِ اللَّهِ لاَ بِحَمْدِ أَحَدٍ وَلاَ بِحَمْدِكَ[٣].

---

(١) كە قوڕەیشە.

(٢) هیچ قسەیەكی تی نەكرد و خۆی تاوانبار كرد.

(٣) بڕوانە: ٣٣٨٨.

٤١٤٣- مەسروقی كوڕی ئەجدەع دەڵێ: ئوممو ڕومان كە دایكی عائیشەیە ﵂ بۆی گێڕامەوە وتی: لەكاتێكدا من دانیشتبووم خۆم و عائیشە بووین لە ناكاو ئافرەتێكی ئەنصاری هاتە ژوورەوە وتی: خوا وا و وا بەفلآن كەس بكات، ئوممو ڕۆمانیش وتی: ئەوە چی بوو؟ وتی: كوڕەكەم لەو كەسانەیە ئەو باسەی كردووە (ئوممو ڕۆمان) وتی: چی بووە؟ وتی: ئەوە و ئەوە. عائیشە ﵂ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (بیستوویەتی)؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەبو بەكریش ﵁ بیستوویەتی؟ وتی: بەڵێ، ئیتر عائیشە ﵂ كەوت و لە هۆش خۆی چوویەوە، ئەنجا كە بە هۆش هاتەوە تاو و لەرزی لێ هاتبوو، ئەنجا پۆشاكەكەی خۆیم دا بەسەریدا و دامپۆشی. ئەوسا پێغەمبەری خوا ﷺ هات و فەرمووی: ((ئەمە (عائیشە) چی یەتی؟)) وتم: تووشی تاو لەرز بووە، فەرمووی: ((لەوانیە بەهۆی ئەو قسە و قسەلۆكە بێت باس دەكرێت ؟)) (ئومو ڕۆمان) وتی: بەڵێ، ئەنجا عائیشە ﵂ دانیشت، وتی: وەڵلاهی ئەگەر سوێند بخۆم بێ تاوانم باوەڕم پێ ناكەن، وە ئەگەر بڵێم (ئەو كارەم كردووە بمبورن) نامبورن، نموونەی من و ئێوە وەك یعقوب و كوڕەكانێتی: (خوا یارمەتی دەرمە لەسەر ئەوەی باسی دەكەن)، (ئومو ڕۆمان): دەڵێ پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت و هیچی نەوت، ئیتر خوا قورئانی دابەزاند و وەڵامی گلەیی یەكەی عائیشە ﵂ دایەوە، (عائیشەش) وتی: تەنها سوپاس بۆ خوا، سوپاس بۆكەسی تر نا، وە سوپاس بۆ تۆش نا (ئەی پێغەمبەر ﷺ).

٤١٤٤- حَدَّثَنِي يَحْيَى، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ كَانَتْ تَقْرَأُ: ﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ ﴿١٥﴾﴾ النور، وَتَقُولُ: الْوَلْقُ: الْكَذِبُ. قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ: وَكَانَتْ أَعْلَمَ مِنْ غَيْرِهَا بِذَلِكَ لأَنَّهُ نَزَلَ فِيهَا[1].

---

(١) بڕوانە: ٤٧٥٢.

٤١٤٤-نافیعی کوڕی ئیبنو عومەر دەڵێ: ئیبنو ئەبی مولەیکە دەگێڕێتەوە کە عائیشە ﵂ ئەم ئایەتەی بەم جۆرە دەخوێندەوە (إِذْ تَلِقُوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ) وە دەیوت: (الْوَلْقُ) واتە: درۆ[1] ئیبنو ئەبی مولەیکە دەڵێ: عائیشە ﵂ لە کەسانی تر شارەزارتە بەو باسە چونکە لە بارەی خۆیەوە دابەزیوە.

٤١٤٥- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ذَهَبْتُ أَسُبُّ حَسَّانَ عِنْدَ عَائِشَةَ فَقَالَتْ: لاَ تَسُبَّهُ، فَإِنَّهُ كَانَ يُنَافِحُ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ. وَقَالَتْ عَائِشَةُ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي هِجَاءِ الْمُشْرِكِينَ، قَالَ: "كَيْفَ بِنَسَبِي؟ ". قَالَ: لأَسُلَّنَّكَ مِنْهُمْ كَمَا تُسَلُّ الشَّعْرَةُ مِنَ الْعَجِينِ.
وَقَالَ مُحَمَّدٌ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ فَرْقَدٍ: سَمِعْتُ هِشَامًا، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَبَبْتُ حَسَّانَ، وَكَانَ مِمَّنْ كَثَّرَ عَلَيْهَا[2].

٤١٤٥- هیشام لە عوروەی باوکیەوە گێڕایەوە وتی: ڕۆشتم لای عائیشە ﵂ جنێو بدەم بەحەسسان، عائیشە ﵂ وتی: جنێوی پێ مەدە، بەڕاستی ئەو بەرگری دەکرد لە پێغەمبەر ﷺ (لەدژی بتپەرستان)، عائیشە ﵂ وتی: (حەسسان) دەربارەی داشۆرینی بتپەرستان داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەر ﷺ کرد، ئەویش فەرمووی: ((چۆن (دایان دەشۆری) کە ڕەچەڵەکی من (لەگەڵیان تێکەڵە)؟))حەسسان وتی: سوێند بەخوا ڕەچەڵکی تۆ لەناویاندا دەردێنم [3]، وەك چۆن تاڵە موو لە هەویر دەردەهێنرێ.

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) موحەممەد وتی: عوسمانی کوڕی فەرقەد بۆی گێڕاینەوە وتی: لە هیشامم بیست لە باوکیەوە گێڕایەوە و وتی: جنێوم دا بە

---

(١) کەواتە لەسەر خوێندنەوەکەی ئەو مانای ئایەتەکە بەم جۆرەیە،(بە زمانی خۆتان درۆ دەکەن)، بەڵام ئەو شێوە خوێندنەوە شاز و نامۆیە، جەماوەری قورئان خوێنان بە (تَلَقَّوْنَهُ) دەیخوێننەوە بە مانای هەندێکتان لە هەندێکتان وەردەگرن.

(٢) بڕوانە: ٣٥٣١.

(٣) جیایی دەکەمەوە لە ڕەچەڵەکی ئەوان.

حەسسان، ئەو لەو كەسانە بوو زۆری ووت لە دژی عائیشە ﵂ (لەو بوهتانەی بۆی كرا).

٤١٤٦- حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى عَائِشَةَ ﵂ وَعِنْدَهَا حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ يُنْشِدُهَا شِعْرًا، يُشَبِّبُ بِأَبْيَاتٍ لَه، وَقَالَ:

حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ... وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ.

فَقَالَتْ لَهُ عَائِشَةُ: لَكِنَّكَ لَسْتَ كَذَلِكَ. قَالَ مَسْرُوقٌ: فَقُلْتُ لَهَا: لِمَ تَأْذَنِينَ لَهُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْكِ. وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿ وَٱلَّذِى تَوَلَّىٰ كِبْرَهُۥ مِنْهُمْ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ ﴾ النور. فَقَالَت: وَأَيُّ عَذَابٍ أَشَدُّ مِنَ الْعَمَى. قَالَتْ لَهُ: إِنَّهُ كَانَ يُنَافِحُ -أَوْ يُهَاجِي- عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ[1].

٤١٤٦- مەسروق دەڵێ: چونیە ژوورەوە بۆلای عائیشە ﵂، حەسسانی كوڕی سابیتی لابوو چەند بەیتە هۆنراومیەكی غەزەلی بۆ عائیشە ﵂ دەخوێندەوە حەسسان ووتی: داوێن پاكە و خاوەنی ویقار و ژیرییەكی تەواوە، هیچ گومانێكی خراپی پێ نابردرێت، برسی بوو لە خواردنی گۆشتی ئافرەتە بێ ئاگا و داوێن پاكەكان، جا عائیشە ﵂ پێی ووت: بەڵام تۆ وا نەبوویت.

مەسروق وتی: منیش بە عائیشەم ﵂ وت: بۆ ڕێگەی پێدەدەیت بێتە ماڵت لەكاتێكدا خوای بەرز و بڵند فەرموویەتی: (ئەو كەسەیان بەشی گەورەی بوختانەكەی گرتە ئەستۆ (لە ڕۆژی دواییدا) بۆ ئەو سزای هەر گەورە هەیە)، عائیشەش ﵂ وتی: جا چ سزایەك لە كوێری سەخترە؟ عائیشە ﵂ وتی: بێگومان ئەوە (حەسسان) لە ڕابردوودا (بە هۆنراوەكانی) لەسەر پێغەمبەری خوای ﷺ دەكردەوە، یان نەیارەكانی ڕیسوا دەكرد و دادەشۆرد.

---

(١) بڕوانە: ٤٧٥٥، ٤٧٥٦.

٣٧ - باب غَزْوَةِ الْحُدَيْبِيَةِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ﴿١٨﴾﴾ الفتح

٤١٤٧- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ قَالَ: حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ ﷺ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ، فَأَصَابَنَا مَطَرٌ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الصُّبْحَ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا فَقَالَ: "أَتَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ؟ ". قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَقَالَ: "قَالَ اللَّهُ: أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِي، فَأَمَّا مَنْ قَالَ: مُطِرْنَا بِرَحْمَةِ اللَّهِ وَبِرِزْقِ اللَّهِ وَبِفَضْلِ اللَّهِ. فَهْوَ مُؤْمِنٌ بِي، كَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ. وَأَمَّا مَنْ قَالَ: مُطِرْنَا بِنَجْمِ كَذَا. فَهْوَ مُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ، كَافِرٌ بِي"[1].

٣٧-باسی غەزای حودەیبییە

وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (سوێندبەخوا بێگومان خوا ڕازیبوو لەو ئیماندارانەی کە پەیمانی پێدایت لە ژێر درەختەکەدا لە حودەیبییە).

٤١٤٧- عوبەیدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵا لەیەزیدی کوڕی خالیدەوە دەگێڕێتەوە وتی: لە ساڵی غەزای حودەیبییە دا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ڕۆشتین، ئەنجا لە شەوێکدا باران لێی داین، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بەیانی بۆ کردین، لە پاشان ڕووی تێ کردین و فەرمووی: ((ئایا دەزانن پەروەردگارتان چی فەرمووی؟)) عەرزمان کرد خوا و پێغەمبەرەکەی زاناترن، ئەنجا فەرمووی: ((خوا فەرمووی: لە بەندەکانمدا هەندێکیان باوەڕدار بوون پێم و هەندێکیان بێ باوەڕ بوون پێم، جا ئەوەی وتی: بارانمان بۆ باری بەهۆی بەزەیی خوا بەهۆی

(١) بروانە: ٨٤٦.

ڕزق و بەرهەمی خواوە، ئەو باوەڕدارە بە من و بێباوەڕە بە ئەستێرەکان، وە ئەو کەسەش وتی: بەهۆی ئەو ئەستێرەیەوە بارانمان بۆ باری، ئەوە ئەو کەسە باوەڕدارە بەئەستێرەکان و بێباوەڕە بە من)).

٤١٤٨- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ أَنَسًا ﷺ أَخْبَرَهُ قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرْبَعَ عُمَرٍ كُلُّهُنَّ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، إِلاَّ الَّتِي كَانَتْ مَعَ حَجَّتِهِ: عُمْرَةً مِنَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْجِعْرَانَةِ حَيْثُ قَسَمَ غَنَائِمَ حُنَيْنٍ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، وَعُمْرَةً مَعَ حَجَّتِهِ[١].

٤١٤٨- قەتادە دەگێڕێتەوە کە ئەنەس ﷺ بۆی گێڕامەوە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چوار عومرەی کردووە هەموویان لە مانگی (ذِي الْقَعْدَةِ)دا بوون، جگە لەوەیانی لەگەڵ حەجەکەیدا بوو، ئەنجا چوارەکە باس دەکات عومرەیەك لە حودەیبییەدا بوو لە مانگی (ذِي الْقَعْدَةِ)، وە عومرەیەك لە ساڵی داهاتوودا هەر لە مانگی (ذِي الْقَعْدَةِ)، عومرەیەکیش لە جیعرانەوە لەو شوێنەی تاڵانیەکانی حونەینی دابەش کرد لە (ذِي الْقَعْدَةِ)، وە عومرەیەکیش لەگەڵ حەجەکەیدا.

٤١٤٩- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ قَالَ: انْطَلَقْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ، فَأَحْرَمَ أَصْحَابُهُ وَلَمْ أُحْرِمْ[٢].

٤١٤٩- عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو قەتادە دەگێڕایەوە کە باوکی ئەبو قەتادە ﷺ بۆی گێڕایەوە وتی: ساڵی غەزای حودەیبییە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ڕۆشتین، ئەنجا هاوەڵانی ئیحرامیان بەست بەڵام من ئیحرامم نەبەست.

---

(١) بڕوانە: ١٧٧٨.

(٢) بڕوانە: ١٨٢١.

٤١٥٠- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: تَعُدُّونَ أَنْتُمُ الْفَتْحَ فَتْحَ مَكَّةَ، وَقَدْ كَانَ فَتْحُ مَكَّةَ فَتْحًا، وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرُّضْوَانِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ أَرْبَعَ عَشْرَةَ مِائَةً، وَالْحُدَيْبِيَةُ بِئْرٌ، فَنَزَحْنَاهَا فَلَمْ نَتْرُكْ فِيهَا قَطْرَةً، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَأَتَاهَا، فَجَلَسَ عَلَى شَفِيرِهَا، ثُمَّ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَدَعَا، ثُمَّ صَبَّهُ فِيهَا فَتَرَكْنَاهَا غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ إِنَّهَا أَصْدَرَتْنَا مَا شِئْنَا نَحْنُ وَرِكَابَنَا[1].

٤١٥٠- ئەبو ئیسحاق لە بەرائەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئێوە ئازادكردنی مەككە بە فەتح و ئازاد كردن دەژمێرن ،بەڕاستی ئازاد كردنی مەككە سەركەوتنێكی گەورە بوو، بەڵام ئێمە بەیعەتی ریزوان كە لە ڕۆژی حودەیبییەدا بوو بە فەتح و سەركەوتنی گەورە دادەنێین، لەو كاتەدا ئێمە هەزار و چوارسەد كەس بووین، حودەیبییە بیرێك بوو لەو ڕۆژەدا هەموو ئاوەكەیمان هەڵگۆزی و یەك دڵۆپ ئاومان تێدا نەهێشت، جا ئەو هەواڵە گەشت بە پێغەمبەر ﷺ، جا هات بۆ لای بیرەكە لەسەر قەراغەكەی دانیشت لە پاشان داوای دەفرێ ئاوی كرد و دەستنوێژی پێ گرت و پاشان ئاوای لە دەمی وەردا و دوعای كرد، لە پاشان ئاوەكەی ناودەمی كردەوە ناو بیرەكە، جا بۆ ماوەیەكی كەم وازمان لە بیرەكە هێنا پاشان تا گەڕاینەوە چی ئاومان ویست بۆ خۆمان و وڵاخەكانمان بەشی كردین.

٤١٥١- حَدَّثَنِي فَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَعْيَنَ أَبُو عَلِيٍّ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: أَنْبَأَنَا الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ ﷺ أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَمِائَةٍ أَوْ أَكْثَرَ، فَنَزَلُوا عَلَى بِئْرٍ فَنَزَحُوهَا، فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَتَى الْبِئْرَ، وَقَعَدَ عَلَى شَفِيرِهَا ثُمَّ قَالَ "ائْتُونِي بِدَلْوٍ مِنْ مَائِهَا". فَأُتِيَ بِهِ، فَبَصَقَ فَدَعَا، ثُمَّ قَالَ: "دَعُوهَا سَاعَةً". فَأَرْوَوْا أَنْفُسَهُمْ وَرِكَابَهُمْ حَتَّى ارْتَحَلُوا[2].

---

(١) بڕوانە: ٣٥٧٧.

(٢) بڕوانە: ٣٥٧٧.

٤١٥١- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: بەرائی کوڕی عازیب ﷺ بۆی گێڕاینەوە کە ئەوان لە ڕۆژی حودەیبیەدا لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ هەزار و چوارسەد کەس یان زیاتر بوون، ئەنجا لەسەر بیریك دابەزین هەموو ئاوەکەیان هەڵگۆزی، ئەوسا ڕۆشتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش هات بۆسەر بیرەکە کە لە لێوارەکەیدا دانیشت، پاشان فەرمووی: ((دۆڵچەیەك لەئاوی ئەم بیرەم بۆ بهێنن))، دەست بە جێ بۆیان هێنا، جا تفی تێ کرد و دوعای کرد، لە پاشان فەرمووی: ((ماوەیەك لێی گەڕێن)) ئەنجا خۆیان و وڵاخەکانیان پاراو بوو تا باریان کرد و ڕۆشتن.

٤١٥٢- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ جَابِرٍ ﷺ قَالَ: عَطِشَ النَّاسُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ، فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، ثُمَّ أَقْبَلَ النَّاسُ نَحْوَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَا لَكُمْ؟ ". قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَيْسَ عِنْدَنَا مَاءٌ نَتَوَضَّأُ بِهِ، وَلاَ نَشْرَبُ إِلاَّ مَا فِي رَكْوَتِكَ. قَالَ: فَوَضَعَ النَّبِيُّ ﷺ يَدَهُ فِي الرَّكْوَةِ، فَجَعَلَ الْمَاءُ يَفُورُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ كَأَمْثَالِ الْعُيُونِ، قَالَ: فَشَرِبْنَا وَتَوَضَّأْنَا. فَقُلْتُ لِجَابِرٍ: كَمْ كُنْتُمْ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: لَوْ كُنَّا مِائَةَ أَلْفٍ لَكَفَانَا، كُنَّا خَمْسَ عَشْرَةَ مِائَةً[1].

٤١٥٢- جابیر ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی حودەیبیەدا خەڵك تینویان بوو لە بەردەم پێغەمبەری خواشدا ﷺ دەفرێکی بچووك هەبوو دەست نوێژی پێ دەگرت، پاشان خەڵکەکە بەرەو ڕووی هاتن، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەوە چیتانە؟)) ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ئاومان پێ نییە نە دەست نوێژی پێ بگرین و نەبیخۆینەوە، جگە لەو ئاوەی لەناو دەفرەکەی تۆدایە، (جابیر) دەڵێ: جا پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی خستە نادەفرەکە و ئەنجا ئاوەکە لە نێوان

(١) بڕوانە: ٣٥٧٦.

پەنجەكانیەوە هەڵدەقوڵا وەكو كانیاو، (جابیر) دەڵێ: ئیتر ئاومان خواردەوە و دەستنوێژمان گرت، (سالیم) دەڵێ وتم: جابیر ئێوە لەو ڕۆژەدا چەند كەس بوون ؟ وتی: ئەگەر ئێمە سەد هەزار كەسیش بوینایە بێگومان بەشی دەكردین، ئێمە هەزار و پێنج سەد كەس بووین.

٤١٥٣- حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: بَلَغَنِي أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ كَانَ يَقُول: كَانُوا أَرْبَعَ عَشْرَةَ مِائَةً. فَقَالَ لِي سَعِيدٌ: حَدَّثَنِي جَابِرٌ: كَانُوا خَمْسَ عَشْرَةَ مِائَةً الَّذِينَ بَايَعُوا النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ[1].
تَابَعَهُ أَبُو دَاوُدَ حَدَّثَنَا قُرَّةُ، عَنْ قَتَادَةَ. تَابَعَهُ مُحَمَّد بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ.

٤١٥٣- قەتادە دەڵێ: بە سەعیدی كوڕی موسەییەبم وت: پێم گەیشتووە كەجابیری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەیوت: ئەوان (هاوەڵان) هەزار و چوارسەد كەس بوون. ئەنجا سەعید پێی وتم: جابیر ﷺ بۆی گێڕامەوە وتی: ئەوانەی پەیمانیان بە پێغەمبەردا ﷺ لە ڕۆژی حودەیبییەدا هەزار و پێنج سەد كەس بوون.
ئەبو داوود وتی: قوڕڕە ئەم فەرموودەی بۆی گێڕاینەوە لە قەتادەوە و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی صەلتی كوڕی موحەممەد كردووە.
موحەممەد كوڕی بەششار وتی: ئەبو داوود بۆی گێڕاینەوە وتی: شوعبە بۆی گێڕاینەوە و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی صەلتی كوڕی موحەممەدی كردووە.

٤١٥٤- حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ: قَالَ عَمْرٌو: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - ﷺ - قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ: "أَنْتُمْ خَيْرُ أَهْلِ الأَرْضِ". وَكُنَّا أَلْفًا وَأَرْبَعَمِائَةٍ، وَلَوْ كُنْتُ أُبْصِرُ الْيَوْمَ لأَرَيْتُكُمْ مَكَانَ الشَّجَرَةِ. تَابَعَهُ الأَعْمَشُ، سَمِعَ سَالِمًا، سَمِعَ جَابِرًا: أَلْفًا وَأَرْبَعَمِائَةٍ[2].

---

(١) بڕوانە: ٣٥٧٦.
(٢) بڕوانە: ٣٥٧٦.

٤١٥٤- عەمر دەڵێ: لە جابیر کوڕی عەبدوڵڵام ﷺ بیست وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی حودەیبییەدا پێی وتین: ((ئێوە چاکترین خەڵکی سەر زەوین))، ئێمەش هەزار و چوار سەد کەس بووین، ئەگەر ئەمڕۆ (ئێستا) چاوم بیبنایە شوێنی درەختەکەم نیشان دەدان (کە بیعەت و ڕیزوانی لە ژێردا کرا).

ئەعمەش پاڵپشتی (گێڕانەوەکەی سوفیانی کوڕی عویەینەی) کردووە، دەڵێ: لە سالیمی بیستووە ئەویش لە جابیری بیستووە وتی: هەزار و چوارسەد کەس بووین.

٤١٥٥ - وَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ: حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَوْفَى ﷺ: كَانَ أَصْحَابُ الشَّجَرَةِ أَلْفًا وَثَلاَثَمِائَةٍ، وَكَانَتْ أَسْلَمُ ثُمُنَ الْمُهَاجِرِينَ.

٤١٥٥- عەمری کوڕی مورە دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی وفا ﷺ بۆی گێڕاینەوە هاوەڵانی (ژێر) درەختەکە هەزارو سێ سەد کەس بوون، وە قەبیلەی ئەسلەم هەشت یەکی کۆچەران بوو.

٤١٥٦- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مِرْدَاسًا الأَسْلَمِيَّ يَقُولُ -وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ-: يُقْبَضُ الصَّالِحُونَ الأَوَّلُ فَالأَوَّلُ، وَتَبْقَى حُفَالَةٌ كَحُفَالَةِ التَّمْرِ وَالشَّعِيرِ، لاَ يَعْبَأُ اللَّهُ بِهِمْ شَيْئًا[1].

٤١٥٦- قەیس دەڵێ: لە میرداسی ئەسلەمی ﷺ بیستووە دەیوت: - کە لە هاوەڵانی (ژێر) درەختەکە بوو[2] - پیاوچاکان یەك لەدوای یەك گیانیان دەکێشرێت و خەڵکە بەد و خراپەکە دەمێنێتەوە، وەکو خورما و جۆی بێ کەڵك و خراپ خوا هیچ نرخ و قەدرێکیان بۆ دانانێ.

(١) بڕوانە: ٦٤٣٤.

(٢) کە لە ژێریدا پەیمانن بە پێغەمبەردا ﷺ.

٤١٥٧- ٤١٥٨- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ مَرْوَانَ وَالْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي بِضْعَ عَشْرَةَ مِائَةً مِنْ أَصْحَابِهِ، فَلَمَّا كَانَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ قَلَّدَ الْهَدْيَ وَأَشْعَرَ وَأَحْرَمَ مِنْهَا. لاَ أُحْصِي كَمْ سَمِعْتُهُ مِنْ سُفْيَانَ حَتَّى سَمِعْتُهُ يَقُولُ: لاَ أَحْفَظُ مِنَ الزُّهْرِيِّ الإِشْعَارَ وَالتَّقْلِيدَ، فَلاَ أَدْرِي يَعْنِي: مَوْضِعَ الإِشْعَارِ وَالتَّقْلِيدِ، أَوِ الْحَدِيثَ كُلَّهُ[١].

٤١٥٧- ٤١٥٨- عوروه له مەڕوان و مبیسورەی كوڕی مەخرەمەوە گێڕاویەتیەوە هەردووكیان دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ لەساڵی حودەیبییەدا لەگەڵ هەزار و چەند سەدێك لە هاوەڵانیدا لە (مەدینە) دەرچوو، جا كاتێ لە (ذِي الْحُلَيْفَةِ)**دا بوو نیشانەی هەدی بە وشترەكاندا هەڵواسی و پشتیانی بریندار كرد[٢] و لەوێدا ئیحرامی بە (عومرە) دادەبەست، ناتوانم بیژمێرم چەند جار لە سوفیانم بیستووە حەتا لێم بیستووە دەیوت: دیاری كردنی ئاژەڵ وشتری هەدیم لەزوهری نەبیستووە، بۆیە نازانم مەبەستی شوێنی نیشانە كردنە ملی و بریندار كردنی پشتی چ جێیەكە یان فەرموودەكە هەمووی.**

٤١٥٩- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ خَلَفٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَآهُ وَقَمْلُهُ يَسْقُطُ عَلَى وَجْهِهِ فَقَالَ: "أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ". قَالَ نَعَمْ. فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَحْلِقَ وَهْوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، لَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ أَنَّهُمْ يَحِلُّونَ بِهَا، وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ أَنْ يَدْخُلُوا مَكَّةَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، أَوْ يُهْدِيَ شَاةً، أَوْ يَصُومَ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ[٣].

---

(١) بڕوانە: ١٦٩، ١٦٩٤.

(٢) تا بزانرێت كە ئەوانە وشتری دیارین بۆ ماڵی خودا.

(٣) بڕوانە: ١٨١٤.

٤١٥٩- عەبدوڕەحمانى كوڕى ئەبى لەيلا لە كەعبى كوڕى عوجرەوە دەيگێڕێتەوە كە پێغەمبەرى خوا ﷺ ئەوى بينى ئەسپێ دەوەرێ بەسەر دەموچاويدا بۆيە فەرمووى: (ئەو ئەسپێ و جانەوەرانەى سەرت ئازار دەدەن؟) وتى: بەڵێ، ئينجا پێغەمبەر ﷺ لە كاتێكدا لە حودەيبيە بوو فەرمانى پێكرد كە سەرى بتاشێ، (ئەوانەى لە خزمەتيدا بوون) بۆيان ڕوون نەبوويەوە بەم ئازارە[1] حەڵاڵ دەبن ئيحرام بشكێنن، لە كاتێكدا ئەوان بەهيوا بوون كە بڕۆنە شارى مەككەوە، ئەنجا لەوكاتەدا خواى گەورە ئەم ئايەتى بريتى (فِدْيَة)ى دابەزاند، ئيتر پێغەمبەرى خواش ﷺ فەرمانى پێكرد كە سێ مەن خواردن بدات بە شەش هەژار، يا مەڕێك بكاتە قوربانى، يا سێ ڕۆژ بەڕۆژوو بێت).

٤١٦٠ - ٤١٦١- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﷺ إِلَى السُّوقِ، فَلَحِقَتْ عُمَرَ امْرَأَةٌ شَابَّةٌ فَقَالَتْ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ هَلَكَ زَوْجِي وَتَرَكَ صِبْيَةً صِغَارًا، وَاللَّهِ مَا يُنْضِجُونَ كُرَاعًا، وَلاَ لَهُمْ زَرْعٌ وَلاَ ضَرْعٌ، وَخَشِيتُ أَنْ تَأْكُلَهُمُ الضَّبُعُ، وَأَنَا بِنْتُ خُفَافِ بْنِ إِيمَاءَ الْغِفَارِيِّ، وَقَدْ شَهِدَ أَبِي الْحُدَيْبِيَةَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَوَقَفَ مَعَهَا عُمَرُ، وَلَمْ يَمْضِ، ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِنَسَبٍ قَرِيبٍ. ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى بَعِيرٍ ظَهِيرٍ كَانَ مَرْبُوطًا فِي الدَّارِ، فَحَمَلَ عَلَيْهِ غِرَارَتَيْنِ مَلأَهُمَا طَعَامًا، وَحَمَلَ بَيْنَهُمَا نَفَقَةً وَثِيَابًا، ثُمَّ نَاوَلَهَا بِخِطَامِهِ ثُمَّ قَالَ: اقْتَادِيهِ فَلَنْ يَفْنَى حَتَّى يَأْتِيَكُمُ اللَّهُ بِخَيْرٍ. فَقَالَ رَجُلٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَكْثَرْتَ لَهَا. قَالَ عُمَر: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ، وَاللَّهِ إِنِّي لأَرَى أَبَا هَذِهِ وَأَخَاهَا قَدْ حَاصَرَا حِصْنًا زَمَانًا، فَافْتَتَحَاهُ، ثُمَّ أَصْبَحْنَا نَسْتَفِيءُ سُهْمَانَهُمَا فِيهِ.

٤١٦٠-٤١٦١- زەيدى كوڕى ئەسلەم لە باوكيەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەگەڵ عومەرى كوڕى خەتتابدا ﷺ چوومە بازاڕ، ئافرەتێكى گەنجى پێ گەيشت وتى:

(١) ئەسپێ پێ يان نەخۆشى.

ئەی پێشەوای باوەڕداران مێردەكەم مردووە چەند منداڵێكی بچوكی بەجێ هێشتووە، وەڵڵاهی پێچكەیەكیان نییە بیكوڵێنن و كشتوكاڵێكیان نییە، ئاژەڵێكی شیرداریان نییە (بیدۆشین)، ئەترسم كەمتیار بیان خوات[1]، منیش كچی خوفافی كوڕی ئیمائی غیفاریم، بێگومان باوكم لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ ئامادەی حودەیبییە بوو،عومەریش ﷺ لەگەڵیدا وەستا و نەڕۆشت لە پاشان وتی: مەرحەبا لە خزمێكی نزیك، لە پاشان گەڕایەوە بۆ لای وشترێكی پشت بەهێز (كەباری زۆر هەڵبگرێ) لە خانوەكەی (عومەر)دا بەسترابووەوە، ئەنجا عومەر ﷺ دوو خەروار[2] پڕ لە خۆراكی باری وشترەكە كرد و لە نێوانیاندا[3] خەرجی و پۆشاكی بۆ باركرد، لە پاشان هەوسارەكەی دایە دەست وتی: ڕایكێشە دڵنیابە كۆتایی نایەت تا خوا خێرتان بۆ دەنێرێ. پیاوێ وتی: ئەی پێشەوای باوەڕداران زۆرت پێدا! عومەر وتی: دایكت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بكات، وڵڵاهی من برا و باوكی ئەمەم دی ماوەیەك قەڵایەكیان گەمارۆ دا و گرتیان، لە پاشان سبەینێ ئێمە پشكی خۆمان لەو دەستكەوتەی ئەوان بەش كرد.

٤١٦٢- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ أَبُو عَمْرٍو الْفَزَارِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ الشَّجَرَةَ، ثُمَّ أَتَيْتُهَا بَعْدُ فَلَمْ أَعْرِفْهَا. قَالَ مَحْمُودٌ: ثُمَّ أُنْسِيتُهَا بَعْدُ[4].

٤١٦٢- قەتادە لە سەعیدی كوڕی موسەییەبەوە ئەویش لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: سوێند بەخوا بە دڵنیاییەوە من بە چاوی خۆم ئەو درەختەم بینی (كە

(١) یان ساڵی بێ بارانی لە ناویان ببات.

(٢) گوێنی و فەردەی گەورە كە لە جەواڵ گەورەتر بێت، ناوە بۆ سەدەمەن و شكەدان. بڕوانە فەرهەنگی خاڵ، ل 215.

(٣) واتە لە نێوان دوو خەروارەكەدا كە لە وشترەكەی بار كرابوو خەرجی و پۆشاكیشی بۆ باركرد و خستیە نێوان دوو خەروارەكەوە.

(٤) بڕوانە: ٤١٦٣، ٤١٦٤، ٤١٦٥.

بەیعەت و ڕیزوانی لە ژێردا كرا) لە پاشان دواتر ڕۆشتمەوە بۆ لای بەڵام نەمدۆزییەوە. مەحموود دەڵێ: لە پاشان دواتر لە بیرم چووبوویەوە.

٤١٦٣- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: انْطَلَقْتُ حَاجًّا فَمَرَرْتُ بِقَوْمٍ يُصَلُّونَ قُلْتُ: مَا هَذَا الْمَسْجِدُ؟ قَالُوا: هَذِهِ الشَّجَرَةُ، حَيْثُ بَايَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْعَةَ الرُّضْوَانِ. فَأَتَيْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ فَأَخْبَرْتُه، فَقَالَ سَعِيدٌ: حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ كَانَ فِيمَنْ بَايَعَ رَسُولَ اللهِ ﷺ تَحْتَ الشَّجَرَةِ، قَالَ: فَلَمَّا خَرَجْنَا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ نَسِينَاهَا، فَلَمْ نَقْدِرْ عَلَيْهَا. فَقَالَ سَعِيدٌ: إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ ﷺ لَمْ يَعْلَمُوهَا وَعَلِمْتُمُوهَا أَنْتُمْ؟! فَأَنْتُمْ أَعْلَمُ[١].

٤١٦٣- تاریقی كوڕی عەبدوڕەحمان دەڵێ: ڕۆشتم بۆ حەج و بەلای چەند كەسێكدا تێپەڕیم نوێژیان دەكرد، وتم: ئەمە چ مزگەوتێكە؟ ووتیان ئەمە ئەو درەختەیە لەو شوێنەدا پێغەمبەری خوا ﷺ پەیمانی بەیعەت و ڕیزوانی لە (هاوەڵان) وەرگرت، ئەنجا ڕۆشتمە لای سەعیدی كوڕی موسەییەب و ئەو باسەم بۆ گێڕایەوە، سەعیدیش وتی: باوكم بۆی گێڕامەوە كە باوكم لەو كەسانە بوو لە ژێر ئەو درەختەدا پەیمانی بە پێغەمبەری خوا ﷺ دا، باوكم وتی: جا كە ساڵی داهاتوو ڕۆشتینەوە (شوێنی) درەختەكەمان لەبیرچوویەوە و نەمان توانی بیدۆزینەوە، ئەنجا سەعید وتی: بە ڕاستی هاوەڵانی موحەمەد ﷺ شوێنەكەیان نەزانی، بەڵام ئێوە زانیتان؟! كەواتە ئێوە زاناتر بوون (بە شوێنی درەختەكە) [٢].

٤١٦٤- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا طَارِقٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيه: أَنَّهُ كَانَ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ، فَرَجَعْنَا إِلَيْهَا الْعَامَ الْمُقْبِلَ فَعَمِيَتْ عَلَيْنَا[٣].

---

(١) بڕوانە: ٤١٦٢.

(٢) ئەم قسەیەی بە شێوەی گاڵتەوە پێ وتون.

(٣) بڕوانە: ٤١٦٢.

٤١٦٤- تاریق لە سەعیدی کوڕی موسەییەبەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە باوکیەوە کە باوکی لەو کەسانە بوو لە ژێر درەختەکەدا پەمانی دا بە (پێغەمبەر ﷺ)، دەڵێ ئەنجا لە ساڵی داهاتوودا گەڕاینەوە شارایەوە لێمان و نەمان دۆزییەوە.

٤١٦٥- حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ طَارِقٍ قَالَ: ذُكِرَتْ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ الشَّجَرَةُ، فَضَحِكَ فَقَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي وَكَانَ شَهِدَهَا[1].

٤١٦٥- تاریق دەڵێ: درەختەکە (ی بەیعەت و ڕیزوان) لای سەعیدی کوڕی موسەییەب باس کرا، سەعید پێکەنی و وتی: باوکم لەوکەسانە بوو ئامادەی (پەیمانی ژێر) درەختەکە بوو... (لەساڵی داهاتوودا ڕۆشتنەوە شوێنەکەیان لەبیرچوو بوو)[2].

٤١٦٦- حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى -وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ- قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَةٍ قَالَ: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِمْ". فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ، فَقَالَ: "اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى"[3].

٤١٦٦- عەمری کوڕی موڕڕە وتی: لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو ئەوفام ﷺ بیست کە ئەو (عەبدوڵڵا) - لە بەشداربووانی پەیمانی ژێر درەختەکە بوو- وتی: پێغەمبەر ﷺ ئەگەر کەسانێك زەکاتیان بۆ بهێنایە دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِمْ)) واتە: ((خودایە لێیان خۆش بە و بەزەییت پێیاندا بێتەوە))، ئەنجا

---

(١) بڕوانە: ٤١٦٢.

(٢) ئەمە لە گێڕانەوەیەکی تری بوخاریدا هاتووە (ارشاد الساری ١٧٩/٩) ئیبنو حەجەر دەڵێ: دان پیانەکانی سەعید وەڵامدانەوەی ئەوانەی شوێنی درەختەکیان زانیوە بە پشت بەستن بە وتەی باوکی، مانای وا نییە درەختەکە نەزانرابێ بە هیچ شێوەیەك لە فەرموودەیەکی صەحیحدا جابیر دەڵێ: ئەگەر چاوم بینا بوایە ئێستا شوێنی درەختەکەم نیشان دەدان، وە ئیبنو سەعد بە سەنەدێکی صەحیح گێڕاویەتیەوە لە نافیعەوە، کە عومەر پێی گەیشت کە خەڵکانێ دەچنە لای ئەو درەختە و نوێژ دەکەن لایدا، ئەویش هەڕەشەی لێ کردن، پاشان فەرمانیکرد بە بڕینی درەختەکە و درەختەکە بڕا. (فتح الباری ٥٦٨/٧) لە شەرحی فەرموودەی (٤١٦٥)دا

(٣) بڕوانە: ١٤٩٧.

باوكم زەكاتەكەی خۆی بۆ هێنا فەرمووی: (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى) واتە: ((خودایە لە ئالی ئەبو ئەوفا خۆشبە و ڕەحمیان پێ بكە)).

٤١٦٧- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَخِيهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الْحَرَّةِ وَالنَّاسُ يُبَايِعُونَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ، فَقَالَ ابْنُ زَيْدٍ: عَلَى مَا يُبَايِعُ ابْنُ حَنْظَلَةَ النَّاسَ؟ قِيلَ لَهُ: عَلَى الْمَوْتِ. قَالَ لاَ أُبَايِعُ عَلَى ذَلِكَ أَحَدًا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. وَكَانَ شَهِدَ مَعَهُ الْحُدَيْبِيَةَ[1].

٤١٦٧- عەببادی كوڕی تەمییم دەڵێ: كاتێ ڕۆژی حەڕڕە[2] ڕویدا - خەڵكی مەدینە پەیمانیان دەدا بە عەبدوڵلای كوڕی حەنزەلە - ئیبنو زەید[3] وتی: ئیبنو حەنزەلە لەسەر چی پەیمان لە خەڵك وەردەگرێت؟ پێی وترا: لەسەر مردن، ئیبنو زەید وتی: لە پاش پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر ئەوە (مردن) پەیمان بە كەس نادەم، وە ئیبنو زەید بەشداری غەزای بەدری كردووە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ.

٤١٦٨- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَعْلَى الْمُحَارِبِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي: حَدَّثَنَا إِيَاسُ بْنُ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي -وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ- قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ الْجُمُعَةَ ثُمَّ نَنْصَرِفُ، وَلَيْسَ لِلْحِيطَانِ ظِلٌّ نَسْتَظِلُّ فِيهِ.

٤١٦٨- ئیياسی كوڕی سەلەمی كوڕی ئەكوەع وتی: باوكم بۆی گێڕامەوە- كەهاوەڵانی درەختەكە بوو- وتی: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ نوێژی هەینیمان دەكرد، پاشان دەگەڕاینەوە دیوارەكان سێبەریان نەبوو بچینە ژێر سێبەرەكەی.

---

(١) بڕوانە: ٢٩٥٩.

(٢) ڕۆژی حەڕڕە، ئەو ڕووداوە بوو كە لە نێوان لەشكری یەزید و خەڵكی مەدینەدا ساڵی ٦٣ كۆچی ڕویدا لە بەردەڵانێكی ڕەشی دەوری مەدینەدا. بڕوانە : إرشاد الساري، ٩/١٩٨.

(٣) كە مامی عەببادە فەرموودەكە دەگێڕێتەوە.

٤١٦٩- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ،عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ: قُلْتُ لِسَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ: عَلَى أَيِّ شَيْءٍ بَايَعْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ؟ قَالَ: عَلَى الْمَوْتِ[1].

٤١٦٩- يەزیدی كوڕی ئەبو عوبەید دەڵێ: بەسەلەمی كوڕی ئەكوعم وت: لە ڕۆژی حودەیبییەدا لەسەر چی پەیمانتان دا بە پێغەمبەری خوا ﷺ، وتی: لەسەر مردن.

٤١٧٠- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِشْكَابٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الْعَلاَءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: لَقِيتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ فَقُلْتُ: طُوبَى لَكَ،صَحِبْتَ النَّبِيَّ ﷺ وَبَايَعْتَهُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ. فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثْنَا بَعْدَهُ.

٤١٧٠- عەلائی كوڕی موسەییەب لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: بە بەرائی كوڕی عازیب ﷺ گەیشتم و وتم: خۆشبەختی بۆ تۆ، هاوڕێیەتی پێغەمبەرت ﷺ كردووە لە ژێر درەختەكەدا پەیمانت پێداوە، ئەویش وتی: برازای خۆم: بەڕاستی تۆ نازانی ئێمە لە پاش ئەو چیمان داهێنا (لەشتی خراپ و ئاژاوە).

٤١٧١- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ -هُوَ ابْنُ سَلاَّمٍ- عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، أَنَّ ثَابِتَ بْنَ الضَّحَّاكِ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَايَعَ النَّبِيَّ ﷺ تَحْتَ الشَّجَرَةِ[2].

٤١٧١- یەحیا لە ئەبو قیلابەوە دەگێڕێتەوە كە سابیتی كوڕی زەححاك ﷺ بۆی گێڕایەوە كە ئەو (سابیت) پەیمانی دا بە پێغەمبەر ﷺ لە ژێر درەختەكەدا[3].

٤١٧٢- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ، بْنُ عُمَرَ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾﴾ الفتح. قَالَ: الْحُدَيْبِيَةُ. قَالَ أَصْحَابُهُ:

---

(١) بروانە: ٢٩٦٠.

(٢) بروانە: ١٣٦٣.

(٣) كە پێی دەوترا: (شجرة الرضوان).

هَنِيئًا مَرِيئًا، فَمَا لَنَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ ﴿٥﴾ ﴾ الفتح، قَالَ شُعْبَةُ: فَقَدِمْتُ الْكُوفَةَ فَحَدَّثْتُ بِهَذَا كُلِّهِ عَنْ قَتَادَةَ،ثُمَّ رَجَعْتُ فَذَكَرْتُ لَهُ،فَقَالَ: أَمَّا: ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ ﴿١﴾ ﴾ الفتح، فَعَنْ أَنَسٍ، وَأَمَّا: هَنِيئًا، مَرِيئًا، فَعَنْ عِكْرِمَةَ[1].

٤١٧٢- عوسمانی كوڕی عومەر دەڵێ: شوعبە بۆی گێڕاینەوە لە قەتادەوە ئەویش لە ئەنەسی كوڕی مالیكەوە ﷺ وتی: مەبەست لە (ئەی موحەممەد ﷺ) بێگومان ئێمە سەركەوتنێكی ئاشكرامان پێ دایت) (ڕێكەوتنی) حودەیبییە بوو، ئەنجا هاوەڵانی بە پێغەمبەریان ﷺ وت: بە خۆشی حەڵاڵی نۆشی گیانت بێ، ئەی ئێمە چیمان بۆ هەیە؟ ئەنجا خوای گەورە ئەم ئایەتیە بۆ دابەزاند: (تاپیاوان و ئافرەتانی باوەڕدا بباتە بەهەشتانێك)، شوعبە دەڵێ: ئەنجا هاتم بۆ كوفە ئەم فەرموودە هەموویم لە قەتادەوە گێڕایەوە، لە پاشان گەڕامەوە بۆلای قەتادە و (ئەوەی كردم) بۆم گێڕایەوە، قەتادە وتی: ئەوەی (ئێمە سەركەوتنێكی ئاشكرامان پێ دایت) ئەوە لە ئەنەسەوە گێڕاومەتەوە ﷺ، بەڵام بە خۆشی حەڵاڵی نۆشی گیانت بێ، ئەوە لە عیكرمەوە گێڕاومەتەوە.

٤١٧٣- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مَجْزَأَةَ بْنِ زَاهِرٍ الأَسْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ -وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ الشَّجَرَةَ- قَالَ: إِنِّي لأُوقِدُ تَحْتَ الْقِدْرِ بِلُحُومِ الْحُمُرِ، إِذْ نَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَنْهَاكُمْ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ.

٤١٧٣- ئیسرائیل لە مەجزەئەی كوڕی زاهیری ئەسلەمیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە (زاهیری) باوكیەوە دەگێڕێتەوە - كە زاهیر ﷺ لەوكەسانە بوو كە ئامادەی (پەیمانی

---

(١) بڕوانە: ٤٨٣٤.

ژێر) درەختەكە بوو- دەڵێ: من ئاگرم دەكردەوە و لە ژێر مەنجەڵە (كان)دا كە گۆشتی گوێدرێژی تیا بوو، كە جاڕدەری پێغەمبەری خوا ﷺ جاڕی دا وتی: بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ (خواردنی) گۆشتی گوێدرێژنتان لێ قەدەغە دەكات.

٤١٧٤ - وَعَنْ مَجْزَأَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْهُمْ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ اسْمُهُ أُهْبَانُ بْنُ أَوْسٍ،وَكَانَ اشْتَكَى رُكْبَتَهُ، وَكَانَ إِذَا سَجَدَ جَعَلَ تَحْتَ رُكْبَتِهِ وِسَادَةً.

٤١٧٤- (هەر بە سەنەددەكەی پێشوو ئیسرائیل) لە مەجزەئەوە دەگێڕێتەوە كە پیاوێك لە ئەسلەم كە لە ئامادەبووانی (پەیمانی ژێر) درەختەكە بوو، ناوی ئوهبانی كوڕی ئەوس بوو ﷺ، ئەژنۆی ئازاری هەبوو وە هەركات سوژدەی بېردایە پشتێكی دەخستە ژێر ئەژنۆی.

٤١٧٥- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سُوَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ -وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ- كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ أُتُوا بِسَوِيقٍ فَلاَكُوهُ. تَابَعَهُ مُعَاذٌ عَنْ شُعْبَةَ[1].

٤١٧٥- بوشەیری كوڕی یەسار لە سوومیدی كوڕی نوعمانەوە ﷺ دەگێڕێتەوە - كە نوعمان لەوكەسانە بوو لە (پەیمانی ژێر) درەختەكەدا بەشدار بوو- دەڵێ: قاوتی[2] هێنرا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی، جا كردیانە دەمیانەوە (بەدانیان وردیان كرد) قوتیاندا. موعاز لە شوعبەوە ئەم فەرموودەی گێڕاوەتەوە و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی ئینو عەدی كردووە.

---

(١) بڕوانە: ٢٠٩.

(٢) بروێش و ئاردی جۆ یا گەنمە بە ئاوەوە لێ دەنرێت وەكو شۆربا دەخورێت. ئەلمونجد بەكوردی: ٥٨٦/٤.

٤١٧٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمِ بْنِ بَزِيعٍ، حَدَّثَنَا شَاذَانُ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِذَ بْنَ عَمْرٍو ﷺ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ: هَلْ يُنْقَضُ الْوِتْرُ؟ قَالَ: إِذَا أَوْتَرْتَ مِنْ أَوَّلِهِ فَلاَ تُوتِرْ مِنْ آخِرِهِ.

٤١٧٦- ئەبوحەمرە ئەڵێ: پرسیارم لە عائیزی کوڕی عەمر ﷺ کرد- عائیز لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ بوو، وە لە هاوڕێیانی (پەیمانی ژێر) درەختەکە بوو - ئایا نوێژی ویتر هەڵدەوەشێتەوە[1]؟ (عائیز) وتی: ئەگە لەسەرتای شەودا ویترت کردبێ ئەوا لە کۆتایی شەودا ویتر مەکە (واتە: ویتر هەڵناوەشێتەوە).

٤١٧٧- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ: عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَسِيرُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسِيرُ مَعَهُ لَيْلاً، فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ، وَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ يَا عُمَرُ، نَزَرْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ كُلُّ ذَلِكَ لاَ يُجِيبُكَ. قَالَ عُمَرُ: فَحَرَّكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ الْمُسْلِمِينَ، وَخَشِيتُ أَنْ يَنْزِلَ فِيَّ قُرْآنٌ، فَمَا نَشِبْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِخًا يَصْرُخُ بِي - قَالَ: فَقُلْتُ: لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ. وَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ: "لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ"، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴿١﴾﴾ الفتح[2].

٤١٧٧- زەیدی کوڕی ئەسلەم لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە یەکێ لە سەفەرەکانیدا بەڕێگادا دەڕۆشت، عومەری کوڕی خەتتابیش ﷺ لەگەڵیدا دەڕۆشت بەکاتی شەودا، ئەنجا عومەری کوڕی خەتتاب دەربارەی شتێك پرسیاری لێ کرد، پێغەمبەری خواش ﷺ وەڵامی نەدایەوە، لە پاشان پرسیاری

(١) مەبەست بە هەڵوەشاندنەوە، ئەوەیە لەسەرەتای شەوەوە ویتری کردبێت دەتوانێ هەڵوەشێنێتەوە جارێکی تر ویتر بکات لە شەودا؟.

(٢) بڕوانە: ٤٨٣٣، ٥٠١٢.

لێ كردووە، بەڵام وەڵامی نەدايەوە، دواتر پرسياری لێ كردووەوە هەمتر وەڵامی نەدايەوە، بۆيە عومەری كوڕی خەتتاب ﷺ وتی: دايكت ڕۆڵە ڕۆت بۆ نەكات عومەر، سێ جار بەرۆكی پێغەمبەرت گرت و پرسيارت لێ كرد و وەڵامی نەدايتەوە، عومەر وتی: وشترەكەم تێخوڕی پاشان پێش خەڵكەكە كەوتم و ترسام قورئان لە بارەمەوە دابەزێت، زۆری پێ نەچوو گوێم لێ بوو كەسێك بە دەنگی بەرز بانگم دەكات، عومەر دەڵێ وتم: سوێند بە خوا بەڕاستی ترسام كە قورئان دەربارەم دابەزی بێت، وە هاتم بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ سەلامم لێ كرد و ئەويش فەرمووی: ((سوێند بەخوا ئەمشەو سورەتێكم بۆ دابەزێنراوە لام خۆشەويستترە لە هەرچی خۆری لێ هەڵهاتووە))، لە پاشان سورەتی: ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ ﴾ی خوێندەوە.

٤١٧٨- ٤١٧٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ حِينَ حَدَّثَ هَذَا الْحَدِيثَ، حَفِظْتُ بَعْضَهُ، وَثَبَّتَنِي مَعْمَرٌ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ -يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ- قَالَا: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ فِي بِضْعَ عَشْرَةَ مِائَةً مِنْ أَصْحَابِهِ، فَلَمَّا أَتَى ذَا الْحُلَيْفَةِ قَلَّدَ الْهَدْيَ، وَأَشْعَرَهُ، وَأَحْرَمَ مِنْهَا بِعُمْرَةٍ، وَبَعَثَ عَيْنًا لَهُ مِنْ خُزَاعَةَ، وَسَارَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى كَانَ بِغَدِيرِ الأَشْطَاطِ، أَتَاهُ عَيْنُهُ قَالَ: إِنَّ قُرَيْشًا جَمَعُوا لَكَ جُمُوعًا، وَقَدْ جَمَعُوا لَكَ الأَحَابِيشَ[1]، وَهُمْ مُقَاتِلُوكَ وَصَادُّوكَ عَنِ الْبَيْتِ وَمَانِعُوكَ. فَقَالَ: "أَشِيرُوا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيَّ، أَتَرَوْنَ أَنْ أَمِيلَ إِلَى عِيَالِهِمْ وَذَرَارِيِّ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّونَا عَنِ الْبَيْتِ، فَإِنْ يَأْتُونَا كَانَ اللَّهُ ﷻ قَدْ قَطَعَ

---

(١) الأَحَابِيش: كۆمەڵە خەڵكێكن پێكهاتون لە هۆز و قەبيلە ی جياواز، خەليل دەڵێ: چەند تايفەيەك بوون لە قەبيلەی قارە چوونە پاڵ بەنی لەيس لە جەنگ كردنياندا دژ بە قورەيش پێش ئيسلام بوون، دورەيد دەڵێ كەسانێك بوون هاو پەيمانيان كردبوو لە گەڵ قورەيش دا لە دامێنی شاخێكداكە پێی دەوترا حوبەيش، لە بەر ئەوە ناو نران حوبەيش.

عَيْنًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَإِلاَّ تَرَكْنَاهُمْ مَحْرُوبِينَ؟ ". قَالَ أَبُو بَكْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، خَرَجْتَ عَامِدًا لِهَذَا الْبَيْتِ، لاَ تُرِيدُ قَتْلَ أَحَدٍ وَلاَ حَرْبَ أَحَدٍ، فَتَوَجَّهْ لَهُ، فَمَنْ صَدَّنَا عَنْهُ قَاتَلْنَاهُ. قَالَ: "امْضُوا عَلَى اسْمِ اللَّهِ"[1].

٤١٧٨- ٤١٧٩- عوروەی كوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە لە میسوەری كوڕی مەخرەمە و مەروانی كوڕی حەكەم- هەریەكەیان لە گێڕانەوەكەیدا لەوەی هاوڕێكەی زیاتر دەگێڕێتەوە - هەردووكیان وتیان: پێغەمبەر ﷺ لە (غەزای) حودەیبییەدا خۆی و هەزار و چەند سەد[2] كەس لە هاوەڵان (لە مەدینە) دەرچوون، جا كاتێ گەیشتنە زولحولەیفە لەوێدا نیشانەی هەدی بە ملی وشترەكاندا هەڵواسی و پشتیانی بریندار كرد، وە لەوێدا ئیحرامی بە عومرە دابەست، وە سیخوڕێكی لە هۆزی خوزاعە[3] نارد، وە پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت هەتا گەشتە گۆماوەكەی[4] ئەشتات، سیخوڕەكە هاتەوە بۆ لای و وتی: بێگومان قوڕەیش هێزی زۆری كۆكردۆتەوە لە دژت، بێگومان لە هەموو تیرە و هۆزێك خەڵكیان لە دژت كۆكردۆتەوە و ئەوان بە نیازن جەنگت لەگەڵ بكەن، وە ڕێگری دەكەن لە چوونە بەیت و ناهێڵن عەمرە بكەیت، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەی خەڵكینە ڕای خۆتانم پێ بڵێن، ڕاتان لێ یە كە بدەین بەسەر ماڵ و خاو خێزانی ئەواندا كە دەیانەوێ ڕێگری سەردانی ماڵی خوامان لێ بكەن، جا ئەگەر هاتن و پەلاماریان داین، ئەوە خوا ﷻ بەرگری سیخوڕی لە بتپەرستان كردووە[5]، وە ئەگەر نەهاتن بە تاڵان كراوی و ڕووتكراوەیی بەجێیان دێڵین (بێ ماڵ و خاو خێزان دەیانهێڵینەوە)، ئەبو بەكر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ

---

(١) بڕوانە: ١٦٩٤، ١٦٩٥.

(٢) هەزار و چوارسەد.

(٣) تا سوسەی هەواڵی دوژمنی بۆ بكات كە ناوی بیشری كوڕی سوفیان بوو. بڕوانە : إرشاد الساري، ٢٠٣/٩.

(٤) غەدیر: بە گۆلاوێكیش دەڵێن ناوی بارانی تیا مابێتەوە، وە بە ڕووباریش دەوترێ. بڕوانە ئەلمونجد بەكوردی، ٦٦٨/٢.

(٥) وەك ئەوە وایە هەر لە سەرەتاوە سیخوڕمان نەناردبێ بەبێ وادە ڕووبەڕووی یەكتر دەبوینەوە.

تۆ بەنیازی سەردانی ئەم بەیتە (کابە) هاتوویت ناتەوێ کەس بکوژی و جەنگی لە دژی کەس بکەیت، کەواتە ڕوو بە کەعبە بڕۆ، جا هەرکەس ڕێگری کەعبەمان لێ بکات جەنگی لە دژ دەکەین، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بە ناوی خواوە بڕۆن)).

٤١٨٠- ٤١٨١- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنِي ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ، وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ يُخْبِرَانِ خَبَرًا مِنْ خَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي عُمْرَةِ الْحُدَيْبِيَةِ، فَكَانَ فِيمَا أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْهُمَا أَنَّهُ لَمَّا كَاتَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو، يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ عَلَى قَضِيَّةِ الْمُدَّةِ، وَكَانَ فِيمَا اشْتَرَطَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو أَنَّهُ قَالَ: لاَ يَأْتِيكَ مِنَّا أَحَدٌ وَإِنْ كَانَ عَلَى دِينِكَ إِلاَّ رَدَدْتَهُ إِلَيْنَا، وَخَلَّيْتَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ. وَأَبَى سُهَيْلٌ أَنْ يُقَاضِيَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِلاَّ عَلَى ذَلِكَ، فَكَرِهَ الْمُؤْمِنُونَ ذَلِكَ وَامَّعَضُوا، فَتَكَلَّمُوا فِيهِ، فَلَمَّا أَبَى سُهَيْلٌ أَنْ يُقَاضِيَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِلاَّ عَلَى ذَلِكَ، كَاتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَرَدَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَا جَنْدَلِ بْنَ سُهَيْلٍ يَوْمَئِذٍ إِلَى أَبِيهِ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو، وَلَمْ يَأْتِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَحَدٌ مِنَ الرِّجَالِ إِلاَّ رَدَّهُ فِي تِلْكَ الْمُدَّةِ وَإِنْ كَانَ مُسْلِمًا، وَجَاءَتِ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ، فَكَانَتْ أُمُّ كُلْثُومٍ بِنْتُ عُقْبَةَ بْنِ مُعَيْطٍ مِمَّنْ خَرَجَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهْيَ عَاتِقٌ، فَجَاءَ أَهْلُهَا يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَرْجِعَهَا إِلَيْهِمْ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْمُؤْمِنَاتِ مَا أَنْزَلَ[1].

٤١٨٠-٤١٨١- ئیبنو شیهاب دەگێڕێتەوە دەڵێ: عوروەی کوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە لە مەڕوانی کوڕی حەکەم و میسوەری کوڕی مەخرەمەی (ڕەزای خوا لە خۆی و باوکی بێ) بیست هەواڵێکیان گێڕایەوە لە هەواڵی پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی عومرەی حودەیبییە، ئەنجا لەو هەواڵانەی عوروە لە هەردووکیانەوە (مەروان و میسوەر) بۆی گێڕامەوە کە کاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی حودەیبییەدا

(١) بڕوانە: ١٦٩٥، ١٦٩٤.

لەسەر بابەتێ ڕێكەوتن بۆماوەیەكی دیاری كراو، لەگەڵ سوهەیلی كوڕی عەمردا نامەی (ڕێكەوتنی) نووسی، جا لەو مەرجانەی سوهەیلی كوڕی عەمر بە مەرجی گرت ئەوە بوو وتی: هەركەس لە لای ئێمەوە هات بۆ لای تۆ با لەسەر ئایینەكەی تۆش بێت دەبێ بیگێڕیتەوە بۆ لای ئێمە، هەقت بەسەر ئێمە و ئەو كەسەوە نەبێ (چی لەگەڵدا دەكەین)، سووهەیل ڕازی نەبوو لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێك بكەوێ بەو مەرجە نەبێت، جا باوەڕدارانیش ئەو مەرجەیان پێ ناخۆش بوو قورس بوو لەسەریان، لەو بارەیەوە قسەیان كرد[1]، جا كە سوهەیل ڕازی نەبوو كە لەسەر ئەو مەرجە نەبێت لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێك بكەوێت، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێكەوتنەكەی لەگەڵدا نووسی و پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو جەندەلی كوڕی سوهەیلی لەو ڕۆژەدا گەڕاندەوە بۆ سوهەیلی كوڕی عەمری باوكی، با مسوڵمانیش بوایە ئەنجا ئافرەتانی كۆچەر هاتن (بۆلای پێغەمبەر ﷺ)، وە ئومو كەلسومی كچی عوقبەی كوڕی موعەیت لەو ئافرەتانە بووكۆچی كردبوو بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ كە ئافرەتێكی گەنج بوو، جا كەس و كارەكەی هاتن داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد كە بیگێڕێتەوە بۆیان، (نەیگێڕایەوە) تا خوای بەرز و بڵند ئەو ئایەتی دابەزاند دەربارەی ئافرەتی باوەڕدار كە دایبەزاند[2].

٤١٨٢ - قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهَذِهِ الآيَةِ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ ﴿١٢﴾ ﴾ الممتحنة. وَعَنْ عَمِّهِ قَالَ: بَلَغَنَا حِينَ أَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ أَنْ يَرُدَّ إِلَى الْمُشْرِكِينَ مَا أَنْفَقُوا عَلَى مَنْ هَاجَرَ مِنْ أَزْوَاجِهِمْ، وَبَلَغَنَا أَنَّ أَبَا بَصِيرٍ. فَذَكَرَهُ بِطُولِهِ[3].

---

(١) وتیان: سبحان الله چۆن كەسێك باوەڕ بێنێ بگەڕێتەوە بۆ لای بتپەرستان.

(٢) ئایەتی دەی سورەی مومتەحەنە: (يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ وَمَن..)

(٣) بڕوانە: ٢٧١٢.

٤١٨٢- عوروەی کوڕی زوبەیر لە عائیشەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە خێزانی پێغەمبەرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ هەرکام لە ئافرەتان کۆچی بکردایە بەم ئایەتە[1] تاقی دەکردنەوە، (ئەی پێغەمبەری ﷺ هەرکاتێك ئافرەتانی ئیماندار هاتن بۆ لات کە پەیمانت لەگەڵ ببەستن لەسەر ئەوەی کە هیچ شتێك بە هاوبەشی خوا دانەنێن و دزی و داوێن پیسی نەکەن و منداڵانی خۆیان نەکوژن و هیچ جۆرە بوختانێك لە نێوان دەست و پێیاندا هەڵنەبەستن و بێ فەرمانیت نەکەن لە کاری چاکدا، ئەوسا پەیمانیان ببەستە وە لە خوا داوای لێ خۆشبونیان بۆ بکە، بەڕاستی خوا لێ خۆشبوی میهربانە)
وە (هەر برازای ئیبنو شیهاب) لە ئیبنو شیهابی مامیەوە دەگێڕێتەوە بە (هەمان ڕێگەی پێشوو) دەڵێ: ئەوەمان پێگەیشتووە کاتێ خوا فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی ﷺ کرد کە ئەوەی بتپەرستان خەرجیان کردووە لە مارەیی و شتی تر، ئەو هاوسەرانەیان کە کۆچیان کردووە بۆ (مەدینە) بۆیان بگێڕەوە، پێشمان گەشتووە کە ئەبو بەصیر. ئیتر بە درێژی باسەکە دەگێڕێتەوە.

٤١٨٣- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ﷺ خَرَجَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ، فَقَالَ: إِنْ صُدِدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ مِنْ أَجْلِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ[2].

٤١٨٣- نافیع دەگێڕێتەوە کە عەبدوڵلای کوڕی عومەر ﷺ لەکاتی ئاژاوەکەدا[3] ڕۆشت بۆ عەمرە، وتی: ئەگەر ڕێگری چوونە کابەم لێ کرا لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ چیمان کرد بەو جۆرە دەکەم، ئیتر ئیحرامی بە عومرە

(١) کە تەفسیر و ڕاڤەکەی ئەومیە نوسیوومانە.
(٢) بڕوانە: ١٦٣٩.
(٣) کە جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوە بوو لە نێوان حەجاج و عەبدوڵلای کوڕی زوبەیردا (ڕەزای خوایان لێ بێ).

دابەست، لەبەر ئەوەی لە ساڵی حودەیبییەدا پێغەمبەری خوادا ﷺ ئیحرامی بە عومرە دابەست.

٤١٨٤- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ،عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ أَهَلَّ وَقَالَ: إِنْ حِيلَ بَيْنِى وَبَيْنَهُ لَفَعَلْتُ كَمَا فَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ حِينَ حَالَتْ كُفَّارُ قُرَيْشٍ بَيْنَهُ. وَتَلاَ: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ﴿٢١﴾ ﴾ الأحزاب[1].

٤١٨٤- نافیع دەگێڕێتەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ کە ئەو ئیحرامی دابەست وتی: ئەگەر ڕێگری کرا لە نێوان من و کەعبەدا، بێگومان بەو جۆرە دەکەم پێغەمبەر ﷺ کردی کاتێ کافرانی قوڕەیش ڕێگریان کرد، لە نێوان ئەو گەیشتن بە بەیت، ئەمجا ئیبنو عومەر ئەم ئایەتەی خوێندەوە (بەڕاستی لە پێغەمبەری خوادا ﷺ جوانترین پێشەوایەتی و سەرمەشق هەیە بۆ ئێوە).

٤١٨٥- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَسَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا كَلَّمَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ.

وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ بَعْضَ بَنِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَهُ: لَوْ أَقَمْتَ الْعَامَ، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ لاَ تَصِلَ إِلَى الْبَيْتِ. قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ دُونَ الْبَيْتِ، فَنَحَرَ النَّبِيُّ ﷺ هَدَايَاهُ وَحَلَقَ، وَقَصَّرَ أَصْحَابُهُ، وَقَالَ: "أُشْهِدُكُمْ أَنِّي أَوْجَبْتُ عُمْرَةً". فَإِنْ خُلِّيَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ طُفْتُ، وَإِنْ حِيلَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ صَنَعْتُ كَمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. فَسَارَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ: مَا أُرَى شَأْنَهُمَا إِلاَّ وَاحِدًا، أُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ حَجَّةً مَعَ عُمْرَتِي. فَطَافَ طَوَافًا وَاحِدًا وَسَعْيًا وَاحِدًا، حَتَّى حَلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا[2].

---

(١) بڕوانە: ١٦٣٩.

(٢) بڕوانە: ١٦٣٩.

٤١٨٥- نافیع دەگێڕێتەوە كە عەوبەیدوڵڵای كوڕی عەبدوڵڵا و سالیمی كوڕی عەبدوڵڵا هەردووكیان بۆیان گێڕایەوە كە هەردووكیان قسەیان لەگەڵ عەبدوڵڵا (ی باوكیان)دا كرد، هەروەها نافع لە یەكێ لە كوڕانی عەبدوڵڵاوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە بە عەبدوڵڵای وتووە خۆزگە ئەم ساڵ دانیشتیتایە (و نەڕۆشتیتایە بۆ حج)، چونكە بەڕاستی دەترسم كە نەگەیتە بەیت، عەبدوڵڵا وتی: لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ڕۆشتین (بۆ حەج) ئەنجا كافرانی قورەیش ڕێگریان كرد لە چوونە بەیت، بۆیە پێغەمبەر ﷺ وشترە دیاریەكانی سەربڕی خۆی هاوەڵانی سەرتاشن و كورت كردنەوەیان كردجا عەبدوڵڵای وتی: ئێوە شایەت بن عومرەم لەسەر خوم پێویست كرد، جا ئەگەر ڕێگر نەبوون لە نێوان و من و كەعبەدا تەواف دەكەم ،وە ئەگەر ڕێگر بوون لە نێوان من و گەشتنم بە كەعبە بەو جۆرە دەكەم، كە پێغەمبەری خوا ﷺ ماوەیەك ڕۆشت لە پاشان فەرمووی: وادەزانم كاروباری حەج وعومره وەك یەك وایە، ئێوە بە شایەت بن كە حەجم لەگەڵ عومرەكەم لەسەر خۆم پێویست كرد بوو، ئەنجا یەك تەواڤ كرد و یەك هاتوچۆی سەفا و مەڕوەی كرد بۆ (حەج و عومرەكەی) هەتا حەڵاڵ بوو ئیحرامی شكاند لە هەردووكیان.

٤١٨٦- حَدَّثَنِي شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، سَمِعَ النَّضْرَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا صَخْرٌ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَسْلَمَ قَبْلَ عُمَرَ، وَلَيْسَ كَذَلِكَ، وَلَكِنْ عُمَرُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَرْسَلَ عَبْدَ اللَّهِ إِلَى فَرَسٍ لَهُ عِنْدَ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ يَأْتِي بِهِ لِيُقَاتِلَ عَلَيْهِ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُبَايِعُ عِنْدَ الشَّجَرَةِ، وَعُمَرُ لاَ يَدْرِي بِذَلِكَ، فَبَايَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ، ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْفَرَسِ، فَجَاءَ بِهِ إِلَى عُمَرَ، وَعُمَرُ يَسْتَلْئِمُ لِلْقِتَالِ، فَأَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُبَايِعُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ - قَالَ: فَانْطَلَقَ فَذَهَبَ مَعَهُ حَتَّى بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَهِيَ الَّتِي يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَسْلَمَ قَبْلَ عُمَرَ[1].

---

(١) بروانه: ٣٩١٦.

٤١٨٦- نافیع دەڵێ: بێگومان دەڵێن بەدڵنیاییەوە ئیبنو عومەر پێش عومەر (ی باوکی) ﷺ مسوڵمان بووە، بەڵام ئەمە وا نییە، بەڵکو عومەر ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) حودەیبییەدا عەبدوڵلای نارد بۆ هێنانی ئەسپێکی (عومەر)، خۆی کە لای پیاوێکی ئەنصاری بوو تا بەسواری جەنگ بکات، (کە عەبدوڵلا دەڕوات) لەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لای درەختەکەدا پەیمان وەردەگرێ (لە هاوەڵان)، عومەریش ﷺ بەمە نازانێت، ئەنجا عەبدوڵلا ﷺ پەیمان دەدات بە پێغەمبەر ﷺ لە پاشان دەڕوات بۆ ئەسپەکە و دەیهێنێ بۆ عومەر ﷺ، عومەریش زرێی لەبەر دەکرد بۆ جەنگ، ئەنجا عەبدوڵلا هەواڵی دا بە عومەر ﷺ کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەژێر درەختەکەدا پەیمان وەردەگرێت (لە هاوەڵان)، وتی: ئەنجا عومەر دەڕوات و عەبدوڵلاش لەگەڵی دەڕوات تا پەیمان دەدات بە پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەو باسەیە کە خەڵکی دەڵێن ئیبنو عومەر پێش عومەر ﷺ مسوڵمان بووە.

٤١٨٧ - وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُمَرِيُّ، أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، تَفَرَّقُوا فِي ظِلَالِ الشَّجَرِ، فَإِذَا النَّاسُ مُحْدِقُونَ بِالنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، انْظُرْ مَا شَأْنُ النَّاسِ قَدْ أَحْدَقُوا بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَوَجَدَهُمْ يُبَايِعُونَ، فَبَايَعَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى عُمَرَ، فَخَرَجَ فَبَايَعَ[١].

٤١٨٧- نافیع دەگێڕێتەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) حودەیبییەدا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بوون، جا بڵاوبونەوە بۆ پشوودان لە ژێر سێبەری درەختەکاندا، لەوکاتەدا خەڵکەکە چوار دەوری پێغەمبەریان ﷺ دابوو، (عومەر) وتی: ئەی عەبدوڵلا سەیرکە بزانە خەڵکی چییانە کە

(١) بڕوانە: ٣٩١٦.

چواردەوری پێغەمبەری خوایان ﷺ داوە، (ئەویش چوو) بینی پەیمان دەدەن (بە پێغەمبەر ﷺ، عەبدوڵڵاش پەیمانی دا لە پاشان گەڕایەوە بۆ لای عومەر ﷺ، ئەوسا عومەریش ڕۆشت پەیمانی دا (بە پێغەمبەر ﷺ).

٤١٨٨- حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا يَعْلَى، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى ﷺ قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ حِينَ اعْتَمَرَ فَطَافَ فَطُفْنَا مَعَهُ، وَصَلَّى وَصَلَّيْنَا مَعَهُ، وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَكُنَّا نَسْتُرُهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ؛ لاَ يُصِيبُهُ أَحَدٌ بِشَيْءٍ[1].

٤١٨٨- ئیسماعیل دەڵێ: لە عەبدوڵڵای كوڕی ئەبو ئەوفام ﷺ بیست وتی: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووین كاتێ عومرەی كرد، ئەنجا ئەو تەوافی كرد و ئێمەش لەگەڵیدا تەوافمان كرد، نوێژی كرد ئێمەش لە خزمەتیدا نوێژكان كرد، لە نێوان صەفا و مەڕوەدا هاتوچۆی كرد، جا ئێمە (چوار دەورمان دابوو) لە خەڵكی مەككە دەمان پاراست، نەوەك كەسێك زیانی پێ بگەیەنێت.

٤١٨٩- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَصِينٍ قَالَ: قَالَ أَبُو وَائِلٍ: لَمَّا قَدِمَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ مِنْ صِفِّينَ أَتَيْنَاهُ نَسْتَخْبِرُهُ، فَقَالَ: اتَّهِمُوا الرَّأْيَ، فَلَقَدْ رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ أَسْتَطِيعُ أَنْ أَرُدَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَمْرَهُ لَرَدَدْتُ، وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لأَمْرٍ يُفْظِعُنَا إِلاَّ أَسْهَلْنَ بِنَا إِلَى أَمْرٍ نَعْرِفُهُ قَبْلَ هَذَا الأَمْرِ، مَا نَسُدُّ مِنْهَا خُصْمًا إِلاَّ انْفَجَرَ عَلَيْنَا خُصْمٌ مَا نَدْرِي كَيْفَ نَأْتِي لَهُ[2].

٤١٨٩- ئەبو وائیل[3] وتی: كاتێ سەهلی كوڕی حەنەیف ﷺ لە (صِفِّينَ)[4] گەڕایەوە، چووینە خزمەتی و داوای هەواڵ و دەنگ و باسمان لێ كرد، سەهل وتی: گومان

(١) بڕوانە: ١٦٠.

(٢) بڕوانە: ٣١٨١.

(٣) كە ناوی شەقیقی كوڕی سەلەمەیە. بڕوانە ؛ إرشاد الساری: ٢٠٩/٩.

(٤) ئەو جەنگە بوو لە نێوان سوپاس عەلی و موعاویەدا ﷺ ڕوویدا.

له ڕاز و بۆچوونی خۆتان بكەن، جا سوێند به خوا دڵنیابن ئەو ڕۆژەی ئەبو جەندەل (درایەوه به كافرانی قوڕەیش)، خۆم له پێش چاوه ئەگەر بمتوانیایه فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەد بكەمەوه پێی ڕازی نەبم و (جەنگ بكەین) ڕەدم دەكردەوه (و جەنگێكی سەختم دەكرد، بەڵام نەمتوانی فرمانی پێغەمبەر ﷺ ڕەد بكەمەوه)، وه خوا و پێغەمبەرەكەی زاناترن (بەرژەوەندی له چیدایه)، پێش ئەم كاره (ئاژاوەی نێو موسوڵمانان) ئێمه بۆ هەركارێ قورس و گران بوبێ و شیرەكانمان نابێته سەر شانمان (له پێناو خوادا)، ئەو شیر له سەرشان نانه ئێمەی بردووه بۆ كارێكی ڕەوا و باش، ئەم (ئاژاوەی نێو موسوڵمانانه) لایەكی چاك دەكەین و پینەی دەكەین، چەند لایەكی تری بەردەبێ و دەتەقێ ڕوو به ڕوومان دەبێتەوه، نازانین چۆن چارەی بكەین[1].

٤١٩٠- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ ﷺ قَالَ: أَتَى عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي فَقَالَ: "أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: "فَاحْلِقْ وَصُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ نَسِيكَةً". قَالَ أَيُّوبُ: لاَ أَدْرِي بِأَيِّ هَذَا بَدَأَ[2].

٤١٩٠- ئیبنو ئەبی لەیلا له كەعبی كوڕی عوجرەوه ﷺ دەگێڕێتەوه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ له (عومرەی) حودەیبییەدا هاته لام، لەو كاتەدا ئەسپێ به ڕووخسارمدا دادەباری و دەهاته خوار، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەو جانەوەرانەی بەسەرتەوەیه ئازارت دەدات؟))وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((كەواته سەرت بتاشه و سێ ڕۆژ بەڕۆژوو به، یان خواردنی شەش هەژار بده، یان قوربانیەك سەر ببڕه))، ئەیوب دەڵێ: نازانم لەكام بەم سیانه دەستی پێ كرد.

---

(١) ئەوەی سەرەوه مانایەكی تریش هەڵدەگرێت: وەك كوندەیەك وایه لایەكی كونی تێ ببێت پینەی كەیت، له چەند لایەكی ترەوه كون ببێت و نەتوانرێت پینه بكرێت و چاك بكرێتەوه.

(٢) بڕوانه: ١٨١٤.

٤١٩١- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْحُدَيْبِيَةِ وَنَحْنُ مُحْرِمُونَ، وَقَدْ حَصَرَنَا الْمُشْرِكُونَ قَالَ: وَكَانَتْ لِي وَفْرَةٌ، فَجَعَلَتِ الْهَوَامُّ تَسَّاقَطُ عَلَى وَجْهِي، فَمَرَّ بِي النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: "أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: وَأُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِۦٓ أَذًى مِّن رَّأْسِهِۦ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ﴿١٩٦﴾ ﴾ البقرة.

٤١٩١- كەعبی كوڕی عوجرەوە ﷺ دەڵێ: ئێمە لە حودەیبییەدا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووین و ئێمە لە ئیحرامدا بووین، لەوكاتەدا بتپەرستەكان ڕێگریان لێ كردین بچینە مەككەوە، منیش قژی سەرم زۆر بوو تا گوێچكەكانم دەبوو، ئەنجا ئەسپێ و جانەوەر بە ڕووخسارمدا دەهاتە خوارەوە، پێغەمبەریش ﷺ بەلامدا تێپەڕی و فەرمووی: ((ئایا ئەو جانەوەرانەی سەرت ئازارت دەدات؟)) وتم:بەڵێ، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی: (جا ئەگەر كەسێكتان نەخۆش بوو یان ئازارێك لەسەریدا بوو، (ئەگەر سەری تاشی) بریتییەك بدات كە ڕۆژوو (ی سێ ڕۆژە) یان خێرێك یان قوربانیەك بكات).

٣٨ - باب قِصَّةِ عُكْلٍ وَعُرَيْنَةَ

٤١٩٢- حَدَّثَنِي عَبْدُ الأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ،حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ أَنَّ أَنَسًا ﷺ حَدَّثَهُمْ أَنَّ نَاسًا مِنْ عُكْلٍ وَعُرَيْنَةَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَتَكَلَّمُوا بِالإِسْلاَمِ فَقَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّا كُنَّا أَهْلَ ضَرْعٍ، وَلَمْ نَكُنْ أَهْلَ رِيفٍ. وَاسْتَوْخَمُوا الْمَدِينَةَ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِذَوْدٍ وَرَاعٍ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَخْرُجُوا فِيهِ، فَيَشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا، فَانْطَلَقُوا حَتَّى إِذَا كَانُوا نَاحِيَةَ الْحَرَّةِ كَفَرُوا بَعْدَ إِسْلاَمِهِمْ، وَقَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ ﷺ،

وَاسْتَاقُوا الذَّوْدَ، فَبَلَغَ النَّبِيَّ ﷺ فَبَعَثَ الطَّلَبَ فِي آثَارِهِمْ فَأَمَرَ بِهِمْ فَسَمَرُوا أَعْيُنَهُمْ، وَقَطَعُوا أَيْدِيَهُمْ، وَتُرِكُوا فِي نَاحِيَةِ الْحَرَّةِ حَتَّى مَاتُوا عَلَى حَالِهِمْ[1].

قَالَ قَتَادَةُ: بَلَغَنَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعْدَ ذَلِكَ كَانَ يَحُثُّ عَلَى الصَّدَقَةِ، وَيَنْهَى عَنِ الْمُثْلَةِ. وَقَالَ شُعْبَةُ وَأَبَانُ وَحَمَّادٌ عَنْ قَتَادَةَ: مِنْ عُرَيْنَةَ. وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ وَأَيُّوب، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ عَنْ أَنَسٍ قَدِمَ نَفَرٌ مِنْ عُكْلٍ.

٣٨-باسی بەرسەرهاتی عوكل و عورەینە

٤١٩٢- قەتادە دەگێڕێتەوە كەئەنەس ﷺ بۆی گێڕانەوە كە كەسانێك لە (هۆزی) عوكل وعورەینە هاتن بۆمەدینە بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ شایەتومانیان هێنا ومسوڵمان بوون، جا وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان ئێمە خەڵكی ئاژەڵ و وشتر دار بووین و خەڵكی لادێ و كشتوكاڵ نەبووین، خواردن و ئاو و هەوای مەدینەیان پێ نەكەوت، جا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی كرد بۆیان كەچەند وشترێكی شیراو شوانێك و فەرمانی پێكردن لەگەڵ وشترەكاندا دەرچن لە مەدینە، ئەنجا لەشیر و میزی وشترەكان بخۆنەوە، ئیتر ئەوانیش دەرچوون و ڕۆشتن (لەشیر و میزی وشترەكانیان خواردەوە)، تاكاتێ لەشوێنی بەردەلانە ڕەشەكە (ی مەدینەدا) بوون، پاشگەزبوونەوە دوای مسوڵمان بونیان، شوانەكەی پێغەمبەریان ﷺ كوشت و وشترەكانیان دایە بەر و بردنیان، ئەنجا ئەم هەواڵە گەشتە پێغەمبەر (ﷺ و چەند كەسێكی نارد بە شوێنیاندا (گرتنیان و هێنانیانەوە بۆ مەدینە)، ئەوسا فەرمانی كرد بە بزماری سورۆكراو چاویان هەڵكۆڵین و دەستیان بڕین و لە شوێنە بەردەلانە ڕەشەكەی مەدینەدا وازیان لێ هێنرا، تا بەو حاڵەیانەوە مردن

---

(١) بروانە: ٢٣٣.

قەتادە دەڵێ: كە پێغەمبەر ﷺ لەپاش ئەو ڕووداوە هانی مسوڵمانانی دەدا لەسەر ماڵ بەخشین، وە بڕینی ئەندامەكانی جەستە و شێواندنی قەدەغە كرد.

وە شوعبە و ئەبان و حەمماد گێڕاویانەتەوەلە قەتادە لە ئەنەسەوە كەسانێك لە عورەینە[1].

وە یەحیای كوڕی ئەبو كەسیر و ئەیوب گێڕاویانەتەوە لە ئەبو قیلابەوە، ئەویش لە ئەنەسەوە ﷛ وتی: چەند كەسێك لە عوكل هاتن (بۆ مەدینە).

٤١٩٣- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ أَبُو عُمَرَ الْحَوْضِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ وَالْحَجَّاجُ الصَّوَّافُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلاَبَةَ، وَكَانَ مَعَهُ بِالشَّأْمِ - أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ اسْتَشَارَ النَّاسَ يَوْمًا: قَالَ: مَا تَقُولُونَ فِي هَذِهِ الْقَسَامَةِ؟ فَقَالُوا: حَقٌّ، قَضَى بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَقَضَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، قَبْلَكَ. قَالَ: وَأَبُو قِلاَبَةَ خَلْفَ سَرِيرِهِ. فَقَالَ عَنْبَسَةُ بْنُ سَعِيدٍ: فَأَيْنَ حَدِيثُ أَنَسٍ فِي الْعُرَنِيِّينَ؟ قَالَ أَبُو قِلاَبَةَ: إِيَّايَ حَدَّثَهُ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ. قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ: مِنْ عُرَيْنَةَ. وَقَالَ أَبُو قِلاَبَةَ، عَنْ أَنَسٍ: مِنْ عُكْلٍ. ذَكَرَ الْقِصَّةَ[2].

٤١٩٣- ئەیوب و حەجاجی صەوواف وتی: ئەبو ڕەجای ئازادكراوی ئەبو قیلابە بۆی گێڕامەوە - كە ئەبو ڕەجا لە شام لەگەڵ ئەبو قیلابەدا بوو - كە عومەری كوڕی عەبدولعەزیز ڕۆژێك ڕاوێژی بەخەڵك كرد و وتی: ئێوە چی دەڵێن دەربارەی ئەو سوێند خواردن بە كۆمەڵە لەسەر كوشتن؟ ئەوانیش وتیان هەق ڕاستە و پێغەمبەری خوا ﷺ كاری پێكردووە و خەلیفەكانی پێش تۆش كاریان پێ كردووە، (ئەبو رەجا) وتی: ئەبو قیلابەش لەدوا كورسیەكەی عومەرەوە بوو، ئەنجا عەنبەسەی كوڕی سەعید وتی: ئەی فەرموودەكەی ئەنەس دەربارەی

---

(١) بەم سەنەد و ڕێگایانە تەنها ناوی هۆزی عورەینەیان هێناوە، واتە: ئەو كەسانە لە عورەینە بوون.

(٢) بڕوانە: ٢٣٣.

عورەنییەکان کوا (چی لێ ئەکەن)؟ ئەبو قیلابە وتی: ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ بۆ منی گێڕایەوە و باسی کرد.

وە عەبدولعەزیزی کوڕی صوهەیب لە ئەنەسەوە گێڕاویەتیەوە کە وتی: کەسانێك لە عورەینە.

وە ئەبو قیلابە لە ئەنەسەوە گێڕایەوە وتی: (کەسانێك) لە عوکل. بەسەرهاتەکەی باس کرد.

٣٩ - باب غَزْوَةُ ذَاتِ القَرَد

وَهْيَ الْغَزْوَةُ الَّتِي أَغَارُوا عَلَى لِقَاحِ النَّبِيِّ قَبْلَ خَيْبَرَ بِثَلاَثٍ.

٤١٩٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الأَكْوَعِ يَقُول: خَرَجْتُ قَبْلَ أَنْ يُؤَذَّنَ بِالأُولَى، وَكَانَتْ لِقَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَرْعَى بِذِي قَرَدٍ قَالَ: فَلَقِيَنِي غُلاَمٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، فَقَالَ: أُخِذَتْ لِقَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قُلْتُ: مَنْ أَخَذَهَا قَالَ: غَطَفَانُ. قَالَ فَصَرَخْتُ ثَلاَثَ صَرَخَاتٍ: يَا صَبَاحَاهْ قَالَ: فَأَسْمَعْتُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيِ الْمَدِينَةِ، ثُمَّ انْدَفَعْتُ عَلَى وَجْهِي حَتَّى أَدْرَكْتُهُمْ وَقَدْ أَخَذُوا يَسْتَقُونَ مِنَ الْمَاءِ، فَجَعَلْتُ أَرْمِيهِمْ بِنَبْلِي، وَكُنْتُ رَامِيًا، وَأَقُولُ:

أَنَا ابْنُ الأَكْوَعْ... الْيَوْمُ يَوْمُ الرُّضَّعْ

وَأَرْتَجِزُ حَتَّى اسْتَنْقَذْتُ اللِّقَاحَ مِنْهُمْ، وَاسْتَلَبْتُ مِنْهُمْ ثَلاَثِينَ بُرْدَةً. قَالَ: وَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ وَالنَّاسُ، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، قَدْ حَمَيْتُ الْقَوْمَ الْمَاءَ وَهُمْ عِطَاشٌ، فَابْعَثْ إِلَيْهِمُ السَّاعَةَ. فَقَالَ: "يَا ابْنَ الأَكْوَعِ مَلَكْتَ فَأَسْجِحْ". قَالَ: ثُمَّ رَجَعْنَا، وَيُرْدِفُنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى نَاقَتِهِ حَتَّى دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ[١].

---

(١) بروانە: ٣٠٤١.

٣٩- باسی غەزای زاتولقەرەد

بریتی یە لەو غەزای كە لەپڕ دایان بەسەر وشترەكانی پێغەمبەردا ﷺ و بردنیان، سێ ڕۆژ پێش (غەزای) خەیبەر.

٤١٩٤- سەلەمەی كوڕی ئەكوەع ﷺ دەڵێ: پێش ئەوەی بانگی یەكەم (نوێژی بەیانی) بدرێ لە (مەدینە)، ڕۆشتمە دەرەوە وشترە شیراكانی پێغەمبەری خوا (ﷺ لە زی قەرەد دەلەوەڕان، (سەلەمە) وتی: غولامێكی عەبدوڕەحمانی كوڕی عەوفم پێ گەیشت و وتی: وشترەكانی پێغەمبەری خوا ﷺ بە تالان بران، وتم: كێ بردنی؟ وتی: غەتەفان، سەلەمە وتی: جا سێ جار هاوارم كرد فریاكەون، سەلەمە دەڵێ: بەوە دەنگم گەیاندە نێوان دوو بەردەلانەكەی مەدینە[1] لە پاشان دەرچووم بێ ئەملا و لا كردن تا بەدیم كردن، لەسەر ئاوەكە خەریكی ئاودانی وشترەكان بوون، دەستم كرد بەتیر هاویشتن بۆیان، چونكە من تیرهاوێژێكی چاك بووم (لەگەڵ تیر هاویشتنەكەدا) دەمووت: من كوڕی ئەكوەعم، ئەمڕۆش ڕۆژی تیاچوونی سپڵەكانە (تیرم تێ دەگرتن و) هۆنراوەم دەوت، تا هەموو وشترەكانم ڕزگار كرد لە دەستیان و سی عاباشم بە تالان لێ گرتن، سەلەمە دەڵێ: جا پێغەمبەر و ﷺ خەڵكەكە هاتن، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە دڵنیاییەوە ڕێگەم نەداوە ئەو كەسانە ئاو بخۆن ئەوان زۆر تینون، هەر ئێستە (چەكدار) بنێرە بە دوایاندا[2] پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەی كوڕی ئەكوەع دەسەڵاتت هەبوو (بەسەریاندا) دەی لێبوردەی ومیهربان بە))، سەلەمە وتی: لە پاشان گەڕاینەوە و پێغەمبەری خوا ﷺ بە سواری وشترەكە لە پاشكۆی خۆیدا سواری كردم تا هاتینەوە مەدینە.

---

(١) واتە: هەموو مەدینەم بە ئاگا هێنا و دام بە گوێیاندا.

(٢) ئیبنو سەعید دەگێڕێتەوە كە سەلەمە وتی، ئەگەر پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ سەد كەسدا بمنێرێت بە دوایاندا خۆیان و ئەوەی پێیانە لە ولاخ و شت و مەك هەموویان بۆ دێنم (ارشاد الساری ٢١٣/٩).

٤٠ - باب غَزْوَةُ خَيْبَرَ

٤١٩٥- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ،عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ سُوَيْدَ بْنَ النُّعْمَانِ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ - وَهْيَ مِنْ أَدْنَى خَيْبَرَ - صَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ دَعَا بِالأَزْوَادِ فَلَمْ يُؤْتَ إِلاَّ بِالسَّوِيقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَثُرِّيَ، فَأَكَلَ وَأَكَلْنَا، ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ[1].

٤٠- باسی غەزای خەیبەر

٤١٩٥- بوشەیری کوڕی یەسار دەگێڕێتەوە: کەسومیدی کوڕی نوعمان بۆی گێڕایەوە کە ئەو ساڵی جەنگی خەیبەر لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆشت هەتا گەیشتەنە صەهبا - کە نزیکە لە خەیبەرەوە- پێغەمبەر ﷺ نوێژی عەسری کرد، پاشان داوای کرد توێشووەکانی بێنن، بەڵام تەنها قاووت هێنرا، جا فەرمانی کرد و تەڕکرا، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خواردی و ئێمەش خواردمان، پاشان هەستا بۆ نوێژی ئێوارە، ئاوی لە دەمی ڕادا و ئێمەش ئاومان لە دەممان ڕادا، پاشان نوێژی کرد و دەست نوێژی نەگرتەوە.

٤١٩٦- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ ﷺ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى خَيْبَرَ فَسِرْنَا لَيْلاً، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لِعَامِرٍ: يَا عَامِرُ أَلاَ تُسْمِعُنَا، مِنْ هُنَيْهَاتِكَ. وَكَانَ عَامِرٌ رَجُلاً شَاعِرًا فَنَزَلَ يَحْدُو بِالْقَوْمِ يَقُول:

اللَّهُمَّ لَوْلاَ أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا... وَلاَ تَصَدَّقْنَا وَلاَ صَلَّيْنَا

فَاغْفِرْ فِدَاءً لَكَ مَا أَبْقَيْنَا... وَثَبِّتِ الأَقْدَامَ إِنْ لاَقَيْنَا

وَأَلْقِيَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا... إِنَّا إِذَا صِيحَ بِنَا أَبَيْنَا

وَبِالصِّيَاحِ عَوَّلُوا عَلَيْنَا

---

(١) بروانە: ٢٠٩.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ هَذَا السَّائِقُ؟ ". قَالُوا: عَامِرُ بْنُ الأَكْوَعِ. قَالَ: "يَرْحَمُهُ اللَّهُ". قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: وَجَبَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لَوْلاَ أَمْتَعْتَنَا بِهِ. فَأَتَيْنَا خَيْبَرَ، فَحَاصَرْنَاهُمْ حَتَّى أَصَابَتْنَا مَخْمَصَةٌ شَدِيدَةٌ، ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَتَحَهَا عَلَيْهِمْ، فَلَمَّا أَمْسَى النَّاسُ مَسَاءَ الْيَوْمِ الَّذِي فُتِحَتْ عَلَيْهِمْ، أَوْقَدُوا نِيرَانًا كَثِيرَةً، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَا هَذِهِ النِّيرَانُ؟ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ تُوقِدُونَ؟ ". قَالُوا: عَلَى لَحْمٍ. قَالَ: "عَلَى أَيِّ لَحْمٍ؟ ". قَالُوا: لَحْمِ حُمُرِ الإِنْسِيَّةِ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَهْرِيقُوهَا وَاكْسِرُوهَا". فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْ نُهَرِيقُهَا وَنَغْسِلُهَا؟ قَالَ: "أَوْ ذَاكَ". فَلَمَّا تَصَافَّ الْقَوْمُ كَانَ سَيْفُ عَامِرٍ قَصِيرًا، فَتَنَاوَلَ بِهِ سَاقَ يَهُودِيٍّ لِيَضْرِبَهُ، وَيَرْجِعُ ذُبَابُ سَيْفِهِ، فَأَصَابَ عَيْنَ رُكْبَةِ عَامِرٍ، فَمَاتَ مِنْهُ. قَالَ: فَلَمَّا قَفَلُوا، قَالَ سَلَمَةُ: رَآنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ آخِذٌ بِيَدِي، قَالَ: "مَا لَكَ؟ ". قُلْتُ لَهُ: فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي، زَعَمُوا أَنَّ عَامِرًا حَبِطَ عَمَلُهُ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "كَذَبَ مَنْ قَالَهُ، إِنَّ لَهُ لأَجْرَيْنِ - وَجَمَعَ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ - إِنَّهُ لَجَاهِدٌ مُجَاهِدٌ قَلَّ عَرَبِيٌّ مَشَى بِهَا مِثْلَهُ".

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ،حَدَّثَنَا حَاتِمٌ قَالَ: "نَشَأَ بِهَا"[١].

٤١٩٦- سەلەمەی كوڕی ئەكوەع ﷺ دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ڕۆشتین بۆخەیبەر، بە شەو ڕۆشتین پیاوێك لە قەومەكە بەعامیری وت: ئەی عامیر بۆ لە هۆنراوەكانت شتێكمان بۆ ناڵێت گوێی لێ بگرین؟ عامیریش پیاوێكی شاعیر بوو، جا دابەزی دەستی كرد بە شیعر ووتن بە دەنگەوە بۆ خەڵكەكە و دەیوت:

خودایە ئەگەر بە هۆی تۆوە نەبوایە ڕێنمون نەدەبووین

زەكاتیشمان نەدەدا و نوێژمان نەدەكرد

(ئەی پێغەمبەر ﷺ) دەی لێمان خۆشبە بە فیدات بین ئەو فەرمانانەی نەمانكرد[٢]

(١) بڕوانە: ٢٤٧٧.

(٢) یان ئەو شتانەی وازمان لێهێناوە بەجێمان هێشتوە لەتاوان. بڕوانە: إرشاد الساري، ٩/٢١٥.

وە لێمان خۆشبە وە پێمان دامەزراو كە، ئەگەر ڕووبەڕووی دوژمن بوینەوە، وە ئارامی خۆت بڕژێنە بەسەرماندا

ئێمە ئەگەر بەسەرماندا هاوار و نەڕە بكرێ (لەحەق لادەین) مل نادەین كە بەنەڕەو هاوارو بە نیازن بێنە سەرمان

جا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەو ئاواز بێژە كێیە؟)) وتیان: عامیری كوڕی ئەكوەعە، فەرمووی: ((ڕەحمەتی خوای لێ بێ))، پیاوێ لەناو خەڵكەكە وتی: نزای بۆ گیرا بوو[١] ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بریا هێشتبات دڵخۆش بین بەئاوازەكەی[٢]؟ ئەنجا هاتینە خەیبەر گەمارۆماندان تا تووشی برسێتیەكی سەخت بووین[٣]، لە پاشان خوای بەرز و بڵند بۆی فەتح كردن (و سەری خستن)، جا كە ئێوارەی ئەو ڕۆژەی كە فەتح كران بەسەردا هات، خەڵك ئاگرێكی زۆریان كردەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەو ئاگرانە چین لە ژێر چیدا كردویانەتەوە؟)) وتیان: لەژێر گۆشتدا فەرمووی: ((لە ژێر چی گۆشتێكدا؟))وتیان: گۆشتی كەری ماڵی، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بیڕێژن و مەنجەڵەكان بشكێنن))، جا پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەی بۆ گۆشتەكە نەڕژین ومەنجەڵەكان بشۆین؟ فەرمووی: ((یا وا بكەن))،جا كاتێ خەڵكەكە (هەردوو بەرەی جەنگ) ڕیز بوون و بەرانبەر یەكتری وەستان، شیرەكەی عامیر كورت بوو، جا دایهێنابویەوە بیدات لە قاچی جولەكەیەك[٤]نوكی شیرەكەی گەڕابوویەوە دابووی لە كلاوەی ئەژنۆی عامیر و بەوە مرد، سەلەمە دەڵێ: كە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان گەڕانەوە، سەلەمە دەڵێ:

---

(١) كە شەهید ببێت.

(٢) بۆچی ئەو دوعایەت بۆ كرد ئیتر شەهید دەبێ نامێنێ بۆمان.

(٣) بەهۆی درێژە كێشانی گەمارۆكە.

(٤) كە ناوی مەرحەب بوو.

پێغەمبەرم ﷺ بینی و دەستی گرتم و فەرمووی: ((چیتە؟))، عەرزم كرد ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ باوك و دایكم بە قوربانت بێ! ئەڵێن كەعامیر هەموو كردەوەكانی پوچەڵ بۆتەوە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەوەی وای وتوە درۆی كردووە))- دوو پەنجەی كۆكردوە - و فەرمووی: ((ئەو زۆر هەوڵدەر بوو (لەچاكە و عیبادەتدا) وە خەبات گێڕ بوو، كەم عەرەب (كەس) هەیە بەسەر زەویدا ڕۆشتبێت وەك ئەو (عامیر) بێت)). (ئیمامی بوخاری دەڵێ) قوتەیبە بۆی گێڕاینەوە وتی: حاتیم بۆی گێڕاینەوە (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((پێگەشتبێت لەزەویدا))، (لە جیاتی ڕۆشتبێ بەسەر زەویدا).

٤١٩٧- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسٍ - ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى خَيْبَرَ لَيْلاً، وَكَانَ إِذَا أَتَى قَوْمًا بِلَيْلٍ لَمْ يُغِرْ بِهِمْ حَتَّى يُصْبِحَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ خَرَجَتِ الْيَهُودُ بِمَسَاحِيهِمْ وَمَكَاتِلِهِمْ، فَلَمَّا رَأَوْهُ قَالُوا: مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ، مُحَمَّدٌ وَالْخَمِيسُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "خَرِبَتْ خَيْبَرُ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ"[1].

٤١٩٧- ئەنەس ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەشەو و ڕۆژ لە خەیبەر - نەریتی وابوو ئەگەر بڕۆشتایەتە سەر گەلێك، شەو بوایە بە شەو نەیدەدا بەسەریاندا تا ڕۆژ دەبوویەوە -جا كە ڕۆژ بوەوە جولەكەكان بە بێڵ و خاكەناز و سەبەتەكانیانەوە (لەقەڵاكەیان) هاتنە دەرەوە، جا كە پێغەمبەریان ﷺ بینی وتیان: وەڵاهی موحەممەدە، موحەممەد و لەشكرەكەی (هاتن)، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((خەیبەر وێران دەبێ لەڕاستیدا ئێمە هەر كاتێ دابەزینە گوڕەپانی هەر گەلێ ڕۆژی ئاگادار كراوانی بەد و ڕەشە)).

---

(١) بڕوانە: ٣٧١.

٤١٩٨ - أَخْبَرَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ صَبَّحْنَا خَيْبَرَ بُكْرَةً، فَخَرَجَ أَهْلُهَا بِالْمَسَاحِي، فَلَمَّا بَصُرُوا بِالنَّبِيِّ ﷺ قَالُوا: مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ، مُحَمَّدٌ وَالْخَمِيسُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: " اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرُ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ". فَأَصَبْنَا مِنْ لُحُومِ الْحُمُرِ؛ فَنَادَى مُنَادِي النَّبِيِّ ﷺ: إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَيَانِكُمْ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ، فَإِنَّهَا رِجْسٌ[١].

٤١٩٨- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: بەیانی زوو كە ڕۆژ بوویەوە ڕۆشتینە خەیبەر[٢]، ئەنجاخەڵكەكەی خەیبەر (جولەكەكان) بەبێڵ وخاكەنازەوە هاتنە دەرەوە لە (قەڵاكەیان)، جا كاتێ كە پێغەمبەریان ﷺ بینی وتیان: وەڵاهی ئەوە موحەممەدە، موحەممەد و لەشكرەكەی (هاتن)، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەڵڵاهو ئەكبەر خەیبەر وێران دەبی، بێگومان ئێمە هەر كاتێ دابەزینە گوڕەپانی هەر گەلێ ڕۆژی بێداركراوانی بەد و ڕەشە))، هەندێ گۆشتی گوێدرێژمان بەركەوتبوو (لەسەر ئاگرەكە بوو دەكوڵا)، جا جاڕچی پێغەمبەر ﷺ جاڕی دا وتی: بێگومان خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ ڕێگریتان لێ دەكەن لە (لە خواردنی) گۆشتی گوێدرێژ، چونكە بەڕاستی پیسە.

٤١٩٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَاءَهُ جَاءٍ، فَقَالَ أُكِلَتِ الْحُمُرُ. فَسَكَتَ، ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ: أُكِلَتِ الْحُمُرُ. فَسَكَتَ، ثُمَّ الثَّالِثَةَ فَقَالَ: أُفْنِيَتِ الْحُمُرُ. فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى فِي النَّاسِ، إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَيَانِكُمْ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ. فَأُكْفِئَتِ الْقُدُورُ، وَإِنَّهَا لَتَفُورُ بِاللَّحْمِ[٣].

---

(١) بروانە: ٣٧١.

(٢) شەو گەشتوونەتە دەوروبەری خەیبەر و بەیانی زوو چونەتە سەریان.

(٣) بروانە: ٣٧١.

٤١٩٩- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە كە كەسێك هات بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی: (گۆشتی) گوێدرێژ خوراوە پێغەمبەر ﷺ بێدەنگ بوو، پاشان دووەم جار هاتەوە بۆ لای وت: (گۆشتی) گوێدرێژ خوراوە، هەر بێدەنگ بوو، لە پاشان جاری سێیەم هاتەوە بۆ لای وتی: (گۆشتی) گوێدرێژ خوراوە، گوێدرێژەكان تەواوكران و (هیچیان نەما)، جا فەرمانی دا بەجاڕدەرێك ئەویش بەناوخەڵكەكەدا جاڕی دا و وتی: بێگومان خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ (خواردنی) گۆشتی گوێدرێژتان لێ قەدەغە دەكەن، ئیتر مەنجەڵەكان ڕژێنران كە گۆشتی (گوێدرێژ) كوڵی دەدا تێیاندا.

٤٢٠٠- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَابِتٍ،عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الصُّبْحَ قَرِيبًا مِنْ خَيْبَرَ بِغَلَسٍ، ثُمَّ قَالَ "اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرُ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ، فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ". فَخَرَجُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّكَكِ، فَقَتَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْمُقَاتِلَةَ، وَسَبَى الذُّرِّيَّةَ، وَكَانَ فِي السَّبْيِ صَفِيَّةُ، فَصَارَتْ إِلَى دِحْيَةَ الْكَلْبِيِّ، ثُمَّ صَارَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَجَعَلَ عِتْقَهَا صَدَاقَهَا. فَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ لِثَابِتٍ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، آنْتَ قُلْتَ لأَنَسٍ: مَا أَصْدَقَهَا؟ فَحَرَّكَ ثَابِتٌ رَأْسَهُ تَصْدِيقًا لَهُ[1].

٤٢٠٠- ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بەیانی لە نزیك خەیبەر كرد بەتاریكی (كۆتای شەو سەرەتای كاتی بەیانی، لە پاشان فەرمووی: ((ئەڵلاهو ئەكبەر خەیبەر وێران بوو، بێگومان ئێمە هەر كاتێ دابەزینە گوڕەپانی هەر گەلێ ڕۆژی بێدار كراوانی بەد و ڕەشە))، جا (جولەكەكان) هاتنە دەرەوە بەكۆڵانەكانی خەیبەردا هاتووچۆیان دەكرد[2]، ئەنجا بە (فەرمانی)

(١) بڕوانە: ٣٧١.

(٢) جا وتی: موحەممەد و لەشكرەكەی هاتن ئەنجا گەڕانەوە بۆ ناو قەڵاكەیان و گەمارۆدران دواتر خەیبەر ئازاد كرا.

پێغەمبەر ﷺ جەنگاوەرەكانیان كوژران و ژن و منداڵەكانیان بە دیل گیران، وە لە ناو دیلە ئافرەتەكاندا صەفییەی تیا بوو، كەوتە لای دیحیەی كەلبی ﷺ، لە پاشان بو بەهی پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەریش ﷺ ئازاد كردنی كردە مارەیی یەكەی، جا عەبدولعەزیز كوڕی صوهەیب بە سابیتی وت: ئەی باوكی موحەممەد، ئایا تۆ وتت بە ئەنەس چی كردە مارەیی یەكەی ؟ سابیتیش سەرێكی لەقاند كە بەڵێ وایە (من پرسیارم لێ كرد).

٤٢٠١- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ يَقُولُ سَبَى النَّبِيُّ ﷺ صَفِيَّةَ، فَأَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا. فَقَالَ ثَابِتٌ لأَنَسٍ: مَا أَصْدَقَهَا قَالَ: أَصْدَقَهَا نَفْسَهَا فَأَعْتَقَهَا[1].

٤٢٠١- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ صەفییەی بە دیل گرت، ئەنجا ئازادی كرد و مارەی كرد، جا سابیت بە ئەنەسی وت: چی كردە مارەیی، (ئەنەس) وتی: خودی خۆی كردە مارەیی و ئازادی كرد.

٤٢٠٢ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ ﷺ قَالَ: لَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْبَرَ - أَوْ قَالَ: لَمَّا تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - أَشْرَفَ النَّاسُ عَلَى وَادٍ، فَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ: بِالتَّكْبِيرِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لاَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلاَ غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَهْوَ مَعَكُمْ". وَأَنَا خَلْفَ دَابَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَسَمِعَنِي وَأَنَا أَقُولُ: لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ. فَقَالَ لِي: "يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ". قُلْتُ: لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "أَلاَ أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟ ». قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي. قَالَ "لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ"[2].

---

(١) بڕوانە: ٣٧١.

(٢) بڕوانە: ٢٩٩٢.

٤٢٠٢- ئەبو مووسای ئەشعەری ﷺ دەڵێ: کاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ غەزای خەیبەری کرد، یان وتی: لە کاتێکدا -پێغەمبەری خوا ﷺ - ڕوو بە خەیبەر دەڕۆشت، خەڵکەکە گەشتنە سەر شێوێك و بەدەنگی بەرز ئەڵلاهو ئەکبەریان دەکرد (دەیان ووت) (اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ)، **پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەزەییتان بە خۆتاندا بێتەوە دەنگتان بەرز مەکەنەوە[1]، بێگومان ئێوە هاوار لەزاتێکی کەڕ یان نادیار و دوور ناکەن، دڵنیابن ئێوە هاوار لەزاتێکی بیسەری نزیك دەکەن کە لەگەڵتان دایە (و ئاگای لێتانە)))، (ئەبو مووسا دەڵێ:) منیش لە دوای وڵاغەکەی پێغەمبەری خواوە ﷺ بووم، جا گوێی لە من بوو دەمووت:** (لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ)، **بۆیە فەرمووی: ((ئەی عەبدوڵلای کوڕی قەیس))، وتم:ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خزمەتدام[2]، فەرمووی: ((ئایا وتەیەکت نیشاندەم کە گەنجینەیەکە لە گەنجینەکانی بەهەشت؟)) وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا باوك و دایکم بە قوربانت بن، فەرمووی (ئەم زیکرەیە):** (لاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِاللَّهِ).

٤٢٠٣- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ الْتَقَى هُوَ وَالْمُشْرِكُونَ فَاقْتَتَلُوا، فَلَمَّا مَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى عَسْكَرِهِ، وَمَالَ الآخَرُونَ إِلَى عَسْكَرِهِمْ، وَفِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَجُلٌ لاَ يَدَعُ لَهُمْ شَاذَّةً وَلاَ فَاذَّةً إِلاَّ اتَّبَعَهَا، يَضْرِبُهَا بِسَيْفِهِ، فَقِيلَ: مَا أَجْزَأَ مِنَّا الْيَوْمَ أَحَدٌ كَمَا أَجْزَأَ فُلاَنٌ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ". فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: أَنَا صَاحِبُهُ. قَالَ: فَخَرَجَ مَعَهُ كُلَّمَا وَقَفَ وَقَفَ مَعَهُ، وَإِذَا أَسْرَعَ أَسْرَعَ مَعَهُ قَالَ: فَجُرِحَ الرَّجُلُ جُرْحًا شَدِيدًا، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ،

---

(١) یان دەنگ بەرز مەکەنەوە، یان نەرم و نیان بن لەگەڵ خۆتان.

(٢) بە دەنگتەوە هاتم یان گوێڕایەڵتم.

فَوَضَعَ سَيْفَهُ بِالأَرْضِ وَذُبَابَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَى سَيْفِهِ، فَقَتَلَ نَفْسَهُ، فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. قَالَ: "وَمَا ذَاكَ؟ ". قَالَ: الرَّجُلُ الَّذِي ذَكَرْتَ آنِفًا أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَأَعْظَمَ النَّاسُ ذَلِكَ، فَقُلْتُ: أَنَا لَكُمْ بِهِ. فَخَرَجْتُ فِي طَلَبِهِ، ثُمَّ جُرِحَ جُرْحًا شَدِيدًا، فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ، فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ فِي الأَرْضِ وَذُبَابَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ، فَقَتَلَ نَفْسَهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ، وَهْوَ مِنَ أَهْلِ النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ، فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ، وَهْوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ"[١].

٤٢٠٣- سەهلی كوڕی سەعدی ساعیدی ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ بتپەرستاندا [٢] بەیەك گەیشتن و جەنگ لەنێونیاندا بەرپابوو، جاكاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ (دوای جەنگەكە) گەڕایەوە بۆ لای لەشكرەكەی و بتپەرستانیش گەڕانەوە بۆ لای لەشكرەكەیان، لەناو هاوەڵانی پێغەمبەری خوادا ﷺ پیاوێكی تیابوو كۆڵی نەدەدا لە هەر كەسێك لەوان (جولەكەكان)، تاك كەوتبوو یا بەتەنها بوو بواری نەدادا و شوێنی دەكەوت و بە شمشێرەكەی لێی دەدا (و دەیكوشت)، بۆیە وترا: ئەمڕۆ كەسمان سوود و قازانجی نەگەیاند ئەوەندەی فلانە كەس قازانجی گەیاند و سوودی هەبوو (بۆمان لەدژی كافران)، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەڵام بەدڵنیایەوە ئەو پیاوە دۆزەخی یە))، ئەنجا پیاوێك لەناو خەڵكەكەدا وتی: من (بەدزییەوە) هاوڕێی دەبم [٣]، (سەهل) دەڵێ: ئیتر لەگەڵ ئەو پیاوە دەرچوو ڕۆشت، هەركاتێ بوەستایە ئەمیش لەگەڵیدا دەوەستا، وە ئەگەر پەلەی بكردایە ئەمیش پەلەی دەكرد لەگەڵیدا،

---

(١) بڕوانە: ٢٨٩٨.

(٢) مەبەست لە بتپەرستان جولەكەكانی خەیبەرە وەك لە فەرموودەكەی دوا ئەم فەرموودەدا ڕوون دەبێتەوە كە ئەبو هورەیرە ﷺ دەیگێڕێتەوە بە ژمارە (٤٢٠٤).

(٣)) تا بزانم دۆزەخی یە.

دەڵێ: ئینجا پیاوەكە بریندار بوو بەبرینداربوونێكی سەخت، دەست بەجێ خۆی كوشت، دەسكی شمشێرەكە لەسەر زەویەكە دانا و لوتەكەی خستە نێوان هەردوو مەمكی، پاشان خۆی دا بەسەر شمشێرەكەیدا و خۆی كوشت، ئەنجا پیاوەكە (كە شوێنی كەوتبوو) بەپەلە هات بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی: شایەتی ئەدەم كە تۆ پێغەمبەری خوایت، فەرمووی: ((بۆ چی بووە؟)) وتی: ئەو پیاوەی ئێستا فەرمووت دۆزەخی یە، خەڵكەكە ئەو فەرموودەی تۆیان لای قورس بوو، بۆیە وتم: من هەواڵی ئەوتان بۆ دەزانم، ئیتر ڕۆشتم بەدوایدا پاشان بریندار‌بوو بە برینداریكی سەخت، بۆیە پەلەی كرد لە كوشتنی خۆیدا، دەسكی شمشێرەكەی خستە زەوی و لوتی شمشێرەكەی خستە نێوان هەردوو مەمكی، پاشان بە هەموو توانای خۆی دا بەسەر شمشێرەكەیدا و خۆی كوشت، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بێگومان كەسی وا هەیە كردەوە دەكات بە كردەوەی خەڵكی بەهەشتی ئەوەندەی لە خەڵكەوە دیارە، بەڵام لەڕاستیدا ئەو كەسە دۆزەخییە، وە بێگومان كەسی واش هەیە كردەوە دەكات بە كردەوەی دۆزەخی ئەوەی لە خەڵكەوە دیارە، بەڵام لەڕاستیدا بەهەشتییە)).

٤٢٠٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: شَهِدْنَا خَيْبَرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِرَجُلٍ مِمَّنْ مَعَهُ يَدَّعِي الإِسْلاَمَ: "هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ". فَلَمَّا حَضَرَ الْقِتَالُ قَاتَلَ الرَّجُلُ أَشَدَّ الْقِتَالِ،حَتَّى كَثُرَتْ بِهِ الْجِرَاحَةُ، فَكَادَ بَعْضُ النَّاسِ يَرْتَابُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ أَلَمَ الْجِرَاحَةِ، فَأَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى كِنَانَتِهِ، فَاسْتَخْرَجَ مِنْهَا أَسْهُمًا، فَنَحَرَ بِهَا نَفْسَهُ، فَاشْتَدَّ رِجَالٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، صَدَّقَ اللَّهُ حَدِيثَكَ، انْتَحَرَ فُلاَنٌ فَقَتَلَ نَفْسَهُ. فَقَالَ: "قُمْ يَا فُلاَنُ فَأَذِّنْ أَنَّهُ لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلاَّ مُؤْمِنٌ، إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ".

تابَعَهُ مَعمَرٌ عن الزُّهريِّ[1].

(١) بڕوانه: ٣٠٦٢.

٤٢٠٤- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: ئامادەی (غەزای) خەیبەر بووین، جا پێغەمبەری خوا ﷺ بە پیاوێكی فەرموو لەوانەی لە خزمەتیدا بوون وای نیشان دەدا كە مسوڵمانە، ((ئەم پیاوە كەسێكی دۆزەخییە))، جا كەجەنگ دەستی پێ كرد پیاوەكە بە سەخترین شێوە جەنگا تازۆر شوێنی بریندار بوو، بۆیە هەندێ كەس خەریك بوو گومان پەیداكەن (لەراستی فەرموودەكەی پێغەمبەر ﷺ)، ئەنجا پیاوەكە ئازاری برینەكانی هەست پێ كرد و (ناڕەحەت بوو)، جا دەستی برد بۆ تیردانەكەی چەند تیرێكی لێ دەرهێنا و خۆی پێیان سەر بڕی، جا چەند پیاوێكی مسوڵمان بەپەلە هاتن وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ خوا ڕاستی فەرمایشتەكەی تۆی دەرخست، فلاّن كەس خۆی سەر بڕی و خۆی كوشت، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((فلاّن كەس هەڵسە و جاربدە و ڕایگەیەنە كە بێگومان جگە لە باوەڕدار ناچێتە بەهەشتەوە و بەڕاستی خوا پشتیوانی لەم ئایینە دەكات و سەری دەخات بە پیاو خراپ.

مەعمەر لەزوهریەوە (ئەم فەرموودەی گێڕاوەتەوە) وپاڵپشتی گێڕانەوەكەی شوعەیب دەكات.

٤٢٠٥ - وَقَالَ شَبِيبٌ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ: أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: شَهِدْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ خَيْبَرَ. وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ،عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. تَابَعَهُ صَالِحٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ. وَقَالَ الزُّبَيْدِيُّ: أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ كَعْبٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ شَهِدَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ خَيْبَرَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدٌ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[1].

٤٢٠٥- شەبیب لەیونسەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە ئیبنو شیهابەوە دەڵێ:ئیبنو لوسەییەب و عەبدوڕەحمانی كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی كەعب بۆیان گێڕامەوە كە ئەبو هورەیرە ﷺ وتی: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ئامادەی (غەزای) خەیبەر بووین

---

(١) بروانە: ٣٠٦٢.

ئیبنو لموبارەك لەیونسەوە دەگێڕێتەوە لە زوهریەوە لە سەعیدی كوڕی موسەیبەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

سالْح دەیگێڕێتەوە لە زوهرەیەوە و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی ئیبنولموبارەك دەكات[1].

زوبەیدی دەڵێ: زوهری بۆی گێڕامەوە كە عەبدوڕەحمانی كوڕی كەعب بۆی گێڕایەوە كە عوبەیدوڵڵای كوڕی كەعب وتی: كەسێك لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ بەشداری (غەزای) خەیبەری كردووە بۆی گێڕامەوە. وە زوهری دەڵێ: وە عوبەیدوڵڵای كوڕی عەبدوڵڵا و سەعید بۆیان گێڕامەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

٤٢٠٦- حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ: رَأَيْتُ أَثَرَ ضَرْبَةٍ فِي سَاقِ سَلَمَةَ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا مُسْلِمٍ، مَا هَذِهِ الضَّرْبَةُ؟ قَالَ: هَذِهِ ضَرْبَةٌ أَصَابَتْنِى يَوْمَ خَيْبَرَ، فَقَالَ النَّاسُ: أُصِيبَ سَلَمَةُ. فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ، فَنَفَثَ فِيهِ ثَلاَثَ نَفَثَاتٍ، فَمَا اشْتَكَيْتُهَا حَتَّى السَّاعَةِ.

٤٢٠٦- یەزیدی كوڕی ئەبو عوبەید وتی: شوێنەواری لێدانێكم بەلاقی سەلەمەی كوڕی ئەكوەعەوە بینی، وتم: ئەی ئەبا موسلیم ئەم لێدانە چییە؟ ئەویش وتی: ئەمە لێدانێكە لە ڕۆژی غەزای خەیبەردا بەرم كەوت، خەڵكی وتیان: سەلەمە پێكرا (و بریندارکرا)، منیش ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ ئەویش سێ جار فووی لە شوێنی برینەكە كرد، ئیتر تا ئێستا ئازارم نەبووە.

٤٢٠٧- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَهْلٍ قَالَ: الْتَقَى النَّبِيُّ ﷺ وَالْمُشْرِكُونَ فِي بَعْضِ مَغَازِيهِ فَاقْتَتَلُوا، فَمَالَ كُلُّ قَوْمٍ إِلَى عَسْكَرِهِمْ، وَفِي الْمُسْلِمِينَ رَجُلٌ لاَ يَدَعُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ شَاذَّةً وَلاَ فَاذَّةً إِلاَّ اتَّبَعَهَا فَضَرَبَهَا بِسَيْفِهِ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَجْزَأَ أَحَدُهُمْ مَا أَجْزَأَ فُلاَنٌ. فَقَالَ: "إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ". فَقَالُوا: أَيُّنَا مِنْ أَهْلِ

(١) كە هەردوو سەنەدەكە دیاریيان نەكردووە چ غەزایەك بوو.

الْجَنَّةِ إِنْ كَانَ هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ؟! فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: لأَتَّبِعَنَّهُ، فَإِذَا أَسْرَعَ وَأَبْطَأَ كُنْتُ مَعَهُ. حَتَّى جُرِحَ فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتَ، فَوَضَعَ نِصَابَ سَيْفِهِ بِالأَرْضِ، وَذُبَابَهُ بَيْنَ ثَدْيَيْهِ، ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ، فَقَتَلَ نَفْسَهُ، فَجَاءَ الرَّجُلُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالَ: "وَمَا ذَاكَ؟ ". فَأَخْبَرَهُ. فَقَالَ: "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ، وَإِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، وَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ، وَهْوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ"[١].

٤٢٠٧- سەهل ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە غەزایەكیدا لەگەڵ بتپەرستان بەیەك گەیشتن و جەنگان، جا (دوای جەنگەكە) هەر كۆمەڵێكیان گەڕانەوە بۆ لای لەشكرەكەی خۆیان، لەناو مسوڵمانەكاندا پیاوێكی تێدا بوو هەركام لە بتپەرستان جیا ببوایەتەوە یان بە تەنها بوایە بواری نەدەدا وشوێنی دەكەوت وبە شیرەكەی دایدەگرتەوە، جا ووترا: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە ڕاستی ئەمڕۆ كەس ئەوەندەی فلان كەس بەكەڵك نەهات و سودی نەبوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەو پیاوە دۆزەخییە))، جا هاوەڵان وتیان: ئەگەر ئەو دۆزەخی بێت ئیتر كاممان بەهەشتین؟! ئەنجا پیاوێك لەناو خەڵكەكەدا وتی: سوێند بەخوا شوێنی دەكەوم جا ئەگەر پەلە بكات یان هێواش بێت لەگەڵی دەبم، (لەگەڵیدا بوو) تا بریندار بوو، ئەو پەلەی كرد لە مردنی خۆی، بۆیە دەسكی شمشێرەكەی خستە سەر زەوی و نوكەكەشی خستە نێوان هەردوو مەمكی و لە پاشان خۆی دا بەسەر شیرەكەدا و خۆی كوشت، ئەنجا پیاوەكە هاتەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: شایەتی دەدەم كە بەڕاستی تۆ پێغەمبەر خوایت، ئەویش فەرمووی: ((بێگومان كەسی وا هەیە كردەوە دەكات بە كردەوەی خەڵكی بەهەشت، ئەوەی لە خەڵكەوە دیارە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو كەسە دۆزەخی یە، وە بێگومان كەسی واش هەیە كردەوە دەكات بە كردەوەی خەڵكی دۆزەخی، ئەوەی لە خەڵكەوە دیارە، بەڵام لەڕاستیدا بەهەشتییە)).

---

(١) بڕوانە: ٢٨٩٨.

٤٢٠٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْخُزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ الرَّبِيعِ عَنْ أَبِي عِمْرَانَ قَالَ: نَظَرَ أَنَسٌ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَرَأَى طَيَالِسَةً، فَقَالَ: كَأَنَّهُمُ السَّاعَةَ يَهُودُ خَيْبَرَ.

٤٢٠٨- ئەبو عیمران دەڵێ: ئەنەس ﷺ (لە مزگەوتی بەصەرەدا) ڕۆژی هەینی سەیری خەڵكەكەی كرد بینی (بەزۆری) شاڵیان بەسەر شانەوەیە، ئەنەسیش وتی: لەم كاتەدا ئەڵێی جولەكەكانی خەیبەرن[1].

٤٢٠٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ ﷺ قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ ﷺ تَخَلَّفَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي خَيْبَرَ، وَكَانَ رَمِدًا فَقَالَ: أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ؟ فَلَحِقَ، فَلَمَّا بِتْنَا اللَّيْلَةَ الَّتِي فُتِحَتْ قَالَ: "لأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا - أَوْ لَيَأْخُذَنَّ الرَّايَةَ غَدًا - رَجُلٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، يُفْتَحُ عَلَيْهِ". فَنَحْنُ نَرْجُوهَا فَقِيلَ هَذَا عَلِيٌّ، فَأَعْطَاهُ فَفُتِحَ عَلَيْهِ[2].

٤٢٠٩- سەلەمەی كوڕی ئەكوەع ﷺ وتی: عەلی ﷺ لە جەنگی خەیبەردا لە پێغەمبەر ﷺ بەجێما، چاوی دەئێشا، عەلی وتی: چۆن من لە پێغەمبەر ﷺ بەجێ بمێنم؟ بۆیە (ڕۆشت و) پێی گەشت، جا كەئەو شەوە ماینەوە كە (بۆ بەیانیەكەی) خەیبەر ئازاد كرا، پێغەمبەر (ﷺ فەرمووی: ((سوێند بەخوا سبەینێ بەیداخ دەدەم - یان فەرمووی بێگومان سبەینێ ئەوی بەیداخەكە هەڵدەگرێ- پیاوێكە خوا و پێغەمبەرەكەی خۆشیان دەوێ سەركەوتنی خەیبەر لەسەر دەستیدا دەگرێ))، بۆیە ئێمە هەموو بە هیوا بووین (ئەو كەسە بین)، جا ووترا: ئەوە عەلی یە پێغەمبەریش ﷺ بەیداخەكەی دایە و لەسەر دەستیدا خەیبەر ئازاد كرا.

٤٢١٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ: "لأُعْطِيَنَّ هَذِهِ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلاً يَفْتَحُ

---

(١) جونكە جولەكەكان بە زۆری شاڵیان دەدا بەسەر شانیاندا، كە پارچە قوماشێكە دەدرێت بەسەر شان وسەردا.

(٢) بڕوانە: ٢٩٧٦.

اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ، يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ". قَالَ: فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطَاهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ غَدَوْا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَاهَا، فَقَالَ: "أَيْنَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ". فَقِيلَ: هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ. قَالَ: "فَأَرْسِلُوا إِلَيْهِ". فَأُتِيَ بِهِ، فَبَصَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي عَيْنَيْهِ، وَدَعَا لَهُ، فَبَرَأَ حَتَّى كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ، فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ، فَقَالَ عَلِيٌّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُقَاتِلُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا؟، فَقَالَ: "انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ، فَوَاللَّهِ لأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلاً وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ"[1].

٤٢١٠- سەهلی کوڕی سەعد ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەزای خەیبەردا فەرمووی: ((بێگومان سبەینێ ئەم بەیداخە دەدەمە دەستی پیاوێ کە خوا لەسەر دەستی ئەودا خەیبەر ئازاد بکات، خوا و پێغەمبەرەکەی ﷺ خۆش دەوێ)) سەهل وتی: خەڵك ئەو شەومیان بەوە ڕۆژ کردەوە: ئاخۆ (بەیداخەکە) بەکێیان دەدرێت؟

ئینجا دەڵێ: کە خەڵکەکە ڕۆژیان کردەوە خەڵك بەیانی زوو هەموو چوونە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ، هەموویان ئومێدی وابوو کە بەو بدرێت، فەرمووی: ((عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب لە کوێیە؟)) عەرزی کرا: عەلی چاوەکانی دێشێ ئەی پێغەمبەری خوا، فەرمووی: ((بنێرن بەشوێنیدا)) ئینجا هێنرا و پێغەمبەری خوا ﷺ تفی کردە ناو هەردوو چاویەوە، چاوی وا چاك بۆوە وەکو هیچ چاو ئێشەی نەبووبێ، ئەنجا بەیداخەکەی پێدا، عەلیش ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا جەنگیان لەگەڵ بکەم تاوەکو ئێمەیان لێ بێ؟ فەرمووی: ((پەلە مەکە بەهێواشی برۆ تا ئەگەیتە قەراغماڵەکانیان، پاشان بانگیان بکە بۆ لای ئیسلام و پێیان بڵێ لە ئیسلام دا چی پێویستە لەسەریان لە مافی خوا، جا

(١) بڕوانە: ٢٩٤٢.

وەڵڵاهی ئەگەر خوا بەهۆی تۆوە تەنها پیاوێك ڕینموونی وەرگرێت (و مسوڵمان ببێت)، لەوەی چەندین وشتری شیرای سوورت [١] هەبێت بۆ تۆ چاكترە)).

٤٢١١- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ح.
وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي يَعْقُوبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَمْرٍو -مَوْلَى الْمُطَّلِبِ- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: قَدِمْنَا خَيْبَرَ، فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْحِصْنَ ذُكِرَ لَهُ جَمَالُ صَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيِّ بْنِ أَخْطَبَ، وَقَدْ قُتِلَ زَوْجُهَا وَكَانَتْ عَرُوسًا، فَاصْطَفَاهَا النَّبِيُّ ﷺ لِنَفْسِهِ، فَخَرَجَ بِهَا، حَتَّى بَلَغْنَا سَدَّ الصَّهْبَاءِ حَلَّتْ، فَبَنَى بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ صَنَعَ حَيْسًا فِي نِطَعٍ صَغِيرٍ، ثُمَّ قَالَ لِي: "آذِنْ مَنْ حَوْلَكَ". فَكَانَتْ تِلْكَ وَلِيمَتَهُ عَلَى صَفِيَّةَ، ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُحَوِّي لَهَا وَرَاءَهُ بِعَبَاءَةٍ، ثُمَّ يَجْلِسُ عِنْدَ بَعِيرِهِ، فَيَضَعُ رُكْبَتَهُ وَتَضَعُ صَفِيَّةُ رِجْلَهَا عَلَى رُكْبَتِهِ حَتَّى تَرْكَبَ[٢].

٤٢١١- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: (لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ) ڕۆشتین بۆ خەیبەر، جاكاتێ خوای گەورە ئازادكردنی قەڵای (قەموصی خەیبەر) لەسەر دەستی دا ئازادكرد، باسی جوانی صەفییەی كچی حویەیی كوڕی ئەختەبیان بۆكرد، كە مێردەكەی كوژرابوو لەو كاتەدا تازە بووك بوو، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ بە تایبەتی لە ناو دەستكەوەكاندا بۆ خۆی هەڵبژارد، لەگەڵ خۆی هێنا تا گەشتینە (سَدَّ الصَّهْبَاءِ)[٣] **حەڵاڵ بوو[٤]، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵی دروست بوو، پاشان خواردنێكی دروست كرد، كە تێكەڵ بوو لە خورما و ڕۆن و كەشك لەسەر سفرەیەكی چەرمی بچوك داینا، پاشان فەرمووی بەمن: ((جاڕ**

---

(١) كە لای عەرەب بەنرخترین ماڵە.

(٢) بڕوانە: ٣٧١.

(٣) جێگایەكە نزیك مەدینە، وە لەخوار خەیبەرەوەیە. بڕوانە ، إرشاد الساری، ٩/٢٢٩.

(٤) واتە، لەحەیز پاك بوویەوە و حەڵاڵ بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ دروست بێ ببێتە خێزانی. بڕوانە ، إرشاد الساری، ٩/٢٢٩.

بدە بەناو ئەو خەڵكانەی لە دەوروبەرتن))[١] ئا ئەوە بوو خواردنی زەماوەندەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ صەفییە، پاشان ڕۆشتین بەرەو مەدینە، جا پێغەمبەری خوام ﷺ دی لەپشت خۆیەوە عاباكەی دەكردە پەردە بۆی (تانەبینرێ) و پاشان پێغەمبەر ﷺ لای وشترەكەیدا دادەنیشت و ئەژنۆی دادەنا و صەفییەش پێی دەخستە سەر ئەژنۆی پێغەمبەر ﷺ، هەتا سواری وشترەكە ببێت.

٤٢١٢- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي: عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ،سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَقَامَ عَلَى صَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ، بِطَرِيقِ خَيْبَرَ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، حَتَّى أَعْرَسَ بِهَا، وَكَانَتْ فِيمَنْ ضُرِبَ عَلَيْهَا الْحِجَابُ[٢].

٤٢١٢- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ لەڕێگەی خەیبەر لە (صَهباء) سێ ڕۆژ لەسەر صەفییەی كچی حویەیی ڕاوەستا تا گوێزایەوە چووە لای، وە صەفییە لەو ئافرەتانە بوو كە خۆ داپۆشینی لەسەر فەرز كرا.

٤٢١٣- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدٌ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسًا ﷺ يَقُولُ: أَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ خَيْبَرَ وَالْمَدِينَةِ ثَلاَثَ لَيَالٍ يُبْنَى عَلَيْهِ بِصَفِيَّةَ، فَدَعَوْتُ الْمُسْلِمِينَ إِلَى وَلِيمَتِهِ، وَمَا كَانَ فِيهَا مِنْ خُبْزٍ وَلاَ لَحْمٍ، وَمَا كَانَ فِيهَا إِلاَّ أَنْ أَمَرَ بِلاَلاً بِالأَنْطَاعِ فَبُسِطَتْ، فَأَلْقَى عَلَيْهَا التَّمْرَ وَالأَقِطَ وَالسَّمْنَ، فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: إِحْدَى أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، أَوْ مَا مَلَكَتْ يَمِينُهُ؟ قَالُوا: إِنْ حَجَبَهَا فَهْيَ إِحْدَى أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ، وَإِنْ لَمْ يَحْجُبْهَا فَهْيَ مِمَّا مَلَكَتْ يَمِينُهُ. فَلَمَّا ارْتَحَلَ وَطَّأَ لَهَا خَلْفَهُ، وَمَدَّ الْحِجَابَ[٣].

---

(١) بۆ ئاشكراكردنی هاوسەرییەكە.

(٢) بڕوانە: ٣٧١.

(٣) بڕوانە: ٣٧١.

٤٢١٣- ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە (صَهباء) لە نێوان خەیبەر و مەدینەدا سێ شەو مایەوە، صەفییەیان بۆگواستەوە من خۆم بانگی مسوڵمانانم کرد بۆ نان خواردنی شاییەکەی، نانی شایی یەکە نان و گۆشتی تیا نەبوو، تەنها بریتی بوو لەوەی (پێغەمبەر ﷺ) فەرمانی بە بیلال کرد بەڕاخستنی سفرەکان و ڕاخران، ئەنجا هەندێ خورما و کەشك و ڕۆنیان کردە سەریان، جا مسوڵمانان وتیان (صَفِیَّةَ) یەکێك دەبێ لەدایکی باوەڕداران یان کەنیزەکێك دەبێ لە کەنیزەکەکانی پێغەمبەر ﷺ ؟ وتیان: ئەگەر پەردەی گرتەوە بۆی ئەوە بێگومان (خێزانیەتی و) یەکێکە لەدایکی باوەڕداران، بەڵام ئەگەر پەردەی بۆ نەگرتەوە ئەوە کەنیزەکێکە لە کەنیزەکەکانی، جا کاتێ کەوتە ڕێ لە پاشکۆی خۆیەوە جێگەی بۆ خۆش کرد (خستیە پاشکۆی خۆیەوە)، پەردەی بۆ دادایەوە (تا خەڵك نەیبینن).

٤٢١٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ ﷺ قَالَ: كُنَّا مُحَاصِرِي خَيْبَرَ، فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَحْمٌ، فَنَزَوْتُ لآخُذَهُ، فَالْتَفَتُّ فَإِذَا النَّبِيُّ ﷺ، فَاسْتَحْيَيْتُ[1].

٤٢١٤- عەبدوڵڵای کوڕی موغەففل ﷺ دەڵێ: ئێمە خەیبەرمان گەمارۆ دابوو، ئەنجا کەسێك تورەکەیەکی پێستی فڕێدا کە پیوی تیا بوو، منیش بە پەلە ڕامکرد هەڵیگرم، کەلامکردەوە دەبینم پێغەمبەرە ﷺ ئیتر شەرمم کرد (لە پێغەمبەر ﷺ).

٤٢١٥- حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ وَسَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ أَكْلِ الثَّوْمِ، وَعَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ[2]. نَهَى عَنْ أَكْلِ الثَّوْمِ، هُوَ عَنْ نَافِعٍ وَحْدَهُ. وَلُحُومُ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ: عَنْ سَالِمٍ.

---

(١) بڕوانە: ٣١٥٣.

(٢) بڕوانە: ٨٥٣.

٤٢١٥- نافیع و سالیم گێڕایانەوە کەئیبنو عومەر ﷺ دەگێڕێتەوە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەزای خەیبەردا خواردنی سیر و گۆشتی کەری ماڵی قەدەغە کرد. (پێغەمبەر ﷺ) خواردنی سیری قەدەغە کرد، تەنها لە نافیعەوە گێڕدراوەتەوە و گۆشتی کەری ماڵیش بە تەنها لە سالیمەوە گێڕدراوەتەوە.

٤٢١٦- حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَالْحَسَنِ ابْنَيْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِمَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ مُتْعَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ خَيْبَرَ، وَعَنْ أَكْلِ الْحُمُرِ الإِنْسِيَّةِ[1].

٤٢١٦- عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا مارەکردنی کاتیی[2] ژنان و خواردنی گۆشتی کەری ماڵی قەدەغە کرد.

٤٢١٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ[3].

٤٢١٧- ئیبنو عومەر ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا ڕێگری کرد لە (خواردنی) گۆشتی کەری ماڵی.

٤٢١٨- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ وَسَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ[4].

٤٢١٨- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ڕێگری کرد لە خواردنی گۆشتی کەری ماڵی.

---

(١) بروانە: ٥١١٥، ٥٥٣، ٦٩٦١.

(٢) (متعة النساء) واتە: مارە کردنی ئافرەتان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو لە بەرانبەر بڕێك پارەدا، لەسەرەتای ئیسلامدا حەڵاڵ بووە بۆ کەسێك ناچار بێت، دواتر ئەو جۆرە مارەکردنە حەرام کراوە. بروانە : إرشاد الساري، ٢٣٦/٩.

(٣) بروانە: ٨٥٣.

(٤) بروانە: ٨٥٣.

٤٢١٩- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ، وَرَخَّصَ فِي الْخَيْلِ[١].

٤٢١٩- جابیری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا ڕێگری کرد لە (خواردنی) گۆشتی کەری (ماڵی) و ڕێگەیدا (بە خواردنی گۆشت) ئەسپ و مایین.

٤٢٢٠- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عَبَّادٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى ﷺ: أَصَابَتْنَا مَجَاعَةٌ يَوْمَ خَيْبَرَ، فَإِنَّ الْقُدُورَ لَتَغْلِي -قَالَ: وَبَعْضُهَا نَضِجَتْ- فَجَاءَ مُنَادِي النَّبِيِّ ﷺ: لاَ تَأْكُلُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمُرِ شَيْئًا وَأَهْرِيقُوهَا. قَالَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى: فَتَحَدَّثْنَا أَنَّهُ إِنَّمَا نَهَى عَنْهَا لأَنَّهَا لَمْ تُخَمَّسْ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: نَهَى عَنْهَا الْبَتَّةَ، لأَنَّهَا كَانَتْ تَأْكُلُ الْعَذِرَةَ[٢].

٤٢٢٠- شەیبانی وتی: ئیبنو ئەبی ئەوفا ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) خەیبەردا برسێتیەکی زۆرمان توش بوو، جا بێگومان مەنجەڵکان ئەو گۆشتەی تێیاندا بوو دەکوڵان - دەڵێ: بەشێکی گۆشتەکە کوڵا بوو - ئەنجا جاڕدەری پێغەمبەر ﷺ هات وتی: هیچ لە گۆشتی کەرە ماڵیەکان نەخۆن (ئەوەی لە مەنجەڵەکاندایە) بیانڕێژن. ئیبنو ئەبی ئەوفا وتی: ئێمە لە ناو خۆماندا وتمان: بێگومان بۆیە (پێغەمبەر ﷺ) ڕێگری لە خواردنی کرد، چونکە پێنج یەکی غەنیمەتی لێ دەر نەکرا بوو، هەندێکی تری هاوەڵان وتیان: بەیەکجاری (خواردنی گۆشتی کەری) قەدەغە کرد، چونکە پیسی دەخوات.

---

(١) بڕوانە: ٥٥٢٠، ٥٥٢٤.

(٢) بڕوانە: ٣١٥٥.

٤٢٢١ - ٤٢٢٢- حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى ﷺ أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَأَصَابُوا حُمُرًا فَطَبَخُوهَا، فَنَادَى مُنَادِي النَّبِيِّ ﷺ" أَكْفِئُوا الْقُدُورَ"(١).

٤٢٢١- ٤٢٢٢- عەدیی کوڕی سابیت گێڕایەوە: بەڕائو عەبدوڵلای کوڕی ئەبی ئەوفا ﷺ دەڵێن: ئەوان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بوون (لە خەیبەر)، ئەنجا چەند کەرێکیان (بە تاڵانی) دەستکەوت و گۆشتەکانیان کوڵاند، ئەنجا جاڕدەری پێغەمبەر ﷺ جاڕی دا مەنجەڵەکان قڵپ کەنەوە(٢).

٤٢٢٣- ٤٢٢٤- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ وَابْنَ أَبِي أَوْفَى يُحَدِّثَانِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ وَقَدْ نَصَبُوا الْقُدُورَ: "أَكْفِئُوا الْقُدُورَ"(٣).

٤٢٢٣- ٤٢٢٤- عەدیی کوڕی سابیت وتی: لە بەڕاو و عەبدوڵلای کوڕی ئەبی ئەوفام ﷺ بیست لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەیانگێڕایەوە کە لە ڕۆژی خەیبەردا -لە کاتێکدا مەنجەڵەکانیان خستەبوویە سەر ئاگر(٤) - فەرمووی: ((مەنجەڵەکان قڵپ کەنەوە (و ئەوەی تێیاندایە بیڕژن))).

٤٢٢٥- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَهُ(٥).

٤٢٢٥- (ئیمامی بوخاری دەڵێ): موسلیم بۆی گێڕاینەوە وتی: شوعبە بۆی گێڕاینەوە لە عەدی کوڕی سابیت لە بەڕائەوە گێڕایەوە کە وتی: لە خزمەت

---

(١) بڕوانە: ٣١٥٥، ٤٢٢٣، ٤٢٢٥، ٤٢٢٦، ٥٥٢٥.

(٢) مەنجەڵەکان ئەو گۆشتەی تیاندایە بیڕێژن.

(٣) بڕوانە: ٣١٥٥، ٤٢٢١.

(٤) کە گۆشتی کەری ماڵی تێدا بوو.

(٥) بڕوانە: ٤٢٢١.

پێغەمبەردا ﷺ چووین بۆ غەزا، ئیتر وەك ئەوانەی پێشوو فەرموودەكەی دەگێڕێتەوە.

٤٢٢٦- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ عَنْ عَامِرٍ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ فِي غَزْوَةِ خَيْبَرَ أَنْ نُلْقِيَ الْحُمُرَ الأَهْلِيَّةَ نِيئَةً وَنَضِيجَةً، ثُمَّ لَمْ يَأْمُرْنَا بِأَكْلِهِ بَعْدُ[1].

٤٢٢٦- عامیر لە بەڕائی كوڕی عازیبەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە غەزای خەیبەردا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێ كردین بە فڕێدانی (گۆشتی) كەرەماڵییەكان چی كاڵ بێ یان كوڵاوبێ، لە پاشان فەرمانی پێ نەكردین بە خواردنی دوا ئەو كاتە[2].

٤٢٢٧- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْحُسَيْنِ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَامِرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: لاَ أَدْرِي أَنَهَى عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ كَانَ حَمُولَةَ النَّاسِ، فَكَرِهَ أَنْ تَذْهَبَ حَمُولَتُهُمْ، أَوْ حَرَّمَهُ فِي يَوْمِ خَيْبَرَ، لَحْمَ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ.

٤٢٢٧- ئیبنو عەبباس ﷺ وتی: نازانم ئاخۆ پێغەمبەری خوا ﷺ (خواردنی گۆشتی كەری) قەدەغەكرد لەبەر ئەوە بوو خەڵكەكە باریان لێ دەنا، بۆیە لای ناپەسەند بوو بارهەڵگركانیان لە ناو بچن (بەهۆی خواردنیانەوە)، یان لە ڕۆژی (غەزای) خەیبەردا (خواردنی) گۆشتی كەری ماڵی حەرام كرا (بە یەكجاری).

٤٢٢٨- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ،

---

(١) بڕوانە: ٤٢٢١.

(٢) واتە، حەرام كردنەكە بۆ یەكجاری بوو.

وَلِلرَّاجِلِ سَهْمًا. قَالَ: فَسَّرَهُ نَافِعٌ فَقَالَ: إِذَا كَانَ مَعَ الرَّجُلِ فَرَسٌ فَلَهُ ثَلاَثَةُ أَسْهُمٍ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ فَرَسٌ فَلَهُ سَهْمٌ[١].

٤٢٢٨- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی (غەزای) خەیبەردا دوو پشکی بۆ ئەسپ دادەنا و بۆ پیادەش یەك پشكی دادەنا (عوبەیدوڵڵای كوڕی عومەر) وتی: نافیع (فەرموودەكەی) ڕوون كردەوە وتی: ئەگەر كەسەكە ئەسپی پێ بوو، ئەوەسێ پشكی دەكەوێت، بەڵام ئەگەر ئەسپی خۆی پێ نەبوو ئەوە یەك پشكی بەردەكەوێت.

٤٢٢٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ جُبَيْرَ بْنَ مُطْعِمٍ أَخْبَرَهُ قَالَ: مَشَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقُلْنَا: أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُطَّلِبِ مِنْ خُمْسِ خَيْبَرَ، وَتَرَكْتَنَا، وَنَحْنُ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ مِنْكَ. فَقَالَ: "إِنَّمَا بَنُو هَاشِمٍ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ". قَالَ جُبَيْرٌ وَلَمْ يَقْسِمِ النَّبِيُّ ﷺ لِبَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَبَنِي نَوْفَلٍ شَيْئًا[٢].

٤٢٢٩- سەعیدی كوڕی موسەییەب دەگێڕێتەوە كە جوبەیری كوڕی موتعیم ﷺ بۆی گێڕایەوە وتی: من و عوسمانی كوڕی عەففان ﷺ ڕۆشتین بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و عەرزمان كرد: لە پێنج یەكی (دەستكەوتی) خەیبەر بەشی بەنی موتەلیبت داوە، بەڵام بەشی ئێمەت نەداوە، لە كاتێكدا ئێمە و ئەوان خزمایەتیمان بۆ تۆ وەك یەكە؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بێگومان بەنو هاشیم و بەنو موتەلیبت یەك شتن))، جوبەیر دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ هیچی بەشی بەنو عەبدوشەمس و بەنی نەوفلی نەدا.

---

(١) بڕوانە: ٢٨٦٣.

(٢) بڕوانە: ٣١٤٠.

٤٢٣٠- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: بَلَغَنَا مَخْرَجُ النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ، فَخَرَجْنَا مُهَاجِرِينَ إِلَيْهِ أَنَا، وَأَخَوَانِ لِي أَنَا أَصْغَرُهُمْ، أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ، وَالآخَرُ أَبُو رُهْمٍ - إِمَّا قَالَ: بِضْعٌ. وَإِمَّا قَالَ: - فِي ثَلاَثَةٍ وَخَمْسِينَ أَوِ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلاً مِنْ قَوْمِي، فَرَكِبْنَا سَفِينَةً، فَأَلْقَتْنَا سَفِينَتُنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ، فَوَافَقْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَأَقَمْنَا مَعَهُ حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا، فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ ﷺ حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، وَكَانَ أُنَاسٌ مِنَ النَّاسِ يَقُولُونَ لَنَا -يَعْنِي لأَهْلِ السَّفِينَةِ-: سَبَقْنَاكُمْ بِالْهِجْرَةِ. وَدَخَلَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ، وَهْيَ مِمَّنْ قَدِمَ مَعَنَا، عَلَى حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ زَائِرَةً، وَقَدْ كَانَتْ هَاجَرَتْ إِلَى النَّجَاشِيِّ فِيمَنْ هَاجَرَ، فَدَخَلَ عُمَرُ عَلَى حَفْصَةَ وَأَسْمَاءُ عِنْدَهَا، فَقَالَ عُمَرُ حِينَ رَأَى أَسْمَاءَ: مَنْ هَذِهِ؟ قَالَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ. قَالَ عُمَرُ: آلْحَبَشِيَّةُ هَذِهِ الْبَحْرِيَّةُ هَذِهِ؟ قَالَتْ أَسْمَاءُ: نَعَمْ. قَالَ: سَبَقْنَاكُمْ بِالْهِجْرَةِ، فَنَحْنُ أَحَقُّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْكُمْ. فَغَضِبَتْ وَقَالَتْ: كَلاَّ وَاللَّهِ، كُنْتُمْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُطْعِمُ جَائِعَكُمْ، وَيَعِظُ جَاهِلَكُمْ، وَكُنَّا فِي دَارِ -أَوْ فِي أَرْضِ- الْبُعَدَاءِ الْبُغَضَاءِ بِالْحَبَشَةِ، وَذَلِكَ فِي اللَّهِ وَفِي رَسُولِهِ ﷺ وَأَيْمُ اللَّهِ، لاَ أَطْعَمُ طَعَامًا، وَلاَ أَشْرَبُ شَرَابًا حَتَّى أَذْكُرَ مَا قُلْتَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ كُنَّا نُؤْذَى وَنُخَافُ، وَسَأَذْكُرُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ وَأَسْأَلُهُ، وَاللَّهِ لاَ أَكْذِبُ وَلاَ أَزِيغُ وَلاَ أَزِيدُ عَلَيْهِ[1].

٤٢٣٠- ئەبو مووسا ﷺ دەڵێ: سەرهەڵدانی پێغەمبەرمان ﷺ پێگەیشت لەو كاتەدا ئێمە لە یەمەن بووین، جا من و دوو برام كەمن بچوكترینیان بووم كۆچمان كرد و ڕۆشتین بۆ خزمەتی (پێغەمبەر ﷺ)، یەكێك لە براكانم ناوی ئەبو بوردە بوو ئەوی كەشیان ناوی ئەبو ڕوهم بوو، یا وتی چەند پیاوێك یان وتی پەنجاو سێ یا پەنجا و دوو پیاوێكی هۆزەكەمان سواری كەشتیەك بووین، ئەنجا كەشتییەكە لەحەبەشە لای نەجاشی دایبەزاندین، لەوێ توشی جەعفەری

(١) بڕوانە: ٣١٣٦.

کوڕی ئەبو تاڵیب هاتین و لەگەڵیدا (لەوێ)ماینەوە، هەتا هەموومان هاتین گەشتین بە پێغەمبەر ﷺ، لەکاتێکدا خەیبەری ئازاد کرد، کەسانێك لەناو خەڵکەکەدا هەبوون بە ئێمەیان دەوت - واتە ئەوانەی لە کەشتیەکەدا بوون - ئێمە بە کۆچ پێشتان کەوتووین.

ئەسمائی کچی عومەیس رضي الله عنها کە یەکێك بوو لەوانەی لەگەڵ ئێمە هاتبوون ڕۆشت بۆ دیدەنی (حَفْصَة)ی رضي الله عنها خێزانی پێغەمبەر ﷺ کە ئەویش (ئەسمائی کچی عومەیس)، کۆچی کردبوو بۆ لای نەجاشی لە ناو ئەوانەدا کە کۆچیان کردبوو، ئەنجا عومەر هات بۆ لای حەفصە رضي الله عنهاو ئەسمائیش لای دانیشتبوو، عومەریش رضي الله عنه کە ئەسمائی بینی وتی: ئەم ئافرەتە کێیە؟ (حَفْصَة) وتی: ئەسمائی کچی عومەیسە رضي الله عنها، عومەر رضي الله عنه وتی: ئەمە ئافرەتە حەبەشی یەکەیە؟ ئەمە بەحرییەکەیە؟ ئەسما وتی: بەڵێ. عومەر وتی: ئێمە پێشتان کەوتین بەکۆچ، ئێمە لە پێشترین بە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ئێوە، ئەسما توڕە بوو وتی: نا سوێند بەخوا (وا نییە)، ئێوە لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ بوون خۆراکی دەدا بە برسیتان و نەزانتانی ئامۆژگاری دەکرد، بەڵام ئێمە لە وڵاتی- یا خاکی- دوورخراوەکان و بوغزێنراوەکاندا بووین لە حەبەشە، ئەویش لە پێناو خوا و لە پێناو پێغەمبەرەکەیدا، سوێند بە خوا نەنان دەخۆم نەئاو دەخۆمەوە هەتا ئەوەی وتت باسی نەکەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، وە ئێمە ئازار دەدراین و دەترسێنراین، بێگومان ئەمە باس دەکەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و پرسیاری لێ دەکەم، وەڵڵاهی نەدرۆ دەکەم نە لە ڕاستی لا دەدەم نە هیچی لێ زیاد نەکەم[1].

---

(١) مەبەستی ئەوەی کە قسەکە وەك خۆی دەگێڕێتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ بێ زیاد و کەم و درۆ کردن تیایدا.

٤٢٣١ - فَلَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّ عُمَرَ قَالَ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: "فَمَا قُلْتِ لَهُ". قَالَتْ: قُلْتُ لَهُ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: "لَيْسَ بِأَحَقَّ بِي مِنْكُمْ، وَلَهُ وَلأَصْحَابِهِ هِجْرَةٌ وَاحِدَةٌ، وَلَكُمْ أَنْتُمْ أَهْلَ السَّفِينَةِ هِجْرَتَانِ". قَالَتْ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ أَبَا مُوسَى وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ يَأْتُونِي أَرْسَالاً؛ يَسْأَلُونِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ، مَا مِنَ الدُّنْيَا شَيْءٌ هُمْ بِهِ أَفْرَحُ وَلاَ أَعْظَمُ فِي أَنْفُسِهِمْ مِمَّا قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ. قَالَ أَبُو بُرْدَةَ: قَالَتْ أَسْمَاءُ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ أَبَا مُوسَى وَإِنَّهُ لَيَسْتَعِيدُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنِّي.

٤٢٣١- جا كاتێ پێغەمبەر (ﷺ هات (ئەسما) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەدڵنیاییەوە عومەر ئاوا و ئاوای ووت، فەرمووی: ((ئەی تۆ وتت چی؟)) (ئەسما) وتی: منیش ئاوا و ئاوام پێ ووت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەو (عومەر) لە پێشتر نییە بەمن لە ئێوە، ئەو و هاوڕێكانی (خێری) یەك كۆچیان بۆ هەیە، ئێوە خەڵكی كەشتییەكە (خێری) دوو كۆچتان بۆ هەیە))، ئەسما وتی: جا سوێند بەخوا ئەبو موسا ﷺ وخەڵكی كەشتییەكەم بینی پۆل پۆل دەهاتن بۆ لام، پرسیاری ئەم فەرموودەیان لێ دەكردم، لە دونیادا هیچ نەبوو ئەوان پێ دڵخۆشتر بن و بە لایانەوە گەورەتر بێت لەوەی پێغەمبەر ﷺ دەربارەیان فەرموو بووی.

ئەبو بوردە وتی: ئەسما وتی: جا سوێند بە خوا ئەبو موسام بینی داوای دووبارە كردنەوەی ئەم فەرموودەی لێ دەكردم.

٤٢٣٢ - قَالَ أَبُو بُرْدَةَ،عَنْ أَبِي مُوسَى: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنِّي لأَعْرِفُ أَصْوَاتَ رُفْقَةِ الأَشْعَرِيِّينَ بِالْقُرْآنِ، حِينَ يَدْخُلُونَ بِاللَّيْلِ، وَأَعْرِفُ مَنَازِلَهُمْ مِنْ أَصْوَاتِهِمْ بِالْقُرْآنِ بِاللَّيْلِ، وَإِنْ كُنْتُ لَمْ أَرَ مَنَازِلَهُمْ حِينَ نَزَلُوا بِالنَّهَارِ، وَمِنْهُمْ حَكِيمٌ، إِذَا لَقِيَ الْخَيْلَ - أَوْ قَالَ: الْعَدُوَّ - قَالَ لَهُمْ: إِنَّ أَصْحَابِي يَأْمُرُونَكُمْ أَنْ تَنْظُرُوهُمْ".

٤٢٣٢- ئەبو بوردە لە ئەبو مووساوە ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بەڕاستی من بە قورئان دەنگی هاوڕێ ئەشعەریەکان دەناسمەوە کە دەچنەماڵەوە بەشەو، وە لە شەودا کە قورئان دەخوێنن بەدەنگیاندا ماڵەکانیان دەزانم، ئەگەر چی بەڕۆژ ماڵەکانیانم نەدیوە کە بەڕۆژ لێی دادەنیشن، لەناو ئەوانەدا یەکێکی حەکیم ناو هەیە (یان پیاوێکی عاقڵ هەیە)، کە تووشی لەشکری سوارە ببێ، یا فەرمووی: تووشی دوژمن ببێ پێیان دەڵێ: کە هاوڕێکانم فەرمانتان پێ دەکەن کە چاوەڕوانیان بن[1])).

٤٢٣٣- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ حَفْصَ بْنَ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بَعْدَ أَنِ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَقَسَمَ لَنَا، وَلَمْ يَقْسِمْ لأَحَدٍ لَمْ يَشْهَدِ الْفَتْحَ غَيْرَنَا[2].

٤٢٣٣- ئەبو مووسا ﷺ دەڵێ: هاتینە خزمەت پێغەمبەر ﷺ پاش ئەوەی خەیبەری ئازاد کردبوو، ئەنجا بەشی ئێمەی دا (لەو دەستکەتانەی گرتبووی)، بەڵام جگە لە ئێمە بەشی کەسی تری نەدا لەوانەی ئامادەی ئازاد کردنەکە (ی خەیبەر) نەبوو بوون.

٤٢٣٤- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي ثَوْرٌ قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ مَوْلَى ابْنِ مُطِيعٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ يَقُولُ: افْتَتَحْنَا خَيْبَرَ، وَلَمْ نَغْنَمْ ذَهَبًا وَلاَ فِضَّةً، إِنَّمَا غَنِمْنَا الْبَقَرَ وَالإِبِلَ وَالْمَتَاعَ وَالْحَوَائِطَ، ثُمَّ انْصَرَفْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى وَادِي الْقُرَى، وَمَعَهُ عَبْدٌ لَهُ يُقَالُ لَهُ مِدْعَمٌ، أَهْدَاهُ لَهُ أَحَدُ بَنِي الضِّبَابِ، فَبَيْنَمَا هُوَ يَحُطُّ رَحْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ جَاءَهُ سَهْمٌ عَائِرٌ حَتَّى أَصَابَ

---

(١) تا بجەنگن لە دژتان، واتە، ئازا و لێهاتوون.

(٢) بڕوانە: ٣١٣٦.

ذَلِكَ الْعَبْدَ، فَقَالَ النَّاسُ هَنِيئًا لَهُ الشَّهَادَةُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "بَلَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنَّ الشَّمْلَةَ الَّتِي أَصَابَهَا يَوْمَ خَيْبَرَ مِنَ الْمَغَانِمِ لَمْ تُصِبْهَا الْمَقَاسِمُ لَتَشْتَعِلُ عَلَيْهِ نَارًا". فَجَاءَ رَجُلٌ حِينَ سَمِعَ ذَلِكَ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ بِشِرَاكٍ أَوْ بِشِرَاكَيْنِ، فَقَالَ: هَذَا شَيْءٌ كُنْتُ أَصَبْتُهُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "شِرَاكٌ أَوْ شِرَاكَانِ مِنْ نَارٍ"[١].

٤٢٣٤- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: خەیبەرمان ئازاد كرد نە ئاڵتوون نە زیومان دەستكەوت نەبوو[٢]، بەڵكو مانگا و وشتر و كاڵا و باخمان بەغەنیمەت گرت، لە پاشان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ گەڕاینەوە بۆ وادیلقورا[٣]، پێغەمبەر ﷺ كۆیلەیەكی خۆی لەگەڵیدا بوو پێ دەوترا میدعەم، كە كەسێك لە بەنی زیباب پێی بەخشی بوو، جا لە كاتێكدا خەریك بوو باری وڵاغەكەی پێغەمبەری خوای ﷺ دادەگرت، لە ناكاو تیرێكی وێڵ هات بەر ئەو كۆیلەیە كەوت و (كوشتی)، جا خەڵكەكە وتیان: شەهید بوونی لێ پیرۆز بێ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەڵكو سوێند بەو زاتەی گیانی منی بە دەستە بەڵكو ئەو شاڵەی بردبووی لە ڕۆژی (غەزای) خەیبەردا ،لەدەستكەوتی جەنگ كە هێشتا دابەش نەكرابوو بۆتە ئاگر و دەیسوتێنێت[٤]))، ئەنجا پیاوێك كە ئەمەی لە پێغەمبەر ﷺ بیست، جەرمێك یان دوو جەرمی سەر پێڵاوی هێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ و وتی: من ئا ئەم شتەم بردووە (لێم وەرگرەوە)، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((جەرمێك یان دوو جەرمی سەر پێڵاوە لە ئاگری دۆزەخ[٥])).

٤٢٣٥- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدٌ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ يَقُولُ: أَمَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْلاَ أَنْ أَتْرُكَ آخِرَ النَّاسِ بَبَّانًا

---

(١) بڕوانە: ٦٧٠٧.

(٢) بە غەنیمەت نەمانگرت.

(٣) شوێنێكە لە نزیك مەدینە.

(٤) یان دەبێتە هۆی سووتانی لە دۆزەخدا.

(٥) ئەگەر بە دزی بیبەیت لە دۆزەخدا دەبێتە سزا بۆت با شتێكی زۆر كەم و بێ نرخیشە.

لَيْسَ لَهُمْ شَيْءٌ، مَا فُتِحَتْ عَلَيَّ قَرْيَةٌ إِلاَّ قَسَمْتُهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْبَرَ، وَلَكِنِّي أَتْرُكُهَا خِزَانَةً لَهُمْ يَقْتَسِمُونَهَا»[١].

٤٢٣٥- زەید لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە لە عومەری كوڕی خەتتابی ﷺ بیست دەیوت: سوێند بەو زاتەی گیانی منی بە دەستە، ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە ئەو كەسانەی لە كۆتاییدا دێن بە هەژاری دەیان هێڵمەوە، هیچ شتێكیان نابێ هەر شارێكم بۆ ئازادكرا (لە نێوان جەنگاوەراندا) دابەشم دەكرد، هەرچۆنێك پێغەمبەر ﷺ خەیبەری دابەش كرد، بەڵكو دەیهێڵمەوە (و دابەشی ناكەم) تا داهاتەكەی[٢] بۆ خەڵكەكە بێ لە نێوان خۆیاندا دابەشی بكەن.

٤٢٣٦- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ ﷺ قَالَ: لَوْلاَ آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فُتِحَتْ عَلَيْهِمْ قَرْيَةٌ إِلاَّ قَسَمْتُهَا، كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْبَرَ»[٣].

٤٢٣٦- زەیدی كوڕی ئەسلەم لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە عومەر ﷺ وتی: ئەگەر لەبەر ئەومسوڵمانانە نەبوایە لەكۆتاییدا دێن، هەر شارێكیان بۆ ڕزگار بكرایە (لە نێوان جەنگاوەراندا) دابەشم دەكرد، چۆن پێغەمبەر ﷺ خەیبەری دابەش كرد.

٤٢٣٧- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ وَسَأَلَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَنْبَسَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ، قَالَ لَهُ بَعْضُ بَنِي سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ: لاَ تُعْطِهِ. فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقَلٍ. فَقَالَ: وَاعَجَبَاهْ لِوَبْرٍ تَدَلَّى مِنْ قَدُومِ الضَّأْنِ[٤].

---

(١) بڕوانە: ٢٣٣٤.

(٢) ئەو خەراج و پارەی لە زەوییەكەیدا دەبێتە داهات و سامانێك هەموو موسوڵمانانی ئەو وڵاتەی ئازاد كراوە سوودی لێ دەبینن.

(٣) بڕوانە: ٢٣٣٤.

(٤) بڕوانە: ٢٨٢٧.

٤٢٣٧- عەنبەسەی کوڕی سەعید دەگێڕێتەوە کە ئەبو هورەیرە ﷺ هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ داوای کرد (لە دەستکەوتەکانی خەیبەر بەشی بدات)، کەسێك لەنەوەی سعیدی کوڕی عاص وتی: ئەی (پێغەمبەری خوا ﷺ) بەشی مەدە، ئەبو هورەیرەش وتی: ئەمە ئەبانە بکوژی ئیبنو قەوقەلە، جا (ئەبانیش) وتی: سەرم سوڕ دەمێنێ لەم کوڵکنەیە[1] لە قەدومی[2] زەنەوە داباریوە بەسەرماندا.

٤٢٣٨ - وَيُذْكَرُ عَنِ الزُّبَيْدِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَنْبَسَةُ بْنُ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يُخْبِرُ سَعِيدَ بْنَ الْعَاصِي قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَانَ عَلَى سَرِيَّةٍ مِنَ الْمَدِينَةِ قِبَلَ نَجْدٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقَدِمَ أَبَانُ وَأَصْحَابُهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بِخَيْبَرَ، بَعْدَ مَا افْتَتَحَهَا، وَإِنَّ حُزْمَ خَيْلِهِمْ لَلِيفٌ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لاَ تَقْسِمْ لَهُمْ. قَالَ أَبَانُ: وَأَنْتَ بِهَذَا يَا وَبْرُ تَحَدَّرَ مِنْ رَأْسِ ضَأْنٍ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أَبَانُ اجْلِسْ". فَلَمْ يَقْسِمْ لَهُمْ[3].

٤٢٣٨- لە زوبەیدیەوە دەگێردرێتەوە لە زوهریەوە وتی: عەنبەسەی کوڕی سەعید بۆی گێڕامەوە کە لە ئەبو هورەیرە ﷺ بیستووە گێڕایەوە بۆسعیدی کوڕی عاص وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەدینەوە دەستەیەکی سوپای بە لێپرسراوی ئەبان نارد ڕووە و نەجد، ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: وتم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەشی ئەمانە مەدە، ئەبان وتی: تۆ بوویتە ئەوە ئەی کوڵکنی داباریوو لە شاخی زەنەوە پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی:((ئەی ئەبان دانیشە)) ئیتر بەشی نەدان.

---

(١) (وَبْرٌ) واتە، کوڵکن:زیندەوەرێکە هێندەی پشیلەیەکە کلك کورتە، لە ئاسیای بچوك و ئەفریقادا هەیە، لە ژێر زەویدا دەژی و تەنها ڕووەك دەخوات.ئەلونجید بەکوردی،٤٢٤/٥.

(٢) شاخێکی هۆزی دەوسە هۆزەکەی ئەبو هورەیرە ﷺ.

(٣) بڕوانە: ٢٨٣٧.

٤٢٣٩- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَدِّي، أَنَّ أَبَانَ بْنَ سَعِيدٍ أَقْبَلَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقَلٍ. وَقَالَ أَبَانُ لأَبِي هُرَيْرَةَ: وَاعَجَبًا لَكَ وَبْرٌ تَدَأْدَأَ مِنْ قَدُومِ ضَأْنٍ. يَنْعَى عَلَيَّ امْرَأً أَكْرَمَهُ اللهُ بِيَدِي، وَمَنَعَهُ أَنْ يُهِينَنِي بِيَدِهِ[1].

٤٢٣٩- عەمری كوڕی یەحیا كوڕی سەعید دەڵێ: باپیرم بۆی گێڕامەوە كە ئەبانی كوڕی سەعید ﷺ هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ و سەلامی لێ كرد، ئەنجا ئەبو هوڕەیرە ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمە (ئەبان) بكوژی ئیبنو قەوقەلە، ئەبانیش بە ئەبو هوڕەیرەی ﷺ وت: سەرم لێت سوڕماوە دەڵێی كوڵكنی لە چیای زەئنەوە لە ناكاودا داباریوی بەسەرماندا، تانە لە من دەدەی بە (كوشتنی) پیاوێ كە خوا بەدەستی من ڕێزداری كردووە (شەهید بوو)، وە ڕێگری لەو (ئیبنو قەوقەل) كرد ڕیسوام بكات و بە دەستی ئەو (بكوژرامایە و بەكافری بمردمایە).

٤٢٤٠- ٤٢٤١- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ﷺ بِنْتَ النَّبِيِّ ﷺ أَرْسَلَتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ تَسْأَلُهُ مِيرَاثَهَا مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ مِمَّا أَفَاءَ اللهُ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ وَفَدَكَ، وَمَا بَقِيَ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: "لاَ نُورَثُ، مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ، إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ فِي هَذَا الْمَالِ". وَإِنِّي وَاللهِ لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْ صَدَقَةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ عَنْ حَالِهَا الَّتِي كَانَ عَلَيْهَا فِي عَهْدِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَلأَعْمَلَنَّ فِيهَا بِمَا عَمِلَ بِهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَدْفَعَ إِلَى فَاطِمَةَ مِنْهَا شَيْئًا، فَوَجَدَتْ فَاطِمَةُ عَلَى أَبِي بَكْرٍ فِي ذَلِكَ فَهَجَرَتْهُ، فَلَمْ تُكَلِّمْهُ حَتَّى تُوُفِّيَتْ، وَعَاشَتْ بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ سِتَّةَ أَشْهُرٍ، فَلَمَّا تُوُفِّيَتْ، دَفَنَهَا زَوْجُهَا عَلِيٌّ لَيْلاً، وَلَمْ يُؤْذِنْ بِهَا أَبَا

---

(١) بڕوانە: ٢٨٢٧.

بَكْرٍ، وَصَلَّى عَلَيْهَا، وَكَانَ لِعَلِيٍّ مِنَ النَّاسِ وَجْهٌ حَيَاةَ فَاطِمَةَ، فَلَمَّا تُوُفِّيَتِ اسْتَنْكَرَ عَلِيٌّ وُجُوهَ النَّاسِ، فَالْتَمَسَ مُصَالَحَةَ أَبِي بَكْرٍ وَمُبَايَعَتَهُ، وَلَمْ يَكُنْ يُبَايِعُ تِلْكَ الأَشْهُرَ، فَأَرْسَلَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ أَنِ ائْتِنَا، وَلاَ يَأْتِنَا أَحَدٌ مَعَكَ؛ كَرَاهِيَةً لِمَحْضَرِ عُمَرَ. فَقَالَ عُمَرُ: لاَ وَاللَّهِ، لاَ تَدْخُلُ عَلَيْهِمْ وَحْدَكَ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَمَا عَسَيْتَهُمْ أَنْ يَفْعَلُوا بِي، وَاللَّهِ لآتِيَنَّهُمْ. فَدَخَلَ عَلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ، فَتَشَهَّدَ عَلِيٌّ فَقَالَ: إِنَّا قَدْ عَرَفْنَا فَضْلَكَ وَمَا أَعْطَاكَ اللَّهُ، وَلَمْ نَنْفَسْ عَلَيْكَ خَيْرًا سَاقَهُ اللَّهُ إِلَيْكَ، وَلَكِنَّكَ اسْتَبْدَدْتَ عَلَيْنَا بِالأَمْرِ، وَكُنَّا نَرَى لِقَرَابَتِنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نَصِيبًا. حَتَّى فَاضَتْ عَيْنَا أَبِي بَكْرٍ، فَلَمَّا تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَرَابَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ أَصِلَ مِنْ قَرَابَتِي، وَأَمَّا الَّذِي شَجَرَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنْ هَذِهِ الأَمْوَالِ، فَلَمْ آلُ فِيهَا عَنِ الْخَيْرِ، وَلَمْ أَتْرُكْ أَمْرًا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَصْنَعُهُ فِيهَا إِلاَّ صَنَعْتُهُ. فَقَالَ عَلِيٌّ لأَبِي بَكْرٍ: مَوْعِدُكَ الْعَشِيَّةُ لِلْبَيْعَةِ. فَلَمَّا صَلَّى أَبُو بَكْرٍ الظُّهْرَ رَقِيَ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَتَشَهَّدَ وَذَكَرَ شَأْنَ عَلِيٍّ، وَتَخَلُّفَهُ عَنِ الْبَيْعَةِ، وَعُذْرَهُ بِالَّذِي اعْتَذَرَ إِلَيْهِ، ثُمَّ اسْتَغْفَرَ، وَتَشَهَّدَ عَلِيٌّ فَعَظَّمَ حَقَّ أَبِي بَكْرٍ، وَحَدَّثَ أَنَّهُ لَمْ يَحْمِلْهُ عَلَى الَّذِي صَنَعَ نَفَاسَةً عَلَى أَبِي بَكْرٍ، وَلاَ إِنْكَارًا لِلَّذِي فَضَّلَهُ اللَّهُ بِهِ، وَلَكِنَّا كُنَّا نَرَى لَنَا فِي هذا الأمرِ نَصِيبًا، فَاسْتَبَدَّ عَلَيْنَا، فَوَجَدْنَا فِي أَنْفُسِنَا. فَسُرَّ بِذَلِكَ المسْلِمُونَ وَقَالُوا: أَصَبْتَ. وَكَانَ الْمسْلِمُونَ إِلَى عَلِيٍّ قَرِيبًا حِينَ رَاجَعَ الأمرَ الَمعْرُوفَ[1].

٤٢٤٠- ٤٢٤١- عائیشه ﵂ دەگێڕێتەوە كە فاتیمەی ﵂ كچی پێغەمبەر ﷺ ناردیە لای ئەبو بەكر ﵁ داوای بەشە میراتی خۆی كرد لەوەی كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێی هێشتووە، لەوەی كە خوا كردبوویە دەستكەوتی لە مەدینە و فەدەك و ئەوەی پێنج یەكی خەیبەر مابویەوە، ئەبو بەكریش ﵁ وتی: بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((ئێمە میراتمان لێ نابردرێ ئەوەی لەدوای خۆمان بەجێی دێڵین دەكرێت بە خێر، بێگومان بنەماڵەی موحەممەد

---

(١) بروانە: ٣٠٩٢، ٣٠٩٣.

ﷺ لەو سامانە دەخۆن[١])، بەخوا منیش هیچ شتێ ناگۆڕم لە خێر و خێراتی پێغەمبەری خوا ﷺ لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ هەرچۆن بووە دەبێ هەروا بمێنێ، پێغەمبەری خوا ﷺ چۆنی بەش کردووە منیش هەروا بەشی دەکەم، بۆیە ئەبو بەکر ﷺ ڕازی نەبوو لەوانەی (لە پێغەمبەر ﷺ بەجێ مابوو) بیدات بە فاتیمە، بەو هۆیەوە فاتیمە لە ئەبو بەکر ﷺ زویر بوو دەنگی لێ وەرگرت و هاتوچۆی نەکرد تا کۆچی دوایی کرد، (فاتیمە) لە پاش پێغەمبەر ﷺ شەش مانگ ژیا، جا کە فاتیمە مرد عەلی ﷺ مێردی بەشەو ناشتی، ئەبو بەکریشی ﷺ ئاگادار نەکرد، هەر خۆشی نوێژی لەسەر کرد، وە عەلی لە ناو خەڵکدا ڕێزی هەبوو تا فاتیمە لە ژیاندا بوو، بەڵام کاتێ فاتیمە مرد عەلی بینی ڕووخساری خەڵك لەگەڵیدا گۆڕاوە، بۆیە داوای ئاشتەوای لە ئەبو بەکر کرد بە بەیعەت پێدانی، کە ئەو چەند مانگە بەیعەتی نەدابوو (بە ئەبو بەکر) ئەنجا ناردی بۆلای ئەبو بەکر ﷺ کە وەرە بۆ ماڵمان بەڵام کەسی تر لەگەڵ خۆت مەهێنە بۆماڵمان، پێی ناخۆش عومەر ئامادە بێت،عومەریش ﷺ وتی: (ئەبو بەکر) سوێند بەخوا بەتەنها ناچیت بۆ لایان، ئەبوبەکریش وتی: گوایە دەبێ چیم لەگەڵدا بکەن؟ بەخوا دەڕۆم بۆ لایان، ئەنجا ئەبو بەکر ڕۆشت بۆلایان (عەلی) بە وتنی شایەتوومان دەستی پێ کرد وتی: بێگومان ئێمە فەزڵ و ڕێزی تۆمان زانیوە، ئەو بەهرەیەش کە خوا پێی بەخشیویت، هەرگیز ئیرەییمان پێ نەبردووی لەسەر ئەوە کەخوا پێی داویت، بەڵام تۆ بەسەربەخۆ ئەم کارەت کرد، ئێمەش لەبەر نزیکیمان لە پێغەمبەری خواوە ﷺ وامان دەبینی کە مافێکمان هەیە (بەردەوام بوو لەقسە کردن لەگەڵ ئەبو بەکردا)، هەتا چاوەکانی ئەبو بەکر پڕ بوون لەفرمێسك، ئەنجا کە ئەبو بەکر قسەی کرد وتی:

---

(١) واتە: (بيت المال).

سوێند بەو زاتەی گیانی منی بە دەستە دڵنەوایی كردنی خزمانی پێغەمبەری خوام لا مەبەست ترە تا خزمەكانی خۆم، بەڵام ئەو ناكۆكیەی كە لە نێوان من و ئێوەدا دروست بووە لەسەر ماڵ و سامانە، لەڕاستیدا من لە چاكە لام نەداوە وە هیچ فەرمانێكم پشت گوێ نەخستووە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لەوسامانەدا كردبێتی، بەڵكو هەر ئەوەم كردووە، جا عەلی ﷺ بە ئەبو بەكری وت: ژوانگەت نیوەڕۆ بێت بۆ پەیمان دان. جا كە ئەبو بەكر نوێژی نیوەڕۆی كرد، ڕۆشتە سەر دوانگە شایەتومانی هێنا و باسی بابەتی عەلی و دواكەوتنی لە بەیعەت دانی كرد و ئەو عوزرەی كە هێناویەتیەوە بۆ ئەبو بەكر، لە پاشان داوای لێ خۆش بوونی بۆ كرد، جا عەلی ﷺ شایەتومانی هێنا و ڕێزی تەواوی دانا بۆ ماڤ ئەبو بەكر ﷺ و وتی: ئەوەی كە وای لێ كردین ئەو هەڵوێستەمان هەبێ حەسوودی بردن نەبوو بە ئەبو بەكر، وە یان نكۆڵی كردن نەبوو بەرانبەر بەو پلە و پایەی كە خوای گەورە بە ئەبو بەكری داوە، بەڵام ئێمە وامان دەبینی كە بەشێكمان هەیە و ئەو بەسەربەخۆیی و بێ پرسینەوە ئەم كارەی كرد، بۆیە شتێك لەدڵماندا دروست بوو، مسوڵمانەكانیش دڵخۆش بوون بە هەڵوێستەكەی و وتیان: پێكاوتە هەركە عەلی ﷺ بە خۆدا چوویەوە و گەڕایەوە كارە چاكەكە (كە بەیعەتدانە)، مسوڵمانانیش ڕوویان تێكردەوە.

٤٢٤٢- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا حَرَمِيٌّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَارَةُ، عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: وَلَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ قُلْنَا: الآنَ نَشْبَعُ مِنَ التَّمْرِ.

٤٢٤٢- عائیشە ﷺ دەڵێ:كاتێ خەیبەر ڕزگار كرا (كەوتە دەست مسوڵمانان)، وتمان: ئێستا تێر ئەبین لە خورما[1].

---

(١) چونكە خەیبەر باخی خورمای زۆری هەبوو هەمووشی دەست موسوڵمانان كەوت.

٤٢٤٣- حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، حَدَّثَنَا قُرَّةُ بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِيه، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: مَا شَبِعْنَا حَتَّى فَتَحْنَا خَيْبَرَ.

٤٢٤٣- ئیبنو عومەر ﷺ وتی: تێرمان نەخوارد (لە خورما) تا خەیبەرمان گرت وئازاد كرد.

٤١ – بابُ اسْتِعْمَالِ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ

٤٢٤٥- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ: قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ بْنِ سُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَعْمَلَ رَجُلاً عَلَى خَيْبَرَ، فَجَاءَهُ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "كُلُّ تَمْرِ خَيْبَرَ هَكَذَا؟ ". فَقَالَ: لاَ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلاَثَةِ. فَقَالَ: "لاَ تَفْعَلْ، بِعِ الْجَمْعَ بِالدَّرَاهِمِ، ثُمَّ ابْتَعْ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيبًا"[1].

٤١-باسی دانانی سەركارێك لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ لەسەر خەڵك (و زەوی باخی) خەیبەر

٤٢٤٥- ئەبو سەعیدی خودری وئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕنەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ پیاوێكی [2] كردە سەركاری خەیبەر، ئەنجا پیاوەكە خورمایەكی چاكی هێنا، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئایا هەموو خورمای خەیبەر ئاوایە؟))ووتی: نەخێر سوێند بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، بێگومان ئێمە لەم خورمایە مەنێ بە دوو مەن، دوو مەن بەسێ مەن ئەكڕین، پێغەمبەریش فەرمووی: ((وامەكە خورما خراپەكە بە پارە بفرۆشە و پاشان بەو پارە خورمای چاكی پێ بكڕە)).

(١) بڕوانە: ٢٢٠١، ٢٢٠٢.

(٢) سودای كوڕی غەزییە (فتح الباري:٥٠٤/٥).

٤٢٤٧- وَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ، عَنْ سَعِيدٍ، أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ وَأَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَاهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ أَخَا بَنِي عَدِيٍّ مِنَ الأَنْصَارِ إِلَى خَيْبَرَ فَأَمَّرَهُ عَلَيْهَا.
وَعَنْ عَبْدِ الْمَجِيدِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي سَعِيدٍ مِثْلَهُ[1].

٤٢٤٧- سەعید دەگێڕێتەوە کە ئەبو سەعید و ئەبو هورەیرە ﷺ هەردووکیان بۆیان گێڕاوەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ برای بەنی عەدیی ئەنصاری[2] ناردی بۆ خەیبەر و کردیە لێپرسراو بەسەر خەیبەرەوە.
وە لە عەبدولمەجیدەوە گێڕدراوەتەوە ئەویش لە ئەبو صالیحی سەممانەوە گێڕاویەتیەوە لە ئەبو هورەیرەوە و ئەبو سەعیدەوە ﷺ هاوشێوەی فەرموودەکەی پێشوویان گێڕاوەتەوە.

٤٢ - بابُ مُعَامَلَةِ النَّبِيِّ ﷺ أَهْلَ خَيْبَرَ

٤٢٤٨- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: أَعْطَى النَّبِيُّ ﷺ خَيْبَرَ الْيَهُودَ أَنْ يَعْمَلُوهَا وَيَزْرَعُوهَا، وَلَهُمْ شَطْرُ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا[3].

٤٢- باسی مامەڵەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خەڵکی خەیبەردا

٤٢٤٨- عەبدوڵلا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ زەوی خەیبەری دایە جولەکەکان کاری تیا بکەن و بیکەنە کشتوکاڵ، نیوەی ئەوەی لێی پەیدا دەبێ و دەڕوێ بۆ ئەوان (جولەکەکان) بێت.

---

(١) بڕوانە: ٢٢٠١، ٢٢٠٢.
(٢) کە ناوی سەوادی کوڕی غەزیەیە.
(٣) بڕوانە: ٢٢٨٥.

٤٣ - بابُ الشَّاةِ الَّتي سُمَّتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ بِخَيْبَرَ

رَوَاهُ عُرْوَةُ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٤٢٤٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، حَدَّثَنِي سَعِيدٌ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ[1].

٤٣- باسی ئەو مەڕەی لە خەیبەر ژەهری پیا کرا و (بە دیاری هێنرا) بۆ پێغەمبەر ﷺ[2]

ئەو فەرمووده (ی ژەهر خواردنەكە) عوروە گێڕاویەتیەوە لە عائیشەوە ﷺ، ئەویش لە خودی پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاویەتیەوە.

٤٢٤٩- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: كاتێ خەیبەر ڕزگار كرا، مەڕێك بە دیاری هێنرا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ كە ژەهری پێوە بوو.

٤٤ - بابُ غَزْوَةِ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

٤٢٥٠- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: أَمَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أُسَامَةَ عَلَى قَوْمٍ، فَطَعَنُوا فِي إِمَارَتِهِ، فَقَالَ: "إِنْ تَطْعَنُوا فِي إِمَارَتِهِ، فَقَدْ طَعَنْتُمْ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلِهِ، وَايْمُ اللَّهِ لَقَدْ كَانَ خَلِيقًا لِلإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ"[3].

---

(١) بروانە: ٣١٦٩.

(٢) بۆ ئەوەی گۆشتەكەی بخوات بمرێ.

(٣) بروانە: ٣٧٣٠.

٤٤- باسی غەزای زەیدی كوڕی حاریسە ﷺ

٤٢٥٠- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئوسامەی ﷺ كردە لێپرسراو بەسەر كۆمەڵێكەوە، جا كەسانێ ڕەخنەیان لە لێپرسراویەتیەكەی گرت، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر ڕەخنە بگرن دەربارەی لێپرسراویەتیەكەی ئەو (ئوسامە)، ئەوە بێگومان لە پێش ئەمدا ڕەخنەتان لە لێپرسراویەتی باوكی گرت، سوێند بەخوا بەدڵنیاییەوە زەید شیاوە بۆ ئەو لێپرسراوێتیە، وە بەڕاستی زەید خۆشەویسترین كەسە لای من، وە بێگومان ئەمە (ئوسامە)ش لە دوای ئەو (زەید) خۆشەویسترین كەسە لای من.

٤٥ – باب عُمْرَةُ الْقَضَاءِ

ذَكَرَهُ أَنَسٌ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٤٥- باسی عومرەی ڕێكەوتن[1]

ئەنەس ﷺ ئەم فەرموودەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوە

٤٢٥١- حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: لَمَّا اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، فَأَبَى أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يَدَعُوهُ يَدْخُلُ مَكَّةَ، حَتَّى قَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يُقِيمَ بِهَا ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، فَلَمَّا كَتَبُوا الْكِتَابَ كَتَبُوا: هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. قَالُوا: لاَ نُقِرُّ بِهَذَا، لَوْ نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ شَيْئًا، وَلَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ. فَقَالَ: "أَنَا رَسُولُ اللَّهِ، وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ". ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ "امْحُ رَسُولَ اللَّهِ". قَالَ

---

(١) واتە ڕێكەوتنی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ قورەیشدا لەو كاتەدا بوو پێغەمبەر ﷺ چوو بوو بۆ عەمرە، ئەمە ڕاستە (قضاء) بە مانای ڕێكەوتن بێت، دەشگونجێ بە مانای گێڕانەوەی عومرەكە بێت لە ساڵی داهاتوودا چونكە ئەو ساڵە ڕێگەیان نەدا عومرە بكەن بەڵام ئەم مانایان لاوازە مانای یەكەمیان ڕاسترە (فتح الباری، ٩/٦٣٦).

عَلِيٌّ: لاَ وَاللهِ لاَ أَمْحُوكَ أَبَدًا. فَأَخَذَ رَسُولُ اللهِ ﷺ الْكِتَابَ، وَلَيْسَ يُحْسِنُ يَكْتُبُ، فَكَتَبَ: هَذَا مَا قَاضَى مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، لاَ يُدْخِلُ مَكَّةَ السِّلاَحَ، إِلاَّ السَّيْفَ فِي الْقِرَابِ، وَأَنْ لاَ يَخْرُجَ مِنْ أَهْلِهَا بِأَحَدٍ، إِنْ أَرَادَ أَنْ يَتْبَعَهُ، وَأَنْ لاَ يَمْنَعَ مِنْ أَصْحَابِهِ أَحَدًا، إِنْ أَرَادَ أَنْ يُقِيمَ بِهَا. فَلَمَّا دَخَلَهَا وَمَضَى الأَجَلُ أَتَوْا عَلِيًّا فَقَالُوا: قُلْ لِصَاحِبِكَ: اخْرُجْ عَنَّا، فَقَدْ مَضَى الأَجَلُ. فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فَتَبِعَتْهُ ابْنَةُ حَمْزَةَ تُنَادِي: يَا عَمِّ يَا عَمِّ. فَتَنَاوَلَهَا عَلِيٌّ، فَأَخَذَ بِيَدِهَا وَقَالَ لِفَاطِمَةَ ﵂: دُونَكِ ابْنَةَ عَمِّكِ. حَمَلَتْهَا فَاخْتَصَمَ فِيهَا عَلِيٌّ وَزَيْدٌ وَجَعْفَرٌ. قَالَ عَلِيٌّ: أَنَا أَخَذْتُهَا وَهْيَ بِنْتُ عَمِّي. وَقَالَ جَعْفَرٌ: ابْنَةُ عَمِّي وَخَالَتُهَا تَحْتِي. وَقَالَ زَيْدٌ: ابْنَةُ أَخِي. فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ ﷺ لِخَالَتِهَا وَقَالَ "الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الأُمِّ". وَقَالَ لِعَلِيٍّ: "أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ". وَقَالَ لِجَعْفَرٍ "أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي". وَقَالَ لِزَيْدٍ "أَنْتَ أَخُونَا وَمَوْلاَنَا". وَقَالَ عَلِيٌّ: أَلاَ تَتَزَوَّجُ بِنْتَ حَمْزَةَ؟. قَالَ: "إِنَّهَا ابْنَةُ أَخِي مِنَ الرَّضَاعَةِ"[1].

٤٢٥١- ئەبو ئیسحاق لە بەرائەوە ﵁ دەگێڕێتەوە دەڵێ: کاتێ پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (ذي القعدة)**ـەدا عومرەی کرد، بەڵام خەڵکی مەککە ڕێگەیان نەدا و لێی نەگەڕان بچێتە ناو شاری مەککە، تا لەگەڵیاندا ڕێکەوت و پێکهاتن کە سێ ڕۆژ لە مەککەدا بمێنێتەوە، ئەنجا کاتێ ڕێکەوتنامەکەیان نووسی نووسییان: ئەمە ئەوەیە کە موحەممەدی پێغەمبەری خوا لەسەری ڕێکەوت، کافرانیش وتیان: ئێمە دان بەم نووسراوەدا نانێین، چونکە بەدڵنیاییەوە ئەگەر ئێمە بمانزانیایە بەڕاستی تۆ پێغەمبەری خوایت، ڕێگری هیچ شتێکمان لێ نەدەکردیت، بەڵکو تۆ موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلای. فەرمووی: ((من پێغەمبەری خوام وە من موحەممەدی کوڕی عەبدوڵلاشم))، پاشان بە عەلی فەرموو: ((پێغەمبەری خواکە بسڕەرەوە))، عەلی وتی: نا سوێند بەخوا هەرگیز ناتسڕمەوە، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ نامەکەی (لە عەلی) وەرگرت، نەیدەزانی[2] بنوسێت**

---

(١) بڕوانە: ١٧٨١.

(٢) بۆیە نامەکەی لە عەلی وەرگرت وتی بەعەلی نیشانمدە کامەیە (رسول الله) ئیتر سڕیەوە و نامەکەی دایەوە بە عەلی.

(پێغەمبەری خواكەی سڕییەوە) ئینجا (عەلی) نووسی: ئەمە ئەوەیە كە موحەممەدی كوڕی عەبدوڵلا لەسەری ڕێكەوتووە، چەك ناباتە مەككە مەگەر شمشێر لە بەرگ و كێلانەكەیدا بێت، وە نابێ كەس لەدانیشتوانی مەككە لەگەڵ خۆیدا بباتە دەرەوە، ئەگەر ویستی شوێنی كەوێت، وە نابێ ڕێگەری لە هیچ كام لە هاوەڵانی بكات ئەگەر بیەوێ لە مەككە دانیشێت و بمێنێتەوە، جا كە چووە مەككەوە و ماوەكەی تەواو بوو، كافران هاتن بۆ لای عەلی وتیان: بەهاوڕێكەت[1] بڵێ: لەشارەكەمان دەرچێت چونكە ماوەكە تەواو بووە، ئەوسا پێغەمبەر ﷺ دەرچوو كچەكەی حەمزە بەمامە مامە شوێنی كەوت، عەلیش هێنای و دەستی گرت، وە بە فاتیمەی ؓ وت: كچەی مامت بگرە، فاتیمەش هەڵیگرت، ئەنجا عەلی وزەید و جەعفەر لەسەری بوو بەكێشەیان، عەلی وتی: بۆیە من هێنام بۆلای خۆم چونكە كچی مامە، جەعفەر وتی: كچی مامەمە و پوریشی هاوسەرمە، زەیدیش وتی: برازامە، پێغەمبەریش ﷺ بڕیاری دا بۆ پووری (كەهاوسەری جەعفەر بوو)، وە فەرمووی: ((پوور لەجێگەی دایكە))، بە عەلی فەرموو: ((تۆ لە منی و منیش لە تۆم))، بە جەعفەریشی فەرموو: ((تۆ لە ڕووخسار و لە ڕەوشتیشدا لە من ئەچی))، بەزەیدیشی فەرموو: ((تۆش برا و ئازاد كراومانیت))، وە عەلی بە پێغەمبەری ﷺ وت: بۆ كچی حەمزە مارە ناكەیت؟ فەرمووی: ((بێگومان ئەو كچە برازای شیریمە[2])).

٤٢٥٢- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا سُرَيْجٌ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ ح.
وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ - ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ مُعْتَمِرًا، فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ

---

(١)) مەبەستیان پێغەمبەر ﷺ بوو.

(٢)) واتە من مامی شیری ئەو كچەی حەمزەم.

الْبَيْتِ، فَنَحَرَ هَدْيَهُ، وَحَلَقَ رَأْسَهُ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَقَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يَعْتَمِرَ الْعَامَ الْمُقْبِلَ، وَلاَ يَحْمِلَ سِلاَحًا عَلَيْهِمْ إِلاَّ سُيُوفًا، وَلاَ يُقِيمَ بِهَا إِلاَّ مَا أَحَبُّوا، فَاعْتَمَرَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، فَدَخَلَهَا كَمَا كَانَ صَالَحَهُمْ، فَلَمَّا أَنْ أَقَامَ بِهَا ثَلاَثًا أَمَرُوهُ أَنْ يَخْرُجَ، فَخَرَجَ[1].

٤٢٥٢- فولەیحی كوڕی[2]سولەیمان لە نافیعەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەدینە دەرچوو بەنیازی عومرەكردن، بەڵام كافرانی قورەیش ڕێگریان كرد لە نێوان ئەو و گەشتن بە كەعبە، بۆیە لە حودەیبیە ئاژەڵی هەدیەكەی سەربڕی و سەری تاشی، وە لەگەڵیان ڕێكەوت كە ساڵی داهاتوو عومرە بكات، جگە لە شمشێر چەك لەگەڵ خۆی نەهێنێ لە دژیان، وە لە مەككەدا نەمێنێتەوە ئەوەندە نەبێ ئەوان پێیان خۆشە (سێ ڕۆژ)، جا ساڵی داهاتوو پێغەمبەر ﷺ عومرەی كرد و ڕۆشتە ناو شاری مەككە بەو شێوەی لەگەڵیان ڕێكەوتبوو، ئینجا كە سێ ڕۆژ لە مەككەدا مایەوە فەرمانیان پێ كرد كە لە مەككە بڕواتە دەرەوە، ئەویش ڕۆشتە دەرەوە.

٤٢٥٣- حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ ﷺ جَالِسٌ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ، ثُمَّ قَالَ: كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ؟ قَالَ: أَرْبَعًا إحداهُنَّ فِي رَجَب[3].

٤٢٥٣- موجاهید دەڵێ: من عوروەی كوڕی زوبەیر چوینە مزگەوتی (پێغەمبەر ﷺ) جا بینیمان عەبدوڵڵای كوڕی عومەر ﷺ لای هۆدەكەی عائیشە ﷺ دانیشتووە، لە پاشان (عوروە بە ئیبنو عومەری) وت: پێغەمبەر ﷺ چەند عومرەی كردووە؟ (عەبدوڵڵاش) وتی: چوار، یەكێكیان لە (مانگی) ڕەجەبدا بوو.

---

(١) بڕوانە: ٢٧٠١.

(٢) ئیمامی بوخاری بە دوو سەنەد ئەم فەرمووده دەگێڕێتەوە هەردوو سەنەدەكە لە ڕێگەی فولەیحەوەیە.

(٣) بڕوانە: ١٧٧٥.

٤٢٥٤ - ثُمَّ سَمِعْنَا اسْتِنَانَ عَائِشَةَ، قَالَ عُرْوَةُ: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، أَلاَ تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرٍ؟ فَقَالَتْ: مَا اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ عُمْرَةً إِلاَّ وَهْوَ شَاهِدُهُ، وَمَا اعْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ[1].

٤٢٥٤- پاشان گوێمان له سیواك هێنانی عائیشه ﵂ بوو به ددانەكانیدا، عوروه وتی: ئەی دایكی باوەڕداران، ئایا گوێت لێیه ئەبو عەبدوڕەحمان[2] چی دەڵێ؟ (دەڵێ): بێگومان پێغەمبەر ﷺ چوار عومرەی كردووه، عائیشه ﵂ وتی: پێغەمبەر ﷺ هەر عەمرەیەكی كردبێت ئەو (ئیبنو عومەر) ئامادە بووه لەگەڵیدا، وه پێغەمبەر ﷺ هەرگیز له (مانگی) ڕەجەبدا عومرەی نەكردووه.

٤٢٥٥- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، سَمِعَ ابْنَ أَبِي أَوْفَى يَقُولُ: لَمَّا اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَتَرْنَاهُ مِنْ غِلْمَانِ الْمُشْرِكِينَ وَمِنْهُمْ؛ أَنْ يُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ[3].

٤٢٥٥- ئیبنو ئەبو ئەوفا ﵄ دەڵێ: كاتێ پێغەمبەر ﷺ عومرەی كرد، ئێمه چوار دەورمان دابوو له كۆیله و مێرد منداڵی بتپەرستان و خودی بتپەرستان، دەمان پاراست لەوەی كه زیانێك به پێغەمبەری خوا ﷺ بگەیەنن.

٤٢٥٦- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ -هُوَ ابْنُ زَيْدٍ- عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنَّهُ يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ وَفْدٌ وَهَنَهُمْ حُمَّى يَثْرِبَ. وَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَرْمُلُوا الأَشْوَاطَ الثَّلاَثَةَ، وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ، وَلَمْ يَمْنَعْهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَرْمُلُوا الأَشْوَاطَ كُلَّهَا إِلاَّ الإِبْقَاءُ عَلَيْهِمْ. وَزَادَ ابْنُ

---

(١) بڕوانه: ١٧٧٦.

(٢) واته: عەبدوڵلای كوڕی عومەر ﵄.

(٣) بڕوانه: ١٦٠٠.

سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ لِعَامِهِ الَّذِي اسْتَأْمَنَ قَالَ: "ارْمُلُوا". لِيَرَى الْمُشْرِكُونَ قُوَّتَهُمْ، وَالْمُشْرِكُونَ مِنْ قِبَلِ قُعَيْقِعَانَ[1].

٤٢٥٦- عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی هاتن بۆ مەككە، بتپەرستەكان وتیان: كۆمەڵێك دێن بۆ ناوەتان لەرز و تای مەدینە لاوازی كردوون، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردن كە لە سێ تەوافی یەكەمی بەیتدا بە سوكە ڕاكردنێ تەواف بكەن، بەڵام لە نێوان دوو سوچە (یەمانیە) كاندا بەئاسایی برۆن، تەنها شتێ كە ڕێگربوو لەوەی فەرمانیان پێ بكا لە هەموو تەوافەكاندا بەسووكە ڕاكردن تەواف بكەن تا زۆر ماندوو نەبن.

ئیبنوسەلەمە گێڕاویەتیەوە لە ئەیوبەوە ئەویش لە سەعیدی كوڕی جەبەیرەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ ئەمەی لە فەرموودەی پێشوو زیادە: وتی: كاتێ پێغەمبەر ﷺ هات (بۆ مەككە) لەو ساڵەدا ئەمانی هەبوو[2] فەرمووی: ((بە هێواشی ڕاكەن))تا بتپەرستان هێزتان ببینن، لەوكاتەدا بتپەرستەكانیش لەلای (چیای) قوعەیقیعان بوون[3].

٤٢٥٧- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: إِنَّمَا سَعَى النَّبِيُّ ﷺ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؛ لِيُرِيَ الْمُشْرِكِينَ قُوَّتَهُ[4].

٤٢٥٧- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: بێگومان پێغەمبەر ﷺ تەوافی كابەی كرد و لە نێوان صەفاومەڕوەدا هاتوچۆی كرد تاهێزی خۆی و (باوەڕداران) نیشانی بتپەرستان (ی قوڕەیش) بدات.

---

(١) بڕوانە: ١٦٠٢.

(٢) واتە: لەگەڵ قوڕەیش ڕێكەوتبو كە عومرە بكەن بە ئازادی قوڕەیش شاریان بۆ چۆڵ بكەن تا سێ ڕۆژ، هیچ جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەیەك نەبێت لە نێوانیاندا.

(٣) كە جیاكە دەڕوانێت بەسەر كەعبەدا لەلای حیجرەوە.

(٤) بڕوانە: ١٦٠٢.

٤٢٥٨- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: تَزَوَّجَ النَّبِيُّ ﷺ مَيْمُونَةَ وَهْوَ مُحْرِمٌ، وَبَنَى بِهَا وَهْوَ حَلاَلٌ، وَمَاتَتْ بِسَرِفَ[1].

٤٢٥٨- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ مەیمونەی مارە كرد لەو كاتەدا پێغەمبەر ﷺ لە ئیحرامدا بوو[2] كەگواستیەوە چووە لای حەڵاڵ بوو[3]، وەمەیموونە لە سەریف[4] مرد[5].

٤٢٥٩ - وَزَادَ ابْنُ إِسْحَاقَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ وَأَبَانُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَطَاءٍ وَمُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: تَزَوَّجَ النَّبِيُّ ﷺ مَيْمُونَةَ فِي عُمْرَةِ الْقَضَاءِ[6].

٤٢٥٩ - - فەرموودەكە ئەم زیادەی هەیە، ئیبنو ئیسحاق وتی: ئیبنوئەبی نەجیح وئەبانی كوڕی صالح بۆی گێڕامەوە لە عەتاو موجاهیدەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ مەیموونەی مارە كرد لە عەمرە گێڕاوەكەدا.

٤٦ – بابُ غَزْوَةِ مُوتَةَ مِنْ أَرْضِ الشَّأْمِ

٤٢٦٠- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ أَبِي هِلاَلٍ قَالَ: وَأَخْبَرَنِي نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ وَقَفَ عَلَى جَعْفَرٍ يَوْمَئِذٍ وَهْوَ قَتِيلٌ، فَعَدَدْتُ بِهِ خَمْسِينَ بَيْنَ طَعْنَةٍ وَضَرْبَةٍ، لَيْسَ مِنْهَا شَيْءٌ فِي دُبُرِهِ. يَعْنِي: فِي ظَهْرِهِ[7].

---

(١) بڕوانە: ١٨٣٧.

(٢) جەماوەری زانایان دەڵێن ئەم گێڕانەوەی ئیبنو عەبباسە بەهەڵەدا چووە ئەوە ڕاستە كە لەوكاتەدا پێغەمبەر ﷺ حەڵاڵ بووە لە ئیحرامدا نەبووە.

(٣) ئیحرامی شكاندبوو حەڵاڵ بوو.

(٤) دە میل لە مەككەوە دوورە. بڕوانە ؛ إرشاد الساری، ٢٥٥/٩.

(٥)ساڵی (٥١) كۆچی وەفاتی كرد. بڕوانە : إرشاد الساری، ٢٥٥/٩.

(٦) بڕوانە: ١٨٣٧.

(٧) بڕوانە: ٤٢٦١.

٤٦- باسی غەزای مووتە(١) لە وڵاتی شام

٤٢٦٠- نافیع دەڵێ: ئیبنو عومەر ﷺ بۆی گێڕایەوە کە ئەو لەسەر لاشەی جەعفەر ﷺ ڕاوەستابوو کە کوژرابوو پەنجا (شوێن لێدرانی) نێزە وشیرم ژمارد کە پێیەوە بوو هیچیان لە دواوەی نەبوو واتە لە پشتیەوە.

٤٢٦١ - أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: أَمَّرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ مُوتَةَ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنْ قُتِلَ زَيْدٌ فَجَعْفَرٌ، وَإِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ". قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كُنْتُ فِيهِمْ فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ، فَالْتَمَسْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَوَجَدْنَاهُ فِي الْقَتْلَى، وَوَجَدْنَا مَا فِي جَسَدِهِ بِضْعًا وَتِسْعِينَ مِنْ طَعْنَةٍ وَرَمْيَةٍ(٢).

٤٢٦١- نافیع گێڕایەوە لە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە غەزای موتەدا زەیدی کوڕی حاریسی کردە لێپرسراو (ی سوپاکە) جا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر زەید کوژرا ئەوە جەعفەر (لێپرسراویان بێ) ئەگەر جەعفەر کوژرا ئەوە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە (لێپرسراویان بێ) عەبدوڵڵا ﷺ وتی: من لەو غەزادا لەگەڵیان بووم، جاکەگەڕاین بەدوای (لاشەی) جەعفەردا ﷺ لە ناو کوژراوەکاندا دۆزیمانەوە وە لاشەیمان بینی نەوەد و ئەوەندە (شوێنی) نێزە و تیری پێوە بوو.

٤٢٦٢- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ وَاقِدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَعَى زَيْدًا وَجَعْفَرًا وَابْنَ رَوَاحَةَ لِلنَّاسِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُمْ خَبَرُهُمْ،

---

(١) بە مونتەش ڕاستە و دەخوێنرێتەوە.

(٢) بڕوانە: ٤٢٦٠.

فَقَالَ: "أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَ جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَ ابْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ - وَعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ- حَتَّى أَخَذَ الرَّايَةَ سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ"[1].

٤٢٦٢- ئەنەس ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ هەواڵی مردنی زەید و جەعفەر و ئیبنو ڕەواحەی ﷺدا بەخەڵكی پێش ئەوەی هەواڵی شەهید بونیان بگات پێیان و فەرمووی: ((زەید ئاڵاكەی گرت بەدەستیەوەو كوژرا (شەهید بوو) پاشان جەعفەر ئاڵاكەی هەڵگرت وكوژرا، پاشان عەبدوڵڵای كوڕی ڕواحە ئاڵاكەی هەڵگرت وكوژرا - لەو كاتەدا هەردووچاوی پێغەمبەر ﷺ فرمێسكیان پیا دەهاتە خوار- هەتا شمشێرێك لەشمشێرەكانی خوا (كە خالید بوو) ئاڵاكەی هەڵگرت (و جەنگی كرد) هەتا خوا سەری خستن)).

٤٢٦٣- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَتْنِي عَمْرَةُ قَالَتْ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ ﷺ تَقُولُ لَمَّا جَاءَ قَتْلُ ابْنِ حَارِثَةَ وَجَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ - ﷺ - جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعْرَفُ فِيهِ الْحُزْنُ. قَالَتْ عَائِشَةُ: وَأَنَا أَطَّلِعُ مِنْ صَائِرِ الْبَابِ -تَعْنِي مِنْ شَقِّ الْبَابِ- فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: أَيْ رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ نِسَاءَ جَعْفَرٍ. قَالَ: وَذَكَرَ بُكَاءَهُنَّ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْهَاهُنَّ. قَالَ: فَذَهَبَ الرَّجُلُ، ثُمَّ أَتَى فَقَالَ: قَدْ نَهَيْتُهُنَّ. وَذَكَرَ أَنَّهُ لَمْ يُطِعْنَهُ، قَالَ: فَأَمَرَ أَيْضًا، فَذَهَبَ ثُمَّ أَتَى فَقَالَ: وَاللَّهِ لَقَدْ غَلَبْنَنَا. فَزَعَمَتْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "فَاحْثُ فِي أَفْوَاهِهِنَّ مِنَ التُّرَابِ" قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ أَرْغَمَ اللَّهُ أَنْفَكَ، فَوَاللَّهِ مَا أَنْتَ تَفْعَلُ، وَمَا تَرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْعَنَاءِ[2].

٢٢٦٣- عائیشە ﷺ دەڵێ: كاتێ (هەواڵی) كوژرانی زەیدی كوڕی حاریسە و جەعفەری كوڕی ئەبی تالیب و عەبدوڵڵای كوڕی ڕەواحە ﷺ هات، پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشت وخەفەتباری پێوە دیار بوو، عائیشە ﷺ دەڵێ: لەو كاتەدا من

(١) بڕوانە: ١٢٤٦.

(٢) بڕوانە: ١٢٩٩.

له درزی دەرگاكەوه - (مِنْ صَائِرِ الْبَابِ) واته: له درزی دەرگاكەوه سەیرم دەكرد - ئەنجا پیاوێك هاته خزمەتی و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕاستی ئافرەتەكانی خزمی جەعفەر- وتی: باسی گریانیانی كرد- پێغەمبەریش ﷺ فەرمانی پێكرد كه ڕێگریان لێ بكات وتی: پیاوەكەش له پاشان هاتەوه وتی: بێگومان ڕێگریم لێ كردن وه وتی: كه ئافرەتەكان بەگوێیان نەكردووه وتی: جارێكیتر فەرمانی پێكرد (كه ڕێگرییان لێ بكات) پیاوەكەش ڕۆشت له پاشان هاتەوه وتی: وەڵڵاهی بەدڵنیاییەوه چاریان ناكەین و زاڵبون بەسەرماندا جا عائیشه ﵂ دەگێڕێتەوه دەڵێ: كه پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بڕۆ هەندێ خۆڵ بكەره دەمیانەوه)) عائیشه ﵂ وتی: خوا لوتت له خۆڵ گلێنێ، دەی سوێند به خوا تۆ ئەوه ناكەیت (كه پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردی) وازیشت له نارەحەت كردنی پێغەمبەری خوا ﷺ نەهێنا.

٤٢٦٤- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا حَيَّا ابْنَ جَعْفَرٍ قَالَ: السَّلاَمُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ ذِي الْجَنَاحَيْنِ[١].

٤٢٦٤- ئیسماعیلی كوڕی ئەبی خالید گێڕاویەتیەوه له عامیرەوه دەڵێ: ئیبنو عومەر ﵄ هەمیشه كه سڵاوی له كوڕەكەی جەعفەر دەكرد دەیوت: سڵاوت لێ بێ ئەی كوڕی خاوەن دوو باڵەكە[٢].

٤٢٦٥- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ يَقُولُ: لَقَدِ انْقَطَعَتْ فِي يَدِي يَوْمَ مُوتَةَ تِسْعَةُ أَسْيَافٍ، فَمَا بَقِيَ فِي يَدِي إِلاَّ صَفِيحَةٌ يَمَانِيَةٌ[٣].

---

(١) بڕوانه: ٣٧٠٩.

(٢) چونكه پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەعەبدوڵڵای كوڕی جەعفەر، ئیمشەو جەعفەرم پێ گەیی لەناو پۆلێك فریشتەدا بوو هەر دوو باڵی لەخوێنا بوو، تورمزی و حاكیم گێڕاویانەتەوه. (إرشاد الساري ٨/٢٠٧).

(٣) بڕوانه: ٤٢٦٦.

٤٢٦٥- قەیسی كوڕی ئەبو حازیم دەڵێ: لە خالیدی كوڕی وەلیدم ﷺ بیست دەیوت: سوێند بە خوا بێگومان لە ڕۆژی (جەنگی) موتەدا نۆ شیر بە دەستمەوە شكان جا هیچ شیرێك (بەساغی) بەدەستمەوە نەما جگە لە شیرێكی یەمەنی (دەسك پانی قایم).

٤٢٦٦- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسٌ قَالَ: سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ يَقُولُ: لَقَدْ دُقَّ فِي يَدِي يَوْمَ مُوتَةَ تِسْعَةُ أَسْيَافٍ، وَصَبَرَتْ فِي يَدِي صَفِيحَةٌ لِي يَمَانِيَةٌ[1].

٤٢٦٦- قەیس دەڵێ: لە خالیدی كوڕی وەلیدم ﷺ بیست دەیوت: سوێند بە خوا لە ڕۆژی (غەزای) موتەدا نۆشیر بە دەستمەوە شكان تەنها شیرێكی یەمەنی دەسك پانی قایم كە هی خۆم بوو بە دەستمەوە مایەوەو نەشكا.

٤٢٦٧- حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عَامِرٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ ﷺ قَالَ: أُغْمِيَ عَلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ رَوَاحَةَ، فَجَعَلَتْ أُخْتُهُ عَمْرَةُ تَبْكِي: وَاجَبَلَاهْ وَاكَذَا وَاكَذَا. تُعَدِّدُ عَلَيْهِ، فَقَالَ حِينَ أَفَاقَ: مَا قُلْتِ شَيْئًا إِلاَّ قِيلَ لِي: آنْتَ كَذَلِكَ؟[2].

٤٢٦٧- نوعمانی كوڕی بەشیر ﷺ وتی: عەبدوڵلای كوڕی ڕەواحە ﷺ لە هۆش خۆی چوویەوە[3]، جاعەمرەی خوشكی دەستی كرد بە گریان (ودەیووت): تۆ شاخ بووی تۆ وا بووی تۆ وا بووی چاكەكانی دەژمارد و پیایا هەڵدەدا، ئەنجا عەبدوڵلا هۆشی هاتەوە وتی: بەخوشكەكەی تۆ هەر شتێكت دەوت بە من دەوترا تۆ ئاوایت ؟

(١) بڕوانە: ٤٢٦٥.

(٢) بڕوانە: ٤٢٦٨.

(٣) بە هۆی نەخۆشی یەوە.

٤٢٦٨- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْثَرٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: أُغْمِيَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ بِهَذَا، فَلَمَّا مَاتَ لَمْ تَبْكِ عَلَيْهِ(١).

٤٢٦٨- نوعمانی كوڕی بەشیر ﷺ وتی: عەبدوڵلای كوڕی ڕەواحە ﷺ لە هۆش خۆی چوویەوە، ئەنجا وەكو فەرموودەكەی پێشووی گێڕایەوە ئەنجا كە عەبدوڵلا كوژرا (لە غەزای موتەدا) خوشكەكەی نەگریا بۆی(٢).

٤٧ - بابُ بَعْثِ النَّبِيِّ ﷺ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ إِلَى الْحُرُقَاتِ مِنْ جُهَيْنَةَ

٤٢٦٩- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو ظَبْيَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ ﷺ يَقُولُ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْحُرَقَةِ، فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَهَزَمْنَاهُمْ، وَلَحِقْتُ أَنَا وَرَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ رَجُلاً مِنْهُمْ، فَلَمَّا غَشِينَاهُ قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. فَكَفَّ الأَنْصَارِيُّ، فَطَعَنْتُهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَغَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: "يَا أُسَامَةُ أَقَتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ: لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ" قُلْتُ: كَانَ مُتَعَوِّذًا. فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى تَمَنَّيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أَسْلَمْتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ(٣).

٤٧- باسی ناردنی ئوسامەی كوڕی زەید ﷺ لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ سەر تیرەكانی حوروقات لە هۆزی جوهەینە

٤٢٦٩- ئوسامەی كوڕی زەید ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ناردینی بۆ سەر قەبیلەی حورەقە بەیانی زوو دامان بەسەریاندا شكانمانن وهەڵاتن من و پیاوێكی ئەنصاری كەوتینە سەر پیاوێك لەوان(٤) كەپێی گەیشتین (وردەتانی

(١) بڕوانە: ٤٢٦٧.

(٢) لەبەر ئەوەی عەبدوڵلا پێشتر ڕێچگری لێ كرد كە بۆی بگری وەك لە فەرموودەی پێشووەكەدا باسكرا

(٣) بڕوانە: ٦٨٧٢.

(٤) كە ناوی میرداسی كوڕی عەمر بوو. بڕوانە : إرشاد الساري: ٣٦١/٩.

نەما) وتی: (لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ) پیاوە ئەنصارییەكە وازی لێ هێنا، بەڵام من بە ڕمەكەم لیمدا تا كوشتم جا هاتینەوە (بۆمەدینە) هەواڵەكە بە پێغەمبەر ﷺ گەیشتبوو فەرمووی: ((ئەی ئوسامە ئایا دوای ئەوە وتی: (لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ) تۆ كوشتت ؟))وتم: بۆ خۆپاراستن بوو (لە مردن) جا ئەوەی دوبارە كردەوە هەتا خۆزگەی ئەوەم خواست كە لە پێش ئەو ڕۆژەدا مسوڵمان نەبومایە.

٤٢٧٠- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ الأَكْوَعِ يَقُولُ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ، وَخَرَجْتُ فِيمَا يَبْعَثُ مِنَ الْبُعُوثِ تِسْعَ غَزَوَاتٍ: مَرَّةً عَلَيْنَا أَبُو بَكْرٍ، وَمَرَّةً عَلَيْنَا أُسَامَةُ[1].

٤٢٧٠- یەزیدی كوڕی ئەبوعوبەید دەڵێ: لە سەلەمەی كوڕی ئەكوەعم ﷺ بیست دەیوت: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ حەوت غەزام كردووە وە لەودەستە سوپایانەشدا دەینارد لەنۆ غەزایاندا دەرچووم (وبەشدار بووم): جارێكیان ئەبو بەكر ﷺ لێپرسراومان بوو، جارێكیشیان ئوسامە ﷺ لێپرسراومان بوو.

٤٢٧١ - وَقَالَ عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ قَالَ: سَمِعْتُ سَلَمَةَ يَقُولُ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ، وَخَرَجْتُ فِيمَا يَبْعَثُ مِنَ الْبَعْثِ تِسْعَ غَزَوَاتٍ، عَلَيْنَا مَرَّةً أَبُو بَكْرٍ، وَمَرَّةً أُسَامَةُ[2].

٤٢٧١- یەزیدی كوڕی ئەبوعوبەید دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ حەوت غەزام كردووە وە لەو دەستە سوپایانەشدا دەینارد لە نۆ غەزایاندا دەرچووم (و بەشدار بووم): جارێكیان ئەبو بەكر ﷺ لێپرسراومان بو، جارێكیشیان ئوسامە ﷺ لێپرسراومان بوو.

(١) بروانە: ٤٢٧١، ٤٢٧٢، ٤٢٧٣.
(٢) بروانە: ٤٢٧٠.

٤٢٧٢- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ ﷺ قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ، وَغَزَوْتُ مَعَ ابْنِ حَارِثَةَ اسْتَعْمَلَهُ عَلَيْنَا[1].

٤٢٧٢- يەزيدى كوڕى ئەبوعوبەيد لە سەلەمەى كوڕى ئەكوەعەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە وتى: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ حەوت غەزام كردووە، وە لەگەڵ ئيبنو حاريسەشدا[2] ﷺ غەزايەكم كرد (كە پێغەمبەر ﷺ كردبووى بەسەركردە بە سەرمانەوە.

٤٢٧٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ. فَذَكَرَ خَيْبَرَ وَالْحُدَيْبِيَةَ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ وَيَوْمَ الْقَرَدِ. قَالَ يَزِيدُ وَنَسِيتُ بَقِيَّتَهُمْ[3].

٤٢٧٣- يەزيدى كوڕى ئەبوعوبەيد لەسەلەمەى كوڕى ئەكوەعەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە وتى: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ حەوت غەزام كردووە، ئەنجاخەيبەر و حودەيبييە و ڕۆژى حونەين و ڕۆژى قەرەدى باسى، يەزيد دەڵێ: ئەوانى كەم لە بير نەماوە (كەباسى كردن لە غەزاكان).

٤٨ - بابُ غَزْوَةِ الْفَتْحِ وَمَا بَعَثَ حَاطِبُ بْنُ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِغَزْوِ رسول الله ﷺ إياهم

٤٢٧٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا ﷺ يَقُولُ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا

---

(١) بڕوانە: ٤٢٧٠.

(٢) مەبەستى ئوسامەى كوڕى زەيدى كوڕى حاريسەيە كە داوێتيە پاڵ باپيرەى نەك مەبەستى زەيدى باوكى نيە.

(٣) بڕوانە: ٤٢٧٠.

وَالزُّبَيْرَ وَالْمِقْدَادَ فَقَالَ: "انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ، فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ، فَخُذُوا مِنْهَا". قَالَ: فَانْطَلَقْنَا تَعَادَى بِنَا خَيْلُنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ، فَإِذَا نَحْنُ بِالظَّعِينَةِ قُلْنَا لَهَا: أَخْرِجِي الْكِتَابَ. قَالَتْ: مَا مَعِي كِتَابٌ. فَقُلْنَا لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُلْقِيَنَّ الثِّيَابَ. قَالَ: فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِهَا، فَأَتَيْنَا بِهِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَإِذَا فِيهِ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى نَاسٍ بِمَكَّةَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، يُخْبِرُهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يَا حَاطِبُ مَا هَذَا؟ ". قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لاَ تَعْجَلْ عَلَيَّ، إِنِّي كُنْتُ امْرَأً مُلْصَقًا فِي قُرَيْشٍ -يَقُولُ: كُنْتُ حَلِيفًا- وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهَا، وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مَنْ لَهُمْ قَرَابَاتٌ، يَحْمُونَ أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ، فَأَحْبَبْتُ إِذْ فَاتَنِي ذَلِكَ مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَتَّخِذَ عِنْدَهُمْ يَدًا يَحْمُونَ قَرَابَتِي، وَلَمْ أَفْعَلْهُ ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي، وَلاَ رِضًا بِالْكُفْرِ بَعْدَ الإِسْلاَمِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَمَا إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكُمْ". فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِي أَضْرِبْ عُنُقَ هَذَا الْمُنَافِقِ. فَقَالَ: "إِنَّهُ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا، وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهَ اطَّلَعَ عَلَى مَنْ شَهِدَ بَدْرًا، قَالَ: اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ". فَأَنْزَلَ اللَّهُ السُّورَةَ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ عَدُوِّى وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَآءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِٱلْمَوَدَّةِ ﴿١﴾ ﴾ الممتحنة. إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ﴿١﴾ ﴾ الممتحنة[1].

٤٨-باسی غەزای فەتحی مەککە و ئەو (نامەی) حاتیبی کوڕی ئەبو بەلتەعە ناردی بۆ خەڵکی مەککە هەواڵی پێیان دەدا بە ڕۆشتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ سەریان

٤٢٧٤- عوبەیدوڵڵای کوڕی ڕافیع دەڵێ لە عەلیم بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ من وزوبەیر ومیقدادی ناردو فەرمووی: ((بڕۆن هەتا دەگەنە (رَوْضَةَ خَاخ)[2]) جا بێگومان لەوێدا ئافرەتێکی تیایە نامەیەکی پێیە لێی سەنن))دەڵێ: ئێمەش

(١) بروانە: ٣٠٠٧.

(٢) (رَوْضَةَ خَاخ)، شوێنێکە نزیك مەدینە.

دەرچووین ولاغەكانمان غاردا هەتاگەشتینە (رَوْضَةَخَاخ) یەكسەر بەئافرەتەكە گەشتین و پێمان وت: نامەكە دەربێنە، وتی: هیچ نامەیەكم پێ نیە، ئێمەش وتمان: سوێند بەخوا ئەو نامەیە دەردێنیٚ یا جل و بەرگەكەت لەبەرتدا دادەكەنین، ئەوسا نامەكەی لەناو پەلكەكانیدا دەرهێنا، ئێمەش نامەكەمان هێنایەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ جاتێیدا نووسرابوو: لەحاتەبی كوڕی ئەبی بەلتەعەوە بۆكەسانێك لەبتپەرستانی (خەڵكی) مەككە هەواڵی هەندیٚ كاروباری پێغەمبەری خوای ﷺ پێدابوون، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەی حاتەب ئەمە چیە؟)) حاتەب وتی: ئەی پێغەمبەری خوا پەلەم لیٚ مەكە من كەسێك بووم لكێنرابووم بە قورەیشەوە- دەڵیٚ: من هاوپەیمانیان بووم- وە لە خودی قورەیش نەبووم، بەڵام ئەوكۆچەرانەی كە لەگەڵتان هەموویان خزم و كەسیان (لە مەككە) هەیە كەس وكار وسامانەكانیان دەپارێزن، بۆیە منیش كە ڕەچەڵەكەم لەوان نەبوو پێم خۆش بوو چاكەیەكم بەسەریانەوە هەبێت كە بەهۆیەوە خزم و كەسەكانم بپارێزن، وەمن كە ئەم كارەم وەك پاشگەزبوونەوە لە ئایینەكەم یان ڕازی بووبم بەبیٚ باوەڕی پاش مسوڵمان بوونم نەكردووە، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بێگومان ڕاست دەكات لەگەڵتان))عومەر وتی: ئەی پێغەمبەری خوا لێم گەڕیٚ با بدەم لە گەردنی ئەم ناپاكە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بێگومان (حاتەب) بەشداری بەدری كردووە تۆ چووزانیت لەوانەیە خوا ئاگاداری بەشداربووانی بەدر بێت (چی دەكەن) وفەرموبێتی چیتان دەویٚ بیكەن چونكە بەڕاستی من لێتان خۆش بووم)). ئەنجا خوا ئەم سوڕەتەی دابەزاند: (ئەی ئەو كەسانەی كە باوەڕتان هێناوە دوژمنانی من وخۆتان مەكەن بەدۆستی خۆتان دۆستایەتی خۆتانیان بۆ دەنێرن) تا ئەم فەرمایشتەی خۆی: (ئەوە بێگومان ڕیٚی ڕاستی ون كردووە).

٤٩ - بابُ غَزْوَةِ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ

٤٢٧٥- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ غَزَا غَزْوَةَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ. قَالَ: وَسَمِعْتُ ابْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ. وَعَنْ عُبَيْدِ اللهِ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: صَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَتَّى إِذَا بَلَغَ الْكَدِيدَ -الْمَاءَ الَّذِي بَيْنَ قُدَيْدٍ وَعُسْفَانَ- أَفْطَرَ، فَلَمْ يَزَلْ مُفْطِرًا حَتَّى انْسَلَخَ الشَّهْرُ[١].

٤٩- باسی غەزای فەتحی مەككە لە ڕەمەزاندا بوو[٢]

٤٢٧٥- عوبەیدوڵڵای كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی عوتبە دەڵێ: كە ئیبنو عەبباس ﷺ بۆی گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ غەزای فەتحی مەككەی لە (مانگی) ڕەمەزاندا كرد وە (زوهری) ووتی: لە ئیبنوموسەییەبم بیست هەر وەك ئەوی دەوت، وەعوبەیدوڵڵا گێڕایەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ كە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕۆژوو بوو تا گەشتە كەدید- ئەوئاوەی لە نێوان قودەیدو عوسفان دایە - ڕۆژووەكەی شكاند ئیتر بەڕۆژوو نەبو هەتا مانگەكە[٣] تەواو بوو.

٤٢٧٦- حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ فِي رَمَضَانَ مِنَ الْمَدِينَةِ وَمَعَهُ عَشَرَةُ آلاَفٍ، وَذَلِكَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانِ سِنِينَ وَنِصْفٍ مِنْ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ، فَسَارَ هُوَ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى مَكَّةَ، يَصُومُ وَيَصُومُونَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ -وَهْوَ مَاءٌ بَيْنَ عُسْفَانَ وَقُدَيْدٍ- أَفْطَرَ وَأَفْطَرُوا. قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَإِنَّمَا يُؤْخَذُ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ ﷺ الآخِرُ فَالآخِرُ[٤].

---

(١) بڕوانە: ١٩٤٤.

(٢) ساڵی هەشتی كۆچی.

(٣) واتە: تا مانگی ڕەمەزان كۆتای هات ڕۆژووی نەگرت چونكە لەسەرفەر و جیهاددا بوو.

(٤) بڕوانە: ١٩٤٤.

٤٢٧٦- ئیبنو عەبباس ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕەمەزاندا لە مەدینە دەرچوو دە هەزاركەسی لەگەڵدا بوو، ئەوەش هەشت ساڵ و نیو پاش هاتن و كۆچكردنی بوو بۆمەدینە، جا (پێغەمبەر ﷺ) خۆی وئەو مسوڵمانانەی لە خزمەتیدا بوون بەرەو مەككە ڕۆشتن خۆی بەڕۆژوو دەبوو ئەوانیش (مسوڵمانەكان) بەڕۆژوو دەبوون تا گەشتە كەدید - كە ئاوێكە لە نێوان عوسفان و قودەیدا - (پێغەمبەر ﷺ) ڕۆژووی شكاند وئەوانیش شكاندیان.
زوهری دەڵێ: وە بێگومان ئەو فەرمان و بڕیارەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە كۆتاییدا هاتووە وەردەگیرێ (وكاری پێدەكرێت) جا ئەوەیان لە دواتر بووە[١].

٤٢٧٧- حَدَّثَنِي عَيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي رَمَضَانَ إِلَى حُنَيْنٍ، وَالنَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فَصَائِمٌ وَمُفْطِرٌ، فَلَمَّا اسْتَوَى عَلَى رَاحِلَتِهِ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ أَوْ مَاءٍ، فَوَضَعَهُ عَلَى رَاحَتِهِ -أَوْ عَلَى رَاحِلَتِهِ- ثُمَّ نَظَرَ إِلَى النَّاسِ، فَقَالَ الْمُفْطِرُونَ لِلصُّوَّامِ: أَفْطِرُوا[٢].

٤٢٧٧- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەڕەمەزاندا دەرچوو بۆ حونەین، خەڵكەكە جیاواز بوون هەبوو بەڕۆژوو بوو هەبوو بەڕۆژوو نەبوو، جا كە بەتەواوی سواری وڵاخەكەی بوو داوای جامێ شیری- یان ئاوی -كردو خستیە سەر دەستی - یان سەر (پشتی) وڵاخەكەی- لە پاشان سەیری خەڵكەكەی كرد، ئەنجا ئەوانەی ڕۆژوویان شكاند بوو ووتیان بەڕۆژوو وانەكان: ڕۆژووەكەتان بشكێنن.

---

(١) واتە: ئەگەر دوو فەرمانی دابوو كامیان دواتر بووە كار بەوەیان دەكرێت و پێشووەكەیان سڕاوەتەوە و كاری پێناكرێ.
مەبەست لێی بەڕۆژوو بونە لە سەفەردا.
(٢) بڕوانە: ١٩٤٤.

٤٢٧٨ - وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ[١].

وَقَالَ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ

٤٢٧٨- عەبدوڕەزاق دەڵێ: مەعمەر بۆی گێڕاینەوە لە ئەیوبەوە لەعیکریمەوە ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی فەتحی مەککە لە (مەدینە) دەرچوو.

حەممادی کوڕی زەید دەڵێ ودەیگێڕێتەوە لەئەیوبەوە لە عیکریمەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

٤٢٧٩- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: سَافَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ عُسْفَانَ، ثُمَّ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ فَشَرِبَ نَهَارًا؛ لِيُرِيَهُ النَّاسَ، فَأَفْطَرَ حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ. قَالَ: وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: صَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي السَّفَرِ وَأَفْطَرَ، فَمَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ[٢].

٤٢٧٩- تاووس دەگێڕێتەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕەمەزاندا سەفەری کردو بەڕۆژوو بوو تا گەیشە عوسفان لە پاشان داوای جامێ ئاوی کرد (بۆیان هێنا) جا ئاوەکەی خواردەوە لە ڕۆژدا، تا خەڵکەکە ببینن، ئیتر بەڕۆژوو نەبوو تا گەشتە مەککە. (عیکریمە) دەڵێ: ئیبنو عەبباس دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەفەردا بەڕۆژوو دەبوو بەڕۆژووش نەدەبوو، جا هەرکەس بیوویستایە بەڕۆژوو دەبوو هەرکەسیش بیوویستایە بەڕۆژوو نەدەبوو.

---

(١) بڕوانە: ١٩٤٤.

(٢) بڕوانە: ١٩٤٤.

٥٠ - بابٌ: أَيْنَ رَكَزَ النَّبِيُّ ﷺ الراية يَوْمَ الْفَتْحِ؟

٤٢٨٠- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: لَمَّا سَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ فَبَلَغَ ذَلِكَ قُرَيْشًا، خَرَجَ أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ، وَحَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ، وَبُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ يَلْتَمِسُونَ الْخَبَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَقْبَلُوا يَسِيرُونَ حَتَّى أَتَوْا مَرَّ الظَّهْرَانِ، فَإِذَا هُمْ بِنِيرَانٍ كَأَنَّهَا نِيرَانُ عَرَفَةَ، فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ: مَا هَذِهِ؟ لَكَأَنَّهَا نِيرَانُ عَرَفَةَ. فَقَالَ بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ: نِيرَانُ بَنِي عَمْرٍو. فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ عَمْرٌو أَقَلُّ مِنْ ذَلِكَ. فَرَآهُمْ نَاسٌ مِنْ حَرَسِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَدْرَكُوهُمْ فَأَخَذُوهُمْ، فَأَتَوْا بِهِمْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَسْلَمَ أَبُو سُفْيَانَ، فَلَمَّا سَارَ قَالَ لِلْعَبَّاسِ: "احْبِسْ أَبَا سُفْيَانَ عِنْدَ حَطْمِ الْخَيْلِ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ". فَحَبَسَهُ الْعَبَّاسُ، فَجَعَلَتِ الْقَبَائِلُ تَمُرُّ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ تَمُرُّ كَتِيبَةً كَتِيبَةً عَلَى أَبِي سُفْيَانَ، فَمَرَّتْ كَتِيبَةٌ، قَالَ: يَا عَبَّاسُ، مَنْ هَذِهِ؟ قَالَ: هَذِهِ غِفَارُ. قَالَ: مَا لِي وَلِغِفَارَ ثُمَّ مَرَّتْ جُهَيْنَةُ، قَالَ مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ مَرَّتْ سَعْدُ بْنُ هُذَيْمٍ، فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَمَرَّتْ سُلَيْمُ، فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ، حَتَّى أَقْبَلَتْ كَتِيبَةٌ لَمْ يَرَ مِثْلَهَا، قَالَ مَنْ هَذِهِ؟ قَالَ: هَؤُلَاءِ الْأَنْصَارُ عَلَيْهِمْ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ مَعَهُ الرَّايَةُ. فَقَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ: يَا أَبَا سُفْيَانَ، الْيَوْمُ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ، الْيَوْمَ تُسْتَحَلُّ الْكَعْبَةُ. فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ: يَا عَبَّاسُ حَبَّذَا يَوْمُ الذِّمَارِ. ثُمَّ جَاءَتْ كَتِيبَةٌ، وَهِيَ أَقَلُّ الْكَتَائِبِ، فِيهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ، وَرَايَةُ النَّبِيِّ ﷺ مَعَ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ، فَلَمَّا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِأَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: أَلَمْ تَعْلَمْ مَا قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ قَالَ: «مَا قَالَ؟ ". قَالَ كَذَا وَكَذَا. فَقَالَ: "كَذَبَ سَعْدٌ، وَلَكِنْ هَذَا يَوْمٌ يُعَظِّمُ اللَّهُ فِيهِ الْكَعْبَةَ، وَيَوْمٌ تُكْسَى فِيهِ الْكَعْبَةُ". قَالَ: وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تُرْكَزَ رَايَتُهُ بِالْحَجُونِ.

قَالَ عُرْوَةُ: وَأَخْبَرَنِي نَافِعُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ الْعَبَّاسَ يَقُولُ لِلزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، هَا هُنَا أَمَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تَرْكُزَ الرَّايَةَ؟[1]

---

(١) بروانه: ٢٩٧٦.

قَالَ: وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَئِذٍ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ أَنْ يَدْخُلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ، وَدَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ كُدَا، فَقُتِلَ مِنْ خَيْلِ خَالِدٍ يَوْمَئِذٍ رَجُلَانِ: حُبَيْشُ بْنُ الأَشْعَرِ، وَكُرْزُ بْنُ جَابِرٍ الْفِهْرِيُّ.

٥٠- باسێک: لە ڕۆژی ئازادکردنی مەککەداپێغەمبەر ﷺ بەیداخەکەی لەکوێدا چەقاند؟

٤٢٨٠- هیشام لە عوروەی باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە وتی: كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ لە ساڵی ڕزگار كردنی مەككەدا بەرەو مەككە كەوتە ڕێ، جاهەواڵەكە گەیشتە قوڕەیش، ئەبو سوفیانی كوڕی حەرب وحەكیمی كوڕی حیزام وبودەیلی كوڕی وەرقاله (مەككە) چونەدەر دەربارەی پێغەمبەری خوا ﷺ سووسەی هەواڵیان دەكرد، جادەستیان بەرۆشتن كرد تا گەشتنە (مَرَّ الظَّهْرَانِ)[1] جا لەوێدا ئاگرێكی زۆریان بینی وەك ئاگرەكانی عەرەفە زۆر بوو ئەنجا ئەبو سوفیان وتی: ئەمانە چین ؟ هەر دەڵێی ئاگرەكانی عەرەفەن، بودەیلی كوڕی وەرقاش وتی: ئاگرەكانی نەوەی عەمرە، ئەبو سوفیانیش وتی: نەوەی عەمر لەوەكەمترن جاهەندێ لەپاسەوانانی پێغەمبەری خوا ﷺ بینینیان وپێیان گەیشتن و دیلیان كردن و بردیان بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجا ئەبو سوفیان مسوڵمان بوو، كە پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت بەعەبباسی فەرموو: ((ئەبو سوفیان لەو شوێنە ڕابگرە كە تەسكەو قەرەباڵغی سوارەكانە تا سەرنجی (لەشكری) مسوڵمانان بدات)) عەبباسیش ئەبو سوفیانی (لەوێدا) ڕاگرت، جا قەبیلەكان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ تێدەپەڕین وە دەستە دەستە بەسەر ئەبو سوفیاندا تێدەپەڕین، جا دەستەیەك تێپەڕین (ئەبو سوفیان) وتی: ئەی عەبباس ئەمانە كێن ؟ وتی:

---

(١) شوێنێكی نزیكە لە مەككەوە شازدە میل لە كەعبەوە دوورە.

ئەمانە هۆزی غیفارن، وتی: من و غیار هیچمان لەگەڵ یەكتری نیە، پاشان جوهەینە تێپەڕین جا هەمان قسەی كردەوە (هۆزی) سەعدی كوڕی هوزەیم تێپەڕین و هەمان قسەی كردەوە (هۆزی) سولەیم تێپەڕین و هەمان قسەی كردەوە تا لەشكرێكی گەورە هات كە وێنەیانی نەدیبوو ئەبو سوفیان ووتی ئەمانە كێن ؟ عەبباس وتی: ئەمانە ئەنصارییەكانن سەعدی كوڕی عوبادە سەركردەیان بوو ئاڵاكە بەو بوو، ئەنجا سەعدی كوڕی عوبادە ﷺ وتی: ئەی ئەبو سوفیان ئەمڕۆ ڕۆژی كوشتارو جەنگە ئەمڕۆ كوشتار لە ناو كەعبەدا حەڵاڵ دەبێ، ئەبو سوفیانیش وتی: ئەی عەبباس: بریا ڕۆژێك بوایە توانیبام قەومەكەم بپارێزم[1]، پاشان دەستەیەك هات - لە هەموو دەستەكان كەمتر بوو - پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵانی تیا بوو بەیداخەكەی پێغەمبەریش ﷺ بە دەستی زوبەیری كوڕی عەوامەوە بوو، جا كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەلای ئەبو سوفیاندا تێپەڕی عەرزی كرد: ئایا دەزانی سەعدی كوڕی عوبادە چی ووت ؟ فەرمووی: ((چی ووت)) وتی: ئەوە وئەوەی ووت، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((سەعد ڕاستی نەوتوە بەڵكو ئەمڕۆ ڕۆژێكە خوا كەعبەی تێدا پایەدار دەكات وە ڕۆژێكە بەرگی كەعبە ئەپۆشرێ)) (عوروە) وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی كرد كە (زوبەیر) بەیداخەكە لەحەجووندا[2] بچەقێنرێ.

عوروە دەڵێ: نافیعی كوڕی جوبەیری كوڕی موتعیم بۆی گێڕامەوە وتی: لەعەبباسم بیست بە زوبەیری كوڕی عەوامی وت: ئەی ئەبو عەبدوڵلا ئا لێرەدا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێكردی كە بەیداخەكە بچەقێنی ؟.

---

(١) بە چەند جۆرێكی تر مانا كراوە، ١- خۆزگەی بە مردن خواستووە ٢- ئای بۆ كەڵە پیاوێ پەنای بدایەنایە ٣- ئەمڕۆ ڕۆژی توڕەبوونە لەسەر حەرەم و دانیشتوانەكەی و پشتیوانی كردن لێیان.

(٢) حەجوون ئەو شاخەیە لەسەروی مەككەوە دەڕوانێت بەسەر كەعبەدا.

عوروە دەڵێ: لەو ڕۆژەدا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی بەخالیدی کوڕی وەلید کرد کە لە سەرووی مەککەوە لە کەدائەوە بچێتە ناو مەککەوە، پێغەمبەر ﷺ خۆشی لە کەدائەوە چووە ناو مەککەوە، ئەنجا ئەو ڕۆژە لە سوارەکانی خالید دوو کەس کوژران: حوبەشی کوڕی ئەشعەر و کورزی کوڕی جابیری فیهری بوون.

٤٢٨١- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ عَلَى نَاقَتِهِ، وَهْوَ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفَتْحِ يُرَجِّعُ. وَقَالَ: لَوْلاَ أَنْ يَجْتَمِعَ النَّاسُ حَوْلِي لَرَجَّعْتُ كَمَا رَجَّعَ[1].

٤٢٨١- معاویە کوڕی قورە وتی: لە عەبدوڵڵای کوڕی موغەففەلم ﷺ بیست وتی: لە ڕۆژی ئازادکردنی مەککەدا پێغەمبەری خوام ﷺ بینی بەسەر وشترە مێیەکەیەوە سورەتی فەتحی دەخوێند بە ئاواز و لەراندنەوەوە (موعاویە) وتی: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە خەڵك لەدەورم کۆدەبونەوە منیش (سورەتی فەتحم) بەئاوازولەراندنەوەوە دەخوێند بەوجۆرەی ئەو (عەبدوڵڵای کوڕی موغەففەل) بە ئاواز و لە ڕاندنەوە وە خوێندی.

٤٢٨٢- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سَعْدَانُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّهُ قَالَ زَمَنَ الْفَتْحِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيْنَ تَنْزِلُ غَدًا؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "وَهَلْ تَرَكَ لَنَا عَقِيلٌ مِنْ مَنْزِلٍ؟ "[2].

٤٢٨٢- عەمری کوڕی عوسمان لە ئوسامەی کوڕی زەیدەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە ئەو لەکاتی ئازادکردنی مەککە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ: سبەینێ لە چ

(١) بڕوانە: ٤٨٣٥، ٥٠٣٤، ٥٠٤٧، ٧٥٤٠.

(٢) بڕوانە: ١٥٨٨.

شوێن و ماڵێ دادەنیشیت پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئایا عەقیل هیچ خانوویەکی هێڵاوەتەوە بۆمان (و نەیفرۆشتبێ))).

٤٢٨٣ - ثُمَّ قَالَ: "لاَ يَرِثُ الْمُؤْمِنُ الْكَافِرَ، وَلاَ يَرِثُ الْكَافِرُ الْمُؤْمِنَ". قِيلَ لِلزُّهْرِيِّ: وَمَنْ وَرِثَ أَبَا طَالِبٍ؟ قَالَ: وَرِثَهُ عَقِيلٌ وَطَالِبٌ. قَالَ مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: أَيْنَ تَنْزِلُ غَدًا؟ فِي حَجَّتِهِ، وَلَمْ يَقُلْ يُونُسُ: حَجَّتِهِ، وَلاَ زَمَنَ الْفَتْحِ[1].

٤٢٨٣- لە پاشان فەرمووی: ((باوەڕدار میرات لە کافر (ی خزمی) نابات، وە کافریش میرات لە باوەڕدار (ی خزمی) نابات)) بە زوهری وترا: کێ میراتگری ئەبو تاڵیب بوو ؟ وتی: عەقیل و تالب میراتگری بوون و (میراتەکەیان برد).
موعمەر لەزوهریەوە گێڕایەوە (کە ئوسامە وتی:) سبەینێ لە کوێ دادەبەزییت ؟ لە کاتی حەج کردنەکەیدا بوو. بەڵام یونس لە گێڕانەوەکەیدا باسی لەحەج کردنەکەیداو لەکاتی ئازاد کردنی مەککەدای نەکردووە.

٤٢٨٤- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْزِلُنَا - إِنْ شَاءَ اللَّهُ، إِذَا فَتَحَ اللَّهُ - الْخَيْفُ، حَيْثُ تَقَاسَمُوا عَلَى الْكُفْرِ"[2].

٤٢٨٤- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((- ئەگەر خوا ویستی کەمەککەی بۆ ئازادکردین - شوێنی دانیشتنمان خەیف دەبێت، لەو شوێنەی تێیدا لەسەر کوفر و (و دژایەتی ئیسلام و مسوڵمانان) سوێندیان بۆ یەکتری خوارد.

---

(١) بڕوانە: ٦٧٦٤.
(٢) بڕوانە: ١٥٨٩.

٤٢٨٥- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَرَادَ حُنَيْنًا: "مَنْزِلُنَا غَدًا -إِنْ شَاءَ اللَّهُ -بِخَيْفِ بَنِي كِنَانَةَ، حَيْثُ تَقَاسَمُوا عَلَى الْكُفْرِ"[١].

٤٢٨٥- ئەبو هوڕەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا کاتێ ویستی بڕوات بۆ حونەین فەرمووی: ((-إِنْ شَاءَ اللَّهُ -سبەینێ جێگای دانیشتنمان خەیفی تیرەی کینانە دەبێت ئەو جێگاکە تێیدا سوێندیان بۆ یەکتری خوارد لەسەر بەردەوامی لە کوفرو (دژایەتی مسوڵمانان))).

٤٢٨٦- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ، فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: ابْنُ خَطَلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ. فَقَالَ: "اقْتُلْهُ" قَالَ مَالِكٌ وَلَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ ﷺ فِيمَا نُرَى -وَاللَّهُ أَعْلَمُ- يَوْمَئِذٍ مُحْرِمًا[٢].

٤٢٨٦- ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ ساڵی ئازادکردنی شاری مەککە چووە مەککە و کڵاو زرێیەکی لەسەردا بوو، جاکە کڵاوەکەی داکەند پیاوێك هاتەخزمەتی وتی: ئیبنوخەتەل دەستی گرتووە بەدامێنی کەعبەوە[٣] فەرمووی: ((بیکوژن)).

مالیك وتی: ئەوەی ئێمە زانیبێتمان - خواش زاناترە - پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا لەئیحرامدا نەبوو.

٤٢٨٧- حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُّونَ

---

(١) بڕوانە: ١٥٨٩.

(٢) بڕوانە: ١٨٤٦.

(٣) پەنای بە كەعبە گرتووە تا نەكوژرێت.

وَثَلاَثُمِائَةِ نُصُبٍ، فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ: ﴿ وَقُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَزَهَقَ ٱلْبَٰطِلُ (٨١) ﴾ الإسراء، ﴿ قُلْ جَآءَ ٱلْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ ٱلْبَٰطِلُ وَمَا يُعِيدُ (٤٩) ﴾ سبأ[١].

٤٢٨٧- عەبدوڵلای كوڕی مەسعوود ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی ئازاد كردنی مەككە چووە مەككە لەوكاتەدا لە دەرەوەی كەعبەدا سێ سەدو شەست بتی لێ بوو ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دارێكی بە دەستەوە بوو دەیژەندە پەیكەرە بتەكان و دەیفەرموو: (((ئاینی) حەق و ڕاستی هات و (ئاینی) بەتاڵ و ناحەقیش نەماو ڕۆشت، ئاینی حەق هات ئیتر بە تاڵ (نەما) و دروست نابێـەوە دوبارە ناگەڕێتەوە)).

٤٢٨٨- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَبَى أَنْ يَدْخُلَ الْبَيْتَ وَفِيهِ الآلِهَةُ، فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ، فَأُخْرِجَ صُورَةُ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ فِي أَيْدِيهِمَا مِنَ الأَزْلاَمِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "قَاتَلَهُمُ اللَّهُ، لَقَدْ عَلِمُوا مَا اسْتَقْسَمَا بِهَا قَطُّ". ثُمَّ دَخَلَ الْبَيْتَ، فَكَبَّرَ فِي نَوَاحِي الْبَيْتِ، وَخَرَجَ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ. وَقَالَ وُهَيْبٌ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[٢].

٤٢٨٨- ئیبنو عەبباس ﷺ دەگێڕێتەوە كاتێ كە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە مەككەدا نەچووە ناو بەیتەوە كەبتەكانی تێدا بوو، بۆیە فەرمانی كردو فڕێدرانە دەرەوە، وە پەیكەری ئیبراهیم وئیسماعیل هێنرانە دەرەوە لە كەعبە داری تیروپشكیان بە دەستەوە بوو، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((خوا بیانكوژێ و نەفرینیان لێ بێ، سوێند بە خوا ئەوان بە دڵنیاییەوە زانیویانە هەردووكیان (ئیبراهیم و ئیسماعیل) هەرگیز تیروپشكیان پێنەكردووە)) لە پاشان پێغەمبەر

---

(١) بروانە: ٢٤٧٨.

(٢) بروانە: ٣٩٨.

ﷺ چووه ناو بەیت و لە هەموو شوێنێكدا ئەڵڵاهو ئەكبەری كردوهاتەدەرەوەو نوێژی تێدا نەكرد.

مەعمەر لە ئەیوبەوە ئەم فەرموودەی گێڕاوەتەوە وپاڵپشتی گێڕانەوەكەی عەبدوصەمەدی كردووە.

وەوهەیب دەڵێ: ئەیوب بۆی گێڕاینەوە لە عیكرمەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ[1].

٥١ - بابُ دُخُولِ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ

٤٢٨٩ - وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَقْبَلَ يَوْمَ الْفَتْحِ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، مُرْدِفًا أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، وَمَعَهُ بِلاَلٌ، وَمَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ مِنَ الْحَجَبَةِ، حَتَّى أَنَاخَ فِي الْمَسْجِدِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْتِيَ بِمِفْتَاحِ الْبَيْتِ، فَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَبِلاَلٌ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ، فَمَكَثَ فِيهِ نَهَارًا طَوِيلاً ثُمَّ خَرَجَ، فَاسْتَبَقَ النَّاسُ، فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ أَوَّلَ مَنْ دَخَلَ، فَوَجَدَ بِلاَلاً وَرَاءَ الْبَابِ قَائِمًا، فَسَأَلَهُ: أَيْنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ فَأَشَارَ لَهُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَنَسِيتُ أَنْ أَسْأَلَهُ: كَمْ صَلَّى مِنْ سَجْدَةٍ؟[2]

٥١- باسی ڕۆشتنە ناوەوەی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەككە لە بەشی سەرەوەی

٤٢٨٩- نافیع لە عەبدوڵڵای كوڕی عومەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی ئازادكردنی مەككەدا بەسواری وشترەكەیەوە لە سەرو مەككەوە هات ئوسامەی كوڕی زەیدی لە پاشكۆیدا سوار كردبوو، بیلالیشی لەگەڵدا بوو، وەعوسمانی

---

(١) ئەم سەنەد مورسەلە چونكە ئیبنو عەبباسی تێدا نی یە.

(٢) بڕوانە: ٣٩٧.

كوڕی تەڵحەی لە گەڵدا بوو كەلە دەرگاوانانی كەعبە بوو (هات) هەتا وشترەكەی لە (نزیك) مزگەوتی حەرام یەخ دا، جا فەرمانی كرد بەعوسمان كەكلیلی (دەرگای) كەعبەبێنێت، (عوسمانیش دەرگاكەی كردەوە) ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشتە ژوورەوە ئوسامەی كوڕی زەیدو بیلال و عوسمانی كوڕی تەڵحەی لەگەڵ بوو، بەشێكی زۆر لە ڕۆژەكە لە بەیتدا مایەوە، پاشان هاتە دەرەوە و خەڵكیش بەپەلە چوونە ژوورەوە عەبدوڵلای كوڕی عومەر یەكەم كەس بوو ڕۆشتە ژوورەوە و بیلالی بینی لە پشت دەرگاكەوە ڕاوەستابوو، پرسیاری لێ كرد: پێغەمبەری خوا ﷺ لەكوێدا نوێژی كرد؟ بیلالیش ئاماژەی بۆ كرد بۆ ئەو شوێنەی پێغەمبەر ﷺ نوێژی تێدا كرد، عەبدوڵلا دەڵێ: لەبیرم چوو كە پرسیاری لێ بكەم چەند ڕكات نوێژی كرد.

٤٢٩٠- حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ خَارِجَةَ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَائِشَةَ ﵂ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ كَدَاءٍ الَّتِي بِأَعْلَى مَكَّةَ.
تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ وَوُهَيْبٌ فِي: كَدَاءٍ[١].

٤٢٩٠- هیشامی كوڕی عوروە لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە عائیشە ﵂ بۆی گێڕایەوە كە پێغەمبەر ﷺ لەساڵی ئازاد كردنی مەككە لەكەدائەوە لەبەشی سەروی مەككەوە ڕۆشتە ناو شاری مەككە.
ئەبو ئوسامەو ووهەیب ئەم فەرموودەیان گێڕاوەتەوەو پاڵپشتی گێڕانەوەكەی حەفصی كوڕی مەیسرەیان كردووە كە پێغەمبەر ﷺ لە كەدائەوە (ڕۆشتە ناو مەككەوە).

٤٢٩١- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ[٢].

---

(١) بڕوانە: ١٥٧٧.
(٢) بڕوانە: ١٥٧٧.

٤٢٩١- هیشام لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی ئازاد كردنی مەككە لە بەشی سەرەوەی مەككەوە لە كەدائەوە (ڕۆشتە ناو شاری مەككەوە).

٥٢ - بابُ مَنْزِلِ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ

٤٢٩٢- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى: مَا أَخْبَرَنَا أَحَدٌ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي الضُّحَى غَيْرَ أُمِّ هَانِئٍ، فَإِنَّهَا ذَكَرَتْ أَنَّهُ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ اغْتَسَلَ فِي بَيْتِهَا، ثُمَّ صَلَّى ثَمَانِيَ رَكَعَاتٍ، قَالَتْ: لَمْ أَرَهُ صَلَّى صَلاَةً أَخَفَّ مِنْهَا، غَيْرَ أَنَّهُ يُتِمُّ الرُّكُوعَ وَالسُّجُودَ[١].

٥٢- باسی ئەو ماڵەی پێغەمبەر ﷺ تێیدا دانیشت لە ڕۆژی ئازاد كردنی مەككەدا

٤٢٩٢- ئیبنو ئەبو لەیلا دەڵێ: كەس بۆی نەگێڕاوینەتەوە كە پێغەمبەری ﷺ دیبێ نوێژی چێشتەنگانی كردبێت جگە لە ئومموهانی بێگومان ئەو (أُمّ هَانِئ) باسی كرد كە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی ئازاد كردنی مەككەدا لە ماڵ ئەو (أُمّ هَانِئ)دا خۆی شۆری وپاشان هەشت ڕكات نوێژی كرد[٢] (أُمّ هَانِئ) وتی: پێغەمبەرم ﷺ نەدیوە هیچ نوێژێكی وەك ئەو نوێژانەی كردبێ و سوكەڵەبن، بەڵام ئەوەندە هەبوو كوڕنوش سوژدەی تەواو بەرێك و پێكی دەبرد.

---

(١) بڕوانە: ١١٠٣.

(٢) لە كاتی چێشتەنگادا.

٥٣ - بابٌ

٤٢٩٣- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: "سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ، رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي"[١].

٥٣- باسێک

٤٢٩٣- عائیشه ﵂ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە کوڕنووش وسوژدەکانیدا دەیفەرموو: ((سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ، رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي)) واتە: ((ئەی خوایە پەروەردگاری ئێمە پاك وبێگەردی بۆ تۆ، وە سوپاس و ستایش بۆ تۆ ئەی خوایە لێم خۆش بیت)).

٤٢٩٤- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ: كَانَ عُمَرُ يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاخِ بَدْرٍ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لِمَ تُدْخِلُ هَذَا الْفَتَى مَعَنَا، وَلَنَا أَبْنَاءٌ مِثْلُهُ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ مِمَّنْ قَدْ عَلِمْتُمْ. قَالَ: فَدَعَاهُمْ ذَاتَ يَوْمٍ، وَدَعَانِي مَعَهُمْ قَالَ: وَمَا رُئِيتُهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلاَّ لِيُرِيَهُمْ مِنِّي، فَقَالَ مَا تَقُولُونَ: ﴿إِذَا جَآءَ نَصْرُ ٱللَّهِ وَٱلْفَتْحُ ۝١ وَرَأَيْتَ ٱلنَّاسَ يَدْخُلُونَ ۝٢﴾ النصر. حَتَّى خَتَمَ السُّورَةَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: أُمِرْنَا أَنْ نَحْمَدَ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرَهُ، إِذَا نُصِرْنَا وَفُتِحَ عَلَيْنَا. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لاَ نَدْرِي. أَوْ لَمْ يَقُلْ بَعْضُهُمْ شَيْئًا. فَقَالَ لِي: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، أَكَذَاكَ تَقُولُ؟ قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ: هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَعْلَمَهُ اللَّهُ لَهُ: ﴿إِذَا جَآءَ نَصْرُ ٱللَّهِ وَٱلْفَتْحُ ۝١﴾ النصر: فَتْحُ مَكَّةَ، فَذَاكَ عَلاَمَةُ أَجَلِكَ ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَٱسْتَغْفِرْهُ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ تَوَّابًۢا ۝٣﴾ النصر. قَالَ عُمَرُ: مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلاَّ مَا تَعْلَمُ[٢].

---

(١) بڕوانە: ٧٩٤.

(٢) بڕوانە: ٣٦٢٧.

٤٢٩٤- سەعیدی كوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: عومەر ﷺ لەگەڵ چەند پیاوێكی بەتەمەنی بەشدار بووی بەدردا منیشی دەبردە كوڕ و كۆبونەوەی خۆیەوە، جا هەندێكیان وتیان: بۆچی عومەر ئەم كوڕە گەنجە لەگەڵ ئێمە دێنیتە ژوورەوە (بۆئەم كۆبونەوانە) لەكاتێكدا ئێمەش كوڕانی هاوتەمەنی ئەومان هەیە (نایان هێنینە ژوورەوە) ؟ ئەو (عومەر) وتی: بێگومان ئەو لەوكەسانەیە كە خۆتان دەزانن (ئیبنو عەبباس) وتی: ڕۆژیكیان عومەر ئەوان ومنیشی بانگ كرد (ئیبنو عەبباس) وتی: وادەزانم ئەو ڕۆژە هەر بۆ ئەوە بانگی كردم تا شتێكیان لەمندا پێ نیشان بدات، جا عومەر وتی: لە مانای ئەم ئایەتە: ﴿إِذَا جَآءَ نَصۡرُ ٱللَّهِ وَٱلۡفَتۡحُ ۝١ وَرَأَيۡتَ ٱلنَّاسَ يَدۡخُلُونَ﴾ تاكۆتایی سورەتەكەی خوێند دەڵێن چی ؟ هەندێكیان وتیان: فەرمانمان پێكراوە كە سوپاسی خوا بكەین و داوای لێ خۆشبوونی لێ بكەین ئەگەر یارمەتی دراین وسەرخراین لە جەنگدا، هەندێكی تریان ووتیان نازانین (مەبەست پێ ی چییە) یان هەندێكیان هیچیان نەووت، جا عومەر بە منی وت: ئەی ئیبنو عەبباس ئایا تۆش هەر وا دەڵێیت ؟ وتم نەخێر، وتی: كەواتە چی دەڵێیت ؟ وتم: ئەوە مردن و وەفاتی پێغەمبەری خوایە ﷺ كە خوا پێی ڕاگەیاندووە: ﴿إِذَا جَآءَ نَصۡرُ ٱللَّهِ وَٱلۡفَتۡحُ ۝١﴾ النصر، واتە: كاتێك یارمەتی وكۆمەكی خوا هات لەگەڵ سەركەوتن (ئازادكردنی شاری مەككە). كە فەتحی مەككەیە ئەوە نیشانەی (نزیكی) مردنتە.

﴿فَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ وَٱسۡتَغۡفِرۡهُۚ إِنَّهُۥ كَانَ تَوَّابَۢا ۝٣﴾ النصر، واتە: ئەوسا ئیتر پەروەردگارت بە پاك ڕابگرە و بەهۆی ستایشی یەوە داوای لێ بوردنی لێ بكە. عومەی وتی: منیش هەر ئەوەی لێ تێدەگەم كە تۆ لێی تێدەگەیت ودەیزانی.

٤٢٩٥- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ شُرَحْبِيلَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ الْعَدَوِيِّ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهْوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ: ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلاً قَامَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْغَدَ يَوْمَ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، لاَ يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلاَ يَعْضِدَ بِهَا شَجَرًا، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيهَا فَقُولُوا لَهُ: إِنَّ اللَّهَ أَذِنَ لِرَسُولِهِ، وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، وَقَدْ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالأَمْسِ، وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ". فَقِيلَ لأَبِي شُرَيْحٍ: مَاذَا قَالَ لَكَ عَمْرٌو؟ قَالَ: قَالَ أَنَا أَعْلَمُ بِذَلِكَ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ، إِنَّ الْحَرَمَ لَا يُعِيذُ عَاصِيًا، وَلَا فَارًّا بِدَمٍ، وَلَا فَارًّا بِخَرْبَةٍ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْخَرْبَةُ: الْبَلِيَّةُ[١].

٤٢٩٥- ئەبو شوڕەیحی عەدەوی ﷺ دەگێڕێتەوە کە وتی: بە عەمری کوڕی سەعید[٢] لەکاتێکدا هێزی دەنارد بۆ مەککە[٣] وتی: ئەی ئەمیر گەورەی مەدینە مۆڵەتم بدە فەرموودەیەکت بۆ بگێڕمەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی لە ڕۆژی دووەمی ئازاد کردنی شاری مەککەدا، بە هەردوو گوێم بیستم، بەدڵم لەبەرم کرد، وە بەچاوەکانیشم بینیم کاتێك پێغەمبەر ﷺ ئەم فەرمایشتەی فەرموو، سوپاس و ستایشی خوای کرد و پاشان فەرمووی: ((بێگومان خوا خۆی مەککەی کردووە بە حەرەم[٤] ڕێزداری کردووە، خەڵکی نەیانکردووە بەحەرەم، دروست نیە بۆ کەسێ باوەڕی بەخواو بەڕۆژی دوایی هەبێت خوێنی تێدا بڕێژێ، وەنابێ درەختی داپاچێ، جا ئەگەر کەسێ جەنگ کردنی پێغەمبەری خوای کردە بەهانە بۆ ئەوە کە جەنگی تێدا بکات، ئەوە پێی بڵێن: بێگومان خوا

---

(١) بڕوانە: ١٠٤.

(٢) کە ئەمیری مەدینە بوو.

(٣) بۆ جەنگ لە دژی عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر ﷺ.

(٤) شتانێکی تێدا حەرام کردووە نابێ بکرێت بەڕۆژ ڕێزداری کردووە.

مۆڵەتی پێغەمبەرەكەی ﷺ داوە، بەلاّم مۆڵەتی بە ئێوە نەداوە، بەڵكو بۆمنیش بۆ ماوەیەكی كەم لەو ڕۆژەدا ڕێگەی دام، وبێگومان ئەمڕۆ (ڕۆژی دووەمی ئازادكردنی مەككە) ڕێزو شكۆكەی بۆگەڕاوەتەوە وەك ڕێزو شكۆكەی دوێنێی لێهاتووەتەوە (بۆ كەس نییە جەنگی تێدا بكات)، دەی با ئەوەی ئامادەیە بیگەیەنێ بەوەی ئامادە نییە)). جا بە ئەبو شوڕەیح ووترا: عەمر چی پێ ووتیت ؟ وتی: عەمر وتی: ئەبو شورەیح من لەتۆ شارەزاترم بێگومان حەرەم پەنای تاوانبارنادات، وەپەنای كەسێ نادات خوێنێكی لەسەرەو هەڵهاتووە یا بەهۆی دزییەوە ڕای كردووە.

٤٢٩٦- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنهما أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ: "إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ"[1].

٤٢٩٦- جابیری كوڕی عەبدوڵلا رضي الله عنهما دەگێڕێتەوە: كە لە ساڵی ئازادكردنی مەككەدا لە پێغەمبەری خوای ﷺ بیست كە لە مەككەدا بوو دەیفەرموو: ((بەڕاستی خوا و پێغەمبەرەكەی فرۆشتنی عارەقیان حەرام كردووە)).

٥٤ - بابُ مَقَامِ النَّبِيِّ ﷺ بِمَكَّةَ زَمَنَ الْفَتْحِ

٤٢٩٧- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ. حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ: أَقَمْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَشْرًا نَقْصُرُ الصَّلَاةَ[2].

---

(١) بڕوانە: ٢٢٣٦.
(٢) بڕوانە: ١٠٨١.

٥٤- باسی مانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە لە کاتی ئازاد کردنیدا

٤٢٩٧- ئەنەس ﷺ دەڵێ: (لە مەککە و دەوروبەریدا) لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دە ڕۆژ ماینەوە نوێژمان کورت دەکردەوە.

٤٢٩٨- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ،عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: أَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ بِمَكَّةَ تِسْعَةَ عَشَرَ يَوْمًا يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ[١].

٤٢٩٨- ئیبنو عەبباس ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ لە مەککە (ودەوروبەریدا) نۆزدە ڕۆژ[٢] مایەوە دوو ڕکاتی دەکرد (نوێژی کورت دەکردەوە).

٤٢٩٩- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: أَقَمْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ تِسْعَ عَشْرَةَ نَقْصُرُ الصَّلاَةَ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَنَحْنُ نَقْصُرُ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ تِسْعَ عَشْرَةَ، فَإِذَا زِدْنَا أَتْمَمْنَا[٣].

٤٢٩٩- عیکریمە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە سەفەری ئازاد کردنی مەککەدا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ نۆزدە ڕۆژ نوێژمان کورت دەکردەوە (عیکریمە دەڵێ): ئیبنو عەبباسیش وتی: ئێمەش (ئەگەر سەفەرمان کردو ماینەوە) لە نێوان ئێمەو نێوان نۆزدە ڕۆژ بووایە نوێژەکانمان کورت دەکردەوە، بەڵام ئەگەر زیاترماینەوە نوێژی تەواو دەکەین (وکورتی ناکەینەوە).

---

(١) بڕوانە: ١٠٨٠.

(٢) ئەم فەرموودەی ئیبن و عەبباسە لەگەڵ فەرموودەکەی ئەنەس پێچەوانەی یەکتری نین چونکە فەرموودەکەی ئەنەس لە حەجیماڵئاوایدا بووە و فەرموودەکەی ئیبنو عەبباس لە ئازاد کردنی مەککەدا بوو (فتح الباري: ٢٦/١٠).

(٣) بڕوانە: ١٠٨٠.

٥٥ - بَابٌ

٤٣٠٠ - وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ ثَعْلَبَةَ بْنِ صُعَيْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ مَسَحَ وَجْهَهُ عَامَ الْفَتْحِ[١].

٥٥- باسێک

٤٣٠٠- ئیبنو شیهاب دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی سەعلەبەی کوڕی صوعەیر بۆی گێڕامەوە وتی: بێگومان لەساڵی ئازادکردنی مەککەدا پێغەمبەر ﷺ دەستی تەڕی هێنا بەروخساری دا[٢].

٤٣٠١- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سُنَيْنٍ أَبِي جَمِيلَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا وَنَحْنُ مَعَ ابْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ: وَزَعَمَ أَبُو جَمِيلَةَ أَنَّهُ أَدْرَكَ النَّبِيَّ ﷺ، وَخَرَجَ مَعَهُ عَامَ الْفَتْحِ.

٤٣٠١- زوهری لە سونەین کە نازناوی ئەبو جەمیلەیە دەگێڕێتەوە و دەڵێ: ئێمە لەگەڵ ئیبنو موسەییەبدا بووین (سونەین) بۆی گێڕاینەوە (زوهری) وتی: ئەبوجەمیلە وتی: بێگومان ئەو (ئەبوجەمیلە) بەخزمەت پێغەمبەر ﷺ گەیشتووەو لە ساڵی ئازادکردنی مەککەدا لەگەڵیدا دەرچووە (وبەشدار بووە).

٤٣٠٢- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلِمَةَ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو قِلَابَةَ: أَلَا تَلْقَاهُ فَتَسْأَلَه؟ قَالَ: فَلَقِيتُهُ فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: كُنَّا بِمَاءٍ مَمَرَّ النَّاسِ، وَكَانَ يَمُرُّ بِنَا الرُّكْبَانُ فَنَسْأَلُهُمْ: مَا لِلنَّاسِ، مَا لِلنَّاسِ؟ مَا هَذَا الرَّجُلُ؟ فَيَقُولُونَ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَرْسَلَهُ أَوْحَي إِلَيْهِ -أَوْ أَوْحَى اللَّهُ بِكَذَا- فَكُنْتُ أَحْفَظُ ذَلِكَ الْكَلَامَ،

---

(١) بڕوانە: ٦٣٥٦.

(٢) لە گێڕانەوەیەکی تری بوخاریدا بە ژمارە (٦٣٥٦) دەڵێ: دەستی تەڕی هێنا بە چاویدا، نەك ڕوخساری.

وَكَأَنَّمَا يُغْرَى فِي صَدْرِي، وَكَانَتِ الْعَرَبُ تَلَوَّمُ بِإِسْلاَمِهِمِ الْفَتْحَ، فَيَقُولُونَ: اتْرُكُوهُ وَقَوْمَهُ، فَإِنَّهُ إِنْ ظَهَرَ عَلَيْهِمْ فَهْوَ نَبِيٌّ صَادِقٌ. فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ أَهْلِ الْفَتْحِ بَادَرَ كُلُّ قَوْمٍ بِإِسْلاَمِهِمْ، وَبَدَرَ أَبِي قَوْمِي بِإِسْلاَمِهِمْ، فَلَمَّا قَدِمَ قَالَ: جِئْتُكُمْ وَاللَّهِ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ ﷺ حَقًّا. فَقَالَ: "صَلُّوا صَلاَةَ كَذَا فِي حِينِ كَذَا، وَصَلُّوا كَذَا فِي حِينِ كَذَا، فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلاَةُ، فَلْيُؤَذِّنْ أَحَدُكُمْ، وَلْيَؤُمَّكُمْ أَكْثَرُكُمْ قُرْآنًا". فَنَظَرُوا فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ أَكْثَرَ قُرْآنًا مِنِّي؛ لِمَا كُنْتُ أَتَلَقَّى مِنَ الرُّكْبَانِ، فَقَدَّمُونِي بَيْنَ أَيْدِيهِمْ، وَأَنَا ابْنُ سِتٍّ أَوْ سَبْعِ سِنِينَ، وَكَانَتْ عَلَيَّ بُرْدَةٌ، كُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ تَقَلَّصَتْ عَنِّي، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الْحَيِّ: أَلاَ تُغَطُّوا عَنَّا اسْتَ قَارِئِكُمْ. فَاشْتَرَوْا فَقَطَعُوا لِي قَمِيصًا، فَمَا فَرِحْتُ بِشَيْءٍ فَرَحِي بِذَلِكَ الْقَمِيصِ.

٤٣٠٢- ئەیوب لە ئەبو قیلابەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەمری كوڕی سەلەمەوە ﷺ (ئەیوب) وتی: ئەبو قیلابە پێی وتم: بۆ ناچیتە لای (عەمری كوڕی سەلەمە) وپرسیاری لێ بكەیت؟ (ئەیوب) وتی: منیش پێی گەیشتم وپرسیارم لێ كرد، ئەویش وتی: ئێمە لە هەوارگەیە بووین ناوی (ماء-ئاو) بوو سەرە ڕێگەی خەڵك بوو، جاكاروان بەلاماندا تێدەپەڕین ئێمە پرسیارمان لێ دەكردن: ئەومئەو خەڵكە چییە؟ ئەو پیاوە چیە؟ (هەر باس دەكەن) ئەوانیش (لە وەڵامدا) دەیان وت: ئەو پیاوە دەڵێ: خوا بە پێغەمبەر ناردوویەتی نیگای بۆكردووە - یان خوا نیگای ئەو (ئایەتانە)ی بۆكردوە - جامن ئەو ئایاتانەم لەبەر دەكرد وەكو (لە خواوە) لە دڵمدا كۆبكریتەوە عەرەبەكان بۆ مسوڵمان بونیان چاوەڕوانی ئازادكردنی مەككەیان دەكرد وە دەیان وت: واز لە موحەممەد و هۆزەكەی بێنن، جا بێگومان ئەگەر سەركەوت بەسەریاندا ئەوە پێغەمبەرە و ڕاست دەكات، جا كاتێ ڕووداوی ئازاد كردنی مەككە ڕوویدا، هەموو هۆزەكان بە پەلە مسوڵمان بوون، باوكیشم پەلەی كرد كە هۆزەكەم (ی برد و) مسوڵمان بوون جا كەباوكم هاتەوە وتی: سوێند بەخوا لە خزمەت پێغەمبەرەوە ﷺ گەڕاومەتەوە بۆ لاتان كە بەڕاستی پێغەمبەرە جا فەرمووی: ((ئەو نوێژە بكەن

لە ئەو كاتەدا، ئەو نوێژە بكەن لە ئەو كاتەدا، جا ئەگەر كاتی نوێژ بوو ئەوە باكەسێكتان بانگ بدات وە ئەو كەسەشتان لە هەمووتان زیاتر قورئانی لەبەرە پێش نوێژیتان بكات))ئەوانیش سەرنجیان داو كەس نەبوو لە من زیاتر قورئانی لەبەر بێ چونكە من قورئانم لەكاروانیەكان وەردەگرت ئیتر پێشیان خستم (بومە پێش نوێژیان) لەوكاتەدا من تەمەنم شەش یان حەوت ساڵان بوو كراسێكم لەبەردا بوو (كورت بوو) كە سوژدەم دەبرد كورت دەبووە (لاشەمی دانەدەپۆشی) بۆیە ژنێك لە هۆزەكە وتی: ئەوە بۆچی سمت و قنگی قورئان خوێنەكەتان داناپۆشن ؟ ئەوانیش (قوماشێكیان) كڕی وكراسێكیان بۆبڕیم (و درویان) جا بە هیچ شتێك دڵخۆش نەبووم ئەوەندەی بەوكراسە دڵخۆش بووم.

٤٣٠٣- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ ﵂ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ،عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهِدَ إِلَى أَخِيهِ سَعْدٍ أَنْ يَقْبِضَ ابْنَ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ، وَقَالَ عُتْبَةُ: إِنَّهُ ابْنِي. فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَكَّةَ فِي الْفَتْحِ أَخَذَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ ابْنَ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ، فَأَقْبَلَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَأَقْبَلَ مَعَهُ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ، فَقَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ: هَذَا ابْنُ أَخِي، عَهِدَ إِلَيَّ أَنَّهُ ابْنُهُ. قَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا أَخِي، هَذَا ابْنُ زَمْعَةَ، وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ. فَنَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى ابْنِ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ، فَإِذَا أَشْبَهُ النَّاسِ بِعُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "هُوَ لَكَ، هُوَ أَخُوكَ يَا عَبْدُ بْنَ زَمْعَةَ". مِنْ أَجْلِ أَنَّهُ وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ، وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "احْتَجِبِي مِنْهُ يَا سَوْدَةَ". لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: قَالَتْ عَائِشَةُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ". وَقَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَصِيحُ بِذَلِكَ[١].

---

(١) بڕوانە: ٢٠٥٣.

٤٣٠٣- عائیشە ﵂ دەڵێ: عوتبەی كوڕی ئەبی وەققاص سەعدی برای ڕاسپارد كە (عەبدوڕەحمانی) كوڕی كەنیزەكەكەی زەمعە وەر گرێتەوە، عوتبە وتی: بێگومان ئەوكوڕی منە جا كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ مەككە لەكاتی ئازادكردنیدا سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص كوڕی كەنیزەكەكەی زەمعەی برد بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدی كوڕی زەمعەش لەگەڵیدا هات، ئەنجا سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص وتی: ئەمە برازامە (عوتبە) ڕاسپاردەی بۆ كردووم كە بێگومان ئەمە كوڕیەتی، عەبدوڵلای كوڕی زەمعەش وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمە برامە ئەم كوڕی زەمعەیە لەسەر نوێنی ئەو (باوكم) لە دایك بووە، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ سەیری كوڕی كەنیزەكەكەی زەمعەی كرد بینی لە هەموو كەس زیاتر لە عوتبەی كوڕی ئەبی وەققاص دەچێ بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەو (كوڕە) بۆ تۆ ئەو برای تۆیە ئەی عەبدوڵلای كوڕی زەمعە))لەبەر ئەوەی لەسەر نوێنی زەمعە لە دایك بووە پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەی سەودە خۆتی نیشان مەدە))كەبینی (عەبدوڕەحمان) لەعوتبەی كوڕی ئەبی وەققاص دەچێ.

ئیبنو شیهاب وتی: عائیشە ﵂ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((منداڵ هی خاوەن نوێنەكەیە[1]، زیناكاریش پێی نادرێ[2]))

ئیبنو شیهاب دەڵێ: وەئەبو هورەیرە ﵁ دەڵێ: ئەوە (منداڵ هی خاوەن نوێنەكەیە) بەدەنگی بەرز دەوت و دەیقیڕان.

(١) مێردی ژنەكە بێت یا گەورە و سەیدی بێت ئەگەر ئافرەتەكە كەنیزەك بوو مەبەست بە نوێن ئەو ماڵە و شوێنی كە هی پیاوەكەیە و لەوێدا ژنەكە منداڵەكەی دەبێت.

(٢) یان شەرشۆڕی و پەشیمانی هەیە.

٤٣٠٤- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ امْرَأَةً سَرَقَتْ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ الْفَتْحِ، فَفَزِعَ قَوْمُهَا إِلَى أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ يَسْتَشْفِعُونَهُ، قَالَ عُرْوَةُ: فَلَمَّا كَلَّمَهُ أُسَامَةُ فِيهَا تَلَوَّنَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَتُكَلِّمُنِي فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ؟! ". قَالَ أُسَامَةُ: اسْتَغْفِرْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَلَمَّا كَانَ الْعَشِيُّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَطِيبًا، فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ النَّاسَ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمِ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ، وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا". ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِتِلْكَ الْمَرْأَةِ، فَقُطِعَتْ يَدُهَا، فَحَسُنَتْ تَوْبَتُهَا بَعْدَ ذَلِكَ وَتَزَوَّجَتْ. قَالَتْ عَائِشَةُ: فَكَانَتْ تَأْتِي بَعْدَ ذَلِكَ فَأَرْفَعُ حَاجَتَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ[1].

٤٣٠٤- عورووەی كوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە كە ئافرەتێك لە سەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ لە غەزای ئازادكردنی مەككەدا دزی كرد، بۆیە هۆزەكەی بە پەلە ڕۆشتن لای ئوسامەی كوڕی زەید ﷺ داوایان كرد تكایان بۆ بكات (لای پێغەمبەر ﷺ) عورووە دەڵێ: جا كاتێ ئوسامە قسەی لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ كرد ڕوخساری پێغەمبەر ﷺ گۆڕاو تێكچوو فەرمووی: ((ئایا تۆ دەربارەی سزایەك لە سزاكانی خوا قسەم لەگەڵ دەكەیت[2]؟)) ئوسامەش وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێبوردنم بۆ بكە جاكە ئێوارە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ هەستاو وتارێكی دا جا سوپاس وستایشی خوای كرد بە جۆرەی شیاوێتی لە پاشان فەرمووی: ((لەدوا سوپاس وستایشی خوا جا بێگومان خەڵكانی پێش ئێوە ئەوەی لە ناوی بردن ئەوە بوو ئەوان ئەگەر كەسی ناودار و دیار لەناویاندا دزی بكردایە وازیان لێ دەهێنا (و سزایان نەدەدا) بەڵام ئەگەر لاوازو بێ دەسەڵات

(١) بڕوانە: ٢٦٤٨.

(٢) كە جێ بە جێ نەكرێت.

دزی بكردایە سزاكەیان دەدا بەسەریدا، دەی سوێند بەو زاتەی گیانی موحەممەدی بە دەستە، ئەگەر فاتیمەی كچی موحەممەد دزی بكردایە دەستیم دەبڕی))ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی كرد (بەبڕینی دەستی) ئەو ئافرەتە ئیتر دەستی بڕاو دوا ئەوە بە جوانی تەوبەی كردو پەشیمان بویەوەو شووی كرد، عائیشە ﵂ دەڵێ دوای ئەوە دەهات (بۆلام) و منیش پرسیار وپێویستی ئەوم دەگەیاندە پێغەمبەری خوا ﷺ.

٤٣٠٦- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي مُجَاشِعٌ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِأَخِي بَعْدَ الْفَتْحِ قُلْتُ: يَارَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُكَ بِأَخِي لِتُبَايِعَهُ عَلَى الْهِجْرَةِ. قَالَ "ذَهَبَ أَهْلُ الْهِجْرَةِ بِمَا فِيهَا". فَقُلْتُ: عَلَى أَيِّ شَيْءٍ تُبَايِعُهُ؟ قَالَ: "أُبَايِعُهُ عَلَى الإِسْلَامِ وَالإِيمَانِ وَالْجِهَادِ". - فَلَقِيتُ أَبَا مَعْبَدٍ بَعْدُ -وَكَانَ أَكْبَرَهُمَا- فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: صَدَقَ مُجَاشِعٌ[1].

٤٣٠٦- ئەبو عوسمان دەڵێ: موجاشیع بۆی گێڕامەوە وتی: دوا ئازادكردنی مەككە براكەم برد بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم برایەم هێناوە بۆ خزمەتت تابەیعەتی لەسەر كۆچكردن لێ وەرگری فەرمووی: ((خاوەنی كۆچەكان هەرچی پاداشت لەكۆچدا بوو بردیان بۆ (خۆیان)))منیش وتم: لەسەر چ شتێك بەیعەتی لێ وەردەگری؟ فەرمووی: ((بەیعەتی لێ وەردەگرم لەسەر (پابەندی بە) ئیسلام باوەڕو خەبات وتێكۆشان)) (ئەبو عوسمان دەڵێ): دواتر بە ئەبو مەعبەد گەشتم - كە لەو دوو برا گەورەترینیان بوو- پرسیارم لێ كرد (دەربارەی ئەو فەرموودەیە) وتی: موجاشیع ڕاست دەكات (لەوەی دەیڵێ).

---

(١) بڕوانە: ٢٩٦٢، ٢٩٦٣.

٤٣٠٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ مُجَاشِعِ بْنِ مَسْعُودٍ: انْطَلَقْتُ بِأَبِي مَعْبَدٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ لِيُبَايِعَهُ عَلَى الْهِجْرَةِ، قَالَ: "مَضَتِ الْهِجْرَةُ لأَهْلِهَا، أُبَايِعُهُ عَلَى الإِسْلاَمِ وَالْجِهَادِ". فَلَقِيتُ أَبَا مَعْبَدٍ فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: صَدَقَ مُجَاشِعٌ. وَقَالَ خَالِدٌ: عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ مُجَاشِعٍ أَنَّهُ جَاءَ بِأَخِيهِ مُجَالِدٍ.

٤٣٠٨- ئەبو عوسمانی نەهدی لە موجاشیعی كوڕی مەسعوودەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەبو مەعبەدم ﷺ برد بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ تا بەیعەتی لێ وەرگرێ لەسەر كۆچكردن (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((كۆچ تێپەڕی بۆ خاوەنەكانی، بەیعەتی لێ وەردەگرم لەسەر ئیسلام وجیهاد)) (ئەبو عوسمان) دەڵێ: جا بە ئەبومەعبەد گەشتم دەربارەی ئەو فەرموودە پرسیارم لێ كرد ئەویش وتی: موجاشیع ڕاست دەڵێ.

خالید لە ئەبو عوسمانەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لەموجاشیعەوە كە وتی: ئەو (موجاشیع) موجالیدی برای هێنا (بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ).

٤٣٠٩- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: قُلْتُ لاِبْنِ عُمَرَ ﷺ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُهَاجِرَ إِلَى الشَّأْمِ. قَالَ: لاَ هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ، فَانْطَلِقْ فَاعْرِضْ نَفْسَكَ، فَإِنْ وَجَدْتَ شَيْئًا وَإِلاَّ رَجَعْتَ[1].

٤٣٠٩- موجاهید دەڵێ: بە ئیبنو عومەرم ﷺ وت: دەمەوێ كۆچ بكەم بۆ شام وتی: كۆچكردنی نیەو نەماوە بەڵكو جیهاد كردن ماوە جا بڕۆ ئامادەیی خۆت نیشان بدە (بۆ جیهاد) ئەگەر شتێ لە جیهادت دەستكەوت (بیكە) ئەگەر نا دەگەڕێیتەوە.

(١) بڕوانە: ٣٨٩٩.

٤٣١٠- وَقَالَ النَّضْرُ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا: قُلْتُ لاِبْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: لاَ هِجْرَةَ الْيَوْم -أَوْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِثْلَهُ[1].

٤٣١٠- نەزر وتی: شوعبە بۆی گێڕاینەوە وتی: ئەبو بیشر بۆی گێڕاینەوە وتی: لە موجاهیدم بیست وتی: بە ئیبنو عومەرم ﷺ وت: (دەمەوێ كۆچ بكەم بۆ شام) ئەویش وتی: ئەمڕۆ كۆچكردن نەماوە یان وتی: دوای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئیتر ئەوی كەی وەك فەرموودەكەی پێشووە.

٤٣١١- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍو الأَوْزَاعِيُّ، عَنْ عَبْدَةَ بْنِ أَبِي لُبَابَةَ، عَنْ مُجَاهِدِ بْنِ جَبْرٍ الْمَكِّيِّ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ﷺ كَانَ يَقُولُ: لاَ هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ[2].

٤٣١١- موجاهیدی كوڕی جەبری مەككی دەگێڕێتەوە كە عەبدوڵلای كوڕی عومەر ﷺ هەمیشە دەیووت پاش ئازادكردنی مەككە ئیتر كۆچكردن نەماوە و نی یە.

٤٣١٢- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي الأَوْزَاعِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ قَالَ: زُرْتُ عَائِشَةَ مَعَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، فَسَأَلَهَا عَنِ الْهِجْرَةِ فَقَالَتْ: لاَ هِجْرَةَ الْيَوْمَ، كَانَ الْمُؤْمِنُ يَفِرُّ أَحَدُهُمْ بِدِينِهِ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ ﷺ؛ مَخَافَةَ أَنْ يُفْتَنَ عَلَيْهِ، فَأَمَّا الْيَوْمَ فَقَدْ أَظْهَرَ اللَّهُ الإِسْلاَمَ، فَالْمُؤْمِنُ يَعْبُدُ رَبَّهُ حَيْثُ شَاءَ، وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ[3].

٤٣١٢- عەتای كوڕی ئەبی ڕەباح دەڵێ: لەگەڵ عوبەیدی كوڕی عومەیردا سەردانی عائیشە مان كرد ﷺ جا عوبەید دەربارەی كۆچكردن پرسیاری لێ كرد، عائیشەش ﷺ وتی: ئەمڕۆ كۆچكردن نی یە، كاتی خۆی باوەڕدار بەخۆی

(١) بڕوانە: ٣٨٩٩.
(٢) بڕوانە: ٣٨٩٩.
(٣) بڕوانە: ٣٠٨٠.

و ئایینەکەیەوە ڕایدەکرد بۆلای خوا و پێغەمبەرەکەی ﷺ لە ترسی ئەوەی لەسەر ئایین ئەشکەنجە دەدرا، بەلام ئەمرۆ بێگومان خوا ئایینی ئیسلامی سەرخستووە زاڵی کردووە، بۆیە باوەڕدار لە هەر شوێنێك بیەوێ بەندایەتی پەروەردگاری دەکات (کۆچکردن نەماوە) بەلام خەبات و نیەتی خەباتکردن ماوە.

٤٣١٣- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي حَسَنُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَامَ يَوْمَ الْفَتْحِ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، فَهْيَ حَرَامٌ بِحَرَامِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لَمْ تَحِلَّ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلاَ تَحِلُّ لأَحَدٍ بَعْدِي، وَلَمْ تَحْلِلْ لِي إِلاَّ سَاعَةً مِنَ الدَّهْرِ، لاَ يُنَفَّرُ صَيْدُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَوْكُهَا، وَلاَ يُخْتَلَى خَلاَهَا، وَلاَ تَحِلُّ لُقَطَتُهَا إِلاَّ لِمُنْشِدٍ". فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ إِلاَّ الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّهُ لاَ بُدَّ مِنْهُ لِلْقَيْنِ وَالْبُيُوتِ. فَسَكَتَ ثُمَّ قَالَ: "إِلاَّ الإِذْخِرَ فَإِنَّهُ حَلاَلٌ".وَعَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ بِمِثْلِ هَذَا -أَوْ نَحْوِ هَذَا-[(١)]

رَوَاهُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[(٢)].

٤٣١٣- موجاهید دەگێڕێتەوە[(٣)] کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی ئازاد کردنی مەککەدا فەرمووی: ((بێگومان لەو ڕۆژەوەی خوا ئاسمانەکان وزەوی دروست کردووە مەککەی یاساغ و ڕێزدار کردووە جا ئەو یاساغ و ڕێزگرتنەی لەلایەن خواوە تارۆژی دوایی بەردەوامە پێش من (جەنگ کردن تیایدا) بۆکەس حەلاڵ نەبوو وە پاش منیش بۆکەس حەلاڵ نابێت، وە تەنها ساتێکیش لە ساڵدا (جەنگ کردن تیایدا) بۆ من حەلاڵ بوو، نێچیری ڕاو نانرێ ودرەختی یادڕکی

---

(١) بڕوانە: ١٣٤٩.

(٢) بڕوانە: ١١١٢.

(٣) ئەم سەنەدە مورسەلە بەلام لە پەڕاوی حەج وبەڕاوی جیهاددا بە پەیوەستی هاتووە لە موجاهیدەوە لە تاووسەوە لە ئیبن و عەبباسەوە: (ارشاد الساری: ٢٠٩/٩).

نابڕدرێ وە گیاو پوشی هەڵناکنرێ، وە ونبووی هەڵناگیرێت مەگەر بۆ کەسێ جاڕی بۆ بدات)) ئەنجا عەبباسی کوڕی عەبدولموتتەلیب وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ جگە لە (ئیزخیر) چونکە پێویستە بۆ ئاسنگەرو خانوو، جاماوەیە بێدەنگ بوو لە پاشان فەرمووی: ((جگە لە (ئیزخیر) کە بێگومان حەڵاڵە (بڕینی))).

ئیبنو جورەیج دەڵێ: عەبدولکەریم بۆی گێڕامەوە لەعیکریمەوە ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ وێنەی فەرموودەکەی پێشووی گێڕایەوە وە یان نزیك لەو[1].

وە ئەبو هورەیرەش ﷺ هەمان فەرموودەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاوەتەوە[2].

٥٦ - بابُ قَوْلِ اللهِ تَعَالى: ﴿وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ ﴿٢٦﴾﴾ إلى قوله: ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٧﴾﴾ التوبة

٥٦- باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند:

(وە لە ڕۆژی حونەینیشدا خودا (یارمەتی دان) کە بە زۆری خۆتاندا دەنازین بەڵام هیچ سودێکی نەبوو بۆتان وە زەویتان لەسەر تەنگ بویەوە بەو فراوانیەی کە هەیەتی پشتان کردە دوژمن و هەڵهاتن لە پاش ئەوە خوا ئارامی خۆی نارد) تا ئەم فەرمایشتە (لێبوردەیی میهرەبانە).

(١) بە ژمارە (١٣٤٩) لە صەحیحی بوخاریدا.

(٢) بە ژمارە (١١٢) لە صەحیحی بوخاریدا.

٤٣١٤- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ: رَأَيْتُ بِيَدِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى ضَرْبَةً، قَالَ: ضُرِبْتُهَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ. قُلْتُ: شَهِدْتَ حُنَيْنًا؟ قَالَ: قَبْلَ ذَلِكَ.

٤٣١٤- ئیسماعیل دەڵێ: بە دەستی ئیبنوئەبی ئەوفاوە شوێنی لێدرانێکم بینی وتی: لە ڕۆژی (غەزای) حونەیندا لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووم لێم درا (ئیسماعیل دەڵێ) وتی: بەشداری حونەینت کردووە ؟ وتی: پێش ئەوەیش (حونەین، بەشداری غەزاکانم کردووە).

٤٣١٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ وَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا أَبَا عُمَارَةَ، أَتَوَلَّيْتَ يَوْمَ حُنَيْنٍ؟ فَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَأَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ لَمْ يُوَلِّ، وَلَكِنْ عَجِلَ سَرَعَانُ الْقَوْمِ، فَرَشَقَتْهُمْ هَوَازِنُ، وَأَبُو سُفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ آخِذٌ بِرَأْسِ بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ، يَقُولُ: "أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ"[1].

٤٣١٥- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەڕائم ﷺ بیست لە کاتێکدا پیاوێك هات بۆ لای پێی وت: ئەی ئەبو عومارە[2] ئایا ڕۆژی غەزای حونەین هەڵهاتیت ؟ بەڕائیش وتی: بەڵام من شایەتی دەدەم بۆ پێغەمبەر ﷺ کە هەڵنەهات ورای نەکرد، بەڵام ئەو خەڵکانەی لە پێشەوە بوون پەلەیان کرد (بۆ جەنگ)، ئەنجا هەوازینیش تیر بارانیان کردن، ئەبو سوفیانی کوڕی حاریسە سەر و ڕەشۆی ئێسترەماچە سپیەکەی پێغەمبەری ﷺ گرتبوو پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((من پێغەمبەرم نەك درۆزن من کوڕە زای عەبدولوتتەلیبم)).

(١) بڕوانە: ٢٨٦٤.

(٢) نازناوی بەڕائە.

٤٣١٦- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: قِيلَ لِلْبَرَاءِ -وَأَنَا أَسْمَعُ-: أَوَلَّيْتُمْ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ؟ فَقَالَ: أَمَّا النَّبِيُّ ﷺ فَلاَ، كَانُوا رُمَاةً، فَقَالَ: "أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ"[1].

٤٣١٦- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: - من گوێم لێ بوو- بە بەبەڕا وترا: ئایا ڕۆژی (غەزای) حونەین لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ هەڵهاتن ؟ بەڕائیش وتی: بەڵام پێغەمبەر ﷺ نەخێر هەڵنەهات (هەوازن) تیرهاوێژ بوون پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((من پێغەمبەرم نەك درۆزن من كوڕ (مزا)ی عەبدولموتتەلیبم)).

٤٣١٧- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعَ الْبَرَاءَ - وَسَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ قَيْسٍ: أَفَرَرْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ؟ فَقَالَ: لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَفِرَّ، كَانَتْ هَوَازِنُ رُمَاةً، وَإِنَّا لَمَّا حَمَلْنَا عَلَيْهِمِ انْكَشَفُوا، فَأَكْبَبْنَا عَلَى الْغَنَائِمِ، فَاسْتُقْبِلْنَا بِالسِّهَامِ، وَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ، وَإِنَّ أَبَا سُفْيَانَ آخِذٌ بِزِمَامِهَا وَهْوَ يَقُولُ: "أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ". قَالَ إِسْرَائِيلُ وَزُهَيْرٌ: نَزَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَغْلَتِهِ[2].

٤٣١٧- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەرائم ﷺ بیست كاتێ پیاوێكی هۆزی قەیس پرسیاری لێ كرد: ئایا ڕۆژی (غەزای) حونەین هەڵهاتن و پێغەمبەری خواتان ﷺ بەجێ هێشت ؟ بەڕائیش وتی: بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵنەهات، هۆزی هەوزان تیرهاوێژ بوون، ئێمەش كەهێرشمان بۆبردن ئەوان شكان ڕوومان كردە دەستەكەوتەكان پێوەی سەرقاڵ بووین بە تیرهاویشتن بەرەنگاری كراین، وەسوێند بە خوا بێگومان پێغەمبەری خوام ﷺ بینی بە سواری ئێسترە سپیەكەیەوە بوو ئەبو سوفیانی كوڕی حاریس ڕەشوەكەی بە دەستەوە بوو وە لەوكاتەدا پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو: ((من پێغەمبەرم نەك درۆزن)).

ئیسرائیل و زوهەیر دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ (لەوكاتەدا) لە ئێسترەكەی دابەزی.

---

(١) بڕوانە: ٢٨٦٤.

(٢) بڕوانە: ٢٨٦٤.

٤٣١٨ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي لَيْثٌ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ: وَزَعَمَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ مَرْوَانَ وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَعِي مَنْ تَرَوْنَ، وَأَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَيَّ أَصْدَقُهُ، فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ: إِمَّا السَّبْيَ، وَإِمَّا الْمَالَ، وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِكُمْ". وَكَانَ أَنْظَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ، فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَيْرُ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلاَّ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ، قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا. فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمُسْلِمِينَ، فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ: "أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ، فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطَيِّبَ ذَلِكَ فَلْيَفْعَلْ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ، حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا، فَلْيَفْعَلْ". فَقَالَ: النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّا لاَ نَدْرِى مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرَفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ". فَرَجَعَ النَّاسُ فَكَلَّمَهُمْ عُرَفَاؤُهُمْ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا وَأَذِنُوا. هَذَا الَّذِي بَلَغَنِي عَنْ سَبْيِ هَوَازِنَ[1].

٤٣١٩-عورەوە دەڵێ: مەروانی کوڕی حەکەم ومیسوەری کوڕی مەخرەمە بۆیان گێڕامەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێ نوێنەرەکانی هەوازن هاتنە خزمەتی هەستایەوەئەنجا داوایان لێی کرد کەسامان وژن ومنداڵەکانیان بداتەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەو خەڵکانەی دەیان بینن لە هاوەڵان لەگەڵمدان، خۆشەویسترین وتە لای خوا ڕاستڕینیەتی کەواتە یەکێك لەو دوانە هەڵبژێرن[2]: یا ژن و منداڵە دیلەکان یا ماڵ و سامانەکە، وە بێگومان من پەلەم

---

(١) بڕوانە: ٢٣٠٧، ٢٣٠٨.

(٢) یان ژن ومنداڵەکانیان یا ماڵ و سامانەکانیان.

نەكرد و چاوەڕوانیم كردن)) بەڕاستی پێغەمبەری خوا ﷺ دە بیست شەوێك چاوەڕوانی كردن (غەنیمە تەكەی دابەش نەكرد) كاتێ گەڕایەوە لە تائیف، ئەنجا كەنوێنەرەكان بۆیان ڕوونبوویەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ تەنها یەكێك لەو دوانەیان[1] بۆ دەگێڕێتەوە، وتیان: كەواتە ئێمە ژن و منداڵە دیلەكانمان هەڵدەبژێرین، ئەوسا پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو مسوڵمانانندا هەستایە سەرپێ و سوپاس و ستایشی خوای كرد بەو شێوەی شیاوی بێت پاشان فەرمووی: ((پاشان بەڕاستی ئا ئەم برایانەتان بەپەشیمانیەوە[2] هاتوون بۆ لای ئێمە وە من بۆچوونم وایە ژن و منداڵە گیراوەكانیان بدەینەوە، جا هەركەستان پێی خۆشە و لەناخیەوە حەز دەكات ئەو كارە بكات با بیكات وە هەر كەسێكیشتان پێی خۆشە بەشەكەی خۆی وەك خۆی بمێنێتەوە هەتا یەكەم دەسكەوت خوای گەورە پێمان دەبەخشێت دەیدەینێ با وابكات))ئەنجا خەڵكەكە هەموو وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەموومان ڕازیین وپێمان خۆشە (وبۆیان دەگێڕینەوە) ئەوسا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بەڕاستی ئێمە نازانین كێتان مۆڵەت دەدا وكێتان مۆڵەت نادات [3] كەواتە بگەڕێنەوە جێگای خۆتان با نوێنەر وسەرپەرشتیارەكانتان بڕیاری ئێوە بەرزكەنەوە بۆمان))ئیترخەڵكەكەش گەڕانەوە و نوێنەرەكانیان قسەیان لەگەڵیان كردوپاشان نوێنەرەكانیان گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺو هەواڵیان پێدا كە خەڵكەكە هەموو پێیان خۆشە و ڕازین و مۆڵەتیان دا بە گێڕانەوەیان.

(زوهری دەڵێ:) جا ئەمە ئەوەیە دەربارەی ژن و منداڵە دیلەكانی هەوازین پێمان گەشتووە.

---

(١) یان ژن ومنداڵەكانیان یا ماڵ و سامانەكانیان.

(٢) واتە، موسوڵمان بوون و پەشیمانن لە ڕابردوویان.

(٣) بۆ گێڕانەوەی ژن ومنداڵە گیراوەكانیان.

٤٣٢٠- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عُمَرَ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ. حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: لَمَّا قَفَلْنَا مِنْ حُنَيْنٍ سَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ نَذْرٍ كَانَ نَذَرَهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ اعْتِكَافٍ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ ﷺ بِوَفَائِهِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ: حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ. وَرَوَاهُ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ وَحَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[١].

٤٣٢٠- ئەیوب لە نافیعەوە دەگێڕێتەوە کە عومەر[٢] ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ.

ئەیوب لە نافیعەوە (بە ڕێگەیەکی تر) دەگێڕێتەوە ئەویش لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەڵێ: کاتێ لە (غەزای) حونەین گەڕاینەوە عومەر پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد دەربارەی نەزرێك کە لەسەردەمی نەفامیدا کردبووی کە مانەوە بوو (شەوێك لەمزگەوتی حەرامدا[٣]) پێغەمبەریش ﷺ فەرمانی پێ کرد نەزرەکەی بەجێ بێنێ.

کەسێکیان[٤] وتی: حەمماد گێڕایەوە لە ئەیوبەوە ئەویش لە نافیعەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ.

هەروەها جەریری کوڕی حازیم وحەممادی کوڕی سەلەمە گێڕاویانەتەوە لەئەیوبەوە ئەویش لە نافیعەوە ئەویش لە ئیبنو عومەرەوە گێڕاویەتیەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

---

(١) ٢٠٣٢.

(٢) ئەم فەرموودە بەم سەنەد و ڕێگەیان مورسەلە بۆیە بە سەنەدی دووەم هێناویەتی کە پەیوەستە دەڵێ: لە نافیعەوە وە ئەویش لە ئیبن و عومەرەوە.. (فتح الباری ٤٣/١٠).

(٣) ئەم زیادەیە لە گێڕانەوەکەی بوخاریدا هاتووە بە ژمارە: (٢٠٣٢).

(٤) کە ئەحمەدی کوڕی عەبدەی زە بی یە.

٤٣٢١- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرِ بْنِ أَفْلَحَ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَامَ حُنَيْنٍ، فَلَمَّا الْتَقَيْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ، فَرَأَيْتُ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ، قَدْ عَلاَ رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَضَرَبْتُهُ مِنْ وَرَائِهِ عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ بِالسَّيْفِ، فَقَطَعْتُ الدِّرْعَ، وَأَقْبَلَ عَلَيَّ فَضَمَّنِي ضَمَّةً وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ، ثُمَّ أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ فَأَرْسَلَنِي، فَلَحِقْتُ عُمَرَ فَقُلْتُ: مَا بَالُ النَّاسِ؟ قَالَ: أَمْرُ اللهِ ﷻ. ثُمَّ رَجَعُوا وَجَلَسَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: "مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ". فَقُلْتُ: مَنْ يَشْهَدُ لِي؟ ثُمَّ جَلَسْتُ. قَالَ: ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مِثْلَهُ فَقُمْتُ فَقُلْتُ: مَنْ يَشْهَدُ لِي؟ ثُمَّ جَلَسْتُ قَالَ: ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مِثْلَهُ، فَقُمْتُ فَقَالَ: "مَالَكَ يَا أَبَا قَتَادَةَ". فَأَخْبَرْتُهُ. فَقَالَ رَجُلٌ: صَدَقَ وَسَلَبُهُ عِنْدِي، فَأَرْضِهِ مِنِّي. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: لاَهَا اللهِ إِذًا، لاَ يَعْمِدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أُسْدِ اللهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللهِ وَرَسُولِهِ ﷺ فَيُعْطِيَكَ سَلَبَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "صَدَقَ فَأَعْطِهِ". فَأَعْطَانِيهِ، فَابْتَعْتُ بِهِ مَخْرَفًا فِي بَنِي سَلِمَةَ، فَإِنَّهُ لأَوَّلُ مَالٍ تَأَثَّلْتُهُ فِي الإِسْلاَمِ[1].

٤٣٢١- ئەبو قەتادە ﷺ دەڵێ: ساڵی غەزای حونەین لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆشتین جا كاتێ بەدوژمن گەشتین مسوڵمانان تێكشكان[2] منیش پیاوێكی بتپەرەستم بینی بەسەر پیاوێكی موسڵمانەوەبوو (خەریك بوو بیكوژێ)، منیش لە پشتیەوە بە شمشێرەكەم دام لە شادەماری ملی، زریەكەیم پچڕاند، بەرەو ڕووم هات و بەجۆرێ باوەشی پیاكردم هەستم بە بۆنی مردنی كرد لەو باوەشی پیاكردنەدا، پاشان مرد و منی بەرەڵا كرد، ئەنجا بە عومەر ﷺ گەشتم وتم: ئەو خەڵكە چیانە[3] ؟ وتی: بڕیار و فەرمانی خوایە ﷻ، پاشان خەڵكەكە گەڕانەوە (پاش هەڵهاتن) پێغەمبەریش ﷺ دانیشت و فەرمووی:

(١) بروانە: ٢١٠٠.

(٢) دواتر خۆیان ڕێكخستەوە گەڕانەوە بۆ سەردووژمن.

(٣) كە هەڵهاتن و ڕایان كرد.

((هەرکەس کەسێکی کوشت و شایەتی هەبوو لەسەری ئەوە کەلوپەلی کوژراوە بۆ ئەوە)) منیش وتم: کێ شایەتیم بۆ دەدات ؟ پاشان دانیشتم، پاشان پێغەمبەر ﷺ وێنەی فەرمایشتەکەی پێشوی فەرموویەوە، منیش هەڵسام وتم: کێ شایەتیم بۆ دەدات، پاشان دانیشتم پاشان، وتی: ئینجا پێغەمبەر ﷺ وێنەی فەرمایشتەکەی پێشوی فەرموویەوە، منیش هەڵسام، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی((ئەی ئەبو قەتادە چیت هەیە؟)) منیش باسەکەی خومم بۆ گێڕایەوە، پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ڕاست دەکات و کەلوپەلی کوژراوەکەش لای منە ڕازی بکە کەلوپەلەکە بۆ من بێت، ئەبو بەکریش وتی: نەخێر سوێند بەخوا نابێ، پێغەمبەر ﷺ بێت هەقی شێرێك لە شێرەکانی خوا نەدات کە لەپێناو خوا و پێغەمبەرکەیدا ﷺ دەجەنگێت کەلوپەلی کوژراوەکەی بدات بە تۆ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ڕاست دەکات و بیدەرەوە)) کابراش کەلو پەلەکەی پێدام، منیش بە (نرخی) ئەو زرییە لە بەنی سەلە[1] باخێکم کڕی، کە بێگومان ئەوە یەکەم ماڵ و سامانێك بوو کردمە دەست مایە لە ئیسلام دا.

٤٣٢٢ - وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ كَثِيرِ بْنِ أَفْلَحَ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ -مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ- أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ نَظَرْتُ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يُقَاتِلُ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَآخَرُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَخْتِلُهُ مِنْ وَرَائِهِ لِيَقْتُلَهُ، فَأَسْرَعْتُ إِلَى الَّذِي يَخْتِلُهُ، فَرَفَعَ يَدَهُ لِيَضْرِبَنِي، وَأَضْرِبُ يَدَهُ، فَقَطَعْتُهَا، ثُمَّ أَخَذَنِي، فَضَمَّنِي ضَمًّا شَدِيدًا حَتَّى تَخَوَّفْتُ، ثُمَّ تَرَكَ فَتَحَلَّلَ، وَدَفَعْتُهُ ثُمَّ قَتَلْتُهُ، وَانْهَزَمَ الْمُسْلِمُونَ، وَانْهَزَمْتُ مَعَهُمْ، فَإِذَا بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فِي النَّاسِ، فَقُلْتُ لَهُ: مَا شَأْنُ النَّاسِ؟ قَالَ: أَمْرُ اللَّهِ. ثُمَّ تَرَاجَعَ النَّاسُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ أَقَامَ بَيِّنَةً عَلَى قَتِيلٍ قَتَلَهُ فَلَهُ سَلَبُهُ".

---

(١) واتە: ئەو جێگای هۆزی بەنی سەلەمەی تیا نیشتەجێن باخێکم کڕی.

فَقُمْتُ لأَلْتَمِسَ بَيِّنَةً عَلَى قَتِيلِي، فَلَمْ أَرَ أَحَدًا يَشْهَدُ لِي فَجَلَسْتُ، ثُمَّ بَدَا لِي، فَذَكَرْتُ أَمْرَهُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ جُلَسَائِهِ: سِلاَحُ هَذَا الْقَتِيلِ الَّذِي يَذْكُرُ عِنْدِي، فَأَرْضِهِ مِنْهُ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: كَلاَّ، لاَ يُعْطِهِ أُصَيْبِغَ مِنْ قُرَيْشٍ، وَيَدَعَ أَسَدًا مِنْ أُسْدِ اللَّهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ﷺ. قَالَ: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَدَّاهُ إِلَيَّ؛ فَاشْتَرَيْتُ مِنْهُ خِرَافًا فَكَانَ أَوَّلَ مَالٍ تَأَثَّلْتُهُ فِي الإِسْلاَمِ[1].

٤٣٢٢ ئەبوموحەممەد-كە ئازاد كراوى ئەبو قەتادەيە- دەگێڕێتەوە كە ئەبو قەتادە ﷛ وتى: لەكاتى غەزاى حونەيندا سەرنجى پياوێكى مسوڵمانم دا دەجەنگا لەگەڵ پياوێك لە بەتپەرستان، پياوێ تر لە بتپەرستان لە پشتەوە فێڵى لێى دەكرد بۆ ئەوەى بيكوژێ، بۆيە منيش خێرا ڕۆشتم بۆ ئەوميان كە فێڵى لێى دەكرد، جا دەستى بەرز كردەوە تا (بە شيرەكەى) لێم بدات، بەلاّم من دام لە دەستى و پەڕاندم، لە پاشان گرتمى و بە توندى باوەشى پيا كردم (واگرتمى) هەتا ترسم لێ نيشت، لە پاشان بێ هێز بوو بەرى دام وپالێكم پێوە ناو پاشان كوشتم، جا مسوڵمانان شكان وهەڵهاتن، منيش لەگەڵيان شكام ئەنجا لەپڕ لە ناو خەڵكەكەدا[2] عومەرى كوڕى خەتتابم بينى وپێم وت: ئەوە ئەو خەڵكە چييانە [3]؟ وتى: قەدەرو بڕيارى خوايە، لە پاشان خەڵكەكە گەڕانەوە بۆلاى پێغەمبەر ﷺ جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووى: ((هەركەس شايەتى هەبێت لەسەر كوژراوێك كەئەو كوشتويەتى ئەوە شت ومەكى كوژراوەكە بۆئەو كەسەيە))جا (ئەبو قەتادە) ووتى منيش هەستام تا بگەڕێم بە دواى شايەتێكدا لەسەر كوژراوەكەم شايەتيم بۆ بدات بەلاّم كەسم نەدى (شايەتيم بۆبدات) بۆيە دانيشتمەوە، لە پاشان بوم ڕوون بويەوە كە ئەو باسە بۆ پێغەمبەرى خوا ﷺ

---

(١) بروانە: ٢١٠٠.

(٢) كە نەشكابوون و هەڵنەهاتبوون.

(٣) كە هەڵهاتن و رايان كرد.

باس بكەم بۆیە بۆم باس كرد، پیاوێكیش لەوانەی لە خزمەتیدا دانیشتبوو وتی: ١چەكی ئەو كوژراوە ئەو باسی دەكات لای منە دەی ڕازای بكە وازی لێ بێنێ (بۆمن) ئەبو بەكریش وتی: نەخێرنابێ، بیداتە دەستەپاچەیەكی[1] قوڕەیشی ونەیدات بە شێرێ لە شێرەكانی خوا كە لە پێناوی خوا و پێغەمبەرەكەیدا دەجەنگێت، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ هەستاو كەلوپەلەكەی پێدام، منیش (فرۆشتم و) بەپارەكەی باخێكم كڕی، جا بێگومان ئەوە یەكەم ماڵ و سامانێك بوو دەستم كەوت لە ئیسلامدا.

٥٧ - بابُ غَزَاةِ أَوْطَاسٍ

٤٣٢٣- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: لَمَّا فَرَغَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ حُنَيْنٍ بَعَثَ أَبَا عَامِرٍ عَلَى جَيْشٍ إِلَى أَوْطَاسٍ، فَلَقِيَ دُرَيْدَ بْنَ الصِّمَّةِ، فَقُتِلَ دُرَيْدٌ وَهَزَمَ اللَّهُ أَصْحَابَهُ. قَالَ أَبُو مُوسَى: وَبَعَثَنِي مَعَ أَبِي عَامِرٍ، فَرُمِيَ أَبُو عَامِرٍ فِي رُكْبَتِهِ، رَمَاهُ جُشَمِيٌّ بِسَهْمٍ فَأَثْبَتَهُ فِي رُكْبَتِهِ، فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ: يَا عَمِّ مَنْ رَمَاكَ؟ فَأَشَارَ إِلَى أَبِي مُوسَى فَقَالَ: ذَاكَ قَاتِلِي الَّذِي رَمَانِي. فَقَصَدْتُ لَهُ فَلَحِقْتُهُ فَلَمَّا رَآنِي وَلَّى، فَاتَّبَعْتُهُ وَجَعَلْتُ أَقُولُ لَهُ: أَلاَ تَسْتَحِي؟! أَلاَ تَثْبُتُ؟! فَكَفَّ فَاخْتَلَفْنَا ضَرْبَتَيْنِ بِالسَّيْفِ فَقَتَلْتُهُ، ثُمَّ قُلْتُ لأَبِي عَامِرٍ: قَتَلَ اللَّهُ صَاحِبَكَ. قَالَ: فَانْزِعْ هَذَا السَّهْمَ. فَنَزَعْتُهُ فَنَزَا مِنْهُ الْمَاءُ. قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، أَقْرِئِ النَّبِيَّ ﷺ السَّلاَمَ، وَقُلْ لَهُ: اسْتَغْفِرْ لِي. وَاسْتَخْلَفَنِي أَبُو عَامِرٍ عَلَى النَّاسِ، فَمَكَثَ يَسِيراً ثُمَّ مَاتَ، فَرَجَعْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فِي بَيْتِهِ عَلَى سَرِيرٍ مُرْمَلٍ وَما عَلَيْهِ فِرَاشٌ قَدْ أَثَّرَ رِمَالُ السَّرِيرِ بِظَهْرِهِ وَجَنْبَيْهِ، فَأَخْبَرْتُهُ

---

(١) (أُصَيبِغَ) بە چەند جۆر مانا كراوە، ١-بۆیاغ كراو ٢- جۆرە باڵندەیەكە ٣- جۆرە ڕووەكێكە كە تازە ڕوابێت و سەری دەرهێنابێت، ٤- وە بە (أضيبع)ش هاتووە كە بچووككراوەی (ضبع)ە واتە:كەمتیارێكی بچكۆلە. ئەبو بەكر ﷺ ئەو تازە مسوڵمانەی شوبهاندووە بە یەكێك لەو چوار شتە، بەڵام چوارەمیان گونجاوتر بۆ مانای فەرموودەكە.

بِخَبَرِنَا وَخَبَرِ أَبِي عَامِرٍ، وَقَالَ: قُلْ لَهُ: اسْتَغْفِرْ لِي. فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعُبَيْدٍ أَبِي عَامِرٍ". وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ". فَقُلْتُ: وَلِي فَاسْتَغْفِرْ. فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ، وَأَدْخِلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُدْخَلاً كَرِيمًا". قَالَ أَبُو بُرْدَةَ إِحْدَاهُمَا لأَبِي عَامِرٍ وَالأُخْرَى لأَبِي مُوسَى[١].

٥٧- باسی غەزای[٢] ئەوتاس[٣]

٤٣٢٣-ئەبو بوردە دەڵێ: ئەبو مووسا ﷺ وتی:كە پێغەمبەر ﷺ لە (غەزای) حونەین بۆوە ئەبوعامیری كردەسەركردەی سوپایەك ناردی بۆ (شیوی) ئەوتاس، جا بەرنگاری دورەیدی كوڕی صەممە بویەوە، ئەنجا دورەید خۆی كوژراو خواش هاوڕێكانی تێكشكان و هەڵهاتن، ئەبو مووسا دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ منیشی لەگەڵ ئەبوعامیردا نارد (بۆئەوجەنگە) ئەنجا تیرێك درا لە ئەژنۆی ئەبو عامیر ﷺ كە پیاوێكی بەنی جوشەمیی تیرەكیە لێدا بەر ئەژنۆی كەوت، تیایا مایەوە (ئەبو قەتادە دەڵێ:) منیش خۆم گەیاندە لای و وتم: ئەی مامە كێ ئەم تیرەی لێدای؟ ئەویش ئاماژەی بۆم كرد وتی: ئا ئەو پیاوە بكوژی منە ئەو تیرەی پێوە نام، منیش بۆی چووم و پێی گەشتم، جا كە منی بینی ڕایكرد منیش شوێنی كەوتم زوو زوو پێم دەوت: ئەوە شەرم ناكەی؟ خۆت ناگریت لە ڕوبەڕوبونەوە؟ ئەویش وەستا (لە ڕاكردن) ئیتر بە شیر هاتین بە یەكتریدا جا من ئەوم كوشت، لە پاشان بە ئەبو عامیرم وت: خوا كابرای بەرانبەرتی كوشت (مامەم) وتی: دەی ئەم تیرە دەر بێنە (لە ئەژنۆم) منیش دەرم هێنا لەشوێنەكەیەوە ئاوی لێهات،

---

(١) بڕوانە: ٢٨٨٤.

(٢) لە هەندێ نوسخەدا بە كۆ نوسراوە (غُزاة) واتە: غەزاكانی ئەوتاس.

(٣) ئەوتاس: شیوێكە لە خاكی هەوازن لەو شوێنەدا هەوازن سەقیف لەشكریان تیا كۆكردبووە.

وتی: ئەی برازای خۆم سلاوم بگەیەنە بە پێغەمبەر ﷺ وە پێی بڵێ کە داوای لێ خۆش بوونم بۆ بکە لە خوا، وە ئەبو عامیر لەجێی خۆی منی کردە سەرکردی سوپاکە جا کەمی پێچوو لە پاشان مرد، منیش گەڕامەوە چوومە خزمەتی لە ماڵی خۆی بوو لەسەر تەختێ بووبە پوشی پەلکە خورما چنرا بوو، ڕاخەرێکی بەسەرەوە نەبوو لەڕاستیدا ڕایەڵی تەختەکە بە پشت و تەنیشت دەرچوو بوو، ئەنجا هەواڵی خۆمان و ئەبو عامیرم بۆ باس کرد (وتم: ئەبو عامیر) وتی: پێی بڵێ دوای لێ خۆش بوونم بۆ بکات لەخوا، جا پێغەمبەر ﷺ داوای ئاوی کرد دەستوێژی گرت لە پاشان هەردوودەستی بەرز کردەوە و فەرمووی: ((خوایە لە عوبەید کە ئەبو عامیرە خۆشبە)) (ئەوەندە دەستەکانی بەرزکردبوویەوە) سپیایی بن باڵیم بینی، لە پاشان فەرمووی: ((خوایە لە ڕۆژی قیامەت بیخەرە سەروی زۆربەی دروستکراوەکانت لە خەڵکی)) (ئەبو مووسا) دەڵێ: منیش وتم: داوای لێ خۆش بوون بۆ منیش بکە جا فەرمووی: ((خوایە لە گوناهی عەبدوڵلای کوڕی قەیس خۆشبەوە لە ڕۆژی دواییدا بیخەرە شوێنێکی چاك و ڕێزدار)) ئەبو بوردە دەڵێ:یەکێکیان (لەداوای لێخۆشبوونەکە) بۆ ئەبو عامیر بوو ئەوی کەشیان بۆ ئەبو مووسا بوو.

٥٨- بابُ غَزْوَةِ الطَّائِفِ

فِي شَوَّالٍ سَنَةَ ثَمَانٍ قَالَهُ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ.

٤٣٢٤- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، سَمِعَ سُفْيَانَ،حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّهَا أُمِّ سَلَمَةَ ﵂: دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَعِنْدِي مُخَنَّثٌ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُمَيَّةَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِنْ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الطَّائِفَ غَدًا فَعَلَيْكَ بِابْنَةِ غَيْلاَنَ، فَإِنَّهَا تُقْبِلُ بِأَرْبَعٍ وَتُدْبِرُ بِثَمَانٍ. وَقَالَ

النَّبِيُّ ﷺ "لاَ يَدْخُلَنَّ هَؤُلاَءِ عَلَيْكُنَّ". قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ، وَقَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ الْمُخَنَّثُ: هِيتٌ. حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ بِهَذَا، وَزَادَ: وَهْوَ مُحَاصِرٌ الطَّائِفَ يَوْمَئِذٍ[1].

٥٨-باسی غەزای تائیف

لە (مانگی) شەوالی ساڵی هەشتی کۆچی دا بوو (ئەو مێژووە) موسای کوڕی عوقبە وتویەتی.

٤٣٢٤- زەینەبی کچی ئەبو سەلەمە لەدایکیەوە کە ئوممو سەلەمەیە رضي الله عنها دەگێڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ هات بۆلام پیاوێکی ژنانیم لابوو، گوێم لێی بوو بەعەبدوڵلای کوڕی ئەبو ئومەییەی دەوت: ئەی عەبدوڵلا هەواڵم بدەرێ ئەگەر سبەینێ پشت بە خوا تائیفتان بۆ ئازاد کرا کچەکەی غەیلان لە دەست نەدەی، چونکە بەڕاستی ئەو کچە کە بەرەو ڕووت دێت چوار لۆیە[2] کەپشت هەڵدەکات هەشت لۆیە[3]، وە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ڕێگە مەدەن ئەمە بێتە لاتان)).

ئیبنوعویەینە دەڵێ: جورەیج وتی: ئەو پیاوە ژنانیە ناوی هیت بوو.

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) موحمود بۆی گێڕاینەوە وتی: ئەبوئوسامە بۆی گێڕاینەوە لە هیشامە ئەم فەرموودەی گێڕایەوە لەگەڵ ئەم زیادەیەدا: وە پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا تائیفی گەمارۆ دابوو.

٤٣٢٥- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ الشَّاعِرِ الأَعْمَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: لَمَّا حَاصَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّائِفَ فَلَمْ يَنَلْ مِنْهُمْ شَيْئًا قَالَ: "إِنَّا

---

(١) بڕوانە: ٥٢٣٥، ٥٨٨٧.

(٢) مەبەستی ئەوەیە کچێکی قەڵەو و شۆخ و شەنگە و گەرم و نەرمە، لەپشتەوە نەرم و نۆڵی لۆچی سکی لەپێشەوە چوارن، لە پشتەوە هەر لۆچێکی دەبێ بە دوان کە دەکاتە هەشت لۆچ.

(٣) مەبەستی ئەوەیە کچێکی قەڵەو و شۆخ و شەنگە و گەرم و نەرمە، لەپشتەوە نەرم و نۆڵی لۆچی سکی لەپێشەوە چوارن، لە پشتەوە هەر لۆچێکی دەبێ بە دوان کە دەکاتە هەشت لۆچ.

قَافِلُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ". فَثَقُلَ عَلَيْهِمْ وَقَالُوا: نَذْهَبُ وَلاَ نَفْتَحُهُ -وَقَالَ مَرَّةً: "نَقْفُلُ"- فَقَالَ: "اغْدُوا عَلَى الْقِتَالِ". فَغَدَوْا فَأَصَابَهُمْ جِرَاحٌ فَقَالَ: "إِنَّا قَافِلُونَ غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ". فَأَعْجَبَهُمْ فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ، وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: فَتَبَسَّمَ. قَالَ: قَالَ الْحُمَيْدِيُّ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الْخَبَرَ كُلَّهُ.

٤٣٢٥- عەبدوڵلای كوڕی عومەر ﷺ وتی: كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ تائیفی گەمارۆ داو هیچی لێ نەكردن و فەرمووی: ((إِنْ شَاءَ اللَّهُ ئێمە دەگەڕێنەوە)) ئەمە لەسەر مسوڵمانان قورس بوو وتیان: چۆن بڕۆین كە ئازادمان نەكردووە ؟ - وە جارێك فەرمووی (دەگەڕێینەوە) جا فەرمووی: ((سبەینێ بڕۆن بۆ جەنگ كردن)) جا سبەی ڕۆشتن و (لە قەڵاكەیانەوە تیر بارانیان كردن) بریندار بوون ئەوسا فەرمووی: ((إِنْ شَاءَ اللَّهُ ئێمە دەگەڕێنەوە)) ئەنجا پێشیان خۆش بوو پێغەمبەریش ﷺ پێكەنی. سوفیان جارێكیان وتی: جا پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەی كرد.

(ئیمامی بوخاری وتی:) حومەیدی وتی: سفیان هەموو فەرموودەكەی بۆ گێڕاینەوە.

٤٣٢٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عُثْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدًا -وَهْوَ أَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ- وَأَبَا بَكْرَةَ -وَكَانَ تَسَوَّرَ حِصْنَ الطَّائِفِ فِي أُنَاسٍ - فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالاَ: سَمِعْنَا النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: "مَنِ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهْوَ يَعْلَمُ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ". وَقَالَ هِشَامٌ: وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ -أَوْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ -قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدًا وَأَبَا بَكْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

قَالَ عَاصِمٌ قُلْتُ: لَقَدْ شَهِدَ عِنْدَكَ رَجُلاَنِ حَسْبُكَ بِهِمَا. قَالَ: أَجَلْ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَأَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَأَمَّا الآخَرُ: فَنَزَلَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ثَالِثَ ثَلاَثَةٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الطَّائِفِ[1].

---

(١) بڕوانە: ٦٧٦٦، ٦٧٦٧.

٤٣٢٧- ئەبو عوسمان وتی: لە سەعدم ﷺ بیست - كە یەكەم كەس بوو تیر بهاوێژێ لە پێناو خوادا- وە لە ئەبو بەكریشم ﷺ بیست -كە لەگەڵ چەند كەسێكدا ڕۆشتنە سەر قەڵای تائیف - ئەنجا ئەبو بەكر ﷺ هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ ئەنجا هەردووكیان (سەعد و ئەبو بەكر) وتیان لە پێغەمبەرمان ﷺ بیست دەیفەرموو: ((هەركەسێ خۆی بكات بە كوڕی كەسێكی ترجگە لە باوكی لە كاتێكدا دەزانێ كە باوكی نی یە ئەوە بەهەشت لەسەر ئەو كەسە حەرامە))

ئەبولعالییە - یان ئەبو عوسمان نەهدی - وتی: لە سەعد و ئەبو بەكرەم ﷺ بیست لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایانەوە.

عاصیم دەڵێ: وتم (بە ئەبولعالییە یان ئەبو عوسمان) بەڕاستی دوو پیاو لای تۆ شایەتیان داوە شایەتی ئەو دوانەت بەسە ووتی ڕاستە، جا یەكیان یەكەم كەسە تیری هاویشتووە لە پێناو خوادا ئەوی كەشیان سێیەم كەس بوو لەو بیست وسێ كەسەی (دواسەركەوتن بەسەر قەڵای) دابەزی وهات بۆلای پێغەمبەر ﷺ (و مسوڵمان بوو).

٤٣٢٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ وَهْوَ نَازِلٌ بِالْجِعْرَانَةِ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ وَمَعَهُ بِلاَلٌ، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: أَلاَ تُنْجِزُ لِي مَا وَعَدْتَنِي؟ فَقَالَ لَهُ: "أَبْشِرْ". فَقَالَ: قَدْ أَكْثَرْتَ عَلَيَّ مِنْ: أَبْشِرْ. فَأَقْبَلَ عَلَى أَبِي مُوسَى وَبِلاَلٍ كَهَيْئَةِ الْغَضْبَانِ فَقَالَ: "رَدَّ الْبُشْرَى فَاقْبَلاَ أَنْتُمَا". قَالاَ: قَبِلْنَا. ثُمَّ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ، ثُمَّ قَالَ: "اشْرَبَا مِنْهُ، وَأَفْرِغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَنُحُورِكُمَا، وَأَبْشِرَا". فَأَخَذَا الْقَدَحَ فَفَعَلاَ، فَنَادَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مِنْ وَرَاءِ السِّتْرِ أَنْ أَفْضِلاَ لأُمِّكُمَا. فَأَفْضَلاَ لَهَا مِنْهُ طَائِفَةً[1].

(١) بڕوانە: ١٨٨.

٤٣٢٨- ئەبو بوردە دەگێڕێتەوە لە ئەبو مووساوە ﷺ وتی: من لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بووم لە کاتێکدا لە جیعرانە لای دابوو لە نێوان مەککە و مەدینەدا[١] - بیلالیشی لەگەڵدا بوو جا پیاوێکی عەرەبی دەشتەکی هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: ئایا ئەو بەڵێنەی[٢] پێت دام بۆم جێ بە جێ ناکەی؟ (پێغەمبەریش ﷺ) فەرمووی: ((دڵخۆش بە و موژدەت لێ بێ[٣])) پیاوەکە وتی: زۆرت پێ وتم دڵخۆش بە (و هیچ ئەنجامی نەبوو) جا پێغەمبەر ﷺ ڕوی کردە ئەبو مووسا و بیلال ﷺ بە شێوەی کەسێکی زۆر توڕە و فەرمووی: ((ئەو کابرا موژدەکەی نەویست جا ئێوە هەردووکتان موژدەکە وەرگرن و قەبوڵی بکەن)) هەردووکیان وتیان قبوڵمان کرد، لە پاشان داوای دەفرێکی کرد ئاوی تیا بوو، ئەنجا هەردوو دەستی و دەم و چاوی شۆرد لەناو دەفەرەکەدا وە تفی کردەوە ناوی، لە پاشان فەرمووی: ((هەردووکتان بیخۆنەوە و بیشی ڕێژن بەدەم و چاو و سنگتاندا و دڵخۆش و موژدەتان لێ بێ)) جا هەردووکیان دەفرەکەیان وەرگرت و ئاوایان لێ کرد (کە فەرمووی) ئوممو سەلەمەش ﷺ لەپشت پەردەکەوە بانگی کرد و کە بەشی دایکیشیان بێڵن هەردووکیان بەشێك لە ئاوەکەیان هێشتەوە، (بۆ ئوممو سەلەمە ﷺ).

٤٣٢٩- حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ أَنَّ صَفْوَانَ بْنَ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ أَخْبَرَ أَنَّ يَعْلَى كَانَ يَقُولُ: لَيْتَنِي أَرَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حِينَ يُنْزَلُ عَلَيْهِ. قَالَ: فَبَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ بِالْجِعْرَانَةِ- وَعَلَيْهِ ثَوْبٌ قَدْ أُظِلَّ بِهِ، مَعَهُ فِيهِ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ - إِذْ جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ عَلَيْهِ جُبَّةٌ مُتَضَمِّخٌ بِطِيبٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ تَرَى فِي رَجُلٍ أَحْرَمَ

---

(١) ئەوە هەڵەیە بەڵکو جیعرانە لە نێوان مەککە و تائیف دایە وەك ئەوەوی دەڵێ: (بڕوانە: إرشاد الساری: ٣٠٦/٩).

(٢) لە پێدانی دەستکەوتی جەنگ یان بەڵێنێکی تری تایبەتی بووە پێی داوە. بڕوانە : إرشاد الساری: ٣٠٦/٩.

(٣) بە نزیکی دەستکەوتی جەنگ و پێت بدرێ یان پاداشتی گەورە لەسەر ئارام گرتن.

بِعُمْرَةٍ فِي جُبَّةٍ بَعْدَ مَا تَضَمَّخَ بِالطِّيبِ؟ فَأَشَارَ عُمَرُ إِلَى يَعْلَى بِيَدِهِ أَنْ تَعَالَ، فَجَاءَ يَعْلَى فَأَدْخَلَ رَأْسَهُ، فَإِذَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْمَرُّ الْوَجْهِ، يَغِطُّ كَذَلِكَ سَاعَةً، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَقَالَ: "أَيْنَ الَّذِي يَسْأَلُنِي عَنِ الْعُمْرَةِ آنَفًا؟ ". فَالْتُمِسَ الرَّجُلُ فَأُتِيَ بِهِ، فَقَالَ: "أَمَّا الطِّيبُ الَّذِي بِكَ فَاغْسِلْهُ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، وَأَمَّا الْجُبَّةُ فَانْزِعْهَا، ثُمَّ اصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ كَمَا تَصْنَعُ فِي حَجِّكَ"[1].

٤٣٢٩- يەعلا دەيوت: خۆزگە پێغەمبەری خوام ﷺ بدیایە كاتێ نیگای بۆ دێت وتی: جا كاتێ پێغەمبەر ﷺ لە جیعرانە بووە- پۆشاكێكی بەسەرەوە بوو بۆی كرابوو بە سێبەر چەند كەسێك لەهاوەڵانی لەگەڵیدان لەوێدا- لەكاتەدا عەرەبێكی دەشتەكی هات جوبەكی لەبەردا بوو بۆنی خۆشی زۆر پێوە بوو، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ چی دەفەرمووی دەربارەی كەسێك ئیحرامی بە عومرە بەستبێت وبە جوبەیەكەوە دوا ئەوەی زۆر بۆنی خۆشی لێ دراوە ؟عومەریش ﷺ بەدەستی ئاماژەی كرد بۆیەعلا كەومرە، یەعلاش هاتوسەریكرد بە ژێر (پۆشاكەكەدا) بینی پێغەمبەر ﷺ ڕوخساری سور هەڵگەڕاوە و پرخەپرخێتی سەعاتێك (یان ماوەیەك) بەو جۆرە بوو لە پاشان (كەمەكەمە) باری لەشی سووك بوو (كە بەهۆی قورسی نیگاكەوە بوو) جا فەرمووی: ((كوا ئەو كەسەی تۆزێ لەمەو پێش پرسیاری عەمرەی لێ دەكردم؟))جاگەڕان بەشوێن پیاوەكەدا هێنایان بۆی، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی پێی: ((سەبارەت بەو بۆنەی پێتەوەیە ئەوە سێ جار بیشۆرە، جوبەكەشت دایكەنە لەبەرت، لە پاشان چۆن حەج دەكەیت هەمان شت لە عەمرەكەشتدا بكە)).

٤٣٣٠- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ عَبَّادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ قَالَ: لَمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَسَمَ فِي

(١) بروانە: ١٥٣٦.

النَّاسِ فِي الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ، وَلَمْ يُعْطِ الأَنْصَارَ شَيْئًا، فَكَأَنَّهُمْ وَجَدُوا إِذْ لَمْ يُصِبْهُمْ مَا أَصَابَ النَّاسَ، فَخَطَبَهُمْ فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ أَلَمْ أَجِدْكُمْ ضُلاَّلاً فَهَدَاكُمُ اللَّهُ بِي، وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلَّفَكُمُ اللَّهُ بِي، وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمُ اللَّهُ بِي". كُلَّمَا قَالَ شَيْئًا قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمَنُّ. قَالَ: "مَا يَمْنَعُكُمْ أَنْ تُجِيبُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ؟ ". قَالَ: كُلَّمَا قَالَ شَيْئًا قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمَنُّ. قَالَ: "لَوْ شِئْتُمْ قُلْتُمْ: جِئْتَنَا كَذَا وَكَذَا. أَتَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالشَّاةِ وَالْبَعِيرِ، وَتَذْهَبُونَ بِالنَّبِيِّ ﷺ إِلَى رِحَالِكُمْ؟ لَوْلاَ الْهِجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الأَنْصَارِ، وَلَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَشِعْبًا لَسَلَكْتُ وَادِيَ الأَنْصَارِ وَشِعْبَهَا، الأَنْصَارُ شِعَارٌ وَالنَّاسُ دِثَارٌ، إِنَّكُمْ سَتَلْقَوْنَ بَعْدِي أَثَرَةً فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ"[1].

٤٣٣٠- عەبدوڵڵای كوڕی زەیدی كوڕی عاصیم وتی: كاتێ لە (غەزای) حونەیندا خوا دەستكەوتی دوژمنەكانی بە پێغەمبەرەكەی ﷺ بەخشی لە ناو خەڵكەكەدا دابەشیكرد بەسەر دڵڕاگیراوەكاندا هیچی نەدا بە ئەنصارییەكان، جا وەك بڵێی خەمبار بوون گلەیی لەدڵیاندا دروست بوو كە ئەوەی بەر خەڵك كەوتبوو (لە دەستكەوت) بەر ئەوان نەكەوتبوو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ وتارێكی بۆ دان و فەرمووی: ((ئەی كۆمەڵی ئەنصار ئایا ئێوەم بەگومڕای نەدی خوا بە هۆی منەوە ڕێنمونی كردن ؟ وە ئێوە جیاواز و پەرتەوازە بوون خوا بە هۆی منەوە كردنی بە یەك و ڕێكی خستن ؟ هەژار نەبوون خوا بەهۆی منەوە دەوڵەمەندی كردن؟))هەركە پێغەمبەر ﷺ ووتەیەكی دەفەرمووی ئەوان (ئەنصارییەكان) دەیان وت: خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ چاكە ومنەتیان زیاترە (بەسەرمانەوە) فەرمووی: ((ئەی چ شتێك ڕێگرتانە وەڵامی پێغەمبەری خوا ﷺ بدەنەوە ؟)) (عەبدوڵڵا) وتی: هەركە ووتەیەكی دەفەرموو ئەوان دەیان وت: خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ چاكە ومنەتیان زیاترە (بەسەرمانەوە پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((ئەگەر بتانویستایە دەتان وت: تۆ ئاوا و ئاوا بووی كە هاتیت بۆ لای ئێمە، ئایا ڕازی

---

(١) بروانە: ٧٢٤٥.

دەبن كە خەڵكی مەڕ وشتر لەگەڵ خۆیان ببەنەوە ئێوەش پێغەمبەر ﷺ ببنەوە بۆ ماڵەكانتان ؟ ئەگەر كۆچ نەبوایە من كەسێك بووم لە ئەنصار ئەگەر خەڵكی ملی شیوو دۆڵێك بگرن بێگومان من ملی شیوو دۆڵی ئەنصار دەگرم، ئەنصار كەسانی نیزك و تایبەت (ی منن) خەڵكی تر پاش ئەوانن[1]، بێگومان ئێوە لە پاش من تووشی پێنەزان دەبن بەرانبەرتان و خەڵك پێش دەخرێت لەسەرتان جا كەواو بوو دان بە خۆتاندا بگرن تا لەسەر حەوزەكە (كەوسەر) بە من دەگەن)).

٤٣٣١- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: قَالَ نَاسٌ مِنَ الأَنْصَارِ حِينَ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ مَا أَفَاءَ مِنْ أَمْوَالِ هَوَازِنَ، فَطَفِقَ النَّبِيُّ ﷺ يُعْطِي رِجَالاً الْمِائَةَ مِنَ الإِبِلِ، فَقَالُوا: يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَتْرُكُنَا، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. قَالَ أَنَسٌ: فَحُدِّثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَقَالَتِهِمْ، فَأَرْسَلَ إِلَى الأَنْصَارِ فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، وَلَمْ يَدْعُ مَعَهُمْ غَيْرَهُمْ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا قَامَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: " مَا حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ؟ ". فَقَالَ فُقَهَاءُ الأَنْصَارِ: أَمَّا رُؤَسَاؤُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا، وَأَمَّا نَاسٌ مِنَّا حَدِيثَةٌ أَسْنَانُهُمْ فَقَالُوا: يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، يُعْطِى قُرَيْشًا وَيَتْرُكُنَا، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "فَإِنِّي أُعْطِي رِجَالاً حَدِيثِي عَهْدٍ بِكُفْرٍ؛ أَتَأَلَّفُهُمْ، أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالأَمْوَالِ، وَتَذْهَبُونَ بِالنَّبِيِّ ﷺ إِلَى رِحَالِكُمْ؟ فَوَاللَّهِ لَمَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ". قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا. فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: "سَتَجِدُونَ أُثْرَةً شَدِيدَةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ فَإِنِّي عَلَى الْحَوْضِ".قَالَ أَنَسٌ: فَلَمْ يَصْبِرُوا[2].

---

(١) وشەی (شیعار) جلی ژێرەوە كە لە ژێرەوە لەبەر دەكرێ وەك فانیلە و ژێر دەرپێ (دثار) واتە: ئەو جل و پۆشاكەی سەروی جلی ژێرەوە لەبەر دەكرێت، ئەنصار چواندووە بە جلی ژێرەوە خەڵكی تر بە جلی سەرەوە.واتە تایبەت ترن لە خەڵكی تر،

(٢) بڕوانە: ٣١٤٦.

٤٣٣١- زوهری دەڵێ: ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ وتی: كاتێ خوا ئەوەی دەستی پێغەمبەرەكەی ﷺ خست لە ماڵ و سامانی هۆزی هەوازین كەسانێك لە ئەنصار بە پێغەمبەریان ﷺ ووت كاتێ كەدەستی كرد (بەدابەش كردنی دەستكەوتەكان و) بەسەد وشتری دەدا بە پیاوانێك، جا (ئەنصارییەكان) ووتیان خوا لە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆش بێت بەشی قورەیش دەدات و واز لە ئێمە دێنێ و بەشمان نادات، لە كاتێكدا شیرەكانمان خوێنی ئەوانی لێ دەتكێ ؟ ئەنەس وتی: ئەم ووتەیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ گێڕایەوە، بۆیەناردی بە شوێن ئەنصارییەكاندا ولە ناو چادرێكی چەرمی وەك گومەزەدا كۆی كردنەوە، نەیهێشت كەسی تریان لەگەڵدا بێت، جاكەكۆبونەوە پێغەمبەر ﷺ هەستایەوەو فەرموو: ((ئەو قسانە چی یە لە ئێوەوە پێم گەیشتووە ؟))جا پیاوە تێگەیشتووەكانی ئەنصار وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ گەورەكانمان هیچیان نەوتووە، بەڵام كەسانێكی گەنج ولاومان ووتویانە: خوا لە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆش بێت بەشی قورەیش دەدات و واز لە ئێمە دێنێ وبەشمان نادات، لە كاتێكدا شیرەكانمان خوێنی ئەوانی لێ دەتكێت، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((دەی بێگومان من بەشی پیاوانێك دەدەم كە تازە لە كوفر دابڕاون و (مسوڵمان بوون) دڵیان ڕادەگرم، ئایا ئێوە ڕازی نابن كە خەڵكی ماڵ و سامان ببەنەوە ئێوەش پێغەمبەر ﷺ ببنەوە بۆماڵەكانتان ؟ دەی سوێند بەخوا ئەوەی ئێوە دەیبەنەوە چاكترە لەوەی ئەوان دەیبەنەوە))وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەدڵنیاییەوە ڕازی بووین ئەوسا پێی فەرموون: ((دڵنیابن (لە پاش من) توشی پێنەزانی و خەڵك پێشخستنێكی زۆر بەسەرتاندا دەبن، كەوابوو ئارام بگرن هەتا دەگەنەوە خزمەتی خوا و پێغەمبەرەكەی ﷺ (لە دوارۆژدا) چونكە دڵنیابن من لەسەر حەوز (ی كەوسەر) م)) ئەنەس ووتی بەڵام ئارامیان نەگرت.

٤٣٣٢- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غَنَائِمَ بَيْنَ قُرَيْشٍ، فَغَضِبَتِ الأَنْصَارُ، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالدُّنْيَا، وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ ". قَالُوا: بَلَى. قَالَ: "لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا أَوْ شِعْبًا لَسَلَكْتُ وَادِيَ الأَنْصَارِ أَوْ شِعْبَهُمْ"[١].

٤٣٣٢- ئەنەس ﷺ وتی: ڕۆژی ئازادكردنی مەككە كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ دەستكەوتەكانی لە نێوان قوڕەیشەكاندا دابەش كرد، ئەنصارییەكان توڕە بوون، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێیان: ((ئایا ئێوە ڕازی نابن كەخەڵكی دونیا ببەنەوە، ئێوەش پێغەمبەری خوا ﷺ ببنەوە؟))وتیان: بەڵێ ڕازین، فەرمووی: ((ئەگەر خەڵكی بە شیوێك یان دۆڵێكدا بڕۆن بێگومان من بە شیوی ئەنصاریەكان یان دۆڵەكەیاندا دڕۆم)).

٤٣٣٣- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أَزْهَرُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، أَنْبَأَنَا هِشَامُ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ حُنَيْنٍ الْتَقَى هَوَازِنُ وَمَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَشَرَةُ آلاَفٍ وَالطُّلَقَاءُ، فَأَدْبَرُوا، قَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ". قَالُوا لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ، لَبَّيْكَ نَحْنُ بَيْنَ يَدَيْكَ. فَنَزَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: "أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ". فَانْهَزَمَ الْمُشْرِكُونَ، فَأَعْطَى الطُّلَقَاءَ وَالْمُهَاجِرِينَ وَلَمْ يُعْطِ الأَنْصَارَ شَيْئًا، فَقَالُوا، فَدَعَاهُمْ فَأَدْخَلَهُمْ فِي قُبَّةٍ فَقَالَ: "أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالشَّاةِ وَالْبَعِيرِ، وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ ". فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَسَلَكَتِ الأَنْصَارُ شِعْبًا لاَخْتَرْتُ شِعْبَ الأَنْصَارِ"[٢].

٤٣٣٣- ئەنەس ﷺ وتی:كاتێ (غەزای) حونەین بوو (پێغەمبەر ﷺ و) هەوازین بەیەك گەیشتن و (جەنگان) دە هەزار (چەكدار) و ئازادكراوەكان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بوون هەڵهاتن ورایان كرد (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((ئەی

---

(١) بڕوانە: ٣١٤٦.

(٢) بڕوانە: ٣١٤٦.

كۆمەڵی ئەنصارییەكان))وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خزمەتاین وجار لەدوای جار دڵخۆشت دەكەین ئێمە گوێڕایەڵین لە خزمەتداین. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ (لە ئێسترەكەی) دابەزی و فەرمووی: ((من بەندەی خوا و پێغەمبەری ئەوم))ئەنجا بتپەرستەكان شكان و هەڵهاتن جا پێغەمبەر ﷺ (لە دەستكەوتەكان) بەشی ئازادكراوانی مەككەو كۆچەرانی دا بەڵام هیچی نەدا بەئەنصارییەكان بۆیە ئەوانیش (ئەنصارییەكان) گلەییان كرد پێغەمبەریش ﷺ بانگی كردن و بردنیە ناو چادرێكی گومەزەوە و فەرمووی (پێیان): ((ئایا ئێوە ڕازی نابن كەخەڵكی مەڕو وشتر ببەنەوە ئێوەش پێغەمبەر ببنەوە))ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر خەڵكی بە شیوێك بڕۆن ئەنصاریش بە دۆڵێكدا بڕۆن من دۆڵەكەی ئەنصار هەڵدەبژێرم)).

٤٣٣٤- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ،عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: جَمَعَ النَّبِيُّ ﷺ نَاسًا مِنَ الأَنْصَارِ فَقَالَ: "إِنَّ قُرَيْشًا حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ وَمُصِيبَةٍ، وَإِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أَجْبُرَهُمْ وَأَتَأَلَّفَهُمْ، أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ بِالدُّنْيَا، وَتَرْجِعُونَ بِرَسُولِ اللهِ ﷺ إِلَى بُيُوتِكُمْ؟ ". قَالُوا بَلَى. قَالَ: "لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَسَلَكَتِ الأَنْصَارُ شِعْبًا لَسَلَكْتُ وَادِيَ الأَنْصَارِ أَوْ شِعْبَ الأَنْصَارِ"[1].

٤٣٣٤- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ كەسانێكی ئەنصاری كۆ كردەوەو فەرمووی: ((قوڕەیشەكان تازە لە نەفامی براون و لێقەومانیشیان[2] زۆری بەسەردا نەچووە بێگومان من ویستوومە بۆیان سارێژكەم ودڵیان ڕاكێشم (بۆلای ئیسلام) ئایا ئێوە ڕازی نابن كە خەڵكی دونیا لەگەڵ خۆیان ببنەوەو ئێوەش پێغەمبەری خوا ﷺ ببنەوە بۆماڵەكانتان ؟))وتیان: بەڵێ ڕازین

(١) بروانە: ٣١٤٦.

(٢) لە كوژرانی كەس و كار و داگیر كردنی شارەكەیان.

فەرمووی: ((ئەگەر خەڵكی بە شیوێكدا بڕۆن ئەنصاریەكانیش بە دۆڵێكدا بڕۆن بە دڵنیاییەوە من بە دۆڵەكە یان شیوەكەی ئەنصاردا دەڕۆم)).

٤٣٣٥- حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ قِسْمَةَ حُنَيْنٍ، قَالَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ: مَا أَرَادَ بِهَا وَجْهَ اللَّهِ. فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ: "رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَى مُوسَى، لَقَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ"[١].

٤٣٣٥-عەبدوڵڵا (ی كوڕی مەسعوود) ﷺ كاتێ پێغەمبەر ﷺ دەستكەوتەكانی حونەینی دابەش دەكرد، پیاوێكی ئەنصاری وتی: ئەم دابەش كردنە ڕەزامەندی خوای تیا مەبەست نەبووە (عەبدوڵڵا وتی:) منیش هاتمە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ هەواڵەكەم بۆ گێڕایەوە وپێم ڕاگەیاند، ئەویش ڕەنگی ڕوخساری تێكچوو لە پاشان فەرمووی: ((ڕەحمەتی خوا لە مووسا بێت بێگومان بەشتی لەمە زۆرتر ئازار درا بەڵام ئارامی گرت)).

٤٣٣٦- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ آثَرَ النَّبِيُّ ﷺ نَاسًا، أَعْطَى الأَقْرَعَ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ، وَأَعْطَى عُيَيْنَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَعْطَى نَاسًا، فَقَالَ رَجُلٌ: مَا أُرِيدَ بِهَذِهِ الْقِسْمَةِ وَجْهُ اللَّهِ. فَقُلْتُ: لأُخْبِرَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى. قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ"[٢].

٤٣٣٦- ئەبو وائیل لە عەبدوڵڵاوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەكاتی ڕۆژی (غەزای) حونەیندا پێدانی دەستكەوتی تایبەت كرد بەكەسانێكەوە: سەد وشتری دا بە ئەقرع و هاوشێوەی ئەوەشی دا بە عویەینە بەشی كەسانێكی (تر بەم شیوە) دا، جا پیاوێ وتی: ئەم دابەش كردنە مەبەست پێی ڕەزامەندی خوا نەبوو

(١) بڕوانە: ٣١٥٠.
(٢) بڕوانە: ٣١٥٠.

(عەبدوڵڵا دەڵێ) منیش وتم: سوێند بەخوا ئەم هەواڵە دەگەیەنمە پێغەمبەر ﷺ ئەویش فەرمووی: ((ڕەحمەتی خوا لە مووسا بێت بێگومان بە لەمە زۆرتر ئازار درا بەڵام ئارامی گرت)).

٤٣٣٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ أَقْبَلَتْ هَوَازِنُ وَغَطَفَانُ وَغَيْرُهُمْ بِنَعَمِهِمْ وَذَرَارِيِّهِمْ، وَمَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَشَرَةُ آلَافٍ وَمِنَ الطُّلَقَاءِ، فَأَدْبَرُوا عَنْهُ حَتَّى بَقِيَ وَحْدَهُ، فَنَادَى يَوْمَئِذٍ نِدَاءَيْنِ لَمْ يَخْلِطْ بَيْنَهُمَا، الْتَفَتَ عَنْ يَمِينِهِ، فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ". قَالُوا: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَبْشِرْ نَحْنُ مَعَكَ. ثُمَّ الْتَفَتَ عَنْ يَسَارِهِ، فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ". قَالُوا: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَبْشِرْ نَحْنُ مَعَكَ. وَهْوَ عَلَى بَغْلَةٍ بَيْضَاءَ، فَنَزَلَ فَقَالَ: "أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ".فَانْهَزَمَ الْمُشْرِكُونَ، فَأَصَابَ يَوْمَئِذٍ غَنَائِمَ كَثِيرَةً، فَقَسَمَ فِي الْمُهَاجِرِينَ وَالطُّلَقَاءِ وَلَمْ يُعْطِ الأَنْصَارَ شَيْئًا، فَقَالَتِ الأَنْصَارُ: إِذَا كَانَتْ شَدِيدَةٌ فَنَحْنُ نُدْعَى، وَيُعْطَى الْغَنِيمَةَ غَيْرُنَا. فَبَلَغَهُ ذَلِكَ، فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ، فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ مَا حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ؟ ". فَسَكَتُوا فَقَالَ: "يَا مَعْشَرَ الأَنْصَارِ، أَلاَ تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالدُّنْيَا، وَتَذْهَبُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَحُوزُونَهُ إِلَى بُيُوتِكُمْ؟ ". قَالُوا: بَلَى. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا، وَسَلَكَتِ الأَنْصَارُ شِعْبًا لأَخَذْتُ شِعْبَ الأَنْصَارِ". فَقَالَ هِشَامٌ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، وَأَنْتَ شَاهِدٌ ذَاكَ؟ قَالَ: وَأَيْنَ أَغِيبُ عَنْه؟![1].

٤٣٣٧- ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ وتی: کاتێ (غەزای) حونەین بوو، هەوازین و غەتەفان خەڵکانی جگە لەوانیش بە خۆیان و ئاژەڵ و ماڵات و ژن و منداڵیانەوە هاتن (بۆ جەنگ) پێغەمبەریش ﷺ دە هەزار (چەکدار و) ئازاد کراوان (ی مەککەی) لەگەڵدا بوو، هەڵهاتن و پشتیان هەڵکرد لە پێغەمبەرو ﷺ

---

(١) بروانە: ٣١٤٦.

بەجێیان هێشت تا بەتەنها مایەوە، جا لەو ڕۆژەدا دوو بانگی كرد كە تیكەڵی نەكردن لەگەڵ یەكتری، لایكردەوە بە لای ڕاستیدا و فەرمووی: ((ئەی كۆمەڵی ئەنصارییەكان))وتیان: لە خزمەتداین ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ مژدەت لێ بێت ئێمە لە خزمەتداین، لە پاشان لایكردەوە بەلای چەپیدا و فەرمووی: ((ئەی كۆمەڵی ئەنصارییەكان)) ووتیان گوێڕایەڵتین ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ موژدەت لێ بێ ئێمە لەگەڵتداین پێغەمبەر ﷺ بە سوار ئێسترێكی سپیەوە بوو ئەنجا دابەزی فەرمووی: ((بێگومان من بەندەی خوا و پێغەمبەری ئەوم)) ئەنجا بتپەرستان شكان وهەڵهاتن، بۆیە لەو ڕۆژەدا پێغەمبەر ﷺ دەستكەوتی زۆری دەست كەوت، جا لە نێوان كۆچەران و ئازادكراوانی مەككەدا دابەشی كرد هیچی نەدا بە ئەنصارییەكان، بۆیە ئەنصارییەكانیش وتیان: ئەگەر سەختی و ناڕەحەتی بێت[1] ئەوا ئێمەی بۆ بانگ دەكرێ بەڵام دەستكەوت بەغەیری ئێمە دەدرێت ؟ ئەو وتەیە گەشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ بۆیە لە چادرێك وەك گومەزدا كۆی كردنەوە و فەرمووی: ((ئەی خەڵكی ئەنصار ئایا ئێوە ڕازی نابن كە خەڵك دونیا ببەنەوە، ئێوەش پێغەمبەری خوا ﷺ ببەنەوە بۆ ناو ماڵەكانتان ؟))وتیان: بەڵێ ڕازین، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر خەڵكی بە شیوێكدا بڕۆن ئەنصاریش بە دۆڵێكدا بڕۆن بێگومان من بە دۆڵەكەی ئەنصاردا دڕۆم)).

هیشام وتی: ئەی ئەبوحەمزە تۆ خۆت ئامادە بویت ئەومت بینی ؟ ووتی جا من لە كوێدا لەگەڵی نەبووم.

---

(١) واتە: بۆ جەنگ و ناڕەحەتی بانگ دەكرێین.

٥٩ - بابُ السَّرِيَّةِ الَّتِي قِبَلَ نَجْدٍ

٤٣٣٨- حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً قِبَلَ نَجْدٍ، فَكُنْتُ فِيهَا، فَبَلَغَتْ سِهَامُنَا اثْنَيْ عَشَرَ بَعِيرًا، وَنُفِّلْنَا بَعِيرًا بَعِيرًا، فَرَجَعْنَا بِثَلاَثَةَ عَشَرَ بَعِيرًا[١].

٥٩- باسى ئەو بەشە لەشكرەى (پێغەمبەر ﷺ ناردى) ڕوو بە نەجد

٤٣٣٨- ئیبنو عومەر ﷺ وتى: پێغەمبەر ﷺ دەستەيەكى سوپاى ڕوو بەنەجد نارد منيشى تيا بووم (دەستكەوتى زۆرمان گرت) بۆيە پشكى هەر يەكەمان گەيشتە دوانزە وشتر وشترێكى زيادەشمان پێ درا، ئەنجا يەكى بە سيازدە وشترەوە گەڕاينەوە (كەبەرمان كەوتبوو).

٦٠ - باب بَعْثِ النَّبِيِّ ﷺ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَذِيمَةَ

٤٣٣٩- حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، وَحَدَّثَنِي نُعَيْمٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَذِيمَةَ، فَدَعَاهُمْ إِلَى الإِسْلاَمِ، فَلَمْ يُحْسِنُوا أَنْ يَقُولُوا أَسْلَمْنَا. فَجَعَلُوا يَقُولُونَ صَبَأْنَا، صَبَأْنَا. فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ مِنْهُمْ وَيَأْسِرُ، وَدَفَعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنَّا أَسِيرَهُ، حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمٌ أَمَرَ خَالِدٌ أَنْ يَقْتُلَ كُلُّ رَجُلٍ مِنَّا أَسِيرَهُ؛ فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لاَ أَقْتُلُ أَسِيرِي، وَلاَ يَقْتُلُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِي أَسِيرَهُ، حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَكَرْنَاهُ، فَرَفَعَ النَّبِيُّ ﷺ يَدَهُ فَقَالَ: "اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ". مَرَّتَيْنِ[٢].

---

(١) بڕوانە: ٣١٣٤.

(٢) بڕوانە: ٧١٨٩.

٦٠- باسی ناردنی خالیدی كوڕی وەلید ﷺ لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ سەر بەنی جەزیمە

٤٣٣٩- سالیم لە عەبدوڵڵای كوڕی عومەری ﷺ باوكیەوە دەگێڕێتەوە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ خالیدی كوڕی وەلید ﷺ نارد بۆ سەر بەنی جەزیمە وبانگی كردن بۆ (هاتنە ناو) ئیسلامەوە، بەڵام نەیانزانی بە ڕێك وپێكی بڵێن مسوڵمان بووین، بەڵكو دەستیان كرد بە ووتنی: لە ئایین دەرچووین (بۆناو ئیسلام) لەئایین دەرچووین (بۆ ناو ئیسلام) بۆیە خالیدیش دەستی كرد بەكوشتن لێیان و دیل كردنیان، هەروەها بۆ هەر یەكێكیان دیلێكی دایە دەستی هەتا ڕۆژێكیان خالید فەرمانی كرد كە هەركەسێكیان دیلەكەی خۆی بكوژێت (عەبدوڵڵا دەڵێ) منیش وتم: وەڵڵاهی من دیلەكەی خۆم ناكوژم وە هیچ كام لە هاوەڵكانیشم دیلەكەی ناكوژێت هەتا هاتینەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ وباسەكەمان بۆگێڕایەوە ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەردوو دەستی بەرز كردەوە و دووجار فەرمووی: ((خوایە بەڕاستی من بەریبوونی خۆم لای تۆ دەردەبڕم لەوەی خالید كردویەتی)).

٦١- باب سَرِيَّةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ وَعَلْقَمَةَ بْنِ مُجَزِّزٍ الْمُدْلِجِيِّ

وَيُقَالُ: إِنَّهَا سَرِيَّةُ الأَنْصَارِ.

٤٣٤٠- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً فَاسْتَعْمَلَ رَجُلاً مِنَ الأَنْصَارِ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُطِيعُوهُ، فَغَضِبَ فَقَالَ: أَلَيْسَ أَمَرَكُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُطِيعُونِي؟ قَالُوا: بَلَى. قَالَ فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا. فَجَمَعُوا، فَقَالَ: أَوْقِدُوا نَارًا. فَأَوْقَدُوهَا، فَقَالَ: ادْخُلُوهَا. فَهَمُّوا، وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يُمْسِكُ بَعْضًا، وَيَقُولُونَ: فَرَرْنَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مِنَ النَّارِ. فَمَا زَالُوا حَتَّى خَمَدَتِ النَّارُ، فَسَكَنَ غَضَبُهُ، فَبَلَغَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: "لَوْ دَخَلُوهَا مَا خَرَجُوا مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ"[1].

---

(١) بروانه: ٧١٤٥، ٧٢٥٧.

٦١- باسی دەستەی عەبدوڵڵای كوڕی خوزافەی سەهمی و عەلقەمەی كوڕی موجەززیزی مودلیجی

بەو دەستەیە دەوترا دەستە ئەنصارییەكان.

٤٣٤٠- عەلی ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ دەستەیەكی نارد و پیاوێكی ئەنصاری كردە سەركردەیان و فەرمانی پێ كردن كە گوێڕایەڵی بن، جا (سەركردەكە) توڕە بو[1]، ئەویش وتی: ئایا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێ نەكردن كە گوێڕایەڵم بن ؟ وتیان: بەڵێ وایە، وتی: دەی هەندی دارم بۆكۆبكەنەوە، ئەوانیش كۆیان كردەوە ئەنجا وتی: ئاگری پێوەنێن، ئەوانیش ئاگریان پێوە نا، جا وتی: بچنە ناویەوە، ویستیان (بچنە ناو ئاگرەكەوە) هەندێكیان هەندێكیانیان گرت (نەیان هێشت بچنە ناوی) وتیان: ئێمە لە ئاگر ڕامان كردووە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ئیتر هەر بەم جۆرە (لەیەكتری ڕێگر) یان دەكرد تا ئاگرەكە كوژایەوە، ئەوسا توڕەییەكەی ئەو (عەبدوڵلا)ـش دامردەوە جا ئەو هەواڵە گەشت بە پێغەمبەر ﷺ و فەرمووی: ((ئەگەر بڕۆشتنایەتە نایوی تا ڕۆژی دوای لێی نەدەهاتنە دەرەوە، گوێڕایەڵی لە كاری چاكەدایە)).

٦٢ - بابُ بَعْثِ أَبِي مُوسَى وَمُعَاذٍ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ

٤٣٤١- ٤٣٤٢- حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَا مُوسَى وَمُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ إِلَى الْيَمَنِ، قَالَ: وَبَعَثَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى مِخْلاَفٍ، قَالَ: وَالْيَمَنُ مِخْلاَفَانِ، ثُمَّ قَالَ: "يَسِّرَا وَلاَ تُعَسِّرَا، وَبَشِّرَا وَلاَ تُنَفِّرَا". فَانْطَلَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى عَمَلِهِ، وَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا سَارَ فِي أَرْضِهِ كَانَ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ

---

(١) یان توڕەیان كرد

أَحْدَثَ بِهِ عَهْدًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَسَارَ مُعَاذٌ فِي أَرْضِهِ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَبِي مُوسَى، فَجَاءَ يَسِيرُ عَلَى بَغْلَتِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ، وَإِذَا هُوَ جَالِسٌ، وَقَدِ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ، وَإِذَا رَجُلٌ عِنْدَهُ قَدْ جُمِعَتْ يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، فَقَالَ لَهُ مُعَاذٌ: يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ، أَيَّمَ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا رَجُلٌ كَفَرَ بَعْدَ إِسْلاَمِهِ. قَالَ: لاَ أَنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ. قَالَ: إِنَّمَا جِيءَ بِهِ لِذَلِكَ فَانْزِلْ. قَالَ: مَا أَنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ. فَأَمَرَ بِهِ فَقُتِلَ، ثُمَّ نَزَلَ فَقَالَ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: أَتَفَوَّقُهُ تَفَوُّقًا. قَالَ: فَكَيْفَ تَقْرَأُ أَنْتَ يَا مُعَاذُ؟ قَالَ: أَنَامُ أَوَّلَ اللَّيْلِ، فَأَقُومُ وَقَدْ قَضَيْتُ جُزْئِي مِنَ النَّوْمِ، فَأَقْرَأُ مَا كَتَبَ اللَّهُ لِي، فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي[1].

٦٢-باسی ناردنی ئەبو مووسا و موعاز ﷺ پێش حەجی ماڵئاوایی بۆ یەمەن

٤٣٤١- ٤٣٤٢- ئەبو بوردە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو مووسا وموعازی كوڕی جەبەلی (ڕەزای خوایان لێ بێ) نارد بۆیەمەن (ئەبو بوردە) دەڵێ: هەر یەك لەو دوانیە نارد بۆ هەرێمێك - دەڵێ: یەمەن دوو هەرێمە - لە پاشان فەرمووی: ((هەردووكتان ئاسانكاری بكەن و شت قورس مەكەن، موژدە دەربن خەڵك دوور مەخەنەوە)) ئینجا هەر یەكەیان ڕۆشت بۆ كارەكەی خۆی، وە هەركام لەو دووانە كە بڕۆشتایە بە قەڵەمڕەوەكەی خۆیدا و نزیك بوایە لە هاوڕێكەیەوە سەردانی دەركرد وسەلامی لێ دەكرد، جاموعاز بە قەڵەمڕەوەكیە خۆیدا لە نیزیك ئەبو مووسای هاوڕێیەوە ڕۆشت، جا هات و بەسوار ئێسترەكەیەوە دەڕۆشت هەتا گەشتە لای (ئەبو مووسا) لەوكاتەدا ئەبو مووسای بینی دانیشتووە و كەسانێكی لە دەور كۆ بۆتەوە و پیاوێكی لایە هەردوو كەلەبچەدەستی براوە بۆ لای ملی، موعاز بە ئەبو مووسای وت: ئەی عەبدوڵلای كوڕی قەیس ئەم كابرا چی یە ؟ وتی: ئەمە پیاوێكە دوای مسوڵمان بوونی كافر

---

(١) بروانە: ٢٦٦١، ٤٣٤٥.

بۆتەوە (هەڵگەڕاوەتەوە) موعاز وتی: دانابەزم تا نەكوژرێ ئەبو مووسا وتی: بێگومان هەر بۆ ئەوە هێنراوە كەواتە دابەزە، وتی: دانابەزم هەتا نەكوژرێ ئەنجا ئەبو مووسا فەرمانی كردو كوژرا، لە پاشان موعاز دابەزی، ئەنجا (موعاز) وتی: ئەی عەبدوڵلا تۆ چۆن قورئان دەخوێنیت ؟ وتی: بەرو دوا هەرجارێ بە پێی توانا دەیخوێنم (لە شەوو ڕۆژدا) وتی: ئەی تۆ (موعاز) چۆن دەیخوێنی ؟ (موعاز) وتی: سەرەتا شەو دەخەوم ئەنجا هەڵدەسم بێگومان بەشی خۆم لە خەو تەواو كردووە، ئەنجا ئەوەندە خوا بۆی نوسیبم قورئان دەخوێنم جا چاوەڕوانی پاداشت دەكەم بەخەوتنەكەم هەرچۆنێك چاوەڕوانی پاداشت دەكەم بە شەو نوێژ و قورئان خوێندنەكەم.

٤٣٤٣- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ، فَسَأَلَهُ عَنْ أَشْرِبَةٍ تُصْنَعُ بِهَا، فَقَالَ: "وَمَا هِيَ؟ ". قَالَ الْبِتْعُ وَالْمِزْرُ -فَقُلْتُ لأَبِي بُرْدَةَ: مَا الْبِتْعُ؟ قَالَ: نَبِيذُ الْعَسَلِ، وَالْمِزْرُ: نَبِيذُ الشَّعِيرِ- فَقَالَ: "كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ". رَوَاهُ جَرِيرٌ وَعَبْدُ الْوَاحِدِ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ"[1].

٤٣٤٣- سەعیدی كوڕی ئەبو بوردە گێڕایەوەلە باوكیەوە ئەویش لە ئەبو مووسای ئەشعەریەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ ناردی بۆ یەمەن، جا ئەبو مووسا دەربارەی چەند خواردنەوەیەك پرسیاری لێ كرد كەلە یەمەن دروست دەكرێت، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەوخواردنەوانە كامەنەن ؟)) وتی: (ناویان) بیتع و میزرە (سەعید دەڵێ) بە ئەبو بوردەم وت: بیتع چی یە ؟ وتی: شەرابی هەنگوینەو میزریش شەرابی جۆیە، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((هەموو سەرخۆشكەرێك حەرامە)).

(١) بڕوانە: ٢٢٦١.

(ئەم فەرموودە) جەریر وعەبدولواحید لە شەیبانی یەوە گێڕاویانەتەوە ئەویش لە ئەبو بوردەوە گێڕاویەتیەوە.

٤٣٤٤- ٤٣٤٥- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ جَدَّهُ أَبَا مُوسَى، وَمُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ: "يَسِّرَا وَلاَ تُعَسِّرَا، وَبَشِّرَا وَلاَ تُنَفِّرَا، وَتَطَاوَعَا". فَقَالَ أَبُو مُوسَى: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّ أَرْضَنَا بِهَا شَرَابٌ مِنَ الشَّعِيرِ الْمِزْرُ، وَشَرَابٌ مِنَ الْعَسَلِ الْبِتْعُ. فَقَالَ: "كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ". فَانْطَلَقَا، فَقَالَ مُعَاذٌ لأَبِي مُوسَى: كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ قَالَ: قَائِمًا وَقَاعِدًا وَعَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَتَفَوَّقُهُ تَفَوُّقًا. قَالَ: أَمَّا أَنَا فَأَنَامُ وَأَقُومُ، فَأَحْتَسِبُ نَوْمَتِي كَمَا أَحْتَسِبُ قَوْمَتِي. وَضَرَبَ فُسْطَاطًا، فَجَعَلاَ يَتَزَاوَرَانِ، فَزَارَ مُعَاذٌ أَبَا مُوسَى، فَإِذَا رَجُلٌ مُوثَقٌ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَى: يَهُودِيٌّ أَسْلَمَ ثُمَّ ارْتَدَّ. فَقَالَ مُعَاذٌ لأَضْرِبَنَّ عُنُقَهُ. تَابَعَهُ الْعَقَدِيُّ وَوَهْبٌ عَنْ شُعْبَةَ.

وَقَالَ وَكِيعٌ وَالنَّضْرُ وَأَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.
رَوَاهُ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ[1].

٤٣٤٤-٤٣٤٥- سەعیدی كوڕی ئەبو بوردە لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ باپیرەی كە ئەبو مووسایە لەگەڵ موعازدا ﷺ دەنێرێت بۆ یەمەن فەرمووی (پێیان) ((ئاسانكاری بكەن و شت قورس مەكەن، موژدەدەربن خەڵك دوور مەخەنەوە گوێڕایەڵی یەكتری بن (و جیاواز مەبن)) جا ئەبو مووسا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕاستی لەو ولاتەی ئێمەدا خواردنەوەیەكی لە جۆ دروستكراوی تیایە: كە ناوی میزرە وە خواردنەوەیكی لە هەنگوین دروستكراوی تیایە كە ناوی بیتعە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((هەموو سەرخۆشكەرێك حەرامە))جاهەردووكیان ڕۆشتن، ئەنجا موعاز بەئەبو مووسای وت: تۆ چۆن

---

(١) بڕوانە: ٢٢٦١، ٤٣٤٢.

قورئان دەخوێنیت؟ وتی: بە پێوە بە دانیشتانەوە بە سواری وڵاخەکەمەوە بەش لە دوای بەش بە شەو و ڕۆژدا دەیخوێنم، موعاز وتی: بەڵام من دەخەوم هەڵیشدەسم (بۆ شەو نوێژ و قورئان خوێندن) جا بە خەوەکەم چاوەڕوانی پاداشتم هەرچۆنێ بە شەونوێژ و قورئان خوێندنەکەم لە شەودا چاوەڕوانی پاداشتم، دەوارێکی لە موو دروستکراوی هەڵدابوو، جا هەردووکیان سەردانی یەکتریان دەکرد، ئەنجا موعاز سەردانی ئەبو مووسای کرد و پیاوێکی کۆت و زنجیرکراوی بینی وتی: ئەمە چی یە ؟ وتی: جولەکەیە مسوڵمان بووە پاشان پاشگەز بۆتەوە لە ئیسلام، موعاز وتی: سوێند بە خوا دەدەم لە گەردنی

عەقەدی و وەهب لە شوعبەوە بە گێڕایانەوەو پاڵپشتی گێڕانەوەکەی موسلیم دەکەن.

وەکیع و نەزر و ئەبو داوود ئەم فەرموودەیان گێڕاوەتەوە لە شوعبەوە ئەویش لە سەعیدەوە لە باوکیەوە لە باپیریەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

هەروەها جەریری کوڕی عەبدولحەمید گێڕاویەتیەوە لە شەیبانیەوە لە ئەبو بوردەوە.

٤٣٤٦- حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ عَائِذٍ، حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبُو مُوسَى الأَشْعَرِيُّ ﷺ قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَرْضِ قَوْمِي، فَجِئْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُنِيخٌ بِالأَبْطَحِ، فَقَالَ: "أَحَجَجْتَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: "كَيْفَ قُلْتَ؟ ". قَالَ: قُلْتُ لَبَّيْكَ إِهْلاَلاً كَإِهْلاَلِكَ. قَالَ: "فَهَلْ سُقْتَ مَعَكَ هَدْيًا؟ ". قُلْتُ: لَمْ أَسُقْ. قَالَ: "فَطُفْ بِالْبَيْتِ وَاسْعَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حِلَّ". فَفَعَلْتُ، حَتَّى مَشَطَتْ لِي امْرَأَةٌ مِنْ نِسَاءِ بَنِي قَيْسٍ، وَمَكُثْنَا بِذَلِكَ حَتَّى اسْتُخْلِفَ عُمَرُ[1].

(١) بروانە: ١٥٥٩.

٤٣٤٦- ئەبو مووسای ئەشعەری ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ناردمی بۆ وڵاتی هۆزەکەی خۆم (کەیەمەنە) ئەنجا کاتێ هاتم (بۆ مەککە) پێغەمبەری خوا ﷺ لە ئەبتەح لایدا بوو (دانیشتبوو) فەرمووی: ((ئەی عەبدوڵڵای کوڕی قەیس ئیحرامی حەجت دابەستووە؟)) وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((چۆنت وت؟)) دەڵێ: وتم: ئیحرامم دابەست وەك ئیحرام دابەستنی تۆ فەرمووی: ((ئەی ئایا ئاژەڵی دیاریت لەگەڵ خۆت هێناو؟)) وتم: نەم هێناوە، فەرمووی: ((کەواتە تەواف بەیت بکە و هاتوچۆی نێوان صەفا و مەڕوە بکە لە پاشان ئیحرامەکەت بشکێنە)) منیش وام کرد هەتا ئافرەتێك لە ئافرەتانی بەنی قەیس سەرمی بۆ داهێنام، جا بەو شێوە لەسەر ئەو شێوازەماینەوە هەتا عومەر ﷺ بویە خەلیفە (ڕازی نەبوو وتی: قورئان و سوننە هیچیان وا ناڵێن[1]).

٤٣٤٧- حَدَّثَنِي حِبَّانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَيْفِيٍّ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ -مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: "إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ، فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ طَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ، فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ، وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ"[2].

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: طَوَّعَتْ: طَاعَتْ وَأَطَاعَتْ لُغَةٌ، طِعْتُ وَطُعْتُ وَأَطَعْتُ.

---

(١) سەیری فەرموودەی (١٧٩٥) بوخاری بکە.

(٢) بروانە: ١٣٩٥.

٤٣٤٧- ئیبنو عەبباس ﵄ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ كاتێ موعازی كوڕی جەبەلی ﵁ نارد بۆ یەمەن پێی فەرمووی: ((بێگومان تۆ دەڕۆیت بۆ ناو گەلێك كە نامەدارن جا كە ڕۆشتیت بۆناویان بانگیان بكە بۆ ئەوەی كە شایەتی بدەن كە هیچ پەرستراوێكی ڕاست نیە جگە لە خوا، وە (شایەتی بدەن) كە بێگومان موحەممەد پێغەمبەری خوایە، ئەوسا ئەگەر ئەوان ئەوەیان بە گوێ كردی، ئەنجا هەواڵیان بدەرێ كە بەراستی خوا لە هەموو شەو و ڕۆژێكدا پێنج نوێژی لەسەر فەرز كردوون، ئەوسا ئەگەر ئەوەشیان بە گوێ كردی ئەنجا پێیان بڵێ بێگومان بە دڵنیاییەوە خوا زەكاتی لەسەریان فەرز كردووە لە دەوڵەمەندەكانیان وەردەگیرێ و دەدرێتەوە بە هەژارەكانیان، جا ئەگەر ئەوەشیان بە گوێ كردی، جا ئاگاداربە خۆت بپارێزە لە (وەرگرتنی) ماڵە چاكەكانیان و وە خۆت لە دوعا ونزای ستەم لێكراو بپارێزە چونكە دڵنیابە لە نێوان ئەو كەسە و خودا پەردە نی یە)).

ئەبو عەبدوڵڵا (ئیمامی بوخاری) دەڵێ: (طَوَّعَتْ) **بەمانای** (طَاعَتْ) **دێ هەروەها** (أَطَاعَتْ) **خوێندنەوەی جیایە ئەگینا هەر بە مانای** (طَاعَتْ)**ی بێ هەمزەیەو جیاوازیان نی یە لە مانادا، هەروەها** (طِعْتُ) **تاكەی ژێری هەبێ** (طُعْتُ) **بۆری هەبێ وە** (أَطَعْتُ) **هەمزەیەك لە پێشیەوە زیاد كرا بێ هەرسێ شێوەكەی باس لە قسەكەرەكە دەكات (ئەمانەی بۆیە هێنا چونكە وشەی** (أطَاعوك) **لە فەرموودەكەدا هاتووە بە** (طَاعُوا لَكَ)**ش هاتووە).**

٤٣٤٨- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ أَنَّ مُعَاذًا ﵁ لَمَّا قَدِمَ الْيَمَنَ صَلَّى بِهِمِ الصُّبْحَ فَقَرَأَ: ﴿ وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ ﴾ النساء، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: لَقَدْ قَرَّتْ عَيْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ

زَادَ مُعَاذٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرٍو أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ، فَقَرَأَ مُعَاذٌ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ سُورَةَ النِّسَاءِ، فَلَمَّا قَالَ: ﴿وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾﴾ النساء، قَالَ رَجُلٌ خَلْفَهُ: قَرَّتْ عَيْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ.

٤٣٤٨- عەمری كوڕی مەیمون دەگێڕێتەوە دەڵێ: بێگومان كاتێ موعاز ﷺ هات بۆ یەمەن پێش نوێژی نوێژی بەیانی بۆكردن و ﴿وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾﴾ النساء**ی خوێند ئەنجا پیاوێك لە ناو خەڵكەكەدا (لە كاتی نوێژەكەیدا) وتی: سوێند بە خوا چاوی دایكی ئیبراهیم پێ گەش بووبەوە.**

لە گێڕانەوەی موعاز لە شوعبەوە لە حەبیبەوە لە سەعیدەوە لە عەمرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە ئەم زیادەی هەیە كە پێغەمبەر موعازی نارد بۆ یەمەن جا موعاز لە نوێژی بەیانیدا سوڕەتی نیسائی خوێند جا كاتێ وتی: ﴿وَٱتَّخَذَ ٱللَّهُ إِبْرَٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾﴾ النساء،

پیاوێك لە دوایەوە وتی: چاوی دایكی ئیبراهیم گەش بوویەوە (بەم ئایەتە).

٦٣ - بابٌ: بَعْثُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَخَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ إِلَى الْيَمَنِ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ

٤٣٤٩- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ إِسْحَاقَ، بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ إِلَى الْيَمَنِ، قَالَ ثُمَّ بَعَثَ عَلِيًّا بَعْدَ ذَلِكَ مَكَانَهُ، فَقَالَ: "مُرْ أَصْحَابَ خَالِدٍ، مَنْ شَاءَ مِنْهُمْ أَنْ يُعَقِّبَ مَعَكَ فَلْيُعَقِّبْ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُقْبِلْ". فَكُنْتُ فِيمَنْ عَقَّبَ مَعَهُ، قَالَ: فَغَنِمْتُ أَوَاقٍ ذَوَاتِ عَدَدٍ.

٦٣- باسێک: ناردنی عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب و خالیدی کوڕی وەلید ﷺ پێش حەجی ماڵئاوایی بۆ یەمەن

٤٣٤٩- بەرا ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خالیدی كوڕی وەلید دا ناردینی بۆ یەمەن بۆ (غەزا) دەڵێ: لە پاشان دوا ماوەیە عەلی ﷺ نارد لە شوێنی خالید فەرمووی بە عەلی: ((فەرمان بكە بە هاوڕێكانی خالید: هەركەسێكیان دەیەوێ لەگەڵ تۆ بگەڕێتەوە[1] (بۆیەمەن) با بگەڕێتەوە، هەركەسێكیشیان نایەوێ با بێتەوە، جا من لەو كەسانە بووم لەگەڵ عەلی گەڕامەوە (چوومەوە بۆیەمەن) دەڵێ: جا ئەندازەیەكی زۆر چەند ئۆقێ یەك بوو لە پارە و پول غەنیمەتم دست كەوت.

٤٣٥٠- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سُوَيْدِ بْنِ مَنْجُوفٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ عَلِيًّا إِلَى خَالِدٍ لِيَقْبِضَ الْخُمُسَ وَكُنْتُ أُبْغِضُ عَلِيًّا، وَقَدِ اغْتَسَلَ، فَقُلْتُ لِخَالِدٍ: أَلاَ تَرَى إِلَى هَذَا؟! فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: "يَا بُرَيْدَةُ أَتُبْغِضُ عَلِيًّا؟ ". فَقُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: "لاَ تُبْغِضْهُ، فَإِنَّ لَهُ فِي الْخُمُسِ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ".

٤٣٥٠- عەبدوڵلای كوڕی بورەیدە لە باوكیەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ عەلی نارد بۆلای خالید ﷺ (بۆ یەمەن) تا پێنج یەكی ئەو دەستكەوتە (ی گرتویانە) لێی وەربگرێ وە من (بورەیدە) ڕقم لە عەلی بوو كە خۆی شۆری[2] بۆیە بە خالیدم وت: ئایا سەیری ئەم كابرایە ناكەیت؟ جا كە هاتینەوە بۆ

---

(١) مەبەست لە (أَنْ يُعَقِّبَ) ئەوەیە هەندێ لەشكرێ لە غەزایەك بگەڕێتەوە بۆ جاری دووەم بۆ غەزا یان لەشكرێك دەنێردرێت بۆ شوێنێك بۆ ماوەیەك كە ماوەكەی تەواو كرد دەگەڕێتەوە لە شوێنیان لەشكری تر دەڕوات هەركەس ویستی لەوانەی لەشكری یەكەمدا بووە لەشكری دووەمدا دەگەڕێتەوە پێی دەڵێن: (تعقيبا) (فتح الباري: ٨٢/١٠).

(٢) دوا ئەوەی كەنیزەكێكی لە پێنج یەكەكە برد بۆیەیانی خۆی شۆری وجا وای زانی عەلی ئەوكەنیزەكەی دزیوە لە غەنیمەتەكە لەگەڵی جووت بووە.

خزمەتی پێغەمبەر ﷺ ئەو باسەم بۆ گێڕایەوە ئەویش فەرمووی: ((ئەی بورەیدە ڕقت لە عەلی یە؟)) منیش وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((ڕقت لێ نەبێ چونکە بێگومان ئەو لەو پێنج یەکە لەوەش زیاتری دەکەوێت)).

٤٣٥١- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ شُبْرُمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نُعْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: بَعَثَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ﷺ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْيَمَنِ بِذُهَيْبَةٍ فِي أَدِيمٍ مَقْرُوظٍ لَمْ تُحَصَّلْ مِنْ تُرَابِهَا، قَالَ: فَقَسَمَهَا بَيْنَ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ: بَيْنَ عُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ، وَأَقْرَعَ بْنِ حَابِسٍ وَزَيْدِ الْخَيْلِ، وَالرَّابِعُ إِمَّا عَلْقَمَةُ وَإِمَّا عَامِرُ بْنُ الطُّفَيْلِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: كُنَّا نَحْنُ أَحَقَّ بِهَذَا مِنْ هَؤُلاَءِ. قَالَ فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: "أَلاَ تَأْمَنُونِي وَأَنَا أَمِينُ مَنْ فِي السَّمَاءِ، يَأْتِينِي خَبَرُ السَّمَاءِ صَبَاحًا وَمَسَاءً؟! ". قَالَ: فَقَامَ رَجُلٌ غَائِرُ الْعَيْنَيْنِ، مُشْرِفُ الْوَجْنَتَيْنِ، نَاشِزُ الْجَبْهَةِ، كَثُّ اللِّحْيَةِ، مَحْلُوقُ الرَّأْسِ، مُشَمَّرُ الإِزَارِ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، اتَّقِ اللَّهَ. قَالَ: "وَيْلَكَ، أَوَلَسْتُ أَحَقَّ أَهْلِ الأَرْضِ أَنْ يَتَّقِيَ اللَّهَ؟! ". قَالَ: ثُمَّ وَلَّى الرَّجُلُ، قَالَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلاَ أَضْرِبُ عُنُقَهُ؟ قَالَ: "لاَ، لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ يُصَلِّي". فَقَالَ خَالِدٌ: وَكَمْ مِنْ مُصَلٍّ يَقُولُ بِلِسَانِهِ مَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "إِنِّي لَمْ أُومَرْ أَنْ أَنْقُبَ قُلُوبَ النَّاسِ، وَلاَ أَشُقَّ بُطُونَهُمْ". قَالَ: ثُمَّ نَظَرَ إِلَيْهِ وَهْوَ مُقَفٍّ فَقَالَ: "إِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا قَوْمٌ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ رَطْبًا، لاَ يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ". وَأَظُنُّهُ قَالَ: "لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ ثَمُودَ"[1].

٤٣٥١- ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەڵێ: عەلی ﷺ لە یەمەنەوە پارچەیەکی بچوك ئاڵتونی نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ کە لە پارچە چەرمێکدا بوو بە گەڵاسەلەم خۆش کرابوو کە پوخت نەکرابۆوە لە خۆڵی کانەکەی دەڵێ: جا پێغەمبەر ﷺ

(١) بروانه: ٣٣٤٤.

دابەشی كرد لە نێوان ئەم چوار كەسەدا: لە نێوان: عویەینەی كوڕی بەدر و ئەقرەعی كوڕی حابیس و زەیدی خەیل و چوارەمیشیان یان عەلقەمە بوو یان عامیری كوڕی توفەیل بوو، ئەنجا پیاوێ لە هاوەڵانی وتی: ئێمە شایستەتر بووین بەم (ماڵی تالانی یە) لە ئا ئەوانە دەڵێ: ئەم قسەیە گەیشتەوە بە پێغەمبەرو ﷺ فەرمووی: ((ئایا ئێوە متمانەم پێ ناكەن لە كاتێكدا من ئەمینداری ئەو خوایەم لە ئاسمانە بەیانی و ئێوارە هەواڵی (نیگای) ئاسمانم بۆ دێ ؟)) دەڵێ جا پیاوێكی چاو قوڵاچووی كوڵم ئەستوری ناوچاو قۆقزی ڕیش پڕی سەرتاشراوی چاك بە لاكراو وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە خوا بترسە، فەرمووی:((ماڵ وێران مەگەر من لە هەموو خەڵكی سەرزەوی لە پێشترنیم كە لەخوا بترسێ؟!)) لە پاشان پیاوەكە پشتی هەڵكردو ڕۆشت، خالیدی كوڕی وەلید ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئایا بدەم لە گەردنی؟ فەرمووی: ((نەخێر لەوانەیە كەسێ بێ نوێژ بكات)) جا خالید وتی: زۆر نوێژكەر هەیە بە زمانی شتێك دەڵێ ئەوە نی یە لە دڵیدا، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بێگومان من فەرمانم پێ نەكراوە دڵی خەڵك بپشكنم و یان ناوسكیان لەت بكەم)) دەڵێ لە پاشان پێغەمبەر ﷺ سەیری پیاوەكەی كرد كە پشتی هەڵكرد و ڕۆشت فەرمووی: ((بێگومان لە وەچە ونەوەی ئەم پیاوە كەسانێك پەیدا دەبن قورئانی خوا بە زمان پاراوی[١] دەخوێننەوە لە گەرویان تێناپەڕێ و ناچێتە خوارەوە لە ئایین (ی ئیسلام) دەردەچن وەك چۆن تیر لە نێچیر دەردەچێت)) وابزانم فەرمووی: ((سوێند بە خوا ئەگەر پێیان بگەشتمایە بێگومان وەك كوشتنی گەلی سەموود دەمكوشتن و لە ناوم دەبردن[٢])).

---

(١) لەبەر ئەوەی زۆر دەیخوێننەوە یان بە دەنگی خۆش دەیخوێننەوە

(٢) چونكە گەلی سەموود بە گشتی لە ناو بران.

٤٣٥٢- حَدَّثَنَا الْمَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ عَطَاءٌ: قَالَ جَابِرٌ: أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ عَلِيًّا أَنْ يُقِيمَ عَلَى إِحْرَامِهِ.

زَادَ مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ عَطَاءٌ: قَالَ جَابِرٌ: فَقَدِمَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ﷺ بِسِعَايَتِهِ، قَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: "بِمَ أَهْلَلْتَ يَا عَلِيُّ؟ ". قَالَ: بِمَا أَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ. قَالَ: "فَأَهْدِ وَامْكُثْ حَرَامًا كَمَا أَنْتَ". قَالَ وَأَهْدَى لَهُ عَلِيٌّ هَدْيًا[1].

٤٣٥٢- جابیر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد بە عەلی ﷺ لەسەر ئیحرام بمێنێت و بەردەوام بێت.

(بەم ڕێگەیە) موحەممەدی کوڕی بەکر ئەم زیادەی گێڕاوەتەوە لە ئیبنو جورەیجەوە گێڕاویەتیەوە وتی: عەتا وتی: جابیر ﷺ وتی: جا عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب ﷺ هات (لە یەمەنەوە) وەك فەرمان ڕەوای یەمەن پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: ئەی عەلی بە چی ئیحرامت دابەستووە؟)) وتی: بەو جۆرەی پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی دابەستووە (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((کەواتە ئاژەڵێك سەربڕە[2] لەئیحرامدا بمێنەرەوە وەکو خۆت (کە لە ئیحرامدای))). دەڵێ: وە عەلی چەند وشترێکی دیاری دا بە پێغەمبەر ﷺ.

٤٣٥٣-٤٣٥٤- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ،حَدَّثَنَا بَكْرٌ أَنَّهُ ذَكَرَ لِابْنِ عُمَرَ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ، فَقَالَ أَهَلَّ النَّبِيُّ ﷺ بِالْحَجِّ، وَأَهْلَلْنَا بِهِ مَعَهُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ قَالَ: "مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً". وَكَانَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ هَدْيٌ، فَقَدِمَ عَلَيْنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ مِنَ الْيَمَنِ حَاجًّا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "بِمَ أَهْلَلْتَ؟ فَإِنَّ مَعَنَا أَهْلَكَ". قَالَ: أَهْلَلْتُ بِمَا أَهَلَّ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ. قَالَ: "فَأَمْسِكْ، فَإِنَّ مَعَنَا هَدْيًا".

---

(١) بڕوانە: ١٥٥٧.

(٢) چونکە عەلی ﷺ بە (قارن) حەجی ئەنجام دەدا کە بریتی یە لە ئیحرام بەستن بە حەج و عومرە کە دەبێ ئاژەڵێك سەر ببڕێت وەك دیاری بۆ بەیت.

٤٣٥٣- ٤٣٥٤- بەكر دەڵێ ئەو بە ئیبنو عومەری ﷺ وت: كە ئەنەس ﷺ بۆی گێڕاونەتەوە كە پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی بە عومرە و حەج دابەست، جا وتی: پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی بە حەج دابەست ئێمەش لەگەڵیدا ئیحرامامان بە حەج دابەست، جا كە گەیشتینە مەككە فەرمووی: ((هەركەس ئاژەڵی دیاری پێ نی یە با ئیحرامەكەی بگۆڕێ بە عومرە)) وە پێغەمبەر ﷺ ئاژەڵی دیاری پێ بوو، عەلی كوڕی ئەبو تالیبیش لە یەمەنەوە هاتبوو بۆلامان بە حاجیەتی ئەنجا پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: ((بە چی ئیحرامت بەستووە؟ چونكە بێگومان هاوسەری تۆمان لەگەڵدایە)) (عەلی) وتی: ئیحرامم بەو جۆرە بەستووە كە پێغەمبەر ﷺ ئیحرامی پێ بەستووە فەرمووی: ((دەست بگرە (بە ئیحرامەكەتەوە) چونكە بێگومان ئێمە ئاژەڵی دیاریمان پێ یە)).

٦٤ – بابٌ: غَزْوَةُ ذِي الْخَلَصَةِ

٤٣٥٥- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، حَدَّثَنَا بَيَانٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ جَرِيرٍ قَالَ: كَانَ بَيْتٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُقَالُ لَهُ: ذُو الْخَلَصَةِ وَالْكَعْبَةُ الْيَمَانِيَةُ وَالْكَعْبَةُ الشَّأْمِيَّةُ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: "أَلاَ تُرِيحُنِي مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ؟ ". فَنَفَرْتُ فِي مِائَةٍ وَخَمْسِينَ رَاكِبًا، فَكَسَرْنَاهُ وَقَتَلْنَا مَنْ وَجَدْنَا عِنْدَهُ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ، فَدَعَا لَنَا وَلأَحْمَسَ[1].

٦٤- باسێك: غەزای زی لخەلەصە

٤٣٥٥- قەیس لە جەریرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لەسەردەمی نەفامیدا خانویەك هەبوو پێی دەوترا زولخەلەصەكەعبەی یەمانی و كەعبەی شامی یە[2]،

---

(١) بروانە: ٣٠٢٠.

(٢) لە باسی فەرموودەی (٣٨٢٣)دا باسمان كرد بۆچی ئەو ناوەی لێ نراوە.

جا پێغەمبەر ﷺ بە منی فەرموو: ((ئایا تۆ (بوتخانەی) زولخەلەصەم لەكۆڵ ناكەیتەوە ؟)) (جەریر دەڵێ) منیش بە سەد و پەنجا سوارەوە دەرچووم ڕۆشتم بۆی جا (زولخەلەصەمان) شكاند ئەو كەسانە لای بوون هەموویانمان كوشت، ئەوسا هاتمەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەكەم پێ ڕاگەیاند پێغەمبەریش ﷺ دوعای كرد بۆ ئێمە و بۆ هۆزی ئەحمەسیش.

٤٣٥٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ: قَالَ لِي جَرِيرٌ ﷺ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: "أَلاَ تُرِيحُنِى مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ؟ ". وَكَانَ بَيْتًا فِي خَثْعَمَ يُسَمَّى الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَةَ، فَانْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنْ أَحْمَسَ، وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ، وَكُنْتُ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ، فَضَرَبَ فِي صَدْرِي حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ أَصَابِعِهِ فِي صَدْرِي، وَقَالَ: "اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ، وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا". فَانْطَلَقَ إِلَيْهَا فَكَسَرَهَا وَحَرَّقَهَا، ثُمَّ بَعَثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ جَرِيرٍ وَالَّذِى بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا جِئْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا كَأَنَّهَا جَمَلٌ أَجْرَبُ. قَالَ: فَبَارَكَ فِي خَيْلِ أَحْمَسَ وَرِجَالِهَا خَمْسَ مَرَّاتٍ[١].

٤٣٥٦- قەیس دەڵێ: جەریر ﷺ پێی وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێم: ((ئەرێ (بوتخانەی) زولخەلەصەم لەكۆڵ ناكەیتەوەو دڵخۆشم ناكەیت؟)) ژولخەلەصە خانووی بوتێك بوو لەناو هۆزی خەسعەم دا پێی دەوترا كەعبەی یەمەن [٢]، جەریر دەڵێ: منیش بە سەد و پەنجا سوارەوە لە هۆزی ئەحمەس كە خاوەنی ئەسپی زۆر بوون دەرچووم و ڕۆشتم، وەمن خۆم نەدەگرت بەسەر ئەسپەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەستی كێشا بەسنگمدا (بەجۆرێك) هەتا شوێنی پەنجەكانم بەسنگمەوە بینی، فەرمووی: ((خوایە ڕاگیریكە (بەسوار وڵاخەكەیەوە) بیكە بە ڕێنیشاندراوێكی ڕێنیشاندەر)) ئەنجا جەریر دەرچوو

(١) بروانە: ٣٠٢٠.

(٢) یانی كەعبەی لای ڕاست یان لە وەڵاتی یەمەن بوو.

جا پێغەمبەر ﷺ بە منی فەرموو: ((ئایا تۆ (بوتخانەی) زولخەلەصەم لەكۆڵ ناكەیتەوە ؟)) (جەریر دەڵێ) منیش بە سەد و پەنجا سوارەوە دەرچووم ڕۆشتم بۆی جا (زولخەلەصەمان) شكاند ئەو كەسانە لای بوون هەموویانمان كوشت، ئەوسا هاتمەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەكەم پێ ڕاگەیاند پێغەمبەریش ﷺ دوعای كرد بۆ ئێمە و بۆ هۆزی ئەحمەسیش.

٤٣٥٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا قَيْسٌ قَالَ: قَالَ لِي جَرِيرٌ ﷺ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: "أَلاَ تُرِيحُنِى مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ؟ ". وَكَانَ بَيْتًا فِي خَثْعَمَ يُسَمَّى الْكَعْبَةَ الْيَمَانِيَةَ، فَانْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنْ أَحْمَسَ، وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ، وَكُنْتُ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ، فَضَرَبَ فِي صَدْرِي حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ أَصَابِعِهِ فِي صَدْرِي، وَقَالَ: "اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ، وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا". فَانْطَلَقَ إِلَيْهَا فَكَسَرَهَا وَحَرَّقَهَا، ثُمَّ بَعَثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ جَرِيرٍ وَالَّذِى بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا جِئْتُكَ حَتَّى تَرَكْتُهَا كَأَنَّهَا جَمَلٌ أَجْرَبُ. قَالَ: فَبَارَكَ فِي خَيْلِ أَحْمَسَ وَرِجَالِهَا خَمْسَ مَرَّاتٍ[١].

٤٣٥٦- قەیس دەڵێ: جەریر ﷺ پێی وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێم: ((ئەرێ (بوتخانەی) زولخەلەصەم لەكۆڵ ناكەیتەوەو دڵخۆشم ناكەیت؟)) ژولخەلەصە خانووی بوتێك بوو لەناو هۆزی خەسعەم دا پێی دەوترا كەعبەی یەمەن [٢]، جەریر دەڵێ: منیش بە سەد و پەنجا سوارەوە لە هۆزی ئەحمەس كە خاوەنی ئەسپی زۆر بوون دەرچووم و ڕۆشتم، وەمن خۆم نەدەگرت بەسەر ئەسپەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ دەستی كێشا بەسنگمدا (بەجۆرێك) هەتا شوێنی پەنجەكانم بەسنگمەوە بینی، فەرمووی: ((خوایە ڕاگیریكە (بەسوار وڵاخەكەیەوە) بیكە بە ڕێنیشاندراوێكی ڕێنیشاندەر)) ئەنجا جەریر دەرچوو

(١) بروانه: ٣٠٢٠.

(٢) یانی كەعبەی لای ڕاست یان لە وەڵاتی یەمەن بوو.

بەرەو ژولخەلەصە (و خانووەكەی ڕوخاند و) شكاندی و سوتاندی، پاشان كەسێكی ناردەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ (كە هەواڵەكەی پێبدات) نێراوەكەی جەریر وتی: (ئەی پێغەمبەر) سوێند بەو زاتەی تۆی بەڕاستی ڕەوانەكردووە نەهاتووم بۆ خزمەتی تۆ هەتا ئەو كاتەی كە بەجێم هێشت دەتووت وشتری ناو بۆشە یان وشتری گەڕی قەترانی پیاكراوە (ئەو كەسە) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پێنج جار دوعای فەڕ و بەرەكەتی بۆ ئەسپ و پیاوەكانی هۆزی ئەحمەس كرد.

٤٣٥٧- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ ﷺ: "أَلاَ تُرِيحُنِى مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ؟ ". فَقُلْتُ: بَلَى. فَانْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنْ أَحْمَسَ، وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ، وَكُنْتُ لاَ أَثْبُتُ عَلَى الْخَيْلِ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَضَرَبَ يَدَهُ عَلَى صَدْرِي، حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ يَدِهِ فِي صَدْرِي وَقَالَ: "اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا". قَالَ: فَمَا وَقَعْتُ عَنْ فَرَسٍ بَعْدُ. قَالَ وَكَانَ ذُو الْخَلَصَةِ بَيْتًا بِالْيَمَنِ لِخَثْعَمَ وَبَجِيلَةَ، فِيهِ نُصُبٌ تُعْبَدُ، يُقَالُ لَهُ: الْكَعْبَةُ. قَالَ: فَأَتَاهَا فَحَرَّقَهَا بِالنَّارِ وَكَسَرَهَا. قَالَ: وَلَمَّا قَدِمَ جَرِيرٌ الْيَمَنَ كَانَ بِهَا رَجُلٌ يَسْتَقْسِمُ بِالأَزْلاَمِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ رَسُولَ رَسُولِ اللهِ ﷺ هَا هُنَا فَإِنْ قَدَرَ عَلَيْكَ ضَرَبَ عُنُقَكَ. قَالَ: فَبَيْنَمَا هُوَ يَضْرِبُ بِهَا إِذْ وَقَفَ عَلَيْهِ جَرِيرٌ فَقَالَ: لَتَكْسِرَنَّهَا وَلَتَشْهَدًا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ، أَوْ لأَضْرِبَنَّ عُنُقَكَ. قَالَ: فَكَسَرَهَا وَشَهِدَ، ثُمَّ بَعَثَ جَرِيرٌ رَجُلاً مِنْ أَحْمَسَ يُكْنَى أَبَا أَرْطَاةَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يُبَشِّرُهُ بِذَلِكَ، فَلَمَّا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالَّذِى بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا جِئْتُ حَتَّى تَرَكْتُهَا كَأَنَّهَا جَمَلٌ أَجْرَبُ. قَالَ: فَبَرَّكَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى خَيْلِ أَحْمَسَ وَرِجَالِهَا خَمْسَ مَرَّاتٍ[1].

---

(١) بروانە: ٣٠٢٠.

٤٣٥٧- جەریر ﷺ وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێم: ((ئەرێ (بوتخانەی) زولخەلەصەم لە كۆڵ ناكەیتەوە و دڵخۆشم ناكەیت ؟)) منیش وتم: بەڵێ (لە كۆڵت دەكەمەوە)، جا بە سەد و پەنجا سواری (هۆزی) ئەحمەسەوە ڕۆشتم كە خاوەنی ڕەوگە ئەسپ بوون، وە من خۆم ڕانەدەگرت بەسەر ئەسپەوە، بۆیە ئەوەم بۆ پێغەمبەر ﷺ باس كرد پێغەمبەریش ﷺ دەستی كێشا بە سنگمدا (بەتوندی) هەتا شوێنی پەنجەكانیم بە سنگمەوە بینی و فەرمووی: ((خوایە (بە سواری ولاخەوە) ڕایگرە و بیكە بە ڕێنیشاندراوێكی ڕێی نیشاندەر)) جەریر دەڵێ: جا لەوە بە دواوە لەسوار ئەسپ نەكەوتوم، دەڵێ: زولخەلەصە بوتخانەیەك بوو لە یەمەن هی خەسعەم و بەجیلە بوو چەند بتێكی بەردی تیا بوو دەپەرستران بەو بوتخانەیە دەوترا كەعبە. دەڵێ: جەریر و لەشكرەكەی ڕۆشتن بۆی و بە ئاگر سوتاندی و شكاندی، دەڵێ: كاتێ جەریر گەشتە یەمەن پیاوێكی لێ بوو بە تەختەی تیروپشك بەختی دەگرتەوە (بۆخەڵك) پێی وترا: نێراوی پێغەمبەری خوا ﷺ ئا لێرەیە جا ئەگەر دەسەلاتی هەبێت بەسەرتدا دەدات لە گەردنت، دەڵێ: لە كاتێكدا ئەو كابرا بە تەختەكان تیر و پشكی دەكرد لەپڕ جەریر بەسەریەوە وەستا و ئامادە بوو وتی: سوێند بە خوا یان دەیانشكێنی و شایەتی دەدەیت كە هیچ پەرستراوێكی ڕاست نی یە جگە لە خوا یان دڵنیابە دەدەم لە گەردنت، دەڵێ: كابراش تەختەكانی شكاند و شایەتومانی هێنا، لە پاشان جەریر پیاوێكی هۆزی ئەحمەس كە ناوی ئەبو ئەرتات بوو ناردی بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ كە موژدەی ئەوەی پێی بدات ئەنجامیان داوە، جا كاتێ ئەو پیاوە چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سوێند بەو خوای تۆی بە هەق و ڕاستی ناردوە نەهاتوم هەتا ئەو كاتەی بەجێم هێشت دەتوت وشتری گەڕی قەترانی پیا كراوە، ئەو پیاوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پێنج جار دوعای فەرو بەرەكەتی بۆ ئەسپ و پیاوەكانی هۆزی ئەحمەس كرد.

٦٥- بابٌ: غَزْوَةُ ذَاتِ السَّلَاسِلِ

وَهْيَ غَزْوَةُ لَخْمٍ وَجُذَامَ. قَالَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ. وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ عُرْوَةَ: هِيَ بِلاَدُ بَلِيٍّ وَعُذْرَةَ وَبَنِي الْقَيْنِ.

٤٣٥٨- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ عَلَى جَيْشِ ذَاتِ السَّلاَسِلِ، قَالَ: فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ: أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: "عَائِشَةُ". قُلْتُ: مِنَ الرِّجَالِ؟ قَالَ: "أَبُوهَا". قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: "عُمَرُ". فَعَدَّ رِجَالاً فَسَكَتُّ مَخَافَةَ أَنْ يَجْعَلَنِي فِي آخِرِهِمْ[1].

٦٥- باسێک: غەزای زاتی سەلاسیل

كەغەزای لەخم وجوزامیشی پێ دەوترێت. ئیسماعیلی كوڕی ئەبوخالید ئەمەی ووتووە، وەئیبنو ئیسحاق دەگێڕێتەوە لەیەزیدەوە ئەویش لە عوروەوە دەڵێ: زاتی سەلاسیل ولاتی هۆزی بەلیی و عوزرە و بەنی لقەینە.

٤٣٥٨- ئەبو عوسمان دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری كوڕی عاصی ﷺ كردە سەركردەی سوپایەك وناردی بۆزاتی سەلاسیل (عەمر) دەڵێ: (دوای گەڕانەوەی لە غەزاكە) چومەخزمەتی وتم: چ كەسێك خۆشەویسترین كەسە لای جەنابت؟ فەرمووی: ((عائیشە)) وتم: ئەی لەپیاوان ؟ فەرمووی: ((باوكی عائیشە)) وتم لە پاشان كێی تر؟ فەرمووی: ((عومەر)) ئیتر چەند پیاوێكی ژماردو ناوی هێنا منیش بێدەنگ بووم لەترسی ئەوەی نەوەك بم خاتە كۆتای هەموویانەوە.

٦٦ - بابٌ: ذَهَابُ جَرِيرٍ إِلَى الْيَمَنِ

٤٣٥٩- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ الْعَبْسِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ جَرِيرٍ قَالَ: كُنْتُ بِالْبَحْرِ فَلَقِيتُ رَجُلَيْنِ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ: ذَا كَلاَعٍ، وَذَا

---

(١) بڕوانە: ٣٦٦٢.

عَمْرٍو، فَجَعَلْتُ أُحَدِّثُهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لَهُ ذُو عَمْرٍو: لَئِنْ كَانَ الَّذِي تَذْكُرُ مِنْ أَمْرِ صَاحِبِكَ، لَقَدْ مَرَّ عَلَى أَجَلِهِ مُنْذُ ثَلاَثٍ. وَأَقْبَلاَ مَعِي، حَتَّى إِذَا كُنَّا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ رُفِعَ لَنَا رَكْبٌ مِنْ قِبَلِ الْمَدِينَةِ، فَسَأَلْنَاهُمْ فَقَالُوا: قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَاسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ، وَالنَّاسُ صَالِحُونَ. فَقَالاَ: أَخْبِرْ صَاحِبَكَ أَنَّا قَدْ جِئْنَا وَلَعَلَّنَا سَنَعُودُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ. وَرَجَعَا إِلَى الْيَمَنِ فَأَخْبَرْتُ أَبَا بَكْرٍ بِحَدِيثِهِمْ قَالَ: أَفَلاَ جِئْتَ بِهِمْ. فَلَمَّا كَانَ بَعْدُ قَالَ لِي ذُو عَمْرٍو: يَا جَرِيرُ، إِنَّ بِكَ عَلَيَّ كَرَامَةً، وَإِنِّي مُخْبِرُكَ خَبَرًا، إِنَّكُمْ مَعْشَرَ الْعَرَبِ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا كُنْتُمْ إِذَا هَلَكَ أَمِيرٌ تَأَمَّرْتُمْ فِي آخَرَ، فَإِذَا كَانَتْ بِالسَّيْفِ كَانُوا مُلُوكًا يَغْضَبُونَ غَضَبَ الْمُلُوكِ وَيَرْضَوْنَ رِضَا الْمُلُوكِ.

٦٦- باسێک: ڕۆشتنی جەریر بۆ یەمەن[1]

٤٣٥٩- قەیس لە جەریرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: من لەیەمەن[2] بووم بەدوو پیاوی خەڵکی یەمەن (ذَا كَلاَع) و (ذَا عَمْرٍو) گەشتم، ئینجا دەستم کرد بەقسەکردن بۆیان دەربارەی پێغەمبەری خوا ﷺ زوعەمر بەجەریری وت: ئەگەرئەوەی تۆباسی دەکەیت دەربارەی هاوڕێکەت وابێ (ئەوە منیش پێت دەڵێم) بێگومان دڵنیابە سێ ڕۆژ بەسەر مردنیدا تێپەڕیوە. ئیتر هەردووکیان لەگەڵمدا هاتن ڕوو بەمەدینە، بەڕێگەدا هاتین هەتاگەشتینە هەوارێ جاکاروانێ دەرکەوت لای مەدینەوە هاتن، ئێمەش پرسیارمان لێکردن (لەوبارەیەوە) ئەوانیش وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی کردووە و ئەبو بەکر ﷺ کراوەتە جێنشین خەڵکیش (مسوڵمانانیش) باشن، جا هەردووکیان (ذَا كَلاَع) و (ذَا عَمْرٍو) وتیان: بەهاوەڵەکەت (ئەبو بەکر) بڵێ: بێگومان ئێمە هاتین (بەڵام کەزانیمان موحەممەد وەفاتی کردووە گەڕاینەوە) بەڵکو خوا ڕێکی خات لە داهاتویەکی

---

(١) بۆ غەزا کردن لە بەرانبەر خەڵکی ئەو وڵاتە دا.

(٢) لە هەندێ نوسخە ئەڵێ من لە بەحر بووم.

نزيكدا بێینەوە (بۆمەدینە) هەردووكیان گەڕانەوە بۆ یەمەن منیش (كەگەڕامەوە بۆمەدینە) قسەكەیانم گەیاند بە ئەبو بەكر ﷺ ئەویش وتی: بۆچی نەت هێنان؟ دواتر[1] (ذَو عَمْرٍو) پێی وتم: ئەی جەریر بەراستی تۆلای من بەرێزیت، من هەواڵێكت پێڕادەگەیەنم: ئێوەی كۆمەڵی عەرەب هەتا گەورەیەكتان بمرێ و ڕاوێژ بكەن و گەورەیەكی تردابنێن ئەوە بەردەوام لەخێرو چاكیدان، بەڵام ئەگەر بەشمشێر بوو (خۆی سەپاندبەسەر خەڵكدا) ئەوە گەورەكانتان بونەتە پادشا وەك پادشاكان ڕقیان هەڵدەسێ و تورە دەبن وەكو پادشایانیش ڕازی دەبن.

٦٧ - بَابٌ: غَزْوَةُ سِيفِ الْبَحْرِ، وَهُمْ يَتَلَقَّوْنَ عِيرًا لِقُرَيْشٍ، وَأَمِيرُهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ ﷺ

٤٣٦٠- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ وَهْبِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْثًا قِبَلَ السَّاحِلِ، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ وَهُمْ ثَلاَثُمِائَةٍ، فَخَرَجْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ فَنِيَ الزَّادُ، فَأَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِأَزْوَادِ الْجَيْشِ، فَجُمِعَ، فَكَانَ مِزْوَدَي تَمْرٍ، فَكَانَ يَقُوتُنَا كُلَّ يَوْمٍ قَلِيلٌ قَلِيلٌ حَتَّى فَنِيَ، فَلَمْ يَكُنْ يُصِيبُنَا إِلاَّ تَمْرَةٌ تَمْرَةٌ، فَقُلْتُ مَا تُغْنِي عَنْكُمْ تَمْرَةٌ؟! فَقَالَ لَقَدْ وَجَدْنَا فَقْدَهَا حِينَ فَنِيَتْ. ثُمَّ انْتَهَيْنَا إِلَى الْبَحْرِ، فَإِذَا حُوتٌ مِثْلُ الظَّرِبِ، فَأَكَلَ مِنْهَا الْقَوْمُ ثَمَانَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، ثُمَّ أَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِضِلَعَيْنِ مِنْ أَضْلاَعِهِ فَنُصِبَا، ثُمَّ أَمَرَ بِرَاحِلَةٍ فَرُحِلَتْ، ثُمَّ مَرَّتْ تَحْتَهُمَا فَلَمْ تُصِبْهُمَا[2].

---

(١) لە سەردەمی خەلافەتی عومەردا ﷺ.

(٢) بڕوانە: ٢٤٨٣.

٦٧- باسێک: غەزای کەناری دەریا، هاوەڵان کەمین و بۆسەیان بۆکاروانێکی قوڕەیش دانا (پەلاماری بدەن) سەرکردەکەشیان ئەبو عوبەیدە بوو ﷺ

٤٣٦٠- جابیری کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ دەگێڕێتەوەودەڵێ: پێغەمبەری خوا سوپایەکی نارد بەرەو کەناری دەریا، ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاحی کردە لێپرسراویان کەسێ سەد کەس بوون، جا لە مەدینە دەرچووین کاتێ لە بەشێکی ڕێگاکە دا بووین ئازووقەمان تەواو بوو، بۆیە ئەبو عوبەیدە فەرمانی کرد ئازوقەی سوپاکە (کە مابوو لای کەسەکان) هەمووی کۆکرایەوە کە دوو تورەکە خورمابوو، ئیتر هەموو ڕۆژێ کەمە کەمە پێی دەداین بیخۆین تا کۆتایی هات، (کەمێکی نەبێت) بۆیە دانە دانە نەبێت خورمامان بەرنەدەکەوت، (وەهب دەڵێ) منیش وتم (بەجابیر) دەی دەنکە خورمایەك چ سوودێکی پێ دەگەیاندن (بۆلابردنی برسیەتی) ؟ جابیر وتی: کاتێ خورماکە تەواو بوو ئەوسا زانیمان دەنکە خورمایەك چەند گرنگە، پاشان گەشتینە کەنار دەریا لەپڕ نەهەنگێکمان دی بەقەد شاخێکی بچکۆلە دەبوو، ئیتر ئەو سوپایە هەژدە شەو و ڕۆژ لێیان خوارد، ئەنجا ئەبو عوبەیدە فەرمانی کرد بە دوو پەراسوو لە پەراسووکانی بە قنجی دانران پاشان فەرمانی کرد بە وشترێك و بارێکی لێنرا پاشان بەژێر دوو پەراسووەکەدا ڕۆشت و بێ ئەوەی بەر پەراسووەکان بکەوێت (ئەوەندە بەرز و گەورە بوون).

٤٣٦١- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: الَّذِي حَفِظْنَاهُ مِنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلاَثَمِائَةِ رَاكِبٍ، أَمِيرُنَا أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ نَرْصُدُ عِيرَ قُرَيْشٍ، فَأَقَمْنَا بِالسَّاحِلِ نِصْفَ شَهْرٍ، فَأَصَابَنَا جُوعٌ شَدِيدٌ حَتَّى

أَكَلْنَا الْخَبَطَ، فَسُمِّيَ ذَلِكَ الْجَيْشُ جَيْشَ الْخَبَطِ، فَأَلْقَى لَنَا الْبَحْرُ دَابَّةً يُقَالُ لَهَا: الْعَنْبَرُ، فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ وَادَّهَنَّا مِنْ وَدَكِهِ حَتَّى ثَابَتْ إِلَيْنَا أَجْسَامُنَا، فَأَخَذَ أَبُو عُبَيْدَةَ ضِلَعًا مِنْ أَضْلاَعِهِ فَنَصَبَهُ فَعَمَدَ إِلَى أَطْوَلِ رَجُلٍ مَعَهُ -قَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: ضِلَعًا مِنْ أَعْضَائِهِ فَنَصَبَهُ، وَأَخَذَ رَجُلاً وَبَعِيرًا- فَمَرَّ تَحْتَهُ، قَالَ جَابِرٌ: وَكَانَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ نَحَرَ ثَلاَثَ جَزَائِرَ، ثُمَّ نَحَرَ ثَلاَثَ جَزَائِرَ، ثُمَّ نَحَرَ ثَلاَثَ جَزَائِرَ، ثُمَّ إِنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ نَهَاهُ.

٤٣٦١- عەمری كوڕی دینار وتی: له جابیری كوڕی عەبدوڵڵام ﷺ بیست دەیوت: ئێمە سێ سەدسوار بووین سەركردەكەمان ئەبو عوبەیدەی كوڕی جەڕاح بوو پێغەمبەری خوا ﷺ ناردینی بۆسە دانێین بۆكاروانێكی قوڕەیش، ئەنجا نیومانگ لەكەناری دەریا ماینەوە بۆیە برسێتیەكی سەختمان تووش بوو، هەتا (لەناچاریدا) گەڵای سەلەممان دەخوارد بەوهۆیەوە ئەوسوپا ناونرا بەسوپای گەڵای سەلەم (خَبَطِ) ئەنجا دەریا نەهەنگێكی فڕێدا (بۆكەناری دەریا) پێی دەوترا: عەنبەر ئیتر نیومانگ لێمان خوارد خۆمان بەپیوەكەی چەوردەكرد تا لاشەكەی جارانمان بۆگەڕایەوە[1]، ئەنجا ئەبو عوبەیدە پەراسووەكانی هێناو بەبەرزی دانان بەپاڵ درێژترین پیاو كەلەگەڵیدا بوو تابووەستێ -سوفیان لەگێڕانەوەیەكدا دەڵێ: پەراسوویەك لەپەراسووەكانی بەبەرزی داناو وشترێك وپیاوێك بەسوارییەوەی هێناو- ڕۆشت بەژێر پەراسووەكەدا. جابیر ﷺ وتی: پیاوێك لەناوخەڵكەكەدا بوو سێ وشتری سەربڕی (كاتێ برسیان بوو) لە پاشان سێ وشتری تری سەربڕی پاشتریش سێ وشتری كەی سەر بڕی لەدوای ئەو ئەبو عوبێدە ڕێگری لێكرد وشتر سەر ببڕێت.

(١) واتە، لاشەمان وەك جارانی پێش لاوازبونمانی لێهاتەوە.

٤٣٦١ / م- وَكَانَ عَمْرٌو يَقُولُ: أَخْبَرَنَا أَبُو صَالِحٍ أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ قَالَ لأَبِيهِ: كُنْتُ فِي الْجَيْشِ فَجَاعُوا. قَالَ: انْحَرْ. قَالَ: نَحَرْتُ. قَالَ: ثُمَّ جَاعُوا قَالَ: انْحَرْ. قَالَ: نَحَرْتُ. قَالَ: ثُمَّ جَاعُوا. قَالَ: انْحَرْ. قَالَ: نَحَرْتُ ثُمَّ جَاعُوا. قَالَ: انْحَرْ. قَالَ: نُهِيتُ[1].

٤٣٦١-عەمر دەڵێ: ئەبو صالح بۆی گێڕاینەوە كە قەیسی كوڕی سەعد ﷺ بە باوكی وت: من لەو سوپایەدا بوم برسیان بوو (ئەبو عوبیدە) وتی: وشتر سەر ببڕە قەیس وتی: منیش سەرم بڕی، پاشان برسیان بوو وتی: وشتر سەر ببڕە دەڵێ: منیش سەرم بڕی، وتی: پاشان برسیان بوو وتی: وشتر سەر ببڕە وتی: منیش سەرم بڕی، دواتر برسیان بوو وتی: وشتر سەر ببڕە وتی: ڕێگریم لێكراوە ئیتر وشتر سەر ببڕم.

٤٣٦٢- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا ﷺ يَقُولُ: غَزَوْنَا جَيْشَ الْخَبَطِ وَأُمِّرَ أَبُو عُبَيْدَةَ، فَجُعْنَا جُوعًا شَدِيدًا، فَأَلْقَى الْبَحْرُ حُوتًا مَيِّتًا، لَمْ نَرَ مِثْلَهُ، يُقَالُ لَهُ: الْعَنْبَرُ، فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ، فَأَخَذَ أَبُو عُبَيْدَةَ عَظْمًا مِنْ عِظَامِهِ، فَمَرَّ الرَّاكِبُ تَحْتَهُ.

فَأَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَقُولُ: قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: كُلُوا. فَلَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ ذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ: "كُلُوا، رِزْقًا أَخْرَجَهُ اللَّهُ، أَطْعِمُونَا إِنْ كَانَ مَعَكُمْ". فَأَتَاهُ بَعْضُهُمْ بِعُضْوٍ فَأَكَلَهُ[2].

٤٣٦٢- عەمر دەگێڕێتەوە كە لە جابیری ﷺ بیست دەیوت: بەشداری سوپای غەزای خەبەت بووم كە ئەبو عوبەیدە ﷺ كرابوویە سەركردەی، ئەنجا (دەڵێ:) برسێتێكی سەختمان بەسەر داهات، جا دەریا نەهەنگێكی فڕێدایە كەناری دەریا، نەهەنگی وامان نەدیبوو، پێی دەوترا عەنبەر ئیتر نیومانگ لێمان خوارد،

(١) بڕوانە: ٢٤٨٣.
(٢) بڕوانە: ٢٤٨٣.

جا ئەبو عوبەیدە پەراسوویەك لەپەراسووەكانی هێنا (بەبەرزی داینا) سوار بەژێری دا دەرۆیشت (بێ ئەوەی لێی بدات).

(ئیبنو جورەیج دەڵێ:) ئەبو زوبەیر بۆی گێڕامەوە کە لە جابیری ﷺ بیست دەیوت: ئەبو عوبەیدە ﷺ وتی: (لەگۆشتی عەنبەرەکە) بخۆن ئەنجا کەهاتینەوە بۆ مەدینە باسی ئەو (عەنبەر)ەمان بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕایەوە ئەویش فەرمووی: ((رۆزییەکە خوا بۆی ناردوون بیخۆن، ئەگەر پێشتانە بەشی ئێمەش بدەن بابیخۆین))جا کەسێکیان پارچەیەکی بۆ هێناو خواردی.

٦٨- بابٌ: حَجُّ أَبِي بَكْرٍ بِالنَّاسِ فِي سَنَةِ تِسْعٍ

٤٣٦٣- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ ﷺ بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ النَّبِيُّ ﷺ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَوْمَ النَّحْرِ فِي رَهْطٍ يُؤَذِّنُ فِي النَّاسِ: لاَ يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلاَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ[1].

٦٨- باسێک: ئەبو بەکر ﷺ پێشەوایەتی حەج بۆ خەڵکی کرد لە ساڵی نۆی کۆچی دا

٤٣٦٣- حومەیدی کوڕی عەبدوڕەحمان لە ئەبو هوڕەیرەوەگێڕایەوەکە ئەبو بەکری صدیق لەحەجی پێش حەجیماڵئاواییدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردبووی بە ئەمیر و لێپرسراوی ئەوحەجە، ئەبو هوڕەیرەی نارد لە ڕۆژی یەکەمی جەژنی قورباندا لەگەڵ کۆمەڵێکدا بەناو خەڵکدا جاڕبدات و بڵێ: لە ئەم ساڵ بەدواوە هیچ هاوبەش پەیداکەرێك حەج ناکات، وەکەس بەڕووت وقوتی تەواف ناکات بەدەوری بەیتدا.

---

(١) بروانە: ٣٦٩.

٤٣٦٤- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: آخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ كَامِلَةً بَرَاءَةٌ، وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ خَاتِمَةُ سُورَةِ النِّسَاءِ: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِى ٱلْكَلَٰلَةِ ﴿١٧٦﴾﴾ النساء[1].

٤٣٦٤- بەرا ﷺ دەڵێ: كۆتا سورەت هەموی پێكەوە دابەزی بێت، سورەتی بەرائەت بوو، وە كۆتا سورەتیش كۆتاییەكەی دابەزی بێت سورەتی (النِّسَاءِ) بوو، كە ئەم ئایەتەیە:

﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِى ٱلْكَلَٰلَةِ ﴿١٧٦﴾﴾ النساء. **واتە: (ئەی موحەمەد ﷺ) داوای فتوات لێ دەكەن بڵێ خوا فتواتان بۆ دەدات دەربارەی كەلالە (كەسێكە نەوە و كوڕ و باوك و باپیری نەبێت).**

٦٩- بابٌ: وَفْدُ بَنِي تَمِيمٍ

٤٣٦٥- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي صَخْرَةَ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ الْمَازِنِيِّ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﷺ قَالَ: أَتَى نَفَرٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: "اقْبَلُوا الْبُشْرَى يَا بَنِي تَمِيمٍ". قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا. فَرِيءَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ، فَجَاءَ نَفَرٌ مِنَ الْيَمَنِ، فَقَالَ: «اقْبَلُوا الْبُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ". قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ[2].

٦٩- باسێك: شاندەكەی بەنی تەمیم

٤٣٦٥- عیمرانی كوڕی حوصەین ﷺ دەڵێ: چەندكەسێكی بەنی تەمیم هاتنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی (پێیان) ((ئەی بەنی تەمیم موژدە وەرگرن[3])) وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا بێگومان پێشتر موژدەت پێداین دەی

(١) بڕوانە: ٤٦٠٥، ٤٦٥٤، ٦٧٤٤.

(٢) بڕوانە: ٣١٩٠.

(٣) واتە: موژدەتان لێ بێ موژدە بۆ ئێوە.

ماڵ و سامانمان پێبدە، پێیناخۆش بونی لە ڕوخساری دا بینرا بە و (وەڵامە)، پاشان چەند كەسێكی یەمەنی هاتن (پێغەمبەریش ﷺ) فەرمووی: (((خەڵكی یەمەن) ئەوموژدەی بەنی تەمیم وەریان نەگرت ئێوە وەری گرن)) (ئەوانیش) وتیان: دڵنیابە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوا ئیمە وەرمان گرت.

٧٠- بابٌ

قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: غَزْوَةُ عُيَيْنَةَ بْنِ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ بْنِ بَدْرٍ بَنِي الْعَنْبَرِ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ، بَعَثَهُ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْهِمْ، فَأَغَارَ، وَأَصَابَ مِنْهُمْ نَاسًا، وَسَبَى مِنْهُمْ نِسَاءً.

٧٠- باسێك

ئیبنو ئیسحاق دەڵێ: غەزای عویەینەی كوڕی حیصنی كوڕی حوزەیفەی كوڕی بەدر بۆسەر بەنی لعەنبەر لە بەنی تەمیم كە پێغەمبەر ﷺ ناردی بۆسەریان لە ناكاودا دای بەسەریاندا كەسانێكی لێ كوشتن و چەند (پیاو) وئافرەتێكیشی بەدیل لێگرتن.

٤٣٦٦- حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: لاَ أَزَالُ أُحِبُّ بَنِي تَمِيمٍ بَعْدَ ثَلاَثٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَقُولُهَا فِيهِمْ: "هُمْ أَشَدُّ أُمَّتِي عَلَى الدَّجَّالِ". وَكَانَتْ فِيهِمْ سَبِيَّةٌ عِنْدَ عَائِشَةَ، فَقَالَ: "أَعْتِقِيهَا فَإِنَّهَا مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ". وَجَاءَتْ صَدَقَاتُهُمْ، فَقَالَ: "هَذِهِ صَدَقَاتُ قَوْمٍ". أَوْ "قَوْمِي"[١].

٤٣٦٦- ئەبو هوڕەیرە ﷺ دەڵێ: بەردەوام بەنی تەمیمم خۆش دەوێ دوای ئەو سێ فەرموودەیەی لە پێغەمبەرم ﷺ بیست دەربارەیان دەیفەرموو: ((ئەوان

(١) بڕوانە: ٢٥٤٣.

بەهێزترینی ئوممەتی منن لە بەرامبەر دەججالدا)) وە کەنیزەکێکیان لای عائیشە ﵂ بوو[١] (پێغەمبەر ﷺ بە عایشەی) فەرموو ((ئازادی کە چونکە لەنەوەی ئیسماعیلە ﵇)) کە زەکاتەکەیان هات (پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەمە زەکاتی قەومێکە یان خزمەکانمە[٢])).

٤٣٦٧- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمِّرِ الْقَعْقَاعَ بْنَ مَعْبَدِ بْنِ زُرَارَةَ. قَالَ عُمَرُ: بَلْ أَمِّرِ الأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَا أَرَدْتَ إِلاَّ خِلاَفِي. قَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلاَفَكَ. فَتَمَارَيَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا، فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ ﴿١﴾ ﴾ الحجرات. حَتَّى انْقَضَتْ[٣].

٤٣٦٧- ئیبنو ئەبی مولەیکە دەگێڕێتەوە کە عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر ﵄ بۆی گێڕانەوە کە چەند سوارێکی بەنی تەمیم هاتنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ ئەنجا ئەبو بەکر ﵁ وتی: ئەی (پێغەمبەر خوا ﷺ) قەعقاعی کوڕی مەعبەدی کوڕی زوراره بکەرە گەورەو لێپسراویان،عومەریش ﵁ وتی: نەخێر بەڵکو ئەقرەعی کوڕی حابیس بکەرە گەورەو لێپرسراویان، ئەبو بەکر وتی: (بەعومەر) تۆ هەر مەبەستت دژایەتی من بوو، عومەریش وتی: مەبەستم دژایەتی تۆ نەبوو، ئیتر بوویە دەمەقاڵێ ومشتومڕیان بەڕادەیەك هەردووکیان دەنگیان بەرز بوویەوە، ئیتر ئەم ئایەتە بەوبۆنەیەوە دابەزی: (ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە پێش مەکەون) تا کۆتایی ئایەتەکە.

---

(١) واتە، کەنیزەکی خودی عائیشە ﵂ بوو.

(٢) یان قەومەکەمە یان هۆزەکەمە.

(٣) بڕوانە: ٤٨٤٥، ٤٨٤٧، ٧٣٠٢.

٧١ - بابُ وَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ

٤٣٦٨- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا قُرَّةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ: قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ ﷺ: إِنَّ لِي جَرَّةً يُنْتَبَذُ لِي نَبِيذٌ، فَأَشْرَبُهُ حُلْوًا فِي جَرٍّ، إِنْ أَكْثَرْتُ مِنْهُ، فَجَالَسْتُ الْقَوْمَ، فَأَطَلْتُ الْجُلُوسَ خَشِيتُ أَنْ أَفْتَضِحَ. فَقَالَ: قَدِمَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ غَيْرَ خَزَايَا وَلاَ النَّدَامَى". فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ الْمُشْرِكِينَ مِنْ مُضَرَ، وَإِنَّا لاَ نَصِلُ إِلَيْكَ إِلاَّ فِي أَشْهُرِ الْحُرُمِ، حَدِّثْنَا بِجُمَلٍ مِنَ الأَمْرِ، إِنْ عَمِلْنَا بِهِ دَخَلْنَا الْجَنَّةَ، وَنَدْعُو بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا. قَالَ: "آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: الإِيمَانِ بِاللَّهِ، هَلْ تَدْرُونَ مَا الإِيمَانُ بِاللَّهِ؟ شَهَادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَإِقَامُ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغَانِمِ الْخُمُسَ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ مَا انْتُبِذَ فِي الدُّبَّاءِ، وَالنَّقِيرِ، وَالْحَنْتَمِ، وَالْمُزَفَّتِ"[١].

٧١-باسی شاندەکەی عەبدولقەیس

٤٣٦٨- قوڕە لە ئەبو جەمرەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: بە ئیبنو عەبباسم ﷺ وت: بێگومان گۆزەیەکم هەیە تێیدا خۆشاوی خورما (یان ترێ) دروست دەکرێ، جابۆ خۆشی دەیخۆمەوە، ئەگەر زۆری لێ بخۆمەوە لەگەڵ خەڵکیدا زۆر دانیشم دەترسم کە ئابڕوم بچێ (بەسەر خۆش بوونم) ئیبنو عەبباسیش ﷺ وتی: شاندێکی عەبدولقەیس هاتن بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی (پێیان): ((هۆزەکەریسواوپەشیمان نەبن))ووتیان ئەی پێغەمبەری خوا بێگومان لە نێوان ئێمەو بەرێزت دا بتپەرستانی موزەڕ هەیە. وەبەڕاستی ئێمە ناتوانین سەردانت بکەین لەمانگە ڕێزگیراوەکاندا[٢] نەبێ، جا چەند فەرمانێکمان پێ بکە

(١) بڕوانە: ٥٣.

(٢) ئەو مانگانەن کە عەرەبەکان ڕێزیان لێ دەگرتن و جەنگیان تیاندا نەدەکرد پێیان دەوترێت (أَشْهُرِ الْحُرُمِ).

ئەگەر كاری پێبكەین بڕۆینە بەهەشتەوە و بەوكەسانەی لای خۆشمان بڵێین و فەرمانیان پێبكەین فەرمووی: ((فەرمانتان پێ دەكەم بەچوار شت، چوارشتیشتان لێ قەدەغە دەكەم: باوەڕبون بەخوا، ئایادەزانن باوەڕ بون بەخوا چی یە؟ (ئەمەیە) شایەتی بدەیت كەهیچ پەرستراوێكی ڕاست نی یە جگە لەخوا، نوێژ كردن وزەكات دان وڕۆژو گرتن وە دەبێ پێنج یەكی دەسكەوتان بدەن، وە چوارشتیشتان لێ قەدەغە دەكەم: ئەو سەركەو شەرابەی لەكولەكەدا دروست دەكرێت وە ئەوەی لە بنی دارخورمای هەڵكۆڵراو[1] دروست دەكرێت وكوپەی سەوز وئەو كوپەڵەیەی كە بە زەفت ناوپۆش دەكرێت[2])).

٤٣٦٩- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ قَدِمَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيَّ مِنْ رَبِيعَةَ، وَقَدْ حَالَتْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارُ مُضَرَ، فَلَسْنَا نَخْلُصُ إِلَيْكَ إِلاَّ فِي شَهْرٍ حَرَامٍ، فَمُرْنَا بِأَشْيَاءَ نَأْخُذُ بِهَا وَنَدْعُو إِلَيْهَا مَنْ وَرَاءَنَا. قَالَ: "آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: الإِيمَانِ بِاللَّهِ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ -وَعَقَدَ وَاحِدَةً - وَإِقَامِ الصَّلاَةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَأَنْ تُؤَدُّوا لِلَّهِ خُمْسَ مَا غَنِمْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ: الدُّبَّاءِ، وَالنَّقِيرِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ"[3].

٤٣٦٩- ئەبو جەمرە دەڵێ: لە ئیبنو عەبباسم ﷺ بیست دەیوت شاندی هۆزی عەبدولقەیس هاتنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە ئاواییەكین لە هۆزی ڕەبیعە لە نێوان ئێمە وتۆدا كافرانی موزەڕ هەن، بۆیە ئێمە ناتوانین سەردانی تۆبكەین وبگەینە لات لەمانگە ڕێزگیراوەكاندا نەبێت، جافەرمانی شتێكمان پێبكە خۆمان كاری پێبكەین وفەرمانیش بكەین

(١) كاسەیەكە كە قەدی درەختە و ناوەكەی هەڵكۆڵراوە.

(٢) كە لە قوڕ و موو دروست كراوە.

(٣) بڕوانە: ٥٣.

بەوانەی لای خۆمان، فەرمووی: ((فەرمانتان پێدەکەم بەچوارشت و چوار شتیشتان لێ قەدەغە دەکەم: باوەڕبوون بەخودا (بریتییەلە) شایەتی دان کەهیچ پەرستراوێکی ڕاست نییەجگە لەخودا- بە پەنجەی یەکی ژمارد- نوێژ کردن وزەکات دان وە دەبێت پێنج یەکی ئەوەی دەستان دەکەوێ بیدەن، وەنەمانەشتان لێ قەدەغە دەکەم (کەخواردنەوە یان سرکەو عارەقیان تێ دەکردن) کولەکەی هەڵکۆڵراو دەفرێ لەدار هەڵکۆڵراو کوپەی سەوز و گۆزەی ناوپۆش کراو بە زەفت)).

٤٣٧٠- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرٌو. وَقَالَ بَكْرُ بْنُ مُضَرَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيْرٍ، أَنَّ كُرَيْبًا -مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ- حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَزْهَرَ وَالْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَرْسَلُوا إِلَى عَائِشَةَ ﵂ فَقَالُوا: اقْرَأْ عَلَيْهَا السَّلَامَ مِنَّا جَمِيعًا، وَسَلْهَا عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ، وَإِنَّا أُخْبِرْنَا أَنَّكِ تُصَلِّيهَا، وَقَدْ بَلَغَنَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْهَا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَكُنْتُ أَضْرِبُ مَعَ عُمَرَ النَّاسَ عَنْهُمَا. قَالَ كُرَيْبٌ: فَدَخَلْتُ عَلَيْهَا، وَبَلَّغْتُهَا مَا أَرْسَلُونِي، فَقَالَتْ: سَلْ أُمَّ سَلَمَةَ. فَأَخْبَرْتُهُمْ، فَرَدُّونِي إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ بِمِثْلِ مَا أَرْسَلُونِي إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَنْهَى عَنْهُمَا، وَإِنَّهُ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ عَلَيَّ وَعِنْدِي نِسْوَةٌ مِنْ بَنِي حَرَامٍ مِنَ الأَنْصَارِ، فَصَلاَّهُمَا، فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْخَادِمَ فَقُلْتُ: قُومِي إِلَى جَنْبِهِ فَقُولِي: تَقُولُ أُمُّ سَلَمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ أَسْمَعْكَ تَنْهَى عَنْ هَاتَيْنِ الرَّكْعَتَيْنِ، فَأَرَاكَ تُصَلِّيهِمَا؟!. فَإِنْ أَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخِرِى. فَفَعَلَتِ الْجَارِيَةُ، فَأَشَارَ بِيَدِهِ، فَاسْتَأْخَرَتْ عَنْهُ، فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ: "يَا بِنْتَ أَبِي أُمَيَّةَ، سَأَلْتِ عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ، إِنَّهُ أَتَانِي أُنَاسٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ بِالإِسْلاَمِ مِنْ قَوْمِهِمْ، فَشَغَلُونِي عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ، فَهُمَا هَاتَانِ"[1].

(١) بڕوانە: ١٢٣٣.

٤٣٧٠- بوكەیر دەگێڕێتەوە كە كورەیب - ئازادكراوی عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس ﷺ -بۆی گێڕایەوە: كە عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس و عەبدوڕەحمانی كوڕی ئەزهەر و میسوەری كوڕی مەخرەمە ﷺ ناردیان بۆ لای عائیشە ﷺو وتیان سەلامی هەمووومانی پێ بگەیەنە و پرسیاری لێ بكە دەربارەی دوو ڕكاتەكەی پاش نوێژی عەسر و بڵێ: ئێمە بۆیان گێڕاوینەتەوە كە تۆ ئەو دوو ڕكاتەی دەكەیت لەكاتێكدا ئێمە پێمان گەشتووە كە پێغەمبەر ﷺ ڕێگری لێ كردووە، وەعەبدوڵڵای كوڕی عەبباس وتی: من لەگەڵ عومەردا لەخەڵكم دەدا لەسەر كردنی ئەو دوو ڕكاتە، كورەیبیش وتی: منیش ڕۆشتم بۆ ماڵی عائیشە ﷺ ئەوەی بەمندا ناردیان پێم ڕاگەیاند، عائیشەش وتی: پرسیار لە ئوممو سەلەمە ﷺ بكە منیش قسەكە (ی عائیشە) م پێ گەیاندن، ئەوانیش ناردمیانەوە بۆلای ئوممو سەلەمە بەهەمان پرسیاركەناردمیان بۆ لای عائیشە. ئوممو سەلەمە ﷺ وتی: لە پێغەمبەرم ﷺ بیستووە ڕێگری كردووە لەو دوو ڕكاتە، وە پێغەمبەر ﷺ نوێژی عەسری كردو پاشان هات بۆ ماڵی من چەند ئافرەتێكم لە بەنی حەرامی ئەنصاری لابوو ئەنجا ئەو دوو ڕكاتەی كرد، منیش خزمەتكارەكەم نارد بۆلای وتم: لە تەنیشتیدا بوەستەو پێی بڵێ ئوممو سەلەمە دەڵێ ئایا من لێم نەبیستویت ئەم دوو ڕكاتەت قەدەغەكردووە بەڵام دەبینم خۆت دەیانكەیت؟ جا ئەگەر بەدەستی ئاماژەی بۆكردی لێ دووركەوەرەوە كچەكەش وای كرد پێغەمبەر ﷺ بەدەستی ئاماژەی كردوكچەكەی لێ دووركەوتەوە، جا كە لە نوێژەكە بوویەوە فەرمووی: ((ئەی كچی ئەبی ئومەییە دەربارەی ئەم دوو ڕكاتە نوێژەی پاش عەسر پرسیارت كردبوو، چەند كەسێكی هۆزی عەبدولقەیس هاتن بۆلام مسوڵمان بوو بوون سەرقاڵیان كردم لە دوو ڕكاتە سوننەتەكەی پاش نیوەڕۆ ئەم دوو ڕكاتە ئەو دوو ڕكاتەیە (ئێستا دەیان كەم))).

٤٣٧١- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ -هُوَ ابْنُ طَهْمَانَ- عَنْ أَبِي جَمْرَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: أَوَّلُ جُمُعَةٍ جُمِّعَتْ بَعْدَ جُمُعَةٍ جُمِّعَتْ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي مَسْجِدِ عَبْدِ الْقَيْسِ بِجُوَاثَى. يَعْنِي: قَرْيَةً مِنَ الْبَحْرَيْنِ[1].

٤٣٧١- عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: یەکەم نوێژی هەینی کرابێ پاش نوێژی هەینی لە مزگەوتی پێغەمبەری خوا ﷺ کراوە لە مزگەوتی عەبدولقەیس کرا لە جواسا لە بەحرەین. مەبەستی (لە جواسا) شارێکە لە بەحرەین

٧٢ - بابُ وَفْدِ بَنِي حَنِيفَةَ، وَحَدِيثِ ثُمَامَةَ بْنِ أُثَالٍ

٤٣٧٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْلاً قِبَلَ نَجْدٍ، فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ: ثُمَامَةُ بْنُ أُثَالٍ، فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: "مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟ ". فَقَالَ: عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ، إِنْ تَقْتُلْنِي تَقْتُلْ ذَا دَمٍ، وَإِنْ تُنْعِمْ تُنْعِمْ عَلَى شَاكِرٍ، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ الْمَالَ فَسَلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ. حَتَّى كَانَ الْغَدُ ثُمَّ قَالَ لَهُ: "مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟ ". قَالَ: مَا قُلْتُ لَكَ: إِنْ تُنْعِمْ تُنْعِمْ عَلَى شَاكِرٍ. فَتَرَكَهُ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْغَدِ، فَقَالَ: "مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ؟ ". فَقَالَ: عِنْدِي مَا قُلْتُ لَكَ. فَقَالَ: "أَطْلِقُوا ثُمَامَةَ"، فَانْطَلَقَ إِلَى نَخْلٍ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَاغْتَسَلَ، ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، يَا مُحَمَّدُ، وَاللَّهِ مَا كَانَ عَلَى الأَرْضِ وَجْهٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ وَجْهِكَ، فَقَدْ أَصْبَحَ وَجْهُكَ أَحَبَّ الْوُجُوهِ إِلَيَّ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ دِينٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ دِينِكَ، فَأَصْبَحَ دِينُكَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيَّ، وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ بَلَدٍ أَبْغَضُ إِلَيَّ مِنْ بَلَدِكَ، فَأَصْبَحَ

---

(١) بروانە: ٨٩٢.

بَلَدُكَ أَحَبَّ الْبِلاَدِ إِلَيَّ، وَإِنَّ خَيْلَكَ أَخَذَتْنِي وَأَنَا أُرِيدُ الْعُمْرَةَ، فَمَاذَا تَرَى؟ فَبَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَرَهُ أَنْ يَعْتَمِرَ، فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ قَائِلٌ: صَبَوْتَ؟ قَالَ: لاَ، وَلَكِنْ أَسْلَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَلاَ وَاللَّهِ لاَ يَأْتِيكُمْ مِنَ الْيَمَامَةِ حَبَّةُ حِنْطَةٍ حَتَّى يَأْذَنَ فِيهَا النَّبِيُّ ﷺ[1].

٧٢-باسی شاندەكەی بەنی حەنیفە، و بەسەر هاتی سومامەی كوڕی ئوسال

٤٣٧٢- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ چەند سوارێكی ڕوو بەنەجد نارد، جا (كە گەڕانەوە) پیاوێكی بەنی حەنیفەیان لەگەڵ خۆیان هێنا كە پێی دەوترا: سومامەی كوڕی ئوسال، ئەنجا بە كۆڵەكەیەك لە كۆڵەكەكانی مزگەوتەوە بەستیانەوە، پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت بۆلای و فەرمووی (پێی): ((ئەی سومامە چیت لایە؟[2])) سومامەش وتی: ئەی موحەممەد خێرو باشەم لایە[3]، ئەگەر بمكوژی خاوەن خوێنێكی گەورە دەكوژیت [4]، وە ئەگەر چاكەو پیاوەتی لەگەڵ بكەیت چاكە لەگەڵ سوپاس كارێكدا دەكەیت، خۆ ئەگەر ماڵو سامانیشت دەوێ ئەوە چەنێكت دەوێت داوای بكە (پێغەمبەر ﷺ بەجێی هێشت) تا سبەینێ لە پاشان پێی فەرموو: ((ئەی سومامە چیت لایە ؟)) ئەویش وتی: ئەوەی پێم وتی: ئەگەر چاكەبكەیت ئەوە چاكە لەگەڵ سوپاس كارێك دەكەیت، ئیتر وازی لێ هێنا بۆ دووسبەی ئەوسا فەرمووی: ((ئەی سوومامە چیت لایە؟)) ئەویش وتی: ئەوەم لایە پێم ووتی، پێغەمبەر یش ﷺ فەرمووی: ((سومامە بكەنەوەوئازادی بكەن)) جا ڕۆشت بۆناو باخە خورمایەكی[5] نزیك مزگەوت

---

(١) بڕوانە: ٤٦٢.

(٢) یان گومانت وایە چیت لێ بكەین.

(٣) چونكە تۆ ستەم لە كەس ناكەیت و بۆیە ئومێدی چاكە و خێرم هەیە لێت.

(٤) ئەگەر بكوژرێت كەسێك دەكوژرێت كە خوێن قەرزدارە و حەقی خۆیەتی كوشتنەكەی، یان پیاوێكی گەورە دەكوژرێ كە خوێنەكەی گرنگە وخوێنەكەی نافەوتێ و خوێنی دەسەنرێت.

(٥) بە (نجل) یش هاتووە واتە: گۆماوێك یان چاڵاوێك بە (نخل) یش هاتووە واتە باخی خورما.

وخۆی شۆری، له پاشان هاتەوه بۆ مزگەوت وتی: (أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ) ئەی موحەممەد وەڵلاهی لەسەر زەویدا ڕوخسارێك نەبوو به قەدەر ڕوخساری تۆ ڕقم لێی بێت، بەڵام ئێستا بەراستی ڕوخساری تۆ بۆته خۆشەویستترین ڕوخسارەكان لای من، وەڵلاهی هیچ ئاینێك نەبوو به ئەندازەی ئاینەكەی تۆ ڕقم لێی بێ بەڵام ئێستا ئاینەكەی تۆ بۆته خۆشەیستترین ئاین لام، وەڵلاهی هیچ وڵاتێك نەبوو بەقەدەر وڵاتەكەی تۆ ڕقم لێی بێ بەڵام ئێستا وڵاتەكەی تۆ بۆته خۆشەویسترین وڵات لای من. من لەوكاتەدا كەسوارەكانی تۆ گرتمیان دەمویست عومره بكەم بۆ ئەمه چی دەفەرمووی ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ موژدەی پێداو فەرمانی پێكرد كەعومره كه بەجێ بێنێ جاكه گەشته مەكه، كەسێك پێی وت: لەئاین دەرچویت ؟ وتی: نەخێر لەگەڵ موحەممەد پێغەمبەری خوا ﷺ مسوڵمان بووم، سوێند بەخوا (لەمەولا) لەیەمامەوه دەنكه گەنمێكتان بۆ نایەت تاكو پێغەمبەر ﷺ مۆڵەت نەدات.

٤٣٧٣- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ، حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: قَدِمَ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَعَلَ يَقُولُ: إِنْ جَعَلَ لِي مُحَمَّدٌ مِنْ بَعْدِهِ تَبِعْتُهُ. وَقَدِمَهَا فِي بَشَرٍ كَثِيرٍ مِنْ قَوْمِهِ، فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ، وَفِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قِطْعَةُ جَرِيدٍ، حَتَّى وَقَفَ عَلَى مُسَيْلِمَةَ فِي أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: "لَوْ سَأَلْتَنِي هَذِهِ الْقِطْعَةَ مَا أَعْطَيْتُكَهَا وَلَنْ تَعْدُوَ أَمْرَ اللَّهِ فِيكَ، وَلَئِنْ أَدْبَرْتَ لَيَعْقِرَنَّكَ اللَّهُ، وَإِنِّي لأَرَاكَ الَّذِي أُرِيتُ فِيهِ مَا رَأَيْتُ، وَهَذَا ثَابِتٌ يُجِيبُكَ عَنِّي". ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهُ[1].

٤٣٧٣- ئیبنو عەبباس رضي الله عنهما دەڵێ: موسەیلیمەی درۆزن له سەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ هات (بۆمەدینه) جادەیوت: ئەگەر موحەممەد لەپاش خۆی ئەم كاره

---

(١) بڕوانه: ٣٦٢٠.

(پێغەمبەرایەتی) بدات بەمن شوێنی دەکەوم، وە لەگەڵ خەڵکێکی زۆر لە هۆزەکەی هات بۆمەدینە، پێغەمبەری خواش ﷺ هات بۆلای سابیتی کوڕی قەیسی کوڕی شەمماسیشی لەگەڵدابوو، پێغەمبەری خوا ﷺ پەلێکی دارخورمای بەدەستەوە بوو هات لای موسەیلیمە هەتا لەلایدا وەستا کە لەگەڵ هاوڕێ کانیدا بوو، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر داوای ئەم پەلە دارخورمایەم لێ بکەیت ناتدەمێ وناتوانی لەوفەرمانەی خوای گەورە لەبارەتەوە داوێتی دەربچیت، وە ئەگەر پشت هەڵکەیت (وگوێڕایەڵم نەبیت) خوا دەتکوژێت [1] وەدڵنیام کەتۆ ئەو کەسەیت کەلە خەومدا (حاڵی خراپی) تۆم نیشاندرا، ئەوەش سابیتە لە جیاتی من وەڵامت دەداتەوە))لە پاشان گەڕایەوەو بەجێ ی هێشت.

٤٣٧٤- قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَسَأَلْتُ عَنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: "إِنَّكَ أُرَى الَّذِي أُرِيتُ فِيهِ مَا أُرِيتُ". فَأَخْبَرَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ فِي يَدَيَّ سِوَارَيْنِ مِنْ ذَهَبٍ، فَأَهَمَّنِي شَأْنُهُمَا، فَأُوحِيَ إِلَيَّ فِي الْمَنَامِ أَنِ انْفُخْهُمَا، فَنَفَخْتُهُمَا فَطَارَا، فَأَوَّلْتُهُمَا كَذَّابَيْنِ يَخْرُجَانِ بَعْدِي: أَحَدُهُمَا الْعَنْسِيُّ، وَالآخَرُ مُسَيْلِمَةُ"[2].

٤٣٧٤- ئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (لەکتێکدا کەخەوتبووم لەخەومدا بینیم دوو بازنی ئاڵتون لەهەردوو دەستمدایە، جا سروشتی ئەو دوو بازنەیە خەفەتباری کردم، ئەوسا لەخەودا نیگام بۆکرا کە فوویان پیاکەم، منیش فووم کرد بە هەردوو بازنەکەدا هەردووکیان فڕین بەئاسماندا، بۆیە لێکمدایەوە بە دوو (پێغەمبەری) درۆزن دوای من پەیدا دەبن))جا یەکێکیان عەنسی بوو ئەوی کەیان موسەیلیمە بوو.

---

(١) بەدەستی موسڵمانان هەرواش بوو لە ڕۆژی جەنگی یەمامەدا بەدەستی موسڵمانان کوژرا.

(٢) بڕوانە: ٣٦٢١.

٤٣٧٥- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِخَزَائِنِ الأَرْضِ، فَوُضِعَ فِي كَفِّي سِوَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ، فَكَبُرَا عَلَيَّ، فَأُوحِيَ إِلَيَّ أَنِ انْفُخْهُمَا، فَنَفَخْتُهُمَا فَذَهَبَا فَأَوَّلْتُهُمَا الْكَذَّابَيْنِ اللَّذَيْنِ أَنَا بَيْنَهُمَا: صَاحِبَ صَنْعَاءَ، وَصَاحِبَ الْيَمَامَةِ"[1].

٤٣٧٥- هەممام دەگێڕێتەوە كە لە ئەبو هورەیرەی ﷺ بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لەكاتێكدا من خەو تبووم (لەخەومدا) هەموو گەنجینە كانی سەر زەوییان بۆهێنام ودووبازن ئاڵتون كرایە دەستم جابەلامەوە ناخۆش بوو (ئەودووبازنە بەوشێوە) ئەنجا نیگام بۆكرا (لەخەوكەمدا) كەفوویان پیابكەم منیش فووم كردبە هەردووكیانداو ڕۆشتن (بەئاسماندا) جا منیش بەدوو (پێغەمبەرە) درۆزنەكەلێكمدانەوەكەمن لە نێوانیاندام[2]:گەورەی صەنعا (كەئەسوەدی عەنسی یە) و گەورەی یەمامە (كەموسەیلیمەی درۆزنە).

٤٣٧٦- حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَمِعْتُ مَهْدِيَّ بْنَ مَيْمُونٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيَّ يَقُولُ: كُنَّا نَعْبُدُ الْحَجَرَ، فَإِذَا وَجَدْنَا حَجَرًا هُوَ أَخْيَرُ مِنْهُ أَلْقَيْنَاهُ وَأَخَذْنَا الآخَرَ، فَإِذَا لَمْ نَجِدْ حَجَرًا جَمَعْنَا جُثْوَةً مِنْ تُرَابٍ، ثُمَّ جِئْنَا بِالشَّاةِ فَحَلَبْنَاهُ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُفْنَا بِهِ، فَإِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَجَبٍ قُلْنَا: مُنَصِّلُ الأَسِنَّةِ. فَلاَ نَدَعُ رُمْحًا فِيهِ حَدِيدَةٌ وَلاَ سَهْمًا فِيهِ حَدِيدَةٌ إِلاَّ نَزَعْنَاهُ وَأَلْقَيْنَاهُ شَهْرَ رَجَبٍ.

٤٣٧٦- ئەبورەجائی عوتاردیی دەڵێ: ئێمە بەردمان دەپەرست، جائەگەر بەردێكی باشتر لەوەی دەمان پەرست بدیایە ئەومان فڕێ دەدا بەردەكەی ترمان هەڵدەگرت (ودەمان پەرست) جا ئەگەر بەردێكمان دەست نەكەوتایە بەشێ خۆڵمان كۆدەكردەوەو لە پاشان مەڕێكمان دەهێناو دەمان دۆشی بەسەری دا لە

---

(١) بڕوانە: ٣٦٢١.

(٢) لە نێوانیاندا لە ڕووی شوێن و جێگا.

پاشان بەدەوریدا دەسوڕاینەوە، ئەنجا كەمانگی ڕەجەب بهاتایە دەمان وت: لابەری سەری ڕم و تیرەكانە، هەر ڕمێك یان تیرێك ئاسنی تیژ بەسەرەوە بوایە لێمان دەكردەوەو فرێمان دەدا لە مانگی ڕەجەبدا[1].

٤٣٧٧ - وَسَمِعْتُ أَبَا رَجَاءٍ يَقُولُ: كُنْتُ يَوْمَ بُعِثَ النَّبِيُّ ﷺ غُلاَمًا أَرْعَى الإِبِلَ عَلَى أَهْلِي، فَلَمَّا سَمِعْنَا بِخُرُوجِهِ فَرَرْنَا إِلَى النَّارِ إِلَى مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابِ.

٤٣٧٧- (مەهدی دەڵێ) وە لەئەبورەجام بیست وتی: من لەو ڕۆژگارەدا پێغەمبەر ﷺ نێردرا بە پێغەمبەرایەتی من مێردمنداڵ بووم وشتڕم بۆكەس وكارم دەلەوەڕاند، ئەنجا كەبیستمان سەركەوتوە بەسەر هۆزەكەیدا هەڵهاتین بەرەو ئاگركە بەرەوموسەیلیمەی درۆزن.

٧٣- بابٌ: قِصَّةُ الأَسْوَدِ الْعَنْسِيِّ

٤٣٧٨- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عُبَيْدَةَ بْنِ نَشِيطٍ -وَكَانَ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ اسْمُهُ عَبْدُ اللَّهِ- أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ: بَلَغَنَا أَنَّ مُسَيْلِمَةَ الْكَذَّابَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَنَزَلَ فِي دَارِ بِنْتِ الْحَارِثِ، وَكَانَ تَحْتَهُ بِنْتُ الْحَارِثِ بْنِ كُرَيْزٍ، وَهْيَ أُمُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ، فَأَتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ -وَهْوَ الَّذِي يُقَالُ لَهُ: خَطِيبُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَفِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَضِيبٌ، فَوَقَفَ عَلَيْهِ فَكَلَّمَهُ، فَقَالَ لَهُ مُسَيْلِمَةُ: إِنْ شِئْتَ خَلَّيْتَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الأَمْرِ، ثُمَّ جَعَلْتَهُ لَنَا بَعْدَكَ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "لَوْ سَأَلْتَنِي هَذَا الْقَضِيبَ مَا أَعْطَيْتُكَهُ، وَإِنِّي لأَرَاكَ الَّذِي أُرِيتُ فِيهِ مَا أُرِيتُ، وَهَذَا ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ وَسَيُجِيبُكَ عَنِّي". فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ ﷺ[2].

---

(١) واتە: لە ڕەجەبدا جەنگ و شەڕمان نەدەكرد.

(٢) بڕوانە: ٣٦٢٠.

٧٣-باسێک: بەسەرهاتی ئەسوەدی عەنسی

٤٣٧٨- عوبەیدوڵلای کوڕی عوتبە دەڵێ: هەواڵمان پێگەشت کەموسەیلیمەی درۆزن هاتوە بۆمەدینە لە ماڵی کچی حارس لایداوەو دابەزیوە - وەدایکی منداڵەکانی عەبدوڵلای کوڕی عامیر کەکچی حارسی کوڕی کورەیزە هاوسەری موسەیلیمە بوو- پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشت بۆلای موسەیلیمە سابیتی کوڕی قەیسی کوڕی شومماسی لەگەڵدابوو کەپێی دەڵێن وتار بێژەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ چیلکەیەکی بەدەستەوە بوو جا لایدا وەستاو قسەی لەگەڵدا کرد ئەنجا موسەیلیمە پێی وت: ئەگەر حەزدەکەیت وەتەوێ واز لەتۆو کارەکەت (پێغەمبەرایەتی) دێنم لە پاشان دواخۆت کارەکەت بدەیت بەمن پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر داوای ئەم چیلکەیەم لێ بکەیت ناتدەمێ وە دڵنیام کە تۆئەو کەسەیت لە خەومدا (حاڵی خراپی) تۆم نیشان درا ئەوە سابیتی کوڕی قەیسە لەجیاتی من وەڵامت دەداتەوە)) ئیتر پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە و ڕۆشت.

٤٣٧٩ - قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ عَنْ رُؤْيَا رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الَّتِي ذَكَرَ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ذُكِرَ لِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أُرِيتُ أَنَّهُ وُضِعَ فِي يَدَيَّ سِوَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ، فَفُظِعْتُهُمَا وَكَرِهْتُهُمَا، فَأُذِنَ لِي فَنَفَخْتُهُمَا فَطَارَا، فَأَوَّلْتُهُمَا كَذَّابَيْنِ يَخْرُجَانِ". فَقَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: أَحَدُهُمَا الْعَنْسِيُّ الَّذِي قَتَلَهُ فَيْرُوزُ بِالْيَمَنِ، وَالآخَرُ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ[1].

٤٣٧٩- عوبەیدوڵلا ی کوڕی عەبدوڵلا دەڵێ: پرسیارم لە ئیبنو عەبباس رضي الله عنهما کرد دەربارەی ئەو خەو بینینەی پێغەمبەری خوا ﷺ کەباسی کرد، ئیبنو عەبباس

---

(١) بروانە: ٣٦٢١.

وتی: بۆم گێڕدرایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لەكاتێكدا من خەوتبوم لەخەومدا بینیم كە دوو بازنی ئاڵتون كرایە هەردوو دەستم، جا لەو دووبازنە ترسام ورقم لێیان بوو ئەنجا مۆڵەت درام و فوم كرد بە هەردووكیاندا و ڕۆشتن بەئاسماندا (و فڕین) جا ئەو دوو (بازن)ـەم بەوە لێكدایەوە دوو درۆزنن پەیدا دەبن)) عوبەیدوڵلاش وتی: یەكێكیان عەنسی بوو كەفەیرۆز لە یەمەن كوشتی، ئەوی كە شیان موسەیلیمەی درۆزنە.

٧٤ - بابُ قِصَّةِ أَهْلِ نَجْرَانَ

٤٣٨٠- حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ الْحُسَيْنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ صِلَةَ بْنِ زُفَرَ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: جَاءَ الْعَاقِبُ وَالسَّيِّدُ صَاحِبَا نَجْرَانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُرِيدَانِ أَنْ يُلاَعِنَاهُ، قَالَ: فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ: لاَ تَفْعَلْ، فَوَاللَّهِ لَئِنْ كَانَ نَبِيًّا فَلاَعَنَّا، لاَ نُفْلِحُ نَحْنُ وَلاَ عَقِبُنَا مِنْ بَعْدِنَا. قَالاَ: إِنَّا نُعْطِيكَ مَا سَأَلْتَنَا، وَابْعَثْ مَعَنَا رَجُلاً أَمِينًا، وَلاَ تَبْعَثْ مَعَنَا إِلاَّ أَمِينًا. فَقَالَ: "لأَبْعَثَنَّ مَعَكُمْ رَجُلاً أَمِينًا حَقَّ أَمِينٍ". فَاسْتَشْرَفَ لَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "قُمْ يَا أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ". فَلَمَّا قَامَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "هَذَا أَمِينُ هَذِهِ الأُمَّةِ"[1].

٧٤- باسی بەسەرهاتی خەڵكی نەجران

٤٣٨٠- حوزەیفە ﷺ دەڵێ: عاقیب وسەییدكەهەردووكیان گەورەو دەسەڵاتدارەكانی[2] (گاورەكانی) نەجران بوون هاتنە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ هەردووكیان ویستیان موباهەلە[3] لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بكەن، یەكێكیان

(١) بڕوانە: ٣٧٤٥.

(٢) سەیید سەرۆكیان بوو عاقیبەتیش ڕاوێژكرا و ڕاوێژپێكراویان بوو.

(٣) موباهەلە ئەوەیە هەردوو لایەنەكە داوا لە خوای گەورە بكەن و بڵێن هەركەس ڕازی نابێ بە هەق و درۆ دەكات نەفرەتی خوا لە زاڵمان.

بەهاوڕێكەی وت: موباهەلەی لەگەڵ مەكە، چونكە سوێند بەخوا ئەگەر پێغەمبەر بێت وموباهەلەی لەگەڵ بكەین نەخۆمان و نە نەوەو نە وەچەمان لەپاش خۆمان خێر نایەتە ڕێگەمان وسەركەوتوونابین، هەردووكیان وتیان: دڵنیابە ئەوەی داوای دەكەیت لێمان دەتدەینێ وەكەسێكی ئەمیندارو دەسپاك لەگەڵ ماندا بنێرە، كەسێكی ئەمین نەبێت مەینێرە لەگەڵماندا پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بێگومان دڵنیابن ئەمیندارێكی بەراستی ئەمیندار لەگەڵتاندا دەنێرم))جا هاوەڵان (زۆربەیان) ملیان بەرزكردەوە بۆ (دەست خستنی) ئەم پلە بەرزە جا فەرمووی: ((ئەی ئەبو عوبەیدەی كوڕی جەڕاح هەستە)) جا كە هەڵسا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەمە دەستپاكی ئەم ئوممەتەیە)).

٤٣٨١- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ، عَنْ صِلَةَ بْنِ زُفَرَ عَنْ حُذَيْفَةَ ﷺ قَالَ: جَاءَ أَهْلُ نَجْرَانَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا: ابْعَثْ لَنَا رَجُلاً أَمِينًا. فَقَالَ: "لأَبْعَثَنَّ إِلَيْكُمْ رَجُلاً أَمِينًا حَقَّ أَمِينٍ". فَاسْتَشْرَفَ لَهُ النَّاسُ، فَبَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ[1].

٤٣٨١- حوزەیفە ﷺ دەڵێ: خەڵكی نەجران هاتن بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتیان: پیاوێكی دەست پاكمان بۆبنێرە پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بەڕاستی دڵنیاین پیاوێكی ئەمیندارو بەراستی ئەمیندار بێ دەنێرم بۆلاتان))بۆیە هاوەڵان خۆیان بۆ قیت كردەوە (تا ئەو گەورەییەیان دەست كەوێ) ئەنجا ئەبو عوبەیدەی كوڕی جەڕاحی نارد (بۆیان).

٤٣٨٢- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ، وَأَمِينُ هَذِهِ الأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ"[2].

---

(١) بڕوانە: ٣٧٤٥.

(٢) بڕوانە: ٣٧٤٤.

٤٣٨٢- ئەنەس ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كەفەرمووی: ((هەموو ئوممەتێك ئەمینداریكی هەیە، ئەمینداری ئەم ئوممەتەش ئەبو عوبەیدەی كوڕی جەڕاحە)).

٧٥ - بابٌ: قِصَّةُ عُمَانَ وَالْبَحْرَيْنِ

٤٣٨٣- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، سَمِعَ ابْنُ الْمُنْكَدِرِ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "لَوْ قَدْ جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَقَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا" ثَلاَثًا. فَلَمْ يَقْدَمْ مَالُ الْبَحْرَيْنِ حَتَّى قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا قَدِمَ عَلَى أَبِي بَكْرٍ أَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى: مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ دَيْنٌ أَوْ عِدَةٌ فَلْيَأْتِنِي. قَالَ جَابِرٌ: فَجِئْتُ أَبَا بَكْرٍ، فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "لَوْ جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا" ثَلاَثًا. قَالَ: فَأَعْطَانِي. قَالَ جَابِرٌ: فَلَقِيتُ أَبَا بَكْرٍ بَعْدَ ذَلِكَ فَسَأَلْتُهُ، فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ الثَّالِثَةَ فَلَمْ يُعْطِنِي، فَقُلْتُ لَهُ: قَدْ أَتَيْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، فَإِمَّا أَنْ تُعْطِيَنِي، وَإِمَّا أَنْ تَبْخَلَ عَنِّي. فَقَالَ: أَقُلْتَ: تَبْخَلُ عَنِّي؟ وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ؟ - قَالَهَا ثَلاَثًا - مَا مَنَعْتُكَ مِنْ مَرَّةٍ إِلاَّ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكَ.
وَعَنْ عَمْرٍو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: جِئْتُهُ، فَقَالَ لِي أَبُو بَكْرٍ: عُدَّهَا. فَعَدَدْتُهَا فَوَجَدْتُهَا خَمْسَمِائَةٍ، فَقَالَ: خُذْ مِثْلَهَا مَرَّتَيْنِ[١].

٧٥- باسێک: بەسەرهاتی عومان و بەحرەین

٤٣٨٣- ئیبنو لمونكەدیر دەڵێ: لە جابیرم ﷺ بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ بەمنی فەرموو: ((ئەگەرماڵ و سامانی بەحرەین بێت دڵنیابە ئەوەندەو

(١) بروانە: ٢٢٩٦.

ئەوەندەت پێ دەدەم)) سێ جار فەرمووی (ئەوەندە) جا ئەو ماڵ و سامانی بەحرەینە نەهات هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆلای خوا، جا كاتێك سامانەكە هات بۆ ئەبو بەكر ؓ ئەبو بەكر فەرمانی بە جاردەرێك كردو جاری داو وتی: هەركەس قەرز یان بەڵێنێكی لای پێغەمبەر ﷺ هەبووە بابێت بۆلام، جابیر ؓ دەڵێ: منیش ڕۆشتم بۆلای ئەبو بەكر پێم ووت كە پێغەمبەری خوا ﷺ بەمنی فەرموو ئەگەر سامانی بەحرەین هات ئەوەندەو ئەوەندەت دەدەمێ سێ جار فەرمووی (ئەوەندە) دەڵێ: جا ئەبو بەكر سامان وماڵی پێدام. جابیر دەڵێ: دوائەوە بە ئەبو بەكر گەشتم وداوام لێكرد هیچی پێنەدام لە پاشان چوومەوە بۆلای هەر هیچی پێنەدام بۆجاری سێیەم ڕۆشتمەوە بۆلای هەرهیچی پێنەدام، منیش پێم وت: بێگومان من هاتم بۆلات بەڵام هیچت پێنەدام دوای ئەوە هاتم بۆلات هەرهیچت پێ نەدام پاشان هاتمەوە بۆلات هەرپێت نەدام، جا یان ماڵ و سامانم پێدەدەیت یان تۆبەرامبەر من ڕژدەو ڕەزیلی، ئەبو بەكریش وتی: ڕەزیلی بەرانبەرم؟ چی دەردێك لەرژدەیی خراپترە؟ سێ جار ئەم وشەی سێ بارەكردەوە، هەرجارێك كەپێم نەداوی من ویستومە پێت بدەم.

عەمر لە موحەممەدی كوڕی عەلی یەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە جابیری كوڕی عەبدوڵلام ؓ بیست ودەیوت: ڕۆشتم بۆلای ئەبو بەكر پێی وتم: بژمێرە منیش ژماردم دیم پێنج سەدە جا وتی: دووجاری تر ئەوەندە ببە.

٧٦ - بابُ قُدُومِ الأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ الْيَمَنِ

وَقَالَ أَبُو مُوسَى ﷺ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ "هُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ"[١].

٤٣٨٤- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالاَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ: قَدِمْتُ أَنَا وَأَخِي مِنَ الْيَمَنِ، فَمَكَثْنَا حِينًا مَا نُرَى ابْنَ مَسْعُودٍ وَأُمَّهُ إِلاَّ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ؛ مِنْ كَثْرَةِ دُخُولِهِمْ وَلُزُومِهِمْ لَهُ[٢].

٧٦- باسی هاتنی ئەشعەرییەکان و هەندێ لە خەڵکی یەمەن

ئەبو مووسا ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە کە فەرمووی: ((ئەوان (ئەشعەرییەکان) لەمنن ومنیش لەوانم)).

٤٣٨٤- ئەبو مووسا ﷺ دەڵێ: من وبراکەم لەیەمەنەوە هاتین (بۆ مەدینە) جا ماوەیەك ماینەوە، هەروامان دەزانی ئیبنو مسعود و دایکی ﷺ کەسی خێزانی پێغەمبەرن ﷺ لەبەرزۆری جونەژورەوەیان (بۆمالی پێغەمبەر) پێکەوەبون لەگەڵ (پێغەمبەردا ﷺ).

٤٣٨٥- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلاَمِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، عَنْ زَهْدَمٍ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ أَبُو مُوسَى أَكْرَمَ هَذَا الْحَيَّ مِنْ جَرْمٍ، وَإِنَّا لَجُلُوسٌ عِنْدَهُ وَهْوَ يَتَغَدَّى دَجَاجًا، وَفِي الْقَوْمِ رَجُلٌ جَالِسٌ، فَدَعَاهُ إِلَى الْغَدَاءِ، فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا فَقَذِرْتُهُ. فَقَالَ: هَلُمَّ، فَإِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَأْكُلُهُ. فَقَالَ: إِنِّي حَلَفْتُ: لاَ آكُلُهُ. فَقَالَ: هَلُمَّ أُخْبِرْكَ عَنْ يَمِينِكَ، إِنَّا أَتَيْنَا النَّبِيَّ ﷺ نَفَرٌ مِنَ الأَشْعَرِيِّينَ، فَاسْتَحْمَلْنَاهُ فَأَبَى أَنْ يَحْمِلَنَا فَاسْتَحْمَلْنَاهُ، فَحَلَفَ أَنْ لاَ يَحْمِلَنَا، ثُمَّ لَمْ يَلْبَثِ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أُتِيَ بِنَهْبِ إِبِلٍ، فَأَمَرَ لَنَا بِخَمْسِ ذَوْدٍ، فَلَمَّا قَبَضْنَاهَا

---

(١) بڕوانە: ٢٤٨٦.

(٢) بڕوانە: ٣٧٦٣.

قُلْنَا: تَغَفَّلْنَا النَّبِيَّ ﷺ يَمِينَهُ، لاَ نُفْلِحُ بَعْدَهَا أَبَدًا. فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ حَلَفْتَ أَنْ لاَ تَحْمِلَنَا، وَقَدْ حَمَلْتَنَا. قَالَ: "أَجَلْ، وَلَكِنْ لاَ أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلاَّ أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهَا"[1].

٤٣٨٥- زەهدەم دەڵێ: كاتێ ئەبو مووسا ﷺ هات (بۆ كوفه وەك والى) ڕێزى خەڵكى ئەم ئاواييەى هۆزى جەرمى گرت[2] لەكاتێكدا ئێمە لايدا دانيشتبوين ئەو (ئەبو مووسا) نيوەڕۆ بوو مريشكێكى دەخوارد لەناو خەڵكەكەشدا پياوێكى تيابوو دانيشتبوو ئەبو مووسا بانگى كرد بۆ نان خواردن (لەگەڵى) پياوەكەش وتى: من ئەم مريشكەم ديوە شتێكى (پيسى) دەخوارد بەو هۆيەوە قێزم لێى ديتەوە، ئەبو مووسا وتى وەرە (بيخۆ) چونكە دڵنيابە من بەچاوى خۆم پێغەمبەرم ﷺ دى مريشكى دەخوارد، پياوەكە وتى: من سوێندم خواردوو كە نەيخۆم ئەبو مووسا وتى: وەرە با فەرموودەيەكت بۆ بگێڕمەوە دەربارەى سوێندەكەت، ئيمە چەند كەسێكى ئەشعەرى بووين ڕۆشتينە خزمەت پێغەمبەر ﷺ داوامان لێ كرد ولاغمان باتێ سوارى بين[3] بەلام ئەو ئامادە نەبوو كە ولاخى سورايمان پێ بدات، ئەنجا جارێكى تر داوامان لێكرد ولاغمان باتێ سوارى بين جا سوێندى خوارد ولاخى سورايمان پێ نەدات، لە پاشان پێغەمبەر ﷺ زۆرى پێ نەچوو لە دەستكەوتى جەنگ وشتريان بۆ هێنا و فەرمانى كرد وشترمان بدەنێ، ئەنجا كە وەرمان گرت (لە نێوان خۆماندا) وتمان: ئێمە بێ ئاگاى پێغەمبەر ﷺ لە سوێندەكەيمان قۆستەوە لەپاش ئەوە هەرگيز سەركەوتوو نابين، بۆيە خۆم ڕۆشتمە خزمەتى و عەرزم كرد: ئەى پێغەمبەرى خوا بێگومان جەنابت سوێندت خوارد كە ولاغى سواريمان نەدەيتێ، بەدڵنياييەوە پێت داوين،

---

(١) بڕوانه: ٣١٣٣.

(٢) چونكە دۆستايەتى پێشترى هەبوو لە نێوان ئەشعەرييەكان و هۆزى جەرهەم دا.

(٣) بۆ ئەوەى بەشدارى غەزاى تەبوك بكەين لە خزمەتيدا.

فەرمووی: ((ڕاستە (سوێندم خواردووە و پێشم داون) بەڵام هەر سوێندێك بخۆم (لەسەر شتێ و) پاشان بۆم دەرکەوێ و بزانم پێچەوانەکەی باشترە بێگومان ئەوەیان دەکەم کە باشترە لە سوێندە خوراوەکە (وە کەفارەتی سوێندەکەم دەدەم))).

٤٣٨٦- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو صَخْرَةَ جَامِعُ بْنُ شَدَّادٍ، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ مُحْرِزٍ الْمَازِنِيُّ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ قَالَ: جَاءَتْ بَنُو تَمِيمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "أَبْشِرُوا يَا بَنِي تَمِيمٍ". قَالُوا: أَمَّا إِذْ بَشَّرْتَنَا فَأَعْطِنَا. فَتَغَيَّرَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَجَاءَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "اقْبَلُوا الْبُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَمِيمٍ". قَالُوا: قَدْ قَبِلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ[1].

٤٣٨٦- عيمرانى كوڕى حوصەين ﷺ دەڵێ: بەنوتەمیم هاتن بۆ خزمەتی پێغەمبەر خوا ﷺ جا فەرمووی پێیان: ((موژدەتان لێ بێ بەنی تەمیم)) وتیان: دەی کە موژدەمان دەدەیتێ ماڵ و سامانیشمان بدەرێ ڕوخساری پێغەمبەر ﷺ گۆڕاوتێکچوو، ئەنجاکەسانێك لەخەڵکی یەمەن هاتن و پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێیان ((ئەو موژدە وەرگرن کەبەنو تیم وەریان نەگرت)) وتیان دڵ نیابە ئەی پێغەمبەری خوا وەرمان گرت.

٤٣٨٧- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "الإِيمَانُ هَا هُنَا" -وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْيَمَنِ- وَالْجَفَاءُ وَغِلَظُ الْقُلُوبِ فِي الْفَدَّادِينَ، عِنْدَ أُصُولِ أَذْنَابِ الإِبِلِ مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ رَبِيعَةَ وَمُضَرَ"[2].

---

(١) بڕوانە: ٣١٩٠.

(٢) بڕوانە: ٣٣٠٢.

٤٣٨٧-قەيسى كوڕى ئەبى حازيم لە ئەبو مەسعوودەوە ﷺ دەگێڕێتەوە پێغەمبەرى خوا ﷺ فەرمووى((ئيمان ئالەئەوێوەيە- بە دەستى ئاماژەى بۆيەمەن كرد- وەدڵڕەقى ودڵ ئەستوريش لەناو دەنگ زلەكانداية لاى خاوەن ڕەوگە وشترەكان، لەو شوێنەى هەردوو شاخى شەيتان (لە گەڵ خۆردا) هەڵدێت لە هۆزى ڕەبيعە و موزەڕدا)).

٤٣٨٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ، هُمْ أَرَقُّ أَفْئِدَةً وَأَلْيَنُ قُلُوبًا، الإِيمَانُ يَمَانٍ، وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَةٌ، وَالْفَخْرُ وَالْخُيَلاَءُ فِي أَصْحَابِ الإِبِلِ، وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ"

وَقَالَ غُنْدَرٌ: عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ: سَمِعْتُ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[1].

٤٣٨٨- ئەبو هوڕەيرە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە فەرموويەتى: ((خەڵكى يەمەن هاتن بۆلاتان ئەوان دەرون ناسك ودڵ نەرمن، يەمەن كانگاى باوەڕ و ئيمانە حيكمەت و دانايى سەر بەيەمەنن، وەشانازى كردن وفيزو دەعيە نواندن پيشەى وشترداڕەكانە هێمنى و سەلارى پيشەى خاوەن مەڕو ماڵاتە)).

(ئەم فەرموودەيە بەم سەندەش هاتووە) غوندەر لە شوعبەوە دەگێڕێتەوە لەسولەيمانەوە دەڵێ: لەزەكوانم بيستوە لە ئەبو هوڕەيرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

٤٣٨٩- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: "الإِيمَانُ يَمَانٍ، وَالْفِتْنَةُ هَا هُنَا، هَا هُنَا يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ"[2].

---

(١) بروانە: ٣٣٠١.

(٢) بروانە: ٣٣٠١.

٤٣٨٩- ئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((کانگای باوەڕ یەمەنە، ئاژاوەش ئالەوێوەیە ئا لەوێوەیە کەشاخی شەیتانە هەڵدێت)).

٤٣٩٠- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ، أَضْعَفُ قُلُوبًا وَأَرَقُّ أَفْئِدَةً، الْفِقْهُ يَمَانٍ، وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَةٌ"(١).

٤٣٩٠- ئەبو هورەیرە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە فەرمووی:((خەڵکی یەمەن هاتن بۆلاتان دڵیان نەرمە ودەرونیان ناسکە تێگەشتن لە ئیسلام لە یەمەندایە، وە دانای وحیکمەتیش هەر لەیەمەندایە)).

٤٣٩١- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ، فَجَاءَ خَبَّابٌ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَيَسْتَطِيعُ هَؤُلاَءِ الشَّبَابُ أَنْ يَقْرَءُوا كَمَا تَقْرَأُ؟ قَالَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ شِئْتَ أَمَرْتُ بَعْضَهُمْ يَقْرَأُ عَلَيْكَ. قَالَ: أَجَلْ. قَالَ اقْرَأْ يَا عَلْقَمَةُ. فَقَالَ زَيْدُ بْنُ حُدَيْرٍ: أَخُو زِيَادِ بْنِ حُدَيْرٍ: أَتَأْمُرُ عَلْقَمَةَ أَنْ يَقْرَأَ وَلَيْسَ بِأَقْرَئِنَا؟! قَالَ: أَمَا إِنَّكَ إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي قَوْمِكَ وَقَوْمِهِ. فَقَرَأْتُ خَمْسِينَ آيَةً مِنْ سُورَةِ مَرْيَمَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَيْفَ تَرَى؟ قَالَ: قَدْ أَحْسَنَ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: مَا أَقْرَأُ شَيْئًا إِلاَّ وَهُوَ يَقْرَؤُهُ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى خَبَّابٍ وَعَلَيْهِ خَاتَمٌ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ: أَلَمْ يَأْنِ لِهَذَا الْخَاتَمِ أَنْ يُلْقَى؟ قَالَ: أَمَا إِنَّكَ لَنْ تَرَاهُ عَلَيَّ بَعْدَ الْيَوْمِ. فَأَلْقَاهُ. رَوَاهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ.

٤٣٩١- عەلقەمە دەڵێ: ئێمە لەگەڵ عەبدوڵلای کوڕی مەسعووددا ﷺ دانیشتبوین، ئینجا خەبباب ﷺ هات وتی: ئەی ئەبو عەبدوڕەحمان ئایا ئائەم

(١) بڕوانە: ٣٣٠١.

گەنجانە تۆچۆن قورئان دەخوێنیت ئەمانیش دەتوانن بەو شێوەیە بیخوێنن ؟ ئەویش وتی: جائەگەر حەزدەکەیت فەرمان دەکەم کەسێکیان قورئانت بۆبخوێنێت وتی: بەڵێ حەزدەکەم وتی: عەلقەمە بخوێنە زەیدی کوڕی حودەیر -کەبرای زیادی کوڕی حودەیر بوو- وتی: ئایا بەعەلقەمە دەڵێیت کە قورئان بخوێنێ لەکاتێکدا ئەو لە هەموومان قورئان زانتر نیە؟ عەبدوڵلا وتی: بەڵام ئەگەر بتەوێ بۆت دەگێڕمەوە کە پێغەمبەر ﷺ دەربارەی هۆزەکەی تۆو هۆزەکەی ئەو چی فەرمووە[1] جا پەنجا ئایەتم لەسورەتی مەریەم خوێند، ئەنجا عەبدوڵلا ووتی بە خەبباب چۆنی دەبینی؟ وتی: بێگومان خوێندنێکی جوانە، عەبدوڵلا وتی: من هەر شت وشێوازێ قورئان بخوێنم عەلقەمش دەی خوێنێ لە پاشان لایکردەوە بەلای خەببابدا و ئەموستیلەیەکی ئاڵتونی لە پەنجەدا بوو بۆیە پێی وت: ئایا ئەم ئەموستیلەیە کاتی ئەوەی نەهاتووە کە فڕێ بدرێت ؟ (خەبباب) وتی: ئەنجا دڵنیابە لە ئەمڕۆ بە دواوە نایبینی (لەپەنجەمدابێت) ئەنجا فڕێ ی دا. (ئەم فەرموودە) غوندەر لەشوعبەوە گێراویەتیەوە[2].

٧٧ - بابٌ: قِصَّةُ دَوْسٍ وَالطُّفَيْلِ بْنِ عَمْرٍو الدَّوْسِيِّ رضي الله عنه

٤٣٩٢- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ ذَكْوَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: جَاءَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرٍو إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: إِنَّ دَوْسًا قَدْ هَلَكَتْ، عَصَتْ وَأَبَتْ، فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهِمْ. فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأْتِ بِهِمْ"[3].

---

(١) ئیبنو حەجەر دەڵێ وەکو ئاماژە بکات بۆ پیاهەڵدانی نەخەع کە عەلقە نەخەعییە و سەرزەنشتی بەنی ئەسەد کە زەید لە بەنی ئەسەدە.

(٢) ئەبو نوعەیم لە موستەخرەجەکەیدا بە سەنەدێکی پەیوەست هێناویەتی.

(٣) بڕوانە: ٢٩٧٣.

٧٧- باسێک: بەسەرهاتی (هۆزی) دەوس و توفەیلی کوڕی عەمری دەوسی ﷺ

٤٣٩٢- ئەبو هورەیرە ﷺ دڵێ: توفەیلی كوڕی عەمری ﷺ هات بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: بێگومان هۆزی دەوس بەدڵنیاییەوە لەناوچون، سەرپێچیان كردو نایانەوێ (ڕاستی ببیستن) كەواتە دووعایان لێ بكە (خوا لە ناویان بات) پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((خودایە ڕێنمونی دەوس بكەیت (بەمسوڵمانی) بییان هێنە (بۆ ئێرە))).

٤٣٩٣- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَمَّا قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قُلْتُ فِي الطَّرِيقِ:

يَا لَيْلَةً مِنْ طُولِهَا وَعَنَائِهَا... عَلَى أَنَّهَا مِنْ دَارَةِ الْكُفْرِ نَجَّتِ

وَأَبَقَ غُلاَمٌ لِي فِي الطَّرِيقِ، فَلَمَّا قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَبَايَعْتُهُ، فَبَيْنَا أَنَا عِنْدَهُ إِذْ طَلَعَ الْغُلاَمُ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: "يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، هَذَا غُلاَمُك؟ ". فَقُلْتُ: هُوَ لِوَجْهِ اللَّهِ تَعَالَى. فَأَعْتَقْتُهُ[1].

٤٣٩٣- ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: كاتێ هاتم بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ لەرێگادا دەمووت: ئای لەدرێژی وماندوێتی شەوگارێك بەڵام ئەوشەوە ڕزگاری كردین لە كافرستانی وە لەرێگەشدا خوڵامەكەم هەڵهات ورای كرد، جاكە گەشتینە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ پەیمانم پێ دا جا لەكاتێكدا من لە خزمەتی دا بووم لەپڕ غوڵامەكەم كە هەڵهاتبوو دەركەوت پێغەمبەری خواش ﷺ بەمنی فەرموو((ئەی ئەبو هورەیرە ئەوە غوڵامەكەتە)) منیش وتم: ئەو لەبەر ڕەزامەندی خوا ئازادبێت ئەوسا ئازادم كرد.

(١) بروانە: ٢٥٣٠.

٧٦ - بابٌ: قِصَّةُ وَفْدِ طَيِّئٍ وَحَدِيثِ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ

٤٣٩٤- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: أَتَيْنَا عُمَرَ فِي وَفْدٍ، فَجَعَلَ يَدْعُو رَجُلاً رَجُلاً وَيُسَمِّيهِمْ، فَقُلْتُ: أَمَا تَعْرِفُنِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: بَلَى، أَسْلَمْتَ إِذْ كَفَرُوا، وَأَقْبَلْتَ إِذْ أَدْبَرُوا، وَوَفَيْتَ إِذْ غَدَرُوا، وَعَرَفْتَ إِذْ أَنْكَرُوا. فَقَالَ عَدِيٌّ: فَلاَ أُبَالِي إِذًا.

٧٨- باسێک: شاندەکەی (عەشرەتی) تەیی و فەرموودەکەی عەدیی کوڕی حاتیم ﷺ

٤٣٩٤- عومەری کوڕی حورەیس وتی: عەدیی کوڕی حاتیم ﷺ دەڵێ: لەگەڵ شاندێکدا هاتینە خزمەت عومەر ﷺ، جا (عومەر) نەفەر نەفەر پیاوەکانی بانگ دەکرد و ناوی دەهێنان، منیش وتم: ئایا من ناناسی ئەی پێشەوای باوەڕداران ؟ وتی: بەڵێ دەتناسم، کاتێ تۆ مسوڵمان بوویت ئەوان بێ باوەڕبوون کاتێ ئەوان پشتیان هەڵکرد تۆ بەرەو ئێمە هاتیت، وە تۆ بەوەفابویت کاتێ ئەوان غەدرو خیانەتیان کردووە تۆ (ڕاستیت) زانی ئەوان دانیان پێدانەنا، عەدییش وتی: کەواتە ئیتر هچم لا گرنگ نیە.

٧٩ - بابٌ: حَجَّةُ الْوَدَاعِ

٤٣٩٥- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَأَهْلَلْنَا بِعُمْرَةٍ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيُهْلِلْ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لاَ يَحِلَّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا". فَقَدِمْتُ مَعَهُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، وَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ وَلاَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "انْقُضِي رَأْسَكِ، وَامْتَشِطِي وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ وَدَعِي الْعُمْرَةَ

". فَفَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ إِلَى التَّنْعِيمِ فَاعْتَمَرْتُ، فَقَالَ: "هَذِهِ مَكَانَ عُمْرَتِكِ". قَالَتْ: فَطَافَ الَّذِينَ أَهَلُّوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ حَلُّوا، ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنْ مِنًى، وَأَمَّا الَّذِينَ جَمَعُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَإِنَّمَا طَافُوا طَوَافًا وَاحِدًا[1].

٧٩- باسێک: حەجیماڵئاوایی

٤٣٩٥- عائیشه ﵂ دەڵێ: له حەجی ماڵئاواییدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ له مەدینه دەرچووین ئیحرامەمان بەست بەعومره پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((هەرکەس ئاژەڵی هەدیەی لەگەڵ خۆی هێناوه با ئیحرام ببەستێ بەحەج وعومره، پاشان ئیحرام ناشکێنێ تا حەج وعومرەکه هەردووکیان تەواو نەکات)) منیش له خزمەتیدا گەشتمه مەککه له حەیزدا بووم، نه تەواف بەیتم کرد نەسەعی نێوان صەفاو مەروه، وه ئەم حاڵەی خۆم بۆ پێغەمبەر ﷺ باس کرد ئەویش فەرمووی: ((پەلکەکانی قژت بکەرەوه وقژت شانەبکەو ئیحرام ببەسته بەحەج واز لەعومرەکه بێنه ومەیکه))منیش وام کرد جا کاتێ کارەکانی حەجمان تەواوکرد پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ عەبدوڕەحمانی کوڕی ئەبو بەکر (کەبرامه) ناردمی بۆ تەنعیم و عومرەکەم کرد پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئا ئەمه جێگای عومرەکەی تۆیه)) عائیشه دەڵێ: جا ئەوانەی ئیحرامیان به عومره بەستبوو تەواف بەیت وسەعی نێوان صەفا ومەروەیان کرد پاشان ئیحرامیان شکاند، ئینجا که گەڕانەوه لەمینا تەوافێکی تریان کرد، بەڵام ئەوانەی ئیحرامیان بەحەج وعومره پێکەوه بەست تەنها یەك جار تەواف بەیتیان کرد.

---

(١) بروانه: ٢٩٤.

٤٣٩٦- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ فَقَدْ حَلَّ. فَقُلْتُ: مِنْ أَيْنَ قَالَ هَذَا ابْنُ عَبَّاسٍ؟ قَالَ: مِنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾﴾ الحج. وَمِنْ أَمْرِ النَّبِيِّ ﷺ أَصْحَابَهُ أَنْ يَحِلُّوا فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ. قُلْتُ: إِنَّمَا كَانَ ذَلِكَ بَعْدَ الْمُعَرَّفِ. قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَرَاهُ قَبْلُ وَبَعْدُ.

٤٣٩٦- ئیبنو جورەیج دەڵێ عەتا بۆی گێڕامەوە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ وتی: ئەگەر (عومرەکار) تەواف بەیتی کرد ئەوە بێگومان حەڵاڵ دەبێ و (ئیحرام دەشکێنێ ئیبنو جورەیج دەڵێ) وتم: (بەعەتا) ئیبنو عەبباس ئەمەی دەیڵێ لەکوێ هێناویەتی ؟ عەتا وتی: لەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵندەوە: ﴿ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾﴾ الحج واتە: لە پاشان شوێنی (سەربڕینی) ئەوانە کەی گەیشتنە ماڵی دێرینی بەنرخ (واتە کەعبە) وە لە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ لە حەجی ماڵئاوای بەهاوەڵانی کە (فەرمانی کرد) ئیحرام بشکێنن، وتم: ئەوە دوای وەستانی عەرەفەبوو، وتی: ئیبنو عەبباس ڕای وایی پێش و دوا وەستانی عەرەفە دروستە.

٤٣٩٧- حَدَّثَنِي بَيَانٌ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسٍ قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقًا، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ ﷺ قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بِالْبَطْحَاءِ فَقَالَ: "أَحَجَجْتَ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: "كَيْفَ أَهْلَلْتَ؟ ". قُلْتُ: لَبَّيْكَ بِإِهْلَالٍ كَإِهْلَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. قَالَ: "طُفْ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حِلَّ". فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ فَفَلَتْ رَأْسِي[1].

---

(١) بڕوانە: ١٥٥٩.

٤٣٩٧- ئەبو مووسای ئەشعەری ﷺ دەڵێ: (لە یەمەنەوە) هاتم بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ لە بەتحا بوو فەرمووی: ((نیەتی حەجت هێناوە؟)) وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((بە نیەتی چی ئیحرامت دابەست؟)) وتم:خوایە گوێڕایەڵتم ئیحرامم دابەست وەك ئیحرام دابەستنی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((تەواف بەیت و هاتوچۆی نێوان صەفا و مەڕوە بکە پاشان ئیحرام بشکێنە)) ئینجا تەواف بەیت و هاتوچۆی نێوان صەفا و مەڕوەم کرد، جا ڕۆشتم بۆ لای ئافرەتێك لە قەیس سەرمی بژنی (پاکیکردەوە لە ڕشك و ئەسپێ).

٤٣٩٨- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ، أَنَّ حَفْصَةَ ﷺ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يَحْلِلْنَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَقَالَتْ: حَفْصَةُ: فَمَا يَمْنَعُكَ فَقَالَ: "لَبَّدْتُ رَأْسِي وَقَلَّدْتُ هَدْيِي، فَلَسْتُ أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ هَدْيِي"[1].

٤٣٩٨- نافیع دەگێڕێتەوە کە ئیبنو عومەر ﷺ بۆی گێڕایەوە کە حەفصەی ﷺ خێزانی پێغەمبەر خوا ﷺ بۆی گێڕایەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە هاوسەرەکانی کرد لەساڵی حەجیماڵئاوایی دا کە ئیحرامەکەیان بشکێنن[2]، ئەنجا حەفصە عەرزی پێغەمبەری ﷺ کرد چی ڕێگرە (لەوەی ئیحرام بشکێنی) ؟ فەرمووی: ((موی سەرم پێکەوە نوساندووە و ئاژەڵی دیاریم نیشانە کردووە، کەوابو ئیحرام ناشکێنم هەتا وشترە دیاریەکەم سەرنەبڕم)).

٤٣٩٩- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: حَدَّثَنِي شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّ

(١) بڕوانە: ١٥٦٦.

(٢) پاش تەواف بەیت و سەعی نێوان صەفا و مەروە و قژ کورتکردنەوە ئیحرامی عومەرەکەیان بشکێنن.

امْرَأَةً مِنْ خَثْعَمَ اسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ -وَالْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ رَدِيفُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لاَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، فَهَلْ يَقْضِي أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ؟ قَالَ" "نَعَمْ"[(١)].

٤٣٩٩- ئيبنو عەبباس ﷺ دەگێڕێتەوە لەحەجی ماڵئاوایی دا ئافرەتێكی خێڵی خەسعەمی پرسیاری لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد لەوكاتەدا فەزڵی كوڕی عەبباس لەپشكۆی[(٢)] پێغەمبەری خوادا ﷺ بوو جائافرەتەكە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان (حەج) كە فەرزی خودایە لەسەربەندەكانی كەوتۆتە سەرباوكم (فەرز بووە لەسەری) كەپیرێكی بەتەمەن ناتوانێ بەسەر وڵاغەوە ڕاوەستێ و خۆی بگرێ، دەی ئایا حەجەكە بۆئەو دروستە كەمن لەجیاتی ئەو حەجەكەی بۆبكەم ؟ فەرمووی((بەڵێ)).

٤٤٠٠- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: أَقْبَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ وَهْوَ مُرْدِفٌ أُسَامَةَ عَلَى الْقَصْوَاءِ، وَمَعَهُ بِلاَلٌ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ حَتَّى أَنَاخَ عِنْدَ الْبَيْتِ، ثُمَّ قَالَ لِعُثْمَانَ "ائْتِنَا بِالْمِفْتَاحِ". فَجَاءَهُ بِالْمِفْتَاحِ فَفَتَحَ لَهُ الْبَابَ، فَدَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ وَأُسَامَةُ وَبِلاَلٌ وَعُثْمَانُ، ثُمَّ أَغْلَقُوا عَلَيْهِمِ الْبَابَ، فَمَكَثَ نَهَارًا طَوِيلاً ثُمَّ خَرَجَ، وَابْتَدَرَ النَّاسُ الدُّخُولَ، فَسَبَقْتُهُمْ فَوَجَدْتُ بِلاَلاً قَائِمًا مِنْ وَرَاءِ الْبَابِ، فَقُلْتُ لَهُ: أَيْنَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ فَقَالَ: صَلَّى بَيْنَ ذَيْنِكَ الْعَمُودَيْنِ الْمُقَدَّمَيْنِ. وَكَانَ الْبَيْتُ عَلَى سِتَّةِ أَعْمِدَةٍ سَطْرَيْنِ، صَلَّى بَيْنَ الْعَمُودَيْنِ مِنَ السَّطْرِ الْمُقَدَّمِ، وَجَعَلَ بَابَ الْبَيْتِ خَلْفَ ظَهْرِهِ، وَاسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الَّذِي يَسْتَقْبِلُكَ حِينَ تَلِجُ الْبَيْتَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِدَارِ، قَالَ وَنَسِيتُ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمْ صَلَّى. وَعِنْدَ الْمَكَانِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ مَرْمَرَةٌ حَمْرَاءُ[(٣)].

---

(١) بڕوانە: ١٥١٣.

(٢) بە سواری وشترەكەیەوە

(٣) بڕوانە: ٣٩٧.

٤٤٠٠- نافیع له عەبدڵلای كوڕی عومەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ له ساڵی ئازادكردنی مەككەدا هات (بۆ مەككە) و ئوسامەی له پاشكۆدا بوو. بەسواری قەصوائەوە[1] بیلال و عوسمانی كوڕی تەڵحە له خزمەتیدا بوون (هات) تا وشترەكەی لای بەیتدا یەخ دا، له پاشان بە عوسمانی فەرمووو: ((كلیلەكانم بۆ بێن)) ئەویش كلیلەكانی بۆ هێنا و دەرگای (كەعبەی) بۆ كردەوە، ئەنجا پێغەمبەر ﷺو ئوسامە و بیلال و عوسمان چوونە ژوورەوە، له پاشان دەرگاكەیان لەسەریان داخست جا بەشێكی زۆری له ڕۆژەكە مایەوە (لەناو كەعبە) پاشان هاتە دەرەوە خەڵكی بە پەلە چونە ژورەوە (عەبدوڵلای كوڕی عومەر دەڵێ:) من پێش هەموویان چوومە ژوورەوە بیلالم بینی له پشت دەرگاكەوە ڕاوەستابوو پێم وت: پێغەمبەری خوا ﷺ له كوێدا نوێژی كرد؟ وتی: له نێو ئەو دوو كۆڵەكەی پێشەوە نوێژی كرد، لەوكاتەدا بەیت لەسەر شەش كۆڵكە بوو كە دوو ڕیز بوون پێغەمبەر ﷺ له نێوان دوو كۆڵەكەكەیا له ڕیزی یەكەم نوێژی كرد دەرگاكەی بەیتی خستبویە پشتی خۆیەوە ڕووشی كردبویە ئەولایەی كاتێ دەچیتە ژورەوە بۆ بەیت ڕووی لێتە له نێوان خۆدی دیوارەكەدا، عەبدوڵلا دەڵێ: لەبیرم چوو پرسیار له بیلال بكەم چەن ڕكات نوێژی كرد، وە لەو شوێنەدا كە پێغەمبەر ﷺ نوێژی تیا كرد مەڕ مەڕێكی سور هەیە.

٤٤٠١- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ،حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ أَخْبَرَتْهُمَا أَنَّ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُيَيٍّ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ حَاضَتْ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَحَابِسَتُنَا هِيَ؟ ". فَقُلْتُ: إِنَّهَا قَدْ أَفَاضَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَطَافَتْ بِالْبَيْتِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "فَلْتَنْفِرْ"[2].

---

(١) قەصوا ناوی وشترە مێینەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو.

(٢) بڕوانە: ٢٩٤.

٤٤٠١- عروەی كوڕی زوبەیر و ئەبو سەلەمەی كوڕی عەبدوڕەحمان گێڕایانەوە كە عائیشەی ﵂ خێزانی پێغەمبەر ﷺ بۆ هەردووكیانی گێڕایەوە كە صەفییەی كچی حویەیی ﵂ خێزانی پێغەمبەر ﷺ لە حەجیماڵئاوایی دا كەوتە حەیزەوە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئایا ئەوە (صەفیە) ڕێگرمان دەبێت و دەمان هێڵێتەوە[1]؟)) منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان تەوافی ئیفازەی كردووە وە پێشتر تەوافی بەیتی كردووە، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((دەی با ئەویش دەرچێت (لەگەڵماندا))).

٤٤٠٢- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﵄ قَالَ: كُنَّا نَتَحَدَّثُ بِحَجَّةِ الْوَدَاعِ وَالنَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، وَلاَ نَدْرِي مَا حَجَّةُ الْوَدَاعِ، فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ ذَكَرَ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ فَأَطْنَبَ فِي ذِكْرِهِ وَقَالَ: "مَا بَعَثَ اللهُ مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ أَنْذَرَ أُمَّتَهُ، أَنْذَرَهُ نُوحٌ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ بَعْدِهِ، وَإِنَّهُ يَخْرُجُ فِيكُمْ، فَمَا خَفِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ شَأْنِهِ فَلَيْسَ يَخْفَى عَلَيْكُمْ أَنَّ رَبَّكُمْ لَيْسَ عَلَى مَا يَخْفَى عَلَيْكُمْ -ثَلاَثًا- إِنَّ رَبَّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ، وَإِنَّهُ أَعْوَرُ عَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ"[2].

٤٤٠٢- ئیبنو عومەر ﵄ دەڵێ: لەحەجی ماڵئاوایی داقسەم دەكرد پێغەمبەریش ﷺ لەناوماندا بوو نەشمان دەزانی حەجی ماڵئاوایی چییەجا پێغەمبەر ﷺ سوپاس وستایشی خوای كردو، پاشان باسی مەسیحی دەججالی كردو درێژەی بەباسەكەی داوفەرمووی: ((خوا هەر پێغەمبەرێكی ناردبێ گەلەكەی ئاگادار كردووەتەوە لێی (دەججال) نووح و پێغەمبەرانی پاش ئەو ئاگاداریان داوە (بەئوممەتەكانیان) بێگومان لەناو ئێوەدا (ئوممەتی ئیسلام) پەیدا دەبێ ئەگەر هەرشتێكی لە ئێوە شاراوەبێت (واتە: سیفەتەكانی دەزانن)، ئەوەی شاراوە نیە

(١) كە بگەڕێینەوە بۆ مەدینە.
(٢) بڕوانە: ٣٠٥٧.

لەئێوە ئەومیە كە پەروەردگارتان شاراوە نی یە بەلای ئێوەوە - سێ جار ئەمەی دووبارە كردەوە - بێگومان پەروەردگارتان كوێرنییە بەڵام دەججال چاوی ڕاستی كوێرە دەڵێی دەنكە ترێیەكی دەرپۆقیوە (بەرز بۆتەوە).

٤٤٠٣- "أَلاَ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلاَ هَلْ بَلَّغْتُ؟ ". قَالُوا نَعَمْ. قَالَ: "اللَّهُمَّ اشْهَدْ -ثَلاَثًا- وَيْلَكُمْ -أَوْ وَيْحَكُمْ- انْظُرُوا، لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ"[1].

٤٤٠٣- ئەوسائاگاداربن بێگومان خوا خوێنتان وسامانتانی لەیەكتری حەرام كردووە وەك حەرامێتی ئەم ڕۆژەتان لەم شارەتاندا لەم مانگەتاندا ئایا (پەیامەكەم) گەیاند ؟ وتیان: بەڵێ سێ جار فەرمووی: ((خوایەتۆشایەت بە)). داماوی وتیاچوون بۆئێوە - یان فەرمووی - هاوار بۆئێوە - سەرنج بدەن لەپاش من كافر مەبنەوە هەندێكتان بدەن لەگەردنی هەندێكتان.

٤٤٠٤- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ غَزَا تِسْعَ عَشْرَةَ غَزْوَةً، وَأَنَّهُ حَجَّ بَعْدَ مَا هَاجَرَ حَجَّةً وَاحِدَةً لَمْ يَحُجَّ بَعْدَهَا: حَجَّةَ الْوَدَاعِ. قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ: وَبِمَكَّةَ أُخْرَى[2].

٤٤٠٤- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: زەیدی كوڕی ئەرقەم ﷺ بۆی گێرامەوە كە پێغەمبەر ﷺ نۆزدە غەزای كردووە- وە پاشان ئەوەی كۆچی كرد یەك حەجی كردووە كە دوای ئەوە حەجی تری نەكردووە ئەویش حەجیماڵئاوایی یە. ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە مەككەشدا حەجێكی تری كردووە (پێش كۆچ كردنی بۆ مەدینە).

---

(١) بڕوانە: ١٧٤٢.

(٢) بڕوانە: ٣٩٤٩.

٤٤٠٥- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُدْرِكٍ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ جَرِيرٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ لِجَرِيرٍ: "اسْتَنْصِتِ النَّاسَ". فَقَالَ: "لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ"[١].

٤٤٠٥- جەریر ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ لە حەجیماڵئاوایی دا بە جەریری فەرمووی: ((خەڵكەكە بێدەنگ كە)) ئەنجا فەرمووی: ((دوا (مردنی) من كافر مەبنەوە هەندێكتان بدەن لە گەردنی هەندێكتان)).

٤٤٠٦- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "الزَّمَانُ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَةِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ: ثَلاَثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ: ذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ، وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ، أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟ " قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ. قَالَ: "أَلَيْسَ ذُو الْحِجَّةِ؟ ". قُلْنَا: بَلَى. قَالَ: "فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟ ". قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ. قَالَ: "أَلَيْسَ البَلْدَةَ؟ ". قُلْنَا: بَلَى. قَالَ: "فَأَيُّ يَوْمَ هَذَا" قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، قَالَ: "أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرَ؟ ". قُلْنَا: بَلَى. قَالَ: "فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ -قَالَ مُحَمَّدٌ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ: وَأَعْرَاضَكُمْ- عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، وَسَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ، فَسَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ، أَلاَ فَلاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي ضُلاَّلاً، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ، أَلاَ لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَلَعَلَّ بَعْضَ مَنْ يُبَلَّغُهُ أَنْ يَكُونَ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضِ مَنْ سَمِعَهُ" فَكَانَ مُحَمَّدٌ إِذَا ذَكَرَهُ يَقُولُ: صَدَقَ مُحَمَّدٌ ﷺ ثُمَّ قَالَ" أَلاَ هَلْ بَلَّغْتُ؟ " مَرَّتَيْنِ[٢].

---

(١) بروانە: ١٢١.

(٢) بروانە: ٦٧.

٤٤٠٦- ئەبو بەكرە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كەفەرمووی: ((بێگومان چەرخ وزەمانە سوڕاوەتەوە سەرئەم شێوەیەی خۆی لەو ڕۆژدا كە خوا ئاسمانەكان و زەوی دروست كرد، ساڵ دوانزە مانگە، چواریان مانگی حەرامن[1]، سیانیان بەدوای یەكتردا دێن (كە ئەمانەن) زولقەعدە و زولحیجە و موحەڕەم و ڕەجەبی موزەڕ كەلە نێوان جومادای دووەم شەعبان دایە، ئەم مانگە چ مانگێكە؟))وتمان: خوا و پێغەمبەرەكەی زاناترن جابێدەنگ بوو هەتا گومان وابوو بەناوێكی تر جگە لەناوەكەی خۆی ناوی دەبات فەرمووی: ((ئایا زولحیجە نییە؟)) وتیان بەڵێ، فەرمووی ((ئەی ئەمە چ شارێكە؟)) وتمان: خوا و پێغەمبەرەكەی زاناترن، ئەنجا بێدەنگ بوو تاوامان زانی كە بێگومان بەناوێكی تر ناوی دەبات كەناوی خۆی نییە ((ئایا شارەكە (ی مەككە) نییە)) وتمان: بەڵێ فەرمووی: ((ئەم ڕوزە چ ڕۆژێكە ؟)) وتمان: خوا و پێغەمبەرەكەی زاناترن جا بێدەنگ بوو هەتا گومانمان وابوو كە بێگومان ناوی دەبات بەغەیر ناوەكەی خۆی، فەرمووی: ((ئەمڕۆ جەژنی قوربان نییە))وتمان: بەڵێ، فەرمووی: ((جابێگومان خوێنتان وماڵ و سامانتان))موحەممەدی كوڕی سیرین وتی: وابزانم فەمووی: ناموستان- لەیەكتر حەرامە وەك حەرامێتی ئەم ڕۆژەتان لەم شارەتاندا وە لەم مانگەتاندا، بێگومان (لە قیامەتدا) دەگەنەوە بەپەرومەردگارتان وە بێگومان پرسیاری كردەوەكانتان لێدەكات - بێدارن پاش (مردنی) من گومڕا مەبنەوە هەندێكتان بدەن لەگەردنی هەندێكتان، بێداربن ئەوەی ئامادەیە بیگەیەنی بەوەی لێرەنی یە، چونكە لەوانەیە هەندێك لەوانەی پێی دەگەیەنرێت باشتر هەڵی بگرێی و لێ ی تێ بگات لەهەندێ لەوانەی كەبیستویەتی، جا موحەممەد (ی كوڕی سیرین) كە ئەم فەرموودەی باس بكردایە دەیوت: موحەممەد ﷺ ڕاستی فەرمووە لە پاشان (پێغەمبەر ﷺ) دووجار فەرمووی: ((ئایا پێم ڕاگەیاندن؟)).

---

(١) ڕێزگیراون و حەرامە نابێ جەنگیان تیا بكرێت

٤٤٠٧- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، أَنَّ أُنَاسًا مِنَ الْيَهُودِ قَالُوا: لَوْ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِينَا لاَتَّخَذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ: أَيَّةُ آيَةٍ؟ فَقَالُوا: ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِى ﴿٣﴾﴾ المائدة. فَقَالَ عُمَرُ: إِنِّي لأَعْلَمُ أَيَّ مَكَانٍ أُنْزِلَتْ، أُنْزِلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ[1].

٤٤٠٧- تاریقی كوڕی شیهاب دەگێڕێتەوە و دەڵێ: كەسانێك لەجولەكە وتیان: ئەگەر ئەم ئایەتە دەربارەی ئێمە دابەزیایە ئەو ڕۆژەمان دەكرد بە جەژن، عومەریش ووتی (پێیان) كام ئایەت؟ وتیان: (ئەمڕۆ ئاینەكەتانم تەواو كامڵ كردووە بۆتان چاكەو بەهرەی خۆم بەتەواوی ڕشتووە بە سەرتاندا)عومەریش ﷺ وتی: بێگومان من دەزانم لەچ شوێنێكدا دابەزی پێغەمبەری خوا لەعەرەفەدا وەستابوو ئەو ئایەت دابەزێنرا.

٤٤٠٨- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الأَسْوَدِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجَّةٍ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ، وَأَهَلَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْحَجِّ، فَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ أَوْ جَمَعَ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَلَمْ يَحِلُّوا حَتَّى يَوْمَ النَّحْرِ.

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ وَقَالَ: مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا مَالِكٌ مِثْلَهُ[2].

٤٤٠٨- عروە لە عائیشەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ (لە مەدینە) دەرچوین جاتیاماندا بوو ئیحرامی بەعومرە دابەستبوو، تیاماندا بوو ئیحرامی بە حەج دابەستبوو، تیاشمانا بوو ئیحرامی بە حەج وعومرە پێكەوە دابەستبوو..

---

(١) بڕوانە: ٤٥.

(٢) بڕوانە: ٢١٤.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئیحرامی بەحەج دابەستبوو جا ئەوانەی ئیحرامیان تەنها بەحەج یان بەحەج وعومرە دابەستبوو ئەوا ئیحرامیان نەشكاند تارۆژی یەكەمی جەژن.

عەبدوڵلای كوڕی یوسف بۆی گێڕاینەوە وتی: مالیك بۆی گێڕاینەوە تادەگاتەوە عائیشە وتی: لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ (دەرچوین) لە حەجی ماڵ ئاوایی دا.

ئیسماعیل بۆی گێڕاینەوە وتی: مالیك بۆی گێڕاینەوە جا وێنەی فەرموودەی پێشو دێنێ.

٤٤٠٩- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ -هُوَ ابْنُ سَعْدٍ- حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: عَادَنِي النَّبِيُّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ، أَشْفَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ مَا تَرَى، وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلاَ يَرِثُنِي إِلاَّ ابْنَةٌ لِي وَاحِدَةٌ، أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثَيْ مَالِي؟ قَالَ: "لاَ". قُلْتُ أَفَأَتَصَدَّقُ بِشَطْرِهِ؟ قَالَ: "لاَ". قُلْتُ: فَالثُّلُثِ؟ قَالَ: "وَالثُّلُثُ كَثِيرٌ، إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ، وَلَسْتَ تُنْفِقُ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا، وَجْهَ اللَّهِ إِلاَّ أُجِرْتَ بِهَا، حَتَّى اللُّقْمَةَ تَجْعَلُهَا فِي فِي امْرَأَتِكَ". قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أأُخَلَّفُ بَعْدَ أَصْحَابِي؟ قَالَ: "إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ فَتَعْمَلَ عَمَلاً تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلاَّ ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرِفْعَةً، وَلَعَلَّكَ تُخَلَّفُ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللَّهُمَّ أَمْضِ لأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلاَ تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ. لَكِنِ الْبَائِسُ سَعْدُ ابْنُ خَوْلَةَ". رَثَى لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تُوُفِّيَ بِمَكَّةَ"[١].

٤٤٠٩- عامیری كوڕی سەعد لە باوكییەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە ساڵی حەجی ماڵئاوایی دا پێغەمبەر ﷺ سەردانی كردم لە نەخۆشی یەكەمدا نزیك كەوتمەوە لەمردن، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەخۆشییەكەم گەشتۆتە ئەوەی

(١) بروانە: ٥٦.

كەدەمبینی، وەمن خاوەن ماڵ و سامانم وتەنها كچێكم هەیە كەمیراتم لێ ببات، ئایا دوولەسەر سێی سامانەكەم ببەخشم ؟ فەرمووی: ((نەخێر))وتم: ئەی نیوەی بكەم بەخێرو ببەخشم ؟ فەرمووی((نەخێر)) وتم: ئەی سێ یەكی فەرمووی: ((سێ یەكیش زۆرە ؟ بێگومان تۆ میراتگرەكانت بەدەوڵەمەندی بەجێ بێڵی چاكترە لەوەی جیان بێڵی بەهەژاری دەست لەخەڵكی پان بكەنەوە، وە تۆ هەرماڵێك خەرج كەیت مەبەستت پێی ڕەزامەندی خوا بێت پاداشت دەدرێیتەوە لەسەری هەتا ئەو پاروەی دەیخەیتە دەمی خێزانەكەتەوە)).

وتم: ئەی پێغەمبەری خوا پاش هاوڕێكانم (لە مەككە) بەجێ دەهێلرێم؟ فەرمووی: ((بێگومان كەبەجێ دەمێنێیت هەركردەوەیەكی چاكە بكەیت مەبەستت پێی ڕەزامەندی خوابێت پلەوپایەت پێی بەرز دەبێتەوە، لەوانەیە بەجێ بهێڵرێیت تا كەسانێك بە تۆ سوود مەندبن (كە مسوڵمانن) وەكەسانێكی تریش بەهۆی تۆوە زیانیان لێبكەوێت (كەخراپن) خوایە كۆچی هاوەڵانم گیرا بكەو پاشگەزیان نەكەیتەوە، بەڵام داماووهەژار سەعدی كوڕی خەولەیە[1]))؟ پێغەمبەری خوا ﷺ بەزەیی پیایا هاتەوە كەلە مەككە مرد.

٤٤١٠- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رضي الله عنهما أَخْبَرَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَلَقَ رَأْسَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ[2].

٤٤١٠- نافیع دەگێڕێتەوە كە ئیبنو عومەر رضي الله عنهما بۆی گێڕاینەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لەحەجیماڵئاوایی دا سەری تاشی.

---

(١) سەعدی كوڕی خەولەی عامیریە كە بەشداری غەزای بەدری كردووە پێغەمبەر ﷺ خەفەتی بۆ خواردو بەزەیی پیایا هاتەوە چونكە لە مەككە مرد كە لێیەوە كۆچی كردبوو بۆ مەدینە. إرشاد الساري: ٣٧٦/٩.

(٢) بڕوانە: ١٧٣٦.

٤٤١١- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَخْبَرَهُ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَلَقَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَأُنَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَقَصَّرَ بَعْضُهُمْ[1].

٤٤١١- موسای كوڕی عوقبە لە نافیعەوە ئیبنو عومەر ﵄ بۆی گێڕایەوە: كە پێغەمبەرو ﷺ كەسانێك لە هاوەڵانی لەحەجیماڵئاوایی دا سەریان تاشی وەكەسانێكیش لە هاوەڵانی سەریان كورت كردەوە.

٤٤١٢- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. وَقَالَ اللَّيْثُ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ ﵄ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ أَقْبَلَ يَسِيرُ عَلَى حِمَارٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ بِمِنًى فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ يُصَلِّي بِالنَّاسِ، فَسَارَ الْحِمَارُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ، ثُمَّ نَزَلَ عَنْهُ، فَصَفَّ مَعَ النَّاسِ[2].

٤٤١٢- عوبەیدوڵلای كوڕی عەبدوڵلا دەگێڕێتەوە كە عەبدوڵلای كوڕی عەبباس ﵄ بۆی گێڕایەوە: ئەوبەسوارگوێدرێژێكەوە هات لەوكاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەحەجی ماڵئاوایی دا لەمینا وەستا بوو پێش نوێژی بۆخەڵك دەكرد، ئەنجا گوێدرێژەكە بەبەردەم بەشێك لە ڕیز (ی نوێژ)ـە كەدا ڕۆشت.

٤٤١٣- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: سُئِلَ أُسَامَةُ وَأَنَا شَاهِدٌ عَنْ سَيْرِ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَجَّتِهِ، فَقَالَ: الْعَنَقَ، فَإِذَا وَجَدَ فَجْوَةً نَصَّ[3].

٤٤١٣- هیشام دەڵێ: باوكم بۆی گێڕامەوە وتی: من ئامادەبووم پرسیار لە ئوسامە ﵁ كرا دەربارەی (شێوەی) ڕۆشتنی پێغەمبەر ﷺ لەكاتی حەجەكەیدا

(١) بڕوانە: ١٧٣٦.
(٢) بڕوانە: ٧٦.
(٣) بڕوانە: ١٦٦٦.

(ئوسامەش) وتی: خێرا دەرۆشت، بەڵام ئەگەرپێشی چۆڵ بوایە زۆر بەخێرای دەرۆشت.

٤٤١٤- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْخَطْمِيِّ، أَنَّ أَبَا أَيُّوبَ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ جَمِيعًا[1].

٤٤١٤- عەبدوڵلای كوڕی یەزیدی خەصمی دەگێڕێتەوە كە ئەبو ئەیوب ﷺ بۆی گێڕایەوە كە خۆی لە حەجیماڵئاوایی دا لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ نوێژی ئێوارە و عیشای پێكەوە كرد[2].

٨٠- بابٌ: غَزْوَةُ تَبُوكَ، وَهْيَ غَزْوَةُ الْعُسْرَةِ

٤٤١٥- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى ﷺ قَالَ أَرْسَلَنِي أَصْحَابِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَسْأَلُهُ الْحُمْلاَنَ لَهُمْ، إِذْ هُمْ مَعَهُ فِي جَيْشِ الْعُسْرَةِ -وَهْيَ غَزْوَةُ تَبُوكَ- فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّ أَصْحَابِي أَرْسَلُونِي إِلَيْكَ لِتَحْمِلَهُمْ. فَقَالَ: "وَاللَّهِ لاَ أَحْمِلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ". وَوَافَقْتُهُ، وَهْوَ غَضْبَانُ وَلاَ أَشْعُرُ، وَرَجَعْتُ حَزِينًا مِنْ مَنْعِ النَّبِيِّ ﷺ، وَمِنْ مَخَافَةِ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ ﷺ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَأَخْبَرْتُهُمُ الَّذِي قَالَ النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمْ أَلْبَثْ إِلاَّ سُوَيْعَةً إِذْ سَمِعْتُ بِلاَلاً يُنَادِي: أَيْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ. فَأَجَبْتُهُ، فَقَالَ: أَجِبْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَدْعُوكَ، فَلَمَّا أَتَيْتُهُ، قَالَ: "خُذْ هَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ - وَهَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ لِسِتَّةِ أَبْعِرَةٍ ابْتَاعَهُنَّ حِينَئِذٍ مِنْ سَعْدٍ - فَانْطَلِقْ بِهِنَّ إِلَى أَصْحَابِكَ فَقُلْ: إِنَّ اللَّهَ -أَوْ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلاَءِ

---

(١) بڕوانە: ١٦٧٤.

(٢) واتە: كۆی كردنەوە لە كاتی نوێژێكیاندا هەردووكیان بە دوای یەكتردا دەكرد.

فَارْكَبُوهُنَّ". فَانْطَلَقْتُ إِلَيْهِمْ بِهِنَّ، فَقُلْتُ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلاَءِ، وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لاَ أَدَعُكُمْ حَتَّى يَنْطَلِقَ مَعِي بَعْضُكُمْ إِلَى مَنْ سَمِعَ مَقَالَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، لاَ تَظُنُّوا أَنِّي حَدَّثْتُكُمْ شَيْئًا لَمْ يَقُلْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا لِي: إِنَّكَ عِنْدَنَا لَمُصَدَّقٌ، وَلَنَفْعَلَنَّ مَا أَحْبَبْتَ. فَانْطَلَقَ أَبُو مُوسَى بِنَفَرٍ مِنْهُمْ حَتَّى أَتَوُا الَّذِينَ سَمِعُوا قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَنْعَهُ إِيَّاهُمْ، ثُمَّ إِعْطَاءَهُمْ بَعْدُ، فَحَدَّثُوهُمْ بِمِثْلِ مَا حَدَّثَهُمْ بِهِ أَبُو مُوسَى[١].

٨٠- باسێک:غەزای تەبووک، کەبریتییە لە غەزای عوسرە

٤٤١٥- ئەبو بوردە لە ئەبو مووساوە ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: هاوڕێكانم ناردميان بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ داوای وڵاخی سواری لێ بكەم بۆیان لەوكاتە دا ئەوان لەگەڵێدا بوون لەسوپای عوسرەدا كەغەزای تەبووكە منیش (ڕۆشتمە خزمەتی) وتم: پێغەمبەری خوا هاوڕێكانم ناردوومیان بۆ خزمەتت تاوڵاخیان بدەیتێ سواری بن ئەویش فەرمووی: ((وەڵڵای هیچ وڵاغێكی سواریتان نادەمێ))كاتێ ڕۆشتمە خزمەتی زۆر توڕەبوو بەڵام هەستم پێ نەكرد، بەغەمباری گەڕامەوە كە پێغەمبەر ﷺ هیچی نەدامێ وترسیشم هەبوو كە پێغەمبەر ﷺ لەناخیدا دلگران بووبێ لێم، گەڕامەوە بۆلای هاوڕێكانم و ئەوەی پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێم ڕاگەیاندن، ئەنجا زۆری پێنەچوو لەپڕ گوێم لەبیلال بوو بانگی دەكرد ئەی عەبدوڵڵای كوڕی قەیس لەكوێی وەڵامم دایەوە وتی: بڕۆ بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ بانگت دەكات، جا كەڕۆشتمە خزمەتی فەرمووی: ((ئەو دوو وشترە پێكەوەن وئەو دوشترەش پێكەوەن بیان بە)) مەبەستی شەش وشتربوو لەوكاتەدا لەسەعدی كڕیبوون هەموویان ببە بۆهاوڕێكانت وبڵێ: بێگومان خوا -یان فەرمووی: بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ سواری ئەم وشترانەتان دەكات، دەی ئێوەش سواریان بن، منیش وشترەكانم

---

(١) بڕوانە: ٣١٣٣.

بردبۆیان وتم: بێگومان پێغەمبەر ﷺ سواری ئەمانەتان دەكات[١]، بەڵام سوێندبەخوا وازتان لێناهێنم هەتا هەندێكتان لەگەڵمدا نەیەت بۆلای ئەو كەسەی گوێی لە فەرمایشتەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە كە فەرموویەتی، ئەوانیش وتیان پێم: دڵنیابە تۆلای ئێمە جێی متمانەو باوەڕپێكراوی وتۆش چیت پێ خۆشە دەیكەین، ئەنجا ئەبو مووسا چەند كەسێكیانی لەگەڵ خۆی برد هەتا ڕۆشتنە لای ئەو كەسانەی فەرمایشتەكەی ئەوكاتەی پێغەمبەری خوایان بیستبوو كەوڵاغی پێنەدابوون لە پاشان دواتر پێی دابوون جا ئەو كەسانە هاوشێوەی قسەكانی ئەبو مووسایان گێڕایەوە بۆئەو چەندكەسە (كە ئەبو مووسا بردنی بۆلایان بۆدڵنیا بوون).

٤٤١٦- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ إِلَى تَبُوكَ، وَاسْتَخْلَفَ عَلِيًّا فَقَالَ: أَتُخَلِّفُنِي فِي الصِّبْيَانِ وَالنِّسَاءِ قَالَ: "أَلاَ تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى، إِلاَّ أَنَّهُ لَيْسَ نَبِيٌّ بَعْدِي؟ ". وَقَالَ أَبُو دَاوُدَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ: سَمِعْتُ مُصْعَبًا[٢].

٤٤١٦- موصعەبی كوڕی سەعد لە باوكییەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچوو بۆ تەبووك و عەلی ﷺ لەجێ خۆی دانا (لەسەر مەدینە) جا عەلی وتی: من بەجێ دێڵی لەنا ژن و منداڵاندا؟ فەرمووی: ((ئایا تۆ ڕازی نابیت كە تۆ بۆ من لە پایەی هاڕووندا بیت بۆ مووسا ﷺ؟ ئەوەندە هەیە لەدوای من پێغەمبەر نی یە[٣])).

ئەبوداوود دەڵێ: شوعبە بۆی گێڕاینەوە لە حەكەمەوە وتی: لەموصعەبم بیستووە[٤].

(١) یان ئەمانەی پێداون سواریان بن.

(٢) بڕوانە: ٣٧٠٦.

(٣) تەنها ئەوە خاڵی جیاوازی تۆ و هارونە ئەو پێغەمبەرە و تۆ پێغەمبەر نیت.

(٤) بە ڕونی دیارە كە حەكەم لە مەصعەبی بیستووە بەڵام لە گێڕانەوەكەی یەكەمدا دەڵێ، (عن مصعب) كە ڕاشكاو و ڕوون نی بۆ لێ بیستن.

٤٤١٧- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً يُخْبِرُ قَالَ: أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ بْنُ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ الْعُسْرَةَ قَالَ: كَانَ يَعْلَى: يَقُولُ تِلْكَ الْغَزْوَةُ أَوْثَقُ أَعْمَالِي عِنْدِي. قَالَ عَطَاءٌ: فَقَالَ صَفْوَانُ: قَالَ يَعْلَى: فَكَانَ لِي أَجِيرٌ فَقَاتَلَ إِنْسَانًا، فَعَضَّ أَحَدُهُمَا يَدَ الآخَرِ - قَالَ عَطَاءٌ: فَلَقَدْ أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ أَيُّهُمَا عَضَّ الآخَرَ فَنَسِيتُهُ- قَالَ: فَانْتَزَعَ الْمَعْضُوضُ يَدَهُ مِنْ فِي الْعَاضِّ، فَانْتَزَعَ إِحْدَى ثَنِيَّتَيْهِ، فَأَتَيَا النَّبِيَّ ﷺ فَأَهْدَرَ ثَنِيَّتَهُ. قَالَ عَطَاءٌ وَحَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "أَفَيَدَعُ يَدَهُ فِي فِيكَ تَقْضَمُهَا، كَأَنَّهَا فِي فِي فَحْلٍ يَقْضَمُهَا؟! "[١].

٤٤١٧- صەفوانی کوڕی یەعلای کوڕی ئومەییە لە باوکییەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بەشداری غەزای عوسەرەم کرد، (صەفوان) وتی: یەعلا دەیوت: ئەوغەزایە بەلای خۆمە لەبەهێزترین و چاکترین کارەکانم بوو (بۆقیامەت)، عەتا دەڵێ: یەعلا وتی: جاکرێکارێك هەبوو (لەگەڵم بوو) لەگەڵ کەسێکدا شەڕی کرد یەکێکیان گازی گرت لەدەستی ئەوی کەیان.

عەتا دەڵێ جابەراستی صەفوان پێی وتم کامیان گازی گرتووە لەوی کەیان بەڵام ناوەکەیم لەبیر چوویەوە[٢].

(یەعلا) دەڵێ: جاگاز لێ گیراوەکە دەستی دەرهێنا لەدەمی گازگرەکە و دانێکی پێشەوەی دەرهێنا ئەنجا هەردووکیان ڕۆشتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەر ﷺ هیچ بەرانبەرێکی بۆ دانەکەوتووەکەی دانا، عەتا دەڵێ: وابزانم (صەفوان) وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی:

((دەی ئایا وازبێنی دەستی لەدەمتابێت بەدانەکانت وردووخاشی کەیت وەك ئەوەی دەستی لە دەمی وشترێکی نێردابێت بەدانەکانی وردوخاشی کات ؟)).

---

(١) بڕوانە: ١٨٤٨.

(٢) لە صەحیحی موسلیم دا دەڵێ، گازگرەکەیان یەعلا بوو، (ارشاد الساری، ٣٨١/٩).

٧٩- بابُ حَدِيثِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَقَوْلُ اللَّهِ تعالى:

﴿وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ ١١٨﴾ التوبة

٤٤١٨- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ -وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ عَمِيَ- قَالَ: سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ قِصَّةِ تَبُوكَ، قَالَ كَعْبٌ: لَمْ أَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا إِلاَّ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، غَيْرَ أَنِّي كُنْتُ تَخَلَّفْتُ فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ، وَلَمْ يُعَاتِبْ أَحَدًا تَخَلَّفَ عَنْهَا، إِنَّمَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ عِيرَ قُرَيْشٍ، حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ عَدُوِّهِمْ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ، وَلَقَدْ شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ حِينَ تَوَاثَقْنَا عَلَى الإِسْلاَمِ، وَمَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِهَا مَشْهَدَ بَدْرٍ، وَإِنْ كَانَتْ بَدْرٌ أَذْكَرَ فِي النَّاسِ مِنْهَا، كَانَ مِنْ خَبَرِي أَنِّي لَمْ أَكُنْ قَطُّ أَقْوَى وَلاَ أَيْسَرَ حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْهُ فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ، وَاللَّهِ مَا اجْتَمَعَتْ عِنْدِي قَبْلَهُ رَاحِلَتَانِ قَطُّ حَتَّى جَمَعْتُهُمَا فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ، وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ غَزْوَةً إِلاَّ وَرَّى بِغَيْرِهَا، حَتَّى كَانَتْ تِلْكَ الْغَزْوَةُ، غَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَرٍّ شَدِيدٍ، وَاسْتَقْبَلَ سَفَرًا بَعِيدًا وَمَفَازًا وَعَدُوًّا كَثِيرًا، فَجَلَّى لِلْمُسْلِمِينَ أَمْرَهُمْ لِيَتَأَهَّبُوا أُهْبَةَ غَزْوِهِمْ، فَأَخْبَرَهُمْ بِوَجْهِهِ الَّذِي يُرِيدُ، وَالْمُسْلِمُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَثِيرٌ، وَلاَ يَجْمَعُهُمْ كِتَابٌ حَافِظٌ -يُرِيدُ الدِّيوَانَ- قَالَ كَعْبٌ فَمَا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَتَغَيَّبَ إِلاَّ ظَنَّ أَنْ سَيَخْفَى لَهُ مَا لَمْ يَنْزِلْ فِيهِ وَحْيُ اللَّهِ، وَغَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تِلْكَ الْغَزْوَةَ حِينَ طَابَتِ الثِّمَارُ وَالظِّلاَلُ، وَتَجَهَّزَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ، فَطَفِقْتُ أَغْدُو لِكَيْ أَتَجَهَّزَ مَعَهُمْ فَأَرْجِعُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي أَنَا قَادِرٌ عَلَيْهِ. فَلَمْ يَزَلْ يَتَمَادَى بِي حَتَّى اشْتَدَّ بِالنَّاسِ الْجِدُّ، فَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ وَلَمْ أَقْضِ مِنْ جَهَازِي شَيْئًا، فَقُلْتُ: أَتَجَهَّزُ بَعْدَهُ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ ثُمَّ أَلْحَقُهُمْ، فَغَدَوْتُ بَعْدَ أَنْ فَصَلُوا لأَتَجَهَّزَ، فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا، ثُمَّ غَدَوْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا، فَلَمْ يَزَلْ بِي حَتَّى أَسْرَعُوا وَتَفَارَطَ الْغَزْوُ،

وَهَمَمْتُ أَنْ أَرْتَحِلَ فَأُدْرِكَهُمْ، وَلَيْتَنِي فَعَلْتُ، فَلَمْ يُقَدَّرْ لِي ذَلِكَ، فَكُنْتُ إِذَا خَرَجْتُ فِي النَّاسِ بَعْدَ خُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَطُفْتُ فِيهِمْ، أَحْزَنَنِي أَنِّي لاَ أَرَى إِلاَّ رَجُلاً مَغْمُوصًا عَلَيْهِ النِّفَاقُ، أَوْ رَجُلاً مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ مِنَ الضُّعَفَاءِ، وَلَمْ يَذْكُرْنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى بَلَغَ تَبُوكَ، فَقَالَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْقَوْمِ بِتَبُوكَ: "مَا فَعَلَ كَعْبٌ؟ ". فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَلِمَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَبَسَهُ بُرْدَاهُ وَنَظَرُهُ فِي عِطْفِهِ. فَقَالَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ: بِئْسَ مَا قُلْتَ، وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ إِلاَّ خَيْرًا. فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. قَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ: فَلَمَّا بَلَغَنِي أَنَّهُ تَوَجَّهَ قَافِلاً حَضَرَنِي هَمِّي، وَطَفِقْتُ أَتَذَكَّرُ الْكَذِبَ وَأَقُولُ: بِمَاذَا أَخْرُجُ مِنْ سَخَطِهِ غَدًا؟ وَاسْتَعَنْتُ عَلَى ذَلِكَ بِكُلِّ ذِي رَأْيٍ مِنْ أَهْلِي، فَلَمَّا قِيلَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَظَلَّ قَادِمًا، زَاحَ عَنِّي الْبَاطِلُ، وَعَرَفْتُ أَنِّي لَنْ أَخْرُجَ مِنْهُ أَبَدًا بِشَيْءٍ فِيهِ كَذِبٌ؛ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَهُ، وَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَادِمًا، وَكَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ فَيَرْكَعُ فِيهِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ جَلَسَ لِلنَّاسِ، فَلَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ جَاءَهُ الْمُخَلَّفُونَ، فَطَفِقُوا يَعْتَذِرُونَ إِلَيْهِ، وَيَحْلِفُونَ لَهُ، وَكَانُوا بِضْعَةً وَثَمَانِينَ رَجُلاً فَقَبِلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلاَنِيَتَهُمْ، وَبَايَعَهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ، وَوَكَلَ سَرَائِرَهُمْ إِلَى اللَّهِ، فَجِئْتُهُ فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَيْهِ تَبَسَّمَ تَبَسُّمَ الْمُغْضَبِ، ثُمَّ قَالَ: "تَعَالَ". فَجِئْتُ أَمْشِي حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ لِي: "مَا خَلَّفَكَ؟ أَلَمْ تَكُنْ قَدِ ابْتَعْتَ ظَهْرَكَ؟! ". فَقُلْتُ: بَلَى، إِنِّي وَاللَّهِ لَوْ جَلَسْتُ عِنْدَ غَيْرِكَ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا، لَرَأَيْتُ أَنْ سَأَخْرُجُ مِنْ سَخَطِهِ بِعُذْرٍ، وَلَقَدْ أُعْطِيتُ جَدَلاً، وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَئِنْ حَدَّثْتُكَ الْيَوْمَ حَدِيثَ كَذِبٍ تَرْضَى بِهِ عَنِّي لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يُسْخِطَكَ عَلَيَّ، وَلَئِنْ حَدَّثْتُكَ حَدِيثَ صِدْقٍ تَجِدُ عَلَيَّ فِيهِ إِنِّي لأَرْجُو فِيهِ عَفْوَ اللَّهِ، لاَ وَاللَّهِ مَا كَانَ لِي مِنْ عُذْرٍ، وَاللَّهِ مَا كُنْتُ قَطُّ أَقْوَى وَلاَ أَيْسَرَ مِنِّي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْكَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَمَّا هَذَا فَقَدْ صَدَقَ، فَقُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِيكَ". فَقُمْتُ وَثَارَ رِجَالٌ مِنْ بَنِي سَلِمَةَ فَاتَّبَعُونِي، فَقَالُوا لِي: وَاللَّهِ مَا عَلِمْنَاكَ كُنْتَ أَذْنَبْتَ ذَنْبًا قَبْلَ هَذَا، وَلَقَدْ عَجَزْتَ أَنْ لاَ تَكُونَ اعْتَذَرْتَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِمَا اعْتَذَرَ إِلَيْهِ الْمُتَخَلِّفُونَ، قَدْ كَانَ كَافِيَكَ ذَنْبَكَ اسْتِغْفَارُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَكَ. فَوَاللَّهِ مَا زَالُوا يُؤَنِّبُونِي حَتَّى

أَرَدْتُ أَنْ أَرْجِعَ فَأُكَذِّبُ نَفْسِي، ثُمَّ قُلْتُ لَهُمْ: هَلْ لَقِيَ هَذَا مَعِي أَحَدٌ؟ قَالُوا: نَعَمْ، رَجُلاَنِ قَالاَ مِثْلَ مَا قُلْتَ، فَقِيلَ لَهُمَا مِثْلُ مَا قِيلَ لَكَ. فَقُلْتُ: مَنْ هُمَا؟ قَالُوا: مُرَارَةُ بْنُ الرَّبِيعِ الْعَمْرِيُّ وَهِلاَلُ بْنُ أُمَيَّةَ الْوَاقِفِيُّ. فَذَكَرُوا لِي رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ قَدْ شَهِدَا بَدْرًا فِيهِمَا إِسْوَةٌ، فَمَضَيْتُ حِينَ ذَكَرُوهُمَا لِي، وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلاَمِنَا أَيُّهَا الثَّلاَثَةُ مِنْ بَيْنِ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ، فَاجْتَنَبَنَا النَّاسُ وَتَغَيَّرُوا لَنَا حَتَّى تَنَكَّرَتْ فِي نَفْسِي الأَرْضُ، فَمَا هِيَ الَّتِي أَعْرِفُ، فَلَبِثْنَا عَلَى ذَلِكَ خَمْسِينَ لَيْلَةً. فَأَمَّا صَاحِبَايَ فَاسْتَكَانَا وَقَعَدَا فِي بُيُوتِهِمَا يَبْكِيَانِ، وَأَمَّا أَنَا فَكُنْتُ أَشَبَّ الْقَوْمِ وَأَجْلَدَهُمْ، فَكُنْتُ أَخْرُجُ فَأَشْهَدُ الصَّلاَةَ مَعَ الْمُسْلِمِينَ وَأَطُوفُ فِي الأَسْوَاقِ، وَلاَ يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ، وَآتِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأُسَلِّمُ عَلَيْهِ وَهْوَ فِي مَجْلِسِهِ بَعْدَ الصَّلاَةِ، فَأَقُولُ فِي نَفْسِي: هَلْ حَرَّكَ شَفَتَيْهِ بِرَدِّ السَّلاَمِ عَلَيَّ أَمْ لاَ؟ ثُمَّ أُصَلِّي قَرِيبًا مِنْهُ فَأُسَارِقُهُ النَّظَرَ، فَإِذَا أَقْبَلْتُ عَلَى صَلاَتِي أَقْبَلَ إِلَيَّ، وَإِذَا الْتَفَتُّ نَحْوَهُ أَعْرَضَ عَنِّي، حَتَّى إِذَا طَالَ عَلَيَّ ذَلِكَ مِنْ جَفْوَةِ النَّاسِ مَشَيْتُ حَتَّى تَسَوَّرْتُ جِدَارَ حَائِطِ أَبِي قَتَادَةَ وَهْوَ ابْنُ عَمِّي وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَوَاللَّهِ مَا رَدَّ عَلَيَّ السَّلاَمَ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا قَتَادَةَ، أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُنِي أُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ؟ فَسَكَتَ، فَعُدْتُ لَهُ فَنَشَدْتُهُ، فَسَكَتَ، فَعُدْتُ لَهُ فَنَشَدْتُهُ. فَقَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. فَفَاضَتْ عَيْنَايَ، وَتَوَلَّيْتُ حَتَّى تَسَوَّرْتُ الْجِدَارَ، قَالَ: فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي بِسُوقِ الْمَدِينَةِ إِذَا نَبَطِيٌّ مِنْ أَنْبَاطِ أَهْلِ الشَّأْمِ مِمَّنْ قَدِمَ بِالطَّعَامِ يَبِيعُهُ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ: مَنْ يَدُلُّ عَلَى كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ؟ فَطَفِقَ النَّاسُ يُشِيرُونَ لَهُ، حَتَّى إِذَا جَاءَنِي دَفَعَ إِلَيَّ كِتَابًا مِنْ مَلِكِ غَسَّانَ، فَإِذَا فِيهِ: أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي أَنَّ صَاحِبَكَ قَدْ جَفَاكَ، وَلَمْ يَجْعَلْكَ اللَّهُ بِدَارِ هَوَانٍ وَلاَ مَضْيَعَةٍ، فَالْحَقْ بِنَا نُوَاسِكَ. فَقُلْتُ لَمَّا قَرَأْتُهَا: وَهَذَا أَيْضًا مِنَ الْبَلاَءِ. فَتَيَمَّمْتُ بِهَا التَّنُّورَ فَسَجَرْتُهُ بِهَا، حَتَّى إِذَا مَضَتْ أَرْبَعُونَ لَيْلَةً مِنَ الْخَمْسِينَ إِذَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَأْتِينِي، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْتَزِلَ امْرَأَتَكَ. فَقُلْتُ: أُطَلِّقُهَا أَمْ مَاذَا أَفْعَلُ؟ قَالَ: لاَ، بَلِ اعْتَزِلْهَا وَلاَ تَقْرَبْهَا. وَأَرْسَلَ إِلَى صَاحِبَيَّ مِثْلَ ذَلِكَ، فَقُلْتُ لاِمْرَأَتِي: الْحَقِي بِأَهْلِكِ فَتَكُونِي عِنْدَهُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِي هَذَا

الأَمْرِ. قَالَ كَعْبٌ: فَجَاءَتِ امْرَأَةُ هِلاَلِ بْنِ أُمَيَّةَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هِلاَلَ بْنَ أُمَيَّةَ شَيْخٌ ضَائِعٌ لَيْسَ لَهُ خَادِمٌ فَهَلْ تَكْرَهُ أَنْ أَخْدُمَهُ، قَالَ: "لاَ، وَلَكِنْ لاَ يَقْرَبْكِ". قَالَتْ: إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا بِهِ حَرَكَةٌ إِلَى شَيْءٍ، وَاللَّهِ مَا زَالَ يَبْكِي مُنْذُ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ إِلَى يَوْمِهِ هَذَا. فَقَالَ لِي بَعْضُ أَهْلِي: لَوِ اسْتَأْذَنْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي امْرَأَتِكَ كَمَا أَذِنَ لاِمْرَأَةِ هِلاَلِ بْنِ أُمَيَّةَ أَنْ تَخْدُمَهُ فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لاَ أَسْتَأْذِنُ فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، وَمَا يُدْرِينِي مَا يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَأْذَنْتُهُ فِيهَا وَأَنَا رَجُلٌ شَابٌّ. فَلَبِثْتُ بَعْدَ ذَلِكَ عَشْرَ لَيَالٍ، حَتَّى كَمَلَتْ لَنَا خَمْسُونَ لَيْلَةً مِنْ حِينِ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ كَلاَمِنَا، فَلَمَّا صَلَّيْتُ صَلاَةَ الْفَجْرِ صُبْحَ خَمْسِينَ لَيْلَةً، وَأَنَا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِنَا، فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عَلَى الْحَالِ الَّتِي ذَكَرَ اللَّهُ -قَدْ ضَاقَتْ عَلَيَّ نَفْسِي، وَضَاقَتْ عَلَيَّ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ- سَمِعْتُ صَوْتَ صَارِخٍ أَوْفَى عَلَى جَبَلِ سَلْعٍ بِأَعْلَى صَوْتِهِ: يَا كَعْبُ بْنَ مَالِكٍ، أَبْشِرْ. قَالَ فَخَرَرْتُ سَاجِدًا، وَعَرَفْتُ أَنْ قَدْ جَاءَ فَرَجٌ، وَآذَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى صَلاَةَ الْفَجْرِ، فَذَهَبَ النَّاسُ يُبَشِّرُونَنَا، وَذَهَبَ قِبَلَ صَاحِبَيَّ مُبَشِّرُونَ، وَرَكَضَ إِلَيَّ رَجُلٌ فَرَسًا، وَسَعَى سَاعٍ مِنْ أَسْلَمَ فَأَوْفَى عَلَى الْجَبَلِ، وَكَانَ الصَّوْتُ أَسْرَعَ مِنَ الْفَرَسِ، فَلَمَّا جَاءَنِي الَّذِي سَمِعْتُ صَوْتَهُ يُبَشِّرُنِي نَزَعْتُ لَهُ ثَوْبَيَّ، فَكَسَوْتُهُ إِيَّاهُمَا بِبُشْرَاهُ، وَاللَّهِ مَا أَمْلِكُ غَيْرَهُمَا يَوْمَئِذٍ، وَاسْتَعَرْتُ ثَوْبَيْنِ فَلَبِسْتُهُمَا، وَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَيَتَلَقَّانِي النَّاسُ فَوْجًا فَوْجًا يُهَنُّونِي بِالتَّوْبَةِ، يَقُولُونَ: لِتَهْنِكَ تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ. قَالَ كَعْبٌ: حَتَّى دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ حَوْلَهُ النَّاسُ، فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ يُهَرْوِلُ حَتَّى صَافَحَنِي وَهَنَّانِي، وَاللَّهِ مَا قَامَ إِلَيَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ غَيْرُهُ، وَلاَ أَنْسَاهَا لِطَلْحَةَ، قَالَ كَعْبٌ: فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ يَبْرُقُ وَجْهُهُ مِنَ السُّرُورِ: "أَبْشِرْ بِخَيْرِ يَوْمٍ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدَتْكَ أُمُّكَ". قَالَ: قُلْتُ أَمِنْ عِنْدِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، قَالَ: "لاَ، بَلْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ". وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سُرَّ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةُ قَمَرٍ، وَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ مِنْهُ، فَلَمَّا جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً

إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِ اللَّهِ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ". قُلْتُ: فَإِنِّي أُمْسِكُ سَهْمِي الَّذِي بِخَيْبَرَ. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا نَجَّانِي بِالصِّدْقِ، وَإِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ لاَ أُحَدِّثَ إِلاَّ صِدْقًا مَا بَقِيتُ. فَوَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَبْلاَهُ اللَّهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَحْسَنَ مِمَّا أَبْلاَنِي، مَا تَعَمَّدْتُ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى يَوْمِي هَذَا كَذِبًا، وَإِنِّي لأَرْجُو أَنْ يَحْفَظَنِي اللَّهُ فِيمَا بَقِيتُ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ ﴿ لَقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ ﴿١١٧﴾ ﴾ التوبة، إلى قوله: ﴿ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾ ﴾ التوبة. فَوَاللَّهِ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ قَطُّ بَعْدَ أَنْ هَدَانِي لِلإِسْلاَمِ أَعْظَمَ فِي نَفْسِي مِنْ صِدْقِي لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَنْ لاَ أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا، فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِلَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أَنْزَلَ الْوَحْيَ شَرَّ مَا قَالَ: لأَحَدٍ، فَقَالَ ﷻ: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ إِذَا ٱنقَلَبْتُمْ ﴿٩٥﴾ ﴾ التوبة، إلى قوله: ﴿ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ ٱلْقَوْمِ ٱلْفَٰسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾ التوبة

. قَالَ كَعْبٌ: وَكُنَّا تَخَلَّفْنَا أَيُّهَا الثَّلاَثَةُ عَنْ أَمْرِ أُولَئِكَ الَّذِينَ قَبِلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ حَلَفُوا لَهُ، فَبَايَعَهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ وَأَرْجَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْرَنَا حَتَّى قَضَى اللَّهُ فِيهِ، فَبِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ: ﴿ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ ﴿١١٨﴾ ﴾ التوبة. وَلَيْسَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ مِمَّا خُلِّفْنَا عَنِ الْغَزْوِ، إِنَّمَا هُوَ تَخْلِيفُهُ إِيَّانَا وَإِرْجَاؤُهُ أَمْرَنَا عَمَّنْ حَلَفَ لَهُ وَاعْتَذَرَ إِلَيْهِ، فَقَبِلَ مِنْهُ[1].

(١) بروانه: ٢٧٥٧.

٨١- باسی بەسەرهاتی کەعی کوڕی مالیک ﷺ وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند (وە (خوا تەوبەی وەرگرت) لەو سێ کەسەش کەدواخران)[1]

٤٤١٨- ئیبنو شیهاب لەعەبدوڕەحمانی کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی کەعبی کوڕی مالیکەوە گێڕایەوە -کەلەناو کوڕەکانیدا ئەو چاوساغی کەعبی دەکرد کاتی نابینابوو بوو- دەڵێ: لە کەعبی کوڕی مالیکم ﷺ بیست: کەباسی دواکەوتنی خۆی دەکرد لە جەنگی تەبووکدا.

کەعب ﷺ وتی: هیچ غەزایەك لەو غەزایانەی پێغەمبەری خوا کردوویەتی لە پێغەمبەری خوا ﷺ دوانەکەوتوم، جگە لە غەزای تەبووك، ئەوەندە هەیە من لە غەزای بەدر دواکەوتم بەڵام پێغەمبەر ﷺ سەرزەنشتی هیچ کەسی نەکرد کە دواکەوت لێی، لە ڕاستیدا پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەرچوو کاروانەکەی قورەیشی مەبەست بوو تاخوا پێغەمبەرو ﷺ دوژمنە کانی کۆکردەوە (ڕوبەرووی یەکتربوونەوە) بەبێ وادەی دیاری کراو، سوێند بەخوا من ئامادەی شەوی عەقەبەبووم لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ کاتێك پەیمانمان بەست (پاپەندبین) بەئیسلامەوە، من پێم خۆش نی یە لەجیاتی ئەو شەوە بەشداری بەدر بوومایە، ئەگەرچی غەزای بەدر لەناو خەڵکیدا ناووباسی لەو شەوە زیاترە، جابەسەرهاتەکەی منیش کەلەو غەزادا[2] لە پێغەمبەر ﷺ دواکەوتم هیچ کاتێك لەوکاتە بەهێزترو دەوڵەمەند ترنەبووم، وەڵڵاهی پێش ئەوەی هەرگیز دوو وڵاخی سواریم پێکەوە نەبوو، بەڵام لەکاتی ئەوغەزایەدا دوو وڵاخم هەبوو، وە پێغەمبەری خوا ﷺ نیازی هەرغەزایەکی هەبوایە وای نیشان

---

(١) خوا دەربارەیان بڕیاری نەدابوو.

(٢) مەبەستی غەزای تەبوکە.

دەدا شوێنێکی تری مەبەستە[١] تا ئەوغەزایە ڕوی دا کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو غەزای کرد لەکاتێکی زۆر گەرم دا بوو ڕووبە ڕووی سەفەرێکی دوور و بیابانێکی چۆڵ و هۆڵ و دووژمنێکی خاوەن لەشکری زۆر دەبوویەوە، بۆیە نیازی و کارەکەی بۆ مسوڵمانان ڕوون کردەوە تا بەتەواوی خۆیان بۆ غەزاکەیان ئامادەبکەن، بۆیەهەواڵی پێدان کەدەیەوێ بەرەو کوێ بروات، مسوڵمانانیش لەوکاتەدا لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ ژمارەیان زۆر بوو لەتۆمارێکدا ناونووس نەکرابوون (زوهری دەڵێ:) مەبەستی بە (كِتَابٌ) تۆماری ناونووس سەربازییە.

کەعب ﷺ دەڵێ: جا هەرکەسێ بیویستایە دوابکەوێ وخۆی بشارێتەوە گومان وا بوو ون دەبێ (پێی نازانرێت) ئەگەر نیگا دەربارەی دانەبەزێ. وە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێ ئەو غەزای کرد کە میوە پێگەشتبوو سێبەر خۆش بوو بوو، وە پێغەمبەری خواو ﷺ مسوڵمانانیش لە گەڵیدا تفاق و پێویستی جەنگەکەیان ئامادە دەکرد، منیش سەر لەبەیانییەکەی لەگەڵ ئەوان دەستم کرد بەخۆئامادەکردن جادەچووم و دەگەڕامەوە هیچم ئەنجام نەدەداو لەدڵی خۆمدا دەمووت: من (هەرکات بمەوێ) دەتوانم خۆم ئامادە بکەم، جا هەر بەو جۆرە کاتەکەم بەسەردا تێپەڕی، تا (پێغەمبەر ﷺ) و خەڵکەکە بەتەواوی ئامادەبوون، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ مسوڵمانان دا کەوتنە ڕێ، کەچی من هیچ تفاقێکم ئامادە نەکرد، دەمووت: دوا ئەوە بەرۆژێ دوو ڕۆژ خۆم ئامادە دەکەم، پاشان پێیان دەگەمەوە، ئەنجا لەبەیانیەك پاش ئەوەی مسوڵمانان شاریان بەجێ هێشتبوو ڕۆشتم خۆم ئامادەبکەم، کەچی گەڕامەوە هیچم نەکرد. پاشان سەرلەبەیانی بەنیاز بووم هەم گەڕامەوە هیچم نەکرد. جابەردەوام بووم لەسەر

(١) بۆ ئەوە نەزانرێت بۆ کوێ دەڕوات و پلانەکەی ئاشکرا نەبێت.

ئەوحالە تالە سوپاكە تاویان داو غەزاكە دوور كەوتەوە، نیازم بوو ولاخەكەم باركەم (لەوەی پێویستمە) بڕۆم پێیان بگەم كاشكا وام بكردایە، بەلام ئەوەم لەچارە نەنوسرابوو، پاش دەرچوونی پێغەمبەری خوا ﷺ هەركاتێ دەچوومە دەرەوە بۆناو خەڵكی وبەناویاندا دەگەڕام خەفەتبار دەبووم كەسێكم نەدەبینی مەگەر پیاوێ كە بەناپاكی تاوانبار بوو یان كەسێك بوولەوكەسە لاوازانەی كەخوای گەورە بەهانەیانی قەبوڵ كردبوو، وە پێغەمبەری خوا ﷺ باسی نەكردبووم هەتاگەشتبووە تەبووك. ئەنجا لەكاتێكدا لەتەبووك لەناو خەڵكە كەدا دانیشتبوو فەرموبوی: ((كەعب چی كرد؟[1])) پیاوێك لە بەنی سەلەمە وتبووی: ئەی پێغەمبەری خوا جلەجوانەكانی وسەیركردنی ئەملاولای خۆی گیریان داوە، موعازی كوڕی جەبەلیش ﷺ وتبوی پێی: قسەیەكی زۆر خراپت كرد، وەللاهی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ جگە لە چاكە هیچی ترمان لێ نەدیوە، پێغەمبەری خواش ﷺ بێدەنگ بوو بوو، كەعبی كوڕی مالیك وتی: جا كە هەواڵم پێ گەشت دەگەڕێتەوە غەم و خەفەت دایگرتم، وە بیرم لە درۆ دروستكردن دەكردەوە (لە دڵی خۆمدا) دەمووت: سبەینێ بەچی لە توڕەیی پێغەمبەر ﷺ خۆم ڕزگاركەم؟ بۆ ئەو مەبەستە پرس و ڕاوێژم بەكەسانی خاوەن ڕاو بۆچون كرد لە خزمانم، ئەنجا كەوترا: بێگومان وا پێغەمبەری خواش گەیشتە بەرەوە، هەرچی درۆو ناڕەوایی بوو لەبیرمدا نەما، وەزانیم ودڵنیابووم كەمن هەرگیز بە هەرشتێ كەدرۆبێت ڕزگارم نابێت بۆیە بڕیارم دا ڕاستگۆبم لە خزمەتیدا، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرلەبەیانی گەیشتەوە ماڵەوە عادەتی وابوو كاتێك لەسەفەرێك بگەڕایەتەوە سەرەتا لەمزگەوت دوو ڕكات نوێژی دەكرد، پاشان دادەنیشت بۆ پێشوازی لەخەڵك، جاكەئەوەی كرد

---

(١) خەریكی چی یە وا نەهاتووە بۆ دیار نی یە.

دواكەوتووە كان هاتن بۆلای دەستیان كرد بەبڕوبیانو هێنانەوە بۆی، سوێندیان بۆدەخوارد - كەهەشتاو ئەوەندە پیاو بوون - پێغەمبەری خواش ﷺ ڕواڵەتی دەرەوەی لێ قبوڵ كردن وپەیمانی لەگەڵ بەستن وداوای لێ خۆش بوونی بۆكردن، بەلام نهێنی ناودڵیانی دایە دەست خوا، منیش جومە خزمەتی جاكە سەلامم لێ كرد زەردەخەنەیەكی كرد زەردەخەنەی كەسێكی توڕەكراو لە پاشان فەرمووی: ((وەرە پێشەوە))منیش ڕۆشتم هەتا لەبەردەمیدا دانیشتم، ئینجا فەرمووی پێم: ((چی دوای خستی؟ ئەی تۆولاخی سواریت نەكڕی؟))منیش وتم: بەڵێ كڕیم سوێند بە خوا دڵنیابە ئەگەر من لای جگە لەتۆ لەپیاوانی دونیایی دانیشتمایە دەمتوانی بڕوبیانو بهێنمەوەو خۆم لەتوڕەیی ئەورزگاركەم، سوێندبەخوا زمان وقسەزانیم پێدراوە، بەلام سوێندبەخوا چاك دەزانم ئەگەر ئەمڕۆ قسەی درۆت بۆبكەم تالێم ڕازی بیت بێگومان زۆری پێناچێ خوا توڕەت دەكات لێم، بەلام ئەگەر قسەی ڕاستت بۆبكەم توڕە دەبی لێم لەسەر ئەوقسانە، بەدڵنیاییەوە بەهیوای لێخۆش بونی خوام لەسەری، نەوەڵا هیچ بیانویەكم نەبوو كە دواكەوتم، بەخوا من هیچ كاتێ ئەمەندە بەهێزو دەوڵەمەند نەبووم وەك ئەوكاتەی كەبەجێ مام لێت، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەمە ڕاست دەكات دەهەستە تاخوا فەرمانێك دەدات دەربارەت)) منیش هەڵسام چەند پیاوێك لە بەنی سەلەمە بەپەلە هاتن وشوێنم كەوتن و پێیان وتم: بەخوا وانازانین تۆ پێش ئەمە تا ئێستا هیچ گوناحێكت كردبێ، بەڕاستی دەستە پاچە بوویت كە هیچ بڕوبیانووت نەهێنایەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بەو جۆرەی دواكەوتووەكانی تر هێنایانەوە. تۆ ئەوەندەت بەس بوو بۆ لێخۆش بوونی تاوانەكەت كە پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێخۆشبوونت بۆ بكات - جاسوێند بە خوا ئەوەندە لۆمەیان كردم خەریك بوو بگەڕێمەوە و خۆم بە درۆبخەمەوە، لە پاشان پێم وتن: كەس هەیە لەگەڵماندا توشی ئەمە بووبێ ؟ وتیان: بەڵێ دوو

پیاو هەردووكیان هەمان قسەی تۆیان كرد جا چی بەتۆ وترا ئەوەش بە هەردووكیان وتراوە، وتم: ئەو دووانە كێن ؟ وتیان: مورارەی كوڕی ڕەبیعی عەمری و هیلالی كوڕی ئومەییەی واقیفی ناوی دوو پیاوی چاكیان بۆ هێنام كە بەشداری (غەزای) بەدریان كردبوو لە هەردووكیاندا سەرمەشقی هەیە بۆ من - جا كە باسی ئەو دووانەیان بۆ كردم ڕۆشتم، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگری مسوڵمانانی كرد كە قسە بكەن لەگەڵماندا -ئەم سێ كەسە- لەناو دواكەوتووە كاندا، ئەنجا خەڵكی دووركەوتنەوە و بەرامبەرمان گۆڕان، تا وام لێهات لە دەرونمدا ئەم زەویە زەویەكەی جاران نەبوو كە دەمناسی، جا پەنجا شەو بەوشێوەماینەوە ئینجا هەردوو هاوڕێكەم لە ماڵەوە دۆش دامابون دانیشتبون لە ماڵەوە دەگریان، بەڵام من لە هەردووكیان گەنجتر و بەتواناتر بووم، بۆیە من لە ماڵ دەردەچووم و ئامادەی نوێژی جەماعەت دەبووم لەگەڵ مسوڵماناندا و بە بازاڕدا دەگەڕام، وە كەس قسەی لەگەڵ نەدەكردم، وە دەچووم بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و سەلامم لێ دەكرد لە جێگەی خۆی دابوو پاش نوێژ لە دڵی خۆمدا دەموت: بڵێی لێوی جوڵاندبێت بە وەڵامدانەوەی سەلامەكەم یا نا ؟ پاشان لەنزیكیەوە نوێژم دەكرد بەدزییەوە تەماشام دەكرد، كاتی دەچوومە ناونوێژەكەم سەیری دەكردم كاتێك كە لام دەكردەوە بەلایدا ڕووی وەردەگێڕا لێم، كاتێك سارد و سڕی خەڵك (مسوڵمانان) درێژەی كێشا لەسەرم، ڕۆشتم تاوەكو سەركەوتم بەقەد دیواری باخەكی ئەبو قەتادەدا - كە ئامۆزام بوو خۆشەویسترین كەس بوو لام - سەلامم لێ كرد جا وەڵڵاهی وەڵامی سەلامەكەمی نەدایەوە، پێم وت: ئەی ئەبو قەتادە سوێندت دەدەم بە خوا ئایا دەزانیت خوا و پێغەمبەرەكەیم خۆش دەوێت ؟ بێدەنگ بوو جارێكی تر سویندم دایەوە هەر بێدەنگ بوو، جارێكی تریش سوێندم دایەوە وتی: خوا و پێغەمبەرەكەی دەزانن، ئیتر هەردوو چاوم پڕ بوون لە فرمێسك و پشتم هەڵكرد (و ڕۆشتم) تا

بە دیوارەكەدا سەركەوتمەوە، (كەعب) وتی: جا لەكاتێكدا بە بازاڕی مەدینەدا دەرۆشتم لەپڕ جووتیارێك لە جوتیارەكانی خەڵكی شام لەوانە بوو خۆراكی هێنابوو لە مەدینە بیفرۆشێت دەیوت: كێ كەعبی كوڕی مالیكم نیشان دەدات ؟ خەڵكەكەش ئاماژەیان بۆ كرد ڕوو بە من، تا هات بۆ لام، نامەیەكی لە پادشای غەسسانەوە پێدام (دایە دەستم) وە ئەمەی تیا بوو: لە پاش ئەمە جا بەڕاستی هەواڵم پێگەیشتووە كە هاوەڵەكەت[١] ساردە لەگەڵت[٢]، خوای گەورە تۆی بە ڕیسوا و ماف خوراو دانەناوە[٣]، كەواتە وەرە بۆ لای ئێمە دڵنەوایت دەكەین (و ڕێزت دەگرین[٤]) منیش كە خوێندمەوە وتم: ئەمەش جۆرێكە لە بەڵا بۆیە بردم و خستمە تەنورێكەوە سوتاندم تیایدا، تا ئەو ماوەی چل شەوە تێپەڕی لە پەنجا شەوەكە و (نیگا نەهات) لەناكاو نێراوی پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لام وتی: بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانت پێدەكات كە لە هاوسەرەكەت دووركەویتەوە، منیش وتم: تەڵاقی بدەم یان چی بكەم ؟ وتی: نەخێر، كەناری لێبگرە و نزیكی مەبەرەوە، هاوشێوەی ئەوەی (منی) ناردبوو بۆ هەردوو هاوڕێكەم، منیش بە هاوسەرم وت، بڕۆرەوە بۆماڵی باوكت لای ئەوان بە تاخوا دەربارەی ئەم كارە بڕیار دەدات.

كەعب دەڵێ: ئەنجا ژنەكەی هیلالی كوڕی ئومەییە ﷺ چوو بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان هیلالی كوڕی ئومەییە پیرێكی بێتوانایە و خزمەتكاری نیە ئایا لات ناپەسەندە خزمەتی بكەم ؟ فەرمووی: ((نەخێر بەڵام نزیكت نەبێتەوە)) ژنەكەی وتی: بەراستی وەڵڵاهی

---

(١) واتە پێغەمبەر ﷺ.

(٢) یان لالوتە لێت یان ڕقی لێ هەڵگرتووی یان دڵی شكاندوویت.

(٣) یان بەم جۆرەش مانا دەكرێت، خوای گەورە تۆی لە وڵاتی سوكێتی و فەوتاندا دانەناوە.

(٤) بە ماڵ و سامان هاوكارت دەبین.

جووڵەی بۆ هیچ تیا نەماوە، سوێند بە خوا لەو ڕۆژەوەی ئەم بەسەرهاتەی لێ ڕوودا‌وە هەر بەردەوام دەگری هەتا ئەمڕۆ، کەعب دەڵێ: هەندێ لە خزمەکانم پێیان وتم: خۆزگە تۆش مۆڵەتت لە پێغەمبەری خوا ﷺ بخواستایە دەربارەی هاوسەرەکەت (کە پێکەوە بوونایە) وەك چۆن مۆڵەتی هاوسەرەکەی هیلالی کوڕی ئومەییەی داوە خزمەتی بکات، منیش وتم: سوێند بە خوا لەوبارەیەوە داوای مۆڵەت لە پێغەمبەری خوا ﷺ ناکەم، چوزانم ئەگەر داوای مۆڵەت بکەم لێی لەوبارەیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ چیم پێدەڵێت ؟ لە کاتێکدا من پیاوێکی گەنجم دوا ئەوەی دە شەو مامەوە ئیتر پەنجا شەومان تەواو کرد لەوکاتەوە پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی قسەکردنی کرد لە گەڵمان دا، جا کاتێ بەیانی پەنجا هەمین شەو بوو نوێژی بەیانیم کرد لە سەربانی ماڵێك لە ماڵەکانمان، لە کاتێکدا دانیشتبووم بەو شێوەی کە خوا (لە قورئاندا دەربارەمان) باسی دەکات: بەراستی دڵ و دەروونم تەنگ بوو بوو زەوی بەو فراوانیەی خۆیەوە لێم هاتبووەوەیەك، گوێم لە دەنگی جاڕدەرێك بوو لەسەر کێوی سەلەمەوە بە بەرزترین دەنگی هاواری دەکرد: ئەی کەعبی کوڕی مالیك موژدەت لێ بێ (کەعب) دەڵێ: منیش چووم بە سوژدەدا و زانیم (خوا) دەروویەکی لێ کردوینەتەوە، وە پێغەمبەری خوا ﷺ کە دوا ئەوەی نوێژی بەیانی کرد خەڵکەکەی ئاگادری کردبوو کە خوا تۆبەی لێ وەرگرتووین، ئیتر خەڵکی دەهاتن موژدەیان پێدەداین، وە چەند موژدەدەرێك چووبوون بەرەو دوو هاوڕێکەم، پیاوێکیش بەسواری ئەسپەکەیەوە بەغار بەرەو من هات کەسێکیش لە هۆزی ئەسلەم بەڕاکردن ڕایدەکردوو چووبووە سەر کێوەکە و (هاواری دەکرد) جا دەنگەکە لە ئەسپەکە خێراتر بوو، جا کاتێ ئەو کەسەی گوێم لە دەنگی بوو گەشتە لام و موژدەی دامێ ڤاتە جلەکانی خۆمم بۆ داکەند و کردمە بەری ئەو بەهۆی موژدەکەیەوە (پێیدام)، سوێند بەخوا لەو ڕۆژەدا لەو دوو پۆشاکە زیاترم

نەبوو (بۆیە) قاتێ جلم خواست و كردمە بەرم، پاشان ڕۆشتم بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵكی دەستە دەستە پێم دەگەشتن پیرۆزبایی تۆبەكەیان لێدەكردم و دەیان وت، لێخۆشبوونی خوات لێ پیرۆز بێت.
كەعب ﷺ دەڵێ: تاوەكو چومە ژوورەوە بۆ مزگەوت دەبینم پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشتووە و خەڵكیش بەدەوری دابوون، جا تەڵحەی كوڕی عوبەیدوڵلا هەستا و بە ڕاكردن بەرەو پیرم هات تا تەوقەی لەگەڵ كردم پیرۆز بای لێكردم، سوێند بەخوا جگە لەو كەس لە كۆچەریەكان هەڵنەسا بەپیرمەوە، وە من هەرگیز ئەو هەڵوێستەی تەڵحە لەبیر ناكەم، كەعب دەڵێ: سەلامم لە پێغەمبەری خوا ﷺ كرد پێغەمبەری خواش ﷺ لەكاتێكدا ڕوخساری لەخۆشیدا دەدرەوشایەوە فەرمووی پێم: ((موژدەت لێ بێ بەچاكترین ڕۆژ بەسەرتا تێدەپەرێ لەو ڕۆژوە كە لەدایك بوویت)) كەعب وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم موژدەیە لە تۆوەیە یان لە خواوەیە ؟ فەرمووی: ((نەخێر (لە منەوە نییە) بەڵكو لە خواوەیە)) پێغەمبەری خوا ﷺ كاتێ دڵخۆش بكرایە ڕوخساری دەروشایەوە هەردەدوت پارچەیەكە لە مانگ، وە ئێمە ئەمەمان لێوە دەزانی، (كەعب دەڵێ:) جا كاتێ لەبەردەمیدا دانیشتم وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان بەشێك لە تەوبەكەم ئەوەیە كە لە ماڵ و سامانەكەم دەرچم و بیكەم بە خێر بۆ خوا و بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەشێك لە سامانەكەت بهێڵەرەوە بۆ خۆت چونكە ئەوە چاكترە بۆت)) وتم: ئەو بەشەی كە لە خەیبەر هەمە ئەوە دەهێڵمەوە (بۆ خۆم) جا وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بێگومان خوا منی بەهۆی ڕاستگۆییەوە ڕزگار كرد بەراستی لە مەرجی تەوبەكەشم ئەوەیە تا لەژیاندا ماوم جگە لە ڕاستی هیچ نەڵێم، دەی سوێند بەخوا وا نازانم هیچ كەسێك لە مسوڵمانان خوا تاقی كردبێتەوە بە ڕاستگۆیی لەوكاتەوە ئەوەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باس كردووە هەتا ئەمڕۆ چاكتر لەوەی

(خوا) منى پێ تاقى كردۆتەوە، لەوكاتەوەى ئەو (بەڵێنە)ـم باسكردوە بۆ پێغەمبەرى خوا ﷺ تا ئەم ڕۆژەى ئيستام بە ئەنقەست درۆم نەكردووە، وە ئومێديشم وايە ئەوەشى ماومە (لە ژيان) خوا بمپارێزێت.

خوا ئەم ئايەتەى دابەزاند بۆ پێغەمبەرەكەى ﷺ (بێگومان خوا تەوبەى وەرگرت لە پێغەمبەر ﷺ و كۆچەران) تا دەگاتە (وە لەگەڵ ڕاست گۆياندا بن و لە ڕيزى ئەواندابن). (كەعب) دەڵێ: جاسوێند بەخوا لەپاش ئەوەى خوا ڕێنمونى كردم بۆ ئيسلام هيچ ناز و نيعمەتێكى بەسەردا نەڕشتووم گەورەتربێت لەلاى من لە ڕاست گۆيم لەگەڵ پێغەمبەرى خوادا ﷺ كە درۆم لەگەڵ نەكرد، تا منيش تيابچم وەك ئەوانەى كە درۆيان كرد و تياچون، خوا ﷻ دەربارەى ئەوانەى كە درۆيان كرد كاتێ سروشتى كرد خراپترين شتێ كە فەرمووبێتى بەكەسێ دايبەزاند وەك لەم ئايەتەدا هاتووە[1] (كاتێ گەڕانەوە بۆ لايان بەزوويى سوێندتان بۆ دەخۆن بە خوا بۆ ئەوەى چاوپۆشيان لێ بكەن و سەرزەنشتيان نەكەن جا ئێوەش ڕوويان لێ وەرگێڕن چونكە بەراستى ئەو (دوو ڕوو)انە پيسن و جێگەيان دۆزەخە (لە ڕۆژى دوايى دا) تۆڵەيان لێ دەستێنرێ بەو تۆڵەيە بەهۆى ئەو تاوان و خراپەى لە دونيادا دەيان كرد بە درۆ سوێنتان بۆ دەخۆن بۆ ئەوەى لێيان ڕازى بن جا ئەگەر ئێوەش لێيان ڕازى بن ئەوە بێگومان خوا ڕازى نابێ لە كەسانى دەرچوو لە سنوور) كەعب دەڵێ: ئيمە -ئەو سێ كەسەمان- دواخراين لە كارى ئەوانەى پێغەمبەرى خوا ﷺ بەهانەى لێ وەرگرتن كاتێ سوێنديان بۆ خوارد بۆيە بەيعەتى لێ وەرگرتن و داواى لێبوردنى بۆ كردن پێغەمبەرى خوا ﷺ كارى ئێمەى دواخست تا خوا خۆى بڕيارى تيابدات، هەربۆيە خواى گەورە فەرمووى: (هەروەها (خوا تەوبەى

---

(١) ئەوە ماناى ئايەتەكەيە بە كوردى.

وەرگرت) كەعب دەڵێ: ئيمە – ئەم سيانە – كارمان دواخرا لەكاری ئەوانەی كە پێغەمبەری ﷺ خوا بەهانەی لێوەرگرتن كاتێ سوێنديان بۆ خوارد، بۆيە بەيعەتی لێ وەرگرتن و داوای لێبوردنی بۆ كردن، پێغەمبەری خوا ﷺ كاری ئێمەی دواخست تا خوا خۆی بڕياری تيابدات هەر بۆيە خوای گەورە فەرمووی:(هەروها خوا تەوبەی وەرگرت) لەوسێ كەسەش كە دواخران[1]) ئەوەی كەخوا باسی فەرمووە دەربارەی دواكەوتنمان نيە لە جەنگەكە بەڵكو مانای دواخستنی دەرچونی بڕيارە دەربارە ئێمە بەپێچەوانەی ئەوانەی كە سوێنديان بۆخوارد وبەهانەيان هێنايەوەو پێغەمبەريش ﷺ بەهانەكەيانی لێ وەرگرتن.

٨٢ – بابٌ: نُزُولُ النَّبِيِّ ﷺ الْحِجْرَ

٤٤١٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: لَمَّا مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِالْحِجْرِ قَالَ: "لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَهُمْ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ". ثُمَّ قَنَّعَ رَأْسَهُ وَأَسْرَعَ السَّيْرَ حَتَّى أَجَازَ الْوَادِيَ[2].

٨٢- باسێک: دابەزين و لادانی پێغەمبەر ﷺ لە حيجردا [3]

٤٤١٩- ئيبنو عومەر رضي الله عنهما دەڵێ: كاتێ پێغەمبەر ﷺ بە (وڵاتی) حيجردا تێپەڕی فەرمووی: ((مەڕۆنە ماڵ (شوێنە وار)ـی ئەوانەی ستەميان لەخۆيان كردووە نەوەكو ئەوەی تووشی ئەوان بووە توشی ئێوەش ببێت، مەگەر بەگريانەوە

(١) خودا دەربارەيان بڕياری نەدابوو.
(٢) بڕوانە: ٤٣٣.
(٣) حيجر ئەو وڵاتەيە كە پاشماوەی گەلی سەموودە كە ساڵح پێغەمبەريان بوو ﷺ دەكەوێتە نێوان مەدينە وشامەوە (ارشاد الساری، ٣٩٣/٩).

(بچنەناویەوە))). پاشان پێغەمبەر ﷺ سەری داپۆشی (بەپشتەماڵەکەی) و بەخێرای ڕۆشت تا شیوەکەی بەجێ هێشت.

٤٤٢٠- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لأَصْحَابِ الْحِجْرِ: "لاَ تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلاَءِ الْمُعَذَّبِينَ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ"(١).

٤٤٢٠- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دەربارەی خەڵکی حیجر فەرمووی: ((مەڕۆنە (وڵات وشوێنی) ئا ئەو سزادراوانەوە مەگەربەگریانەوە بڕۆن نەوەکو هاوشێوەی ئەو سزا توشی ئەوان بوو تووشی ئێوەش ببێت)).

٨٣- بابٌ

٤٤٢١- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ أَبِيهِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: ذَهَبَ النَّبِيُّ ﷺ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ، فَقُمْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ الْمَاءَ -لاَ أَعْلَمُهُ إِلاَّ قَالَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ- فَغَسَلَ وَجْهَهُ، وَذَهَبَ يَغْسِلُ ذِرَاعَيْهِ فَضَاقَ عَلَيْهِ كُمُّ الْجُبَّةِ، فَأَخْرَجَهُمَا مِنْ تَحْتِ جُبَّتِهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ مَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ(٢).

٨٣- باسێک

٤٤٢١- عروەی کوڕی موغیرە گێڕایەوە لە باوکیەوە کە موغیرەی کوڕی شوعبەیە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت بوو بۆدەست بەئاوگەیاندنێکی خۆی (کە

(١) بڕوانە: ٤٣٣.
(٢) بڕوانە: ١٨٢.

گەڕایەوە) منیش هەستام بە ئاوكردن بەدەستیدا- وابزانم وتی: لە غەزای تەبووكدا بوو- جادەم چاوی شۆری و ویستی هەردووباڵی بشوات بەڵام قۆڵی جوبەكەی تەنگ بوو (باڵی لێوەی دەرنەهات) بۆیە هەردووقۆڵی لەژێر جوبەكەیەوە دەرهێناو شۆردنی، لە پاشان دەستی تەڕی هێنا بەسەر هەردوو خوفەكەیدا.

٤٤٢٢- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ يَحْيَى عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ حَتَّى إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ: "هَذِهِ طَابَةُ، وَهَذَا أُحُدٌ، جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ"[1].

٤٤٢٢- ئەبو حومەید ﷺ دەڵێ: لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ لە غەزای تەبووك گەڕاینەوە (بەرەو مەدینە) تاچاومان بە مەدینە كەوت (و لێمان دیاربوو) فەرمووی: ((ئەوە تابەیە[2]، ئەوەش ئوحودە كێوێكە ئێمەی خۆش دەوێت ئێمەش ئەومان خۆش دەوێت)).

٤٤٢٣- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَجَعَ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ فَدَنَا مِنَ الْمَدِينَةِ فَقَالَ: "إِنَّ بِالْمَدِينَةِ أَقْوَامًا مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا وَلاَ قَطَعْتُمْ وَادِيًا إِلاَّ كَانُوا مَعَكُمْ". قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ؟! قَالَ: "وَهُمْ بِالْمَدِينَةِ، حَبَسَهُمُ الْعُذْرُ"[3].

٤٤٢٣- ئەنەسی كوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە غەزای تەبووك گەڕایەوەو نزیك بویەوە لە مەدینەو فەرمووی: ((بێگومان لە مەدینەدا

---

(١) بڕوانە: ١٤٨١.

(٢) تابە یەكێكە لە ناوەكانی شاری مەدینە. بڕوانە ؛ إرشاد الساری: ٩/٣٩٥.

(٣) بڕوانە: ٢٨٣٨.

كەسانێك هەن بەهەر ڕێگایەكدا ڕۆشتوون وهەرشیوو دۆڵێكتان بڕیبێ ئەوان لەگەڵتاندا بوون))هاوەڵان وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ (چۆن دەبێ لەكاتێكدائەوان لە مەدینەش بوون ؟)) فەرمووی: ((ئەوان لە مەدینەش بوون عوزر ڕێگریان بوو (لەگەڵمان بێن بۆغەزا))).

٨٤ - بَابٌ: كِتَابِ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى كِسْرَى وَقَيْصَرَ

٤٤٢٤- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بِكِتَابِهِ إِلَى كِسْرَى مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى، فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَّقَهُ. فَحَسِبْتُ أَنَّ ابْنَ الْمُسَيَّبِ قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ[1].

٨٤- باسێك: نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆكیسرا و قەیصەر

٤٤٢٤- عوبەیدوڵلای كوڕی عەبدوڵلا دەگێڕێتەوە كەئیبنو عەبباس ﷺ گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ نامەیەكی خۆیی بەعەبدوڵلای كوڕی حوزافە سەهمیدا نارد بۆكیسرا فەمانی پێكرد كە (عەبدوڵلا) بیدات بەگەورەیی بەحرەین، گەورەی بەحرەینیش دای بەكیسرا، جاكاتێ كیسرا نامەكەی خوێندەوە دڕانی، جا (زوهری) دەڵێ: واگومان دەبەم ئیبنوموسەییەب وتی: ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای لێ كردن وكە لەتوپەت ببن بە خراپترین شێوە.

٤٤٢٥- حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ قَالَ: لَقَدْ نَفَعَنِي اللَّهُ بِكَلِمَةٍ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَيَّامَ الْجَمَلِ، بَعْدَ مَا كِدْتُ أَنْ أَلْحَقَ بِأَصْحَابِ

---

(١) بروانە: ٦٤.

الْجَمَلِ فَأُقَاتِلَ مَعَهُمْ، قَالَ لَمَّا بَلَغَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنَّ أَهْلَ فَارِسَ قَدْ مَلَّكُوا عَلَيْهِمْ بِنْتَ كِسْرَى قَالَ: "لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمُ امْرَأَةً"[١].

٤٤٢٥- ئەبو بەكرە ﷺ دەڵێ: سوێند بەخوا بەدڵنیاییەوە بەوتەیەك كەلە پێغەمبەری خوام ﷺ بیست خوا سوودی پێگەیاندم لەڕۆژەكانی جەنگی جەمەلدا نزیك بوو پەیوەندی بكەم بەهاوەڵانی جەمەلەوە[٢]و بەشداری جەنگە كە بكەم لەگەڵیاندا، (ئەبو بەكرە) دەڵێ: كاتێك هەواڵ گەشت بە پێغەمبەری خوا ﷺ كەخەڵكی فارس كچی كیسرایان كردۆتە پادشای خۆیان فەمووی: ((گەلێك كاروباری خۆیان بەئافرەتێك بسپێرن هەرگیز سەكەوتوو نابن)).

٤٤٢٦- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ يَقُولُ: أَذْكُرُ أَنِّي خَرَجْتُ مَعَ الْغِلْمَانِ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ نَتَلَقَّى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ. وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً مَعَ الصِّبْيَانِ[٣].

٤٤٢٦- سائیبی كوڕی یەزید ﷺ دەڵێ: بیرم دێ من لەگەڵ كۆمەڵێ مێرد منداڵ ڕۆشتین بۆ سەنیەتولوەداع بۆپێشوازی كردنی پێغەمبەری خوا ﷺ سوفیان لە گێرانەوەیەكدا دەڵێ: سائیب وتی: لەگەڵ منداڵاندا (ڕۆشتین).

٤٤٢٧- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ السَّائِبِ أَذْكُرُ أَنِّي خَرَجْتُ مَعَ الصِّبْيَانِ نَتَلَقَّى النَّبِيَّ ﷺ إِلَى ثَنِيَّةِ الْوَدَاعِ، مَقْدَمَهُ مِنْ غَزْوَةِ تَبُوكَ[٤].

٤٤٢٧- زوهری لە سائیبەوە ﷺ گێڕایەوە وتی: لەگەڵ كۆمەڵێ منداڵدا (لە مەدینە) دەرچووین لە سەنیەتولوەداع بەحزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بگەین و پێشوازی لێ بكەین لەگەڕانەوەیدا لە غەزای تەبووك.

---

(١) بڕوانە: ٧٠٩٩.

(٢) كە لەشكرەكەی عائیشە ﷺ بو بە هاوڕێیەتی هەر یەك لە تەڵحە و زوبەیر ﷺ لە دژی لەشكری عەلی ﷺ.

(٣) بڕوانە: ٣٠٨٣.

(٤) بڕوانە: ٣٠٨٣.

٨٥ - بابُ مَرَضِ النَّبِيِّ ﷺ وَوَفَاتِهِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُم مَّيِّتُونَ ۝٣٠ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِندَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ۝٣١ ﴾ الزمر

٤٤٢٨ - وَقَالَ يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ ﵂: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ: "يَا عَائِشَةُ، مَا أَزَالُ أَجِدُ أَلَمَ الطَّعَامِ الَّذِي أَكَلْتُ بِخَيْبَرَ، فَهَذَا أَوَانُ وَجَدْتُ انْقِطَاعَ أَبْهَرِي مِنْ ذَلِكَ السَّمِّ".

٨٥- باسی نەخۆش کەوتنی پێغەمبەر ﷺ و وەفات کردنی

وە باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: ((ئەی موحەمەد ﷺ) بەڕاستی تۆدەمری و ئەوانیش دەمرن لە پاشان بێگومان ئێوە لە ڕۆژی دوایی دا لای پەروەردگارتان داواچی دەبن لەدژی یەکتری).

٤٤٢٨- عائیشە ﵂ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەنەخۆشییەکەیدا کەپێی وەفاتی کرد دەیفەرموو: بەبەردەوامی ئازاری ئەو (گۆشت) خواردنەی کەلە خەیبەر خواردم هەستی پێدەکەم جا ئێستا ئەوکاتەیە پچرانی شادەماری دڵم هەست پێدەکەم بەهۆی ئەوژەهرەوە (ی لەخەیبەردا پێمدرا).

٤٤٢٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ ﵄، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا، ثُمَّ مَا صَلَّى لَنَا بَعْدَهَا حَتَّى قَبَضَهُ اللَّهُ[(١)].

٤٤٢٩- ئوممولفەزڵی کچی حاریس ﵂ دەڵێ: گوێم لێ بوو لە نوێژی ئێوارەدا پێغەمبەر ﷺ (سورەتی: وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا)ی دەخوێند، لەدوا ئەوە ئیتر پێش نوێژی بۆ نەکردین تا خوا بردیەوە بۆلای خۆی و مراندی.

---

(١) بڕوانە: ٦٣٧.

٤٤٣٠- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﷺ يُدْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: إِنَّ لَنَا أَبْنَاءً مِثْلَهُ. فَقَالَ: إِنَّهُ مِنْ حَيْثُ تَعْلَمُ. فَسَأَلَ عُمَرُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَذِهِ الآيَةِ: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ①﴾ النصر. فَقَالَ: أَجَلُ رَسُولِ اللهِ ﷺ أَعْلَمَهُ إِيَّاهُ. فَقَالَ: مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلاَّ مَا تَعْلَمُ[1].

٤٤٣٠- سەعیدی كوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە و دەڵێ: عومەری كوڕی خەتتاب ﷺ ئیبنو عەبباسی لەخۆی نزیك دەكردەوە، عەبدوڕەحمانی كوڕی عەوفیش پێی وت: بەڕاستی ئێمەش كوڕانی وەك ئیبنو عەبباسمان هەیە، عومەریش وتی: بێگومان خۆت دەزانی كە ئەو (لە زانستدا چەند زانایە) جا عومەر پرسیاری مانای ئەم ئایەتەی: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ①﴾ النصر، لە ئیبنو عەبباس كرد، ئیبنو عەبباس وتی: مەبەستی پێی مردنی پێغەمبەری خوایە ﷺ خوا ئاگاداری كردۆتەوە لە مردنەكەی، عومەر وتی: منیش هەر وەك زانین و تێگەشتنەكەی تۆی لێ دەزانم و تێدەگەم.

٤٤٣١- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ الأَحْوَلِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يَوْمُ الْخَمِيسِ وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ! اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَجَعُهُ فَقَالَ: "ائْتُونِي أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا". فَتَنَازَعُوا، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ، فَقَالُوا: مَا شَأْنُهُ؟ أَهَجَرَ؟ اسْتَفْهِمُوهُ. فَذَهَبُوا يَرُدُّونَ عَلَيْهِ. فَقَالَ: "دَعُونِي، فَالَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ". وَأَوْصَاهُمْ بِثَلاَثٍ قَالَ: "أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيزُهُمْ". وَسَكَتَ عَنِ الثَّالِثَةِ، أَوْ قَالَ: فَنَسِيتُهَا[2].

---

(١) بڕوانە: ٣٦٢٧.

(٢) بڕوانە: ١١٤.

٤٤٣١- سەعیدی كوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە كەووتی: ڕۆژی پێنج شەممە ئای چ ڕۆژێك بوو، لەو ڕۆژەدا نەخۆشییەكەی زۆر قورس بوو بۆیە فەرمووی: (پێنوسێكم) بۆ بێنن تانوسراوێكتان بۆ بنوسم لەپاش ئەو نوسراوە هەرگیز سەر لێشێواو نەبن ئەنجا هاوەڵان بویە ناكۆكیان لە خزمەت پێغەمبەر یشدا نابێ ناكۆكی بكرێت جاهەندێك وتیان: ئەوە چییەتی (لە نارِەحەتیدا) قسەكانی دەبڕسكێنێ، جا ویستیان وەڵامی بدەنەوە پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((وازم لێ بێنن، چونكە ئەوەی من تێیدام چاكترە لەوەی ئێوە لەمنتان دەوێ و منی بۆ بانگ دەكەن)) وەسێ وەسێتی بۆ كردن وفەمووی: ((هەموو بتپەرستان لەدوورگەی عەرەب دەركەن، وەدیاری و بەخشش بدەن بەنوێنەرەكان بەو شێوەی من پێم دەدان)) (ئیبنو عەبباس) لە وەسێتی سێیەم بێدەنگ بوو، یان (سەعید) وتی: لەبیرم چۆتەوە.

٤٤٣٢- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا حُضِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَفِي الْبَيْتِ رِجَالٌ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "هَلُمُّوا أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ". فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ غَلَبَهُ الْوَجَعُ، وَعِنْدَكُمُ الْقُرْآنُ، حَسْبُنَا كِتَابُ اللَّهِ. فَاخْتَلَفَ أَهْلُ الْبَيْتِ وَاخْتَصَمُوا، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: قَرِّبُوا يَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ غَيْرَ ذَلِكَ، فَلَمَّا أَكْثَرُوا اللَّغْوَ وَالاِخْتِلاَفَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ "قُومُوا". قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ فَكَانَ يَقُولُ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنَ أَنْ يَكْتُبَ لَهُمْ ذَلِكَ الْكِتَابَ. لاِخْتِلاَفِهِمْ وَلَغَطِهِمْ[1].

٤٤٣٢- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: لەوكاتەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەرەمەرگدا بوو پیاوانێك لەماڵدابوون، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((وەرن بانوسراوێكتان

---

(١) بروانە: ١١٤.

بۆبنوسم لەدوای ئەو نوسراوە گومڕاو سەرگەردان نەبن))ئینجا هەندێکیان وتیان: بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ ئازار زۆری بۆهێناوەو ئێوەش قورئانتان هەیە (ولەبەردەستاندایە) قورئانەکەی خوامان بەسە، جا ئەو کەسانەی لە ماڵدابوون ناکۆکو جیاواز بوون هەیان بوو دەیوت: نزیك بنەوە (لێی) تانوسراوێکتان بۆ بنوسێت لەپاش ئەو گومڕاو لاڕێ نەبن، هەشیان بوو شتێکی تر جگەلەوەی دەوت، ئەنجا کە دەنگەدەنگو ناکۆکی زۆریان کرد پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((هەستن)) عوبەیدوڵڵا دەڵێ: ئەنجا ئیبنو عەبباس ﷺ دەیوت: بەڵای هەرەگەورە ئەوەبوو کەبوویە ڕێگر لە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەوەی ئەو نامەیەیان بۆ بنوسێت بەهۆی ناکۆکی و دەنگە دەنگیانەوە.

٤٤٣٣- ٤٤٣٤- حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَمِيلٍ اللَّخْمِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ: دَعَا النَّبِيُّ ﷺ فَاطِمَةَ ﷺ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ، فَسَارَّهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتْ، ثُمَّ دَعَاهَا فَسَارَّهَا بِشَيْءٍ فَضَحِكَتْ، فَسَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ.
فَقَالَتْ: سَارَّنِي النَّبِيُّ ﷺ أَنَّهُ يُقْبَضُ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَبَكَيْتُ، ثُمَّ سَارَّنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِهِ يَتْبَعُهُ فَضَحِكْتُ[1].

٤٤٣٣- ٤٤٣٤- عائیشە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەونەخۆشییەیدا کە تێیدا وەفاتی کرد، پێغەمبەر ﷺ بانگی فاتیمەی ﷺ کردو شتێکی بەنهێنی پێ فەرموو فاتیمە گریا، لە پاشان بانگی کردەوە شتێکی تری بەنهێنی پێ فەرموو ئەویش پێکەنی (عائیشە ﷺ دەڵێ): ئێمەش دەربارەی ئەو پرسیارمان لێ کرد فاتیمەش وتی: بەنهێنی فەرمووی پێم کەبێگومان لەو نەخۆشییەی دا هەیبوو وەفات دەکات وگیانی دەکێشرێ، بۆیەگریام، پاشان بەنهێنی هەواڵی پێدام کەبێگومان لە کەسوکاری خۆی من یەکەم کەسم بەدواییدا دەچم (دەمرم) بۆیە منیش پێکەنیم.

(١) بڕوانە: ٣٦٢٣، ٣٦٢٤.

٤٤٣٥- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ كُنْتُ أَسْمَعُ أَنَّهُ لاَ يَمُوتُ نَبِيٌّ حَتَّى يُخَيَّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، فَسَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ وَأَخَذَتْهُ بُحَّةٌ يَقُولُ: ﴿مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم ﴿٦٩﴾﴾ النساء.فَظَنَنْتُ أَنَّهُ خُيِّرَ[1].

٤٤٣٥- عائیشه ﵂ دەڵێ: من پێشتر دەم بیست كەهیچ پێغەمبەرێك نامرێ تاسەرپشك نەكرێ لە نێوان دونیاو دوارۆژدا[2]، جا گوێم لێ بوو پێغەمبەر ﷺ لەو نەخۆشیەیی تێیدا وەفاتی كرد- دەنگ گڕی و زبرییەكی لێ پەیدا بوو بوو- دەیفەرموو لەگەڵ ئەوانەدا كەخوا بەهرەی ڕشتووە بەسەریاندا تاكۆتایی ئایەتەكە، ئیتر زانیم كە سەر پشك كراوە و (دوارۆژی هەڵبژاردوو).

٤٤٣٦- حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَمَّا مَرِضَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَرَضَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ جَعَلَ يَقُولُ: "فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى"[3].

٤٤٣٦- عائیشه ﵂ دەڵێ: كاتێ پێغەمبەر ﷺ نەخۆش كەوت بەو نەخۆشی یەی تێیدا وەفاتی كرد دەستی كردبە ووتنی: لەگەڵ هاوڕێیانی هەرە بڵنددا[4].

٤٤٣٧- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: إِنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ صَحِيحٌ يَقُولُ: "إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُحَيَّا" أَوْ: "يُخَيَّرَ". فَلَمَّا اشْتَكَى وَحَضَرَهُ الْقَبْضُ وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِ عَائِشَةَ غُشِيَ عَلَيْهِ، فَلَمَّا أَفَاقَ شَخَصَ بَصَرُهُ نَحْوَ سَقْفِ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى". فَقُلْتُ: إِذًا لاَ يُجَاوِرُنَا. فَعَرَفْتُ أَنَّهُ حَدِيثُهُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا وَهْوَ صَحِيحٌ[5].

---

(١) بڕوانه: ٤٤٣٦، ٤٤٣٧، ٤٤٦٣، ٤٥٨٦، ٦٣٤٨، ٦٥٠٩.

(٢) لە نێوان مردن و ژیاندا كامیان هەڵدەبژێرێت.

(٣) بڕوانه: ٤٤٣٥.

(٤) مەبەستی لەگەڵ پێغەمبەراندا كە لە شوێنی هەرە بڵنددان

(٥) بڕوانه: ٤٤٣٥.

٤٤٣٧- عوروەی كوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە كە عائیشە ﵂ دەڵێت پێشتر كە پێغەمبەری خوا ﷺ ساغ بوو دەی فەرموو: ((بێگومان هیچ پێغەمبەرێك گیانی نەكێشراوە هەتا شوێنی خۆی لەبەهەشتدا نەبینیبێ، لە پاشان كارەكەدەدریتە دەستی[1] یان سەرپشك دەكرێ)) جا كاتێ نەخۆش كەوت وكاتی گیان كێشانی هات لەوكاتەدا سەری لەسەر ڕانی عائیشە بوو هۆشی بەخۆی نەما جاكە هۆشی كردەوە چاوی بەرز كردەوە بۆبنمیچیماڵەكە لە پاشان فەمووی: ((خودایە بمگەیەنە بەهاوڕێیانم لە شوێنە هەرە بە ڕزەكە))منیش وتم:كەواتە: لای ئێمە نامێنێ ئەوسا زانیم ئەوە ئەو فەرموودەیەی بوو كەپێشتر بۆی باس دەكردین كە لەشساغ بوو.

٤٤٣٨- حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ، عَنْ صَخْرِ بْنِ جُوَيْرِيَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَأَنَا مُسْنِدَتُهُ إِلَى صَدْرِي، وَمَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سِوَاكٌ رَطْبٌ يَسْتَنُّ بِهِ، فَأَبَدَّهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَصَرَهُ، فَأَخَذْتُ السِّوَاكَ فَقَصَمْتُهُ وَنَفَضْتُهُ وَطَيَّبْتُهُ، ثُمَّ دَفَعْتُهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَاسْتَنَّ بِهِ، فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَنَّ اسْتِنَانًا قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهُ، فَمَا عَدَا أَنْ فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَفَعَ يَدَهُ أَوْ إِصْبَعَهُ، ثُمَّ قَالَ: "فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى". ثَلاَثًا ثُمَّ قَضَى، وَكَانَتْ تَقُولُ: مَاتَ بَيْنَ حَاقِنَتِي وَذَاقِنَتِي[2].

٤٤٣٨- عائیشە ﵂ دەڵێ: عەبدورەحمانی كوڕی ئەبو بەكر هاتەژورەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ منیش (پێغەمبەرم ﷺ) نابوو بەسنگمەوە عەبدورەحمانیش سیواكێكی تەڕو تازەی پێبوو سیواكی پێدەكرد، پێغەمبەری خواش ﷺ چاوی تێبڕیبوو تەماشای دەكرد جا سیواكەكەم (لەعەبدورەحمان)

---

(١) یان لە پاشان سەلامی خواحافیزی لێ دەكرێ.

(٢) بڕوانە: ٨٩٠.

وەرگرت و بڕیم[1] و پاكم كردەوە وتەڕم كرد، پاشان دام بە پێغەمبەر ﷺ ئەویش سیواكی پێكرد، جا هەرگیز پێغەمبەری خوام ﷺ نەبینیوە ئەوەندە بە جوانی سیواكی كردبێ، جا هەر ئەوەندە لە سیواك كردنەوەكە بوویەوە، دەستی - یان پەنجەی - بەرزكردەوە لە پاشان سێ جار فەمووی (خوایە) لەناوهاوڕێیانی پلەبەرزدا بم لەشوێنی هەرەبەرز لە پاشان وەفاتی كرد، وە عائیشە ﷺ دەیوت: (پێغەمبەر ﷺ) وەفاتی كرد سەری لە نێوان سنگم وژێر چەناكەمدابوو.

٤٤٣٩- حَدَّثَنِي حِبَّانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ ﷺ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا اشْتَكَى نَفَثَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ وَمَسَحَ عَنْهُ بِيَدِهِ، فَلَمَّا اشْتَكَى وَجَعَهُ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ طَفِقْتُ أَنْفِثُ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوِّذَاتِ، الَّتِي كَانَ يَنْفِثُ، وَأَمْسَحُ بِيَدِ النَّبِيِّ ﷺ عَنْهُ[2].

٤٤٣٩- عوروە دەڵێ: عائیشە ﷺ بۆی گێڕایەوە كە پێغەمبەری خوا ﷺ پێشتر نەخۆشی یان ئازاری هەبوایە مەعوزاتی دەخوێندەوەو فوی دەكرد بەخۆیداو دەستی دەهێنا بەلاشەیدا، جاكاتێ ئەو نەخۆشییەی گرت لەتێیدا وەفاتی كرد من لەگەڵ خوێندنی مەعوزاتدا فوم دەكردپیایدا كەپێشتر خۆی دەیخوێندو فووی پیادەكردبەخۆیدا وەدەستی خۆیم دەهێنا بەلاشەیدا.

٤٤٤٠- حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُخْتَارٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ ﷺ وَأَصْغَتْ إِلَيْهِ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَهْوَ مُسْنِدٌ إِلَيَّ ظَهْرَهُ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي، وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ"[3].

---

(١) بڕیم لەبار دریژی یان لەباری نەوەی نەو بەشەی عەبدوڕحمان سیواكی پێ كردبوو.

(٢) بڕوانە: ٥٠١٦، ٥٧٣٥، ٥٧٥١.

(٣) بڕوانە: ٥٦٧٤.

٤٤٤٠- عەببادی كوڕی عەبدوڵڵای كوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە كە عائیشە ﵂ بۆی گێرایەوە كەلە پێغەمبەری خوای ﷺ بیست وگوێی بۆگرتبوو بەچاكی كاتێ پشتی نابووبە سنگمەوە پێش ئەوەی وەفات بكات دەی فەرموو: ((خودایە لێم خۆش بەو ڕەحمم پێبكە و بم گەیەنیت بەشوێنی هاوڕێیان)).

٤٤٤١- حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِلاَلٍ الْوَزَّانِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي مَرَضِهِ الَّذِي لَمْ يَقُمْ مِنْهُ: "لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ". قَالَتْ عَائِشَةُ: لَوْلاَ ذَلِكَ لأُبْرِزَ قَبْرُهُ، خَشِيَ أَنْ يُتَّخَذَ مَسْجِدًا[١].

٤٤٤١- عوروەی كوڕی زوبەیر دەڵێ: عائیشە ﵂ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ لەو نەخۆشییەیدا كەهەڵنەسایەوە (ووەفاتی كرد) فەرمووی: ((خوا نەفرینی كرد لە جووەكان (چونكە) گۆڕی پێغەمبەرەكانیان كرد بەمزگەوت))عائیشە ﵂ وتی: لەبەرئەو فەرموودەیە نەبوایە گۆڕەكەی (پێغەمبەر) یان ﷺ بەرز دەكردەوە (پێغەمبەر ﷺ) ترساوە گۆڕەكەی بكرێتە مزگەوت.

٤٤٤٢- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي، فَأَذِنَّ لَهُ، فَخَرَجَ وَهْوَ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ تَخُطُّ رِجْلاَهُ فِي الأَرْضِ: بَيْنَ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَبَيْنَ رَجُلٍ آخَرَ. قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ فَأَخْبَرْتُ عَبْدَ اللَّهِ بِالَّذِى قَالَتْ عَائِشَةُ، فَقَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ: هَلْ تَدْرِى مَنِ الرَّجُلُ الآخَرُ الَّذِي لَمْ تُسَمِّ عَائِشَةُ؟ قَالَ: قُلْتُ: لاَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هُوَ عَلِيٌّ. وَكَانَتْ عَائِشَةُ زَوْجُ النَّبِيِّ ﷺ تُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا دَخَلَ بَيْتِي وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ قَالَ:

---

(١) بڕوانە: ٤٣٥.

"هَرِيقُوا عَلَيَّ مِنْ سَبْعِ قِرَبٍ لَمْ تُحْلَلْ أَوْكِيَتُهُنَّ لَعَلِّي أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ". فَأَجْلَسْنَاهُ فِي مِخْضَبٍ لِحَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ طَفِقْنَا نَصُبُّ عَلَيْهِ مِنْ تِلْكَ الْقِرَبِ، حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا بِيَدِهِ أَنْ قَدْ فَعَلْتُنَّ، قَالَتْ: ثُمَّ خَرَجَ إِلَى النَّاسِ فَصَلَّى لَهُمْ وَخَطَبَهُمْ[1].

٤٤٤٢- عائیشه ﵂ دەڵێ: كاتێ نەخۆشییەكەی پێغەمبەر ﷺ قورس وگران بوو و تینی بۆ هێنا مۆڵەتی خواست لە خێزانەكانی كە لە ماڵی مندا چاودێری نەخۆشییەكەی بكرێت، ئەوانیش مۆڵەتیان داو ڕازی بوون، جاكە لە ماڵ هاتەدەروە دوو پیاو چوونە ژێر باڵی قاچەكانی بە زەویدا دەخشان لە نێوان عەبباسی كوڕی عەبدولموتتەلیب و وپیاوێكی تردا بوو، عوبەیدوڵلا وتی: ئەو قسەی عائیشەم ﵂ گێڕایەوە بۆ عەبدوڵلا، عەبدوڵلای كوڕی عەبباسیش ﵄ پێی وتم: دەزانی پیاوەكە كێ بووە كە عائیشە ناوی نەهێنا؟ دەڵێ وتم: نەخێر، عەبدوڵلای كوڕی عەبباس وتی: ئەو پیاوە عەلی بوو ﵁، عائیشە هەمیشە دەیگێڕایەوە كە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی هات بۆ ماڵی من ئازارەكەی تینی بۆ هێنا قورس بوو فەرمووی: ((لەئاوی حەوت كوندەم پیاكەن كە دەمەكانیان نەكرابێتەوە بەڵكو (چاك ببمەوەو) وەسیەت بكەم بۆ خەڵكی))ئێمەش پێغەمبەرمان ﷺ لە تەشتێكی حەفصەی خێزانیدا دانیشاند پاشان دەستمان كرد بە ئاو پیاكردنی لە ئاوی ئەو حەوت كوندەیە هەتا دەستی كرد بە ئاماژەكردن بۆمان((كەئەوەی پێویست بوو كردتان)) عائیشە وتی: پاشان (چاك بوویەوە و) ڕۆشتە دەرەوە بۆ ناو خەڵكی نوێژی بۆ كردن و وتاری بۆ دان.

٤٤٤٣- وَأَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَا: لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ

(١) بروانه: ١٩٨.

وَهْوَ كَذَلِكَ يَقُولُ: "لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى، اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ". يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا[1].

٤٤٤٢- عائیشه و عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس ﷺ دەڵێن: كاتێ پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەرەمەرگدابوو قوماشێكی خەت خەتی خۆی هەبوو دەیدا بەسەر ڕوخساری دا كە تەنگە نەفەس دەبوو لای دەبر لەسەر ڕوخساری ئا لەو حاڵەتەدابوو دەیفەرموو: ((نەفرینی خوا لە جولەكە وگاورەكان بێت گۆڕی پێغەمبەرەكانیان كردبەمزگەوت)) مسوڵمانانی بێداردەكردەوە لەوەی ئەوان كردبوویان.

٤٤٤٥ - أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَقَدْ رَاجَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي ذَلِكَ، وَمَا حَمَلَنِي عَلَى كَثْرَةِ مُرَاجَعَتِهِ إِلاَّ أَنَّهُ لَمْ يَقَعْ فِي قَلْبِي أَنْ يُحِبَّ النَّاسُ بَعْدَهُ رَجُلاً قَامَ مَقَامَهُ أَبَدًا، وَلاَ كُنْتُ أُرَى أَنَّهُ لَنْ يَقُومَ أَحَدٌ مَقَامَهُ إِلاَّ تَشَاءَمَ النَّاسُ بِهِ، فَأَرَدْتُ أَنْ يَعْدِلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَبِي بَكْرٍ. رَوَاهُ ابْنُ عُمَرَ وَأَبُو مُوسَى وَابْنُ عَبَّاسٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[2].

٤٤٤٥- (زوهری دەڵێ:) عوبەیدوڵڵا بۆی گێڕامەوە كە عائیشه ﷺ وتی: بەڕاستی لەو بارەیەوە (فەمانی كردبوو ئەبو بەكر پێشنوێژی خەڵك بكات) چەند جار ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەش پاڵی پێوەنام كە زۆر بڕۆمە خزمەتی ئەوەبوو كە نەدەچوو دڵمەوە كە خەڵكی (مسوڵمانان) هەرگیز كەسێكیان خۆش بوێ لەدوای پێغەمبەر ﷺ لە شوێنی ئەودا بوەستێ (و پێش نوێژیان بكات) و من گومانم وابوو هەركەسێك لە شوێنی پێغەمبەر ﷺدا بوەستێ خەڵكی ڕەشبین و نائومێد دەبن بەرانبەری، بۆیە ویستم پێغەمبەری خوا ﷺ لا بدات لە داواكەی لە ئەبو بەكر ﷺ (كە پێش نوێژی كردنە بۆ مسوڵمانان).

---

(١) بڕوانە: ٤٣٥، ٤٣٦.

(٢) بڕوانە: ١٩٨.

- (ئەم فەرموودەيە) هەريەك لە ئيبنو عومەر و ئەبو مووسا و ئيبنو عەبباس ﭫ لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕاويانەتەوە.

٤٤٤٦- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ،عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: مَاتَ النَّبِيُّ ﷺ وَإِنَّهُ لَبَيْنَ حَاقِنَتِي وَذَاقِنَتِي، فَلاَ أَكْرَهُ شِدَّةَ الْمَوْتِ لأَحَدٍ أَبَدًا بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ[1].

٤٤٤٦- عائيشە ﭫ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ وەفاتى كرد سەرى لەنێو سنگم و ژێرچەناكەمدا بوو، جا دوائەوە (نارەحەت بوونى پێغەمبەرم ﷺ لەكاتى سەرە مەرگدا بينى) هەرگيز سەختى مردن (و گيان كێشان)م بۆكەس پێ ناخۆش نى يە پاش پێغەمبەر ﷺ.

٤٤٤٧- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ الأَنْصَارِيُّ -وَكَانَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ أَحَدَ الثَّلاَثَةِ الَّذِينَ- تِيبَ عَلَيْهِمْ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ﭬ خَرَجَ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ، فَقَالَ النَّاسُ يَا أَبَا حَسَنٍ، كَيْفَ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ فَقَالَ: أَصْبَحَ بِحَمْدِ اللَّهِ بَارِئًا. فَأَخَذَ بِيَدِهِ عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ لَهُ: أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ ثَلاَثٍ عَبْدُ الْعَصَا، وَإِنِّي وَاللَّهِ لأُرَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَوْفَ يُتَوَفَّى مِنْ وَجَعِهِ هَذَا، إِنِّي لأَعْرِفُ وُجُوهَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عِنْدَ الْمَوْتِ، اذْهَبْ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلْنَسْأَلْهُ: فِيمَنْ هَذَا الأَمْرُ؟ إِنْ كَانَ فِينَا عَلِمْنَا ذَلِكَ، وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا عَلِمْنَاهُ فَأَوْصَى بِنَا. فَقَالَ عَلِيٌّ: إِنَّا وَاللَّهِ لَئِنْ سَأَلْنَاهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَمَنَعَنَاهَا لاَ يُعْطِينَاهَا النَّاسُ بَعْدَهُ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أَسْأَلُهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ[2].

(١) بڕوانە: ٨٩٠.

(٢) بڕوانە: ٦٢٦٦.

٤٤٤٧- زوهری دەڵێ: عەبدوڵڵای كوڕی كەعبی كوڕی مالیكی ئەنصاری بۆی گێڕامەوە - كەعبی كوڕی مالیك ﷺ یەكێك بوو لەوسێ كەسەی تەوبەیان لێ گیراكرا - بێگومان عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (ﷺ) بۆی گێڕایەوە كە عەلی كوڕی ئەبو تاڵیب ﷺ لای پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەدەرەوە لەو نەخۆشییەی كە تێیدا وەفاتی كرد جا خەڵكی وتیان: ئەی باوكی حەسەن پێغەمبەری خوا ﷺ چۆنە؟ ئەویش وتی: سوپاس بۆخوا چاك بۆتەوە.

ئەنجا عەبباسی كوڕی عەبدولموتتەلیب ﷺ دەستی عەلی گرت وپێی وت: وڵڵاهی تۆ پاش سێ ڕۆژی تر كەسیكی فەمانت بەسەردا دەدریت وە سوێند بە خوا بەدڵنیاییەوە وای بۆدەچم پێغەمبەری خوا ﷺ لەم نەخۆشیەیدا زۆر نابات دەمرێ، بەراستی من دەزانم ڕوخساری بەنی عەبدولموتتەلیب لەكاتی (نزیكی) مردندا چی لێ دێت، بابڕۆین بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و پرسیاری لێ بكەین ئەم كار (ی خیلافەت)ـە بۆ كێ دەبێت؟ ئەگەر لە ئێمەدا بێ ئەوە دەیزانین، خۆ ئەگەر لەخەڵكانی تردا بوو دەیزانین و وەسێتمان بۆ دەكات، عەلیش وتی: بەراستی وڵڵاهی ئەگەر ئێمە ئەوكاری (خیلافەتە) داوابكەین لە پێغەمبەری خوا و ﷺ ئەویش پێمان نەدات ئەوە خەڵك لەپاش ئەو پێمان نادەن، وەڵڵاهی من داوای ناكەم لە پێغەمبەری خوا ﷺ.

٤٤٤٨- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ أَنَّ الْمُسْلِمِينَ بَيْنَا هُمْ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ مِنْ يَوْمِ الاِثْنَيْنِ، وَأَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي لَهُمْ لَمْ يَفْجَأْهُمْ إِلاَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَدْ كَشَفَ سِتْرَ حُجْرَةِ عَائِشَةَ، فَنَظَرَ إِلَيْهِمْ وَهُمْ فِي صُفُوفِ الصَّلاَةِ. ثُمَّ تَبَسَّمَ يَضْحَكُ، فَنَكَصَ أَبُو بَكْرٍ عَلَى عَقِبَيْهِ لِيَصِلَ الصَّفَّ، وَظَنَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ أَنْ يَخْرُجَ إِلَى الصَّلاَةِ، فَقَالَ أَنَسٌ: وَهَمَّ الْمُسْلِمُونَ أَنْ

يَفْتَتِنُوا فِي صَلاَتِهِمْ فَرَحًا بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ بِيَدِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ أَتِمُّوا صَلاَتَكُمْ، ثُمَّ دَخَلَ الْحُجْرَةَ وَأَرْخَى السِّتْرَ"[1].

٤٤٤٨- ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەگێڕێتەوە: لەکاتێکدا کەمسوڵمانان ڕۆژی دووشەممە لە نوێژی بەیانیدا بوون- ئەبو بەکر ﷺ پێشنوێژی بۆدەکردن و شتێکی چاوەڕوان نەکراو بوو بۆئەوان کە پێغەمبەری خوا ﷺ پەردەی ژورەکەی عائیشە ﷺ لادا، جا سەیرێکی کردن لەکاتێکدا ئەوان (هاوەڵان) لەریزی نوێژدابوون پاشان پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەیەکی کردو پێکەنی، ئەنجا ئەبو بەکر پاشەو پاش هاتە دواوە تابگاتە ڕیزەکەوە وای زانی کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیەوێ بێتە دەرەوە بۆنوێژ، ئەنجا ئەنەس وتی: وە مسوڵمانان ویستیان واز لەنوێژەکەیان بێنن وبیبڕن لەبەر دڵخۆشیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ بەدەستی ئاماژەی بۆکردن کەنوێژەکەتان تەواوکەن لە پاشان ڕۆشتە ژورەکەو پەردە کەی دادایەوە.

٤٤٤٩- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ أَبَا عَمْرٍو ذَكْوَانَ -مَوْلَى عَائِشَةَ- أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَقُولُ: إِنَّ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تُوُفِّيَ فِي بَيْتِي وَفِي يَوْمِي، وَبَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي، وَأَنَّ اللَّهَ جَمَعَ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ عِنْدَ مَوْتِهِ، دَخَلَ عَلَيَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَبِيَدِهِ السِّوَاكُ وَأَنَا مُسْنِدَةٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَرَأَيْتُهُ يَنْظُرُ إِلَيْهِ، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ يُحِبُّ السِّوَاكَ، فَقُلْتُ: آخُذُهُ لَكَ؟ فَأَشَارَ بِرَأْسِهِ أَنْ نَعَمْ. فَتَنَاوَلْتُهُ فَاشْتَدَّ عَلَيْهِ، وَقُلْتُ: أُلَيِّنُهُ لَكَ؟ فَأَشَارَ بِرَأْسِهِ أَنْ نَعَمْ. فَلَيَّنْتُهُ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ -أَوْ عُلْبَةٌ، يَشُكُّ عُمَرُ- فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ يَقُولُ: "لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ". ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ: "فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى". حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ[2].

---

(١) بڕوانە: ٦٨٠.

(٢) بڕوانە: ٨٩٠.

٤٤٤٩- ئەبوعەمر زەكوانی -ئازادكراوی عائیشە -دەگێڕێتەوە كە عائیشە ﵂ دەڵێ: بێگومان یەكێك لەنیعمەت وبەهرەكانی خوا بەسەرمنەوە ئەوەیە كە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ماڵی مندا وەفاتی كرد وەلەو ڕۆژەدا كە پێغەمبەر ﷺ لای من بوو[1]، وە (سەری) لە نێوان سنگ و ژێرچەناكەمدا بوو (وەفاتی كرد) وە خوا لەكاتی مردنیدا تفی من و پێغەمبەری ﷺ كۆكردەوە، عەبدوڕەحمان هاتە ژوورەوە بۆ لام وسیواكێكی بەدەستەوەبوو، منیش سەری پێغەمبەری خوام ﷺ خستبویە سەر سنگم بینیم سەیری سیواكەكە دەكات وزانیم كە حەزی لە سیواكە، بۆیە وتم: بۆت وەرگرم؟ بەسەر ئاماژەی كرد ووتی بەڵێ، منیش (سیواكەكەم وەرگرت) پێم دا جا ئازارەكەی زۆری بۆهێنا، وتم: بۆت نەرم كەمەوە ؟ ئەویش بەسەر ئاماژەی كرد وتی: بەڵێ، منیش سیواكەكەم بۆنەرم كردو لەبەردەمیدا جەوەنەیەكی چەرمی بچوك - یان قاپێكی گەورەی دارین هەبوو- عومەر[2] گومانی هەبووە -ئاوی تێدا بوو، جا زوو زوو دەستەكانی دەخستەناو ئاوەكەو دەم وچاوی پێ فێنك دەكردەوەو دەیفەرموو: ((هیچ پەرستراوێكی بەراست نی یە جگە لە خوا بێگومان مردن و (گیانەڵا) سەخت و زەحمەتە)) هەتا گیانی كێشاو دەستی شل بوو لار بووەوە (وەفاتی كرد).

٤٤٥٠- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلاَلٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَسْأَلُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ يَقُولُ: "أَيْنَ أَنَا غَدًا؟ أَيْنَ أَنَا غَدًا؟ ". يُرِيدُ يَوْمَ عَائِشَةَ، فَأَذِنَ لَهُ أَزْوَاجُهُ يَكُونُ حَيْثُ شَاءَ، فَكَانَ فِي بَيْتِ عَائِشَةَ حَتَّى مَاتَ عِنْدَهَا، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَمَاتَ فِي الْيَوْمِ الَّذِي كَانَ يَدُورُ عَلَيَّ فِيهِ فِي بَيْتِي، فَقَبَضَهُ اللَّهُ وَإِنَّ رَأْسَهُ لَبَيْنَ نَحْرِي وَسَحْرِي، وَخَالَطَ رِيقُهُ رِيقِي، ثُمَّ قَالَتْ: دَخَلَ عَبْدُ

---

(١) واتە نۆبەو سەری مانەوەی بوو لای عائیشە ﵂

(٢) یەكێكە لە ڕاویەكانی ئەم فەرموودەیە.

الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ وَمَعَهُ سِوَاكٌ يَسْتَنُّ بِهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقُلْتُ لَهُ: أَعْطِنِي هَذَا السِّوَاكَ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ. فَأَعْطَانِيهِ فَقَضِمْتُهُ[1]، ثُمَّ مَضَغْتُهُ فَأَعْطَيْتُهُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَنَّ بِهِ وَهْوَ مُسْتَنِدٌ إِلَى صَدْرِي[2].

٤٤٥٠- هیشامی کوڕی عوروە دەڵێ: باوکم هەواڵی دامێ لە عائیشەوە ﵂ ئەویش گێڕایەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەونەخۆشییەیدا کەوەفاتی کرد تێیدا پرسیاری دەکردوو دەی فەرموو: ((من سبەینێ لەکوێم من سبەینێ لەکوێم؟))مەبەستی ئەوڕۆژە بوو نۆبەی عائیشەیە ﵂ جا هەموو هاوسەرەکانی مۆڵەتیان دا لەهەرکوێ بێت خۆی پێی خۆشە، ئیتر لە ماڵی عائیشە بوو هەتا لای عائیشە وەفاتی کرد، عائیشە ﵂ دەڵێ: ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا وەفاتی کرد دەگەرا بەسەرهاوسەرەکانیدا لە ماڵی من بوو، خوای گەورە بردییەوە بۆلای خۆی لەوکاتەدا سەری لە نێوان ژێرچەناکە وسنگمدا بوو، وە تفی ئەو من تێکەڵ بوون[3]، لە پاشان عائیشە وتی: عەبدورەحمانی کوڕی ئەبو بەکر ﵁ هاتەژورەوە سیواکێکی پێ بوو سیواکی پێ دەکرد، پێغەمبەری خواش ﷺ سەیری سیواکەکەی دەکرد منیش وتم، ئەی عەبدو ڕەحمان ئەو سیواکەم بدەرێ، ئەویش پێی دام منیش بە دانەکانم نەرمم کردو جوویم و تەڕم کردو دام بە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش کە سەری نابوو بەسنگمەوە سیواکی پێ کرد.

٤٤٥١- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ فِي بَيْتِي وَفِي يَوْمِي، وَبَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي، وَكَانَتْ إِحْدَانَا تُعَوِّذُهُ بِدُعَاءٍ إِذَا مَرِضَ، فَذَهَبْتُ أُعَوِّذُهُ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ وَقَالَ: "فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى

---

(١) (فَقَضِمْتُهُ) لەسەرەوە ماناماں کردوە لە ڕیوایەتێکی تری بوخاریدا بە (فَقَصَمْتُهُ) هاتووە بە دانەکانم لەتم کردو شکاندم. إرشاد الساری: ٤١٣/٩.

(٢) بڕوانە: ٨٩٠.

(٣) کاتێ سیواکەکەی نەرم کرد بە تفی دەمی و دایە ئەویش سیواکی پێ کرد بەو شێوەیە تفیان تێکەڵ بوو.

فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى". وَمَرَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ وَفِي يَدِهِ جَرِيدَةٌ رَطْبَةٌ، فَنَظَرَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَظَنَنْتُ أَنَّ لَهُ بِهَا حَاجَةً فَأَخَذْتُهَا، فَمَضَغْتُ رَأْسَهَا وَنَفَضْتُهَا، فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ، فَاسْتَنَّ بِهَا كَأَحْسَنِ مَا كَانَ مُسْتَنًّا، ثُمَّ نَاوَلَنِيهَا فَسَقَطَتْ يَدُهُ -أَوْ سَقَطَتْ مِنْ يَدِهِ - فَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنَ الدُّنْيَا وَأَوَّلِ يَوْمٍ مِنَ الآخِرَةِ[1].

٤٤٥١- ئیبنوئەبی مولەیکە لە عائیشەوە ﵂ دەگێڕێتەوە کە وتی: پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی من و ڕۆژی من وسەری لە نێوان سنگ وگەردنمدا بوو وەفاتی کرد، وە ئەگەر کاتێ پێغەمبەر ﷺ نەخۆش بکەوتایە یەکێك لەئێمەی هاوسەرانی مەعوزاتی (بەفووەوە) پیا دەخوێند، بۆیە منیش دەستم کرد بە مەعوزات خوێندن پیایدا، ئەویش سەری بەرز کردەوە بۆ ئاسمان و فەرمووی: ((بمگەیەنە بەشوێنی هاوڕێکانم (لە بەهەشتی) هەربەرزدا بمگەیە بەشوێنی هاوڕێکانم (لە بەهەشتی) هەر بەرزدا)) عەبدوڕەحمانی کوڕی ئەبو بەکر ﵄ تێپەڕی ودار سیواکێکی تەڕی بە دەستەوە بوو، پێغەمبەر ﷺ سەیری (سیواکەکەی) کرد گومانم برد کە پێویستی پێیەتی، منیش (لەعەبدوڕحمان) وەرم گرت، ئینجاسەرەکەیم لەدەممدا جووی جاپوختم کردەوە[2] وپێم دا پێغەمبەریش ﷺ سیواکی پێ کردو وەك جوانترین سیواك کردن کەپێشتر دەیکرد پاشان سیواکەکەی دایەوە پێم و دەستی کەوت -یا سیواکەکە لە دەستی کەوت -ئیتر خوا لە کۆتا ڕۆژی دونیا و یەکەم ڕۆژی دواڕۆژدا[3] تفی من و ئەو (پێغەمبەر ﷺ)ی پێکەوە کۆ کردەوە (بەهۆی سیواکەکەیەوە).

٤٤٥٣- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﵁ أَقْبَلَ عَلَى فَرَسٍ مِنْ مَسْكَنِهِ بِالسُّنْحِ حَتَّى نَزَلَ،

---

(١) بڕوانە: ٨٩٠.

(٢) سیواکەکە سەرەکەی شی دەکەیتەوە هەندێ وردە ڕیشاڵی زیادەی دەبێت پێویستە لایبەیت و لە سیواکەکە جیای کەیتەوە.

(٣) سەبارەت بە پێغەمبەر ﷺ.

فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ فَلَمْ يُكَلِّمِ النَّاسَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ، فَتَيَمَّمَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهْوَ مُغَشًّى بِثَوْبِ حِبَرَةٍ، فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ أَكَبَّ عَلَيْهِ فَقَبَّلَهُ وَبَكَى.- ثُمَّ قَالَ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، وَاللَّهِ لاَ يَجْمَعُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَتَيْنِ، أَمَّا الْمَوْتَةُ الَّتِي كُتِبَتْ عَلَيْكَ فَقَدْ مُتَّهَا[1].

٤٤٥٣- ئەبو سەلەمە دەڵێ: عائیشەی ﷺ خێزانی پێغەمبەر ﷺ بۆی گێڕایەوە: کە ئەبو بەکر ﷺ بەسواری ئەسپەکەیەوە هات لەماڵی خۆیەوە کە لە سونح بوو، تا دابەزی و چویە ژوورەوە بۆ مزگەوت وقسەی لەگەڵ کەسدا نەکرد هەتا ڕۆشت بۆ ماڵی عائیشە ﷺ ڕوو بە پێغەمبەر ﷺ ڕۆشت بەپۆشاکێکی خەتخەتی یەمەنی داپۆشرابوو ئەنجا دەم وچاوی لاداو کەوت بەسەری داو ماچی کرد پاشان گریا و وتی: بەدایك و باوکەوە بەقوربانت بم وەڵڵاهی خوا دوو مردنت لەسەر کۆناکاتەوە جا ئەومردنەی کەبۆت نووسرابوو چەشتت[2].

٤٤٥٤ - قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَحَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ خَرَجَ وَعُمَرُ يُكَلِّمُ النَّاسَ فَقَالَ: اجْلِسْ يَا عُمَرُ. فَأَبَى عُمَرُ أَنْ يَجْلِسَ. فَأَقْبَلَ النَّاسُ إِلَيْهِ وَتَرَكُوا عُمَرَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمَّا بَعْدُ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا ﷺ فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لاَ يَمُوتُ، قَالَ اللَّهُ:﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ ﴿١٤٤﴾ ﴾ إلى قوله: ﴿ ٱلشَّٰكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ ﴾ آل عمران. وَقَالَ:وَاللَّهِ لَكَأَنَّ النَّاسَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ هَذِهِ الآيَةَ حَتَّى تَلاَهَا أَبُو بَكْرٍ، فَتَلَقَّاهَا مِنْهُ النَّاسُ كُلُّهُمْ، فَمَا أَسْمَعُ بَشَرًا مِنَ النَّاسِ إِلاَّ يَتْلُوهَا.

فَأَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ أَنَّ عُمَرَ قَالَ: وَاللَّهِ مَا هُوَ إِلاَّ أَنْ سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ تَلاَهَا، فَعَقِرْتُ حَتَّى مَا تُقِلُّنِي رِجْلاَيَ، وَحَتَّى أَهْوَيْتُ إِلَى الأَرْضِ حِينَ سَمِعْتُهُ تَلاَهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَدْ مَاتَ[3].

---

(١) بڕوانە: ١٢٤١، ١٢٤٢.

(٢) مەبەستی ئەبو بەکر ﷺ (لەسەر ڕای دروست یا پەسەند) ئەوەیە کە تۆ لەم مردنەت زیندو ناکرێتەوە وەك هەندێك لە هاوەڵان گومان دەبەن تۆ زیندودەکرێیتەوە و ملی هەندێ کەس دەپەڕێنیت، بۆچونی تریش هەن، بەڵام ئەمەی باسمان کرد پەسەندترینیانە.

(٣) بڕوانە: ١٢٤٢.

٤٤٥٤- عەبدوڵلای كوڕی عەبباس ﷺ دەگێڕێتەوە كە ئەبو بەكر ﷺ هات و عومەر ﷺ قسەی دەكرد بۆخەڵكەكە پێی وت: دانیشەئەی عومەر بەڵام عومەر ڕازی نەبوودانیشێت. جا خەڵكەكە ڕوویان لە ئەبو بەكر كردوعومەریان بەجێ هێشت، ئەنجا ئەبو بەكر ووتی ئەمەو لە پاشان هەركام لە ئێوە موحەممەدی ﷺ پەرستووە ئەوە دڵنیابن بەبێ گومان موحەممەد مردووە، وەهەر كامێكتان خوای پەرستووە ئەوە بێگومان خوا زیندوە و نامرێ خوای گەورە دەفەرمووی: (وە موحەممەد ﷺ) تەنها پێغەمبەرێكە نەمر نی یە بێگومان لەپێش ئەو پێغەمبەرانی تر ڕابوردوون) تادەگاتە (سوپاس گوزاران) (ئیبنو عەبباس) وتی: وەڵلاهی وەك ئەوەی نەیانزانیبێ كە خوا ئەو ئایەتەی دابەزاندوە تا ئەبو بەكر خوێندیەوە جا خەڵكەكە هەموو لەویان وەرگرت، ئینجا هەركەسێك گوێی لێ دەبوو دەیخوێندەوە.

(زوهری دەڵێ:) جا سەعیدی كوڕی موسوییەب بۆی گێڕامەوە كە عومەر ﷺ وتی: وەڵلاهی هەر ئەوەندە گوێم لێ بوو ئەبو بەكر ئەو ئایەتەی خوێندەوە هێزم نەما بە جۆرێ قاچەكانم توانای ڕاگرتنمیان نەماو هەتا كەوتمە سەر زەوی كە لێم بیست وخوێندیەوە كە دڵنیا بووم پێغەمبەر ﷺ وەفاتی كردووە.

٤٤٥٥- ٤٤٥٦- ٤٤٥٧- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ ﷺ قَبَّلَ النَّبِيَّ ﷺ بَعْدَ مَوْتِهِ[1].

٤٤٥٥- ٤٤٥٦- ٤٤٥٧- عائیشەو ئیبنو عەبباس ﷺ دەگێڕنەوە كە ئەبو بەكر ﷺ پێغەمبەری ﷺ ماچ كرد پاش وەفاتی.

---

(١) بڕوانە: ٥٧٠٩، ١٢٤١، ١٢٤٢.

٤٤٥٨- حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى وَزَادَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: لَدَدْنَاهُ فِي مَرَضِهِ، فَجَعَلَ يُشِيرُ إِلَيْنَا أَنْ لاَ تَلُدُّونِي، فَقُلْنَا كَرَاهِيَةُ الْمَرِيضِ لِلدَّوَاءِ. فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ: "أَلَمْ أَنْهَكُمْ أَنْ تَلُدُّونِي». قُلْنَا: كَرَاهِيَةَ الْمَرِيضِ لِلدَّوَاءِ. فَقَالَ: "لاَ يَبْقَى أَحَدٌ فِي الْبَيْتِ إِلاَّ لُدَّ وَأَنَا أَنْظُرُ، إِلاَّ الْعَبَّاسَ، فَإِنَّهُ لَمْ يَشْهَدْكُمْ". رَوَاهُ ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[(١)].

٤٤٥٨- (ئیمامی بوخاری دەڵێ:) عەلی بۆی گێڕاینەوە وتی: یەحیا بۆی گێڕاینەوە ئەمەی زیادە (لە فەرموودەکەی پێشوو) عائیشەووتی: لەنەخۆشییەکەیدا دەرمانمان کردە دەمی پێغەمبەر ﷺ ئەویش بە ئاماژە پێمانی دەوت دەرمان مەکەنە دەمم، ئێمەش وتمان: لەبەر ئەوەی نەخۆش حەزی بە دەرمان خواردن نی یە، جا کە هۆشی هاتەوە فەرمووی: ((ئایا من رێگریم نەکرد لەوەی کە دەرمانم بدەنێ ؟)) وتمان (لەوانەیە) لەبەر حەز نەکردنی نەخۆش بێت بۆ دەرمان خواردن ئەنجا فەرمووی: ((کەس لەم ماڵە نەمێنێت گەرنا بە بەرچاومەوە دەرمانی پێ دەدرێت جگە لە عەبباس ﷺ چونکە بێگومان ئەو لەگەڵتان ئامادە نەبوو)).

- (ئەم فەرموودەیە بەم سەنەدەش هاتووە) ئیبنو ئەبی زیناد گێڕاویەتیەوە لە هیشامەوە لە باوکیەوە ئەویش لە عائیشەوە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ.

٤٤٥٩- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا أَزْهَرُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ قَالَ: ذُكِرَ عِنْدَ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺأَوْصَى إِلَى عَلِيٍّ، فَقَالَتْ: مَنْ قَالَهُ؟ لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَإِنِّي لَمُسْنِدَتُهُ إِلَى صَدْرِي، فَدَعَا بِالطَّسْتِ فَانْخَنَثَ فَمَاتَ، فَمَا شَعَرْتُ، فَكَيْفَ أَوْصَى إِلَى عَلِيٍّ؟![(٢)]

٤٤٥٩- ئەسوەد دەڵێ:لای عائیشەدا ﷺ باسکرا بێگومان پێغەمبەر ﷺ وەسێتی بۆ عەلی ﷺ کردووە، عائیشەش وتی: کێ ئەمەی ووت ؟ سوێند بە خوا پێغەمبەرم ﷺ

---

(١) بروانە: ٥٧١٢، ٦٨٨٦، ٦٨٩٧.

(٢) بروانە: ٢٧٤١.

دی خۆم سەریم نوساندبوو بە سنگمەوە ئەنجا داوای تەشتێکی کردو خاو بویەوە و وەفاتی کرد من هەستم پێ نەکرد، ئیتر چۆن وەسێتی کرد بۆ عەلی ﷺ.

٤٤٦٠- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، عَنْ طَلْحَةَ قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى ﷺ: أَوْصَى النَّبِيُّ ﷺ؟ فَقَالَ: لاَ. فَقُلْتُ: كَيْفَ كُتِبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةُ أَوْ أُمِرُوا بِهَا؟ قَالَ: أَوْصَى بِكِتَابِ اللهِ[1].

٤٤٦٠- تەڵحە دەڵێ: پرسیارم لە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی ئەوفا ﷺ کرد: ئایا پێغەمبەر ﷺ وەسێتی کرد ؟ وتی: نەخێر. جا وتم: وەسێت کردن چۆن پێویست کراوە لەسەر خەڵکی یان چۆن فەرمانیان پێ کراوە بە وەسێت کردن ؟ وتی: بە قورئانەکەی خوا وەسێت کردن پێویست کراوە.

٤٤٦١- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا وَلاَ عَبْدًا وَلاَ أَمَةً، إِلاَّ بَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ الَّتِي كَانَ يَرْكَبُهَا، وَسِلاَحَهُ، وَأَرْضًا جَعَلَهَا لاِبْنِ السَّبِيلِ صَدَقَةً[2].

٤٤٦١- عەمری کوڕی حاریس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ هیچ دینار و درهەم و کۆیلە و کەنیزەکێکی لە پاش خۆی بەجێ نەهێڵا جگە لە ئێسترە مێ یە سپیەکەی کە سواری دەبوو لەگەڵ شمشێرەکەی و زەوییەك کە کردبووی بەخێر بۆ ڕێبواران.

٤٤٦٢- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ جَعَلَ يَتَغَشَّاهُ، فَقَالَتْ فَاطِمَةُ ﷺ: وَاكَرْبَ أَبَاهُ. فَقَالَ لَهَا: "لَيْسَ عَلَى أَبِيكِ كَرْبٌ بَعْدَ

---

(١) بڕوانە: ٢٧٤٠.

(٢) بڕوانە: ٢٧٣٩.

الْيَوْمِ". فَلَمَّا مَاتَ قَالَتْ: يَا أَبَتَاهْ، أَجَابَ رَبًّا دَعَاهُ، يَا أَبَتَاهْ، مَنْ جَنَّةُ الْفِرْدَوْسِ مَأْوَاهُ، يَا أَبَتَاهْ إِلَى جِبْرِيلَ نَنْعَاهْ. فَلَمَّا دُفِنَ قَالَتْ فَاطِمَةُ ﵂: يَا أَنَسُ، أَطَابَتْ أَنْفُسُكُمْ أَنْ تَحْثُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ التُّرَابَ؟!

٤٤٦٢- ئەنەس ﷛ دەڵێ كاتێ نەخۆشییەكەی پێغەمبەر ﷺ گران وسەخت بوو زوو زوو لە هۆش خۆش دەچوو، بۆیە فاتیمە ﵂ دەیوت: ئای بۆ ناڕەحەتی و ئازاری باوكم پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو: ((لەمڕۆ بە دواوە ئیتر باوكت هیچ ناڕەحەتیەك نابینێ)) جا كەوەفاتی كرد فاتیمە وتی: ئەی باوكە گیان، بەدەم داوای پەروەردگاریەوە چوو ئەی باوكەگیان ئەو كەسە لە بەهەشتدا فیردەوس جێگاتە ئەی باوكەگیان وەفاتت بە جیبریل ﷺ ڕادەگەیەنین، ئەنجا كە نێژرا فاتیمە وتی: ئەی ئەنەس چۆن دڵتان هات كە خۆڵتان كرد بەسەر لاشەی پێغەمبەری خوادا ﷺ ؟.

٨٦- بابُ آخِرِ مَا تَكَلَّمَ النَّبِيُّ ﷺ

٤٤٦٣- حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، قَالَ يُونُسُ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ فِي رِجَالٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ وَهْوَ صَحِيحٌ: "إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، ثُمَّ يُخَيَّرَ". فَلَمَّا نَزَلَ بِهِ وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي غُشِيَ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَفَاقَ، فَأَشْخَصَ بَصَرَهُ إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ: "اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى". فَقُلْتُ: إِذًا لاَ يَخْتَارُنَا. وَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَدِيثُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا وَهْوَ صَحِيحٌ قَالَتْ: فَكَانَتْ آخِرَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا: "اللَّهُمَّ الرَّفِيقَ الأَعْلَى"[1].

---

(١) بروانە: ٤٤٣٥.

٨٦- باسی کۆتا فەرموودە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی [١]

٤٤٦٣- زوهری دەڵێ: سەعیدی کوڕی موسەییەب لە ناو چەند پیاوێکی زانادا بۆی گێڕامەوە کە عائیشە ﵂ وتی: پێغەمبەر ﷺ کە لەشی ساغ بوو دەیفەرموو: ((بێگومان هیچ پێغەمبەرێك گیانی نەکێشراوە هەتا جێگای خۆی لە بەهەشت دا نەدیبێ لە پاشان سەرپشك کراوە[٢]))جا کاتێ مردنی نزیك بویەوە سەری لە سەر ڕانم بوو لە هۆشی خۆی چوو، پاشان هۆشی کردەوە و چاوی بڕییە بنمیچی ژوورەکە لە پاشان فەرمووی: ((خوایە بمگەیەنە بەشوێنی هاوڕێکانم (لەبەهەشتی) هەرە بەرزدا)) منیش وتم: کەواتە پێغەمبەر ﷺ ئێمە هەڵنابژێرێ[٣] وە زانیم ئەمە ئەو فەرموودەیە کە پێشتر لە کاتی لەش ساغیدا بۆی باس کردین.

عائیشە ﵂ دەڵێ:جا کۆتا قسەیەك کە پێغەمبەر ﷺ کردی ئەمە بوو ((خوایە بمگەیەنە بە هاوڕێکانم لە بەهەشتی هەرە باڵادا))

٨٧- بابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ ﷺ

٤٤٦٤- ٤٤٦٥- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ ﵃ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَبِثَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يُنْزَلُ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ، وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرًا[٤].

٨٧- باسی وەفاتی پێغەمبەر ﷺ

٤٤٦٤- ٤٤٦٥- ئەبو سەلەمە لە عائیشە و ئیبنو عەبباسەوە ﵃ دەگێڕێتەوە ودەڵێن: کە پێغەمبەر ﷺ دە ساڵ[١] لە مەککەدا مایەوە قورئانی بۆ دابەزی، وە لە مەدینەشدا دەساڵ مایەوە.

---

(١) مەبەست کۆتا قسەیەك.

(٢) لە نێوان مانەوە لە ژیاندا یا مردن.

(٣) مردن هەڵدەبژێرێ.

(٤) الحديث ٤٤٦٤: [٤٩٧٨] - الحديث ٤٤٦٥: [٣٨٥١].

٤٤٦٦- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تُوُفِّيَ وَهْوَ ابْنُ ثَلاَثٍ وَسِتِّينَ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ مِثْلَهُ[٢].

٤٤٦٦- عائیشە ﵂ دەگێڕێتەوە: كە پێغەمبەری خوا ﷺ تەمەنی شەست و سێ ساڵ بوو وەفاتی كرد.

ئیبنو شیهاب دەڵێ: سەعیدی كوڕی موسەییەبیش هاوشێوەی ئەم فەرموودەی بۆ گێڕاومەتەوە.

٨٨- بابٌ

٤٤٦٧- حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: تُوُفِّيَ النَّبِيُّ ﷺ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ يَهُودِيٍّ بِثَلاَثِينَ. (يَعْنِي: صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ)[٣].

٨٨- باسێك

٤٤٦٧- عائیشە ﵂ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی كردو زریە جەنگیەكەی بارمتە بوو لای جولەكەیەك لەبری سی (مەبەستی: ڕبە جۆیە).

٨٩ - بابُ بَعْثِ النَّبِيِّ ﷺ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ ﵄ فِي مَرَضِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ

٤٤٦٨- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، عَنِ الْفُضَيْلِ بْنِ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ: اسْتَعْمَلَ النَّبِيُّ ﷺ أُسَامَةَ، فَقَالُوا فِيهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "قَدْ بَلَغَنِي أَنَّكُمْ قُلْتُمْ فِي أُسَامَةَ، وَإِنَّهُ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ"[١].

---

(١) باش بچڕانی وەحی ماوەی سێ ساڵ، وەك شەعبی دەڵێ. بڕوانە : إرشاد الساری: ٤٢١/٩.

(٢) بڕوانە: ٣٥٣٦.

(٣) بڕوانە: ٢٠٦٨.

٨٩-باسی پێغەمبەر ﷺ لە نەخۆشییەکەیدا کە تێیدا وەفاتی کرد ئوسامەی کوڕی زەیدی نارد (بە سوپایەکەوە بۆ جەنگی ڕۆم)

٤٤٦٨- سالیم له (عەبدوڵلای كوڕی عومەری) باوكیەوه دەگێڕێتەوه دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ ئوسامەی كردە سەركردە (بۆسوپایەك) جا خەڵكەكه قسەیان كردو (ڕەخنەیان گرت) پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بێگومان پێم گەشتووە كەئێوە دەربارەی ئوسامە ڕەخنەتان گرتووە قسەتان وتووە، بێگومان ئوسامە خۆشەویسترین كەسە لای من)).

٤٤٦٩- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بَعْثًا، وَأَمَّرَ عَلَيْهِمْ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، فَطَعَنَ النَّاسُ فِي إِمَارَتِهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: "إِنْ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَايْمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَخَلِيقًا لِلإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَإِنَّ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ"[٢].

٤٤٦٩- عەبدوڵلای كوڕی عومەر رضي الله عنهما دەگێڕێتەوە:كە پێغەمبەر ﷺ دەستەیەك لەهاوەڵانی نارد ئوسامەی كوڕی زەیدی رضي الله عنهما كرد بە فەرماندەیان هەندێ كەس ڕەخنەیان لە فەرماندەیەكەی گرت[2]، پێغەمبەر ﷺ یش فەرمووی: ((ئەگەر ڕەخنە بگرن لەفەرماندەیەتی ئەو (ئوسامە) ئەوە بێگومان پێشتریش ڕەخنەتان دەگرت لە فەرماندەیەتی باوكی، سوێند بەخوا زەید شیاو بوو بۆ فەرماندەیەتی، وە بەڕاستی (زەید) خۆشەویسترین كەسە لای من وە بێگومان ئەم (ئوسامە) ش دوای ئەو خۆشەویسترین كەسە لای من))

(١) بڕوانە: ٣٧٣٠.
(٢) بڕوانە: ٣٧٣٠.

٩٠ - بابٌ

٤٤٧٠- حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، عَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنِ الصُّنَابِحِيِّ أَنَّهُ قَالَ لَه: مَتَى هَاجَرْتَ؟ قَالَ خَرَجْنَا مِنَ الْيَمَنِ مُهَاجِرِينَ، فَقَدِمْنَا الْجُحْفَةَ، فَأَقْبَلَ رَاكِبٌ فَقُلْتُ لَهُ: الْخَبَرَ؟ فَقَالَ: دَفَنَّا النَّبِيَّ ﷺ مُنْذُ خَمْسٍ. قُلْتُ: هَلْ سَمِعْتَ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ شَيْئًا؟ قَالَ: نَعَمْ، أَخْبَرَنِي بِلاَلٌ مُؤَذِّنُ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ فِي السَّبْعِ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ.

٩٠- باسێک

٤٤٧٠- ئیبنوئەبی حەبیب دەگێڕێتەوە لە ئەبولخەیرەوە ئەویش دەگێڕێتەوە لە صونابیحیی یەوە کە ئەبولخەیر بەصونابیحیی ووتوە: کەی کۆچت کرد (بۆمەدینە) ؟ وتی: لە یەمەنەوە دەرچووین (بەمەبەستی) کۆچکردن، ئەنجا گەشتینە جوحفە[1]، ئەوسا کاروانێك هات پرسیارم لێ کرد دەنگ وباس چی یە ؟ وتی: پێنج ڕۆژ دەبێت پێغەمبەرمان ﷺ ناشتووە، وتم: دەربارەی شەوی قەدر هیچت بیستووە ؟ وتی: بیلالی بانگبێژی پێغەمبەر ﷺ بۆی گێڕامەوە کە لەحەوت لە دەشەوەکەی کۆتایی ڕەمەزاندایە.

٩١ - بابُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ ﷺ؟

٤٤٧١- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: سَأَلْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ ﷺ: كَمْ غَزَوْتَ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ سَبْعَ عَشْرَةَ. قُلْت: كَمْ غَزَا النَّبِيُّ ﷺ؟ قَالَ: تِسْعَ عَشْرَةَ[2].

---

(١) کە شوێنی ئیحرامی بەستنی خەڵکی شامە، لە نێوان مەککە و ئەوێدا پێنج یا شەش قۆناغە.

(٢) بڕوانە: ٣٩٤٩.

٤٠٥٧- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ ﷺ: لَقَدْ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ أَبَوَيْهِ كِلَيْهِمَا. يُرِيدُ حِينَ قَالَ: "فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي"[١].

٤٠٥٧- سەعیدی كوڕی موسەییەب دەڵێ: سەعدی كوڕی ئەبی وەققاص ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا باوك و دایكی خۆی پێكەوە كۆكردەوە بۆم، (سەعیدی كوڕی موسەییەب دەڵێ): مەبەستی (سەعد) ئەوە بو كاتێ پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموو دایك و باوكم بە قوربانت بێت، لە كاتێكدا سەعد دەجەنگا و (تیری دەهاویشت).

٤٠٥٨- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا ﷺ يَقُولُ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَجْمَعُ أَبَوَيْهِ لأَحَدٍ غَيْرَ سَعْدٍ[٢].

٤٠٥٨- ئیبنو شەدداد وتی: لە عەلیم ﷺ بیست دەیوت: لە پێغەمبەرم ﷺ نەبیستووە باوك و دایكی پێكەوە قوربانی كەسێك بكات جگە لە سەعد ﷺ.

٤٠٥٩- حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ جَمَعَ أَبَوَيْهِ لأَحَدٍ إِلاَّ لِسَعْدِ بْنِ مَالِكٍ، فَإِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ يَوْمَ أُحُدٍ "يَا سَعْدُ ارْمِ، فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي"[٣].

٤٠٥٩- عەبدوڵڵای كوڕی ئیبنو شەدداد لە عەلیەوە ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: لە پێغەمبەرم ﷺ نەبیستووە باوك و دایكی پێكەوە قوربانی كەسێك بكات جگە لە سەعدی كوڕی مالیك[٤] ﷺ بێگومان لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا لێم بیست دەیفەرموو: ((ئەی سەعد تیر بهاوێژە (بۆ بت پەرستان)، باوك و دایكم بە قوربانت بێت)).

(١) بڕوانە: ٣٧٢٥.
(٢) بڕوانە: ٢٩٠٥.
(٣) بڕوانە: ٢٩٠٥.
(٤) مالیك، ناوی باوكی سەعدە (ئەبو وەققاص) كونیەی باوكیەتی.

٤٠٦١- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُعْتَمِرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: زَعَمَ أَبُو عُثْمَانَ أَنَّهُ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ تِلْكَ الأَيَّامِ الَّتِى يُقَاتِلُ فِيهِنَّ غَيْرُ طَلْحَةَ وَسَعْدٍ عَنْ حَدِيثِهِمَا[1].

٤٠٦١- موعتەمیر لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەبو عوسمان دەڵێ: لە هەندێ لەو ڕۆژانەی كە پێغەمبەر ﷺ جەنگی تیا دەكرد جگە لە تەڵحە و سەعد كەسی لەگەڵدا نەماوە. (ئەبو عوسمان) لە فەرموودەی هەردووكیاندا (گێڕاویەتیەوە).

٤٠٦٢- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَد، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيل، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ قَال: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ قَالَ: صَحِبْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، وَطَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَالْمِقْدَادَ وَسَعْدًا ﷺ فَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، إِلاَّ أَنِّي سَمِعْتُ طَلْحَةَ يُحَدِّثُ عَنْ يَوْمِ أُحُدٍ[2].

٤٠٦٢- سائیبی كوڕی یەزید وتی: هاوڕێیەتی هەر یەك لە: عەبدوڕحمانی كوڕی عەوف و تەڵحەی كوڕی عوبەیدوڵلا و میقداد و سەعدم كردووە ﷺ، لەكەسیانم نەبیستووە فەرموودەی لە پێغەمبەرەوە ﷺ بگێڕێتەوە، تەنها لە تەڵحەم بیستووە فەرموودەی (لە پێغەمبەرەوە ﷺ) گێڕایەوە دەربارەی ڕۆژی (غەزای) ئوحود.

٤٠٦٣- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ قَال: رَأَيْتُ يَدَ طَلْحَةَ شَلاَّءَ، وَقَى بِهَا النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ[3].

٤٠٦٣- قەیس دەڵێ: دەستی تەڵحەم ﷺ بینی گۆج بوو بوو[4] لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەری ﷺ پێ پاراستبوو.

---

(١) بروانە: ٣٧٢٢، ٣٧٢٣.

(٢) بروانە: ٢٨٢٤.

(٣) بروانە: ٣٧٢٤.

(٤) ووشك بوو بوو، ئیفلیج بوو بوو.

٤٠٦٤- حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ انْهَزَمَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ ﷺ مُجَوِّبٌ عَلَيْهِ بِحَجَفَةٍ لَهُ، وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ رَجُلاً رَامِيًا شَدِيدَ النَّزْعِ، كَسَرَ يَوْمَئِذٍ قَوْسَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا، وَكَانَ الرَّجُلُ يَمُرُّ مَعَهُ بِجَعْبَةٍ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ: "انْثُرْهَا لأَبِي طَلْحَةَ". قَالَ: وَيُشْرِفُ النَّبِيُّ ﷺ يَنْظُرُ إِلَى الْقَوْمِ، فَيَقُولُ أَبُو طَلْحَةَ: بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، لاَ تُشْرِفْ يُصِيبُكَ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ الْقَوْمِ، نَحْرِي دُونَ نَحْرِكَ. وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ وَأُمَّ سُلَيْمٍ، وَإِنَّهُمَا لَمُشَمِّرَتَانِ أَرَى خَدَمَ سُوقِهِمَا، تَنْقُزَانِ الْقِرَبَ عَلَى مُتُونِهِمَا، تُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلآنِهَا، ثُمَّ تَجِيئَانِ فَتُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ، وَلَقَدْ وَقَعَ السَّيْفُ مِنْ يَدَىْ أَبِي طَلْحَةَ إِمَّا مَرَّتَيْنِ وَإِمَّا ثَلاَثًا[1].

٤٠٦٤- ئەنەس ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا خەڵك شكان و پێغەمبەریان ﷺ بەتەنها بە جێهێشت[2] ئەبو تەڵحە لەبەردەمی پێغەمبەردا ﷺ بوو قەڵغانێكی كردبوو بە سوپەر بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئەبو تەڵحە تیر هاوێژ بوو، ژێی كەوانەكەی زۆر توند بوو، ئەو ڕۆژە دوو یان سێ كەوانی شكاند، پیاو بەوێدا تێدەپەڕی تیردانی پڕ لەتیری پێ بوو پێغەمبەریش ﷺ دەیفەرموو: ((تیردانەكەت بۆ ئەبو تەڵحە هەڵبڕژە)) وە پێغەمبەر ﷺ خۆی بەرز دەكردەوە سەیری خەڵكەكەی دەكرد، ئەبو تەڵحەش دەیوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دایك و باوكم بەقوربانت بێ، خۆت بەرز مەكەرەوە نەوەك تیرێكی كافرەكانت بەركەوێ، من بە فیدات بم[3] (ئەنەس دەڵێ) بێگومان عائیشەی كچی ئەبو بەكر و ئومو سولەیم ﷺ بینی هەردووكیان خۆیان لێ هەڵكردبوو خاڵخاڵی پێیەكانیانم

---

(١) بڕوانە: ٢٨٨٠.

(٢) مانای ڕستەكە بەم جۆرەیە، سنگی گەردنی من قەڵغانی سنگی وگەردنی تۆ بێت و ئەو تیرەی دێت بۆ تۆ بەر من كەوێت.

دەبینی كوندەی ئاویان بەكۆڵەوە بوو بەپەلە دەیان برد دەیان دا بەدەمی خەڵكەوە، پاشان هەردووكیان دەگەڕانەوە كوندەكانیان پڕ لەئاو دەكردەوە و ئەهاتنەوە و دەیان دا بەدەمی خەڵكەوە، وەسوێند بە خوا لەو ڕۆژدا (لەبەر وەنەوز بینیم) دووجار یان سێ جار شمشێرەكە لەدەس ئەبو تەڵحە كەوتە خوار.

٤٠٦٥- حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيد، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيه، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ أُحُدٍ هُزِمَ الْمُشْرِكُونَ، فَصَرَخَ إِبْلِيسُ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ، أُخْرَاكُمْ. فَرَجَعَتْ أُولاَهُم، فَاجْتَلَدَتْ هِيَ وَأُخْرَاهُم، فَبَصُرَ حُذَيْفَةُ فَإِذَا هُوَ بِأَبِيهِ الْيَمَانِ فَقَال: أَيْ عِبَادَ اللَّهِ أَبِي أَبِي. قَالَ: قَالَتْ: فَوَاللَّهِ مَا احْتَجَزُوا حَتَّى قَتَلُوه. فَقَالَ حُذَيْفَة: يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ. قَالَ عُرْوَةُ: فَوَاللَّهِ مَا زَالَتْ فِي حُذَيْفَةَ بَقِيَّةُ خَيْرٍ حَتَّى لَحِقَ بِاللَّهِ. بَصُرْتُ: عَلِمْتُ، مِنَ الْبَصِيرَةِ فِي الأَمْرِ، وَأَبْصَرْتُ مِنْ بَصَرِ الْعَيْنِ، وَيُقَالُ بَصُرْتُ وَأَبْصَرْتُ وَاحِدٌ[1].

٤٠٦٥- عائیشە ﵂ دەڵێ:كاتێ لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا بتپەرستەكان شكێنران، ئەوسا ئیبلیس نەفرینی خوای لێ بێ هاواری كرد وتی: ئەی بەندەكانی خوا ئاگاداری دواوەی خۆتان بن، بۆیە ئەو (مسوڵمان)انەی لە پێشەوە بوون گەڕانەوە لەگەڵ ئەو (مسوڵمان)انەی كە لەدواوە بوون بە جەنگ هاتن[2]، ئەنجا حوزەیفەش سەرنجی دا لەوكاتەدا یەمانی باوكی بینی (موسوڵمانان خەریكن دەیكوژن[3]) وتی: ئەی بەندەكانی خودا ئەوە باوكمە ئەوە باوكمە، (عوروە) وتی: عائیشە وتی: جا سوێند بە خوا وازیان لێ نەهێنا هەتا

---

(١) بڕوانە: ٣٢٩٠.

(٢) گومانیان وا بوو ئەوانەی دواوە بتپەرستەكانن.

(٣) وایان زانی بتپەرستە

کوشتییان، حوزەیفەش ﷺ وتی: خوا لێتان خۆش بێت، عوروە وتی: جا سوێند بە خوا بەردەوام لە حوزەیفەدا بەشی چاکە و خێری تیا بوو[١] هەتا مرد و گەیشتەوە بە خوا.

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (بَصُرْتُ) واتە: زانیم چاوگەکەی: (بَصِيرَة) لەزانینەوە دەربارەی کارێك هاتووە، بەڵام (أَبْصَرْتُ) لە بینینی چاوەوەیە، وە دەوترێت: (بَصُرْتُ) لەگەڵ: (أَبْصَرْتُ) یەکێکن جیاوازیان نیە.

١٩ - بابُ قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَلَّوْا۟ مِنكُمْ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ إِنَّمَا ٱسْتَزَلَّهُمُ ٱلشَّيْطَٰنُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا۟ ۖ وَلَقَدْ عَفَا ٱللَّهُ عَنْهُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ ﴾ آل عمران

١٩- باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند:

(بەڕاستی ئەوانەی پشتیان هەڵکرد لە ناوتاندا لەو ڕۆژەی کە هەردوو کۆمەڵ گەیشتن بە یەك لە (ئوحوددا)، بێگومان تەنها شەیتان هەڵی خلیسکاندن بە هۆی هەندێ لەو گوناهانەی کە پێشتر کرد بوویان[٢]، سوێند بێ بێگومان خوا لێیان خۆش بوو بەڕاستی خوا لێبوردەی پەلەنەکەرە لە تۆڵە سەندنەوەدا).

٤٠٦٦- حَدَّثَنَا عَبْدَان، أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مَوْهَبٍ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ حَجَّ الْبَيْتَ، فَرَأَى قَوْمًا جُلُوسًا، فَقَال: مَنْ هَؤُلَاءِ الْقُعُودُ؟ قَالُوا: هَؤُلَاءِ قُرَيْشٌ. قَال: مَنِ الشَّيْخ؟ قَالُوا: ابْنُ عُمَرَ. فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ شَيْءٍ؟ أَتُحَدِّثُنِي؟ قَالَ: أَنْشُدُكَ بِحُرْمَةِ

---

(١) چونکە تا مرد داوای لێخۆشبوونی دەکرد بۆ ئەو موسوڵمانانەی باوکیان کوشت

(٢) کە بریتی بوو لە سەرپێچی پێغەمبەر ﷺ کاتێ شوێنی خۆیان بەجێهێشت لە غەزای ئوحوددا کە فەرمانی کردبوو بەجێی نەهێڵن. بڕوانە : إرشاد الساری، ٩/١٠٧.

هَذَا الْبَيْت، أَتَعْلَمُ أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ؟ قَال: نَعَمْ. قَالَ: فَتَعْلَمُهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ فَلَمْ يَشْهَدْهَا؟ قَال: نَعَمْ. قَال: فَتَعْلَمُ أَنَّهُ تَخَلَّفَ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَكَبَّرَ. قَالَ ابْنُ عُمَر: تَعَالَ لأُخْبِرَكَ وَلأُبَيِّنَ لَكَ عَمَّا سَأَلْتَنِي عَنْهُ، أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَدْرٍ فَإِنَّهُ كَانَ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ مَرِيضَةً، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ". وَأَمَّا تَغَيُّبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرُّضْوَانِ فَإِنَّهُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ لَبَعَثَهُ مَكَانَهُ، فَبَعَثَ عُثْمَانَ، وَكَانَ بَيْعَةُ الرُّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ الْيُمْنَى "هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ". فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ فَقَالَ: "هَذِهِ لِعُثْمَانَ". اذْهَبْ بِهَذَا الآنَ مَعَكَ[1].

٤٠٦٦-عوسمانی كوڕی مەوهەب وتی: پیاوێك (میصری) هات و حەجی كەعبەی كرد و كۆمەڵێكی بینی دانیشتبوون، ئەو پیاوە پرسیاری كرد: ئەوانە كێن دانیشتوون ؟ وتیان: قوڕەیشین، وتی: ئەو پیاوە بە تەمەنە كێ یە لە ناویاندا؟ وتیان: ئیبنو عومەرە ﷺ، ئەو پیاوە ڕۆشت بۆ لای و وتی: من پرسیارت لێ دەكەم دەربارەی شتێك وەڵامم دەدەیتەوە؟ (وتی: بەڵێ، پیاوەكە) وتی: سوێندت دەدەم بە ڕێز و پیرۆزی ئەم كەعبەیە، ئایا دەزانی كەعوسمانی كوڕی عەففان ﷺ لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا هەڵهات؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەی دەزانی لە (غەزای) بەدر پاش كەوت و ئامادەیی نەبوو؟ وتی: بەڵێ، وتی: ئەی دەزانی بەشداری بەیعەتی ڕیزوانی نەكرد و ئامادده نەبوو ؟ وتی: بەڵێ ئەنجا ئەڵڵاهو ئەكبەرێكی كرد، ئیبنو عومەر ﷺ وتی: وەرە تا هەواڵت بدەمێ دەربارەی ئەوەی پرسیارت لێ كردم بۆت ڕوون بكەمەوە: دەربارەی هەڵهاتنی لە (غەزای) ئوحوددا ئەوە من شایەتی بۆ ئەدەم كە خوا لێی خۆش بووە، سەبارەت بەئامادە

(١) بروانە: ٣١٣٠.

نەبوونی لە (غەزای) بەدردا، بێگومان كچی پێغەمبەری خوا ﷺ خێزانی بوو لەوكاتەدا نەخۆش بوو، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێی: ((بێگومان تۆ پاداشت و پشكی پیاوێكت هەیە لەوانەی بەشداری بەدریان كردووە))، وە ئامادە نەبوونی لەبەیعەتی ڕیزوان دا ئەوە بەڕاستی ئەگەر یەكێك لە ناو جەرگەی مەككەدا لە عوسمانی كوڕی عەففان ﷺ عەزیزتر بوایە (لای پێغەمبەر ﷺ)، ئەوا ئەوەی دەنارد لە جیاتی عوسمان، جا (پێغەمبەر ﷺ) عوسمانی ناردبوو بەیعەتی ڕیزوانیش پاش ئەوە بوو عوسمان ڕۆشتبوو بۆ مەككە، پێغەمبەر ﷺ بە دەستی ڕاستی خۆی بە ئاماژە فەرمووی: ((ئەمە دەستی عوسمانە)) دای بە دەستی چەپی خۆیدا و فەرمووی: ((ئەم بەیعەتە لە باتی عوسمان))، ئیبنو عومەر ﷺ وتی: ئەنجا ئێستا بەم وەڵامانەوە بڕۆرەوە و (دەربارەی عوسمان گومانی باش ببە).

٢٠ - بابٌ

﴿ إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُۥنَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ وَٱلرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ فَأَثَٰبَكُمْ غَمًّۢا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا۟ عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَآ أَصَٰبَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ آل عمران. ﴿ تُصْعِدُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾ آل عمران: تَذْهَبُونَ، أَصْعَدَ وَصَعِدَ فَوْقَ الْبَيْتِ.

٢٠- باسێک

(كاتێ دەڕۆن و سەردەكەوتن (بەكێوی ئوحوددا) وە بەڕێی كەس نەوەستان، وەلاتان نەكردەوە بەلایدا لە كاتێكدا پێغەمبەر ﷺ بانگی لێ دەكردن لە دواتانەوە بوو، جا (خوا) پاداشتی غەم وخەفەتی هەر بە غەم و خەفەت دانەوە،

بۆ ئەوەی خەفەت نەخۆن لەسەر ئەوەی لە دەست چوو، وە بۆ ئەوەی دووچارتان بووە خواش ئاگادارە بەوەی کە دەیکەن)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) ﴿ تُصْعِدُونَ ﴾ واتە: دەڕۆن، مانای و (أَصْعَدَ) (صَعِدَ) یانی ڕۆشتە سەربان.

٤٠٦٧- حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ خَالِد، حَدَّثَنَا زُهَيْر، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ قَالَ: جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ[1].

٦٧- ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەڕائی کوڕی عازیبەم ﷺ بیست وتی: لە ڕۆژی غەزای ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ عەبدوڵلای کوڕی جوبەیری ﷺ ی کردە سەرکردەی پیادەکان[2]، جا (کۆمەڵێکیان) بە شکێنراوی هاتنەوە، ئا ئەوە مەبەستی (ئەم ئایەتەیە) کاتێ پێغەمبەر ﷺ لە دواتانەوە بانگی لێ دەکردن.

٢١- بابٌ

﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنۢ بَعْدِ ٱلْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَىٰ طَآئِفَةً مِّنكُمْ ۖ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِٱللَّهِ غَيْرَ ٱلْحَقِّ ظَنَّ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ۖ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ مِن شَىْءٍ ۗ قُلْ إِنَّ ٱلْأَمْرَ كُلَّهُۥ لِلَّهِ ۗ يُخْفُونَ فِىٓ أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبْدُونَ لَكَ ۖ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ ٱلْأَمْرِ شَىْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَٰهُنَا ۗ قُل لَّوْ كُنتُمْ فِى بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ ٱلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ ٱلْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ ۖ وَلِيَبْتَلِىَ ٱللَّهُ مَا فِى صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ ﴾ آل عمران

(١) بڕوانە: ٣٠٣٩.

(٢) کە پەنجا کەس بوون هەموویان تیر هاوێژ بوون دایان نابوون لەسەر کێوێك لە پشتەوەی موسوڵمانان.

٢١- باسێک

(پاشان (خوا) پاش ئەو غەمە (ی كە چەشتیان) ئارامیەكی دابەزاند بە سەرتاندا (بۆی ناردن)، كە وەنەوزێك بوو بەسەر دەستەیەك لە ئێوەدا هات، بەڵام دەستە و تاقمێكی دیكەتان بە ڕاستی هەر خۆیان مەبەست بوو گومانی ناڕاست و ناهەقیان بە خوا دەبرد، وەك گومانی نەفامێتی دەیان ووت ئایا لەم كارەدا (زاڵبوون) هیچ شتێكمان بۆ هەیە (بەدەستمانە) بڵێ بێگومان كاروبار هەمووی بە دەست خوایە، ئەوەی لە دەرونیاندایە وئەوەی دەری نابڕن دەیشارنەوە، دەڵێن: ئەگەر لەم كارەدا شتێك لە سەركەوتن بە دەست ئێمە بوایە ئێمە لێرەدا نەدەكوژراین، بڵێ: ئەگەر ئێوە لە ماڵەكانی خۆشتاندا بونایە ئەوانەی كوژرانیان لە چارە نوسرا بوو، هەر دەردەچوون (لە مەدینە) بۆ جێگای ڕاكشانیان (كوژرانیان)، بۆئەوەی خوا تاقی كاتەوە ئەوەی لەسنگتاندایە وە بۆ ئەوەی ئەو (بڕوایە)ی لە دڵتاندایە پاڵفتە و پاكی بكاتەوە، وە خوا زانایە بەوەی لە سینە و دەروونەكان دایە).

٤٠٦٨- وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا سَعِيد، عَنْ قَتَادَة، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي طَلْحَةَ ﷺ قَالَ: كُنْتُ فِيمَنْ تَغَشَّاهُ النُّعَاسُ يَوْمَ أُحُدٍ، حَتَّى سَقَطَ سَيْفِي مِنْ يَدِي مِرَارًا، يَسْقُطُ وَآخُذُهُ، وَيَسْقُطُ فَآخُذُهُ[١].

٤٠٦٨- ئەنەس لە ئەبو تەڵحەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: من لەوانە بووم كە لە ڕۆژی ئوحوددا وەنەوز دەیگرتن، تا چەند جارێك شمشێرەكەم لە دەستم كەوتە خوارەوە دەكەوت و هەڵم دەگرتەوە، دەكەوت و هەڵم دەگرتەوە.

(١) بڕوانە: ٤٥٦٢.

٢٢ - بابٌ

﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران

قَالَ حُمَيْدٌ وَثَابِتٌ: عَنْ أَنَسٍ ﷺ: شُجَّ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ: "كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجُّوا نَبِيَّهُمْ". فَنَزَلَتْ:﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران

٢٢- باسێک

(ئەی موحەممەد ﷺ بەڕاستی هیچ شتێك لەو كارەدا بە دەست تۆ نییە، چ (خوا) تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات، چونكە بە ڕاستی ئەوانە ستەمكارن).

-حومەید وسابیت دەگێڕنەوە لە ئەنەسەوە ﷺ دەڵێ: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ سەری شكێنرا جا فەرمووی: ((گەلێ كە سەری پێغەمبەركەیان بشكێنن چۆن ڕزگاریان دەبێت؟)) بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەی موحەممەد تۆ هیچت بە دەست نییە).

٤٠٦٩- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ مِنَ الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُول: "اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا". بَعْدَ مَا يَقُولُ: "سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ". فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران[1].

---

(١) بروانە: ٤٠٧٠، ٤٥٥٩، ٧٣٤٦.

٤٠٦٩- سالیم لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە كە لە پێغەمبەری خوای ﷺ بیست، كاتێ سەری بەرزكردەوە لەكڕنوش لەڕكاتی كۆتایی نوێژی بەیانیدا دەیفەرموو: ((خوایە نەفرین بكە لە فلان و فلان و فلان))، پاش ئەوەی دەیفەرموو: ((سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ)) بە هۆیەوە خواش ئەم ئایەتەی دابەزاند[١]: (بەڕاستی (ئەی موحەممەد ﷺ هیچ شتێك لەو كارەدا بە دەست تۆ نییە، چ خوا تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات چونكە بەڕاستی ئەوان ستمكارن).

٤٠٧٠- وَعَنْ حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُو عَلَى صَفْوَانَ بْنِ أُمَيَّةَ، وَسُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو، وَالْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، فَنَزَلَتْ:﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران، إِلَى قَوْلِهِ:﴿ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران[٢].

٤٠٧٠- حەنزەلەی كوڕی ئەبو سوفیان دەڵێ: لە سالیمی كوڕی عەبدوڵلام بیست دەیوت: پێغەمبەری خوا ﷺ [٣]دوعای دەكرد لە صەفوانی كوڕی ئومەییە و سوهەیلی كوڕی عەمر و حاریسی كوڕی هیشام بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەی موحەممەد ﷺ بەڕاستی تۆ لەو كارەدا هیچ شتێكت بە دەست نییە، چ (خوا) تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات، چونكە بەڕاستی ئەوان ستمكارن).

٢٣ - بابُ ذِكْرِ أُمِّ سَلِيطٍ

٤٠٧١- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، وَقَالَ ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ: إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ﷺ قَسَمَ مُرُوطًا بَيْنَ نِسَاءٍ مِنْ نِسَاءِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، فَبَقِيَ

---

(١) دەربارەی نەفرینی پێغەمبەر لە كافرانی ئوحود، یان بكوژانی شەهیدەكانی بیری مەعوونە دابەزیوە.

(٢) بڕوانە: ٤٠٦٩.

(٣) كاتێ لە غەزای ئوحوددا بریندار بوو ئەم فەرموودەی مورسەلە واتە سالیم دەیگێڕێتەوە، كە بە خزمەت پێغەمبەر نەگەیشتووە و تابیعینە.

مِنْهَا مِرْطٌ جَيِّدٌ، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ عِنْدَه: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَعْطِ هَذَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الَّتِي عِنْدَكَ. يُرِيدُونَ أُمَّ كُلْثُومٍ بِنْتَ عَلِيٍّ. فَقَالَ عُمَر: أُمُّ سَلِيطٍ أَحَقُّ بِهِ. وَأُمُّ سَلِيطٍ مِنْ نِسَاءِ الأَنْصَارِ مِمَّنْ بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ. قَالَ عُمَرُ: فَإِنَّهَا كَانَتْ تُزْفِرُ لَنَا الْقِرَبَ يَوْمَ أُحُدٍ[1].

٢٣- باسی ناو هێنانی ئوممو سەلیت ﵂

٤٠٧١- سەعلەبەی كوڕی ئەبومالیك دەڵێ: عومەری كوڕی خەتتاب ﵁ چەند پۆشاكێكی دابەش كرد لە نێوان ئافرەتانێك لە ئافرەتانی مەدینە، جا (لە كۆتایی دا) پۆشاكێكی چاكیان لێ مایەوە، كەسێ كە لای عومەردا ﵁ بوو پێی وت: ئەی پێشەوای باوەڕداران ئەم پۆشاكەیان بدە بەو كچە (زا)ی پێغەمبەری خوا ﷺ كەلای خۆتە (خێزانتە)، - مەبەستیان ئوممو كەلسومی كچی عەلی یە- عومەریش ﵁ وتی: ئوممو سەلیت شایستەترە - ئوممو سەلیت لەو ئافرەتانەی ئەنصاری بوو كە پەیمانی بە پێغەمبەری خوا ﷺ دا، عومەر ﵁ دەڵێ: بێگومان ئوممو سەلیت لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا كوندە ئاوی بۆمان دەهێنا[2].

٢٣ - بابُ قَتْلِ حَمْزَةَ ﵁

٤٠٧٢- حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ، مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا حُجَيْنُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمْرِيِّ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، فَلَمَّا قَدِمْنَا حِمْصَ قَالَ لِي عُبَيْدُ اللَّهِ: هَلْ لَكَ فِي وَحْشِيٍّ نَسْأَلُهُ عَنْ قَتْلِ حَمْزَةَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. وَكَانَ وَحْشِيٌّ يَسْكُنُ حِمْصَ. فَسَأَلْنَا عَنْهُ فَقِيلَ لَنَا: هُوَ ذَاكَ فِي ظِلِّ قَصْرِهِ. كَأَنَّهُ حَمِيتٌ. قَالَ: فَجِئْنَا حَتَّى وَقَفْنَا عَلَيْهِ بِيَسِيرٍ، فَسَلَّمْنَا، فَرَدَّ السَّلَامَ. قَالَ: وَعُبَيْدُ اللَّهِ مُعْتَجِرٌ بِعِمَامَتِهِ،

---

(١) بروانە: ٢٨٨١.

(٢) لە فەرموودەی (٢٨٨١) بوخاری (تزفر)ی بە دووریین مانا كردووە، واتە كوندەی ئاوی بۆمان دەدووری.

مَا يَرَى وَحْشِيٌّ إِلاَّ عَيْنَيْهِ وَرِجْلَيْهِ، فَقَالَ عُبَيْدُ اللهِ: يَا وَحْشِيُّ أَتَعْرِفُنِي؟ قَالَ: فَنَظَرَ إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: لاَ وَاللهِ إِلاَّ أَنِّي أَعْلَمُ أَنَّ عَدِيَّ بْنَ الْخِيَارِ تَزَوَّجَ امْرَأَةً يُقَالُ لَهَا أُمُّ قِتَالٍ بِنْتُ أَبِي الْعِيصِ، فَوَلَدَتْ لَهُ غُلاَمًا بِمَكَّةَ، فَكُنْتُ أَسْتَرْضِعُ لَهُ، فَحَمَلْتُ ذَلِكَ الْغُلاَمَ مَعَ أُمِّهِ، فَنَاوَلْتُهَا إِيَّاهُ، فَلَكَأَنِّي نَظَرْتُ إِلَى قَدَمَيْكَ. قَالَ: فَكَشَفَ عُبَيْدُ اللهِ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَلاَ تُخْبِرُنَا بِقَتْلِ حَمْزَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنَّ حَمْزَةَ قَتَلَ طُعَيْمَةَ بْنَ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ بِبَدْرٍ، فَقَالَ لِي مَوْلاَيَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ: إِنْ قَتَلْتَ حَمْزَةَ بِعَمِّي فَأَنْتَ حُرٌّ. قَالَ: فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنَيْنِ - وَعَيْنَيْنِ جَبَلٌ بِحِيَالِ أُحُدٍ، بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَادٍ - خَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ إِلَى الْقِتَالِ، فَلَمَّا اصْطَفُّوا لِلْقِتَالِ خَرَجَ سِبَاعٌ فَقَالَ: هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ؟ قَالَ: فَخَرَجَ إِلَيْهِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ: يَا سِبَاعُ يَا ابْنَ أُمِّ أَنْمَارٍ مُقَطِّعَةِ الْبُظُورِ، أَتُحَادُّ اللهَ وَرَسُولَهُ ﷺ. قَالَ: ثُمَّ شَدَّ عَلَيْهِ فَكَانَ كَأَمْسِ الذَّاهِبِ. قَالَ: وَكَمَنْتُ لِحَمْزَةَ تَحْتَ صَخْرَةٍ فَلَمَّا دَنَا مِنِّي رَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي، فَأَضَعُهَا فِي ثُنَّتِهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ وَرِكَيْهِ. قَالَ: فَكَانَ ذَاكَ الْعَهْدَ بِهِ، فَلَمَّا رَجَعَ النَّاسُ رَجَعْتُ مَعَهُمْ فَأَقَمْتُ بِمَكَّةَ، حَتَّى فَشَا فِيهَا الإِسْلاَمُ، ثُمَّ خَرَجْتُ إِلَى الطَّائِفِ، فَأَرْسَلُوا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ رَسُولاً، فَقِيلَ لِي: إِنَّهُ لاَ يَهِيجُ الرُّسُلَ. قَالَ: فَخَرَجْتُ مَعَهُمْ حَتَّى قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَلَمَّا رَآنِي قَالَ: "آنْتَ وَحْشِيٌّ؟ ". قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: "أَنْتَ قَتَلْتَ حَمْزَةَ". قُلْتُ: قَدْ كَانَ مِنَ الأَمْرِ مَا بَلَغَكَ. قَالَ: "فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُغَيِّبَ وَجْهَكَ عَنِّي؟ ". قَالَ: فَخَرَجْتُ، فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَخَرَجَ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ قُلْتُ: لأَخْرُجَنَّ إِلَى مُسَيْلِمَةَ لَعَلِّي أَقْتُلُهُ فَأُكَافِئَ بِهِ حَمْزَةَ. قَالَ: فَخَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ، فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ. قَالَ: فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي ثَلْمَةِ جِدَارٍ، كَأَنَّهُ جَمَلٌ أَوْرَقُ ثَائِرُ الرَّأْسِ. قَالَ: فَرَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي، فَأَضَعُهَا بَيْنَ ثَدْيَيْهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ. قَالَ: وَوَثَبَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ، فَضَرَبَهُ بِالسَّيْفِ عَلَى هَامَتِهِ. قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْفَضْلِ: فَأَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ: فَقَالَتْ جَارِيَةٌ عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ وَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، قَتَلَهُ الْعَبْدُ الأَسْوَدُ.

٢٤-باسی کوژرانی حەمزە ﷺ

٤٠٧٢- جەعفەری کوڕی عەمری کوڕی ئومەییەی زەمری دەڵێ: لەگەڵ عوبەیدوڵڵای کوڕی عەدیی لە مەدینە دەرچووین بۆ سەفەر، کە گەشتینە حیمص عوبەیدوڵلا پێی وتم: نایەیت بڕۆینە لای وەحشی پرسیاری لێ بکەین دەربارەی کوشتنی (شەهید کردنی) حەمزە ﷺ، وتم: باشە یان بەڵێ با بچین، وەحشی لە حیمص دادەنیشت و نیشتەجێ بوو، جا پرسیارمان کرد وەحشی لە کوێیە ؟ پێمان وترا: ئا ئەوەتانێ لە ژێر سێبەری کۆشکەکەیدا دانیشتووە وەك هیزە ڕۆن (ڕەش هەڵاوسا بوو)، جەعفەر وتی: ڕۆشتینە لای تا کەمێ بەسەریەوە وەستاین و سەلاممان لێ کرد ئەویش وەڵامی سەلامەکەمانی دایەوە، (جەعفەر) وتی: عوبەیدوڵڵا سەروچاوی خۆی بە سەرپێچەکەی داپۆشیبوو، وەحشی جگە لە چاوەکانی و پێی هیچ شوێنێکی تری نەدەبینی، ئەنجا عوبەیدوڵلا وتی: وەحشی دەمناسیت؟ وەحشی سەرەنجی دا و پاشان وتی: نەوەڵڵا، ئەوە نەبێ عەدی کوڕی خیار ژنێکی هێنا پێی دەوترا ئومو قیتالی کچی ئەبولعیص، جا لە مەککە کوڕێکی لێی بوو منیش بۆ کەسێك دەگەڕام شیری بداتێ، ئەو منداڵەم هەڵگرت لەگەڵ دایکیدا دامە دەست دایکی، ئێستە کە تەماشای پێی تۆ دەکەم هەر دەڵێی (پێی ئەو منداڵەیە[1])، (جەعفەر) وتی: ئیتر عوبەیدوڵڵا دەم و چاوی خۆی دەرخست، لە پاشان وتی: ئایا پێمان ناڵێیت شەهید کردنی حەمزە ﷺ چۆن بوو؟ وتی: بەڵێ (پێتان دەڵێم) حەمزە توعەیمەی کوڕی عەدیی کوڕی خیاری لە بەدردا کوشت، جا گەورەم جوبەیری کوڕی موتیعم پێی وتم: ئەگەر لە جیاتی مامم، حەمزە بکوژی تۆ ئازادی، جا کە

---

(١) ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە نێوان ئەو ڕووداوە و ڕۆشتنی جەعفەر وعوبەیدوڵڵا بۆ حیمص، پەنجا ساڵ بوو دوای پەنجا ساڵ وەحشی بە پێیەکانیدا عوبەیدوڵڵای ناسیەوە.

خەڵك لە ساڵی عەینەین دا دەرچوون - عەینەین شاخێكە بەرانبەر ئوحود لە نێوان ئەو شاخە و ئوحوددا شیوێك هەیە - منیش لەگەڵ خەڵكەكەدا دەرچووم بۆ (ئوحود) بۆ جەنگ، جا هەردوو لەشكرەكە ڕیز بوون بۆ جەنگ كردن، سیباع ڕۆشتە مەیدان وتی: كەس هەیە موبارەزەم[1] لەگەڵدا بكات؟ وتی: حەمزەی كوڕی عەبدولموتتەلیب ﷺ ڕۆشتە (مەیدانی) و وتی: ئەی سیباع، ئەی كوڕی ئومو ئەنماری قیتكە بڕ[2] ! ئایا تۆعینادی لەگەڵ خوا و پێغەمبەردا (ﷺ دەكەیت و دوژمنایەتییان دەكەیت؟ پاشان پەلاماری دا و كوشتی وەك دوێنی ڕابوورد و ڕابوورد، (وەحشی) وتی: لە پەناگە بەردێكدا خۆم مات دابوو بۆ حەمزە، جا كاتێ لێم نزیك بویەوە نێزەكەم بۆ هاویشت دام لە خوار ناوكیەوە لە سێبەندەیەوە دەرچوو، وتی: ئیتر ئەوە بوو حەمزەم نەدی[3] ﷺ.

جا كەخەڵك گەڕانەوە لە (ئوحود بۆ مەككە) لەگەڵیان گەڕامەوە و لە مەككە نیشتەجێ بووم تا ئیسلامەتی لە مەككەدا بڵاو بوەوە و (مەككە ئازاد كرا)، لە پاشان ڕۆشتم بۆ تائیف، خەڵك پیاوێكیان[4] نارد بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ پێیان وتم: كە پێغەمبەر ﷺ نێدراو ناكوژێت منیش لەگەڵیاندا چووم تا ڕۆشتمە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ كە بینیمی فەرمووی: ((تۆ وەحشیت؟)) وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((تۆ حەمزەت كوشت؟)) وتم بێگومان چۆنت پێگەشتووە وا بوو، فەرمووی: ((ئایا دەتوانی ڕووی خۆتم لێ وون بكەی تا نەتبینم؟)) وتی: لە خزمەتی هاتمە دەرەوە جا كە پێغەمبەری خوا ﷺ وەفاتی كرد و موسەیلەمەی درۆزن پەیدا بوو وتم: بێگومان دەڕۆم بۆ جەنگی موسەیلەمە، بەڵكو بیكوژم تا

---

(١) موبارەزە: بریتی یە لەوەی دوو كەس بە شمشێر ڕووبە ڕوو یەكتر ببنەوە جەنگ بكەن تا یەكێكیان ئەوی تریان دەكوژێت.

(٢) دایكی خەتەنەی كچانی دەكرد.

(٣) واتە مردوو شەهید بوو.

(٤) یان چەند پیاوێكیان نارد وەك لە. بڕوانە: إرشاد الساري،١١٦/٩.

دابەزاند (عومەر) دەڵێ: پێم گەیشت کە پێغەمبەر ﷺ سەرزەنشتی هەندێ لە هاوسەرەکانی کردووە، بۆیە منیش ڕۆشتم بۆ ماڵی (هاوسەرەکانی) وتم: یان واز دێنن لەو کارەتان (بەرانبەری) یان خوا ئێوە دەگۆڕێ بە چاکتر لە ئێوە بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ (بەسەریاندا گەڕام) تا ڕۆشتمە لای هاوسەرێکی وتی پێم: ئەی عومەر مەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی ناتوانێ ئامۆژگاری خێزانەکانی بکات هەتا تۆ ئامۆژگارییان بکەیت؟ ئەنجا خوا ئەم ئایەتیە دابەزاند: (دڵنیابن ئەگەر ئێوە تەلاق بدات پەروەردگاری لە باتی ئێوە ژنانێکی باشتر لە ئێوەی دەداتێ مسوڵمانانی بڕوادارانی، نزاکارانی، تەوبەکارانی، خواپەرستانی، ڕۆژووگران، لە بێوەژنان و کیژان).

(ئەم فەرموودەی بەم ڕێگەیەش هاتووە) ئیبنو ئەبی مرمیەم وتی: یەحیای کوڕی ئەیوب بۆی گێڕاینەوە وتی: لە ئەنەسم ﷺ بیست گێڕایەوە لە عومەرەوە ﷺ.

١٠- **بابٌ:** ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّآ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾﴾ البقرة

القواعد: أساسه. واحدتها: قاعدة. قلت: وقال الكسائي: الجدر. ﴿وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ﴿٦٠﴾﴾ النور: واحدتهن قاعد. أي: بإسقاط هاء التأنيث؛ لأنها قعدت عن الحيض.

١٠- باسێک: (بیر بکەرەوە کاتێک کە ئیبراهیم و ئیسماعیل ﷺ بناغەکانی کەعبەیان بەرز کردەوە (دەیان وت) خودایە ئەم کردەوەیەمان لێ گیرا بکە بە ڕاستی هەر تۆی بیسەری زانا) .

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (القواعد): بناغەو بنچینەی کابە. (القواعد) کۆی (قاعدة) یە. بەڵام ﴿ وَٱلْقَوَاعِدُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ ﴾ (القواعد) لەم ئایەتە کۆی (قاعد)ـە[1]، پیتی تای پێوە نەبێت، کە بۆ ئافرەتێك دەبێژرێ کە پیر بووبێت و ئیتر ناکەوێتە حەیزەوە.

٤٤٨٤- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: "أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ بَنَوُا الْكَعْبَةَ وَاقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ ". فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلاَ تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ قَالَ: "لَوْلاَ حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ". فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَا أُرَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَرَكَ اسْتِلاَمَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلاَّ أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ[2].

٤٤٨٤- عائیشەی ﵂ خێزانی پێغەمبەر ﷺ دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا پێی فەرموو: ((ئایا دەزانی هۆزەکەت (قورەیش) کاتێ کەعبەیان دروست کردەوە لەوبناغەی ئیبراهیم (کەعبەی لەسەر دروست کرد) بچوکتر دروستیانی کردەوە))منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا بۆ نایگێڕیتەوە بۆ سەر ئەو بناغەی

---

(١) ئیمامی بوخاری دەیەوێ بڵێت ئەو دوو وشە (القواعد) لە کۆکەدا وەك یەکن بەڵام تاکەکەیان جیایە کە مانای بناغەی بووە تای پێوەیە کە مانای ئافرەتی پیری بوو تای پێوە نیە.

(٢) بڕوانە: ١٢٦.

ئیبراهیم؟ فەرمووی: ((لەبەر ئەوە نەبوایە هۆزەکەت تازە لە کوفر وازیان هێناوە و مسوڵمان بوون (دەمکرد))).

عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەڵێ: ئەگەر عائیشە ئەمەی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بیستبێت وا گومان دەبەم هۆی دەست لێ نەدانی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئەو دوو سوچەی لای حیجری ئیبراهیمەوەن تەنها لەبەر ئەوە بووە کە کەعبە بەتەواوی لەسەر ئەساس و بناغەکەی ئیبراهیم دروست نەکراوەتەوە.

١١ - بابٌ: ﴿ قُولُوٓاْ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا ﴿١٣٦﴾ ﴾ البقرة

٤٤٨٥- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لأَهْلِ الإِسْلاَمِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: "لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا ﴿ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡنَا ﴿١٣٦﴾ ﴾ البقرة[١].

١١- باسێک: (بڵێن: (ئەی مسوڵمانینە) بڕوامان هێناوە بە خوا و بەو قورئانەی کە بۆ خۆمان نێراوەتە خوارەوە)

٤٤٨٥- ئەبو سەلەمە لە ئەبو ئەبو هوڕەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێشتر نامەدارەکان (جوولەکان) تەوراتیان بەعیبری[٢] دەخوێندەوە و بە عەرەبی ڕاڤەیان دەکرد بۆمسوڵمانان ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((باوەڕ بەنامەدارەکان مەکەن و بەدرۆشیان مەخەنەوە[٣] (بەڵکو) بڵێن: ((مسوڵمانان) بڕوامان هێناوە بەخواو بەو قورئانەی کەنێردراوەتە خوارەوە بۆ ئێمە)). تاکۆتایی ئایەتەکە.

---

(١) بڕوانە: ٧٣٦٢، ٧٥٤٢.

(٢) کە زمانی جوولەکانە.

(٣) بە ناڕاستیان مەزانن جا بە درۆزنیان دەمەنێن.

١٢ - **بابٌ**: ﴿ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ ﴾ **البقرة**

٤٤٨٦- حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، سَمِعَ زُهَيْرًا، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا -أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا- وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَإِنَّهُ صَلَّى -أَوْ صَلاَّهَا- صَلاَةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رَاكِعُونَ قَالَ: أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ قِبَلَ مَكَّةَ. فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ الَّذِي مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ قِبَلَ الْبَيْتِ رِجَالٌ قُتِلُوا، لَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة[1].

١٢- باسێک: (هەندێ نەزان و بێ ئاوازە لە خەڵک دەڵێن چی مسوڵمانەکانی وەرگێڕا لەو ڕووگەیان کە جاران لەسەری بوون، بڵێ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا هی خوایە کێی بوێ ڕێنمونی دەکات بۆ ڕێبازی ڕاست)

٤٤٨٦- ئەبو ئیسحاق لە بەرائەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کەپێغەمبەری خوا ﷺ شانزدە مانگ یان حەڤدە مانگ ڕوو بە بەیتولمقدیس نوێژی کرد بەڵام حەزی دەکرد ڕوگەکەی ڕوو بە کەعبە بێت، وە پێغەمبەر ﷺ یەکەم نوێژی کرد- ئەو نوێژەی کردی نوێژی- عەسر بوو، کەسانێکیش لەگەڵیدا نوێژیان کرد[2]، ئەنجا پیاوێك لەوانەی نوێژی (عەسری) کرد لە خزمەتیدا لەمزگەوت دەرچوو بەلای خەڵکی

---

(١) ٤٠.

(٢) بۆ یەکەمجار ڕوو بە کەعبەی پیرۆز

مزگەوتێكدا تێپەڕی نوێژیان دەكرد وتی: شایەتی ئەدەم بە خوا بەڕاستی دڵنیابن من لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ نوێژم كرد ڕوو بەمەككە، ئیتر ئەوانیش (نوێژگەرەكان) لەشوێنی خۆیاندا ڕوو بەبەیت (كەعبە نوێژەكەیان تەواو كرد) جا ئەوەی مردبوو پێش ئەوەی ڕووگەكە بگۆڕێت یان كەسانێك كە كوژرابوون ڕوویان لەڕووگەی پێشوو (بەیتولمقدیس) كردبوو نەماندەزانی دەربارەیان چی بڵێین ئیتر خوای گەورە ئەم ئایەتیە دابەزاند: (خوای گەورە هەرگیز بڕوا (و نوێژەكانی جاران) تانی بە زایە نەداوە بەڕاستی خوا لەگەڵ خەڵكی دا دڵسۆزی میهربانە).

١٣- بابُ قوله تعالى: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة

٤٤٨٧- حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ رَاشِدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَأَبُو أُسَامَةَ -وَاللَّفْظُ لِجَرِيرٍ- عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "يُدْعَى نُوحٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ. فَيَقُولُ: هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ. فَيُقَالُ لأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ. فَيَقُولُ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ. فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ" ﴿ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة، فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة. وَالْوَسَطُ: الْعَدْلُ[1].

---

(١) بڕوانە: ٣٣٣٩.

١٣-باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (هەروەها ئێوەمان کرد بە گەلێکی میانڕەو (ی هەڵبژاردە) تا ببنە چاودێر بەسەر خەڵکەوە، پێغەمبەریش ﷺ چاودیر بێت بەسەر ئێوەوە)

٤٤٨٧- ئەبو سەعیدی خودری ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لە ڕۆژی دواییدا نووح ﷺ بانگ دەکرێ، نووحیش دەڵێ: ئەی پەروەردگار ئامادەم سەرم لە ڕێتە، پەروەردگاریش دەفەرمووێ: ئایا پەیامەکەت ڕاگەیاند (بەگەلەکەت) ؟ ئەویش دەڵێ: بەڵێ ئەنجا بە گەلەکەی دەوترێ: ئایا پێی ڕاگەیاندن ؟ گەلەکەشی دەڵێن: هیچ ئاگادار کەرەوەیەکمان بۆ نەهاتووە خوا دەفەرمووی: (بەنووح): کێ شایەتیت بۆ دەدات (کەپەیامت پێ ڕاگەیاندوون) ؟ نوحیش دەڵێ: موحەممەد و ئوممەتەکەی (شایەتیم بۆدەدەن) ئەوسا شایەتی بۆ دەدەن کە بێگومان پەیامەکەی پێ ڕاگەیاندوون، پێغەمبەریش ﷺ بەسەر ئێوەوە دەبێت بە شایەت ئەم ماناو وەمەبەستی ئەم ئایەتەیە (هەروەها ئێوەمان کرد بە گەلێکی میانەڕەو (ی هەڵبژاردە) تا ببنە چاودێر بەسەر خەڵکەوە، پێغەمبەریش ﷺ چاودێر بێت بەسەر ئێوەوە) ووشەی (الْوَسَطُ) واتە: میانەڕەو (یان هەڵبژاردە).

١٤ - بابُ قوله: ﴿ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِي كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ ﴾ البقرة

٤٤٨٨- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ[1].

---

(١) بروانە: ٤٠٣.

١٤-باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (ئەو ڕووگەیەی کە جاران لەسەری بووی نەمان گێڕا بە ڕووگەو لە پاشان گۆڕیمان بە کەعبە تەنها بۆ ئەوەی دەربکەوێت کێ شوێن پێغەمبەر ﷺ دەکەوێت و جیا دەبێتەوە لەوانەی کە پاشگەز دەبنەوە وە بەڕاستی (ئەم گۆڕینە) کارێکی زۆر گەورە و گران بوو مەگەر لای ئەوانەی کە خوا ڕێنمونی کردوون وە خوای گەورە بڕوا (و نوێژەکانی جاران) تانی بەزایە نەداوە بەڕاستی خوا لەگەڵ خەڵکی دڵسۆزی میهربانە)

٤٤٨٨- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: لە کاتێکدا خەڵکی لەمزگەوتی قوبا نوێژی بەیانیان دەکرد لەناکاو کەسێك هات و وتی: خوا قورئانی بۆ پێغەمبەر ﷺ دابەزاند[١] کە ڕوو لە کەعبە بکات (لەنوێژ کردنیدا) کەواتە ئێوەش ڕووی تێبکەن، ئیتر ئەوانیش ڕوویان لە کەعبە کرد.

١٥ – **بابٌ:** ﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ ﴾ **البقرة**

٤٤٨٩- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: لَمْ يَبْقَ مِمَّنْ صَلَّى الْقِبْلَتَيْنِ غَيْرِي.

---

(١) کە ئایەتی:﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ﴿١٤٤﴾ ﴾ البقرة.

١٥- باسێک: (بەڕاستی ئێمە گەڕانی ڕووخسارت ڕوو بە ئاسمان دەبینین دەی سوێند بە خوا ڕووت دەکەینە ڕووگەیەک کە پەسەندت بێ ئیتر ڕووت وەرچەرخێنە بەرەو لای کەعبە (مسجد الحرام) ئێوەش ئەی مسوڵمانان لە هەرلایەک بوون (لە نوێژدا) ڕووتان بکەنە ئەوەێوە (مسجدالحرام) بەڕاستی ئەوانەی پەڕاویان پێ دراوە چاک ئەزانن کە ئەمە شتێکی ڕاستە لە پەروەردگاریانەوە وە خوا بێ ئاگا نیە لەوەی کە دەیکەن)

٤٤٨٩- ئەنەس ﷺ دەڵێ: جگە لەمن لەوانەی کە نوێژیان ڕوو بەهەردوو ڕووگەکە کردووە کەس نەماوە.

١٦- **بابٌ:** ﴿ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ﴿١٤٥﴾ ﴾ **البقرة،** **إلى قوله:** ﴿ إِنَّكَ إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾ ﴾ **البقرة**

٤٤٩٠- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ أَلاَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا بِوُجُوهِهِمْ إِلَى الْكَعْبَةِ[1].

(١) بروانە: ٤٠٣.

١٦- باسێک: (سوێند بێت ئەگەر هەرچی بەڵگە و نیشانە هەیە بیهێنیتەوە بۆ ئەم خاوەن نامانە دوای ڕووگەی تۆ ناکەون) تا دەگاتە ئەم فەرمایشتە: (بەڕاستی ئەوکاتە تۆ لە ستەمکاران دەبیت)

٤٤٩٠- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: لە کاتێکدا خەڵکی (لەمزگەوتی) قوبادا لە نوێژی بەیانیدا بوون پیاوێك هات بۆلایان وتی: بێگومان ئەمشەو پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بۆدابەزێنراوەو فەرمانی پێکراوە کە ڕوو بکاتە کەعبە دەسا ئێوەش ڕووی تێبکەن، جا خەڵکەکە ڕوویان لەشام (بەیتولمەقدیس) بوو جاروویان وەرچەرخان ڕوویان کردە کەعبە.

١٧ — بابٌ: ﴿ٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ يَعْرِفُونَهُۥ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَآءَهُمْ ۖ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ۖ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾﴾ البقرة

٤٤٩١- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ[1].

(١) بڕوانە: ٤٠٣.

١٧- باسێک: (ئەوانەی پەڕاومان پێ داوون پێغەمبەر ﷺ دەناسن وەک چۆن کوڕانی خۆیان دەناسن بێگومان کۆمەڵێک لەوان ئەو ڕاستی یە دەشارنەوە لە کاتێکدا ئەوان دەزانن (موحەممەد ﷺ پێغەمبەرە) ڕاست ئەوەیە (کە بۆت هاتووە) لە پەروەردگارت کەواتە لە گومانداران مەبە).

٤٤٩١- ئیبنو عومەر ﵄ دەڵێ: لەکاتێکدا خەڵکی لە (مزگەوتی) قوبادا نوێژی بەیانیان دەکرد لە ناکاو کەسێك هات بۆلایان و وتی: بێگومان ئەمشەو پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بۆدابەزێنراوەو فەرمانی پێکراوە کە ڕوو بکاتە کەعبە (لەنوێژدا) کەواتە ئێوەش ڕووی تێبکەن ئەوانیش ڕوویان لە شام[1] بوو بۆیە ڕوویان وەرگێڕا بەرەو کەعبە.

١٨- بابٌ: ﴿ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ ﴾ البقرة

٤٤٩٢- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﵁ قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ -أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ- شَهْرًا، ثُمَّ صَرَفَهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ[2].

---

(١) واتە، بەیتولمەقدیس.

(٢) بڕوانە: ٤٠.

١٨- باسێک: (وه هەموو گەلێک رووگەیەکی هەیە ڕووی تێ دەکات دەی دەست پێشکەری بکەن لە کردارە چاکەکاندا لە هەرکوێ بن خودا هەموتان کۆدەکاتە بە ڕاستی خوا بە دەسەڵاتە بەسەر هەموو شتێکدا)

٤٤٩٢- بەرا ﷺ دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ شازدە مانگ -یان حەڤدە - مانگ ڕوو بە بەیتولەقدیس نوێژمان کردلە پاشان (خوا) ڕووی وەرچەرخان ڕوو بە کەعبە (کە ڕووگەی مسوڵمانانە).

١٩ — بابٌ: ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ ﴾ البقرة

شَطْرُهُ: تِلْقَاؤُهُ.

٤٤٩٣- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ ﷺ يَقُولُ بَيْنَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ: أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، فَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَاسْتَدَارُوا كَهَيْئَتِهِمْ، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ[1].

١٩- باسێک: (لە هەر کوێ چوویتە دەرەوە (بەسەفەر) ڕووت وەربگێڕە بۆ لای کەعبەی پیرۆز وە ئەم ڕووکردنەت راستەو لە پەروەردگارتەوەیە وە خوا بێ ئاگا نی یە لەوەی کە دەیکەن)

(شَطْرُهُ): ڕوو بەئەو یان ڕوەو لای ئەوە.

٤٤٩٣- ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: لە کاتێکدا خەڵکی لە نوێژی بەیانیدا بوون لە (مزگەوتی) قوبادا لەپڕ پیاوێك هات بۆلایان و وتی: ئەمشەو قورئان

(١) بڕوانە: ٤٠٣.

دابەزێنراوە (بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ) وفەرمانی پێکراوە کە ڕوو لە کەعبە بکات جا ئێوەش ڕوو بکەنە کەعبە. ئیتر ئەوانیش هەر بەو شێوەی خۆیان سوڕانەوەو ڕوویان لە کەعبە کرد کەپێشتر (لە نوێژەکەیاندا) خەڵکەکە ڕوویان لەشام (بەیتولەقدیس) بوو.

٢٠ - **بابٌ:** ﴿ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَٱخْشَوْنِى وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِى عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾ ﴾ البقرة

٤٤٩٤- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْقِبْلَةِ[1].

٢٠- باسێک: (لە هەر کوێ چویتە دەرێ (لە کاتی نوێژکردندا) رووت وەربگێڕە بۆ لای کەعبەی پیرۆز وە ئێوەش (ئەی مسوڵمانینە) لە هەر کوێ بوون روو وەرگێڕن بۆ لای ئەو مزگەوتە تا بیانوی خەڵکتان نەیەتە سەر مەگەر ستەم کارەکانیان جا لێیان مەترسن و لە من بترسن بۆ ئەوەی بەخششی خۆمتان بە تەواوی بەسەردا بڕێژم وە بەڵکو ڕێبازی ڕاست بگرن)

٤٤٩٤- ئیبنو عومەر ﵄ دەڵێ: لە کاتێکدا خەڵکی لە (مزگەوتی) قوبادا لەنوێژی بەیانی دا بوون، لەناکاو کەسێك هات بۆلایان و وتی: بێگومان ئەمشەو

(١) بڕوانە: ٤٠٣.

پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانی بۆ دابەزێنراوە وەدڵنیابن کەفەرمانی پێکراوە کە ڕوو لە کەعبە کات (لە نوێژدا) کەواتە ئێوەش ڕووی بکەنە کەعبە، ئەوانیش ڕوویان لە شام[1] بوو بۆیە ڕوویان وەرگێڕا بەرەو کەعبە.

٢١- **بابُ قوْلِه**: ﴿إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾﴾ البقرة

شَعَائِرُ: عَلاَمَاتٌ، وَاحِدَتُهَا: شَعِيرَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الصَّفْوَانُ الْحَجَرُ. وَيُقَالُ الْحِجَارَةُ الْمُلْسُ الَّتِي لاَ تُنْبِتُ شَيْئًا، وَالْوَاحِدَةُ: صَفْوَانَةٌ بِمَعْنَى الصَّفَا، وَالصَّفَا لِلْجَمِيعِ.

٢١-باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (بەڕاستی صەفا و مەڕوە لە دروشمەکانی (دینی) خوان جا هەرکەسێک حەجی ماڵی خوای کرد یا عەمرەی کرد هیچ تاوانی ناگات کە تەوافی ئەو دوانەش بکات وە هەرکەسێک بە ئارەزووی خۆی چاکەیەکی کرد ئەوە بێگومان خودا سوپاسگوزارێکی زانایە)

(شَعَائِرُ): نیشان و دروشمەکان ئەو وشە (شعائر) کۆیە تاکەکەی (شَعِيرَةٌ)ـە واتە: دروشم و نیشانە ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: (الصَّفْوَانُ): بە مانای بەردە، و دەوترێت: بەردی سافە کە هیچی لێ نارِوێت تاکەکەی: (صَفْوَانَةٌ)ـە کە بەمانای (الصَّفَا) یە واتە: تاوێرە بەردی گەورە، وشەی (الصَّفَا) بۆ هەمووی بەکار دێت تاك و کۆ... هتد.

---

(١) واتە، بەیتولمەقدیس

٤٤٩٥- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ ﷻ: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴿١٥٨﴾ ﴾ البقرة، فَمَا أُرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا. فَقَالَتْ عَائِشَةُ: كَلاَّ لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي الأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ البقرة[1].

٤٤٩٥- هیشامی کوڕی عوروە لە باوکیەوە گێڕایەوە کە وتی: لەو ڕۆژگارەدا تەمەنم کەم بوو بە عائیشەی ﵂ هاوسەری پێغەمبەرم ﷺ وت: مانای ئەم فەرمایشتەی خوام ﷻ پێ بڵێ: (بێگومان صەفاو مەروە لە دروشمەکانی دینی خوان جا هەر کەسێ حەجی ماڵی خوا یاعومرەی کرد هیچ خراپەو تاوانی ناگات کە هاتووچۆو سەعی نێوان صەفا و مەروە بکات) بەم جۆرەیە؟: ئەوە وا بۆی دەچم هیچ کەسێك گوناهی ناگات کە تەوافیان نەکات [2].

عائیشەش ﵂ وتی: نەخێر وانیە ئەگەر بەو جۆرە بوایە کەتۆ دەڵێیت، ئایەتەکە ئاوا دەبوو ئەیفەرموو: هیچ گوناهی ناگات کە تەوافیان نەکات، بەڵام ئەم ئایەتە دەربارەی ئەنصارییەکان دابەزی (پێش ئەوەی مسوڵمان ببن) ئیحرامی حەجیان بەناوی مەناتەوە دەبەست[3] وەمەنات بەرانبەری قودەیدە

(١) بڕوانە: ١٦٤٣.

(٢)) واتە، مانای ئایەتەکە بەم شێوەیەی لێ دێت، نەتەوافیان نەتەواف نەکردنیان گوناه نیە.

(٣)) مەنات، ناوی بتە پەرستراوەکەی هۆزی هوزیل بوو بەڵام وشەی (طاغية) موسڵمانان لێیان نابوو نەگەرنا پێش ئیسلام ناوی مەنات بوو، (طاغية) ش واتە: سەرکەش.

بوو، وەخۆیان لە هاتووچۆی صەفاو مەروە دەباراست تا گوناهبار نەبن جا کە ئایینی ئیسلام هات (مسوڵمان بوون) پرسیاری ئەوەیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوبەو هۆیەوە خوا ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ البقرة

٤٤٩٦- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رضي الله عنه عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَالَ: كُنَّا نَرَى أَنَّهُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الإِسْلاَمُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ ﴿١٥٨﴾ ﴾ البقرة، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴿١٥٨﴾ ﴾ البقرة

٤٤٩٦- عاصیمی کوڕی سولەیمان دەڵێ: پرسیارم کرد لە ئەنەسی کوڕی مالیك رضي الله عنه دەر بارەی (هاتوو چۆی) صەفاو مەڕوە، ئەنەسیش وتی: ئێمە گومانمان وا بوو ئەو دوانە (صەفاومەڕوە) لە کارەکانی (بەندایەتی) سەردەمی نەفامیین جاکە ئیسلام هات ئێمە ئەنجاممان نەدەدان ئەوجا خوای بەرز و بڵند ئەم ئایەتەی دابەزان (بێگومان (هاتوو چۆی) صەفاو مەڕوە تا دەگاتە: (کە تەواف ئەو دوانە بکات).

٢٢ - بَابُ قَوْلِهِ: ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَندَادًا ﴿١٦٥﴾ ﴾ البقرة

أَضْدَادًا، وَاحِدُهَا نِدٌّ.

٤٤٩٧- حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ كَلِمَةً وَقُلْتُ أُخْرَى، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "مَنْ مَاتَ وَهْوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ نِدًّا دَخَلَ النَّارَ". وَقُلْتُ أَنَا: مَنْ مَاتَ وَهْوَ لاَ يَدْعُو لِلَّهِ نِدًّا دَخَلَ الْجَنَّةَ(١).

---

(١) بڕوانە: ١٢٣٨.

٢٢-باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (وە کەسانی وا هەیە لە خەڵکی کە هاوبەش زۆر بۆ خوا پەیدا دەکەن)

(أَضْدَادًا) کۆیە تاکەکەی: (نِدٌّ) واتە: هاوتا وهاوشێوە و هاوچەشن.

٤٤٩٧- شەقیق دەگێڕێتەوە لە عەبدوڵلاوە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ وتەکەی فەرموو منیش وتەیەکی ترم ووت، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((هەرکەسێك بمرێ و جگە لە خوا هاوبەشێکی تر بپەرستێ دەچێتە دۆزەخەوە)) منیش وتم: هەرکەس مردو جگە لە خوا هاوبەشی تری نەپەرست دەچێتە بەهەشتەوە.

٢٣ - بابُ قوله: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة، إلى قوله ﴿ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة

﴿ عُفِيَ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة: تُرِكَ.

٢٣-باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (ئەی ئەو کەسانەی کە بڕواتان هێناوە تۆڵە سەندن لە کوژراواندا پێویست کراوە لە سەرتان (بە یەکسانی) ئازاد بە ئازاد) تا دەگاتە (سزای سەخت وبە ئازار)

﴿ عُفِيَ ﴾: وازی لێ هێنرا، دەستی لێ هەلگیرا.

٤٤٩٨- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا، قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ يَقُولُ: كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْقِصَاصُ، وَلَمْ تَكُنْ فِيهِمُ الدِّيَةُ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَذِهِ الأُمَّةِ: ﴿كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰۚ

فَمَنْ عُفِىَ لَهُۥ مِنْ أَخِيهِ شَىْءٌ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة. فَالْعَفْوُ: أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَةَ فِي الْعَمْدِ: ﴿ فَٱتِّبَاعٌۢ بِٱلْمَعْرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَـٰنٍ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة.يَتَّبِعُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُؤَدِّى بِإِحْسَانٍ، ﴿ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة. مِمَّا كُتِبَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ﴿ فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ ﴾ البقرة. قَتَلَ بَعْدَ قَبُولِ الدِّيَةِ[1].

٤٤٩٨- ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: لە ڕابردوودا لە ناو نەوەی ئیسرائیلدا تۆڵە سەندن هەبوو، وە خوێن دان لە ناویاندا نەبوو، ئەنجا خوای گەورە بەو گەلەی فەرموو: (تۆڵە سەندن لە کوژراواندا (بەیەکسانی) لەسەرتان پێویست کراوە ئازاد بە ئازاد و بەندە بە بەندە و ژن بە ژن (مێینە بەمێینە) ئینجا هەرکەسێك بەخشرا لە لایەن برایەکی دینیەوە بە بەشێك (لە خوێنەکە) بەخشین ئەوە لە کوشتنی بە ئەنقەست بە خوێن ڕازی بێت ئەبێ (خزمەکانی) بە باشی پەیڕەوی بکەن (بکوژیش) بە چاکی خوێنەکە بدات خاوەن خوێن بە باشی ڕەفتار بکەن (بکوژیش) بە چاکی خوێنەکەی بدات (ئەمە سوك کردنە لە پەروەردگارتانەوەو میهربانی یە) لەو بڕیارانە لەسەر کەسانی پێش ئێوە پێویست کرا بوو (ئینجا هەرکەسێك دوای ئەمە دەست درێژی کرد ئەوە سزای بەسۆی بۆهەیە) بریتیە لەوەی دوا ڕازیبون بە وەرگرتنی خوێن بکوژەکەی بکوژرێتەوە (ئەوە سزای بەسۆی بۆهەیە).

٤٤٩٩- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: "كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ"[2].

٤٤٩٩- حومەید دەڵێ: ئەنەس ﷺ بۆی گێڕاینەوە لەپێغەمبەرەوە ﷺ فەرمووی: ((بڕیاری قورئانەکەی خوا تۆڵە سەندنەوەیە)).

(١) بڕوانە: ٦٨٨١.
(٢) بڕوانە: ٢٧٠٣.

٤٥٠٠- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ السَّهْمِيَّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ الرُّبَيِّعَ عَمَّتَهُ كَسَرَتْ ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ فَطَلَبُوا إِلَيْهَا الْعَفْوَ فَأَبَوْا فَعَرَضُوا الْأَرْشَ فَأَبَوْا فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَأَبَوْا إِلَّا الْقِصَاصَ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْقِصَاصِ فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُكْسَرُ ثَنِيَّةُ الرُّبَيِّعِ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا تُكْسَرُ ثَنِيَّتُهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ((يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ فَرَضِيَ الْقَوْمُ فَعَفَوْا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ))[(١)].

٤٥٠٠- حومەید لە ئەنەس ﷺ دەگێڕێتەوە وتی: کە ڕوبەییعی پوری دانێکی پێشەوەی کچێکی شکاند (خزمانی ڕوبەییع) داوای لێ خۆشبونیان لەکچەکە کرد بەڵام کەس و کاری ڕازی نەبوون، ئەنجا پێشنیاری بژاردنیان کرد بەڵام ئەوان ڕزای نەبوون ئەوسا ڕۆشتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وبە جگە لە تۆڵە سەندنەوە ڕازی نەبوون، بۆیە پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمانی کرد بەتۆڵە سەندنەوە ئەنجا ئەنەس کوڕی نەزر وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا ددانی پێشەوەی ڕوبەییع دەشکێنرێ ؟ ناسوێند بە وزاتەی تۆی بە هەق ناردووە دانی ناشکێنرێت، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەی ئەنەس بڕیاری قورئانەکەی خوا تۆڵە سەندنەوەیە)) ئەوسا کەس وکاری کچەکە ڕازی بوون (لەروبەییع) و لێی خۆش بوون جاپێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لەناو بەندەکانی خوا کەسی وا هەیە سوێند بخوات لەسەر خودا (کە دەبێ کارێکی بۆ بکات) خوا سوێندەکەی ناخات))،

(١) بروانە: ٢٧٠٣.

٢٤- بابُ قوله تعالى: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ١٨٣ ﴾ البقرة

٤٥٠١ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ قَالَ: أَخْبَرَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: كَانَ عَاشُورَاءُ يَصُومُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ: "مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ"(١).

٢٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (ئەی ئەوانەی کە بڕواتان هێناوە ڕۆژووتان لەسەر نوسراوە هەر وەک نوسرابوو لەسەر ئەوانەی لە پێش ئێوەدا بوون تا پارێزکاری بکەن)

٤٥٠١ - ئیبنو عومەر ﷺ دەڵێ: خەڵکی سەردەمی نەفامی (پێش ئیسلام) ڕۆژی دەیەمی مانگی موحەڕەم بەڕۆژوو دەبوون، جا کە ڕۆژی مانگی ڕەمەزان دابەزی (وپێوست بوو)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((کێ ویستی (دەیەمی موحەڕەم) بەڕۆژوو بێت کێش ویستی بەڕۆژوو نەبێت)).

٤٥٠٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ: كَانَ عَاشُورَاءُ يُصَامُ قَبْلَ رَمَضَانَ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ: "مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ"(٢).

٤٥٠٢ - عائیشە ﷺ دەڵێ: پێش (فەرزبوونی) ڕەمەزان ڕۆژووی دەیەمی مانگی موحەڕەم دەگیرا، بەڵام کە ڕۆژی مانگی ڕەمەزان دابەزی (وپێوست بوو)، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((کێ ویستی دەیەمی موحەڕەم بەڕۆژوو بێت کێش ویستی بەڕۆژوو نەبێت)).

---

(١) بڕوانە: ١٨٩٢.

(٢) بڕوانە: ١٥٩٢.

٤٥٠٣ - حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: دَخَلَ عَلَيْهِ الأَشْعَثُ وَهْوَ يَطْعَمُ فَقَالَ: الْيَوْمُ عَاشُورَاءُ! فَقَالَ: كَانَ يُصَامُ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ تُرِكَ، فَادْنُ فَكُلْ.

٤٥٠٣ - عەلقەمە لە عەبدوڵلا (ى كوڕى مەسعوودەوە) ﷺ دەگێڕێتەوە كە ئەشعەس چوو بۆلاى لەوكاتەدا عەبدوڵلا خواردنى دەخوارد ئەشعەس وتى: ئەمڕۆ ڕۆژى دەیەمى موحەڕەمە (چۆن بەڕۆژوو نیت)؟ عەبدوڵلاش وتى: جاران ڕۆژووى دەیەمى موحەڕەم دەگیرا پێش ئەوەى ڕۆژووى ڕەمەزان دابەزى (وپێویست بێت)، جا كە ڕۆژووى ڕەمەزان دابەزى (ڕۆژووى دەیەمى موحەڕەم) وازى لێ هێنرا، كەواتە نزیك بەرەوەو خواردن بخۆ.

٤٥٠٤ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَصُومُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ كَانَ رَمَضَانُ الْفَرِيضَةَ، وَتُرِكَ عَاشُورَاءُ، فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ[(١)].

٤٥٠٤ - عائیشە ﵂ دەڵێ: قوڕەیشیەكان لەسەردەمى نەفامیدا ڕۆژى دەیەمى موحەڕەم بەڕۆژوو دەبوون، پێغەمبەریش ﷺ ئەو ڕۆژووەى دەگرت، ئەنجا كاتێ هاتە مەدینەش (دەیەمى موحەڕەم) بەڕۆژوو دەبوو فەرمانیشى كرد بە گرتنى ئەو ڕۆژە، ئەنجا كاتێ ڕۆژووى ڕەمەزان دابەزى (وپێویست بوو) ڕۆژووى ڕەمەزان فەرز بوو، ڕۆژووى دەیەمى موحەڕەم وازى لێ هێنرا، ئیتر ئەوەى بیویستایە بەڕۆژوو دەبوو لە (دەیەمى موحەڕەمدا)، ئەوەشى بیویستایە بەڕۆژوو نەدەبوو.

---

(١) بروانە: ١٥٩٢.

٢٥ - بابُ قَوْلِهِ: ﴿ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾ ﴾ البقرة،

وَقَالَ عَطَاءٌ: يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ. وَقَالَ الْحَسَنُ، وَإِبْرَاهِيمُ: فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ إِذَا خَافَتَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا أَوْ وَلَدِهِمَا؛ تُفْطِرَانِ ثُمَّ تَقْضِيَانِ. وَأَمَّا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ؛ فَقَدْ أَطْعَمَ أَنَسٌ بَعْدَ مَا كَبِرَ عَامًا أَوْ عَامَيْنِ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خُبْزًا وَلَحْمًا وَأَفْطَرَ. قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ: ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ البقرة، وَهْوَ أَكْثَرُ.

٢٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا ((ڕۆژووتان لەسەر دانرا) بۆ چەند ڕۆژیک جا هەرکەسێک لە ئێوە نەخۆش یان لەسەفەردا بوو (وە بەڕۆژوو نەبوو) ئەوە پێویستە بە ئەندازەی ئەو ڕۆژانەی (بەڕۆژوو نەبووە) بیگرێتەوە لە ڕۆژانی تردا وە پێویستە لەسەر ئەوانەی کە زۆر بە نارەحەتی ئەتوانن بەڕۆژوو بن (و بەڕۆژوو نابن) بریتی (یان لەسەرە) کە خۆراکی هەژارێکە ئینجا هەرکەسێک زۆرتر بریتی بدات ئەوە باشترەبۆی وە ئەگەر بەڕۆژوو بن بۆ خۆتان باشترە ئەگەر بزانن)

عەتا دەڵێ: لە هەموو نەخۆشیەکدا ڕۆژوو دەشکێنرێ وناگیرێ وەکو خوای گەورە لە قورئاندا فەرموویەتی.

حەسەن (ی بەصری) وئیبراهیم (ی نەخەعی) دەبارەی ئافرەتی شیردەر وئافرەتی دووگیان دەڵێن: ئەگەر ترسیان لە خۆیان یان لە منداڵەکەیان[1] هەبوو

---

(١) واتە، ڕۆژوو گرتنەکەیان زیانی گەیاند بە خودی خۆیان یان منداڵە شیرە خۆرەکە و منداڵەکەی ناوسکی دوو گیانەکە.

(ئەگەر بەڕۆژووبوون) ڕۆژوو نەگرن وپاشان بیگێڕنەوە. بەڵام پیری بەتەمەن وبەساڵاچوو ئەگەر نەیتوانی بەڕۆژوو بێت (بە ڕۆژوونەبێت بریتیەکەی بدات)، بێگومان ئەنەس ﷺ دوای ئەوە چویە تەمەنەوە ساڵێ یان دوو ساڵ لەبەری هەر ڕۆژی خواردنی دەدایە هەژارێك كە نان وگۆشت بوو، ئیتر بەڕۆژوو نەدەبوو.

تێكڕای مسوڵمانان ئەم وشەیە بەم جۆرە دەخوێننەوە ﴿ يُطِيقُونَهُ ﴾ هەربەم جۆرە خوێندنەوە خوێنراوەتەوە لە لایەن زۆربەی شارەزایانی قورئانەوە لە قورئان خوێندندا.

٤٥٠٥ - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لاَ يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَلْيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

٤٥٠٥ - ئیبنو عەبباس ﷺ ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) [١] ئیبنو عەبباس وتی: ئەم ئایەتە حوكمەكەی نەسڕاوەتەوە، مەبەست پێی پیاوی پیرو بەتەمەن و پیرەژنی بەتەمەنە كە هەردووكیان ناتوانن بەڕۆژوو بن و لە بری هەر ڕۆژێك خواردنی هەژارێك دەدەن.

٢٦ - بابُ قوله: ﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴿١٨٥﴾ ﴾ البقرة

٤٥٠٦ - حَدَّثَنَا عَيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّهُ قَرَأَ: فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ. قَالَ: هِيَ مَنْسُوخَةٌ[٢].

---

(١) واتە، لەسەر ئەوانەی زۆر بە نارەحەتی ڕۆژوویان بۆ دەگیرێ یان لە نارەحەتیدا بۆیان ناگیرێ خواردنی هەژارێكیان لەسەرە بیدەن.

(٢) بڕوانە: بڕوانە: ١٩٤٩.

٢٦ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (جا هەرکەسێک لە ئێوە مانگی ڕەمەزانی بینی با بە ڕۆژوو بێت)

٤٥٠٦ - نافیع دەگێڕێتەوە کە ئیبنو عومەر ﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە: (فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ) وتی: حوکمەکەی سڕاوەتەوە[١].

٤٥٠٧ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَة، حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ، عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ:﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ﴿١٨٤﴾ ﴾ البقرة. كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ، حَتَّى نَزَلَتِ الآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا. قال أبو عبد الله: مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ.

٤٥٠٧ - سەلەمە ﷺ دەڵێ: کاتێ ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ يُطِيقُونَهُۥ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ﴾ هەرکەسێك بیویستایە بەڕۆژوو نەبێت و بریتی دەدا، هەتا ئایەتەکەی پاش خۆی دابەزی (حوکمی) ئەو ئایەتەی سڕییەوە. ئەبو عەبدوڵڵا (ئیمامی بوخاری) دەڵێ بوکەیر پێش یەزید مردووە[٢].

---

(١) بەم ئایەتە، ﴿ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ ٱلشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ﴿١٨٥﴾ ﴾ البقرة، کە خوا ڕۆژوو گرتنی ڕەمەزانی پێویست کردووە لەسەر لەش ساغ نیشتەجێی تەنها ڕوخسەتی بە نەخۆش سەفەری داوە بەڕۆژوو نەبی.

(٢) واتە: قوتابیەکەی پێش مامۆستاکەی مردووە، بوکەیر ساڵی (١٢٠) کۆچی مردوە بەڵام یەزیدی مامۆستای ساڵی: (١٤٦) یان (١٤٧) کۆچی مردوە. بڕوانە ؛ إرشاد الساری: ١٠/٤٤.

٢٧ - بابُ قوله: ﴿أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ فَٱلْـَٔـٰنَ بَـٰشِرُوهُنَّ وَٱبْتَغُواْ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴿١٨٧﴾﴾ البقرة

٤٥٠٨ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ. وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ. لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لاَ يَقْرَبُونَ النِّسَاءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللهُ: ﴿عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ﴿١٨٧﴾﴾ البقرة[1].

٢٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (ڕێتان پێ دراوە لە شەوانی ڕۆژوو (ی رمەزان)دا درووست بوون لەگەڵ ژنەکانتاندا ئەوان بۆ ئێوە پۆشاکن ئێوەش بۆ ئەوان پۆشاکن، خوا دەیزانی کە ئێوە ناپاکیتان لە خۆتان دەکرد، بۆیە پەشیمانی لێ گیرا کردن وە لێتان خۆش بوو، ئیتر لە ئێستاوە (بە شەودا) بچنە لایان وە بە دڵ بخوازن ئەوی کە خوا بۆی نوسیوون (لە منداڵ))

٤٥٠٨ - ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەرائم بیست ﷺ وتی: کاتێ ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان دابەزی و پێویست بوو مسوڵمانان لەڕەمەزانەکەدا هەمووی نزیکی

(١) بڕوانە: بڕوانە: ١٩١٥.

ئافرەتان نەدەبوونەوە[١] وە پیاوانێك هەبوون ناپاكیان لەخۆیان دەكرد[٢]بۆیە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: (خوا دەیزانی كە ئێوە ناپاكیتان لە خۆتان دەكرد، بۆیە پەشیمانی لێ گیرا كردن وە لێتان خۆش بوو).

٢٨ - بابُ قَوْلِه: ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ۖ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾ ﴾ البقرة

الْعَاكِفُ: الْمُقِيمُ.

٤٥٠٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيٍّ قَالَ: أَخَذَ عَدِيٌّ عِقَالاً أَبْيَضَ وَعِقَالاً أَسْوَدَ، حَتَّى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبِينَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللهِ، جَعَلْتُ تَحْتَ وِسَادِي. قَالَ: "إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ أَنْ كَانَ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ وَالأَسْوَدُ تَحْتَ وِسَادَتِكَ"[٣].

٢٨ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە (وە بخۆن و بخۆنەوە هەتا ڕوشتەی سپی (ڕۆژ) لە ڕوشتەی ڕەش (ی شەو) تان بۆ جیا دەبێتەوە لە شەبەقدا، لە پاشان ڕۆژووەكەتان تەواو بكەن تا شەوی دوایی، وە مەچنە لای ژنەكانتان لە كاتێكدا كە لە مزگەوتدا مابنەوە بۆ خوا پەرستی ئەمانە سنورانی خوان و نزیكیان مەكەنەوە، ئاوا خوا باسی فەرمانی خۆی دەكات بۆ خەڵكی تا خۆیان بپارێزن).

(الْعَاكِفُ): كەسێك مابێتەوە و دانیشتبێت (لە مزگەوتدا بۆ خواپەرستی)

---

(١) پیاوان لە سەرەتا تا كۆتایی مانگی ڕەمەزان نەدەچوونە لای هاوسەرەكانیان.

(٢) لە ڕەمەزاندا سەرجێ و خواردن و خواردنەوەی دەكرد لە شەودا.

(٣) بڕوانە: ١٩١٦.

٤٥٠٩ - شەعبی لەعەدییەوە دەگێڕێتەوە دەڵێ: گوریسێکی سپی وگوریسێکی ڕەشی هێنا (لەژێر پشتیەکەیدا داینان) تا بەشێك لەشەو داهات، سەیری کردن سپی و ڕەشی بۆ جیا نەکرایەوە، ئەنجا ڕۆژ بوویەوە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ (گوریسێکی سپی وگوریسێکی ڕەشم) خستە ژێر پشتیەکەم (تا شەو و ڕۆژیان پێ لێك جیا بکەمەوە)، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بێگومان کەواتە پشتیەکەکەت[1] زۆر پان وفراوانە ئەگەر ڕوشتەی سپی ڕۆژو ڕوشتەی ڕەشی شەو لەژێر پشتیەکەی تۆدا جێیان بوبێتەوە)).

٤٥١٠ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ ﷺ قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ؟ أَهُمَا الْخَيْطَانِ؟ قَالَ: "إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا إِنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ". ثُمَّ قَالَ: "لاَ بَلْ هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ"[2].

٤٥١٠ - عەدیی کوڕی حاتیم ﷺ دەڵێ: وتم ئەی پێغەمبەری خوا ئایا مەبەست لەجیا کردنەوەی پەتی سپی لە پەتی ڕەش چییە؟ ئایا مەبەست پێی ئەو دوو پەتەیە سپی و ڕەشن؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((بەڕاستی پشت ملت زۆر پانە ئەگەر واتزانیبێت ئەو دوو پەتەن))، لە پاشان فەرمووی: ((نەخێر (وانیە) بەڵکو مەبەست پێییان ڕەشی شەوو سپیایی ڕۆژە)).

٤٥١١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: وَأُنْزِلَتْ:﴿ وَكُلُواْ وَٱشْرَبُواْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ ﴿١٨٧﴾ ﴾ البقرة.وَلَمْ يُنْزَلْ ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴿١٨٧﴾ ﴾ البقرة، وَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ

---

(١) خەتابی دەڵێ: مەبەستی بە (وِسادة) خەوە نەك پشتی - واتە: خەوت قوڵ و درێژە. **بڕوانە: إرشاد الساری: ٤٧/١٠.**
(٢) بڕوانە: ١٩١٦.

أَحَدُهُمْ فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الأَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الأَسْوَدَ، وَلاَ يَزَالُ يَأْكُلُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَتُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَهُ ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴿١٨٧﴾ ﴾ البقرة.فَعَلِمُوا أَنَّمَا يَعْنِي: اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ[1].

٤٥١١ - سەهلی کوڕی سەعد ﷺ وتی: ئەم ئایەتە: ﴿ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴿١٨٧﴾ ﴾ البقرة **دابەزێنرا هێشتا** ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾ **دانەبەزێنرا بوو. جا کەسانێك بیانویستایە بەڕۆژووبن پەتێکی ڕەش وپەتێکی سپی دەبەست بەقاچیەوە بەردەوام دەبوو لە خواردن هەتا ئەو دوو پەتەی لە یەکتر جیادەکردەوە[2]بەو هۆیەوە خوای گەورە بە دوایدا:** ﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾[3] **دابەزاند، ئەنجا هاوەڵان زانیان مەبەستی[4]: شەو و ڕۆژە.**

٣٩ - بابُ قَوْلِه: ﴿ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾ ﴾ البقرة

٤٥١٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَتَوُا الْبَيْتَ مِنْ ظَهْرِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ﴿١٨٩﴾ ﴾ البقرة

---

(١) بڕوانە: ١٩١٧.

(٢) واتە، ئەوەندە دونیا ڕووناك دەبۆوە ڕەنگیان لەیەکتری جیا بکاتەوە.

(٣) واتە لە شەبەقدا.

(٤) مەبەست لە: (الخیط البیض والخیط الاسود) شەو ڕۆژە.

٢٩ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (وە چاکە ئەوە نییە کە لە پشتی ماڵەکانەوە بچنە ژوورەوە، بەڵکو چاکە ئەوەیە ئەو کەسە پارێزکارو لە خوا ترس بێت وە بچنە ماڵەکان لە دەرگاکانیەوە، وە لە خوا بترسن تا ڕزگار ببن).

٤٥١٢ - بەڕا ﷺ دەڵێ: (ئەنصارییەکان) لەسەردەمی نەفامیدا ئەگەر ئیحرامیان دابەستایە لەپشتەوەی خانوەکەیانەوە دەهاتنە ژوورەوە بۆ ماڵەوە، جا خواش ئەم ئایەتیە دابەزاند: (چاکەئەوە نییە کەلە پشتی خانەوەکانەوە بچنە ژوورەوە، بەڵکو چاکە ئەوەیە ئەو کەسە پارێزکار ولە خوا ترس بێت لە دەرگاکانیانەوە بچنە ماڵەکانەوە).

٣٠ - **بابُ قَوْلِه:** ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ۖ فَإِنِ ٱنتَهَوْا۟ فَلَا عُدْوَٰنَ إِلَّا عَلَى ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩٣﴾ ﴾ **البقرة**

٤٥١٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالاَ: إِنَّ النَّاسَ قَدْ ضُيِّعُوا[١]، وَأَنْتَ ابْنُ عُمَرَ وَصَاحِبُ النَّبِيِّ ﷺ فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَخْرُجَ؟ فَقَالَ: يَمْنَعُنِي أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ دَمَ أَخِي. فَقَالاَ: أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ ﴿١٩٣﴾ ﴾ البقرة، فَقَالَ: قَاتَلْنَا حَتَّى لَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، وَكَانَ الدِّينُ لِلَّهِ، وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةٌ، وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللَّهِ[٢].

---

(١) لە صەحیحی بوخاریدا ئەم وشە بە (ضُيِّعُوا) هاتووە واتە: بەزایەچون و فەوتێنران (بەهۆی ئەو جیاوازیەی لە نێوانیاندا دروست بووە)، بەڵام لەریوایەتێکی تردا بە (صَنَعوا) هاتووە واتە: (ئەو جیاوازییەی دەیبینی) دروستیان کردووە.

(٢) بڕوانە: ٣١٣٠.

٣٠- باسی ئەم فەرمایشتەی خوا:(وە جەنگیان لەگەڵ بکەن تا دوژمنایەتی ئایین نەمێنێ وە ئایین و ملکەچی هەر بۆ خوا دەبێت، ئینجا ئەگەر دەستیان هەڵگرت ئیتر دەست درێژی نی یە مەگەر لەسەر ستەمەکان)

٤٥١٣ – نافع دەگێڕێتەوەو دەڵێ: کە ئیبنو عومەر ﷺ لە ئاژاوەی ئیبنو زوبەیردا ﷺ دوو پیاو هاتن بۆلای و هەردووکیان وتیان: بێگومان خەڵکی (ئەو جیاوازییە دەبینن) دروستیان کردووە تۆش ئیبنو عومەری ﷺ هاوەڵی پێغەمبەری ﷺ جا چ شتێك ڕێگری لە تۆ دەکات کە دەرچیت (و بەشداربیت) ئەویش وتی: بەڕاستی خوا خوێن ڕشتنی براکەمی حەڕام کردوە، جا هەردووکیان وتیان: ئەی خوا نەی فەرمووە (وە جەنگیان لەگەڵ بکەن تا دوژمنایەتی ئایین نەمێنێ) ئیبنو عومەر ﷺ وتی: ئێمە جەنگمان کرد تا دوژمنایەتی ئایین نەماو ملکەچی بۆ خوا بوو، بەڵام ئێوە دەتانەوێ جەنگ بکەن تا دوژمنایەتی ئایین ببێ و گەردن کەچی بۆ غەیری خوا بێت.

٤٥١٤ - وَزَادَ عُثْمَانُ بْنُ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي فُلاَنٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو الْمَعَافِرِيِّ أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ رَجُلاً أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَحُجَّ عَامًا وَتَعْتَمِرَ عَامًا، وَتَتْرُكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﷻ، وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَّبَ اللَّهُ فِيهِ؟ قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ: إِيمَانٍ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَالصَّلاَةِ الْخَمْسِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ. قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلاَ تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُواْ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾: إلى ﴿ أَمْرِ ٱللَّهِ ۝٩ ﴾ الحجرات:

﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ ﴿١٩٣﴾ ﴾ البقرة: قَالَ: فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ الإِسْلاَمُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ، وَإِمَّا يُعَذِّبُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلاَمُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ[١].

٤٥١٤ - عوسمانى كورِى صالح ئەم زيادەى هێناوە.... نافيع دەگێڕێتەوە كە پياوێك هات بۆلاى ئيبنو عومەر ﷺ وتى: ئەى باوكى عەبدورِەحمان چى پالى پێوە ناوى كە سالێك حەج بكەيت و سالێك عومرە بكەيت، لەهەمان كاتدا واز لە خەبات لە پێناو خوا ﷻ بێنيت، بەدلنياييەوە چاك دەزانى خوا چەند هانى مسولمانان دەدات دەربارەى؟ ئيبنو عومەر ﷺ وتى: ئەى برازاى خۆم: ئاينى ئيسلام لەسەر پێنج پايە دامەزرێنراوە، باوەڕ بەخوا و پێغەمبەرەكەى، وە پێنج نوێژە (فەرزە) كە، ڕۆژوگرتنى مانگى ڕەمەزان، زەكات (ى مال و سامان) دان، حەجى مالى خوا، پياوەكە وتى: ئەى باوكى عەبدورِەحمان ئايا ئەوەى خوا لە قورئاندا باسى كردووە گوێى بۆ ناگرى؟ (ئەگەر دوو كۆمەل لەباوەڕداران دژ بەيەك جەنگيان كرد ئەوا لە نێوانياندا ئاشتەوايى بكەن)، تادەگاتە (فەرمانى خوا) (جەنگيان لەدژ بكەن تا دوژمنايەتى ئايين نەمێنێ) ئيبنو عومەر وتى: لەسەردەمى پێغەمبەردا (ﷺ جەنگمان كرد لەوكاتەدا ئيسلام ومسولمانان كەم بوون، ئەنجا پياوى باوەڕدار لەسەر ئايينەكەى تاقى دەكرايەوە: يان دەيان كوشت يان سزاو ئازاريان دەدا تا واى لێهات زۆر بوون ئەوسا دوژمنايەتى ئيسلام نەما.

٤٥١٥ - قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ؟ قَالَ: أَمَّا عُثْمَانُ فَكَأَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَ: هَذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ[١].

---

(١) بروانه: ٨، ٣١٣٠.

٤٥١٥ - (پیاوەکە) وتی: ئەی دەربارەی عەلی و عوسمان ﷺ تۆ چی دەڵێی؟ ئیبنو عومەر وتی: سەبارەت بە عوسمان ﷺ ئەوە خوا لێی خۆش بووە، بەڵام ئێوە پێتان ناخۆشە و حەز ناکەن خوا لێی خۆش بێت، سەبارەت بە عەلیش ﷺ کوڕی مامی پێغەمبەری خوایە ﷺ وە زاواشیەتی، (عەبدوڵڵا) بە دەستیشی ئاماژەی کرد و وتی: ئەوەش ماڵ و خانوەکەیەتی دەیبینن لە کوێدایە[٢].

٣١ - **بابُ قَوْله:** ﴿وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾﴾ **البقرة:**

التَّهْلُكَةُ وَالْهَلاَكُ وَاحِدٌ.

٤٥١٦ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا النَّضْرُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ ﴿وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ﴿١٩٥﴾﴾ البقرة:.قَالَ: نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ.

٣١ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (وە دارایی خۆتان بەخت بکەن لە ڕێی خوادا، وە بە دەستی خۆتان خۆتان مەخەنە تیاچوونەوە، وە چاکە بکەن بەڕاستی خوا چاکەکارانی خۆش دەوێت)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (التَّهْلُكَةُ) لەگەڵ (الْهَلاَكُ) یەکن ومانایان وەك یەك وایە: کە بەمانای تیاچوون ولە ناوچوونە.

---

(١) بڕوانە: ٣١٣٠.

(٢) لە نزیك ماڵەکانی پێغەمبەردا ﷺ بوو.

٤٥١٦ - ئەبو وائیل لە حوزەیفەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ ۝١٩٥﴾ البقرة: دەربارەی ماڵ و سامان بەخت کردن لە ڕێی خوادا دابەزی.

٣٢ - بابُ قوله: ﴿فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ ۝١٩٦﴾ البقرة:

٤٥١٧ - حَدَّثَنَا آدَم، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَعْقِلٍ قَالَ: قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ -يَعْنِي: مَسْجِدَ الْكُوفَةِ - فَسَأَلْتُهُ عَنْ: {فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ}. فَقَالَ حُمِلْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي. فَقَالَ: "مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَمَا تَجِدُ شَاةً". قُلْتُ لاَ. قَالَ: "صُمْ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ". فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً وَهْيَ لَكُمْ عَامَّةً[1].

٣٢ - باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (ئینجا هەرکامێک لە ئێوە نەخۆش بوو یان ئازارێک لەسەریدا بوو)

٤٥١٧ - عەبدوڵڵای کوڕی مەعقیل دەڵێ: لای کەعبی کوڕی عوجرە ﷺ دانیشتم لە ئەم مزگەوتەدا - واتە: مزگەوتی کوفە - پرسیارم لێ کرد دەربارەی بریتی (فدية) کە ڕۆژوو گرتن بێت، کەعبیش وتی: بە سوار ولاخێك برام بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ ئەسپێ دادەباری بەسەر دەم وچاومدا، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((من وام نەدەزانی ئازارەکەت بەم جۆرە بێت ئایا مەڕێکت هەیە (سەری ببڕیت)؟)) وتم: نەخێر فەرمووی: ((سێ ڕۆژ بەڕۆژوو بە یان خواردنی شەش هەژار بدە، بۆهەر هەژارێك نیو صاع لە خۆراك و سەرت بتاشە))، جا ئەو ئایەتە بە تایبەت دەربارەی من دابەزی، بەڵام بۆ ئێوەشە بە گشتی.

---

(١) بڕوانە: ١٨١٤.

٣٣ - بابٌ: ﴿ فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلْعُمْرَةِ إِلَى ٱلْحَجِّ ﴿١٩٦﴾ ﴾ البقرة

٤٥١٨ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عِمْرَانَ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ ﷺ قَالَ: أُنْزِلَتْ آيَةُ الْمُتْعَةِ فِي كِتَابِ اللهِ فَفَعَلْنَاهَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ، قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ[1].

٣٣ - باسێک: (ئینجا ئەو کەسەی بەهرەمەند بوو بە بەجێهێنانی عومرە تا کاتی حەج)

٤٥١٨ - عیمرانی کوڕی حوصەین ﷺ دەڵێ: ئایەتی موتعە لەکتێبی خوادا دابەزی، جا ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ کردوومانە قورئانیش دانەبەزیوە حەرامی بکات پێغەمبەریش ﷺ قەدەغەی نەکردووە تا وەفاتی کرد، کەچی پیاوێك بەرای خۆی ئەوەی دەیەوێ (لەوبارەیەوە) دەیڵێ[2].

٣٤ - بابُ قوله: ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴿١٩٨﴾ ﴾ البقرة:

٤٥١٩ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: كَانَتْ عُكَاظٌ وَمَجَنَّةُ وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَتَأَثَّمُوا أَنْ يَتَّجِرُوا فِي الْمَوَاسِمِ فَنَزَلَتْ:

﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا۟ فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴿١٩٨﴾ ﴾ البقرة:

فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ[3].

---

(١) بڕوانە: ١٥٧١.

(٢) مەبەست پێی عوسمانە ﷺ ڕێگری کردووە لە حەج وعومەر کردن بە تەمەتوع وە لە نوسخەیەکی بوخاری، موحەممەد (ئیمامی بوخاری) دەڵێ: ئەو کەسە عومەرە ﷺ.

(٣) بڕوانە: ١٧٧٠.

٣٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (گوناهتان لەسەر نییە کە دوای ڕۆزی پەروەردگارتان بکەون)

٤٥١٩ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: (عُكَاظٌ) و (مَجَنَّةُ) و (ذُو الْمَجَاز) لەسەردەمی نەفامیدا بازاڕ بوون، ئەنجا کاتێ ئاینی ئیسلام هات بەلایانەوە ناپەسەند بوو لە کاتی حەجدا بازرگانی بکەن (لەو بازاڕانەدا)، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی (گوناهتان لەسەر نییە کە شوێن ڕۆزی پەروەردگارتان بکەون) لە کاتی حەجدا[1]

٣٥ – بابُ قوله: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴿١٩٩﴾ ﴾ البقرة:

٤٥٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ : كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَكَانُوا يُسَمَّوْنَ الحُمْسَ، وَكَانَ سَائِرُ العَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلَامُ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ أَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا، ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا» فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى:﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ﴿١٩٩﴾ ﴾ البقرة

٣٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (لە پاشان بگەڕێنەوە لەو شوێنەی خەڵکی لێی دەگەڕێتەوە)

٤٥٢٠ - عائیشە ﷺ دەڵێ: جاران قوڕەیش وئەو هۆزانەی شوێنی قوڕەیش کەوتبوون لەئایینەکەیاندا لەموزدەلیفە ئەوەستان[2]، وە پێیان دەوترا حومس، بەڵام عەرەبەکانی تر لە عەرەفات دەوەستان، جا کاتێ ئیسلام هات خوا فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی ﷺ کرد کە بڕواتە عەرەفات، پاشان لەوێ ڕاوەستێ لە پاشان

---

(١) ئەم برگەیە (لە کاتی حەجدا) بەشێکە لە ئایەتەکە لە قیرائەتی ئیبنو مەسعوود و ئیبنو عەبباسدا. بڕوانە : إرشاد الساري: ٧٥٩/٤.

(٢) لە کاتی حەجدا نەدەچوونە عەرەفات و دەیان ووت ئێمە خاوەنی بەیتین ناچینە دەرەوە لێی.

لەوێوە بێتەوە بۆ ڕەجمی شەیتان، ئەوە مەبەستی ئەم ئایەتەیە (لە پاشان بگەڕێنەوە لەو شوێنەی خەڵکی لێی دەگەڕێنەوە).

٤٥٢١ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: يَطَوَّفُ الرَّجُلُ بِالْبَيْتِ مَا كَانَ حَلاَلاً حَتَّى يُهِلَّ بِالْحَجِّ، فَإِذَا رَكِبَ إِلَى عَرَفَةَ فَمَنْ تَيَسَّرَ لَهُ هَدِيَّةٌ مِنَ الإِبِلِ أَوِ الْبَقَرِ أَوِ الْغَنَمِ، مَا تَيَسَّرَ لَهُ مِنْ ذَلِكَ أَيَّ ذَلِكَ شَاءَ، غَيْرَ إِنْ لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهُ؛ فَعَلَيْهِ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَذَلِكَ قَبْلَ يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ آخِرُ يَوْمٍ مِنَ الأَيَّامِ الثَّلاَثَةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ، ثُمَّ لِيَدْفَعُوا مِنْ عَرَفَاتٍ إِذَا أَفَاضُوا مِنْهَا حَتَّى يَبْلُغُوا جَمْعًا الَّذِي يُتَبَرَّرُ فِيهِ، ثُمَّ لِيَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، أَوْ أَكْثِرُوا التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا ثُمَّ أَفِيضُوا، فَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا يُفِيضُونَ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ ﴾ البقرة: حَتَّى تَرْمُوا الْجَمْرَةَ.

٤٥٢١ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: پیاو دەتوانێت تەوافی ماڵی خوا بکات هەتا ئیحرامی نەبەستووە بەحەج، ئەنجا کەسوار بوو بڕوات بۆ عەرەفە ئەو کەسەی ئاژەڵی دیاری هەبوو لەوشتر یان مانگا یان مەڕ، جا هەرکام لەمانەی هەبوو (ئەوە فیدیەکەیەتی) کامیانی ویست (دروستە بیدات)، بەڵام ئەگەر (هیچ کام) لەوانەی نەبوو ئەوە لەسەریەتی سێ ڕۆژ لەحەجدا (بەرۆژوو بێت)، ئەوەش دەبێ پێش ڕۆژی عەرەفە بێت، جا ئەگەر کۆتاهەمینی سێ ڕۆژەکە عەرەفە بوو ئەوە گوناهی ناگات، پاشان با بڕوات و لە عەرەفات بوەستێ لە نوێژی عەسرەوە تا تاریکی دادێت، لە پاشان لە عەرەفاتەوە بڕۆن کە لەعەرەفات گەڕانەوە

تادەگەنە موزدەلیفە کە مەبەستیان بەدەستهێنانی چاکەیە، پاشان بایادی خودا زۆر بکەنەوە، یان پێش ئەوەی ڕۆژ بێتەوە زۆر (اللَّهُ أكبَر) و (لا اله الاالله) بکەن، لە پاشان بگەڕێنەوە (لە عەرەفاتەوە بۆ موزدەلیفە)، چونکە بێگومان خەڵکی دەگەڕێنەوە (لە عەرەفاتەوە بۆ موزدەلیفە)، وەخوای گەورە دەفەرمووی: (پاشان بگەڕێنەوە لەو شوێنەوەی خەڵکی لێیەوە دەگەڕێنەوە و داوای لێخۆشبوون لەخوا بکەن، بەڕاستی خوا لێبوردەی بەبەزەییە). حەتا ڕەحمی میلی کۆتاییان دەکەن (کە بەکوردی پێی دەڵێن: شەیتانی گەورە).

٣٦ - **بابُ قوله:** ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَآ ءَاتِنَا فِي ٱلدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي ٱلْأَخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿٢٠١﴾ ﴾ البقرة:

٤٥٢٢ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ: "اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ"[1].

٣٦ -باسی ئەم فەرمایشەی خوا: (وە هەی واش هەیە دەڵێ: خوایە هەم لە دنیا و هەم لە ڕۆژی دواییدا خێرو خۆشیمان پێ بدە وەبمان پارێزە لە سزای ئاگر).

٤٥٢٢ - ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ هەمیشە دەیفەرموو: ((خودایە هەم لەدونیاو هەم لە ڕۆژی دوایی خێرو خۆشیمان پێ بدە، وە لە سزای ئاگر بمان پارێزە)).

(١) بروانە: ٦٣٨٩.

٣٧ - بابُ قوله: ﴿وَهُوَ أَلَدُّ ٱلۡخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾﴾ البقرة:

وَقَالَ عَطَاءٌ: النَّسْلُ: الْحَيَوَانُ.

٤٥٢٣ - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ تَرْفَعُهُ قَالَ: "أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الأَلَدُّ الْخَصِمُ".

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ ﵂، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[1].

٣٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خو: (کەچی ئەو دوژمنێکی سەرسەختە)

عەتا دەڵێ: (النَّسْلُ): واتە: گیان لەبەر[2].

٤٥٢٣ - عائیشە ﵂ دەیباتەوە سەر پێغەمبەر ﷺ کە فەرموویەتی: ((بوغزێنراوترینی پیاوان بەلای خواوە ئەو کەسەیە کە دوژمنێکی سەرسەختە)).

- (ئەوفەرموودە بەم ڕێگەش هاتووە):عەبدوڵلا دەڵێ: سوفیان بۆی گێڕاینەوە ووتی:ئیبنو جورەیج بۆی گێڕامەوە لە ئیبنو ئەبی مولەیکەوە ئەویش لە عائیشەوە ﵂ گێڕایەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە[3].

٣٨ - بابُ قوله: ﴿أَمۡ حَسِبۡتُمۡ أَن تَدۡخُلُواْ ٱلۡجَنَّةَ وَلَمَّا يَأۡتِكُم مَّثَلُ ٱلَّذِينَ خَلَوۡاْ مِن قَبۡلِكُمۖ مَّسَّتۡهُمُ ٱلۡبَأۡسَآءُ وَٱلضَّرَّآءُ وَزُلۡزِلُواْ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصۡرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصۡرَ ٱللَّهِ قَرِيبٞ ﴿٢١٤﴾﴾ البقرة

٤٥٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﵄: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا ٱسۡتَيۡـَٔسَ ٱلرُّسُلُ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِبُواْ

---

(١) بڕوانە: ٣٤٥٧.

(٢) ئیبنو جەریر ئەو وشەی عەتا دەگێڕێتەوە بەم جۆرە: (وتم بە عەتا دەربارەی مانای ئەم ئایەتە (ويهلك الحرث والنسل) وتی: (الحرث)، کشتوکاڵە و (النسل) لە مرۆڤ و ئاژەڵە) (فتح الباري: ٢٨٣/١٠).

(٣) بۆیەئیمامی بوخاری ئەم ڕێگەشی بۆ فەرموودەکە هێناوە چونکە لەم ڕێگەیانەوە بە ڕاشکاوی عائیشە لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە بەڵام ئەوەی پێشوو وا نیە.

﴿ يوسف: خَفِيفَةً، ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ، وَتَلَا ﴿ حَتَّىٰ يَقُولَ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ مَتَىٰ نَصْرُ ٱللَّهِۗ أَلَآ إِنَّ نَصْرَ ٱللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ ﴾ البقرة: فَلَقِيتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ.

٣٨ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (ئایا واتان زانیوە کە دەچنە بەهەشت کە هێشتا نەهاتۆتە ڕێتان ئەوەی تووشی ئەوانە بوون کە لە پێش ئێوەدا تێپەڕین، (کە لە ڕێی خوادا) دوچاری سەختی و زەرەر و زیان بوون وە زۆر بە توندی تەکان دران بە ڕەنگێک کە پێغەمبەر و ئەوانەی کە بڕوایان هێنابوو لەگەڵیدا دەیان ووت: سەرکەوتنی خوا کەی دێت، ئاگادار بن و دڵنیابن بەڕاستی سەرکەوتنی خوا نزیکە).

٤٥٢٤ - ئیبنو ئەبی مولەیکە دەڵێ: ئیبنو عەبباس ﷺ دەربارەی ڕاڤەی ئەم ئایەتە وتویەتی (هەتا کاتێ پێغەمبەرەکانیان نائومێد بوون (لەسەرکەوتن) گومانیان بردووە (لە لایەن شوێنکەوتوانیانەوە) بە درۆزن ناسراون) بە ﴿ كُذِبُواْ ﴾ خوێنراوەتەوە (ئیبنو عەبباس) ئەم ئایەتەی وەکو ئەم ئایەتە ماناکردووە[1]، جائایەتەکەی خوێندەوە کەدەفەرمووێ: (هەتا پێغەمبەرەکەو ئەوانەی کەبڕوایان هێنابوو لەگەڵیدا دەیان ووت سەرکەوتنی خوا کەی دێت، ئاگادار بن ودڵنیابن بەراستی سەرکەوتنی خوا نزیکە)، جا (ئیبنو ئەبی مولەیکە دەڵێ): گەشتم بە عوروەی کوڕی زوبەیر ئەوەم[2] بۆباس کرد (کەئیبنو عەبباس بەو شێوە خوێندیەوە).

---

(١) واتە: ئیبنو عەبباس ئایەتی (١١٠) سورەتی یوسفی وەکو ئایەتی (٢١٤) سورەتی بەقرە مانا کردووە.

(٢) کە خوێندنەوەی پیتی (ذال) ﴿ كُذِبُواْ ﴾ بە بێ گرتن و بە سوکی.

٤٥٢٥ - فَقَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَعَاذَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا وَعَدَ اللَّهُ رَسُولَهُ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلاَّ عَلِمَ أَنَّهُ كَائِنٌ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلِ الْبَلاَءُ بِالرُّسُلِ حَتَّى خَافُوا أَنْ يَكُونَ مَنْ مَعَهُمْ يُكَذِّبُونَهُمْ، فَكَانَتْ تَقْرَؤُهَا ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِّبُواْ ﴿١١٠﴾﴾ يوسف: مُثَقَّلَةً[1].

٤٥٢٥ - جا (عوروه) وتی: عائیشه (ڕەزای خوای لێ بێ) وتی: پەنا بەخوا (وەك ناڕازی بوون لەوكارەی ئیبنو عەبباس)، سوێند بە خوا هەرگیز خوا هیچ بەڵێنێكی بە پێغەمبەرەكەی نەداوە مەگەر دڵنیابووە كەئەو بەڵێنە دێتە دی پێش ئەوەی بمرێت، بەڵام پێغەمبەران بەردەوام بەڵاو تاقی كردنەوەیان دووچار بووە، هەتا ترساون كە ئەوانەی لەگەڵیان بوون باوەڕیان پێ نەكەن بە درۆزنیان بزانن، جا عائیشە ئایەتەكەی بەم جۆرە دەخوێندەوە ﴿وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُمۡ قَدۡ كُذِّبُواْ﴾: پیتی (ذال)ەكەی گرتو توند خوێندیەوە.

٣٩ - بابُ ﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾﴾ البقرة

٤٥٢٦ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ ﷺ إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْهُ، فَأَخَذْتُ عَلَيْهِ يَوْمًا، فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَانٍ قَالَ: تَدْرِي فِيمَا أُنْزِلَتْ؟. قُلْتُ: لاَ. قَالَ: أُنْزِلَتْ فِي كَذَا وَكَذَا. ثُمَّ مَضَى[2].

(١) بڕوانە: ٣٣٨٩.

(٢) بڕوانە: ٤٥٢٧.

٣٩- باسی: (ژنەکانتان کێڵگەی خۆتانن جا تۆو بوەشێننە ناو کێڵگەگەتانەوە لە هەرکوێ دەتانەوێ و (کردەوی چاک) بۆ خۆتان پێش بخەن، وە لە خوا بترسن وە بزانن و دڵنیابن کە بە خزمەتی دەگەن و مژدە بدە بە بڕواداران).

٤٥٢٦ - نافیع دەڵێ: ئیبنو عومەر ﷺ هەر کاتێ قورئانی بخوێندایە قسەی نەدەکرد تا لە قورئان خوێندنەکەی دەبویەوە، ڕۆژێك قورئانەکەم بۆی گرتبوو ئەویش (لەبەر) سورەتی بەقەری خوێند تا گەیشتە جێگایەك وتی: دەزانی ئەم ئایەتە دەربارەی چی دابەزێنراوە؟ وتم: نەخێر (نازانم)، وتی: دەربارەی ئەوە و ئەوە دابەزێنراوە لە پاشان لەسەر قورئان خوێندنەکە ڕۆشت و بەردەوام بوو.

٤٥٢٧ - وَعَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنِي أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَر ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ ﴿٢٢٣﴾ ﴾ البقرة: قَالَ: يَأْتِيهَا فِي. رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ[1].

٤٥٢٧ - نافیع لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ لە مانای ئەم ئایەتە دا: ﴿ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ ﴾: وتی: دەچێتە لای (خێزانەکەی) لە[2].

- (بەم ڕێگەیەش هاتووە) موحەممەدی کوڕی یەحیای کوڕی سەعید گێڕاویەتیەوە لە باوکیەوە ئەویش لە عەبدوڵڵاوە لە نافیعەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ.

---

(١) بڕوانە: ٤٥٢٦.

(٢) ئەم فەرموودە تەواو نەکراوە لە کوێوە دەچێتە لای لە هەموو دەستنووسەکانی بوخاریدا بەو شێوە هاتووە. بڕوانە : إرشاد الساری: ٦١/١٠.

٤٥٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ، سَمِعْتُ جَابِرًا ﷺ قَالَ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ: إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ؛ فَنَزَلَتْ ﴿نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا۟ حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ ﴿٢٢٣﴾﴾ البقرة:

٤٥٢٨ - ئیبنول مونكەدیر دەڵێ: لە جابیرم ﷺ بیست وتی: جولەكەكان دەیان وت: ئەگەر پیاو لەدواوە بڕواتە لای ژنەكەی منداڵەكەی خێل دەبێت، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی (ژنەكانتان كێڵگەی خۆتانن، جا تۆو بوەشێننە ناو كێڵگەكەتانەوە لە هەركوێ دەتانەوێ).

٤٠ - **بابُ قوله**: ﴿وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ ﴿٢٣٢﴾﴾ البقرة:

٤٥٢٩ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ: كَانَتْ لِي أُخْتٌ تُخْطَبُ إِلَيَّ. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا فَأَبَى مَعْقِلٌ، فَنَزَلَتْ ﴿فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ ﴿٢٣٢﴾﴾ البقرة[1].

٤٠ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای: (كاتێ ژنتان تەڵاق دا عیدەیان تەواو بوو، ئیتر قەدەغەیان (بەرگرییان) مەكەن كە شوو بكەن بە مێردەكانیان).

٤٥٢٩ - حەسەن دەڵێ: مەعقیلی كوڕی یەسار ﷺ بۆی گێڕامەوە وتی: خوشكێكم هەبوو خوازبێنی ئەوم لێ دەكرا.

---

(١) بڕوانە: ٥٣٣١،٥٣٣٠،٥١٣٠.

(بەم ڕێگەیەش هاتووە) ئیبراهیم دەگێڕێتەوە لەیونسەوە لە حەسەنەوە وتی: مەعقیلی کوڕی یەسار بۆی گێڕامەوە

(بەم ڕێگەش هاتووە) مەعمەر بۆی گێڕاینەوە وتی: عەبدولواریس بۆی گێڕاینەوە وتی: یونس بۆی گێڕاینەوە لەحەسەنەوە، کەخوشکی مەعقیلی کوڕی یەسار ﷺ مێردەکەی تەلاقی دابوو، جامێردەکەی وازی لێ هێنا تا عیدەکەی بەسەر چوو، ئەنجا خوازبێنی کردەوەو مەعقیلیش ڕازی نەبوو، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی (ئیتر قەدەغەیان مەکەن کە شوو بکەن بە مێردەکانیان).

٤١ - **بابٌ:** ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ﴿٢٣٤﴾ ﴾ البقرة إلى ﴿ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ ﴾ البقرة:

﴿ يَعْفُونَ ﴿٢٣٧﴾ ﴾ البقرة: يَهَبْنَ.

٤٥٣٠ - حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَالَ: قَدْ نَسَخَتْهَا الآيَةُ الأُخْرَى، فَلِمَ تَكْتُبُهَا؟! أَوْ تَدَعُهَا قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ[1].

٤١ -باسی (ئەم ئایەتە): (وە ئەو پیاوانەی کە دەمرن لە ئێوە و هاوسەران بەجێ دەهێڵن هاوسەرەکانیان چوار مانگ و دە شەو چاوەڕوانی دەکەن) تا دەگاتە (بەوەی دەیکەن ئاگادارە)

﴿ يَعْفُونَ ﴾: (ئافرەتە تەلاق دراوەکان) ببیەخشن.

٤٥٣٠ - ئیبنو زوبەیر دەڵێ: بە عوسمانی کوڕی عەففانم ﷺ وت: ئەم ئایەتە ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة. (ئیبنو زوبەیر) وتی: ئایەتەکەی کە[1]

(١) بڕوانە: ٤٥٣٦.

حوكمەكەی سڕیوەتەوە بۆچی دەینوسی؟ - یان وازی لیٚ بیٚنە - عوسمان وتی: ئەی برازای خۆم: هیچ شتیٚكی لیٚ ناگۆڕم لەو شویٚنەی خۆی كە تیا بووە.

٤٥٣١ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، حَدَّثَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَالَ: كَانَتْ هَذِهِ الْعِدَّةُ تَعْتَدُّ عِنْدَ أَهْلِ زَوْجِهَا وَاجِبٌ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَٰجِهِم مَّتَٰعًا إِلَى ٱلْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَالَ: جَعَلَ اللَّهُ لَهَا تَمَامَ السَّنَةِ سَبْعَةَ أَشْهُرٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً وَصِيَّةً، إِنْ شَاءَتْ سَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا، وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ، وَهْوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: فَالْعِدَّةُ كَمَا هِيَ وَاجِبٌ عَلَيْهَا. زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ. وَقَالَ عَطَاءٌ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَسَخَتْ هَذِهِ الآيَةُ عِدَّتَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَهْوَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَالَ عَطَاءٌ: إِنْ شَاءَتِ اعْتَدَّتْ عِنْدَ أَهْلِهِ وَسَكَنَتْ فِي وَصِيَّتِهَا،وَإِنْ شَاءَتْ خَرَجَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَالَ عَطَاءٌ ثُمَّ جَاءَ الْمِيرَاثُ فَنَسَخَ السُّكْنَى فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ، وَلاَ سُكْنَى لَهَا.

وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِهَذَا. وَعَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: نَسَخَتْ هَذِهِ الآيَةُ عِدَّتَهَا فِي أَهْلِهَا، فَتَعْتَدُّ حَيْثُ شَاءَتْ لِقَوْلِ اللَّهِ ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: نَحْوَهُ[٢].

---

(١) كە ئەم ئایەتەیە: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِيٓ أَنفُسِهِنَّ بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ ﴾ البقرة.

(٢) بڕوانە: ٥٣٤٤.

٤٥٣١ - ئەبونەجیح لەموجاهیدەوە دەگێڕێتەوە دەربارەی ئەم ئایەتە: (ئەو پیاوانەی کە دەمرن لە ئێوە وهاوسەران بەجێ دەهێڵن) وتی: مەبەست پێی ئەو عیدەیەیە کە ئافرەتەکە لای کەس و کاری مێردەکەی بەسەر دەبات و واجبە، ئەنجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: (ئەو پیاوانەی کە دەمرن لە ئێوە و ژنانی هاوسەر بەجێ دەهێڵن (خوا فەرمانی کردووە) بە وەسیەت کردن بۆ ژنەکانیان تاساڵێك بەخێو بکرێن، بێ ئەوەی دەربکرێن (لە ماڵی مێردیان)، ئینجا ئەگەر خۆیان چوونە دەرەوە ئیتر هیچ گوناهتان لەسەر نییە (ئەی کەس وکاری مێرد) لەوەی کە ئەو ژنانە دەیکەن دەربارەی خۆیان بە باشی دەزانن)، وتی: خوا تەواوکردنی ساڵێکی بۆ ئەو ئافرەتە داناوە، حەوت مانگ وبیست شەو بەوەسیەت کردن بۆیان (لەگەڵ چوار مانگ ودە شەو بە فەرز عیدە بکێشن)، ئەگەر ئافرەتە (مێرد مردووەکە) ویستی تا کۆتایی وەسیەتەکەی دادەنیشێ، ئەگەریش ویستی دەڕوات و دانانیشێ، ئەوەش مەبەست و مانای ئەو فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵندە: (بێ ئەوەی دەربکرێن لە ماڵی مێردیان ئینجا ئەگەر خۆیان چوونە دەرەوە ئیتر هیچ گوناهتان لەسەر نییە)، جا عیدەکە (کە چوار مانگ ودە شەوە) فەرزە لەسەری وەك خۆی (شبل دەڵێ: ئیبنو ئەبی نەجیح) ئەو قسەیە لە موجاهیدەوە دەگێڕێتەوە [1].

وەعەتاش دەڵێ: ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ئەم ئایەتە مانەوەی عیدەی ئافرەت (ی مێردمردوو)ـی لە ماڵی کەس وکاری خودی ئافرەتەکە نەسخ کردۆتەوە، کەوا بوو ماوەی عیدەکەی لە هەر شوێنێك بیەوێ دەمێنێتەوە، وە بەڵگەی نەسخەکەش ئەم فەرمایشتەی خوایە ﴿ غَيۡرَ إِخۡرَاجٖ ﴾:[2] عەتا دەڵێ: ئەگەر ئافرەتەکە ویستی لای کەس وکاری مێردەکەی عیدە بەسەر دەبات ولە ماڵی

---

(١) وا دیارە موجاهید پێی وا نیە ئەو ئایەتە نەسخ بو بێتەوە (ارشاد الساري: ٦٨/١٠)

(٢) بەبێ ئەوەی دەربکرێن (لە ماڵی مێردیان).

مێردەكەی نیشتەجێ دەبێ ودەمێنێتەوە كەلە وەسیەتی (مێردەكەیدا) بۆی كراوە، وە ئەگەر ئافرەتەكە ویستی (لە ماڵی مێردەكەی) دەڕواتە دەرەوە بەڵگەی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (ئیتر ئێوە كەس وكاری مێردەكە گوناهتان لەسە نییە لەوەی كە (ئەوئافرەتانە) دەیكەن)، عەتا دەڵێ: پاشان میرات هات ودابەزی[1] جا مافی نیشتەجێ بوون (ی ئافرەتەكە ومانەوەی لای كەس وكاری مێردەكەی) سڕییەوە (بەڵام وەسێتەكە هەرماوە) بۆیە ئافرەت عیدە بەسەر دەبات لەو شوێنی خۆی ویستی، بەڵام مافی شوێنی مانەوە نییە. وە موحەممەد كوڕی یوسف دەڵێ: وەرقا بۆی گێڕامەوە لە ئەبی نەجیحەوە ئەویش لە موجاهیدەوە ئەوە (فەرموودەی ڕەوح)ی گێڕایەوە[2].

وەئیبنوئەبی نەجیح لەعەتاوە دەیگێڕێتەوە ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەڵێ: ئەم ئایەتی عیدە بەسەربردنی ئافرەتی لای كەس وكاری خۆی سڕیوەتەوە، كەواتە ئافرەتەكە عیدە بەسەردەبات لەهەر شوێنی خۆی ویستی بەبەڵگەی ئەم ئایەتە: ﴿غَيْرَ إِخْرَاجٍ﴾: واتە:بەبێ ئەوەی دەربكرێن (لە ماڵی مێردیان)، هاوشێوەی (ئەوەی لە موجاهیدەوە گێڕدرایەوە) بەم ڕێگەیەش گێڕدرایەوە.

٤٥٣٢ - حَدَّثَنَا حِبَّانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: وَلَكِنَّ عَمَّهُ كَانَ لاَ يَقُولُ ذَلِكَ. فَقُلْتُ: إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ. وَرَفَعَ صَوْتَهُ، قَالَ: ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ قُلْتُ: كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهْيَ حَامِلٌ؟ فَقَالَ: قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا

---

(١) مەبەستی دابەزینی ئەم ئایەتەی (وَلَهُنَّ ٱلرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّكُمْ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ ٱلثُّمُنُ).

(٢) واتە، ئەمە سەنەدێكی كەیە بۆ فەرموودەكەی لە ڕەوحەوە دەیگێڕێتەوە.

التَّغْلِيظَ، وَلاَ تَجْعَلُونَ لَهَا الرُّخْصَةَ؟ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى. وَقَالَ أَيُّوبُ: عَنْ مُحَمَّدٍ: لَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ[١].

٤٥٣٢ - موحەممەدی کوڕی سیرین وتی: لەکۆڕو دانیشتنێکدا دانیشتم کەچەند پیاوێکی گەورەی ئەنصاری تێدابوو، عەبدوڕەحمانی کوڕی ئەبی لەیلایان تیابوو، منیش باسی فەرموودەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عوتبەم کرد دەربارەی سوبەیعەی کچی حاریس، عەبدوڕەحمانیش وتی: بەڵام مامی (عەبدوڵڵای کوڕی عوتبە)[٢] وا ناڵێ (موحەممەدی کوڕی سیرین) وتی: بەڕاستی من زۆر بوێرم ئەگەر درۆ بکەم بەدەم پیاوێکەوە[٣] لەلای کوفەیە، دەنگیشی بەرز کردەوە (کە ئەمەی وت).

(ئیبنو سیرین) وتی: پاشان لەوێ دەرچووم گەشتم بە مالیکی کوڕی عامیر - یان مالیکی کوڕی عەوف - پێم وت: ئەو وتەی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودت ﷺ دەربارەی ئافرەتێك مێردەکەی مردبێ و سك پڕ بێ بەلاتەوە چۆنە؟ مالیکیش وتی: ئیبنو مەسعوود ﷺ وتی: بۆ عیدەی سەخت وقورس لەسەر ئافرەتەکە دادەنێن، وە ئەوەی ڕوخسەت و ئاسانە لەسەری دانانێن؟ سوێند بە خوا سوڕەتی (نساء) کورتەکەیان[٤] پاش درێژەکەیان[٥] دابەزیوە.

ئەیوب: دەگێڕێتەوە لەموحەممەدەوە دەڵێ: من گەشتوم بە ئەبوعەتییە کە مالیکی کوڕی عامیرە[٦].

---

(١) بڕوانە: ٤٩١٠.

(٢) کە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ.

(٣) مەبەست عەبدوڵڵای کوڕی عوتبەیە.

(٤) مەبەستی، ئەم ئایەتەیە لە سوڕەتی تەلاق، (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَن يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ).

(٥) مەبەستی: ئەم ئایەتەیە لە سوڕەتی بەقەرە، (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ...).

(٦) بۆیە ئیمامی بوخاری ئەم وتەی هێنا کە تیایدا موحەممەدی کوڕی سیرین دەڵێ، گەشتوم ئەبو عەتییە مالیکی کوڕی عامیری بێ دوو دڵی.

٤٢ - بابُ قوله: ﴿حَـٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ ﴿٢٣٨﴾﴾ البقرة

٤٥٣٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبِيدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ ﷺ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ. حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: هِشَامٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ، قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنْ عَبِيدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: «حَبَسُونَا عَنْ صَلاَةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ مَلأَ اللهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ أَوْ أَجْوَافَهُمْ -شَكَّ يَحْيَى - نَارًا»[1].

٤٢ - باسى ئەم فەرمايشتەى خوا: (ئاگادارى نوێژەكانتان بكەن وە (بە تايبەتى) نوێژى ناوەڕاست)

٤٥٣٣ - عەلى ﷺ دەگێڕێتەوە كە پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژى (غەزاى) خەندەقدا فەرمووى: ((ڕێگريان لێ كردن (لە كردنى) نوێژى ناوەڕاست تا خۆرئاوا بوو، خوا گۆڕەكانيان و ماڵيان - يان سكيان - يەحيا ئەو گومانەى بردوە - پڕ بكات لە ئاگر)).

٤٣ - بابُ قوله: ﴿وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾ البقرة:

﴿قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾ البقرة: أي: مُطِيعِينَ

٤٥٣٤ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلاَةِ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا أَخَاهُ فِي حَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿حَـٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُوا۟ لِلَّهِ قَـٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾﴾ البقرة: فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ[2].

---

(١) بڕوانە: ٢٩٣١.

(٢) بڕوانە: ١٢٠٠.

٤٣ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە لە نوێژدا بوەستن بۆ خوا بە گەردن کەچی) [١]

﴿ قَـٰنِتِينَ ﴾: واتە: گوێرایەڵ و گەردن کەچ.

٤٥٣٤ - زەیدی کوڕی ئەرقەم ﷺ دەڵێ: جاران ئێمە لە ناو نوێژەکەدا کەسێکمان دەربارەی پێویستیەکی خۆی قسەی لەگەڵ برادەرەکەیدا دەکرد هەتا ئەم ئایەتە دابەزی: (پارێزگاری لە نوێژەکانتان بکەن وە بەتایبەتی نوێژی ناوەڕاست (کەنوێژی عەسرە)، وە لەنوێژدا بوەستن بۆ خوا بە گەردن کەچی) ئیتر فەرمانمان پێکرا بە بێ دەنگی (لەنوێژدا).

٤٤ - **بابُ قَوْلِه:** ﴿ فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَٱذْكُرُوا۟ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا۟ تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾ ﴾ البقرة

وَقَالَ ابن جُبَيْرٍ: ﴿ كُرْسِيُّهُ ﴿٢٥٥﴾ ﴾ البقرة: عِلْمُهُ، يُقَالُ: ﴿ بَسْطَةً ﴿٢٤٧﴾ ﴾ البقرة: زِيَادَةً وَفَضْلًا ﴿ أَفْرِغْ ﴿٢٥٠﴾ ﴾ البقرة: أَنْزِلْ ﴿ وَلَا يَـُٔودُهُۥ ﴿٢٥٥﴾ ﴾ البقرة: لَا يُثْقِلُهُ. آدَنِي: أَثْقَلَنِي. وَالآدُ وَالأَيْدُ: : القُوَّةُ، السِّنَةُ: نُعَاسٌ. ﴿ يَتَسَنَّهْ ﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة: يَتَغَيَّرْ﴿ فَبُهِتَ ﴿٢٥٨﴾ ﴾ البقرة: ذَهَبَتْ حُجَّتُهُ. ﴿ خَاوِيَةٌ ﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة: لَا أَنِيسَ فِيهَا.﴿ عُرُوشِهَا ﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة: أَبْنِيَتُهَا. ﴿ نُنشِزُهَا ﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة: نُخْرِجُهَا ﴿ إِعْصَارٌ ﴿٢٦٦﴾ ﴾ البقرة: رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ البقرة: ﴿ صَلْدًا ﴿٢٦٤﴾ ﴾ البقرة: لَيْسَ عَلَيْهِ شيءٌ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿ وَابِلٌ ﴿٢٦٤﴾ ﴾ البقرة: مَطَرٌ شَدِيدٌ. الطَّلُّ: النَّدى، وهذا مَثَلُ عَمَلِ المُؤْمِنِ.

﴿ يَتَسَنَّهْ ﴿٢٥٩﴾ ﴾ البقرة: يَتَغَيَّرْ.

---

(١) واتە، بێ قسە کردن.

٤٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئینجا ئەگەر ترسان بە پیادە یان سواری (نوێژ بکەن) کە ترساتان نەما یادی خوا بکەن، بەو ڕەنگەی کە فێری کردوون ئەوەی جاران نەتاندەزانی).

ئیبنوجوبەیر دەڵێ: ﴿ كُرْسِيُّهُ ﴾: واتە: زانیاری خوا، وە دەوترێ: ﴿ بَسْطَةً ﴾: بەش وبەهرەی زیاتر (لەنێوەی پێداوە). ﴿ أَفْرِغْ ﴾: دایبەزێنە. ﴿ وَلَا يَئُودُهُ ﴾: قورس وگران نییە بەلایەوە، (آدَنِي): قورس وگران بوو لەسەرم. (وَالآدُ وَالأَيْدُ): بەمانای بەهێز، (السِّنَةُ): وەنەوز، خەونوچکێ. ﴿ يَتَسَنَّهْ ﴾: دەگۆڕێت، تێکدەچێت، ﴿ فَبُهِتَ ﴾: بەڵگەی پێ نەما، بێ بەڵگە ما. ﴿ خَاوِيَةٌ ﴾: چۆڵ بوو کەس تیا نەما. ﴿ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾: خانوو ماڵەکانی.

﴿ نُنشِزُهَا ﴾: دەریدەهێنن[1]. ﴿ إِعْصَارٌ ﴾: گێژەڵووکە، بای توند هەڵدەکات لە زەویەوە بەرەو ئاسمان دەڕوات وەکو عەمودێك وایە ئاگری تیا بێ. وە ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ صَلْدًا ﴾: (بەردێکی) ساف کە هیچی بەسەرەوە نەبێت. عیکریمە دەڵێ: ﴿ وَابِلٌ ﴾: بارانی بەهێز، لێزمە باران، (الطَّلُّ) بارانی ورد، نەرمە باران، ئەمە نمونەی کردەوەی باوەڕدارە. ﴿ يَتَسَنَّهْ ﴾: دەگۆڕێت، تێکدەچێت.

٤٥٣٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا مَالِك، عَنْ نَافِع: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ﷺ كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلاَةِ الْخَوْفِ قَالَ: يَتَقَدَّمُ الإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ فَيُصَلِّي بِهِمِ الإِمَامُ رَكْعَةً، وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يُصَلُّوا، فَإِذَا صَلَّوْا الَّذِينَ مَعَهُ

---

(١) بەپێی زمانی عەرەبی و هەموو تەفسیرەکاندا، بە بەرزکردنەوەوە و پێکەوە لکاندن مانا کراوە.

رَكْعَةً اسْتَأْخَرُوا مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا وَلاَ يُسَلِّمُونَ، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ يَنْصَرِفُ الإِمَامُ وَقَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَيَقُومُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ فَيُصَلُّونَ لأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً بَعْدَ أَنْ يَنْصَرِفَ الإِمَامُ، فَيَكُونُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ قَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ هُوَ أَشَدَّ مِنْ ذَلِكَ صَلَّوْا رِجَالاً، قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا، مُسْتَقْبِلِي القِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا. قَالَ مَالِكٌ: قَالَ نَافِعٌ: لَا أُرى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلَّا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ[1].

٤٥٣٥ - مالیك گێڕایەوە لە نافیعەوە ئەویش گێڕایەوە لە عەبدوڵڵای كوڕی عومەر ﷺ كەپرسیاری نوێژی ترسی لێ بكرایە چۆن كراوە دەیوت: پێشنوێژ دەچێتە پێشەوە دەستەیەك لەخەڵكەكە لەگەڵیدان، جا پێشنوێژ یەك ڕكات نوێژیان لەگەڵدا دەكات، دەستیەكی تری خەڵكەكە لە نێوان ئەوان و دوژمندان و (ئێشك دەگرن و) نوێژیان نەكردووە، ئەنجا ئەوانەی لەگەڵیدا بوون ڕكاتێ نوێژیان كرد دەچنە دواوە بۆ شوێنی ئەوانەی نوێژیان نەكردووە بەڵام سەلام نادەنەوە، ئەنجا ئەوانەی نوێژیان نەكردوە دێنە پێشەوە و لەگەڵ پێشنوێژدا ڕكاتێك نوێژ دەكەن، لە پاشان پێشنوێژ سەلام دەداتەوە لە نوێژەكەی دەبێتەوە كە دوو ڕكاتی كردووە، جا هەركام لە دوو دەستەكە هەڵدەسنەوە وخۆیان بەتەنها یەك ڕكات نوێژ دەكەن پاش ئەوەی پێشنوێژ لە نوێژەكەی بویەوە، ئەوكات هەر یەك لە دوو دەستەكە دوو ڕكات نوێژی كردووە، بەڵام ئەگەر ترسەكە لەوە زۆرتر بوو ئەوە نوێژەكانیان دەكەن بە پیادە كە بە پێوەن و بە پێیان دەڕۆن یان بە سواری دەڕۆن، ڕوویان لە قیبلە بێت یان ڕوویان لێی نەبێت.

مالیك دەڵێ: نافیع وتی: وانازانم عەبدوڵڵای كوڕی عومەر ﷺ ئەوەی وتبێت لە پێغەمبەرەوە ﷺ نەبێت. (واتە: لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەیگێڕێتەوە).

---

(١) بڕوانە: ٩٤٢.

٤٥ - بابُ: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة:

٤٥٣٦ - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي الأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الأَسْوَدِ، وَيَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالاَ: حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ: هَذِهِ الآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: إلى قوله: ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴿٢٤٠﴾ ﴾ البقرة: قَدْ نَسَخَتْهَا الأُخْرَى، فَلِمَ تَكْتُبُهَا؟ قَالَ: تَدَعُهَا يَا ابْنَ أَخِي، لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ. قَالَ حُمَيْدٌ: أَوْ نَحْوَ هَذَا[1].

٤٥ -باسی (ئەم فەرمایشتە): (ئەو پیاوانەی دەمرن لە ئێوە و ژنانی هاوسەر بەجێ دەهێڵن)

٤٥٣٦ - ئیبنو زوبەیر دەڵێ: بە عوسمانم ﷺ وت: ئەم ئایەتەی کە لەسورەتی بەقەرەدایە: ﴿ وَٱلَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَٰجًا ﴾:[2] تادەگاتە ﴿ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ﴾:[3] بێگومان ئایەتەکەی تریان حوکمەکەی سڕیوەتەوە کەواتە بۆدەینوسیتەوە؟ عوسمان وتی: تۆ وازی لێ دێنیت برازای خۆم، هیچ شتێك لەقورئان لەشوێنی خۆیدا ناگۆڕم[4]، حومەید وتی: یان هاوشێوەی ئەم فەرموودەی یەزیدی کوڕی زورەیعی گێڕایەوە [5].

(١) بڕوانە: ٤٥٣٠.

(٢) واتە: ئەو پیاوانەی دەمرن لە ئێوە و ژنانی هاوسەر بەجێ دەهێڵن.

(٣) واتە: بێ ئەوەی دەربکرێن، (لە ماڵ مێردیان).

(٤) واتە: چۆن بووە هەر وا دەیهێڵمەوە گۆڕانی بەسەردا ناهێنم.

(٥) حومەید کوڕی ئەسوەدیش فەرموودەکەی لە ڕێگەی خۆیەوە گێڕاوەتەوە بەڵام دەڵێ وەکو ئەم وایە بەڵام یەزیدی کوڕی زورەیع هیچ گومانی لە دەقی فەرموودەکە نییە وبە دڵنیاییەوە دەیگێڕێتەوە.

٤٦ - باب قوله: ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَىٰ ﴿٢٦٠﴾﴾ البقرة:

٤٥٣٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَسَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ «نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ: ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي ﴿٢٦٠﴾﴾ البقرة[1].

٤٦ -باسی ئەم فەرمایشتە ی خوا: (بیریان خەرەوە کاتێ ئیبراهیم ﷺ وتی: ئەی پەروەردگارم نیشانم بدە چۆن مردوو زیندوو دەکەیتەوە؟)

٤٥٣٧ - ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئێمە لە ئیبراهیم ﷺ لەپێشتر بووین، بە گومان بوون کاتێ وتی: (ئەی پەروەردگارم نیشانم بدە چۆن مردوو زیندوو دەکەیتەوە، (خوا) فەرمووی: بڕوات پێ نەهێناوە؟ وتی: بەڵێ بڕوام پێیەتی بەڵام (دەمەوێ ببینم) بۆئەوەی دڵنیا بم).

٤٧ - بابُ قوْله: ﴿أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ﴾: إلى قوله ﴿تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾﴾البقرة

٤٥٣٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيم، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ: وَسَمِعْتُ أَخَاهُ أَبَا بَكْرِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ: قَالَ عُمَرُ ﷺ يَوْمًا لأَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ: فِيمَ تَرَوْنَ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ ﴿أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ﴾:؟ قَالُوا: اللَّهُ أَعْلَمُ. فَغَضِبَ عُمَرُ فَقَالَ: قُولُوا: نَعْلَمُ أَوْ لاَ نَعْلَمُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فِي نَفْسِي مِنْهَا شَيْءٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ عُمَرُ: يَا ابْنَ أَخِي قُلْ، وَلاَ

(١) بڕوانە: ٣٣٧٢.

تَحْقِرْ نَفْسَكَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ضُرِبَتْ مَثَلاً لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ أَيُّ عَمَلٍ؟ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ: لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ ﷻ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ. ﴿ فَصُرْهُنَّ ﴾ البقرة، قَطِّعْهُنَّ.

٤٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (ئایا کەس لە ئێوە حەز دەکات کە باخێکی هەبێت)تا دەگاتە (بیر بکەنەوە)

٤٥٣٨ - ئیبنو جورەیج دەڵێ: لە عەبدوڵلای ئەبی مولەیکەم بیست لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەیگێڕایەوە، (ئیبنو جورەیج) وتی: هەروەها لەبراکەی عەبدوڵلاشم بیست کە ئەبو بەکری کوڕی ئەبو مولەیکەیە لەعوبەیدی کوڕی عومەیرەوە دەیگێڕایەوە وتی: عومەر ﷺ ڕۆژیکیان بەهاوەڵانی پێغەمبەری ﷺ وت: بەرای ئێوە ئەم ئایەتە دەربارەی چی دابەزی: ﴿ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُۥ جَنَّةٌ ﴾:[1]؟ وتیان: خوا دەزانێ، عومەر توڕە بوو وتی: بڵێن: دەزانین یا نازانین، ئیبنو عەبباسیش ﷺ وتی: ئەی پێشەوای باوەڕداران لەدڵمدا دەربارەی زانیارییەك هەیە عومەر وتی: ئەی برازای خۆم بیڵێ و خۆت بەکەم مەزانە، ئیبنو عەبباس ﷺ وتی: بە نموونە هێنراوەتەوە بۆکارێك عومەر وتی: کارەکە چییە؟ ئیبنو عەبباس وتی: بۆ کار و کردەوەیەك، عومەر ﷺ وتی: (نموونەیە) بۆ پیاوێکی دەوڵەمەند بە پێی گوێڕایەڵی خوا ﷻ کار دەکات، لە پاشان خوا شەیتانی بۆ دەنێرێ ودەست دەکات بە تاوان و گوناهو کردەوە چاکەکانی هەمووی دادەپۆشێت. ﴿ فَصُرْهُنَّ ﴾ واتە: پارچە پارچەیانکە، لەت لەتیان بکە.

---

(١) واتە:ئایا کەسێك لە ئێوە حەز دەکات باخێکی هەبێت.

٤٨ - بابُ قوله: ﴿لَا يَسْـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلْحَافًا ۝٢٧٣﴾ البقرة:

يُقَالُ: أَلْحَفَ عَلَيَّ، وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ، ﴿فَيُحْفِكُمْ ۝٣٧﴾ محمد: يُجْهِدْكُمْ.

٤٥٣٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي نَمِرٍ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ، وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمْرَةَ الأَنْصَارِيَّ قَالاَ: سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ، إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ، وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ" يَعْنِي: قَوْلَهُ ﴿لَا يَسْـَٔلُونَ ٱلنَّاسَ إِلْحَافًا ۝٢٧٣﴾ البقرة:

٤٨ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (داوا لە هیچ کەس ناکەن بە زۆر)

دەوترێت: (أَلْحَفَ عَلَيَّ) و (أَلَحَّ عَلَيَّ) و (أَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ): مانای هەرسێ کیان لە سواڵکردندا وازی لێ نەهێنام و پێیداگرت. ﴿فَيُحْفِكُمْ﴾: (لە داواکردندا پێیداگرت) زۆری بۆ هینان.

٤٥٣٩ - ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووی: ((هەژار ئەو کەسە نییە خورمایەك ودووان یان پاروویەك ودووان دەیگێڕێتەوە پێی ڕازی دەبێت، بێگومان هەژار ئەو کەسەیە خۆی بەدوور دەگرێت لەسواڵکردن، ئەگەر ویستان (ئەم فەرمایشتەی خوا) بخوێننەوە، بەزۆر پێداگری داوای (هیچ شتێك) لەخەڵکی ناکەن)).

٤٩ - بَابٌ: ﴿وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰاْ ﴿٢٧٥﴾﴾ البقرة

الْمَسُّ: الْجُنُونُ

٤٥٤٠- حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ لَمَّا نَزَلَتْ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

٤٩ - باسێک: (وە خوا کڕین و فرۆشتنی حەڵاڵ کردووە،بەڵام سوودی حەرام کردووە)

(الْمَسُّ): شێت بوون.

٤٥٤٠ - عائیشە ﵂ دەڵێ: کاتێ ئایەتەکانی کۆتایی سورەتی بەقەڕە دەربارەی سوود دابەزین، پێغەمبەری خوا ﷺ خوێندنیەوە بەسەر خەڵکیدا لە پاشان بازرگانی کردنی بە عارەقەوە حەرام کرد.

٥٠- بابُ قوله: ﴿يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰاْ ﴿٢٧٦﴾﴾ البقرة:

﴿يَمْحَقُ ﴿٢٧٦﴾﴾ البقرة: يُذْهِبُهُ.

٤٥٤١ - حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ: سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ: عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ الأَوَاخِرُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَتَلاَهُنَّ فِي الْمَسْجِدِ، فَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ[1].

---

(١) بڕوانە: ٤٥٩.

٥٠ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا (خوا پیت و فەڕی سوود ناهێڵێ)

﴿ يَمْحَقُ ﴾: ناهێڵێ، لەناو دەبات.

٤٥٤١ - عائیشە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: کاتێ ئایەتەکانی کۆتایی سوڕەتی بەقەڕە دابەزێنران، پێغەمبەر ﷺ لە ماڵ چووە دەرەوە و لە مزگەوت دا ئەو ئایەتانەی خوێندەوە وئیتر بازرگانی عارەقی حەرام کرد.

٥١ -بابُ قوله: ﴿ فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ﴿٢٧٩﴾ ﴾ البقرة:

﴿ فَأْذَنُوا ﴿٢٧٩﴾ ﴾ البقرة: فَاعْلَمُوا.

٤٥٤٢ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَرَأَهُنَّ النَّبِيُّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ[1].

٥١ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (کەواتە بزانن و ئاگادار بن بە جەنگێک لە لایەن خوا و پێغەمبەری خواوە)

﴿ فَأْذَنُوا ﴾: واتە: بزانن وئاگادار بن.

٤٥٤٢ - عائیشە ﷺ دەڵێ:کاتێ ئایەتەکانی کۆتایی سوڕەتی بەقەڕە دابەزێنران، پێغەمبەر ﷺ لەمزگەوت دا ئەو ئایەتانەی خوێندەوەو ئیتر بازرگانی کردنی حەرام کرد لە عارەق دا.

---

(١) بڕوانە: ٤٥٩.

٥٢ - بابُ قوله: ﴿ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ ﴾ البقرة

٤٥٤٣ - وَقَالَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ: عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ وَالأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَمَّا أُنْزِلَتِ الآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَرَأَهُنَّ عَلَيْنَا، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ[1].

٥٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا: (وە ئەگەر قەرزدار و نەدار بوو با مۆڵەتی بدرێ تا دەوڵەمەند ئەبێ، وە ئەگەر (لە قەرزەکە) ئازادیان بکەن باشترە بۆتان ئەگەر تێ بگەن)

٤٥٤٣ - عائیشە ﵂ دەڵێ:کاتێ ئایەتەکانی کۆتایی سورەتی بەقەرە دابەزێنران، پێغەمبەری خوا ﷺ هەستاو خوێندیەوە بەسەرماندا پاشان بازرگانی عارەقی حەرام کرد.

٥٣ - بابٌ: ﴿ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ﴿٢٨١﴾ ﴾ البقرة:

٤٥٤٤ - حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ قَالَ: آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ آيَةُ الرِّبَا.

٥٣ - باسێک: (وە بترسن لە ڕۆژێک دەگەڕێنرێنەوە بۆ لای خوا)

٤٥٤٤ - ئیبنو عەبباس ﵄ دەڵێ: کۆتاهەمین ئایەت دابەزی بۆ پێغەمبەر ﷺ ئایەتی سوود بوو.

(١) بڕوانە: ٤٥٩.

٥٤ - بابٌ: ﴿وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٨٤)﴾ البقرة

٤٥٤٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ مَرْوَانَ الأَصْفَرِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ وَهْوَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنهما أَنَّهَا قَدْ نُسِخَتْ ﴿وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ (٢٨٤)﴾ البقرة: الآيَةَ[1].

٥٤ -باسێک: (ئەگەر ئەوەی لەدڵتاندایە ئاشکرای بکەن یابیشارنەوە خوا لێپرسینەوەتان لەگەڵ دەکات لەسەری، ئەوسا خۆش دەبێت لەو کەسەی کە بیەوێ وە سزای ئەو کەسەش دەدات کە بیەوێ، وە خوا بە توانایە بەسەر هەموو شتێکدا)

٤٥٤٥ - مەڕوانی ئەصفەر لە پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرەوە ﷺ کە ئیبنو عومەرە رضي الله عنه دەگێڕێتەوە و دەڵێ: کەئەم ئایەتە حوکمەکەی سڕاوەتەوە[2] (ئەگەر ئەوەی لە دڵتاندایە ئاشکرای بکەن یان بیشارنەوە) تا کۆتایی ئایەتەکە.

٥٥ - بابٌ: ﴿آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِ (٢٨٥)﴾ البقرة:

وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿إِصْرًا (٢٨٦)﴾ البقرة: عَهْدًا. وَيُقَالُ: ﴿غُفْرَانَكَ (٢٨٥)﴾ البقرة: مَغْفِرَتَكَ، فَاغْفِرْ لَنَا.

---

(١) بڕوانە: ٤٥٤٦.

(٢) بە ئایەتەکەی دوای خۆی (امن الرسول...) سوڕەتی بەقەرە ئایەتی (٢٨٥).

٥٥ - باسێک: (پێغەمبەر ﷺ بڕوای هێنا بەو نامەیەی کەی بۆی نێرراوە لە پەروەردگارییەوە)

ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿إِصۡرًا﴾: واتە: پەیمان و بەڵێن[1]، وە دەوترێت: ﴿غُفۡرَانَكَ﴾: واتە: داوای لیخۆشبوون دەکەین، لێمان خۆش بە.

٤٥٤٦ - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خَالِدٍ الحَذَّاءِ، عَنْ مَرْوَانَ الأَصْفَرِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: أَحْسِبُهُ ابْنَ عُمَرَ: ﴿وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ﴾ البقرة: قَالَ: نَسَخَتْهَا الآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا[2].

٤٥٤٦ - مەڕوانی ئەصفەر دەگێڕێتەوە لە پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرەوە ﷺ دەڵێ: وا گومان دەبەم ئەو پیاوە ئیبنو عومەرە ﷺ ئەم ئایەتە: ﴿وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ﴾ وتی: ئەو ئایەتەی لە دوای خۆیەوە[3] حوکمی ئەمی سڕیوەتەوە.

---

(١) ئەم مانایە پەیوەندیدار بە مانای وشەکەوە چونکە مانای (اصرا) باری قورس، جا چونکە پابەند نەبوون بە پەیمان و بەڵێنەوە قورسە بۆ بە پەیمان و بەڵێن مانا کراو.

(٢) بڕوانە: ٤٥٤٥.

(٣) کە ئەم ئایەتە (امن الرسول بما انزل الیه...) سورەتی بەقەرە ئایەتی (٢٨٥).

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

٣ - سورة آل عِمْرَانَ

﴿ تُقَىٰةً ﴿٢٨﴾ ﴾ آل عمران: وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ، ﴿ صِرٌّ ﴿١١٧﴾ ﴾ آل عمران: بَرْدٌ، ﴿ شَفَا حُفْرَةٍ ﴿١٠٣﴾ ﴾ آل عمران: مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ. وَهْوَ حَرْفُهَا ﴿ تُبَوِّئُ ﴿١٢١﴾ ﴾ آل عمران: تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا. المُسَوَّمُ: الذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ. ﴿ رِبِّيُّونَ ﴿١٤٦﴾ ﴾ آل عمران: الجَمِيعُ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ. ﴿ تَحُسُّونَهُم ﴿١٥٢﴾ ﴾ آل عمران: تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلًا. ﴿ غُزًّى ﴿١٥٦﴾ ﴾ آل عمران: وَاحِدهَا غَازٍ.

﴿ سَنَكْتُبُ ﴿١٨١﴾ ﴾ آل عمران: سَنَحْفَظُ. ﴿ نُزُلًا ﴿١٩٨﴾ ﴾ آل عمران: ثَوَابًا. وَيَجُوزُ: وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، كَقَوْلِكَ: أَنْزَلْتُهُ. وَقَالَ مُجَاهِد: ﴿ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ ﴿١٤﴾ ﴾ آل عمران: المُطَهَّمَةُ الحِسَانُ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبيرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزى الرَّاعِيَةُ المُسَوَّمَةُ. وَقَالَ ابن جُبَيْرٍ: ﴿ وَحَصُورًا ﴿٣٩﴾ ﴾ آل عمران: لَا يَأْتِي النِّسَاءَ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ: ﴿ مِّن فَوْرِهِمْ ﴿١٢٥﴾ ﴾ آل عمران: مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿ يُخْرِجُ ٱلْحَيَّ ﴿٩٥﴾ ﴾ الأنعام: النُّطْفَةُ تَخْرُجُ مَيِّتَةً، وَيُخْرِجُ مِنْهَا الحَي. ﴿ وَٱلْإِبْكَٰرِ ﴿٤١﴾ ﴾ آل عمران: أَوَّلُ الفَجْرِ. ﴿ وَٱلْعَشِيِّ ﴿٥٢﴾ ﴾ الأنعام: مَيْلُ الشَّمْسِ -أُرَاهُ - إِلى أَنْ تَغْرُبَ.

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٣ - (تەفسیری) سورەتی ئالی عیمران

﴿ تُقَىٰةً ﴾: و (تَقِيَّةً): هەردوو وشەکە چاوگن و بەمانای خۆپاراستن دێن، ﴿ صِرٌّ ﴾: سەرما و سۆڵەیەك. ﴿ شَفَا حُفْرَةٍ ﴾: وەکو لێواری بیرێك، (شَفَا) واتە: قەراغ ولێوار، ﴿ تُبَوِّئُ ﴾: جێگای جەنگت ئامادە دەکرد، (المُسَوَّمُ): ئەوەی نیشانەدارکراوە[1] بە نیشانەیەك یا بەپارچە خورییەك یاهەر شتێك بێت. ﴿ رِبِّيُّونَ ﴾: بۆ کۆ دەوترێت بۆ تاکەکەی: (رِبِّيٌّ)ـە[2]. ﴿ تَحُسُّونَهُم ﴾: بەکوشتن قەلاچۆتان دەکردن، هەستتان لێ بڕین. ﴿ غُزًّى ﴾: کۆیە تاکەکەی: (غَازٍ) خەباتگێڕ. ﴿ سَنَكْتُبُ ﴾: دەیپارێزین بەنوسین. ﴿ نُزُلًا ﴾: پاداشت، وە دروستە بوترێت: میوانداری کراو لەلایەن خواوە، وەك دەڵێ: (أَنْزَلْتُهُ) واتە: میوانداریم کرد.

موجاهید دەڵێ: ﴿ وَٱلْخَيْلِ ٱلْمُسَوَّمَةِ ﴾: ئەسپانی ڕەسەن ونیشانەدارو جوان. ئیبنو جوبەیر دەڵێ: ﴿ وَحَصُورًا ﴾: سەرجێی لەگەڵ ئافرەت ناکات، جڵەوگیری نەفسی خۆیەتی.عیکریمە دەڵێ: ﴿ مِّن فَوْرِهِمْ ﴾: لەتوڕەییان لە ڕۆژی غەزای بەدردا.موجاهید دەڵێ: ﴿ يُخْرِجُ ٱلْحَيَّ ﴾: نوتفەکە دەردەچێ بێ گیانە، دواتر زیندوو گیانداری لێ پەیدا دەبێ.﴿ وَٱلْإِبْكَٰرِ ﴾: سەرتای سپێدەی بەیان. ﴿ وَٱلْعَشِيِّ ﴾: نزیك بوونەوەی خۆی - پێم وایە - تا ئەو کاتەی ئاوا دەبێت.

---

(١) دروستە بە نیشاندار کەریش مانا بکرێت.

(٢) بە مانای زانای ڕەبانی یە.

١ - بابٌ: ﴿ مِنْهُ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ ﴾ آل عمران

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ ﴾ آل عمران: الحَلَالُ وَالْحَرَامُ. ﴿ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ﴾ آل عمران: يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَمَا يُضِلُّ بِهِۦٓ إِلَّا ٱلْفَٰسِقِينَ ﴾ البقرة:.وَكَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ وَيَجْعَلُ ٱلرِّجْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴾ يونس: وَكَقَوْلِهِ: ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى ﴾ محمد: ﴿ زَيْغٌ ﴾ آل عمران: شَكٌّ ﴿ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ ﴾ آل عمران: المُشْتَبِهَاتِ. ﴿ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ ﴾ آل عمران: يَعْلَمُونَ تَأْوِيلَهُ.﴿ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ ﴾ آل عمران:

١ - باسێک: ((قورئان) هێندێکی ئایەتانێکن ڕۆشنن)

-موجاهید دەڵێ: ﴿ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ ﴾[١] ئایەتانی حەلاڵ وحەرامن. ﴿ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ﴾:[٢] هەندێکی پشتیوانی هەندێکی تریەتی وەك ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز وبڵند: (بەو نموونانە کەس گومڕا ناکات جگە لەبەدکاران)، وە وەکو ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: ((وەخوا) پیسی (بێ باوەڕی) دەخاتە سەر ئەوانەی کە تێناگەن وبیرناکەنەوە) هەوەها وەك ئەم ئایەتە:(ئەو کەسانەی

(١) سەرنج: (مُحكَمات) موجاهید دەڵێ: ئەوەی لە قورئاندایە لە حەلاڵ و حەرام، هەندێ لەزانایان دەڵێن: (المُحكم) ئەوەیە ماناکەی ڕوون بێت، کەواتە (النص) و (الظاهر) دەگرێتەوە، زومەخشەری دەڵێ: (مُحکَمات) عیبارەت و دەستەواژەکانی ڕوون ودامەزراو بن، بەجۆرێ پارێزراو بێت لە گەیاندنی زیاد لە مانایەك و گومان بوون لە ماناکەیدا، وە زەجاج دەڵێ: (المُحکم) ئەوەندە ماناکەی ڕوونە ئەگەر گوێگر گوێی لێ بێت پێویستی بە ماناکردن نییە.

(٢) سەرنج: (مُتَشابِهات) موجاهید دەڵێ: جگە لە حەلاڵ و حەرام لە قورئاندا (مُتَشابِهات) هەندێکی پشتیوانی هەندێکی تری دەکات، هەندێ لەزانایان دەڵێن: (مُتَشابِهات) ئەوەیە چەند مانایەك هەڵبگرێت کەواتە (مُجمَل) و (مؤول) دەگرێتەوە، ڕاغیبی ئەصفەهانی (مُتَشابە)ی کردووە بە سێ بەشەوە، یەکەمیان دەگەڕێتەوە بۆخودی وشەکە، دووەمیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو شتانەی لەدەرەوەی وشەکەیە، سێیەمیان دەگەڕێتەوە بۆ وشەکەو ماناکەشی پێکەوە. إرشاد الساری:١٠/٨٩ -٩٠.

هیدایەتیان وەرگرتووە خوا شارەزاییان زیاد دەكات)، (ئێستا ئەمانە واتە ئەم سێ ئایەتە هەرسێكیان پشتیوانی لە یەكتری دەكەن لە ڕووی ماناوە یەكتری ڕوون دەكەنەوە).

﴿ زَيْغٌ ﴾: گومان و دوو دڵی. ﴿ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ ﴾[1] لێكچووەكان وهاوشێوەكان. ﴿ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ ﴾: (دامەزراون لەزانستدا) ماناكەی دەزانن. ﴿ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ ﴾ دەڵێن ئێمە بڕوامان هێناوە پێی.

٤٥٤٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: تَلاَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذِهِ الآيَةَ ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ مِنْهُ ءَايَٰتٌ مُّحْكَمَٰتٌ هُنَّ أُمُّ ٱلْكِتَٰبِ وَأُخَرُ مُتَشَٰبِهَٰتٌ ۖ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَٰبَهَ مِنْهُ ٱبْتِغَآءَ ٱلْفِتْنَةِ وَٱبْتِغَآءَ تَأْوِيلِهِۦ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُۥٓ إِلَّا ٱللَّهُ ۗ وَٱلرَّٰسِخُونَ فِى ٱلْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِۦ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّآ أُو۟لُوا۟ ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿٧﴾ ﴾ آل عمران. قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ، فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَّى اللَّهُ، فَاحْذَرُوهُمْ».

٤٥٤٧ - قاسیمی كوڕی موحەممەد لە عائیشەوە ﵂ دەگێڕێتەوە و دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە: (ئەو خوایە قورئانی ناردۆتە خوارەوە بۆت، هەندێك ئایاتی ڕۆشنن ئەو ئایەتانە بنەڕەتی قورئانن، وە ئەوانی تر (ئایەتانێكن كەمەبەستەكانیان) چەند مەبەستێك دەگەیەنن و لێك دەچن، ئینجا ئەوانەی كە لە دڵیاندا لادان و چەوتی هەیە دوای ئەو ئایەتانە دەكەون كە لە قورئاندا موتەشابهن (هاوشێوەن) بۆ تێكدانی بیروباوەڕی مسوڵمانان، وە

(١) مانای ڕستەكە، بۆ گەڕان بە شوێن ئاژاوە و تێكدانی بیرو باوەڕی مسوڵمانان.

بۆ ڕاڤە کردنی بەئارەزووی ناپاکی خۆیان، لە حاڵەتێکدا کەس ڕاڤە کردنی نازانێ تەنیا خوا نەبێ، وە دامەزراوان لە زانیندا ئەڵێن[1]: ئێمە بڕوامان هێناوە بە (مُتشابه) هەمووی لە پەروەردگارمانەوەن بیر لە قورئان ناکەنەوە تەنها خاوەنانی ژیری و بیر نەبێ)، عائیشە ﵂ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((جا ئەگەر ئەو کەسانەت دی شوێن ئەو ئایەتانە دەکەون (کەمانای جیاواز هەڵدەگرێ) لێکچوون لە قورئان، ئەو کەسانە ئەوانەن کە خوا ناوی بردوون کەوابوو هۆشیارو ئاگادار بن)).

٢ - بابٌ: ﴿ وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ ﴾ آل عمران

٤٥٤٨ - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلاَّ وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا». ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ ﴿ وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ ﴾ آل عمران[2].

٢ - باسێک: (وە من خۆی و نەوەی ئەپارێزم بەتۆ لە شەیتانی دەرکراو (لە ڕەحمەتی خوا)

٤٥٤٨ -سەعیدی کوڕی موسەییەب دەڵێ: ئەبو هورەیرە ﵁ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((هەر منداڵێك لەدایك دەبێت شەیتان کاتێ لەدایك دەبێت دەستی لێدەوەشێنێ، جا هاوار دەکات دەگری بەهۆی دەست لێوەشاندنی

---

(١) هەندێك دەڵێن، کەس ڕاڤەکردنیان نازانێ تەنها خواو ئەو کەسانە نەبێت کە ڕۆچون لە زانستدا.

(٢) بڕوانە: ٣٢٨٦.

شەيتانەوە لێی، جگە لە مەريەم وكوڕەكەی)) لە پاشان ئەبو هورەيرە وتی:ئەگەر حەزتان كرد ئەم ئايەتە بخوێننەوە (وە من خۆی و نەوەی ئەپارێزم بەتۆ لە شەيتانی دەركراو).

٣ - **بابٌ:** ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمۡ ﴿٧٧﴾ ﴾ آل عمران: : لَا خَيْرَ. ﴿ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾ ﴾ آل عمران: مُؤْلِمٌ مِنَ الأَلَمِ، وَهوَ فِي مَوْضِعِ مُفْعِلٍ.

٤٥٤٩ -٤٥٥٠ - حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ؛ لَقِيَ اللَّهَ وَهْوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيۡهِمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿٧٧﴾ ﴾ آل عمران: قَالَ: فَدَخَلَ الأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَقَالَ: مَا يُحَدِّثُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قُلْنَا: كَذَا وَكَذَا. قَالَ: فِيَّ أُنْزِلَتْ. كَانَتْ لِي بِئْرٌ فِي أَرْضِ ابْنِ عَمٍّ لِي، قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «بَيِّنَتُكَ أَوْ يَمِينُهُ» فَقُلْتُ: إِذًا يَحْلِفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينِ صَبْرٍ يَقْتَطِعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَهْوَ فِيهَا فَاجِرٌ، لَقِيَ اللَّهَ وَهْوَ عَلَيْهِ غَضْبَانٌ»[1].

---

(١) بروانە: ٢٣٥٦، ٢٣٥٧.

٣ - باسێک: (بێگومان ئەوانەی پەیمانی خواو سوێندەکانیان بەنرخێکی کەم دەفرۆشن، ئەوانە بێ بەشن (لەبەهرەی خوا) هیچ خێر و چاکەیەکیان بۆ نییە)

﴿ لَا خَلَٰقَ ﴾: هیچ چاکە وبەشێکیان بۆ نیە. ﴿ أَلِيمٌ ﴾: ئازاردەر بەسوێ لە (الأَلَم)ەوە وەرگیراوە لە شوێنی (مُفْعِلٍ) بەکارهاتووە واتە: ئازارپێگەیەنەر یا ئێش پێگەیەنەر.

٤٥٤٩ -٤٥٥٠- عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((هەرکەس بە زۆرلێکران سوێندێك بخوات بۆ ئەوەی ماڵ و سامانی کەسێکی مسوڵمانی پێ بپچڕێت (بۆ خۆی) کە (لە ڕۆژی دواییدا) دەگات بە خوا، خوا زۆر لێی توڕەیە. ئەنجا خوا پشت ڕاستکردنەوەی ئەوەی دابەزاند: (بێگومان ئەوانەی پەیمانی خوا وسوێندەکانیان بەنرخێکی کەم دەفرۆشن ئەوانە بێ بەشن (لەبەهرەی خوا) لە ڕۆژی دواییدا، وە خوا لە ڕۆژی دواییدا قسەیان لەگەڵ ناکات وتەماشایان ناکات ولەگوناهیان خۆش نابێت، وە ئەوان سزای بەئازاریان بۆ هەیە) دەڵێ: ئەنجا ئەشعەسی کوڕی قەیس هاتە ژوورەوە و وتی: ئەبو عەبدوڕەحمان[١] چیتان بۆ باس دەکات؟ وتمان: ئەوەو ئەوە (مان بۆ باس دەکات) ئەشعەس وتی:ئەم ئایەتە دەربارەی من دابەزی، من بیرێکم هەبوو لەناو زەوی ئامۆزایەکم دا، (دانی پیانەدەنا هی منە) پێغەمبەر فەرمووی (پێم): (((دەبێ) شایەتت هەبێ یان سوێند خواردنی ئەو))، منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ کەواتە سوێند دەخوات[٢]، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((هەرکەس لەسەر سوێندێکی چاوقایمانە[٣] سوێند بخوات بەهۆیەوە ماڵی کەسێکی مسوڵمان

---

(١) واتە، عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ.

(٢) گرنگ نییە بەلایەوە و بیرەکەم دەبات.

(٣) پێشتر بە سوێندێکی زۆرلێکران مانامان کرد لێرەدا بە سوێندێک چاوقایمانە بوێرانە مانامان کرد، چونکە بە هەردوو شێوەکە مانا کراوە. (إرشاد الساري:١٠/٩٤).

بپچڕێت (بۆ خۆی) لەکاتێکدا لە سوێند خواردنەکەشیدا درۆزنە، (لە ڕۆژی دوایی دا) بەخوا دەگات و زۆر لێی توڕەیە)).

٤٥٥١ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ -هُوَ ابْنُ أَبِي هَاشِمٍ - سَمِعَ هُشَيْمًا، أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى ﷺ أَنَّ رَجُلاً أَقَامَ سِلْعَةً فِي السُّوقِ فَحَلَفَ فِيهَا لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطَهُ. لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَنَزَلَتْ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَأَيْمَـٰنِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴿٧٧﴾ ﴾ آل عمران: إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

٤٥٥١ -عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو ئەوفا ﷺ دەگێڕێتەوە کە پیاوێك کاڵایەکی لە بازاڕدا دانا بیفرۆشێت، جا سوێندی خوارد دەربارەی کاڵاکەو وتی: سوێند بەخوا ئەوەندەی پێدراوە کە پێی نەدرابوو. تا کەسێکی لە مسوڵمانانی پێ بخەڵەتێنێ، جا بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَأَيْمَـٰنِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا ﴾: تا کۆتایی ئایەتەکە[1].

٤٥٥٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ -أَوْ فِي الْحُجْرَةِ - فَخَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَقَدْ أُنْفِذَ بِإِشْفًى فِي كَفِّهَا، فَادَّعَتْ عَلَى الأُخْرَى، فَرُفِعَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ؛ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ». ذَكِّرُوهَا بِاللَّهِ وَاقْرَءُوا عَلَيْهَا ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ ﴿٧٧﴾ ﴾ آل عمران: فَذَكَّرُوهَا فَاعْتَرَفَتْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ»[2].

---

(١) پێشتر ئەم ئایەتەمان تەفسیر کرد تا کۆتاییەکەی لە مانای فەرموودەی (٤٥٤٩ -٤٥٥٠)دا.

(٢) بڕوانە: ٢٥١٤.

٤٤٥٢ -ئیبنو جورەیج لە ئیبنو ئەبی مولەیکەوە دەگێڕێتەوە: دوو ئافرەت لە ماڵێكدان - یان لە ژورێكدان - چەرمی (خوف وشتی وا) یان دەدوری[1]، ئینجا یەكێكیان ڕۆشتە دەرەوە لە ماڵەكە لەو حاڵەدا سوژنێ چوو بوو بەناو لەپیدا، بەقسەی خۆی وتبووی ئافرەتەكەی تر وای لێكردووە، جا كێشەكەی برا بۆ لای ئیبنو عەبباس ﷺ ئیبنو عەبباسیش وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((ئەگەر خەڵك بە داوای خۆیان شتیان پێ بدرێت (بەبێ شایەت و بەڵگە)، بێگومان خوێن وماڵ و سامانی كەسانێك بەفیڕۆ دەڕوات)).

(ئیبنو عەبباس ووتی):ئامۆژگاری (ئافرەتە گومان لێكراوەكە) بكەن ترسی خوای بیربخەنەوە و ئەم ئایەتەی بۆ بخوێننەوە: (بێگومان ئەوانەی پەیمانی خواو سوێندەكانیان بەنرخێكی كەم دەفرۆشن) جا ئامۆژگارییان كردو ئەومیان بیرخستەوە، ئەوسا ئافرەتەكە دانی نا بە تاوانەكەیدا، ئیبنو عەبباسیش وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((سوێند خواردن لەسەر داوا لێكراوە)).

٤ - بابُ قوله تعالى: ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴿٦٤﴾ ﴾ آل عمران

سَوَاءٌ: قَصْدٌ.

٤٥٥٣ - حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مَعْمَرٍ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ مِنْ فِيهِ إِلَى فِي قَالَ: انْطَلَقْتُ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، قَالَ - فَبَيْنَا أَنَا بِالشَّأْمِ إِذْ جِيءَ بِكِتَابٍ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ

(١) دەكرێ بە (درە و شكاریان دەكرد) یا (موروویان دەهۆنییەوە) مانا بكرێ بەڵام ئەوەی سەرەوە ڕاسترە.

إِلَى هِرَقْلَ، قَالَ: وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ جَاءَ بِهِ فَدَفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ بُصْرَى إِلَى - هِرَقْلَ، قَالَ: فَقَالَ هِرَقْلُ: هَلْ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالُوا: نَعَمْ. قَالَ: فَدُعِيتُ فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَدَخَلْنَا عَلَى هِرَقْلَ، فَأُجْلِسْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ: أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ: فَقُلْتُ أَنَا. فَأَجْلَسُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَأَجْلَسُوا أَصْحَابِي خَلْفِي، ثُمَّ دَعَا بِتُرْجُمَانِهِ، فَقَالَ: قُلْ لَهُمْ: إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَإِنْ كَذَبَنِي؛ فَكَذِّبُوهُ.

قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: وَايْمُ اللَّهِ، لَوْلاَ أَنْ يُؤْثِرُوا عَلَيَّ الْكَذِبَ لَكَذَبْتُ. ثُمَّ قَالَ لِتُرْجُمَانِهِ: سَلْهُ كَيْفَ حَسَبُهُ فِيكُمْ؟ قَالَ: قُلْتُ: هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ. قَالَ: فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ؟ قَالَ: قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ قُلْتُ لاَ. قَالَ: أَيَتَّبِعُهُ أَشْرَافُ النَّاسِ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ؟ قَالَ: قُلْتُ: بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ. قَالَ: يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ؟ قَالَ: قُلْتُ: لاَ بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ: هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ، بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، سَخْطَةً لَهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: لاَ. قَالَ: فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالاً، يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ. قَالَ: فَهَلْ يَغْدِرُ؟ قَالَ: قُلْتُ: لاَ وَنَحْنُ مِنْهُ فِي هَذِهِ الْمُدَّةِ لاَ نَدْرِي مَا هُوَ صَانِعٌ فِيهَا. قَالَ: وَاللَّهِ مَا أَمْكَنَنِي مِنْ كَلِمَةٍ أُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ. قَالَ: فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ؟ قُلْتُ: لاَ.

ثُمَّ قَالَ لِتُرْجُمَانِهِ: قُلْ لَهُ: إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ حَسَبِهِ فِيكُمْ، فَزَعَمْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو حَسَبٍ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي أَحْسَابِ قَوْمِهَا، وَسَأَلْتُكَ: هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مَلِكٌ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ فَقُلْتُ: لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ؛ قُلْتُ: رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ آبَائِهِ. وَسَأَلْتُكَ: عَنْ أَتْبَاعِهِ أَضُعَفَاؤُهُمْ أَمْ أَشْرَافُهُمْ؟ فَقُلْتَ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ. وَسَأَلْتُكَ: هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدَعَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ يَذْهَبَ فَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ. وَسَأَلْتُكَ: هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ سَخْطَةً لَهُ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بَشَاشَةَ الْقُلُوبِ، وَسَأَلْتُكَ: هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ، وَسَأَلْتُكَ: هَلْ

قَاتَلْتُمُوهُ؟ فَزَعَمْتَ أَنَّكُمْ قَاتَلْتُمُوهُ فَتَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ سِجَالاً، يَنَالُ مِنْكُمْ وَتَنَالُونَ مِنْهُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى، ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ، وَسَأَلْتُكَ: هَلْ يَغْدِرُ؟ فَزَعَمْتَ أَنَّهُ لاَ يَغْدِرُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لاَ تَغْدِرُ، وَسَأَلْتُكَ: هَلْ قَالَ أَحَدٌ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ؟ فَزَعَمْتَ أَنْ لاَ، فَقُلْتُ: لَوْ كَانَ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ؟ قُلْتُ: رَجُلٌ ائْتَمَّ بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. قَالَ: ثُمَّ قَالَ: بِمَ يَأْمُرُكُمْ؟ قَالَ: قُلْتُ: يَأْمُرُنَا بِالصَّلاَةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ. قَالَ: إِنْ يَكُ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا؛ فَإِنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، وَلَمْ أَكُ أَظُنُّهُ مِنْكُمْ، وَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ، وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَي. قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلاَمٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الإِسْلاَمِ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الأَرِيسِيِّينَ،

وَ ﴿ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْاْ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ ﴾: إلى قوله ﴿ ٱشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ﴾ آل عمران: فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ ارْتَفَعَتِ الأَصْوَاتُ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ اللَّغَطُ، وَأُمِرَ بِنَا فَأُخْرِجْنَا. قَالَ: فَقُلْتُ لأَصْحَابِي حِينَ خَرَجْنَا: لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، أَنَّهُ لَيَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الأَصْفَرِ، فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الإِسْلاَمَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ: فَدَعَا هِرَقْلُ عُظَمَاءَ الرُّومِ فَجَمَعَهُمْ فِي دَارٍ لَهُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلاَحِ وَالرَّشَدِ آخِرَ الأَبَدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ لَكُمْ مُلْكُكُمْ قَالَ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الأَبْوَاب، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِقَتْ، فَقَالَ عَلَيَّ بِهِمْ. فَدَعَا بِهِمْ فَقَالَ: إِنِّي إِنَّمَا اخْتَبَرْتُ شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ مِنْكُمُ الَّذِي أَحْبَبْتُ. فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ[1].

---

(١) بروانه: ٧.

٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: ((ئەی موحەممەد ﷺ) بڵێ:ئەی خاوەن نامەکان وەرن بۆ لای وتەیەکی ڕاست (یەکسان) لە نێوان ئێمە و ئێوەدا، کە جگە لە خوا نەپەرستین)

(سَوَاءٌ):ڕاست، یەکسان.

٤٥٥٣ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ئەبو سوفیان لە دەمی خۆیەوە بۆ دەمی من بۆی گێڕامەوە و وتی: لە ماوەی (پەیمانی حودەیبیە) لە نێوان من و پێغەمبەری خوادا ﷺ بوو ڕۆشتم بۆ سەفەر، دەڵێ: لەکاتێکدا من لە شام بووم لەوکاتەدا نامەیەك لە پێغەمبەرەوە ﷺ هێنرا بۆ هیرەقل (پاشای ڕۆم) (ئەبو سوفیان) دەڵێ: دیحیەی کەلبی نامەکەی هێنابوو، جا دایە دەستی گەورەی بوصرا، ئەویش دایە دەستی هیرەقل، دەڵێ: هیرەقلیش وتی: ئایا لێرە کەسێك هەیە لە کەس وکاری ئەو پیاوە وا دادەنێ کە پێغەمبەرە؟ ئەوانیش وتیان: بەڵێ، جا لەناو چەند کەسێکی قورەیشیدا بانگ کرام و ڕۆشتینە ژوورەوە بۆلای هیرەقل لە بەردەمیدا دانیشێنراین، ئەنجا (هیرەقل) وتی: کامتان بە خزمایەتی نزیکترە لەو پیاوەی وا گومان دەبا کە پێغەمبەرە؟ ئەبو سوفیانیش وتی: وتم من، ئەنجا لەبەردەمیدا دایان نیشاندم، هاوەڵەکانیشم لە دوای منەوە دایان نیشاندن، لە پاشان وەرگێڕەکەی بانگ کرد و پێی وت: پێیان بڵێ: من پرسیار لەم دەکەم لەبارەی ئەو پیاوەوە کە وا گومان دەبا پێغەمبەرە، جا ئەگەر درۆی لەگەڵدا کردم بەدرۆی بخەنەوە، (ئیبنو عەبباس دەڵێ) ئەبو سوفیان دەڵێ: سوێند بەخوا ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە درۆم لێ بگێڕنەوە درۆم دەکرد. لە پاشان بە وەرگێڕەکەی وت: پرسیاری لێ بکە: بنەماڵەکەی چۆنە لەناوتاندا؟ دەڵێ: وتم: ئەولەناوماندا وەجاخزادەیە، وتی: ئایا لەناو باو و باپیرانیدا پادشا

هەبووە؟ وتم: نەخێر، وتی: ئایا تۆمەتبارتان کردووە بە درۆکردن پێش ئەوەی ئەمە بڵێ؟ وتم: نەخێر، وتی: ئایا پیاوماقوڵ و بنەماڵەدار شوێنی دەکەون یان لاواز و بێ دەسەلاتەکانیان؟ دەڵێ: وتم: بەڵکو بێدەسەلاتەکانیان (شوێنی دەکەون)، وتی: ئایا زۆردەکەن یان کەم دەکەن؟ وتم: نەخێر (کەم ناکەن) بەڵکو زۆر دەبن، وتی: ئایا کەسیان لە ئاینەکەی پاشگەز دەبێتەوە پاش ئەوەی چووە ناویەوە بەڕق هەستانی لە ئایینەکە؟ دەڵێ: وتم: نەخێر، وتی: دەی ئایا جەنگتان لە دژی کردووە؟ دەڵێ: وتم: بەڵێ، وتی: ئەی جەنگتان لەگەڵیدا چۆن بوو؟ دەڵێ: وتم: جەنگ لە نێوان ئێمەو ئەودا بە نۆرە بوو، جارێ ئەو کوشتار لە ئێمە دەکات و جارێ ئێمە کوشتار لەو دەکەین، وتی: ئایا غەدر[1] دەکات؟ دەڵێ: وتم: نەخێر ئێمە و ئەو ئێستا پەیمانێکمان لە نێواندایە نازانین چی دەکات تیایدا، (ئەبو سوفیان) وتی: سوێند بەخوا نەمتوانی هیچ ووتەیەك بخەمە ناو وتەکانم (لەدژی موحەممەد) جگە لەم قسەیە، وتی: دەی ئایا کەسێکی تر لەپێش ئەودا ئەم قسەیەی کردووە[2]؟ وتم: نەخێر، لە پاشان بە وەرگێڕەکەی ووت پێی بڵێ: من پرسیارم لێکردی دەربارەی بنەماڵەکەی لەناوتاندا، تۆ ووتت کە لەناوتاندا وەجاخزادەیە، هەروەهایە پێغەمبەران لە وەجاخزادە و بنەماڵە دیارەکانی هۆزی خۆیاندا نێردراون، وە پرسیارم لێکردی ئایا لەناو باوو باپیرانیدا پادشا هەبووە؟ ووتت: نەخێر، منیش دەڵێم: ئەگەر کەسێك لەباووباپیرانی پادشا بووایە دەمووت: پیاوێکە داوای پادشایەتی باووباپیرانی دەکات، وە پرسیارم لێکردی دەربارەی شوێنکەوتوانی ئایە لاواز و بێ دەسەلاتەکانیانن یان پیاوماقوڵ و بنەماڵەکانن؟ تۆش وت: بەڵکو بێدەسەلات و لاوازەکانن، هەر ئەوانیش شوێنکەوتوانی پێغەمبەرانن، وە پرسیارم لێکردی

---

(١) واتە پەیمان دەشکێنێ و ناپاکی دەکات لەگەڵتاندا.

(٢)واتە، وتبێتی من پێغەمبەرم بۆ سەر خەڵکی.

ئایا ئێوه تاوانبارتان دەكرد بە درۆ كردن پێش وتنی ئەمەی ئێستە دەیڵێ؟ وات دانا كە نەخێر، بۆیە من لەوەوە زانیم كە ناگونجێ كەسێك لەگەڵ خەڵكیدا درۆ نەكات لە پاشان بڕوات بەناوی خواوە درۆ بكات، وە پرسیارم لێكردی ئایا كەسیان لە ئایینەكەی پاشگەز دەبۆوە پاش ئەوەی چوویە ناویەوە بەهۆی ڕق لێبوونیەوە لە ئایینەكەی؟ ووتت: نەخێر، باوەڕ ئاوەهایە كاتێ خۆشی تامەكەی چوویە دڵەوە و تێكەڵاوی بوو، وە پرسیارم لێكردی ئایا (شوێنكەوتوانی) زۆر دەبن یا كەم دەكەن؟ وات دانا كە بێگومان زۆر دەبن، باوەڕ ئاوەهایە (زیاد دەكات) تا كامڵ وتەواو دەبێت، وە پرسیارم لێكردی ئایا لە دژی جەنگاون؟ جا ووتت:ئێوە جەنگتان لەگەڵ كردووە، جەنگەكەش لە نێوانتاندا هەر جارێ بەجۆرێ بووە لێتانی كوشتووە و لێتان كوشتووە، پێغەمبەرانیش هەر وابوون تاقی دەكرێنەوە و لە پاشان سەرەنجام هەر بۆ ئەوانە، وە پرسیارم لێكردی ئایا غەدر دەكات؟ جا وات دانا كە غەدر ناكات، پێغەمبەران هەر وابوون كە غەدر ناكەن، وە پرسیارم لێكردی ئایا كەسێك لە پێش ئەمدا ئەو قسەیەی كردووە؟ وتت: قەت نەبووە، ئەنجا وتم: ئەگەر كەسێك لە پێش ئەمەوە ئەم قسەیەی كردبێ دەموت: پیاوێكە قسەیەك دووبارە دەكاتەوە پێش خۆی ووتراوە، دەڵێ: لە پاشان وتی: فەرمانتان بەچی پێدەدا؟ دەڵێ: وتم: فەرمانمان پێدەكات بە نوێژكردن و زەكات دان و پەیوەندی خزمایەتی بەجێهێنان وداوێن پاكی، وتی: ئەگەر ڕاست بێ و ئەو سیفەتانەی تیابێ كە تۆ دەیڵێیت ئەوە بێگومان پێغەمبەرە، وە بەڕاستی من دەمزانی ئەو پێغەمبەرە پەیدا دەبێ، بەڵام گومانم وا نەبوو لە ئێوە دەبێ، وە ئەگەر بمزانیایە كە دەتوانم بگەمە لای حەزم دەكرد بە خزمەتی بگەم، وە ئەگەر لە خزمەتیدا بوومایە بێگومان قاچەكانیم دەشۆرد، وە بەدڵنیاییەوە سنووری دەسەڵاتی دەگاتە ئەم شوێنەی كە لەژێر پێیەكانی مندایە. دەڵێ: داوای نامەكەی پێغەمبەری خوای ﷺ كرد، خوێندیەوە ئەمەی تێدا بوو: ((بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان لە موحەممەدی

پێغەمبەری خواوە ﷺ بۆ هیرەقل گەورەی ڕۆم، سڵاو لەو کەسە بێت کە شوێن ڕێبازی ڕاست دەکەوێ ئەمە و لەپاش ئەمەدا بەڕاستی من بانگت دەکەم بە ووتەی بانگکردن بۆ ناو ئیسلام[1] مسوڵمان ببە سەلامەت دەبی (لە هەردوو جیهاندا)، مسوڵمان ببە خوای گەورە دوو بەرانبەر پاداشتت دەداتەوە، ئەگەر ئەوەت نەکردو پشتت هەڵکرد (لەگەڵ تاوانی خۆتدا) ئەوە تاوانی ژێر دەستەکانیشت دەکەوێتەسەر، وە (ئەم ئایەتەشی خوێندەوە کە لە نامەکەدا بوو): (ئەی خاوەن نامەکان وەرن بۆ لای ووتەیەکی ڕاست (یەکسان) لە نێوان ئێمەو ئێوەدا کە جگە لە خوا نەپەرستین) تا دەگاتە (ئێوە شایەت بن کە ئێمە مسوڵمان وفەرمانبەرین)، جا کە لە خوێندنی نامەکە بوویەوە لە دەوروبەری خۆیدا دەنگەدەنگ بەرز بوویەوە و غەڵبەغەڵب زۆر بوو، جا فەرمان کرا بە ئێمە و براینە دەرەوە (ئەبو سوفیان) دەڵێ: کاتێ چوینە دەرەوە وتم بە هاوڕێکانم: سوێند بەخوا پلەو پایەی کوڕی ئەبی کەبشە گەورە بووە ئەوەتا پادشای بەنی ئەصفەر لێی دەترسێ، جا لەو کاتەوە ئیتر من لەوە دڵنیابووم کە کارو پەیامی پێغەمبەری خوا ﷺ ئاشکرا دەبێ، تا خوا ئیسلامی خستە دڵمەوە.

زوهری دەڵێ: جا هیرەقل پیاوە گەورەکانی ڕۆمی بانگ کردو کۆی کردنەوە لە خانوویەکی خۆیدا و پێی وتن: ئەی کۆمەڵی ڕۆم ئایا دەتانەوێ ڕزگارو دەرباز بن هەتا هەتایە وە دەسەڵاتتان بەردەوام بێت؟ دەڵێ: جا هەموو بەجارێ سڵەمینەوە وەك سڵەمینەوەی کەری وەحشی و ڕۆشتن ڕوو بەدەرگاکان بینیان هەموو دەرگاکان داخراون. ئینجا (هیرەقل) وتی: بیانهێننەوە بۆلام: ئەوسا بانگی کردن و وتی: بەڕاستی دڵنیابن من ویستم توندی دەست گرتنتان بەئایینەکەتانەوە تاقی بکەمەوە، جا بەڕاستی ئەوەم لێتان بینی کە مایەی دڵخۆشیم بوو، ئەوانیش کڕنوشیان بۆ برد و لێی ڕازی بوون.

---

(١) کە وتنی شایەتومانە (أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمدا رسول الله).

٥ - بابٌ: ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ إلى: ﴿بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾﴾ آل عمران

٤٥٥٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ يَقُولُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ أَنْصَارِيٍّ بِالْمَدِينَةِ نَخْلاً، وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءٍ، وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴿٩٢﴾﴾ آل عمران: قَامَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ ﴿لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴿٩٢﴾﴾ آل عمران: وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءٍ، وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ، أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ، فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ «بَخْ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ، وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الأَقْرَبِينَ".. قَالَ أَبُو طَلْحَةَ: أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ: «ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ». حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ «مَالٌ رَايِحٌ»(١).

٥ - باسێک: (ئێوە هەرگیز بە خێر و چاکە ناگەن تا بەختی نەکەن هەندێ لەو داراییەی کە خۆشتان دەوێ) تا دەگاتە (پێی ئاگادارە)

٤٥٥٤ - ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ئەبو تەڵحە لەناو ئەنصارییەکاندا لە مەدینە لە هەمووان باخی دار خورمای زیاتر بوو، وە باخی بەیروحا لە هەمووماڵەکانی لای خۆشەویستر بوو، کە بەرانبەر مزگەوت بوو، وە پێغەمبەری خوا ﷺ هەمیشە دەڕۆشتە ناوییەوەو لەو ئاوە شیرین و سازگارەی تێیدا بوو دەخواردەوە، جا کاتێ ئەم ئایەت دابەزی: (ئێوە ناگەن خێر وچاکەو دەستگیرتان

---

(١) بروانە: ١٤٦١.

نابێ تا هەندێ لەو ماڵ و سامانەی کەخۆشتان دەوێ بەختی نەکەن). ئەبو تەڵحە هەستاو ڕۆشت بۆ خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا بێگومان خوای گەورە دەفەرمووی: (بەچاکەناگەن تا هەندێ لەو ماڵەی خۆشتان دەوێ نەیبەخشن)، وەبەڕاستی خۆشەویسترین ماڵی من بەلامەوە بەیروحایە، ئەوە خێربێ لە ڕێی خوادا هیوای چاکە وپاداشتی لای خوای لێ دەکەم، جا ئەی پێغەمبەری خوا تۆ خۆت خوا چۆنت پێ دەڵێ لەوێدا داینێ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەخوا ئەوە ماڵێکی پڕ قازانج و خێرە ئەوە ماڵێکی پڕ قازانج و خێرە، بێگومان ئەوەی ووتت بیستم و بەڕاستی من ڕام وایە بیکەیتە خێر چاکە بۆ خزمەکانت))، ئەبو تەڵحەش وتی: دەی وای لێ دەکەم ئەی پێغەمبەری خوا، جا ئەبو تەڵحە لە نێوان خزمەکانی و ئامۆزاکانیدا بەشی کرد.

-عەبدوڵڵای کوڕی یوسف و ڕەوحی کوڕی عوبادە (بەسەنەدی خۆیان دەیگێڕنەوە کە فەرمووی): ((ئەوە ماڵێکی پڕ قازانج و خێرە)).

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) وە یەحیای کوڕی یەحیا بۆی گێڕامەوە وتی: ئەم فەرموودەیەم خوێندەوە بۆ مالیك (بەم جۆرە): ((ماڵێکە تیادەچێت و لەناو دەچێت[1])).

٤٥٥٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ فَجَعَلَهَا لِحَسَّانَ وَأُبَيٍّ، وَأَنَا أَقْرَبُ إِلَيْهِ، وَلَمْ يَجْعَلْ لِي مِنْهَا شَيْئًا[2].

٤٥٥٥ -ئەنەس ﷺ دەڵێ: (ئەبو تەڵحە باخی بەیروحای)دا بە حەسسان و ئوبەی لەکاتێکدا من لە هەردووکیان نزیکتر بووم لە ئەبو تەڵحەوە، کەچی لەو باخە هیچی نەدا بەمن.

---

(١) لە فەرموودەی پێشوو بە ژمارە (١٤١٦) (رایح) وتراوە لە جیاتی (رابح) ئاگاداربە.

(٢) بڕوانە: ١٤٦١.

٦ - **بابٌ:** ﴿قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾﴾ آل عمران:

٤٥٥٦ - حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِرَجُلٍ مِنْهُمْ وَامْرَأَةٍ قَدْ زَنَيَا، فَقَالَ لَهُمْ: «كَيْفَ تَفْعَلُونَ بِمَنْ زَنَى مِنْكُمْ؟». قَالُوا: نُحَمِّمُهُمَا وَنَضْرِبُهُمَا. فَقَالَ: «لاَ تَجِدُونَ فِي التَّوْرَاةِ الرَّجْمَ؟». فَقَالُوا: لاَ نَجِدُ فِيهَا شَيْئًا. فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ: كَذَبْتُمْ ﴿قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾﴾ آل عمران: فَوَضَعَ مِدْرَاسُهَا الَّذِي يُدَرِّسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، فَطَفِقَ يَقْرَأُ مَا دُونَ يَدِهِ وَمَا وَرَاءَهَا، وَلاَ يَقْرَأُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَنَزَعَ يَدَهُ عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا هَذِهِ؟ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا: هِيَ آيَةُ الرَّجْمِ. فَأَمَرَ بِهِمَا فَرُجِمَا قَرِيبًا مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَائِزِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَجْنَأُ عَلَيْهَا يَقِيهَا الْحِجَارَةَ[1].

٦ - باسێک: (بڵێ (ئەی موحەممەد ﷺ) دەی تەوڕات بێنن و بیخوێننەوە ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن)

٤٥٥٦ - عەبدوڵلای کوڕی عومەر ﷺ دەگێڕێتەوە کە جولەکەکان پیاوێك و ژنێکیان لە خۆیان هێنا بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە زینایان کردبوو، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی پێیان: ((کەسێکتان زینا بکات چی لێ ئەکەن؟)) وتیان: ڕووخساری هەردووکیان بە خەڵوز ڕەش دەکەین و (بە شەلاق) لێیان دەدەین، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بەردباران کردنتان نەدیووە لە تەورات دا؟)) وتیان: هیچی وامان تیا نەدیووە، ئەنجا عەبدوڵلای کوڕی سەلام ﷺ وتی: درۆ دەکەن، دەی تەوراتەکە بێنن وبیخوێننەوە ئەگەر ڕاست دەکەن (هێنایان خوێندیانەوە) جا زاناکەیان - ئەو کەسەی کە دەیخوێندەوە و ڕاڤەی دەکرد -

(١) بڕوانە: ١٣٢٩.

لەپی دەستی خستە سەر ئایەتی بەردباران کردنەکە، ئەنجا دەستی کرد بە خوێندنەوەی پێش وپاشی ئەوەی دەستی خستبوویە سەری، ئایەتی بەردبارانکردنەکەی نەدەخوێندەوە، (عەبدوڵڵای کوڕی سەلام) دەستی ئەوی لابرد لەسەر ئایەتی بەردبارانکردنەکە و وتی: ئەمە چییە؟ جا کاتێ ئەوەیان بینی وتیان: ئەوە ئایەتی بەردبارانکردنەکەیە، جا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی کرد (بەرەجم کردنی) هەردووکیان و بەردباران کران لە نزیکی ئەو جێگای کە شوێنی (شۆردنی) تەرمەکان بوو[1] لای مزگەوتدا، ئەنجا پیاوی هاورێی ژنەکەم بینی خۆی دابوو بەسەر ئافرەتەکەدا لەبەردەکان دەیپاراست.

٧ - بابٌ: ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴿١١٠﴾ ﴾

٤٥٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴿١١٠﴾ ﴾ آل عمران: قَالَ: خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ، تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلاَسِلِ فِي أَعْنَاقِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الإِسْلاَمِ[2].

٧ - باسێک: (ئێوە (مسوڵمانان) باشترین گەلێک بوون بۆ خەڵکی هێنرابێتە دی)

٤٥٥٧ – ئەبو هورەیرە ﷺ دەربارەی ئەم ئایەتە : (ئیوە (مسوڵمانان) باشترین گەلێك بوون بۆ خەڵکی هێنرابێتە دی) وتی: (ئێوە) باشترین خەلکن بۆ خەڵکی کە دەیانهێنن زنجیر و تەوق لە گەردنیاندایە[3] تا دێتە ناو ئایینی ئیسلامەوە.

---

(١) یان شوێنی (نوێژکردن لەسەر) تەرمەکان بوو.

(٢) بڕوانە: ٣٠١٠.

(٣) ئەو کەسانە لە جەنگدا موسوڵمانان دیلیان دەکەن پاشان موسوڵمان دەبن بەئیمانەوە دەمرن و دەچنە بەهەشتەوە.

٨ - بابٌ: ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران

٤٥٥٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: قَالَ عَمْرٌو: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: فِينَا نَزَلَتْ ﴿إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَٱللَّهُ ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران: قَالَ: نَحْنُ الطَّائِفَتَانِ: بَنُو حَارِثَةَ، وَبَنُو سَلِمَةَ، وَمَا نُحِبُّ -وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: وَمَا يَسُرُّنِي - أَنَّهَا لَمْ تُنْزَلْ لِقَوْلِ اللَّهِ ﴿وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ﴿١٢٢﴾﴾ آل عمران[1].

٨ - باسێک: (لەو کاتە کە دوو کۆمەڵ لە ئێوە خەریک بوون سست ببن (بگەڕێنەوە))

٤٥٥٨ -عەمر دەڵێ: لە جابیری کوڕی عەبدوڵلام ﷺ بیست دەیوت: ئەم ئایەتە: (لەوکاتەدا دوو کۆمەڵ لە ئێوە خەریك بوون سست ببن (بگەڕێنەوە)) دەربارەی ئێمە دابەزی (جابیر) وتی: ئێمە ئەو دوو کۆمەڵە بووین: بەنو حاریسە و بەنو سەلەمە، پێمان خۆش نەبوو - سوفیان جارێکیان وتی: من پێم خۆش نەبوو - ئەم ئایەتە دانەبەزیایە لەبەر ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە خوا پشتیوان و دۆستی هەردووکیان بوو).

٩ - بابٌ: ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾﴾ آل عمران:

٤٥٥٩ - حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ: «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا». بَعْدَ مَا يَقُولُ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا

---

(١) بروانه: ٤٠٥١.

وَلَكَ الْحَمْدُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران: رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ[١].

٩ - باسێک: (تۆ لەو کارەدا هیچ شتێکت بەدەست نییە)

٤٥٥٩ - **سالیم لە باوکیەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە لە پێغەمبەری خوای ﷺ بیست کاتێ سەری بەرزدەکردەوە لە کڕنوش لەکاتی کۆتایی نوێژی بەیانیدا دەیفەرموو: ((خوایە نەفرین بکە لە فلاّن و فلاّن و فلاّن)) پاش ئەوەی دەیفەرموو:** ((سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ)) **بە هۆیەوە خواش ئەم ئایەتەی دابەزاند[٢]: (بەڕاستی (ئەی موحەممەد ﷺ) هیچ شتێك لەو کارەدا بە دەست تۆ نییە، چ خوا تەوبەیان لێ وەرگرێ یان سزایان بدات، چونکە بە ڕاستی ئەوان ستەمکارن).**

- **(ئەم فەرموودەیە) ئیسحاقی کوڕی ڕاشید لە زوهرییەوە گێڕاویەتیەوە.**

٤٥٦٠ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُوَ عَلَى أَحَدٍ أَوْ يَدْعُوَ لأَحَدٍ؛ قَنَتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَرُبَّمَا قَالَ إِذَا قَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ: اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». يَجْهَرُ بِذَلِكَ وَكَانَ يَقُولُ فِي بَعْضِ صَلاَتِهِ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ: «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا». لأَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ ﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ ﴿١٢٨﴾ ﴾ آل عمران:

---

(١) بڕوانە: ٤٠٦٩.

(٢) دەربارەی چەند کەسێك لەبێ باوەڕانی قورەیش پێغەمبەر ﷺ دوعای لێ دەکردن دوا ئەوەی لە جەنگی ئوحوددا دانی شکێنرا، بەو هۆیەوە خوا ئەم ئایەتەی دابەزاند (تۆ هیچ شتێکت بە دەست نییە) چونکە هەندێ لە کافرانەی قورەیش دواتر مسوڵمان بوون.

٤٥٦٠ -ئەبو هورەیرە ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بیویستایە دوعا لە یەکێك بکات یان دوعا بۆ یەکێك بکات (لە نوێژدا)، لەپاش کڕنوش دوعای قونوتی دەخوێند زۆر جار کە دەیفەرموو: ((سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ: خوایە وەلیدی کوڕی وەلید وسەلەمەی کوڕی هیشام عەییاشی کوڕی ئەبی ڕەبیعە ڕزگار کەیت، خوایە زەبری خۆت بەهۆزی موزەڕ بنوێنە وگرانی وقات و قڕییان بەسەردا بێنی وەك گرانی و قات و قڕی سەردەمی یوسف پێغەمبەر ﷺ))، ئەم دوعای بەدەنگی بەرز دەکرد وە پێغەمبەر ﷺ ئەم دوعای لە هەندێ نویژیدا لە نوێژەکانی بەیانیدا دەخوێند: ((خوایە نەفرین بکەیت لە فلان و فلان))بەچەند قەبیلەیەکی عەرەبی دەفەرموو، تا خوا ئەم ئایەتەی دابەزاند: (تۆ لەو کارەدا هیچت بەدەست نییە) تا کۆتای ئایەتەکە.

١٠ - **بابٌ: قَوْلِهِ:** ﴿وَٱلرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِىٓ أُخْرَىٰكُمْ ﴿١٥٣﴾﴾ آل عمران:

﴿أُخْرَىٰكُمْ ﴿١٥٣﴾﴾ آل عمران: وَهُوَ تَأْنِيثُ آخِرِكُمْ. وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿إِحْدَى ٱلْحُسْنَيَيْنِ ﴿٥٢﴾﴾ التوبة: فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.

٤٥٦١ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ ﷺ قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ، وَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ غَيْرُ اثْنَي عَشَرَ رَجُلاً[1].

---

(١) بروانە: ٣٠٣٩.

١٠ -باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (لەکاتێکدا پێغەمبەر ﷺ بانگی لێ دەکردن لە دواتانەوە)

﴿ أُخۡرَىٰكُمۡ ﴾: مێی وشەی (آخِرُكُمْ)ە. ئیبنو عەبباس رضي الله عنهما دەڵێ: ﴿ إِحۡدَى ٱلۡحُسۡنَيَيۡنِ ﴾: سەرکەوتنە یان شەهیدبوون.

٤٥٦١ -ئەبو ئیسحاق دەڵێ: لە بەڕائی کوڕی عازیبم رضي الله عنهما بیست وتی: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا پێغەمبەر ﷺ عەبدوڵلای کوڕی جوبەیری رضي الله عنه کردە سەرکردەی پیادەکان، جا (کۆمەڵێکیان) بەشکێنراوی هاتنەوە ئا ئەوە مەبەستی (ئەم ئایەتەیە) کاتێ پێغەمبەر ﷺ لە دوایانەوە بانگی لێکردن، لەو کاتەدا جگە لە دوانزە پیاو کەس لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ نەمابوو.

١١ - بابٌ: قَوْلِه: ﴿أَمَنَةً نُّعَاسًا ﴿١٥٤﴾﴾ آل عمران:

٤٥٦٢ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو يَعْقُوبَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، حَدَّثَنَا أَنَسٌ، أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ قَالَ: غَشِيَنَا النُّعَاسُ وَنَحْنُ فِي مَصَافِّنَا يَوْمَ أُحُدٍ، قَالَ: فَجَعَلَ سَيْفِي يَسْقُطُ مِنْ يَدِي وَآخُذُهُ، وَيَسْقُطُ وَآخُذُهُ[١].

١١ - باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوا ((پاش ئەو غەمە) ئارامییەکی (ناردە سەرتان) کە وەنەوزێک بوو)

٤٥٦٢ - ئەنەس رضي الله عنه دەگێڕێتەوە کە ئەبو تەڵحە رضي الله عنه وتی: لە ڕۆژی (غەزای) ئوحوددا وەنەزێك هات بەسەرماندا لە کاتێکدا ئێمە لە پێگەو شوێنی (جەنگی) خۆماندا بووین، (ئەبو تەڵحە) دەڵێ: جا هەر شیرەکەم لە دەستم دەکەوت و هەڵمدەگرتەوە هەم دەکەوتەوە هەڵم دەگرتەوە.

---

(١) بڕوانە: ٤٠٦٨.

١٢ - بابٌ: قوله: ﴿ ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلْقَرْحُ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ مِنْهُمْ وَٱتَّقَوْا۟ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ﴾ آل عمران: ﴿ ٱلْقَرْحُ ﴿١٧٢﴾ ﴾ آل عمران: الجِرَاحُ ﴿ ٱسْتَجَابُوا۟ ﴿١٧٢﴾ ﴾ آل عمران: أَجَابُوا. ﴿ وَيَسْتَجِيبُ ﴿٢٦﴾ ﴾ الشورى: يُجِيبُ.

١٢ -باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوا: (ئەوانەی کە وەڵامی خوا و پێغەمبەریان دایەوە لەپاش ئەوەی کە (لەئوحوددا) تووشی برینداری بوون بۆ ئەوانەیان کردەوەی چاکیان کردووە و خۆیان پاراستووە پاداشتێکی گەورە هەیە)

﴿ ٱلْقَرْحُ ﴾: برینداری. ﴿ ٱسْتَجَابُوا۟ ﴾: وەڵامیان دایەوە، گوێڕایەڵ بوون. ﴿ وَيَسْتَجِيبُ ﴾: وەڵام دەداتەوە، گوێڕایەڵ دەبێت.

١٣ - بابٌ: قوله: ﴿ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُوا۟ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَـٰنًا وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ ﴾ آل عمران

٤٥٦٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ -أُرَاهُ قَالَ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﴿ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ ﴾ آل عمران: قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ ﷺ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ، وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ ﷺ حِينَ قَالُوا ﴿ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدْ جَمَعُوا۟ لَكُمْ فَٱخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَـٰنًا وَقَالُوا۟ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ ﴾ آل عمران[1].

---

(١) بڕوانە: ٤٥٦٤.

١٣ -باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوا: (ئەوانەی کە خەڵکی پێیان دەوتن بەڕاستی خەڵکی (بێ باوەڕ) لەشکرو کۆمەڵی زۆریان کۆکردۆتەوە لە دژتان کەواتە بترسن لێیان، کەچی ئەوان (ئیمانداران) بەمە باوەڕیان زیاد بوو وە وتیان: هەر خوامان بەسە چەند پشت پێ بەستراوێکی چاکە)

٤٥٦٣ -ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ئەم دوعایە: ﴿ حَسْبُنَا ٱللَّهُ وَنِعْمَ ٱلْوَكِيلُ ﴾: ئیبراهیم ﷺ ئەم دووعای ووت کاتێ فڕێ درایە ناو ئاگرەکەوە، موحەممەد ﷺ ئەم دوعای خوێند کاتێ (دووڕووەکان) وتیان: (بێگومان خەڵکی (بێ باوەڕ) لەشکرو کۆمەڵی زۆریان کۆکردوەتەوە لەدژتان کەواتە بترسن لێیان، کەچی ئەوان (ئیمانداران) بەمە باوەڕیان زیادبوو وە وتیان: هەر خوامان بەسە چەند پشت پێ بەسراوێکی باشە).

٤٥٦٤ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ: حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ[1].

٤٥٦٤ -ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: کۆتا وشەی ئیبراهیم ﷺ کاتێ فڕێ درایە ناو ئاگرەکەوە (ئەمە بوو): حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ [2].

---

(١) بڕوانە: ٤٥٦٣.

(٢) واتە: من خوام بەسە چەند پشت پێ بەسراوێکی چاکە.

١٤ - بابٌ: ﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ﴿١٨٠﴾ ﴾ آل عمران

﴿ سَيُطَوَّقُونَ ﴿١٨٠﴾ ﴾ آل عمران: كَقَوْلِكَ طَوَّقْتُهُ بِطَوْقٍ.

٤٥٦٥ - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ، سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ - هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ - عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ، مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ شُجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ -يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ- يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ». ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ ﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ هُوَ خَيْرًا لَّهُم بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا۟ بِهِۦ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَلِلَّهِ مِيرَٰثُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾ ﴾ آل عمران[١].

١٤ - باسێک: (هەرگیز وا گومان نەبەن ئەو کەسانەی کە چروکی دەکەن بەوەی کە خوا پێی بەخشیون لە ڕێزو چاکەی خۆی) تا کۆتایی ئایەتەکە

﴿ سَيُطَوَّقُونَ ﴾: وەك ئەوە وایە پێی بڵێی؛ تەوقێکم کردە ملی.

٤٥٦٥ - ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((هەر کەس خوا ماڵ و سامانی پێ ببەخشێ و زەکاتەکەی نەدات، دەبێتە مارێکی (گەورەی) سەر کەچەڵ، دوو شاخی هەیە [٢] لە ڕۆژی دواییدا، ئەو مارە لەملی دەئاڵێ قەپ دەکات بە هەردوو شەویلەیدا، - (بِلِهْزِمَتَيْهِ) واتە: بە هەردوو شەویلەی - و دەڵێ: من سامانەکەتم من ماڵەکەتم کۆت دەکردەوە))، پاشان ئەم ئایەتەی

(١) بڕوانە: ٢٣٧١.

(٢) (لَهُ زَبِيبَتَانِ) بەچەند مانای تر مانا کراوە وەك: ١ - کەف کەوتۆتە هەردوو کەلاوەی. ٢ - دوو خاڵی ڕەش لەسەروی چاوەکانیەوەیە. ٣ - دوو کەڵبەی هەیە لە دەمیەوە هاتوونەتە دەرەوە.

خوێندەوە: (وەبا ئەو کەسانەی چرووکی و ڕەزیلی دەکەن وا نەزانن بەهۆی ئەو ماڵ و سامانەی خوا لە بەهرەی خۆی پێی بەخشیوون، ئەو (چرووکیی)ـە چاکترە بۆیان (نەخێر وانییە) بەڵکو ئەوە خراپە بۆیان، وە بێگومان ئەوەی چرووکییان پێ دەکرد وەك تەوق دەکرێتە ملیان لە ڕۆژی دواییدا، وە کەلەپوور و میراتی ئاسمانەکان و زەوی تەنها بۆ خوایە، وە خوا ئاگادارە بە هەرچی کە ئێوە دەیکەن).

١٥ - بابٌ: ﴿وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ أَذًى كَثِيرًا ۚ ﴿١٨٦﴾﴾ آل عمران

٤٥٦٦ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ ﷺ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَرَاءَهُ، يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ، قَالَ: حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابن سَلُولَ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ فَإِذَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلاَطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ وَالْمُسْلِمِينَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ، خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ، ثُمَّ قَالَ: لاَ تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِمْ، ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ، وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ أَيُّهَا الْمَرْءُ، إِنَّهُ لاَ أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ، إِنْ كَانَ حَقًّا، فَلاَ تُؤْذِينَا بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، ارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَاغْشَنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى كَادُوا يَتَثَاوَرُونَ، فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ ﷺ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا، ثُمَّ رَكِبَ النَّبِيُّ ﷺ دَابَّتَهُ، فَسَارَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ؟ -يُرِيدُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ - قَالَ:

كَذَا وَكَذَا». قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اعْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ، فَوَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ، لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ، لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا أَبَى اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ اللَّهُ؛ شَرِقَ بِذَلِكَ، فَذَلِكَ فَعَلَ بِهِ ما رَأَيْتَ. فَعَفَا عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَصْحَابُهُ يَعْفُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ، وَيَصْبِرُونَ عَلَى الأَذَى قَالَ اللَّهُ ﷻ ﴿ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ أَذًى كَثِيرًا ﴿١٨٦﴾ ﴾ آل عمران: وَقَالَ اللَّهُ ﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنۢ بَعْدِ إِيمَـٰنِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم ﴿١٠٩﴾ ﴾ البقرة: إِلَى آخِرِ الآيَةِ،وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَأَوَّلُ الْعَفْوَ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِهِ، حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ فِيهِمْ، فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَدْرًا، فَقَتَلَ اللَّهُ بِهِ صَنَادِيدَ كُفَّارِ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَعَبَدَةِ الأَوْثَانِ: هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ. فَبَايَعُوا الرَّسُولَ ﷺ عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا[1].

١٥ - باسێک: (سوێند بێت بێگومان لەوانەی کە نامەیان پێدراوە لە پێش ئێوە،وە لەوانەی هاوبەشیان بۆ خوا داناوە (ئازارو) قسەی ناخۆشی زۆر دەبیستن)

٤٥٦٦ -عوروەی کوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە کە ئوسامەی کوڕی زەید ﷺ بۆی گێڕایەوە، کە پێغەمبەر خوا ﷺ سواری گوێدرێژێك بوو کە (کورتانێکی) قەیفەی فەدکییەکی لێ کرابوو، وە ئوسامەی کوڕی زەیدی لە پاشکۆی خۆیدا لە دوای خۆیەوە سوار کردبوو، دەچوو بۆ سەردانی سەعدی کوڕی عوبادە[2] لە

(١) بڕوانە: ٢٩٨٧.

(٢) کە نەخۆش بوو.

(ماڵەكانی) بەنی حاریسەی كوڕی خەزرەج، پێش ڕووداوی بەدر، (ئوسامە) دەڵێ: ڕۆشت تا تێپەڕی بەلای كۆڕێكی دانیشتندا كە عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی كوڕی سەلولی تیابوو، ئەوەش پێش ئەوەبوو عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی مسوڵمان ببێت، جا كۆڕەكە تێكەڵاو بوو لە مسوڵمانان و هاوبەشدانەرە بتپەرستەكان و جولەكە و مسوڵمانان، وە عەبدوڵڵای كوڕی ڕەواحەش لە كۆڕەكەدا بوو. جا كاتێ تەپ و تۆزی گوێدرێژەكە چوو بەسەر كۆڕەكەدا، عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی بە پۆشاكەكەی لوتی داپۆشی پاشان وتی: تەپ و تۆز مەكەن بەسەرماندا، پێغەمبەریش ﷺ سەلامی كرد لێیان، پاشان وەستاو دابەزی و خەڵكەكەی بانگ كرد بۆلای خوا (و ئایینی ئیسلام)، وە قورئانی بەسەردا خوێندن، ئەنجا عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی كوڕی سەلول وتی: ئەی كابرا بێگومان لەم قسانەی تۆ دەیكەیت چاكتر نییە، ئەگەر ڕاست بێ، بەڵام بەم قسانە ئەزێتمان مەدە لە كۆڕی دانیشتنەكەماندا، بگەڕێرەوە بۆ جێگاو شوێنی خۆت جا هەركەسێك هات بۆلای ئەم قسەو بەسەرهاتەی بۆ باس بكە، عەبدوڵڵای كوڕی ڕەواحە ﷺ وتی: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە كۆڕەكانماندا بەم فەرمایشتانەوە وەرە بۆ لامان، چونكە بەڕاستی ئێمە ئەوەمان پێ خۆشە. ئیتر مسوڵمانەكان و بتپەرستەكان و جوولەكەكان دەستیان كرد بە جنێودان و قسە وتن بە یەكتر، هەتا خەریك بوو پەلاماری یەكتر بدەن، پێغەمبەریش ﷺ بەردەوام هێوری دەكردنەوە تا ئارام بوونەوەو بێدەنگ بوون، پاشان پێغەمبەر ﷺ سواری گوێدرێژەكەی بوو ڕۆشت، تا چووە لای سەعدی كوڕی عوبادە ﷺ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: ((ئەی سەعد ئایا نەتبیستووە ئەبو حوباب چی وتوە؟ - مەبەستی عەبدوڵڵای كوڕی ئوبەی بوو - واو وای وت)) سەعدی كوڕی عوبادە وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لێی ببورە و چاوپۆشی لێ بكە، جا سوێند بەو زاتەی قورئانی بۆ تۆ دابەزاندووە بەڕاستی خوا ئەو ڕاستیەی هێنا كە بۆ تۆ

دابەزی، سوێند بەخوا خەڵکی ئەم شارە ڕێکەوتبوون کە تاجی پادشایەتی بکەنە سەری و سەپێچی پادشای ببێچن بەسەریەوە، جا کاتێ خوا نەیهێشت ئەوە ببێ بەهۆی ئەو پەیامە ڕاستەی خوا بەتۆی دا (ناردی بۆمان) بەوە پەست بوو، ئەوەش ئەوەی پێکردووە کە بینیت، بۆیە پێغەمبەری خواش لێی خۆش بوو. پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی ڕەوشتیان وابوو لە بتپەرستان و نامەدارەکان خۆش دەبوون بەو جۆرەی خوا فەرمانی پێکردوون، و ئارامیان دەگرت لەسەر ئازار و ناڕەحەتیان، خوا ﷻ دەفەرمووی: (وە سوێند بێت بێگومان لەوانەی کە نامەیان پێدراوە لە پێش ئێوە، وە لەوانەی هاوبەشیان بۆ خوا داناوە (ئازار و) قسەی ناخۆش زۆر دەبیستن) تا کۆتایی ئایەتەکە. وە دەفەرمووی: (زۆر لە خاوەن نامەکان ئاواتەخوازن کە بتانکەنەوە بەبێ بڕوا دوای بڕوا هێنانتان لەبەر حەسودییەك کە لە دەرونیان دایە) تا کۆتایی ئایەتەکە. وە پێغەمبەر ﷺ ئەو لێبوردنەی بەو جۆرە جێ بەجێ دەکردو مانای کردو کە خوا فەرمانی پێداوە، تا خوای گەورە مۆڵەتی دا (بجەنگێت) لە دژیان، جا کاتێ پێغەمبەر ﷺ غەزای بەدری ئەنجام داو خوا بەو غەزایە کۆمەڵێ لە سەرانی قوڕەیشی کوشت و لەناوبرد، ئوبەی کوڕی سەلول و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون لە بتپەرستان و هاوبەشدانەران وتیان: ئەمە کارێکە (ئایینی ئیسلام) سەرکەوتوو و چەسپا، ئیتر پەیمانیان دا بە پێغەمبەری خوا ﷺ بە پابەندی بە ئیسلامەوە و مسوڵمان بوون.

١٦ - باب: ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا ﴿١٨٨﴾ ﴾ آل عمران:

٤٥٦٧ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ: أَنَّ رِجَالاً مِنَ الْمُنَافِقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْغَزْوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ، وَفَرِحُوا بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا

قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اعْتَذَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَفُوا، وَأَحَبُّوا أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا، فَنَزَلَتْ ﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا۟ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا۟ بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا۟ ﴿١٨٨﴾ ﴾ آل عمران:

١٦ - باسێک: (وە گومان مەبە ئەوانەی کە شادنمانن بەوەی کە کردیان)

٤٥٦٧ -ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەگێڕێتەوە: بێگومان پیاوانێك لە دووڕوەكان لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ ئەوانە كاتێك پێغەمبەر ﷺ دەچوو بۆ غەزایەك لێی بەجێ دەمان و خۆشحاڵیش دەبوون بەوەی كەبەجێمابوون لە پێغەمبەری خوا ﷺ، جا كاتێ پێغەمبەر ﷺ دەهاتەوە بڕوبیانویان بۆ دەهێنایەوە وسوێندیان دەخوارد، حەزیشیان دەكرد سوپاس و ستایش بكرێن بەشتێ كەنەیان كردبوو، بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی.

(وە گومان مەبە ئەوانەی كە شادمانن بەوەی كە كردیان و پێیان خۆشە كە سوپاس بكرێن بە شتێك كە نەیان كردووە) تا كۆتایی ئایەتەكە.

٤٥٦٨ - حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ مَرْوَانَ قَالَ لِبَوَّابِهِ: اذْهَبْ يَا رَافِعُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْ: لَئِنْ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرِحَ بِمَا أُوتِيَ، وَأَحَبَّ أَنْ يُحْمَدَ بِمَا لَمْ يَفْعَلْ، مُعَذَّبًا، لَنُعَذَّبَنَّ أَجْمَعُونَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَلِهَذِهِ، إِنَّمَا دَعَا النَّبِيُّ ﷺ يَهُودَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَيْءٍ، فَكَتَمُوهُ إِيَّاهُ، وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ، فَأَرَوْهُ أَنْ قَدِ اسْتَحْمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ، وَفَرِحُوا بِمَا أُوتُوا مِنْ كِتْمَانِهِمْ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿ وَإِذْ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَٰبَ ﴿١٨٧﴾ ﴾ آل عمران:

كَذَلِكَ حَتَّى قَوْلِهِ:﴿ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا ﴿١٨٨﴾ ﴾ آل عمران:

.تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ.

٤٥٦٨ -ئیبنو ئەبی مولەیكە دەگێڕێتەوە كە عەلقەمەی كوڕی وەققاص بۆی گێڕایەوە كە مەڕوان بە دەرگاوانەكەی وت: ئەی ڕافیع بڕۆ بۆ لای ئیبنو عەبباس ﷺ و پێی بڵێ: ئەگەر وابێ هەركەسێك شادمان بێت بەوە كردوویەتی وە پێی خۆش بێ سوپاس بكرێ بەوەی كە نەیكردووە سزا بدرێ، سوێند بەخوا هەموومان تێكڕا سزا دەدرێین، ئیبنو عەبباسیش ﷺ وتی: ئێوە چی كارتان بەمەوە هەیە؟ بەڕاستی پێغەمبەر ﷺ كەسانێكی جوولەكەی بانگ كردو پرسیاری شتێكی لێ كردن[١]، ئەوانیش وەڵامەكەیان لێ شاردەوە و وەڵامێكی تریان پێ ووت، جوولەكەكان وایان نیشانی پێغەمبەر ﷺ دا كە داوای سوپاس كردنی لێ دەكەن كە هەواڵیان پێداوە دەربارەی خۆی لەوەی كە پرسیاری لێ كردوون وە دڵخۆش بوون بەوەی كردوویانە لە شاردنەوەیان (بۆ وەڵامە ڕاستەكە)، لە پاشان ئیبنو عەبباس ئەم ئایەتەی خوێندەوە: (بێنەوە بیریان كاتێ خوا پەیمانی وەرگرت لەوانەی كە نامەیان پێ بەخشرابوو) خوێندیەوە تا گەشتە ئەم ئایەتە (ئەوانە شادمانن بەوەی كە كردیان[٢] وپێیان خۆشە سوپاس بكرێن بەشتێك كە نەیان كردووە).

-عەبدوڕەزاق لە ئیبنوجورەیجەوە (ئەم فەرموودەی گێڕاوەتەوە) و پاڵپشتی گێڕانەوەكەی هیشامی كوڕی یوسفی كردووە.

٤٥٦٨ -حَدَّثَنَا ابن مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا الَحجَّاج، عَنِ ابن جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابن أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ بهذا.

---

(١) دەربارەی سیفەتی پێغەمبەرمان ﷺ لای ئەوان لە تەوراتدا.

(٢) (أُوتُوا)ـی هێناوە كە خوێندنەوەی (المطوّعي) بە كە خوێندنەوەیەكی شازە بەڵام (أتوا) خوێندنەوەیەكی موتەواتیری صەحیحە هەر دە زانای قورئانخوێن بەو جۆرە خوێندویانەتەوە.

٤٥٦٨ -ئیبنو ئەبی مولەیکە دەگێڕێتەوە لەحومەیدی کوڕی عەبدوڕەحمانی کوڕی عەوفەوە کە بۆی گێڕاونەتەوە کە مەڕوان ئاوای وت.

١٧ - بابُ قوله: ﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ﴾ آل عمران:

٤٥٦٩ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَتَحَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَ أَهْلِهِ سَاعَةً ثُمَّ رَقَدَ، فَلَمَّا كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ قَعَدَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ:

﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ لَءَايَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٠﴾ ﴾ آل عمران: ثُمَّ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنَّ، فَصَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، ثُمَّ أَذَّنَ بِلاَلٌ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

١٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (بەڕاستی لە دروسکردنی ئاسمانەکان و زەویدا وە لە جیاوازی و گۆڕانی شەو و ڕۆژدا چەندەها بەڵگە هەیە بۆ خاوەن ژیرییەکان)

٤٥٦٩ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: لە ماڵی مەیمونەی پورم[1] شەو مامەوە، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خێزانیدا ماوەیەك قسەی کرد، پاشان ڕاکشاو خەوت، ئەنجا کاتێ سێیەکی کۆتایی شەو بوو (پێغەمبەر ﷺ) دانیشت و سەیری ئاسمانی کردو فەرمووی: (بەڕاستی لەدروست کردنی ئاسمانەکان و زەوی داو لە جیاوازی و

(١) کە خێزانی پێغەمبەرە ﷺ.

گۆرانی شەو و رۆژدا چەندەها بەڵگە هەیە بۆ خاوەن ژیری یەکان)، پاشان هەستاو دەستنوێژی گرت وسیواکی کرد جا یازدە رکات (شەو) نوێژی کرد، پاشان بیلال بانگی دا ئەوسا (پێغەمبەر ﷺ) دوو رکات نوێژی کرد لە پاشان دەرچوو (بۆ مزگەوت) و نوێژی بەیانی کرد.

١٨ - **بابٌ:** ﴿ ٱلَّذِينَ يَذْكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَـٰمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِى خَلْقِ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴿١٩١﴾ ﴾ آل عمران

٤٥٧٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَقُلْتُ: لأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلاَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَطُرِحَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وِسَادَةٌ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي طُولِهَا، فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الآيَاتِ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ حَتَّى خَتَمَ، ثُمَّ أَتَى شَنًّا مُعَلَّقًا، فَأَخَذَهُ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِي، فَجَعَلَ يَفْتِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ[1].

١٨ - باسێک: (ئەوانەی کە یادی خوا دەکەن بەپێوەو بەدانیشتنەوەو بەراکشانەوە، وە بیر دەکەنەوە لە دروست کردنی ئاسمانەکان و زەوی)

٤٥٧٠ -ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: شەو لە ماڵی مەیموونەی پورم مامەوە وتم: بێگومان (ئەم شەو) سەرنجی نوێژکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ دەدەم، جا

(١) بروانە: ١١٧.

ڕاخەرێك ڕاخرا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەری خەوت لە بارە درێژییەکەی، جا (هەستاو [(١)] دەستی کرد بەدەست هێنان بەدەم و چاویدا خەوی لە چاوەکانی دەمزڕاند، پاشان دە ئایەتەکەی کۆتایی سوڕەتی ئالی عیمرانی خوێند تاتەواوی کردن، پاشان ڕۆشت بۆ لای جەوەنەیەکی هەڵواسراو (ئاوی تیابوو) هێنای و دەست نوێژی لێ گرت، پاشان هەستا نوێژی کرد (ئیبنو عەبباس دەڵێ) منیش هەستام و وەکو ئەوم کرد، لە پاشان هاتم و لەتەنیشتی ئەودا وەستام پێغەمبەر ﷺ دەستی (ڕاستی) نایە سەر سەرم، پاشان گوێی گرتم و بای دا پاشان پێغەمبەر ﷺ دوو ڕکات نوێژی کرد، دوای ئەوە دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکات نوێژی کرد، لە پاشان ڕکاتێك نوێژی ویتری کرد.

١٩ - بابٌ: ﴿رَبَّنَآ إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ ٱلنَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُۥ ۖ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿١٩٢﴾﴾ آل عمران

٤٥٧١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ كُرَيْبٍ -مَوْلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ - أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَهْيَ خَالَتُهُ قَالَ: فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ حَتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللهِ ﷺ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي بِيَدِهِ الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ

(١) لە گێڕانەوەیەکی تر:ئەم زیادەی هەیە (جا خەوت تا نیوەی شەو یا نزیکی نیوەی شەو ئەنجا لە خەو هەستا) لەباسی نوێژی ویتردا (إرشاد الساري:١٢٥/١٠).

رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ[1].

١٩ - باسێک: (ئەی پەروەردگارمان هەرکەس تۆ بیخەیتە ئاگری دۆزەخەوە ئەوە بێگومان ریسوات کردووە، وە هیچ پشتیوانێک نیە بۆ ستەمکاران)

٤٥٧١ - کورەیب - ئازادکراوی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس - دەگێڕێتەوە: کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﵄ بۆی گێڕایەوە کە شەوێك لە ماڵی مەیموونەی خێزانی پێغەمبەر ﷺ مایەوە، کە پووری عەبدوڵڵا بوو دەڵێ: جا من ڕاکشام و لەسەر باری پانی ڕاخەرەکە، وە پێغەمبەری خواو ﷺ خێزانی ڕاکشان لەسەر باری درێژی ڕاخەرەکە، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ خەوت تا بویە نیوە شەو یا کەمێ پێش یا دوای نیوە شەو، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا لە خەو، جا دەستەکانی دەهێنا بە دەم و چاویدا، پاشان دە ئایەتەکەی کۆتایی سوڕەتی ئالی عیمرانی خوێند، پاشان هەستاو ڕۆشت بۆلای جەوەنەیەکی هەڵواسراو (ئاوی تیابوو)، ئینجا دەستنوێژی گرت لێی بەدەستنوێژ گرتنێکی جوان، پاشان هەستاو دەستی کرد بە نوێژ کردن (عەبدوڵڵا دەڵێ): منیش هەستام ئەو چی کرد منیش کردم، پاشان ڕۆشتم لە تەنیشتیدا وەستام (ونوێژم دابەست)، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی ڕاستی نایە سەر سەرم و بە دەستی چەپی گوێی گرتم وبایدا، ئینجا دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوانی تری کرد، ئنجا دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، ئینجا یەك ڕکاتی وتری کرد، پاشان ڕاکشا هەتا بانگبێژەکە هات بۆ خزمەتی (ئاگاداری کرد)، جا هەستاو دوو ڕکات نوێژی (سوننەتی)

---

(١) بڕوانە: ١١٧.

سووکەڵەی کرد، پاشان دەرچوو (لە ماڵ بۆ مزگەوت) و نوێژی بەیانی کرد (بە پێشنوێژ بۆمسوڵمانان).

٢٠ - بابٌ: ﴿ رَّبَّنَآ إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِى لِلْإِيمَـٰنِ ﴿١٩٣﴾ ﴾ آل عمران: ألآية

٤٥٧٢ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَهِيَ خَالَتُهُ -قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ[1].

٢٠ - باسێک: (ئەی پەروەردگارمان بەڕاستی ئێمە گوێمان لە بانگخوازێک بوو بانگی ئەکرد بۆ بڕوا هێنان) تا کۆتایی ئایەتەکە

٤٥٧٢ -کورەیب - ئازادکراوی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس - دەگێڕێتەوە: کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ بۆی گێڕایەوە کە شەوێك لە ماڵی مەیموونەی خێزانی پێغەمبەر ﷺ مایەوە، کە پووری عەبدوڵڵا بوو دەڵێ: جا من ڕاکشام لەسەر باری پانی ڕاخەرەکە، وە پێغەمبەری خواو ﷺ خێزانی ڕاکشان لەسەر

(١) بروانە: ١١٧.

باری درێژی ڕاخەرەکە، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ خەوت تا بویە نیوە شەو یا کەمێ پێش یان دوای نیوە شەو، پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا لە خەو، جا دەستەکانی دەهێنا بە دەم و چاویدا، پاشان دە ئایەتەکەی کۆتایی سوڕەتی ئالی عیمرانی خوێند، پاشان هەستاو ڕۆشت بۆلای جەوەنەیەکی هەڵواسراو (ئاوی تیابوو)، ئینجا دەستنوێژی گرت لێی بەدەستنوێژ گرتنێکی جوان، پاشان هەستاو دەستی کرد بە نوێژ کردن ئیبنو عەبباس وتی: منیش هەستام ئەو چی کرد منیش کردم، پاشان ڕۆشتم لە تەنیشتیدا وەستام (ونوێژم دابەست)، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی ڕاستی نایە سەر سەرم و بە دەستی چەپی گوێی گرتم وبایدا، ئینجا دوو ڕکات نوێژی کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوانی تری کرد، ئنجا دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، پاشان دوو ڕکاتی تری کرد، ئینجا یەك ڕکاتی وتری کرد، پاشان ڕاکشا هەتا بانگبێژەکە هات بۆ خزمەتی (ئاگاداری کرد)، جا هەستاو دوو ڕکات نوێژی (سوننەتی) سووکەڵەی کرد، پاشان دەرچوو (لە ماڵ بۆ مزگەوت) و نوێژی بەیانی کرد (بە پێشنوێژ بۆمسوڵمانان).

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

٤ - سورة النِّسَاء

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿يَسْتَنكِفَ ﴿١٧٢﴾﴾ النساء: يَسْتَكْبِرُ. (قِوَامًا): قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ.

﴿لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾﴾ النساء: يَعْنِي: الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ، وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ.وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿مَثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ ﴿٣﴾﴾ النساء: يَعْنِي: اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ العَرَبُ رُبَاعَ.

بە ناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٤ - (تەفسیری) سوڕەتی نیساء

ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿يَسْتَنكِفَ﴾: واتە: خۆی بەگەورە دابنێت.

(قِوَامًا): ڕاگرتانە بۆ ژیان، (هۆی ڕاوەستانی ژیانتانە). ﴿لَهُنَّ سَبِيلًا﴾: مەبەستی بەردباران کردنی ژن و پیاوی زیناکارە، وە شەلاق دانی کچ و کوڕی زیناکارە.

- جگەلە ئیبنو عەبباس ووتوویەتی: ﴿مَثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ﴾: واتە: دوو ئافرەت و سیان و چوار، عەرەب لەبەکارهێنانی ئەو ووشانەدا (مَثْنَى وَثُلَاثَ) لە (رُبَاعَ) تێناپەڕن [1].

١ - بابُ قول الله ﷻ: ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ ﴿٣﴾﴾ النساء:

٤٥٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂: أَنَّ رَجُلاً كَانَتْ لَهُ يَتِيمَةٌ فَنَكَحَهَا، وَكَانَ لَهَا عَذْقٌ، وَكَانَ

(١) واتە: ئەم ووشانە بیستراون نابێ لەوانە زیاتر بەکاربهێنرێت.

يُمْسِكُهَا عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا مِنْ نَفْسِهِ شَيْءٌ فَنَزَلَتْ فِيهِ ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا۟ فِى ٱلْيَتَـٰمَىٰ ﴿٣﴾ ﴾ النساء: أَحْسِبُهُ قَالَ كَانَتْ شَرِيكَتَهُ فِي ذَلِكَ الْعَذْقِ وَفِي مَالِهِ[1].

١ - باسی ئەم فەرمایشتەی خوا ﷻ: (وە ئەگەر ترسان دادپەروەر نەبن لە (مارەیی) ئەو ئافرەتە بێ باوکانەدا (مارەیان مەکەن))

٤٥٧٣ - عائیشە ﷺ دەگێڕێتەوە:کە پیاوێك کچێکی هەتیوی لا بوو مارەی کرد (بۆ خۆی)، کچەکە دارخورمایەکی هەبوو پیاوەکە لەبەر ئەو دارخورمایە کچەکەی دەهێڵایەوە لای خۆی، بەڵام کچە هەتیوەکە هیچ مافێکی نەبوو لای پیاوەکە ئیتر بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی:(ئەگەر ترسان دادپەروەر نەبن لە (مارەیی) ئەو ئافرەتە بێ باوکانەدا (مارەیان مەکەن))، (هیشام ووتی): وابزانم (عوروە) وتی: کچەکە شەریك و هاوبەشی پیاوەکە بوو لە دارخورماکە و لە ماڵ و سامانی پیاوەکەشدا.

٤٥٧٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا۟ فِى ٱلْيَتَـٰمَىٰ ﴾ النساء: فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي، هَذِهِ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجْرِ وَلِيِّهَا، تَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالُهَا، فَيُرِيدُ وَلِيُّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، بِغَيْرِ أَنْ يُقْسِطَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيَهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَنُهُوا عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُنَّ إِلاَّ أَنْ يُقْسِطُوا لَهُنَّ، وَيَبْلُغُوا لَهُنَّ أَعْلَى سُنَّتِهِنَّ فِي الصَّدَاقِ، فَأُمِرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ.

(١) بڕوانه: ٢٤٩٤.

قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ: وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِ ﴿١٢٧﴾ ﴾ النساء: قَالَتْ عَائِشَةُ: وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أُخْرَى: ﴿ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ ﴿١٢٧﴾ ﴾ النساء: رَغْبَةُ أَحَدِكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالِ قَالَتْ: فَنُهُوا أَنْ يَنْكِحُوا عَنْ مَنْ رَغِبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ، إِلاَّ بِالْقِسْطِ، مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُنَّ إِذَا كُنَّ قَلِيلاَتِ الْمَالِ وَالْجَمَالِ[1].

٤٥٧٤ - عوروەی کوڕی زوبەیر دەگێڕێتەوە کە ئەو پرسیاری لە عائیشە ﵂ کرد دەربارەی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرزو بڵند: (وە ئەگەر ترسان دادپەروەر نەبن لە (مارەیی) ئەو ئافرەتە بێ باوکانەدا (مارەیان مەکەن))، عائیشەش وتی: ئەی خوشکەزای خۆم ئەو کچە هەتیوە لای سەرپەرشتیارەکەیەتی، کچە هەتیوەکە دەبێتە هاوبەشی سەرپەرشتیارەکەی لە ماڵەکەیدا وە سەرپەرشتیارەکە حەزی لە سامان و جوانی کچە هەتیوەکەیە، بۆیە دەیەوێ مارەی کات لەخۆی بەبێ ئەوەی دادگەر بێت لە مارەییەکەیدا، وە ئەوەندەی مارەیی بداتێ کەسێکی تر بە کچە هەتیوەکەی دەدا (ئەگەر مارەی کات)، لەبەر ئەوە ڕێگریان لێکرا ئەو کچە هەتیوانە مارە بکەن مەگەر دادگەر بن بەرانبەریان، وە بیان بەنە بەرزترین ئاستی ئافرەتانی هاوشێوەیان لە مارەیی پێدان دا، وە فەرمانیان پێکرا ئەوەی حەزیان لێیانە لەئافرەتان مارەی بکەن جگە لەوان، عوروە دەڵێ: عائیشە وتی: پاشان خەڵکی پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد دوا دابەزینی ئەو ئایەتە بە هۆیەوە خوا ئەم ئایەتەی دابەزاند (وە (ئەی موحەممەد ﷺ) پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ئافرەتان)، عائیشە وتی: لەگەڵ فەرمایشتی خوای گەورە لەم ئایەتەی تردا: (وە حەزناکەن مارەیان

(١) بڕوانە: ٢٤٩٤.

بكەن) كەستان حەزی لێی نییە ئەو كچە هەتیوەی لایەتی مارە بكات كە سامان و جوانی كەمە، دەڵێ: جا بۆیە ڕێگریان لێ كرا ئەو كچە هەتیوەی حەزیان لە ماڵ و جوانیەتی لە كچانی هەتیودا مارە بكەن مەگەر دادگەر بن، لەبەر مارە نەكردنیان بۆ ئەو كچە هەتیوانەیان سامان و جوانیان كەمە.

٢ - **بابٌ:** ﴿وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ ۚ ﴿٦﴾﴾ **النساء**

﴿وَبِدَارًا ﴿٦﴾﴾ النساء: مُبَادَرَةً. ﴿أَعْتَدْنَا ﴿١٨﴾﴾ النساء: أَعْدَدْنَا، أَفْعَلْنَا مِنَ العَتَادِ.

٤٥٧٥ - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ ۖ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ﴿٦﴾﴾ النساء: أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي مَالِ الْيَتِيمِ إِذَا كَانَ فَقِيرًا، أَنَّهُ يَأْكُلُ مِنْهُ مَكَانَ قِيَامِهِ عَلَيْهِ، بِمَعْرُوفٍ[1].

٢ - باسێک: (وە هەرکەس [2] هەژار بوو ئەو با (لێی) بخوات بەئەندازەی پێویست، ئینجا هەرکات ماڵی هەتیوەکانتان دایەوە ئەوە شایەتیان لەسەر بگرن) تا کۆتایی ئایەتەکە.

﴿وَبِدَارًا﴾: پەلەكردن. ﴿أَعْتَدْنَا﴾: ئامادەمان كردووە، چونكە (أَعْدَدْنَا) لەسەركێشی (أَفْعَلْنَا) یە، (أَعْتَدْنَا) لەسەر كێشی (أَفْعَلْنَا) یە كە لە (العَتَادِ)ـەوە وەرگیراوە.

(١) بڕوانە: ٢٢١٢.

(٢) لەسەرپەرشتیاری هەتیوان.

٤٥٧٥ - عائیشه ﷺ دەربارەی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (وە هەرکەس (لەسەرپەرشتیاری هەتیوان) دەوڵەمەند بوو با خۆی بگرێتەوە (لە خواردنی ماڵیان)، هەرکەسیش (لەوان) هەژار بوو با (لێی) بخوات بە ئەندازەی پێویست)، وتی:ئەم ئایەتە دەربارەی سامانی هەتیو دابەزی ئەگەر (سەرپەرشتیارەکەی) هەژار بوو بە ئەندازەی پێویست لێی بخوات لە جیاتی سەرپەرشتی کردنەکەی بۆ هەتیوەکە.

٣ - بابٌ: ﴿ وَإِذَا حَضَرَ ٱلْقِسْمَةَ أُوْلُوا۟ ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينُ ﴿٨﴾ ﴾ النساء

٤٥٧٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ الأَشْجَعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ ﴿ وَإِذَا حَضَرَ ٱلْقِسْمَةَ أُوْلُوا۟ ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينُ ﴿٨﴾ ﴾ النساء: قَالَ: هِيَ مُحْكَمَةٌ وَلَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ. تَابَعَهُ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ[1].

٣ - باسێک: (جا ئەگەر لە کاتی دابەشکردنی (میراتدا) خزمە نزیکەکان (کە میرات نابەن لە مردووەکە) وهەتیو و هەژارە (بێگانە) کان) تا کۆتایی ئایەتەکە.

٤٥٧٦ - عیکریمە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەربارەی ئەم ئایەتە: (ئەگەر خزمانی نزیك (کەمیرات نابەن) و هەتیوان و هەژاران (ی بێگانە) ئامادەی دابەشکردنی (میرات) بوون). وتی: ئەم ئایەتە حوکمەکەی جێگیرە و نەسڕاوەتەوە. - (لە گێڕانەوە ئەم فەرموودەدا) سەعید لە ئیبنو عەبباسەوە پاڵپشتی گێڕانەوەکەی عیکریمەی کردووە.

---

(١) بروانە: ٢٧٥٩.

٤ - بابٌ: ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِىٓ أَوۡلَـٰدِكُمۡ ۝١١ ﴾ النساء

٤٥٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ مُنْكَدِرٍ، عَنْ جَابِرٍ ﷺ قَالَ عَادَنِي النَّبِيُّ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ فِي بَنِي سَلِمَةَ مَاشِيَيْنِ فَوَجَدَنِي النَّبِيُّ ﷺ لاَ أَعْقِلُ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ، ثُمَّ رَشَّ عَلَيَّ، فَأَفَقْتُ فَقُلْتُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي مَالِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَنَزَلَتْ ﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِىٓ أَوۡلَـٰدِكُمۡ ۝١١ ﴾ النساء[1].

٤ - باسێک: (خوا ئامۆژگاریتان دەکات دەربارەی (میرات) بۆ ڕۆڵەکانتان)

٤٥٧٧ -جابیر ﷺ دەڵێ: (نەخۆش بووم) پێغەمبەر ﷺ و ئەبو بەکر ﷺ بە پیادە هاتن سەردانیان کردم لە بەنی سەلەمە، جا پێغەمبەر ﷺ منی دی هۆشم بەلای خۆم نییە داوای ئاوی کرد (و هێنایان) و دەست نوێژی لێ گرت، پاشان ئاوی پیا پژاندم و هۆشم کردەوە و وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانت بۆ من چیە بیکەم لە ماڵ و سامانەکەمدا؟ بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (خوا ئامۆژگاریتان دەکات دەربارەی (میرات) بۆ ڕۆڵەکانتان).

٥ - بابُ قوله: ﴿ ۞ وَلَكُمۡ نِصۡفُ مَا تَرَكَ أَزۡوَٰجُكُمۡ ۝١٢ ﴾ النساء

٤٥٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ كَانَ الْمَالُ لِلْوَلَدِ، وَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَنَسَخَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ مَا أَحَبَّ، فَجَعَلَ لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ، وَجَعَلَ لِلأَبَوَيْنِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسَ وَالثُّلُثَ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ الثُّمُنَ وَالرُّبُعَ، وَلِلزَّوْجِ الشَّطْرَ وَالرُّبُعَ[2].

---

(١) بڕوانە: ١٩٤.

(٢) بڕوانە: ٢٧٤٧.

٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە بۆ ئێوەیە نیوەی ئەو (میراتەی) کە ژنەکانتان بەجێیان هێشتووە).

٤٥٧٨ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: لەڕابردوودا ماڵی میرات بۆ کوڕ (ی مردووەکە) دەبوو، وەسێتیش بۆ دایك و باوك دەکرا، ئەنجا خوا لە ئەوەی پێ باش بوو گۆڕی، ئینجا بەشی کوڕی دوو ئەوەندەی بەشی کچ دانا، وە بۆ هەریەك لە دایك و باوك شەش یەك و سێ یەکی داناوە، بۆ ئافرەت (ژنی پیاوە) کەش هەشت یەك[1] و چوار یەکی[2] داناوە، بۆ مێردیش نیوە و چواریەکی[3] داناوە.

٦ - بابٌ: ﴿لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا۟ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ ﴿١٩﴾﴾ النساء

وَيُذْكَرُ عَنِ ابن عَبَّاسٍ ﷺ ﴿وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ ﴿١٩﴾﴾ النساء: لَا تَقْهَرُوهُنَّ. ﴿حُوبًا ﴿٢﴾﴾ النساء: إِثْمًا. ﴿تَعُولُوا ﴿٣﴾﴾ النساء: تَمِيلُوا. ﴿نِحْلَةً ﴿٤﴾﴾ النساء: النِّحْلَةُ: المَهْرُ.

٤٥٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ الشَّيْبَانِيُّ: وَذَكَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ السُّوَائِيُّ، وَلاَ أَظُنُّهُ ذَكَرَهُ إِلاَّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا۟ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا۟ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ ﴿١٩﴾﴾ النساء: قَالَ: كَانُوا إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ كَانَ أَوْلِيَاؤُهُ أَحَقَّ بِامْرَأَتِهِ، إِنْ شَاءَ بَعْضُهُمْ تَزَوَّجَهَا، وَإِنْ شَاءُوا زَوَّجُوهَا، وَإِنْ شَاءُوا لَمْ يُزَوِّجُوهَا، فَهُمْ أَحَقُّ بِهَا مِنْ أَهْلِهَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ[4].

---

(١))) هەشت یەك، ئەگەر مێردەکەی منداڵی هەبوو.

(٢))) چوار یەك ئەگەر مێردەکەی منداڵی نەبوو.

(٣))) نیوە بۆ مێردی ئافرەتەکە ئەگەر ژنەکەی منداڵی نەبوو وە چوار یەك ئەگەر منداڵی هەبوو.

(٤) بڕوانە: ٦٩٤٨.

٦ - باسێک: (حەڵاڵ نیە بۆتان کە ئافرەتان بەزۆر (ناچاری) بەمیرات ببەن (بۆ خۆتان) وە بەرگری شووکردنیان لێ مەکەن بۆ ئەوەی هەندێ لەو (مارەییەی) کە پێتان داون بیبەن (بۆ خۆتان)) تا کۆتایی ئایەتەکە.

-لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕنەوە کە ووتوویەتی: ﴿ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ ﴾: ناچاریان مەکەن، زۆریان لێ مەکەن. ﴿ حُوبًا ﴾: بەتاوان. ﴿ تَعُولُوا ﴾: ستەم بکەن، نادادگەربن ﴿ نِحْلَةً ﴾: مارەیی.

٤٥٧٩ -عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ (دەربارەی ئەم ئایەتە) (ئەی ئەوانەی کە بڕواتان هێناوە حەڵاڵ نیە بۆتان کە ئافرەتان بەزۆر (ناچاری) بەمیرات بەرن (بۆخۆتان)، وە بەرگری شوکردنیان لێ مەکەن بۆ ئەوەی هەندێ لەو (مارەییەی) کە پێتان داون بیبەن (بۆ خۆتان) دەڵێ: نەریتیان وابوو ئەگەر پیاوێك بمردایە کەس و کاری پیاوەکە لە هەمووکەس لەپێشتر بوون بەژنەکەی، ئەگەر کەسێکیان بیویستایە مارەی دەکرد بۆ خۆی، وە ئەگەر بیانویستایە بەشویان دەدا ئەگەریش بیانویستایە بەشوویان نەدەدا، چونکە ئەوان لە کەس و کاری ژنەکە لەپێشتر بوون ئیتر ئەم ئایەتە لەوەدا دابەزی.

٧ - بابُ قوله: ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء

وَقَالَ مَعْمَرٌ: ﴿ مَوَالِيَ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: أَوْلِيَاءَ وَرَثَةً. ﴿ عاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء هُوَ:مَوْلَى اليَمِينِ، وَهْوَ الحَلِيفُ، وَالْمَوْلَى أَيْضًا: ابن العَمِّ. وَالْمَوْلَى: المُنْعِمُ المُعْتِقُ. وَالْمَوْلَى: المُعْتَقُ. وَالْمَوْلَى: المَلِيكُ. وَالْمَوْلَى: مَوْلًى فِي الدِّينِ.

٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە بۆ هەموو (مردوویەک یان میراتێک) میراتگرێکمان داناوە لەوەی لە دایک و باوک و خزمانیان بەجێیان هێشتووە، ئەوانەش کە پەیمانتان لەگەڵ گرێداون ئەوە بەشی خۆیان بدەنێ، بەڕاستی خوا هەمیشە بەسەر هەموو شتێکدا چاودێرە)

مەعمەر دەڵێ: ﴿ مَوَالِيَ ﴾: کەسوکار، میراتگران ﴿ عاقَدَتْ[1] أَيْمَنُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ کەسێکە پەیمانتان لەگەڵ کردووە وە ئەو کەسە هاوپەیمانە، هەروەها (الْمَوْلَى) کوڕی مامە، وە (الْمَوْلَى) خاوەنی چاکە و ئازادکاری کۆیلەیە. وە (الْمَوْلَى) کۆیلە ئازادکراوەکەیە. وە (الْمَوْلَى) پادشا و دەسەڵاتدارە و (الْمَوْلَى) پشتیوان لە ئاییندا یان سەرپەرشتیاری ئایینی خەڵك.

٤٥٨٠ - حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ إِدْرِيسَ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: قَالَ وَرَثَةً. ﴿ وَالَّذِينَ عاقَدَتْ أَيْمَنُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الأَنْصَارِيَّ دُونَ ذَوِي رَحِمِهِ؛ لِلأُخُوَّةِ الَّتِي آخَى النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ : ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: نُسِخَتْ، ثُمَّ قَالَ ﴿ وَالَّذِينَ عاقَدَتْ[2] أَيْمَنُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: مِنَ النَّصْرِ، وَالرِّفَادَةِ وَالنَّصِيحَةِ، وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيرَاثُ، وَيُوصِى لَهُ. سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيسُ طَلْحَةَ[3].

---

(١) ئەمە خوێندنەوەی نافیع و ئیبنو کەسیر وئەبی عەمر ئیبنو عامیر و ئەبی جەعفەر ویەعقوبە، بەڵام عاصیم وکیسائی وخەلەف بە (عَقَدَتْ) خوێندویانەتەوە.

(٢) ئەمە خوێندنەوەی نافیع و ئیبنو کەسیر و ئەبی عەمر ئیبنو عامیر و ئەبی جەعفەر و یەعقوبە، بەڵام عاصیم و کیسائی و خەلەف بە (عَقَدَتْ) خوێندویانەتەوە.

(٣) بڕوانە: ٢٢٩٢.

٤٥٨٠ - عەبدوڵلای كوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَٰلِيَ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء:[1] ﴿ مَوَٰلِيَ ﴾: **یانی میراتگرێك** ﴿ وَٱلَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء:[2] **دەڵێ: كاتێ كۆچەریەكان هاتن بۆ مەدینە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، كۆچەری میراتی لە ئەنصاری دەبرد نەك خزمەكانی خۆی (لەنەسەبەوە)، بەهۆی ئەو برایەتیەی پێغەمبەر ﷺ خستبویە نێوانیانەوە ئەنجا كاتێ ئەم ئایەتە دابەزی** ﴿ وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَٰلِيَ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: **(ئەو میرات بردنەی كۆچەری لە ئەنصاری) سڕایەوە، پاشان وتی:** ﴿ وَٱلَّذِينَ عَاقَدَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ﴿٣٣﴾ ﴾ النساء: **جگە لە پشتیوانی و یارمەتیدان و ئامۆژگاری كردن میرات لەیەكتری بردنی كۆچەری و ئەنصاری نەما، دەتوانێ وصیەتی بۆ بكات.**

ئەبو ئوسامە لە ئیدریسی بیستووە، ئیدریسیش لە تەڵحەی بیستووە.

٨ - بابُ قوله: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ﴿٤٠﴾ ﴾ النساء:

﴿ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ﴿٤٠﴾ ﴾ النساء: يَعْنِي: زِنَةَ ذَرَّةٍ.

٤٥٨١ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ أَنَّ أُنَاسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهِيرَةِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟». قَالُوا: لاَ. قَالَ: «وَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟». قَالُوا: لاَ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ «مَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ ﷻ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ

(١) واتە: بۆ هەموو (مردوویەك یا میراتێك) چەند میراتگرێكمان داناوە.

(٢) واتە: وە ئەوانەی پەیمانتان لەگەڵ گرێداون.

تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. فَلاَ يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الأَصْنَامِ وَالأَنْصَابِ إِلاَّ يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، بَرٌّ أَوْ فَاجِرٌ وَغُبَّرَاتُ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيُدْعَى الْيَهُودُ، فَيُقَالُ لَهُمْ: مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ: كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْغُونَ؟ فَقَالُوا عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ أَلاَ تَرِدُونَ، فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى، فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ. فَيُقَالُ لَهُمْ: مَاذَا تَبْغُونَ؟ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الأَوَّلِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا، فَيُقَالُ: مَاذَا تَنْتَظِرُونَ؟ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. قَالُوا: فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا»[١].

٨ -باسى ئەم فەرمايشتەى خواى گەورە: (بێگومان خوا قورسايى گەردیلەیەک ستەم ناکات)

﴿ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ﴾: واتە: قورسايى وكێشى گەرديلەيەك.

٤٥٨١ -ئەبو سەعيدى خودرى ﷺ دەگێڕێتەوە: كە كەسانێك لە سەردەمى پێغەمبەردا ﷺ وتيان: ئەى پێغەمبەرى خوا ﷺ ئايا ڕۆژى دواى پەروەردگارمان دەبينين؟ پێغەمبەريش ﷺ فەرمووى: ((بەڵێ، ئايا ئەزيەتى يەكترى دەدەن بۆبينينى خۆر لە تاوى گەرماى نيوەڕۆدا ئاسمان ساماڵ بێت، بێ ئەوەى پەڵەيە هەورى پێوە بێت؟)) وتيان: نەخێر، فەرمووى: ((وە ئايا ئەزيەتى يەكترى دەدەن بۆ بينينى مانگ لە شەوى چواردەدا ئاسمان سايەقە بێت، بێ ئەوەى

(١) بڕوانە: ٢٢.

پەڵەیە هەوری پێوە بێت؟)) وتیان: نەخێر، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەزیەتی یەکتری نادەن بۆ بینینی خوا ﷻ لە ڕۆژی دواییدا وەك چۆن بۆ بینینی یەکێکیان[1] ئەزیەتی یەکتری نادەن، کاتێ ڕۆژی دوایی هات جاڕدەرێك جاڕ دەدات (دەڵێ): با هەر گەلێك لە دونیا چی پەرستووە شوێنی کەوێت. ئیتر هیچ کەس نامێنێ لەوانەی جگە لە خوا بت و پەیکەر و بەرد و داریان دەپەرست هەموویان دەکەونە ناو ئاگری دۆزەخەوە، هەتا ئەوانە دەمێننەوە کە خوایان پەرستووە لە چاك یان خراپ و پاشماوەی خاوەن نامەکان، ئەنجا جوولەکەکان بانگ دەکرێن و پێیان دەوترێت ئێوە چیتان دەپەرست (لە دونیادا) دەڵێن: ئێمە عوزەیری کوڕی خوامان دەپەرست، جا پێیان دەوترێت: درۆ دەکەن، خوا نە هاوسەر نەمنداڵی بۆ خۆی بڕیار نەداوە، دەی چیتان دەوێ؟ ئەوانیش دەڵێن: ئەی پەروەردگارمان تینومانە وئاومان پێ بدە (بیخۆینەوە) جا ئاماژە دەکرێ (بۆیان) بۆ ناچن (ئا لەوێ) ئاو بخۆنەوە؟ ئەوسا کۆدەکرێنەوە ودەبرێن بۆ دۆزەخ ئاگرەکە دەڵێی تراویلکەیە هەندێکی هەندێکی تێك دەشکێنێ و هەموویان دەکەونە ناو دۆزەخەوە، لە پاشان نەصرانیەکان بانگ دەکرێن و پێیان دەوترێت: ئێوە لە دونیا چیتان دەپەرست؟ دەڵێن: ئێمە مەسیحی کوڕی خوامان دەپەرست، ئەنجا پێیان دەوترێت: درۆ دەکەن، خوا نەهاوسەر نە منداڵی بۆ خۆی بڕیار نەداوە، ئەوسا پێشیان دەوترێت: داوای چی دەکەن؟ ئەوانیش هەروەك کۆمەڵی یەکەم دەڵێن: هەتا دەمێنێتەوە ئەوانەی خوایان پەرستووە لەچاکەکار یان خراپەکار، ئەنجا پەروەردگاری جیهانیان لە نزیکترین شێوەدا

---

(١) خۆر و مانگ بەو شێوەی پێشتر باسی کرد.

ئەوان دەربارەی زانیویانە دێت بۆ لایان جا دەوترێت: چاوەڕوانی چی دەكەن؟ هەر گەلێك چی پەرستووە با شوێنی كەوێت. دەڵێن: لەدونیا وازمان لە خەڵكی هێنا لە كاتێكدا زۆر پێویستی (ژیانمان) پێیان هەبوو وهاوڕێیەتیمان نەكردن، وە ئێمە چاوەڕوانی ئەو پەروەردگارەمان دەكەین كە (لەدونیادا) دەمانپەرست ئەویش دەفەرمووێ: من پەروەردگارتانم، ئەوانیش دەڵێن: (پەنادەگرین بەخوا لەتۆ) ئێمە هیچ شێك ناكەینە هاوبەشی خوا)) دووجار یا سێ جار ئەمە دەڵێن.

٩ - **بابٌ:** ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ ﴾ النساء

الْمُخْتَالُ وَالْخَتَّالُ وَاحِدٌ، ﴿ نَّطْمِسَ وُجُوهًا ﴿٤٧﴾ ﴾ النساء: نُسَوِّيَهَا حَتَّى تَعُودَ كَأَقْفَائِهِمْ.

طَمَسَ الكِتَابَ: مَحَاهُ ﴿ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾ ﴾ النساء: وُقُودًا.

٤٥٨٢ - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ، أَخْبَرَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سُلَيْمَان، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبِيدَة، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ -قَالَ يَحْيَى: بَعْضُ الْحَدِيثِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ - قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ «اقْرَأْ عَلَيَّ». قُلْتُ آقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أُنْزِلَ؟! قَالَ: «فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي». فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النِّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ ﴾ النساء: قَالَ: «أَمْسِكْ». فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ[1].

---

(١) بروانە: ٥٠٤٩، ٥٠٥٠، ٥٠٥٥، ٥٠٥٦.

٩ - باسێک: (ئینجا (حاڵی کافران) چۆن بێت کاتێک هەموو ئوممەتێک شایەتێکمان هێنا (کە پێغەمبەرەکەیانە) تۆشمان هێنا (ئەی موحەممەد ﷺ) بەشایەت بەسەر ئا ئەوانەوە)

(الْمُخْتَالُ) و (الْخَتَّالُ) يەك مانايان هەيە. ﴿ نَّطْمِسَ وُجُوهًا ﴾: روخسارانێك ساف دەكەين تاوەكو پشت ملیانی لێ دێت، (طَمَسَ الكِتَابَ) واتە:نووسینەکەی سڕییەوە کوژانیەوە. ﴿ سَعِيرًا ﴾: هەلگيرساو.

٤٥٨٢ -يەحيا دەگێڕێتەوە لە سوفيانەوە ئەويش لە سولەيمانەوە لە ئيبراهيمەوە ئەويش لە عەبيدەوە لە عەبدوڵلا (ی کوڕی مەسعوودەوە) ﷺ يەحيا دەڵێ: هەندێکی فەرموودەکە لە عەمری کوڕی مورەوە گێڕاومەتەوە (عەبدوڵلای کوڕی مەسعوود) وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێم: ((قورئان بخوێنە بۆم))، وتم:من قورئان بخوێنم بەسەر تۆدا لەکاتێکدا قورئان بۆ تۆ دابەزیوە؟ فەرمووی: ((بەڕاستی پێم خۆشە کە قورئان لە کەسێکی ترەوە جگە لە خۆم ببیستم))، منیش سورەتی نیسائم بۆ خوێند تا گەشتمە ﴿ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِن كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴾: فەرمووی: ((رايگرە بوەستە)) بينيم هەردوو چاوی پێغەمبەر ﷺ هۆن هۆن فرمێسکيان پيا دەهاتە خوارەوە.

١٠ - **بابُ قَوْلِهِ:** ﴿ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ ﴿٤٣﴾ ﴾ النساء:

﴿ صَعِيدًا ﴿٤٣﴾ ﴾ النساء: وَجْهَ الأَرْضِ. وَقَالَ جَابِرٌ: كَانَتِ الطَّوَاغِيتُ الَّتِي يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهَا: فِي جُهَيْنَةَ وَاحِدٌ، وَفِي أَسْلَمَ وَاحِدٌ، وَفِي كُلِّ حَيٍ وَاحِدٌ، كُهَّانٌ يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ.

وَقَالَ عُمَرُ: الجِبْتُ: السِّحْرُ. ﴿وَٱلطَّٰغُوتِ ۝٥١﴾ النساء: الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ: الجِبْتُ بِلِسَانِ الحَبَشَةِ: شَيْطَانٌ، ﴿وَٱلطَّٰغُوتِ ۝٥١﴾ النساء: الكَاهِنُ.

١٠-باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (جا ئەگەر ئێوە نەخۆش بوون یان لەسەفەردا بوون یان کەسێک لە ئێوە لە شوێنی دەست بەئاو گەیاندنەوە هاتەوە)

﴿صَعِيدًا﴾: ڕووی زەوی[1].جابیر ﷺ دەڵێ: ئەو تاغوتانەی کە لە ڕابردوودا دادیان دەبردە لایان لە (هۆزی) جوهەینەدا تاغوتێك هەبوو وە لە (هۆزی) ئەسلەمدا تاغوتێك هەبوو، وە لە هەموو شارودێیەکدا تاغوتێك هەبوو (ئەو تاغوتانە) فاڵچی ورمڵ لێدەرەکانن شەیتان دێتە لایان (شتیان پێ دەڵێ). عومەر ﷺ دەڵێ: (الجِبْتُ) جادووە ﴿وَٱلطَّٰغُوتِ﴾: شەیتانە.عیکریمە دەڵێ: (الجِبْتُ) بەزمانی حەبەشەیی واتە: شەیتان ﴿وَٱلطَّٰغُوتِ﴾: یش فاڵچیە.

٤٥٨٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: هَلَكَتْ قِلاَدَةٌ لأَسْمَاءَ، فَبَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ فِي طَلَبِهَا، رِجَالاً، فَحَضَرَتِ الصَّلاَةُ وَلَيْسُوا عَلَى وُضُوءٍ، وَلَمْ يَجِدُوا مَاءً، فَصَلَّوْا وَهُمْ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ. يَعْنِي آيَةَ التَّيَمُّمِ[2].

٤٥٨٣ - عائیشە ﵂ دەڵێ: ملوانکەیەکی ئەسما ون بوو، پێغەمبەری خواش ﷺ چەند پیاوێکی نارد بەشوێنیدا بگەڕێن (وبیدۆزنەوە)، ئەنجا کاتی نوێژ هات و دەست نوێژیان نەبوو بۆیە بەبێ دەست نوێژ نوێژیان کرد، بەو هۆیەوە خوا قورئانی دابەزاند. واتە ئایەتی تەیەموم.

---

(١) هەرچی بێت خۆڵ بێت یان بەرد یا هەر شتێکی تر.

(٢) بڕوانە: ٤٣.

١١ - بابٌ: ﴿وَأُوْلِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْ ۝٥٩﴾ النساء

أي: ذَوِي الأَمْرِ منكم.

٤٥٨٤ - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْ ۝٥٩﴾ النساء: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُواْ فِيٓ أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا ۝٦٥﴾ النساء: قَالَ: نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَدِيٍّ، إِذْ بَعَثَهُ النَّبِيُّ ﷺ فِي سَرِيَّةٍ.

١١ - باسێک: (کاربەدەستەکانی خۆتان)

﴿وَأُوْلِي ٱلْأَمْرِ مِنكُمْ﴾: واتە: ئەوانە فەرمان و بڕیاربەدەستن لە خۆتان.

٤٥٨٤ -عەبدوڵلای کوڕی عەبباس رضي الله عنهما دەربارەی ئەم ئایەتە: (گوێڕایەڵی خوا و گوێڕایەڵی پێغەمبەر ﷺ بن وە گوێڕایەڵی کاربەدەستە (دادپەروەرە) کانی خۆتان بن) (وانییە کە خۆیان بە باوەڕدار نیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت بڕوادار نین تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر ئاژاوە و دووبەرەکییەکی نێوانیاندا، لە پاشان لە دەرونیاندا هەست نەکەن بەهیچ بێزاری یەك لەو بڕیارەی تۆ داوتە وملکەچ نەکەن بە ملکەچکردنێکی تەواو)، دەڵێ: ئەم ئایەتانە دەربارەی عەبدوڵلای کوڕی حوزافەی کوڕی قەیسی کوڕی عەدیی رضي الله عنه دابەزی کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ کۆمەڵێ چەکداردا ناردی (سەرکردەیان بوو).

١٢ - بابٌ: ﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ﴿٦٥﴾ ﴾ **النساء**

٤٥٨٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ قَالَ خَاصَمَ الزُّبَيْرُ رَجُلاً مِنَ الأَنْصَارِ فِي شَرِيجٍ مِنَ الْحَرَّةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». فَقَالَ الأَنْصَارِيُّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ كَانَ ابْنَ عَمَّتِكَ؟ فَتَلَوَّنَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ: «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ، ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». وَاسْتَوْعَى النَّبِيُّ ﷺ لِلزُّبَيْرِ حَقَّهُ فِي صَرِيحِ الْحُكْمِ حِينَ أَحْفَظَهُ الأَنْصَارِيُّ، كَانَ أَشَارَ عَلَيْهِمَا بِأَمْرٍ لَهُمَا فِيهِ سَعَةٌ. قَالَ الزُّبَيْرُ: فَمَا أَحْسِبُ هَذِهِ الآيَاتِ إِلاَّ نَزَلَتْ فِي ذَلِكَ ﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ﴿٦٥﴾ ﴾ النساء[١].

١٢ - باسێک: (نەخێر (وانییە کە خۆیان بە باوەڕدار نیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت بڕوادار نین تا تۆ نەکەنە دادوەر لە هەر ئاژاوە و دووبەرەکییەکی نێوانیاندا)

٤٥٨٥ -عوروە دەڵێ: زوبەیر بویە ناکۆکی ودەمەقاڵەی لەگەڵ پیاوێکی ئەنصاری دا لەسەر جۆگە[٢] ئاوی حەرە (ڕۆشتنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ)، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((زوبەیر باخەکەت ئاوبدە پاشان ئاوەکە بەرەڵاکە بۆ دراوسێکەت)) پیاوە ئەنصارییەکەش وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەوە لەبەر ئەوەیە کە کوڕی پورتە؟ پێغەمبەر ﷺ ڕەنگی ڕووخساری گۆڕاو تێك چوو، پاشان فەرمووی: ((ئەی زوبەیر باخەکەت ئاو بدە پاشان ئاوەکە ڕاگرە تا ئاوەکە بگەڕێتەوە بن دارخورماکان، لە پاشان ئاوەکە بەرەڵا بکە بۆ دراوسێکەت)) وە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی مافی زوبەیر بوو بەتەواوی پێیدا لە بڕیارێکی ڕوون و

(١) بڕوانە: ٢٣٦٠.

(٢) جۆگە، ئاوێکە لە بەرزاییەوە دێتە خوارەوە بۆ دەشت.

ڕاشكاودا كاتێ پیاوە ئەنصارییەكە ڕقی هەستان، پێشتر ڕێنمایی هەردووكیانی كرد بە كارێك بۆ هەردووكیان چاكترو ئاسانتر بوو. (زووبەیر ووتی) جا ئەم ئایەتانە تەنها وبەس لەو بارەیەوە دابەزین.((نەخێر (وانییە كەخۆیان بە باوەڕدار نیشان دەدەن) سوێند بە پەروەردگارت بڕودار نین تا تۆ نەكەنە دادوەر لە هەر ئاژاوە و دووبەرەكییەكی نێوانیاندا)).

١٣ - بابٌ: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ﴿٦٩﴾﴾ النساء:

٤٥٨٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرَضُ إِلاَّ خُيِّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ». وَكَانَ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ أَخَذَتْهُ بُحَّةٌ شَدِيدَةٌ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ ﴿مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ ﴿٦٩﴾﴾ النساء: فَعَلِمْتُ أَنَّهُ خُيِّرَ[1].

١٣ - باسێک: ((جا ئەوانە لەگەڵ كەسانێكن كە خوا بەهرەی ڕشتووە بەسەریاندا لە پێغەمبەران)

٤٥٨٦ - عائیشە ﵂ دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام ﷺ بیست دەیفەرموو: ((هەر پێغەمبەرێك نەخۆش كەوتبێ سەرپشك كراوە لە نێوان دونیاو دواڕۆژدا))، ئەنجا (پێغەمبەر ﷺ) لەو نەخۆشییەیدا كە تێدا گیانی كێشرا دەنگ گڕی و سەختیەكی توندی تووش بوو، جا گوێم لێ بوو دەیفەرموو: ((لەگەڵ ئەوانەدا (كۆمكەرەوە) كە خوا بەهرەی ڕشتووە بەسەریاندا لە پێغەمبەران و ڕاستگۆیان وشەهیدان وپیاوچاكان))، (عائیشە) دەڵێ: ئیتر زانیم كە (پێغەمبەر ﷺ) سەرپشك كراوە.

---

(١) بڕوانە: ٤٤٣٥.

١٤ - **بابٌ: قولُهُ:** ﴿وَمَا لَكُمۡ لَا تُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلۡوِلۡدَٰنِ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡ هَٰذِهِ ٱلۡقَرۡيَةِ ٱلظَّالِمِ أَهۡلُهَا ﴿٧٥﴾﴾ النساء:

٤٥٨٧ - حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ[1].

١٤ - باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەوە چیتانە (بە چ بیانویەک) جەنگ ناکەن لە پێناو خوادا و لەپێناو چەوساوەکان لە پیاوان و ئافرەتان و منداڵان کە دەڵێن:ئەی پەروەردگارمان رزگارمان کەی لەم شارە کە خەڵکەکەی ستەمکارن)

٤٥٨٧ -عوبەیدوڵلا دەڵێ: لە عەبدوڵلای کوڕی عەبباسم ﷺ بیست وتی: من خۆم و دایکم لە چەوساوەکان بووین.

٤٥٨٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ تَلاَ ﴿إِلَّا ٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلۡوِلۡدَٰنِ ﴿٩٨﴾﴾ النساء: قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ[2] وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﴿حَصِرَتۡ ﴿٩٠﴾﴾ النساء: ضَاقَتْ ﴿تَلۡوُۥٓاْ ﴿١٣٥﴾﴾ النساء: أَلْسِنَتَكُمْ بِالشَّهَادَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ الْمُرَاغَمُ الْمُهَاجَرُ. رَاغَمْتُ هَاجَرْتُ قَوْمِي.

﴿مَّوۡقُوتٗا ﴿١٠٣﴾﴾ النساء: مُوَقَّتًا وَقْتَهُ عَلَيْهِمْ.

---

(١) بروانە: ١٣٥٧.

(٢) بروانە: ١٣٥٧.

٤٥٨٨ - ئیبنو ئەبی مولەیکە دەگێڕێتەوە کە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە (بێجگە لەو چەوساوانەی کە لە پیاوان و ئافرەتان و منداڵانن) وتی: من خۆم و دایکم لەو کەسانە بووین خوا بە خاوەن بیانووی داینابووین. وە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە ﷺ دەگێڕنەوە ووتوویەتی: ﴿ حَصِرَتْ ﴾: (دڵیان) تەنگ و ناڕەحەت بوو. ﴿ تَلْوُۥٓاْ ﴾: زمانتان بە شایەتی دان بپێچنەوە[1].

-جگە عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: (الْمُرَاغَمُ): شوێن و وڵاتی کۆچ بۆ کراو (رَاغَمْتُ) واتە: خزمەکانم بەجێ هێشت. ﴿ مَّوْقُوتًا ﴾: کاتەکەی کاتێکی دیاریکراوە بۆیان.

١٥ - **بابٌ: قوله**: ﴿ فَمَا لَكُمْ فِي ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ وَٱللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوٓاْ ﴿٨٨﴾ ﴾ النساء:

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿ أَرْكَسَهُم ﴿٨٨﴾ ﴾ النساء: بَدَّدَهُمْ. فِئَةٌ: جَمَاعَةٌ.

١٥ - باسێک: ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەوە چیتانە دەربارەی دووڕووەکان بوونەتە دوو دەستە لەکاتێکدا خوا ئەوانی گەڕاندۆتەوە بۆ بێ باوەڕی بەهۆی کردەوەکانیەوە.

-عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ أَرْكَسَهُم ﴾: تەفروتونای کردوون، کۆڕو کۆمەڵیانی تێکداوە. (فِئَةٌ): کۆمەڵێك، دەستەیەك.

---

(١) واتە: شایەتیدانەکە پێچەوانە بدەن.

٤٥٨٩ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالاَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ﷺ ﴿ فَمَا لَكُمْ فِي ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ ﴿٨٨﴾ ﴾ النساء: رَجَعَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ أُحُدٍ، وَكَانَ النَّاسُ فِيهِمْ فِرْقَتَيْنِ فَرِيقٌ يَقُولُ: اقْتُلْهُمْ، وَفَرِيقٌ يَقُولُ: لاَ. فَنَزَلَتْ: ﴿ فَمَا لَكُمْ فِي ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ ﴿٨٨﴾ ﴾ النساء: وَقَالَ: «إِنَّهَا طَيْبَةُ تَنْفِي الْخَبَثَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفِضَّةِ»[١].

٤٥٨٩ - عەبدوڵلای کوڕی یەزید لە زەیدی کوڕی سابیتەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەربارەی ئەم ئایەتە: (ئەوە چیتانە دەربارەی دووڕوەکان بوونەتە دوو دەستە) وتی:کەسانێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لە ئوحود گەڕانەوە (بۆ مەدینە) خەڵکەکە دەربارەیان دوو دەستە بوون: دەستەیەکیان دەیانووت: (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ) جەنگیان لە دژ بکەو بیانکوژە. دەستەیەکیش دەیانووت: نەخێر (جەنگیان مەکە) ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەوە چیتانە دەربارەی دووڕوەکان بوونەتە دوو دەستە) وە (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((بێگومان مەدینە خاوێنە تاوان و خراپە لە خۆی دوور دەخاتەوە هەرچۆنێك ئاگر ژەنگ وپیسی زیو لادەبات)).

بابٌ[٢]: ﴿ وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ ٱلْأَمْنِ أَوِ ٱلْخَوْفِ أَذَاعُواْ بِهِۦ ﴿٨٣﴾ ﴾ النساء: أَفْشَوْهُ.

﴿ يَسْتَنۢبِطُونَهُۥ ﴿٨٣﴾ ﴾ النساء: يَسْتَخْرِجُونَهُ. ﴿ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾ ﴾ النساء: كَافِيًا ﴿ إِلَّآ إِنَٰثًا ﴿١١٧﴾ ﴾ النساء: الْمَوَاتَ حَجَرًا أَوْ مَدَرًا وَمَا أَشْبَهَهُ. ﴿ مَّرِيدًا ﴿١١٧﴾ ﴾ النساء: مُتَمَرِّدًا. ﴿ فَلَيُبَتِّكُنَّ ﴿١١٩﴾ ﴾ النساء: بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. ﴿ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ ﴾ النساء: وَقَوْلًا وَاحِدٌ، طُبِعَ: خُتِمَ[٣].

---

(١) بڕوانە: ١٨٨٤.

(٢) ئەم سەرباسە لە ڕیوایەتی ئەبو زەڕو سەمعانیدا هاتوە لەوانی تردا نیە.

(٣) بڕوانە: ١٨٨٤.

- باسێک: (وە کاتێک هەواڵێکیان پێبگات دەربارەی ئاسایش و هێمنایەتی یان لەبارەی ترسەوە بڵاوی دەکەنەوە)

﴿ أَذَاعُوا ﴾: بڵاوی دەکەنەوە، ئاشکرای دەکەن. ﴿ يَسْتَنبِطُونَهُ ﴾: ڕاستی هەواڵەکە دەردەهێنن. ﴿ حَسِيبًا ﴾: بەسە (چاودێر بێ، ئاگادار بێ). ﴿ إِلَّا إِنَاثًا ﴾: بێ گیان بەرد بێ یان خۆڵ یان شتی لەو جۆرە بتێکی ناولێنراوی مێینەیە[1]، ﴿ مَّرِيدًا ﴾: سەرکەش و یاخی. ﴿ فَلَيُبَتِّكُنَّ ﴾: (گوێچکەی ئاژەڵەکان) دەبڕن (بَتَّكَهُ) واتە: بڕی، قرتانی. ﴿ قِيلًا ﴾ لەگەڵ (قَوْلًا) یەك مانایان هەیە واتە: قسە و ووتە. (طُبِعَ): مۆرنراوە، مۆرکراو.

١٦ - بابٌ: ﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ ﴿٩٣﴾ ﴾ النساء

٤٥٩٠ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ: آيَةٌ اخْتَلَفَ فِيهَا أَهْلُ الْكُوفَةِ، فَرَحَلْتُ فِيهَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْهَا، فَقَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ ﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُ جَهَنَّمُ ﴿٩٣﴾ ﴾ النساء: هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَهَا شَيْءٌ.

(١) بتپەرستان ناوی مێینەیان لە بتەکانیان دەنا وەک (لات و مناة و العزى).

١٦ - باسێک: (وە هەرکەسێک باوەڕدارێک بەدەست ئەنقەست بکوژێت ئەوە تۆڵەی ئەو کەسە دۆزەخە)

٤٥٩٠ -موغیرەی کوڕی نوعمان دەڵێ: لە سەعیدی کوڕی جوبەیرم بیست وتی: خەڵکی کوفە دەربارەی (حوکمی) ئایەتێك ڕایان جیاواز بوو، جا منیش دەربارەی ئەو ئایەتە [(١)] سەفەرم کرد بۆ لای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ لەبارەی ئایەتەکەوە پرسیارم لێ کرد ئەویش وتی: ئەم ئایەتە (لەوبارەیەوە) دابەزی (وە هەرکەسێك باوەڕدارێك بەدەست ئەنقەست بکوژێت ئەوە تۆڵەی ئەو کەسە دۆزەخە)، ئەو ئایەتە کۆتا ئایەتە (لەو بارەیەوە) دابەزیوە و هیچ شتێك (حوکمەکەی) نەسڕیوەتەوە.

١٧ - بابٌ: ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَـٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴿٩٤﴾﴾ النساء: السِّلْمُ، وَالسَّلَمُ، وَالسَّلَامُ وَاحِدٌ.

٤٥٩١ - حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ ﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَـٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴿٩٤﴾﴾ النساء: قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَانَ رَجُلٌ فِي غُنَيْمَةٍ لَهُ فَلَحِقَهُ الْمُسْلِمُونَ فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ وَأَخَذُوا غُنَيْمَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ﴿٩٤﴾﴾ النساء: تِلْكَ الْغُنَيْمَةُ.

قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿ٱلسَّلَـٰمَ ﴿٩٤﴾﴾ النساء.

---

(١) واتە: حوکمەکەی چەسپاوە و نەگۆڕاوە و نەسڕاوەتەوە بەئایەتی تر یان فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ.

١٧ - باسێک: (وە بەو کەسانەی کە سڵاو (ی مسوڵمانانە) تان لێ دەکەن مەڵێن تۆ بڕوادر نیت)

ئەم سێ وشەیە (السِّلْمُ) و (السَّلَمُ) و (السَّلَامُ)[١] لە مانادا یەکن، (کەبریتییە لە گەردن کەچی و گوێڕایەڵی و فەرمانبەرداری).

٤٥٩١ - عەمر لە عەتاوە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەربارەی ئەم ئایەتە: (وە بەو کەسانەی سڵاو (ی مسوڵمانانە) تان لێ دەکەن مەڵێن تۆ بڕوادار نیت)، (عەتا) وتی: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس وتی: پیاوێك لای چەند سەرێك کار وبەرخی خۆیدا بوو، ئەنجا دەستەیەك لە مسوڵمانان[٢] پێی گەشتن، پیاوەکە وتی: (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ) سڵاوتان لێ بێ[٣] بەڵام کوشتیان و کار وبەرخەکەیان برد، بەو هۆیەوە خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند تا دەگاتە: ﴿ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ﴿٩٤﴾ ﴾ النساء:[٤] مەبەست پێی ئەو کارو بەرخانەیە، عەتا دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس بە ﴿ ٱلسَّلَمَ ﴾: خوێندیەوە.

١٨ - بابٌ: ﴿ لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُو۟لِى ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء

٤٥٩٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُ رَأَى مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ

---

(١)) بەهەرسێ شێوەکەش وشەکە خوێندراوەتەوە لە قورئاندا.

(٢) کە چەکداربوون.

(٣) لە گێڕانەوەکەی ئیمام ئەحمەددا دەڵێ: (وتیان تەنها لە بەر ئەوە سڵاوی کرد خۆی بپارێزێ لێمان هیچی لێ نەکەین).

(٤) واتە:بەدوای شتومەك و سامانی دونیایی دا بگەڕێن.

فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمْلَى عَلَيْهِ ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴿٩٥﴾﴾ النساء، فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهْوَ يُمِلُّهَا عَلَيَّ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ -وَكَانَ أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي، فَثَقُلَتْ عَلَيَّ حَتَّى خِفْتُ أَنْ تُرَضَّ فَخِذِي، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ ﴿٩٥﴾﴾ النساء[1].

١٨ - باسێک: (دانیشتوانی (لە جیهادی ڕێی خوا) لە باوەڕداران جگە لە خاوەن عوزرەکان لەگەڵ تێکۆشەرانی ڕێگەی خودادا یەکسان نین)

٤٥٩٢ -سەهلی کوڕی سەعدی ساعیدی ﷺ دەگێڕێتەوە کە خۆی مەڕوانی کوڕی حەکەمی لە مزگەوتدا[2] بینی (دانیشتبوو)، جا منیش چوم تا لە تەنیشتیەوە دانیشتم، جا بۆی گێڕامەوە کە زەیدی کوڕی سابیت ﷺ بۆی گێڕاوەتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ئایەتەی بۆ خوێندەوە: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ﴾:[3] ئەنجا عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتوم هات لەو کاتەدا پێغەمبەر ﷺ ئایەتەکەی دەخوێندەوە بۆ من عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتوم وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سوێند بەخوا ئەگەر بمتوانیایە جیهاد بکەم جیهادم دەکرد - ئەو نابینا بوو - جا خوا قورئانی بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ دابەزاند لەو کاتەدا ڕانی پێغەمبەر ﷺ بەسەر ڕانی منەوە بوو، ڕانی زۆر قورس بوو بەسەر ڕانمەوە بەجۆرێ هەتا دەترسام ڕانم ورد وخاش بێت، پاشان نیگاکە

---

(١) بڕوانە: ٢٨٣١.

(٢) مزگەوتی مەدینە.

(٣) پێشتر تەفسیرمان کرد.

کۆتایی هات نارەحەتیەکەی لەسەر لاچوو، خوای گەورە ئەو (بەشە ئایەتەی) بۆ دابەزاند ﴿ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ ﴾:[1]

٤٥٩٣ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ ﷺ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿ لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء: دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَيْدًا فَكَتَبَهَا، فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَشَكَا ضَرَارَتَهُ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ ﴿ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء[2].

٤٥٩٣ - بەرا ﷺ دەڵێ: کاتێ ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿ لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ﴾:[3] پێغەمبەری خوا ﷺ زەیدی بانگ کردو نووسیەوە، ئەنجا عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتوم ﷺ هات و سکاڵای نابینایی خۆی کرد بەو هۆیەوە خوا ﴿ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ ﴾ی[4] دابەزاند.

٤٥٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿ لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «ادْعُوا فُلاَنًا». فَجَاءَهُ وَمَعَهُ الدَّوَاةُ وَاللَّوْحُ أَوِ الْكَتِفُ فَقَالَ: «اكْتُبْ: لاَ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». وَخَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَا ضَرِيرٌ. فَنَزَلَتْ مَكَانَهَا ﴿ لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلۡمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴿٩٥﴾ ﴾ النساء[5].

---

(١) جگە لە خاوەن عوزرەکان (نەخۆش، کوێر، شەل).

(٢) بڕوانە: ٢٨٣١.

(٣) دانیشتوان (لە جیهاد لە ڕێی خوادا) لە باوەڕداران یەکسان نین.

(٤) جگە لە خاوەن عوزرەکان (نەخۆش، کوێر، شەل).

(٥) بڕوانە: ٢٨٣١.

٤٥٩٤ - بەرا ﷺ دەڵێ: کاتێ ئەم ئایەتە دابەزی: (دانیشتوان (لەجیهاد) لە باوەڕداران یەکسان نین) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((فلانەکەس بانگکەن)) ئەو کەسەش هاتە خزمەتی ومرەکەبدان و ئێسك -یان ئێسکی دەفەشان [1] -ی پێ بوو (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((بنوسە: ﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾:[2] **عەبدوڵلای کوڕی ئوممی مەکتومیش لە دوای پێغەمبەرەوە ﷺ بوو وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من نابینام ئیتر لە شوێنی ئایەتەکەی پێشوو ئەم ئایەتە دابەزی:**﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ﴿٩٥﴾﴾ النساء:) [3].

٤٥٩٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ ح. وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ، أَنَّ مِقْسَمًا مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ أَخْبَرَهُ ﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٥﴾﴾ النساء: عَنْ بَدْرٍ وَالْخَارِجُونَ إِلَى بَدْرٍ[4].

٤٥٩٥ -عەبدولکەریم دەڵێ: میقسەم کە ئازادکراو عەبدوڵلای کوڕی حاریسە بۆی گێڕایەوە کە عەبدوڵلای کوڕی عەبباس ﷺ پێی ووت: ئەم ئایەتە: ﴿لَّا يَسْتَوِي ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٥﴾﴾ النساء: **دەربارەی (غەزای) بەدرو ئەو مسوڵمانانەی ڕۆشتن بۆ بەدر دابەزی.**

---

(١) ئەو کەرەستانە کەرەستەی نوسین بوون لەو سەردەمەدا.

(٢) پێشتر مانامان کردن بۆیە دووبارەمان نەکردنەوە.

(٣) پێشتر مانامان کردن بۆیە دووبارەمان نەکردنەوە.

(٤) بڕوانە: ٣٩٥٤.

١٩ - **بابٌ:** ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُوا۟ فِيمَ كُنتُمْ ۖ قَالُوا۟ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ قَالُوٓا۟ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةً فَتُهَاجِرُوا۟ فِيهَا ﴿٩٧﴾ ﴾ النساء

٤٥٩٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ، حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ، قَالاَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الأَسْوَدِ قَالَ: قُطِعَ عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعْثٌ فَاكْتُتِبْتُ فِيهِ، فَلَقِيتُ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَخْبَرْتُهُ، فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْيِ، ثُمَّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكَثِّرُونَ سَوَادَ الْمُشْرِكِينَ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ يَأْتِي السَّهْمُ فَيُرْمَى بِهِ، فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيُقْتَلُ، فَأَنْزَلَ اللهُ ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ ﴿٩٧﴾ ﴾ النساء: رَوَاهُ اللَّيْثُ، عَنْ أَبِي الأَسْوَدِ[1].

١٩ - باسێک: (بێگومان ئەوانەی کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن لە کاتێکدا کە ستەمیان لەخۆیان دەکرد (بە کۆچنەکردنیان) پێیان دەڵێن (دەربارەی ئاینەکەتان) لەچیدا بوون؟ دەڵێن: ئێمە چەوساوە بووین لەسەر زەویدا (پێیان) دەڵێن مەگەر زەوی خوا فراوان نەبوو؟ تا کۆچتان بکردایە تیایدا) تا کۆتایی ئایەتەکە

٤٥٩٦ -موحەممەدی کوڕی عەبدورەحمان ناسراو بە ئەبولئەسوەد دەڵێ: لەسەر خەڵکی شاری مەدینە پێویست کرا سوپایەك بنێرن (بۆ جەنگ لەگەڵ خەڵکی شام دا [2]). منیش لەو سوپایەدا ناوم نوسرا ئەنجا گەشتم بە عیکریمەی ئازادکراوی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (ڕەزای خوایان لێ بێ) هەواڵی

(١) بڕوانە: ٧٠٨٥.

(٢) ئەو جەنگە بریتی بوو لە جەنگی عەبدوڵڵای کوڕی زوبەیر ﷺ لە دژی سوپای شام و موعاویە ﷺ. إرشاد الساري: ١٦٣/١٠.

ناونوسینەکەی خۆم پێدا، ئەویش زۆر بەتوندی رێگری ئەوکارەی لێ کردم، لە پاشان وتی: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﵄ بۆی گێڕامەوە کە کەسانێکی مسوڵمان لەگەڵ بتپەرستاندا بوون، ژمارە و ڕەشایی بتپەرستانیان لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر دەکرد، تیرێك دەهات و ئەهاوێژرا و دەیدا لە کەسێکیان دەیکوشت یان بە شیرێکی لێ دەدرا و دەکوژرا، بەو هۆیەوە خوا ئەم ئایەتەی دابەزاند (بێگومان ئەوانەی فریشتەکان گیانیان دەکێشن لە کاتێکدا کە ستەمیان لەخۆیان دەکرد (بەکۆچنەکردنیان)). (ئەم فەرموودەیە هەروەها لەرێگەی) لەیس لە ئەبو لئەسودەوە گێڕاویەتیەوە.

٢٠ - **بابٌ**: ﴿ إِلَّا ٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلْوِلْدَٰنِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ ﴾ النساء:

٤٥٩٧ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﵄ ﴿ إِلَّا ٱلْمُسْتَضْعَفِينَ ﴿٩٨﴾ ﴾ النساء:. قَالَ كَانَتْ أُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللهُ[1].

٢٠ - باسێک: (بێجگە لەو چەوساوانەی کە لە پیاوان و ئافرەتان و منداڵانن کە توانای هیچ چارەیەکیان نییە (لەبەر بێ هێزی و پیرییان) وە بە هیچ شێوازێک ڕێ دەرناکەن)

٤٥٩٧ - ئیبنو ئەبی مولەیکە دەگێڕێتەوە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە ﵄ دەربارەی ئایەتە وتی: (بێجگە لەو چەوساوانەی) وتی: دایکم لەو کەسانە بوو خوا بە خاوەن بیانووی دانابوو.

(١) بڕوانە: ١٣٥٧.

٢١ - بابُ قوله: ﴿فَأُوْلَٰٓئِكَ عَسَى ٱللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾﴾ النساء

٤٥٩٨ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: بَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الْعِشَاءَ إِذْ قَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». ثُمَّ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ: «اللَّهُمَّ نَجِّ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ نَجِّ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ»[١].

٢١ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئا ئەوانە خوا لێ یان خۆش دەبێت وە خوا هەمیشە چاوپۆشیکەر و لێ خۆش بووە)

٤٥٩٨ -ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: لەکاتێکدا پێغەمبەر ﷺ نوێژی عیشای دەکرد کاتێ فەرمووی: (سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ)[٢] پاشان پێش ئەوەی کەسوژدە ببات فەرمووی: ((خوایە عەییاشی کوڕی ڕەبیعە ڕزگارکەیت[٣]، خوایە سەلەمەی کوڕی هیشام ڕزگارکەیت، خوایە وەلیدی کوڕی وەلید ڕزگارکەیت، خوایە باوەڕدارە لاواز و بێ دەسەڵاتەکان ڕزگارکەیت، خوایە سزا وتۆڵەی توند بدەیت بەسەر موزەڕدا، خوایە گیان گرانی وقات و قڕییان بەسەردا بێنی وەك قات و قڕی سەردەمی یوسف ﷺ)).

---

(١) بڕوانە: ٨٠٤.

(٢) واتە: دوای ئەوەی لە کڕنوش بەرزبوویەوە ووتی (سمع الله لمن حمده).

(٣) لەدەستی کافرانی قوڕەیش.

٢٢ - بابُ قوله: ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓا۟ أَسْلِحَتَكُمْ ﴿١٠٢﴾﴾ النساء:

٤٥٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ، أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَعْلَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ ﴿وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ ﴿١٠٢﴾﴾ النساء:. قَالَ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا.

٢٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەگەر بەهۆی بارانەوە ناڕەحەت بوون یان نەخۆش بوون هیچ گوناهتان ناگات چەکەکانتان دانێن)

٤٥٩٩ - عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ لەبارەی ئەم ئایەتەوە[1] دەڵێ: لەکاتێکدا عەبدوڕەحمانی کوڕێ عەوف ﷺ بریندار بوو (ئەم ئایەتە دەربارەی ئەو دابەزی)[2].

٢٣ - بابُ قوله: ﴿ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى ٱلنِّسَآءِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِى ٱلْكِتَـٰبِ فِى يَتَـٰمَى ٱلنِّسَآءِ ﴿١٢٧﴾﴾ النساء

٤٦٠٠ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ ﴿ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى ٱلنِّسَآءِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ ﴾: إِلَى قَوْلِهِ ﴿ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ ﴿١٢٧﴾﴾ النساء: قَالَتْ: هُوَ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْيَتِيمَةُ، هُوَ وَلِيُّهَا

---

(١) واتە: (ئەگەر بەهۆی بارانەوە ناڕەحەت بوون یان نەخۆش بوون).

(٢) لە نوسخەیەکی بوخاریدا هاتووە. بڕوانە : إرشاد الساری، ١٠/٣٢٥.

وَوَارِثُهَا، فَأَشْرَكَتْهُ فِي مَالِهِ حَتَّى فِي الْعِذْقِ، فَيَرْغَبُ أَنْ يَنْكِحَهَا، وَيَكْرَهُ أَنْ يُزَوِّجَهَا رَجُلاً، فَيَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ بِمَا شَرِكَتْهُ، فَيَعْضُلَهَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ[1].

٢٣ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ((ئەی موحەممەد ﷺ) دەربارەی ئافرەتان پرسیارت لێ دەکەن بڵێ: خوا وەڵامتان دەداتەوە دەربارەیان، وە ئەوەی بەسەرتاندا دەخوێنرێتەوە لە قورئاندا (وەڵامێکە) لەبارەی کچانی هەتیوەوە)

٤٦٠٠ -هیشامی کوڕی عوروە لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عائیشەوە ﷺ گێڕایەوە دەربارەی ئەم ئایەتە: (دەربارەی ئافرەتان پرسیارت لێ دەکەن بڵێ خوا وەڵامتان دەداتەوە دەربارەیان)، تا دەگاتە ئەم فەرمایشتەی خوا (وە حەزناکەن مارەیان کەن) عائیشە ﷺ دەڵێ: (مەبەست بەم ئایەتە) ئەو پیاوەیە کچێکی هەتیوی (خزمی خۆی) لایەتی خۆی سەرپەرشتیار و میراتگرێتی، جا کچە هەتیوەکە بویە هاوبەشی پیاوەکە لە ماڵ و سامانیدا هەتا لە دارخورماشدا [2]، جا پیاوەکە حەز ناکات مارەی کات وحەزیش ناکات و پێی خۆش نییە مارەی کات بۆ پیاوێ، ئەوسا ئەو پیاوە (زاواکە) ببێتە هاوبەشی ئەم (سەرپەرشتیارەکە) لە ماڵ و سامانیدا، بەو جۆرەی کچەکە بوویە هاوبەشی لەبەر ئەوە ڕێگری شووکردنی لێ دەکات، ئیتر بەو هۆیەوە ئەو ئایەتە دابەزی.

---

(١) بڕوانە: ٢٤٩٤.

(٢) العَذق: ئەگەر پیتی (ع) سەری هەبێت بەمانای دارخورمایە، بەڵام ئەگەر ژێری هەبێت بەمانای پەلی شۆڕەوەبووی دارخورمایە. لە فەرموودەکەدا بەهەردوو شێوەکە هاتووە. بڕوانە : إرشاد الساری، ١٠/١٦٧.

٢٤ - **بابٌ**: ﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا ﴿١٢٨﴾﴾ النساء

وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿شِقَاقَ ﴿٣٥﴾﴾ النساء: تَفَاسُدٌ. ﴿وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ ﴿١٢٨﴾﴾ النساء: هَوَاهُ فِي الشَّيْءِ يَحْرِصُ عَلَيْهِ ﴿كَالْمُعَلَّقَةِ ﴿١٢٩﴾﴾ النساء: لَا هِيَ أَيِّمٌ وَلَا ذَاتُ زَوْجٍ. ﴿نُشُوزًا ﴿١٢٨﴾﴾ النساء: بُغْضًا.

٤٦٠١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ ﴿وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا ﴿١٢٨﴾﴾ النساء: قَالَتِ: الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْمَرْأَةُ لَيْسَ بِمُسْتَكْثِرٍ مِنْهَا، يُرِيدُ أَنْ يُفَارِقَهَا، فَتَقُولُ: أَجْعَلُكَ مِنْ شَأْنِي فِي حِلٍّ. فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ[١].

٢٤ - باسێک: (وە ئەگەر ئافرەتێک ترسا لە گوێ پێنەدان یان پشت هەڵکردنی مێردەکەی)[٢]

-عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﵄ دەڵێ: ﴿شِقَاقَ﴾: ناکۆکی و نێوان خراپ بوون. ﴿وَأُحْضِرَتِ الْأَنفُسُ الشُّحَّ﴾ حەزکردنی لە شتێك و سووربوونی لەسەری ﴿كَالْمُعَلَّقَةِ﴾ ئافرەتێکە نە بێ مێردە نە مێرد دارە. ﴿نُشُوزًا﴾ ڕق لێ بوون و بوغزاندن.

٤٦٠١ - عائیشە ﵂ دەربارەی ئەم ئایەتە: (وە ئەگەر ئافرەتێك ترسا لە گوێ پێنەدان یا پشت هەڵکردنی مێردەکەی) دەڵێ: پیاوێك هاوسەرێکی هەیە نایەوێت درێژە بە ژیانی هاوسەری بدات لەگەڵیدا و دەیەوێ تەڵاقی بدات ولێی جیابێتەوە، ئافرەتەکەش دەڵێ: سەبارەت بە هەق وماڧی خۆم گەردنت ئازاد دەکەم، ئەوسا ئەم ئایەتە لەو بارەیەوە دابەزی.

---

(١) بڕوانە: ٢٤٥٠.

(٢) بەشێوەی تریش مانا کراوە: (ئافرەتێك لە ڕق لێ بوون و سەرجێی نەکردنی مێردەکەی ترسا).

٢٥ - بابٌ: ﴿ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿١٤٥﴾ ﴾ النساء

وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: أَسفَلَ النَّارِ،﴿ نَفَقًا ﴿٣٥﴾ ﴾ الأنعام: سَرَبًا.

٤٦٠٢ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنِ الأَسْوَدِ، قَالَ: كُنَّا فِي حَلْقَةِ عَبْدِ اللهِ، فَجَاءَ حُذَيْفَةُ حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا، فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ: لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ خَيْرٍ مِنْكُمْ. قَالَ الأَسْوَدُ: سُبْحَانَ اللهِ! إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ ﴿ إِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ ﴾ النساء: فَتَبَسَّمَ عَبْدُ اللهِ، وَجَلَسَ حُذَيْفَةُ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَامَ عَبْدُ اللهِ فَتَفَرَّقَ أَصْحَابُهُ، فَرَمَانِي بِالْحَصَا، فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ حُذَيْفَةُ: عَجِبْتُ مِنْ ضَحِكِهِ، وَقَدْ عَرَفَ مَا قُلْتُ، لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ كَانُوا خَيْرًا مِنْكُمْ، ثُمَّ تَابُوا فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.

٢٥ - باسێک: (بێگومان دووڕووەکان لە خانە و تەبەقی هەرەژێرەوەدان)

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ ﴾: تەبەقی هەرە ژێرەوەی ئاگری دۆزەخە. ﴿ نَفَقًا ﴾: تونێل، چوخمە.

٤٦٠٢ -ئیبراهیم وتی: ئەسوەد دەڵێ: لە ئەڵقەی (دەرسی) عەبدوڵڵا دا ﷺ بووین ئەنجا حوزەیفە هات و بەسەرمانەوە وەستا و سەلامی لێکردین، پاشان وتی: سوێند بەخوا ئایەتی نیفاق دابەزێنرا بۆ سەر کەسانێك لە ئێوە چاکتربوون، ئەسوەد وتی: پاك و بێگەردی بۆ خوا بێگومان خوای گەورە دەفەرمووێ: (بەڕاستی دووڕوەکان لە خانە وتەبەقەی هەرە ژێرەوەی دۆزەخدان)، عەبدوڵڵاش زەردەخەنەیەکی کرد و حوزەیفەش لە سوچێکی مزگەوتەکەوە دانیشت، عەبدوڵڵا هەڵسا وهاوڕێکانی بلاوەیان لێ کرد (ئەسوەد دەڵێ) جا

(حوزەیفە) بەردێکی بچوکی بۆ هاویشتم منیش چومە لای حوزەیفە و وتی: پێکەنینەکەی (عەبدوڵڵا)م لا سەیر بوو، سوێند بەخوا بەچاکی دەزانم چیم ووتوە و وەڵاهی ئایەتی دووڕویی بۆ سەر کەسانێك دابەزی لەئێوە چاکتربوون، لە پاشان ئەو کەسانە تەوبەیان کرد و خواش تەوبەکەی لێ قەبوڵ کردن.

٢٦ - بابُ قَوْلِه: ﴿ إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ وَإِسْحَـٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَـٰرُونَ وَسُلَيْمَـٰنَ ﴿١٦٣﴾ ﴾ النساء:

٤٦٠٣ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى»[1].

٢٦ - باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (بەڕاستی ئێمە نیگامان بۆ کردی وەک چۆن نیگامان کرد بۆ نووح ﷺ وە بۆ پێغەمبەرەکانی پاش ئەو وە نیگامان کرد بۆ ئیبراهیم و ئیسماعیل و ئیسحاق و یەعقوب ﷺ وە نەوەکانی یەعقوب عیسا و ئەیوب و یونس و هارون و سولەیمان ﷺ)

٤٦٠٣ - عەبدوڵڵا ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ گێڕایەوە کە فەرمووی: ((بۆ هیچ کەسێك ڕەوا نییە کە بڵێ: من[2] لە یونسی کوڕی مەتتا ﷺ چاکترم)).

٤٦٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، حَدَّثَنَا هِلاَلٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ قَالَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ»[1].

---

(١) بڕوانە: ٣٤١٢.

(٢) دەگونجێ مەبەستی بە (من) خودی کەسەکە بێت یان مەبەست خودی پێغەمبەر بێت ﷺ.

٤٦٠٤ -ئەبو هورەیرە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: ((هەرکەس بڵێ: من[٢] لە یونسی کوڕی مەتتا ﷺ چاکترم، ئەوە بێگومان بەدڵنیاییەوە درۆی کردووە).

٢٧ - بابٌ: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِى ٱلْكَلَٰلَةِ ۚ إِنِ ٱمْرُؤٌا۟ هَلَكَ لَيْسَ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَهُۥٓ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ ﴿١٧٦﴾﴾ **النساء**

وَالْكَلَالَةُ: مَنْ لَمْ يَرِثْهُ أَبٌ أَوِ ابن، وَهُوَ مَصْدَرٌ مِنْ تَكَلَّلَهُ النَّسَبُ.

٤٦٠٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، سَمِعْتُ الْبَرَاءَ ﷺ قَالَ: آخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةً، وَآخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ ﴿يَسْتَفْتُونَكَ ﴿١٧٦﴾﴾ النساء[٣].

٢٧ - باسێک: ((ئەی موحەممەد ﷺ) داوای فەتوات لێ دەکەن بڵێ: خوا فەتواتان بۆ دەدات دەربارەی کەلالە[٤]، ئەگەر پیاوێک مردوو منداڵی نەبوو تەنها خوشکێکی هەبوو ئەوە نیوەی میراتی برا مردووەکەی دەکەوێ، وە (ئەگەر ئافرەتێ بمرێ و تەنها برایەکی هەبێ) ئەو برایە میراتی خوشکە مردووەکەی هەمووی دەبات، ئەگەر خوشکەکە منداڵی نەبێت)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (الْكَلَالَةُ) کەسێکە نەباوکی هەبێت میراتی لێ ببات نە کوڕ، وشەی (كَلَالَةٌ) چاوگەو لە (تَكَلَّلَهُ النَّسَبُ)[٥] هاتووە و وەرگیراوە.

٤٦٠٥ -بەرا ﷺ دەڵێ: کۆتا سورەت دابەزێی سورەتی بەرائەتە و کۆتا ئایەتیش دابەزیبێ ئایەتی: ﴿يَسْتَفْتُونَكَ﴾: یە.

---

(١) بڕوانە: ٣٤١٥.

(٢) دەگونجێ مەبەستی بە (من) خودی کەسەکە بێت یان مەبەست خودی پێغەمبەر بێت ﷺ.

(٣) بڕوانە: ٤٣٦٤.

(٤) کەلالە، کەسێکە نەوە و کوڕ و باوك و باپیرەی نەبێت.

(٥) (تكَلَّلَهُ النسب): واتە، نەسەبەکەی بۆ دێتەوە دەگەڕێتەوە یان هەردوو سەر نەسەبی دەگەڕێتەوە سەری باوکی و سەری کوڕی خۆی کە هیچیان نییە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥ - سورة المائدة

١ - بابٌ

﴿ حُرُمٌ (١) ﴾ المائدة: وَاحِدُهَا حَرَامٌ. ﴿ فَبِمَا نَقْضِهِم (١٣) ﴾ المائدة، بِنَقْضِهِمْ. ﴿ ٱلَّتِي كَتَبَ ٱللَّهُ (٢١) ﴾ المائدة: جَعَلَ اللَّهُ ﴿ تَبُوٓأَ (٢٩) ﴾ المائدة: تَحْمِلُ ﴿ دَآئِرَةٌ (٥٢) ﴾ المائدة: دَوْلَةٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ الإِغْرَاءُ

التَّسْلِيطُ. ﴿ أُجُورَهُنَّ (٥) ﴾ المائدة: مُهُورَهُنَّ. قَالَ سُفْيَانُ مَا فِي القُرْآنِ آيَة أَشَدُّ عَلَيَّ مِنْ: ﴿ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا۟ ٱلتَّوْرَىٰةَ وَٱلْإِنجِيلَ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ (٦٨) ﴾ المائدة: (مَخْمَصَة): مَجَاعَةٌ. ﴿ وَمَنْ أَحْيَاهَا (٣٢) ﴾ المائدة: يَعْنِي مَنْ حَرَّمَ قَتْلَهَا إِلَّا بِحَقٍّ حَيِيَ النَّاسُ مِنْهُ جَمِيعًا. ﴿ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (٤٨) ﴾ المائدة: سَبِيلا وَسُنَّةً. ﴿ وَمُهَيْمِنًا (٤٨) ﴾ المائدة: الأَمِينُ، القُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ.

بە ناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٥ -تەفسیری سوڕەتی مائیدە

١ - باسێک

﴿ حُرُمٌ ﴾: كۆیە، تاكەكەی (حَرَامٌ)ە. ﴿ فَبِمَا نَقْضِهِم ﴾: بەهەڵوەشاندنەوەیان. ﴿ ٱلَّتِي كَتَبَ ٱللَّهُ ﴾: ئەوەی خوا دایناوە [1]: (گوناهی من و خۆت)، ﴿ تَبُوٓأَ ﴾:

---

(١) تبوء: بەمانای بگەڕێتەوە.

هەڵ بگرێت. ﴿ دَآئِرَةٌ ﴾: بەڵایەکی گەورە کە چەرخی زەمانە دەیهێنێتە پێشەوە و هەموان دەگرێتەوە. وە جگە لە سودی دەڵێ: ﴿ دَآئِرَةٌ ﴾: هاندان بۆ خراپەکاری، زاڵ کردنی کەسانی تر بەسەریاندا. ﴿ أُجُورَهُنَّ ﴾: مارەیی ئافرەتان. سوفیان دەڵێ: لە هەموو قورئاندا ئایەتێك نییە بەقەدەر ئەم ئایەتە بەلای منەوە سەخت و قورس بێت: (ئێوە لەسەر هیچ شتێك نین هەتا بە ڕێك وڕاستی پەیڕەوی تەورات وئینجیل و ئەو قورئانە نەکەن کە هێنراوەتە خوارەوە بۆتان لە لایەن پەروەرگارتانەوە). (مَخْمَصَة): برسێتی. ﴿ وَمَنْ أَحْيَاهَا ﴾: واتە: هەرکەس کوشتنی کەسێك حەرام کات مەگەر هەقی بێت بکوژرێت، ئەوە هەموو خەڵك بەهۆیەوە زیندو بوونەتەوە. ﴿ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا ﴾: ڕێبازو ڕێگایەك. (المُهَيْمِنُ): چاودێر و پارێزەر، قورئان پارێزەری هەموو کتێبێکی (ئاسمانی) پێش خۆیەتی.

٢ - بابُ قولِهِ: ﴿ ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ۝٣ ﴾ المائدة

وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿ مَخْمَصَةٍ ۝٣ ﴾ المائدة: مَجَاعَةٌ.

٤٦٠٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ قَيْسٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ قَالَتِ الْيَهُودُ لِعُمَرَ: إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ آيَةً لَوْ نَزَلَتْ فِينَا لاَتَّخَذْنَاهَا عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ: إِنِّي لأَعْلَمُ حَيْثُ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ أُنْزِلَتْ، وَأَيْنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أُنْزِلَتْ، يَوْمَ عَرَفَةَ، وَإِنَّا وَاللَّهِ بِعَرَفَةَ. قَالَ سُفْيَانُ وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لاَ. ﴿ ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ۝٣ ﴾ المائدة[1].

---

(١) بروانە: ٤٥.

٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەمڕۆ ئاینەکەتانم تەواو (کامڵ) کردووە بۆتان)

عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ مَخۡمَصَةٍ ﴾: برسێتیەکی زۆر.

٤٦٠٦ - تاریقی کوڕی شیهاب دەڵێ: جوولەکەیەك بە عومەری ﷺ وت: بەڕاستی ئێوە ئایەتێك دەخوێننەوە ئەگەر بۆ ئێمە دابەزیایە ئەو ڕۆژەمان دەکرد بە جەژن،عومەریش ﷺ وتی: بێگومان بە دڵنیاییەوە دەزانم وە دەزانم کەی دابەزی و لەکوێ دابەزی وە پێغەمبەری خوا ﷺ لە کوێدا بوو کاتێ دابەزێنرا، لە ڕۆژی عەرەفەدا بوو لەو کاتەدا سوێند بەخوا من لە عەرەفەدا بووم - سوفیان دەڵێ: گومانم هەیە ڕۆژی هەینی بوو یا نا - (ئەم ئایەتە دابەزی[1]).

٣ - بابُ قوله: ﴿ فَلَمۡ تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا ﴿٦﴾ ﴾ المائدة:

﴿ فَتَيَمَّمُواْ ﴿٦﴾ ﴾ المائدة: تَعمَّدُوا. ﴿ ءَآمِّينَ ﴿٢﴾ ﴾ المائدة: عَامِدِينَ. أَمَّمْتُ وَتَيَمَّمْتُ وَاحِدٌ. وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ ﴿ لَمَسۡتُمُ[2] ﴿٦﴾ ﴾ المائدة: وَ﴿ تَمَسُّوهُنَّ ﴿٣٦﴾ ﴾ البقرة: ﴿ ٱلَّٰتِي دَخَلۡتُم بِهِنَّ ﴿٢٣﴾ ﴾ النساء:

وَ (الإِفْضَاءُ): النِّكَاحُ.

٤٦٠٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيه، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ

---

(١) ئەمڕۆ ئاینەکەتانم تەواو (کامڵ) کردووە بۆتان.

(2) حەمزەو کیسائی و خەلەف بە (لَمَسْتُمْ) خوێندویانەتەوە، بەڵام قورئان خوێنەکانی تر بە (لَٰمَسۡتُمُ) خوێندویانەتەوە.

مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا: أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ؟! أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبِالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ: حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ. قَالَتْ عَائِشَةُ: فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، وَلاَ يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلاَّ مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى فَخِذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ: مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَتْ: فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا الْعِقْدُ تَحْتَهُ[1].

٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەوسا ئاوتان دەست نەکەوت ئەوە تەیەمووم بکەن بە خۆڵێکی پاک)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ): ﴿ فَتَيَمَّمُواْ ﴾: نیازی بکەن، ڕووی تێبکەن. ﴿ ءَآمِّينَ ﴾: نیازی (ماڵی خوا کردن) ئەم دوو وشەیە: (أَمَّمْتُ) و (تَيَمَّمْتُ) ماناکەیان یەکە هەردووکیان یانی نیازم کرد.

-عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ ئەم چوار وشەیە ﴿ لَمَسْتُمْ ﴾: و ﴿ تَمَسُّوهُنَّ ﴾: و ﴿ ٱلَّتِي دَخَلْتُم بِهِنَّ ﴾: و (وَالإِفْضَاءُ) هەموویان بەمانای جووتبوونی ژن و پیاو دێن.

٤٦٠٧ - عائیشەی ﷺ خێزانی پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لە سەفەرێکدا ڕۆشتین تا گەیشتینە بەیدا یان (ذاتِ الْجَيْش) لەوێدا ملوانکەکەم وون بوو، جا پێغەمبەری خوا ﷺ لەوێدا وەستا بۆ دۆزینەوەی، خەڵکیش وەستان لەگەڵیدا، ئەوجێگای لێیبووین ئاوی لێ نەبوو، خۆشیان ئاویان پێ نەبوو، جا خەڵکەکە هاتن بۆلای ئەبوبەرکری صدیق و وتیان: ئایا نابینی عائیشە چی

(١) بڕوانە: ٣٣٤.

کرد؟ پێغەمبەری خواو ﷺ خەڵکی لە شوێنێکدا وەستاند ئاوی تێدا نییە وخۆشیان ئاویان پێ نییە، جا ئەبو بەکر هات لەکاتێکدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەری لەسەر ڕانی مندا بوو خەوی لێ کەوتبوو، وتی: پێغەمبەری خوا و ﷺ خەڵکت لە شوێنێکدا وەستاند ئاوی تێدا نییە و خۆشیان ئاویان پێ نییە، عائیشە وتی: ئەبو بەکر سەرزەنشتی کردم ئەوەی خوا ویستی ووتی زوو زووش بەدەستی دەیکوتایە کەمەرم. منیش تەنها لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەری لەسەر ڕانم بوو جووڵەم نەدەکرد. ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا کاتی نوێژی بەیانی ئاو نەبوو (بۆ دەست نوێژگرتن)، بە هۆیەوە خوای گەورە ئایەتی تەیەمومی دابەزاند (وتەیەمومیان کرد). جا ئوسەیدی کوڕی (حُضَیْر) وتی: ئەمە یەکەم فەڕو بەرەکەتی ئێوە نییە ئەی خانەوادەی ئەبو بەکر (بەسەر مسوڵمانانەوە)، عائیشە دەڵێ: جا ئەو وشترەمان هەڵساندەوە کە من سواری دەبووم بینیم ملوانکەکەی (من) لەژێریدا بوو.

٤٦٠٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ سَقَطَتْ قِلَادَةٌ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَنَحْنُ دَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَنَاخَ النَّبِيُّ ﷺ وَنَزَلَ، فَثَنَى رَأْسَهُ فِي حَجْرِي رَاقِدًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَزَنِي لَكْزَةً شَدِيدَةً وَقَالَ: حَبَسْتِ النَّاسَ فِي قِلَادَةٍ. فَبِي الْمَوْتُ لِمَكَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺاسْتَيْقَظَ وَحَضَرَتِ الصُّبْحُ فَالْتُمِسَ الْمَاءُ فَلَمْ يُوجَدْ، فَنَزَلَتْ ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ﴿٦﴾ ﴾ المائدة: فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ: لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، مَا أَنْتُمْ إِلاَّ بَرَكَةٌ لَهُمْ[1].

(١) بڕوانە: ٣٣٤.

٤٦٠٨ - عائیشه ﷺ دەڵێ: له بەیدا[١] ملوانکەیەك که هی خۆم بوو لێم کەوتو، وون بوو -لەکاتێکدا دەهاتنیەوە بۆ مەدینە - ئەمجا پێغەمبەر ﷺ وشترەکەی یەخداو دابەزی، سەری خستە کۆشم بەڕاکشاوی، ئەبو بەکر هات زۆر بە توندی بۆکزێکی دا لە سنگم و وتی: بۆ ملوانکەیەك ئەم خەڵکەت ڕاگرتووە، سوێند بەخوا خەریك بوو بمرم (بەو بۆکزە)، ترسام پێغەمبەر ﷺ بەهۆی منەوە خەبەری بێتەوە (کەسەری لە کۆشمدا بوو بێدەنگ بووم)، (بەو بۆکزە) ئەوەندە ئازاری پێ گەیاندم، لە پاشان پێغەمبەر ﷺ لە خەو هەستا وکاتی نوێژی بەیانی بوو، گەڕان بۆ ئاو کرا بەڵام ئاو نەبوو، ئیتر ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەی ئەوانەی باوەڕدارن ئەگەر هەستان بۆ نوێژکردن) تا کۆتایی ئایەتەکە، ئوسەیدی کوڕی حوزەیر وتی: بەڕاستی ئەی ئالی ئەبو بەکر بەبۆنەی ئێوەوە خوا بەرەکەتی ڕشت بەسەر خەڵکیدا، ئێوە هەر فەڕو بەرەکەت بوون بۆیان.

٤ - بابُ قوْلِه: ﴿يُعَذِّبُكُم بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنتُم بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ﴾ المائدة

٤٦٠٩ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مُخَارِقٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: شَهِدْتُ مِنَ الْمِقْدَادِ ح. وَحَدَّثَنِي حَمْدَانُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، حَدَّثَنَا الأَشْجَعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُخَارِقٍ، عَنْ طَارِقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لاَ نَقُولُ لَكَ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى: ﴿فَاذْهَبْ أَنتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾﴾ المائدة: وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ. فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. وَرَوَاهُ وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُخَارِقٍ، عَنْ طَارِقٍ: أَنَّ الْمِقْدَادَ قَالَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ[٢].

---

(١) بيدا : واته چۆڵەوانی.
(٢) بڕوانە: ٣٩٥٢.

٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (دەی بڕۆ خۆت و پەروەردگارت دژیان جەنگ بکەن ئێمەش لێرەدا دانیشتووین (چاوەڕوانین))

٤٦٠٩ - تاریقی کوڕی شیهاب دەڵێ: لە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودم ﷺ بیست وتی: لە میقداد ﷺ دیمەنێکم دی[١]. .... تاریق لە عەبدوڵڵاوە گێڕایەوە[٢] وتی: میقداد لە ڕۆژی (غەزای) بەدردا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دڵنیابە وەك بەنو ئیسرائیل بە مووسا ﷺ یان وت، ئێمە بە جەنابت ناڵێین: (دەی بڕۆ خۆت و پەروەردگارت دژیان جەنگ بکەن ئێمەش لێرەدا دانیشتووین (چاوەڕوانین))، بەڵکو (عەرزت دەکەین) تۆ بڕۆ ئێمەش لە خزمەتت داین، (ئەوەندەی پێ خۆش بوو) دەتووت هەرچی ناخۆشی و ناڕەحەتییە لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ لابراوە و نەماوە. (بەم جۆرەش گێڕدراوەتەوە) وەکیع لە سوفیانەوە گێڕایەوە، ئەوەیش لە موخاریقەوە لە تاریقەوە لە میقدادەوە ئەو ووتەی عەرزی پێغەمبەر ﷺ کرد.

٥ - **بابٌ**: ﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوْ يُصَلَّبُوٓاْ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْاْ مِنَ ﴿٣٣﴾ ﴾ المائدة

الْمُحَارَبَةُ لله: الكُفْرُ بِهِ.

٤٦١٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ: حَدَّثَنِي سَلْمَانُ أَبُو رَجَاءٍ -مَوْلَى أَبِي قِلاَبَةَ - عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ: أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَذَكَرُوا وَذَكَرُوا، فَقَالُوا وَقَالُوا: قَدْ أَقَادَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، فَالْتَفَتَ إِلَى أَبِي

---

(١) بەم ڕێگەیە فەرموودەکە بەتەواوی بوخاری لە (كتاب المغازي باب (٤) فەرموودەی ژمارە (٣٩٥٢) هێناویەتی.

(٢) ئەمە سەنەد و ڕێگەی دووەمی فەرموودەکەیە.

قِلاَبَةَ وَهْوَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَقَالَ: مَا تَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ؟ أَوْ قَالَ: مَا تَقُولُ يَا أَبَا قِلاَبَةَ؟ قُلْتُ: مَا عَلِمْتُ نَفْسًا حَلَّ قَتْلُهَا فِي الإِسْلاَمِ إِلاَّ رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ، أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ، أَوْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ. فَقَالَ عَنْبَسَةُ: حَدَّثَنَا أَنَسٌ بِكَذَا وَكَذَا. قُلْتُ: إِيَّايَ حَدَّثَ أَنَسٌ قَالَ: قَدِمَ قَوْمٌ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَكَلَّمُوهُ فَقَالُوا: قَدِ اسْتَوْخَمْنَا هَذِهِ الأَرْضَ. فَقَالَ: «هَذِهِ نَعَمٌ لَنَا تَخْرُجُ، فَاخْرُجُوا فِيهَا، فَاشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا». فَخَرَجُوا فِيهَا، فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا وَاسْتَصَحُّوا، وَمَالُوا عَلَى الرَّاعِي فَقَتَلُوهُ، وَاطَّرَدُوا النَّعَمَ، فَمَا يُسْتَبْطَأُ مِنْ هَؤُلاَءِ؟ قَتَلُوا النَّفْسَ، وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَخَوَّفُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ. فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ! فَقُلْتُ تَتَّهِمُنِي؟ قَالَ: حَدَّثَنَا بِهَذَا أَنَسٌ. قَالَ: وَقَالَ يَا أَهْلَ كَذَا، إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا أُبْقِيَ هَذَا فِيكُمْ -أَوْ- مِثْلُ هَذَا[1].

٥ - باسێک: (بەڕاستی تۆڵەی ئەوانەی کە جەنگ و دوژمنایەتی دەکەن لە دژی خوا و پێغەمبەرەکەی وە هەوڵ دەدەن لە زەویدا خراپە بڵاوبکەنەوە (تۆڵەیان ئەوەیە) کە بکوژرێن یان هەڵبواسرێن بەدارا یان دەست و قاچیان بە پێچەوانەوە (راست و چەپ) ببڕدرێت یان دوور بخرێنەوە لە وڵات)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) (الْمُحَارَبَةُ لله): واته: بێ باوەڕ بوون بە خوا.

٤٦١٠ - ئەبو ڕەجائی - ئازادکراوی ئەبو قیلابە - دەگێڕێتەوە لە ئەبی قیلابەوە دەڵێ: ئەو (ئەبی قیلابە) لە دوای عومەری کوڕی عەبدولعەزیزەوە دانیشتبوو، جا باسی (قەسامە) یان کرد و باسی (گرنگی یەکەیان) کرد و جا (لەوبارەیەوە) ووتیان و وتیان: جێنشینەکان بە قەسامە خەڵکیان کوشتووە، عومەریش لای کردەوە بەلای ئەبی قیلابەدا کە لە پشتیەوە بوو وتی: ئەی عەبدوڵڵای کوڕی

(١) بڕوانە: ٢٣٣.

زەید تۆ دەڵێی چی؟ - یان وتی: ئەی ئەبی قیلابە تۆ دەڵێی چی؟ - منیش وتم: من نەمزانیوە کەسێك لە ئاینی ئیسلامدا کوشتنی دروست بێ مەگەر پیاوێك دوای ئەوەی ژنی هێنا بێ زینا بکات، یان کەسێك بکوژێ بێ ئەوەی کەسێکی کوشتبێ یان دژی خوا و پێغەمبەرەکەی بجەنگێ، عەنبەسە وتی: ئەنەس ﷺ ئەوە و ئەوەی بۆ گێڕاینەوە[1]، (ئەبو قیلابە ووتی) منیش وتم: ئەنەس ﷺ بۆ منیشی گێڕاوەتەوە، وتی: کەسانێك هاتنە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ قسەیان لەگەڵێدا کردو وتیان: خواردن و ئاو و هەوای ئەم شوێنە (مەدینە) مان پێ ناکەوێ[2]، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((ئەم وشترانەی ئێمە دەردەچن (بۆلەوەڕگا لەگەڵ وشترەکانی زەکات دا) ئێوەش لەگەڵیاندا دەرچن و لەشیرو میزیان بخۆنەوە))، ئەوانیش لەگەڵ وشترەکاندا دەرچوون (لە مەدینە) ولەشیرو میزی وشترەکانیان خواردەوە (لەنەخۆشییەکەیان) چاك بوونەوە، چوون بۆ لای شوانەکەو کوشتیان، بەخێرای وشترەکانیان دایەبەر و بردیانن. جا چۆن سستی دەکرێ لەگەڵ ئەمانەدا (و سزا نادرێن)؟! خەڵکیان کوشتووە دژی خوا و پێغەمبەرەکەی جەنگاون و پێغەمبەر خوایان ﷺ ترساندوە جا (عەنبەسە) وتی: پاك وبێگەردی بۆ خوا (ئەبو قیلابە دەڵێ) وتم: باوەڕم پێ ناکەیت؟[3] وتی: ئەنەس ئەو فەرموودەی بۆ گێڕاینەوە، (ئەبو قیلابە) وتی: (عەنبەسە) وتی: ئەی خەڵکی ئەو شوێنە (شام) ئێوە هەمیشە لە چاکیدان تا (خوا) ئەمەتان (ئەبو قیلابە) لەناودا بهێڵێتەوە و وێنەی ئەمە (لەناوتاندا بمێنێت).

---

(١) مەبەستی فەرموودەی عورەنین بوو.

(٢) نەخۆش کەوتین لەبەر ناسازی خواردن و ئاو و هەوای مەدینە.

(٣) لەوەی گێڕامەوە لە ئەنەسەوە.

٦ - بابُ قَوْلِهِ: ﴿وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۝٤٥﴾ المائدة:

٤٦١١ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: كَسَرَتِ الرُّبَيِّعُ -وَهْيَ عَمَّةُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ- ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ مِنَ الأَنْصَارِ، فَطَلَبَ الْقَوْمُ الْقِصَاصَ، فَأَتَوُا النَّبِيَّ ﷺ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْقِصَاصِ. فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ -عَمُّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ-: لاَ وَاللَّهِ لاَ تُكْسَرُ سِنُّهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَا أَنَسُ، كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ». فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَقَبِلُوا الأَرْشَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ»[1].

٦ - باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (زامەکان تۆڵەیان زامدارکردنی دەست درێژی کەرانە)

٤٦١١ - ئەنەس ﷺ دەڵێ: ڕوبەیع - کە پوری ئەنەسی کوڕی مالیك بوو - دانی پێشەوەی کچێکی ئەنصاڕی شکاند جا کەسەکانی (کچەکە) داوای تۆڵە کردنەوەیان کردو هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمانی کرد بە تۆڵە کردنەوە، ئەنجا ئەنەسی کوڕی نەزرِ ﷺ کەمامی ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ بوو وتی: نا سوێند بەخوا دانی (ڕوبەیع) ناشکێنرێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئەی ئەنەس (حوکمی) قورئانەکەی خوا تۆڵە کردنەوەیە))، جا کەسوکارەکەی (دان شکاوەکە) ڕازی بوون و خوێنباییان قبوڵ کرد، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بێگومان لەناو بەندەکانی خوادا کەسی وا هەیە ئەگەر سوێند بخوات لەسەر خوا (بڵێ دەبێ ئەو کارەم بۆ بکەی) بەدڵنیاییەوە خوا سوێندەکەی ناخات)).

---

(١) بڕوانە: ٢٧٠٣.

٧ - بابٌ: ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ﴿٦٧﴾ ﴾ المائدة:

٤٦١٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ قَالَتْ: مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَقَدْ كَذَبَ، وَاللَّهُ يَقُولُ: ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ﴿٦٧﴾ ﴾ المائدة[1].

٧ - باسێک: (ئەی پێغەمبەر ﷺ ئەوەی بۆت دابەزێنراوە لە پەروەردگارتەوە ڕایگەیەنە (بەخەڵکی))

٤٦١٢ -مەسروق لە عائیشەوە ﵂ دەگێڕێتەوە کە وتی: هەرکەس پێی وتی: موحەممەد ﷺ لەوەی بۆی دابەزێنراوە شتێکی شاردۆتەوە، ئەوە بێگومان دڵنیابە درۆی کردووە، لە کاتێکدا خوای گەورە دەفەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی بۆت دابەزێنراوە لە پەروەردگارتەوە ڕایگەیەنە (بەخەڵکی)) تا کۆتایی ئایەتەکە.

٨ - بابُ قوله: ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ ﴿٨٩﴾ ﴾ المائدة:

٤٦١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ ﵂ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ ﴿٨٩﴾ ﴾ المائدة: فِي قَوْلِ الرَّجُلِ: لاَ وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ[2].

---

(١) بروانە: ٣٢٣٤.

(٢) بروانە: ٦٦٦٣.

٨ -باسى ئەم فەرمايشتەى خواى گەورە: (خوا ئەو سوێندانەتان لێ ناگرێ كە نيازى دڵى لەگەڵدا نيە)

٤٦١٣ - عائيشە ﷺ دەڵێ: ئەم ئايەتە: ﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَـٰنِكُمْ ﴿٨٩﴾ ﴾ المائدة[1] لە ووتەى كەسێكدا دابەزێنرا كە دەڵێ: نەوەڵلا، بەرێ وەڵلا [2].

٤٦١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ ﷺ: أَنَّ أَبَاهَا كَانَ لاَ يَحْنَثُ فِي يَمِينٍ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ كَفَّارَةَ الْيَمِينِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ: لاَ أَرَى يَمِينًا أُرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا؛ إِلاَّ قَبِلْتُ رُخْصَةَ اللَّهِ، وَفَعَلْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ[3].

٤٦١٤ - عائيشە ﷺ دەگێڕێتەوە كە هەرگيز سوێندى خۆى نەدەشكاند تا خوا بريتى سوێندى دابەزاند، ئەبو بەكر ﷺ وتى: هەر سوێندێك وابزانم جگە لە سوێند لەسەر خوراوەكە چاكترە (لەوكاتەدا)، بە ڕوخسەتى خوا ڕازى دەبم و ئەوەيان دەكەم چاكترە.

٩ - بابُ قوله: ﴿ لَا تُحَرِّمُوا۟ طَيِّبَـٰتِ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴿٨٧﴾ ﴾ المائدة:

٤٦١٥ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ، فَقُلْنَا: أَلاَ نَخْتَصِي؟ فَنَهَانَا عَنْ ذَلِكَ، فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ نَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِالثَّوْبِ، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُحَرِّمُوا۟ طَيِّبَـٰتِ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكُمْ ﴿٨٧﴾ ﴾ المائدة[4].

---

(١) واتە، ئەو سوێندانەتان كە نيازى دڵى لەگەڵدا نييە لێتان ناگرێ.

(٢) مەبەست پێى ئەو سوێندانەيە كە نييەت و نيازى لەگەڵدا نييە، تەنها سەر زارەكى دێت بەسەر زماندا.

(٣) بڕوانە: ٦٦٢١.

(٤) بڕوانە: ٥٠٧١، ٥٠٧٥.

٩ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەو شتە پاکانەی خودا بۆی حەڵاڵ کردوون حەرامیان مەکەن (لەخۆتان))

٤٦١٥ - عەبدوڵلا (ی کوڕی مەسعوود) ﷺ دەڵێ: ئێمە جاران لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ غەزامان دەکرد ئافرەتانمان [١] لەگەڵدا نەبوو، بۆیە وتمان: بۆ خۆمان نەخەسێنین؟ بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕێگری ئەوەی لێ کردین، پاش ڕێگەی ئەوەی داین کەئافرەت مارە بکەین بەکراسێك [٢]، پاشان (عەبدوڵلا) [٣] ئەم ئایەتەی خوێندەوە: (ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ئەو شتە پاکانەی خودا بۆی حەڵاڵ کردوون حەرامیان مەکەن لە خۆتان).

١٠ - بابُ قوله ﴿إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ وَٱلْأَزْلَٰمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِ ﴿٩٠﴾﴾ المائدة

وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: (الأَزْلامُ): القِدَاحُ يَقْتَسِمُونَ بِهَا فِي الأُمُورِ. وَالنُّصُبُ: أَنْصَابٌ يَذْبَحُونَ عَلَيْهَا، وَقَالَ غَيْرُهُ: الزُّلَمُ: القِدْحُ لَا رِيشَ لَهُ، وَهُوَ وَاحِدُ الأَزْلَامِ. وَالِاسْتِقْسَامُ: أَنْ يُجِيلَ القِدَاحَ فَإِنْ نَهَتْهُ انْتَهَى، وَإِنْ أَمَرَتْهُ فَعَلَ مَا تَأْمُرُهُ. وَقَدْ أَعْلَمُوا القِدَاحَ أَعْلَامًا بِضُرُوبٍ يَسْتَقْسِمُونَ بِهَا، وَفَعَلْتُ مِنْهُ: قَسَمْتُ، وَالْقُسُومُ المَصْدَرُ.

---

(١) مەبەستی هاوسەر و خێزانی خۆیانە.

(٢) مەبەست لەو جۆرە نیکاحە نیکاحی موتعەیە، کە بریتییە لە مارەکردنی ئافرەت بە ئەندازەیەك پارە یان کەل و پەل و کاڵا بۆ ماوەیەکی کاتی دیاری کراوە. ئەم جۆرە نیکاحە لە سەرەتای ئیسلامدا هەبوو دواتر حەرام کراوە، ئەم ڕای هەموو زانیانی ئەهلی سوننەتە.

(٣) ئیمامی ئەوەوەی دەڵێ، بەڵگە هێنانەوەی عەبدوڵلای کوڕی مەسعوود ﷺ بەم ئایەتە وا دیارە ڕای وایە نیکاحی موتعە حەڵاڵە .وەك ڕای ئیبنو عەبباس ﷺ لەوانەیە ئەو فەرموودەی پێ نەگەشتبێت کە نیکاحی موتعەی حەرام کردووە، لە پاشان پێی گەشتووە ووازی لەو ڕایەی هێناوەو پەشیمان بۆتەوە. (إرشاد الساري،١٠/١٨٦).

١٠ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (بێگومان عارەق و قومار و بتە بەردینیەکان و تیرەکانی (شانس و بەخت گرتنەوە) پیسن و لە کردەوەی شەیتانن)

-عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: (الأزْلامُ): چەند تیرێك بوو شانس و بەختیان لە کاروبارەکاندا پێ دیاری دەکرد[1].(النُّصُبُ) چەند بەردێك بوو ئاژەڵیان لایدا سەر دەبڕی (بەردەکەیان پێ خوێناوی دەکرد).

-جگە لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: (الزُّلَمُ): تیرەکە پەڕی پێوە نەبێت ئەم وشە تاکە، کۆیەکەی (الأَزْلَامِ)ـە، (الِاسْتِقْسَامُ) قورعەکێشی بە تیرەکان بکرێ ئەگەر ئەوەیان دەرچوو ڕێگری لێ کرد کارەکە ناکات وە ئەگەر ئەوەیان دەرچوو فەرمانی کردنی پێ دەکات ئەوە دەکات فەرمانی پێکردوە، وە ئەو تیرانەیان نیشانە کردبوو بە چەند جۆرێك نیشانە[2] بەوانە بەخت و شانسی خۆیان دیاری دەکرد، بتەوێ بڵێی ئەو کارەم کردووە دەڵێی: (قَسَمْتُ) چاوگەکەشی (الْقُسُومُ)ـە.

٤٦١٦ - حَدَّثَنَا إِحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ قَالَ: نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَإِنَّ فِي الْمَدِينَةِ يَوْمَئِذٍ لَخَمْسَةَ أَشْرِبَةٍ، مَا فِيهَا شَرَابُ الْعِنَبِ[3].

٤٦١٦ -عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەڵێ: حەرام کردنی عارەق دابەزی بوو، بێگومان لەو ڕۆژگارەدا لە مەدینەدا پێنج جۆر خواردنەوەی (عارەق) هەبوو، خواردنەوەی (دروستکراو لە) ترێی تیا نەبوو.

---

(١) سێ تەختە بوو،یەکێکیان لێی نوسرابوو: خوا فەرمانی پێ کردووم، یەکێکیان لێی نوسرابوو،خوا قەدەغەی کردووە لێم، سێ یەمیان هیچی لێ نەنوسرابوو، جا ئەگەر یەکەمیان بوایە کارەکەی دەکرد، دووهەمیان بوایە نەیدەکرد، سێ هەمیان بوایە دووبارەی دەکردەوە بزانێ کامیانی بۆ دەردەچێ.

(٢) بەم جۆرانە، خوا فەرمانی پێ کردووم، خوا ڕێگری لێ کردووم، هیچی لێ نەنوسراوە.

(٣) بڕوانە: ٥٥٧٩.

٤٦١٧ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ ﷺ: مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ هَذَا الَّذِي تُسَمُّونَهُ الْفَضِيخَ. فَإِنِّي لَقَائِمٌ أَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا، إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: وَهَلْ بَلَغَكُمُ الْخَبَرُ؟ فَقَالُوا: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: حُرِّمَتِ الْخَمْرُ. قَالُوا: أَهْرِقْ هَذِهِ الْقِلاَلَ يَا أَنَسُ. قَالَ: فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلاَ رَاجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ[1].

٤٦١٧ - ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ئێمە جاران جگە لەو فەزیحەتان عارەقمان نەبوو [2] ئا ئەوەی ئێوە پێ دەڵێن فەزیح [3]، جا من ڕاوەستابووم عارەقم دەدا بە ئەبو تەڵحە و فلان و فلان لەپڕ پیاوێك هات وتی: ئایا هەواڵەکەتان پێ گەشتووە؟ ئەوانیش وتیان: ئەو هەواڵە چییە؟ وتی: عارەق حەرام کرا، وتیان: (بەمن) ئەی ئەنەس ئەو کوپە (عارەق)انە بڕژە، (ئەنەس) دەڵێ: جا دوا هەواڵەکەی ئەو پیاوە هێنای ئیتر پرسیاریان نەکرد لەبارەیەوە و بۆی نەگەڕانەوە.

٤٦١٨ - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: صَبَّحَ أُنَاسٌ غَدَاةَ أُحُدٍ الْخَمْرَ، فَقُتِلُوا مِنْ يَوْمِهِمْ جَمِيعًا شُهَدَاءَ، وَذَلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا[4].

٤٦١٨ - جابیر ﷺ دەڵێ: کەسانێك لە (ڕۆژی غەزای) ئوحوددا بەیانیەکەی عارەقیان خواردەوە [5]، ئەنجا هەموویان هەر لەو ڕۆژەیاندا کوژران و شەهیدبوون، ئەوەش پێش حەرام بوونی عارەق بوو.

---

(١) بڕوانە: ٢٤٦٤.

(٢) ئەوەی باسی دەکات پێش حەرام بوونی عارەقە.

(٣) فەزیح عارەقێك بووە لە فەریکە خورما دروست کراوە بەبێ کوڵاندن و گەرم کردنی.

(٤) بڕوانە: ٢٨١٥.

(٥) ساڵی سێیەمی کۆچی پێش حەرام بوونی.

٤٦١٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى وَابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ ﷺ عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ ﷺ يَقُولُ: أَمَّا بَعْدُ. أَيُّهَا النَّاس، إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهْيَ مِنْ خَمْسَةٍ: مِنَ الْعِنَبِ، وَالتَّمْرِ، وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ[1].

٤٦١٩ -عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەڵێ: لە عومەرم ﷺ بیست لەسەر دوانگەی پێغەمبەر ﷺ بوو دەیوت: جا دوا ئەمە ئەی خەڵکینە بێگومان حەرام بوونی عارەق دابەزیوە، کە ئەویش لە پێنج (شت دروست دەکرێ): لە ترێ وخورما وهەنگوین و گەنم و جۆ، وە عارەق ئەوەیە عەقڵ داپۆشێت و نەیهێڵێ.

١١ - بابٌ: ﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓاْ ﴾: الى قوله: ﴿ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾ المائدة:

٤٦٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ ﷺ أَنَّ الْخَمْرَ الَّتِي أُهْرِيقَتِ الْفَضِيخُ. وَزَادَنِي مُحَمَّدٌ، عَنْ أَبِي النُّعْمَانِ قَالَ: كُنْتُ سَاقِيَ الْقَوْمِ فِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ فَنَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى. فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ: اخْرُجْ فَانْظُرْ مَا هَذَا الصَّوْتُ؟ قَالَ: فَخَرَجْتُ فَقُلْتُ: هَذَا مُنَادٍ يُنَادِي: أَلاَ إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ. فَقَالَ لِي: اذْهَبْ فَأَهْرِقْهَا. قَالَ: فَجَرَتْ فِي سِكَكِ الْمَدِينَةِ. قَالَ: وَكَانَتْ خَمْرُهُمْ يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخَ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ: قُتِلَ قَوْمٌ وَهْيَ فِي بُطُونِهِمْ! قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓاْ ﴿٩٣﴾ ﴾ المائدة[2].

---

(١) بروانه: ٥٥٨١، ٥٥٨٨، ٥٥٨٩، ٧٣٣٧.

(٢) بروانه: ٢٤٦٤.

١١ - باسێک: (ئەوانەی کە بڕوایان هێناوە و کردەوە چاکەکانیان کردووە هیچ گوناهێکیان لەسەر نەبووە و نییە لەوەی خواردوویانە (عەرەق و پارەی قومار پێش حەرام کرانیان) تا دەگاتە (وە خوا چاکەکارانی خۆش دەوێ)

٤٦٢٠ -سابیت لە ئەنەسەوە ﷺ گێڕایەوە وتی: بێگومان ئەو عارەقەی ڕژێنرا فەزیح بوو (ئیمامی بوخاری دەڵێ:) موحەممەد لە ئەبی نوعمانەوە ئەم زیادەی هێناوە و (ئەنەس) دەڵێ: من عارەقگێڕی خەڵکەکە بووم لەماڵی ئەبو تەڵحە، ئەنجا حەرام بوونی عارەق دابەزی ئەوسا (پێغەمبەر ﷺ) فەرمانی کرد بە جاڕدەرێك وجاڕی دا، ئەبو تەڵحەش وتی: بڕۆرە دەرەوە بزانە ئەو دەنگە چییە، (ئەنەس) دەڵێ: منیش ڕۆشتمە دەرەوە (گوێم گرت لێی وهاتمەوە) جا وتم: ئەوە جاڕدەرێکە وجاڕ دەدات و دەڵێ: ئاگاداربن بێگومان عارەق حەرام بوو، ئەنجا پێی وتم: برۆ عارەقەکان برژە، (ئەنەس) دەڵێ: (منیش ڕشتم)، جا عارەقەکە بە کۆڵانەکانی مەدینەدا دەڕۆشت (ئەنەس) دەڵێ: عارەقی ئەوان لەو ڕۆژگارەدا فەزیح بوو، جا هەندێ لە خەڵکەکە وتیان: کەسانێك کوژران عارەقەکە هەر لە ورگیاندا بوو، ئیتر خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: (ئەوانەی بڕوایان هێناوە و کردەوە چاکەکانیان کردووە، هیچ گوناهێکیان لەسەر نەبووە و نییە لەوەی کە خواردوویانە).

١٢ - بابُ قوْلِه: ﴿لَا تَسْـَٔلُواْ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴿١٠١﴾﴾ المائدة:

٤٦٢١ - حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَارُودِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ: عَنْ أَنَسٍ ﷺ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ،

قَالَ: «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». قَالَ: فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي؟ قَالَ: فُلاَنٌ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿لَا تَسْـَٔلُوا۟ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴿١٠١﴾﴾ المائدة: رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ[1].

١٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (پرسیار مەکەن لە شتانێک ئەگەر ئاشکرا بکرێن بۆتان ناخۆش و خراپ دەبێت بۆتان)

٤٦٢١ -ئەنەس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ وتارێکی دا هەرگیز وێنەی ئەو ووتارەم نەبیستووە، فەرمووی: ((ئەوەی من دەیزانم ئێوە بتانزانیایە بێگومان کەم پێدەکەنین و زۆر دەگریان)) دەڵێ: جا هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەموچاویان داپۆشی دایانە پرمەی گریان، ئەنجا پیاوێك وتی: کێ باوکمە؟ (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((فلان کەسە)) بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (پرسیار مەکەن لەشتانێك ئەگەر ئاشکرا بکرێن بۆتان ناخۆش و خراپ دەبێت) - (هەروەها ئەم فەرموودەیە بەم ڕێگەیەش گێڕدراوەتەوە) نەزرو ڕەوحی کوڕی عوبادە لە شوعبەوە گێڕاویانەتەوە.

٤٦٢٢ - حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو الْجُوَيْرِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ كَانَ قَوْمٌ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتِهْزَاءً، فَيَقُولُ الرَّجُلُ: مَنْ أَبِي؟ وَيَقُولُ الرَّجُلُ -تَضِلُّ نَاقَتُهُ -: أَيْنَ نَاقَتِي؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَسْـَٔلُوا۟ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴿١٠١﴾﴾ المائدة: حَتَّى فَرَغَ مِنَ الآيَةِ كُلِّهَا.

---

(١) بروانه: ٩٣.

٤٦٢٢ -عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس ﷺ دەڵێ: کەسانێك هەبوون پرسیاریان لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەکرد بۆ گاڵتەپێکردن، جا پیاوێك دەیووت باوکم کێ یە؟ وە پیاوێ کە وشترەکەی وون کردبوو دەیووت وشترەکەم لە کوێ یە؟ خوای گەورەش ئەم ئایەتەی لەواندا دابەزاند: (ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە، پرسیار مەکەم لە شتانێك ئەگەر ئاشکرا بکرێن بۆتان ناخۆش و خراپ دەبێت)، (خوێندیەوە) تا لە هەموو ئایەتەکە بوویەوە.

١٣ - بَابٌ: ﴿مَا جَعَلَ ٱللَّهُ مِنۢ بَحِيرَةٍ وَلَا سَآئِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ ﴿١٠٣﴾﴾ المائدة:

﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ ﴿١١٦﴾﴾ المائدة: يَقُولُ: قَالَ اللهُ. ﴿وَإِذْ ﴿١١٦﴾﴾ المائدة: هَا هُنَا صِلَةٌ، المَائِدَةُ أَصْلُهَا مَفْعُولَةٌ؛ كَعِيشَةٍ رَاضِيَةٍ، وَتَطْلِيقَةٍ بَائِنَةٍ وَالْمَعْنَى: مِيدَ بِهَا صَاحِبُهَا مِنْ خَيْرٍ، يُقَالُ: مَادَنِي يَمِيدُنِي. وَقَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿مُتَوَفِّيكَ ﴿٥٥﴾﴾ آل عمران: مُمِيتُكَ.

١٣ - باسێک: (خودا (سوود وەرنەگرتن لەم چوار جۆر وشترە) بەحیرە [١] و سائیبە [٢] و وەصیلە [٣] و حامی [٤] دانەناوە و بڕیار نەداوە)

﴿وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ﴾: واتە: خوا ئەو فەرمایشتە دەفەرمووی[٥] و ﴿وَإِذْ﴾: ئا لێرەدا ئاوەڵکارە[٦] (المَائِدَةُ) لەسەرکێشی (فاعلة) بەڵام ماناکەی لەسەر کێشی (مَفْعُولَةٌ)

(١) بەحیرە: وشترێک بوو پێنج سکی بکردایە و پێنجەم نێر بوایە ئەوا گوێچکەکەیان لەت دەکرد و بەرەڵایان دەکرد.
(٢) سائیبە: وشترێک بوو کە دە تا دوانزە سکی بکردایە هەمووی مێینە بوایە.
(٣) وەصیلە: وشترێک یەکەم و دووەم سکی مێینە بوایە.
(٤) حام: وشترێکی نێر بوو لە پشتی ئەو دە سک پەیدا ببوایە.
(٥) (قال) بەمانای (یقول) هاتووە چونکە ئەو ووتەیە لە قیامەتدا دەوترێت کە داهاتووە.
(٦) (إذ) ئاوەڵکارە چونکە (إذ) ئەگەر (ظرف) بێت بۆ ڕابردووە بۆیە لێرەدا بە (صِلة) هاتووە.

یه، وەك (عِيشَةٍ رَاضِيَة) كه (رَاضِيَة) بەمانای (مرضِيَة) هەروەها وەك (وَتَطْلِيقَةٍ بَائِنَة) بەمانای (مَفْعُولَة) یه[1] واته: جیاكراوه، ماناكەی: ئەو خێرەی دراوه بە خاوەنەكەی وە دەوترێت: پێیدام پێم ئەدات.

عەبدوڵڵای كوڕی عەبباس (ڕەزای خوایان لێ بێ) دەڵێ: ﴿ مُتَوَفِّيكَ ﴾: دەتمرێنم.

٤٦٢٣ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: الْبَحِيرَةُ: الَّتِي يُمْنَعُ دَرُّهَا لِلطَّوَاغِيتِ، فَلاَ يَحْلُبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ. وَالسَّائِبَةُ كَانُوا يُسَيِّبُونَهَا لآلِهَتِهِمْ، لاَ يُحْمَلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ. قَالَ: وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «رَأَيْتُ عَمْرَو بْنَ عَامِرٍ الْخُزَاعِيَّ يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ». وَالْوَصِيلَةُ: النَّاقَةُ الْبِكْرُ، تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ نِتَاجِ الإِبِلِ، ثُمَّ تُثَنِّي بَعْدُ بِأُنْثَى. وَكَانُوا يُسَيِّبُونَهُمْ لِطَوَاغِيتِهِمْ إِنْ وَصَلَتْ إِحْدَاهُمَا بِالأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذَكَرٌ. وَالْحَامِ فَحْلُ الإِبِلِ يَضْرِبُ الضِّرَابَ الْمَعْدُودَ، فَإِذَا قَضَى ضِرَابَهُ وَدَعُوهُ لِلطَّوَاغِيتِ، وَأَعْفَوْهُ مِنَ الْحَمْلِ فَلَمْ يُحْمَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ، وَسَمَّوْهُ الْحَامِيَ. وَقَالَ أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ: سَمِعْتُ سَعِيدًا قَالَ: يُخْبِرُهُ بِهَذَا قَالَ: وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ نَحْوَهُ. وَرَوَاهُ ابْنُ الْهَادِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ[2].

٤٦٢٣ ـ ئیبنو شیهاب له سەعیدی كوڕی موسەییەبەوە دەگێڕێتەوە كه دەڵێ: (الْبَحِيرَةُ) ئەو وشترەیە شیرەكەی وازی لێ دەهێنرێ بۆ بتەكان، هیچ كەسێك له خەڵكی نایدۆشێت. (السَّائِبَةُ): ئەو وشترانە بوو عەرەبەكان لێی دەگەڕان بۆ بت و پەرستراوەكانیان و باریان لێ نەدەنان، سەعید دەڵێ: ئەبو هوڕەیرە وتی:

(١) ڕاستر وایه لەسەر بابی خۆی هاتووه واته تەڵاقێكی جیاكەرەوە و كۆتایی هێنەر.
(٢) بڕوانه: ٣٥٢١.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((عەمری کوڕی عامیری خوزاعیم دی لە ئاگری دۆزەخدا ڕیخۆڵەی بەدوای خۆیدا ڕادەکێشا، ئەو یەکەم کەس بوو وشتری بەرەڵاکرد بۆ بت و پەرستراوەکان)).

(الْوَصِيلَةُ): مێ وشترێکە کە یەکەم و دووەم سکی مێینە بێت، وە عەرەبەکان لێی دەگەڕان بۆ بت و پەرستراوەکانیان ئەگەر دوو سکەکەی بەدوای یەکتردا هاتن سکی نێر لە نێوانیاندا نەبوو.

(الْحَامِ) [١]: وشترێکی نێرە بۆ چەند جارێکی دیاریکراو دەپەڕێت لە مێینەکان، جا هەرکات تۆوی پەڕینەکەی تەواو بوو وازی لێ دێنن بۆ بتەکان، دەیبوێرن لە بار لێنان هیچ بارێکی لێ بار ناکەن وە پێی دەڵێن: (الحامي)، ئەبولیەمان دەڵێ: شوعەیب بۆی گێڕاینەوە لە زوهری یەوە وتی: لە سەعیدم بیست (زوهری) وتی: کە ئەمەی بۆ گێڕایەوە (سەعید) وتی: ئەبو هوڕەیرە وتی: لە پێغەمبەری خوام ﷺ بیست ئەنجا وێنەی فەرموودەکەی پێشووی هێنا.

- (هەمان فەرموودە بەم ڕێگەیەش هاتووە) ئیبنولهاد گێڕایەوە لە ئیبنو شیهابەوە ئەویش لە سەعیدەوە لە ئەبو هوڕەیرەوە رضي الله عنه وتی: لە پێغەمبە ڕی خوام ﷺ بیست.

٤٦٢٤ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرْمَانِيُّ، حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «رَأَيْتُ جَهَنَّمَ يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا، وَرَأَيْتُ عَمْرًا يَجُرُّ قُصْبَهُ، وَهْوَ أَوَّلُ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ»[٢].

٤٦٢٤ -عوروە لە عایشەوە رضي الله عنها دەگێڕێتەوە دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((دۆزەخم دیت هەندێکی تری تێك دەشکاند، وەعەمرم دی (لە

---

(١) (الْحَام) واتە: وشترێک کەپشتی پارێزراوە وباری لێ نانرێت.

(٢) بڕوانە: ١٠٤٤.

دۆزەخدا) ڕیخۆڵەکانی بەدوای خۆیدا ڕادەکێشا، (چونکە) ئەو یەکەم کەس بوو وازلێهێنان و تەرخانی کردنی وشترەکانی بۆ بەبتەکان داهێنا))[1].

١٤ - **بابٌ:** ﴿وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾﴾ المائدة

٤٦٢٥ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً -ثُمَّ قَالَ:﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾﴾ الأنبياء: إِلَى آخِرِ الآيَةِ - ثُمَّ قَالَ: أَلاَ وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، أَلاَ وَإِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ: ﴿وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ ﴿١١٧﴾﴾ المائدة، فَيُقَالُ: إِنَّ هَؤُلاَءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ»[2].

١٤ - باسێک: (خۆم شایەت و چاودێر بووم بەسەریانەوە تا لە ناویاندابووم ئینجا کاتێ تۆ منت بردەوە ((وە بەرزت کردمەوە بۆ ئاسمان) هەر خۆت چاودێر بووی بەسەریانەوە، وە خۆت ئاگادار و شایەتی بە سەر هەموو شتێکەوە)

٤٦٢٥ -ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ وتارێکی داو فەرمووی: ((ئەی خەڵکینە، بێ گومان ئێوە (لە قیامەتدا) لای خوا بەپێ خاوسی و ڕووت

---

(١) کە سواریان نەبن ڕێگری لەوەرو ناویان لێ نەکرێ.

(٢) بڕوانە: ٣٣٤٩.

وخەتەنە نەکراوی کۆدەکرێنەوە[(١)])) پاشان فەرمووی ((یەکەم جار چۆن دروستمان کردن [(٢)] (پاشان مردن) ئەو (دروست کردنە) دووبارە دەکەینەوە، ئەوە بەڵێنێکە (جێ بەجێ کردنی) لەسەر ئێمەیە بێگومان ئێمە (ئەو بەڵێنە) بە دی دێنین)) تاکۆتایی ئایەتەکە، لە پاشان فەرمووی: ((ئاگاداربن وە بێگومان یەکەم کەسێك لەدروست کراوەکان لە ڕۆژی دواییدا پۆشاکی لەبەر دەکرێت ئیبراهیمە ﷺ. ئاگادار بن بێگومان پیاوانێك لە ئوممەتی من دەهێنرێن ودەبرێن بۆ لای چەپ، منیش دەڵێم: ئەی پەروەردگارم ئەوانە هاوەڵە کەمۆڵەکانی منن، جا دەوترێت (پێم) بێگومان تۆ نازانیت ئەوانە پاش تۆ چییان داهێناوە، منیش وەك ئەو بەندە چاکە دەڵێم کەوتی: (وە من شایەت وچاودێر بووم بەسەریانەوە تالە ناویاندا بووم، ئینجا کاتێ تۆ منت بردەوە (بەرزت کردمەوە بۆ ئاسمان) هەر خۆت چاودێر بووی بەسەریانەوە)، جا دەوترێت: بەڕاستی ئا ئەوانە لەو کاتەوەی تۆ بە جێت هێشتن پاش گەز بوونەتەوەو لەئاین وەرگەڕاون بە بەردەوامی)).

١٥ - بابُ قَوْله: ﴿ إِن تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِن تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿١١٨﴾ ﴾ المائدة

٤٦٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الْمغِيرَةُ بْنُ النّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابن عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ:"إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ، وَإِنَّ نَاسًا يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ العَبْدُ الصَّالِحُ ﴿وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ ﴿١١٧﴾ ﴾ المائدة: إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴾[(٣)].

(١) لە مەحشەردا.

(٢) بە ڕووت و قوتی.

(٣) بڕوانە: ٣٣٤٩.

١٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەگەر سزایان بدەیت ئەو بێگومان بەندەی خۆتن وە ئەگەر لێشیان خۆش بیت ئەوە بێگومان تەنها خۆتی بە دەسەڵاتی کار دروست)

٤٦٢٦ - ئیبنو عەبباس ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: ((بەڕاستی ئێوە (لە قیامەتدا) کۆدەکرێنەوە وە بێگومان کەسانێك دەبرێن بۆ لای چەپ منیش وەك ئەو بەندە چاکە دەڵێم کەوتی (وەمن شایەت و چاودێر بووم بەسەریانەوە تا لەناویاندا بووم)، ئایەتەکە تادەگاتە (بە دەسەڵاتی کار دروست).

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

٦ - سُورَةَ الأَنْعَامِ

قَالَ ابن عَبَّاسٍ:﴿ فِتۡنَتُهُمۡ ﴿٢٣﴾ ﴾ الأنعام: مَعْذِرَتَهُمْ. ﴿ مَّعۡرُوشَٰتٍ ﴿١٤١﴾ ﴾ الأنعام: مَا يُعْرَشُ مِنَ الكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. ﴿ حَمُولَةً ﴿١٤٢﴾ ﴾ الأنعام: مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا. ﴿ وَلَلَبَسۡنَا ﴿٩﴾ ﴾ الأنعام: لَشَبَّهْنَا.﴿ وَيَنۡـَٔوۡنَ ﴿٢٦﴾ ﴾ الأنعام: يَتَبَاعَدُونَ. ﴿ تُبۡسَلَ ﴿٧٠﴾ ﴾ الأنعام: تُفْضَحُ.﴿ أُبۡسِلُواْ ﴿٧٠﴾ ﴾ الأنعام: أُفْضِحُوا. ﴿ بَاسِطُوٓاْ أَيۡدِيهِمۡ ﴿٩٣﴾ ﴾ الأنعام: البَسْطُ الضَّرْبُ.﴿ ٱسۡتَكۡثَرۡتُم ﴿١٢٨﴾ ﴾ الأنعام: أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا. ﴿ ذَرَأَ مِنَ ٱلۡحَرۡثِ ﴿١٣٦﴾ ﴾ الأنعام: جَعَلُوا لله مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا، وَلِلشَّيْطَانِ وَالأَوْثَانِ نَصِيبًا. ﴿أَكِنَّةً ﴿٢٥﴾ ﴾ الأنعام: وَاحِدُهَا كِنَانٌ ﴿ أَمَّا ٱشۡتَمَلَتۡ ﴿١٤٣﴾ ﴾ الأنعام: يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلَّا عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى، فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا؟﴿ مَّسۡفُوحًا ﴿١٤٥﴾ ﴾ الأنعام: مُهْرَاقًا.﴿ وَصَدَفَ ﴿١٥٧﴾ ﴾ الأنعام: أَعْرَضَ. (أُبْلِسُوا): أُويِسُوا. وَ ﴿ أُبۡسِلُواْ ﴿٧٠﴾ ﴾ الأنعام: أُسْلِمُوا. ﴿ سَرۡمَدًا ﴿٧١﴾ ﴾ القصص: دَائِمًا. ﴿ ٱسۡتَهۡوَتۡهُ ﴿٧١﴾ ﴾ الأنعام: أَضَلَّتْهُ. يَشُكُّونَ. ﴿ تَمۡتَرُونَ ﴿٢﴾ ﴾ الأنعام: ﴿ وَقۡرٗ ﴿٥﴾ ﴾ فصلت: صَمَمٌ، وَأَمَّا الوِقْرُ: الحِمْلُ.﴿ أَسَٰطِيرُ ﴿٢٥﴾ ﴾ الأنعام: وَاحِدُهَا أُسْطُورَةٌ وَإِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ.﴿ البَأۡسَاء ﴿٤٣﴾ ﴾ الأنعام: مِنَ البَأْسِ، وَيَكُونُ مِنَ البُؤْسِ.﴿ جَهۡرَةً ﴿٤٧﴾ ﴾ الأنعام: مُعَايَنَةً ﴿ ٱلصُّورِ ﴿٧٣﴾ ﴾ الأنعام. جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ: سُورَةٌ وَسُوَرٌ ﴿ مَلَكُوتَ ﴿٧٥﴾ ﴾ الأنعام: مُلْكٌ، مِثْلُ: رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ: تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ ﴿ جَنَّ ﴿٧٦﴾ ﴾ الأنعام: أظلم، ﴿ وَتَعَٰلَىٰ ﴿١٠٠﴾ ﴾ الأنعام: علا، وَإِن تَعْدِلْ: تَقْسِطْ، لَا يُقْبَلْ مِنْهَا فِي ذَلِكَ اليَومِ. يُقَالُ عَلَى اللهِ حُسْبَانُهُ أَيْ

حِسَابُهُ،وَيُقَالُ: ﴿ حُسْبَانًا ﴿٩٦﴾ ﴾ الأنعام:.مَرَامِيَ وَ ﴿ رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ ﴿٥﴾ ﴾ الملك: مُسْتَقِرٌّ: فِي الصُّلْبِ: ﴿ وَمُسْتَوْدَعٌ ﴿٩٨﴾ ﴾ الأنعام: فِي الرَّحِمِ الْقِنْوُ الْعِذْقُ وَالِاثْنَانِ قِنْوَانِ وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا ﴿ قِنْوَانٌ ﴿٩٩﴾ ﴾ الأنعام: مِثْلُ صِنْوٍ وَ ﴿ صِنْوَانٍ ﴿٤﴾ ﴾ الرعد:

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٦ - (تەفسیری) سورەتی ئەنعام

ـئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ فِتْنَتُهُمْ ﴾: عوزرو بەهانەیان. ﴿ مَعْرُوشَاتٍ ﴾: ئەو کە پرو هەرزاڵە بۆکراوە لە مێوو درەختی تر. ﴿ حَمُولَةً ﴾: ئەو وڵاخانەی باری لێ دەنرێ.﴿ وَلَلَبَسْنَا ﴾: دەمان شوبهاند. ﴿ وَيَنْأَوْنَ ﴾: دوور دەکەونەوە. ﴿ تُبْسَلَ ﴾: ئابڕوی ببرێت. ﴿ أُبْسِلُوا ﴾: ئابڕوبران. ﴿ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ ﴾: (فریشتەکان) دەستیان درێژکردوە، (البَسْطُ) واتە: لێدان. ﴿ اسْتَكْثَرْتُم ﴾: زۆر کەستان گومڕا کرد. ﴿ ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ ﴾: لە بەرو بووم وسامانیان بەشێکیان دانابوو بۆ خوا بەشێکی تریان دانابوو بۆ شەیتان و بتەکان.﴿ أَكِنَّةً ﴾: کۆیە، تاکەکەی (كِنَانٌ). ﴿ أَمَّا اشْتَمَلَتْ ﴾: واتە: ئایا جگە لە نێر یان مێیەکی لە سکدا نییە؟ دەی بۆچی هەندێکی حەرام دەکەن و هەندێکی حەڵاڵ دەکەن؟ ﴿ مَسْفُوحًا ﴾: (خوێنی) ڕژێرنراو. ﴿ وَصَدَفَ ﴾: رووی وەرگێڕا، پشتی هەڵکرد. (أُبْلِسُوا) بێ هیوا بوون، بێ ئومێد بوون. ﴿ أُبْسِلُوا ﴾: تەسلیم بوون بە تیاچوون ﴿ سَرْمَدًا ﴾: هەمیشەیی، بەردەوام. ﴿ اسْتَهْوَتْهُ ﴾: گومڕای کات. ﴿ تَمْتَرُونَ ﴾: گومان دەبەن. ﴿ وَقْرٌ ﴾: (گوێ) قورس، گرانی (نەبیستن بە چاکی)، بەڵام (الوِقْرُ) باری وڵاخ و شتی وایە. ﴿ أَسَاطِيرُ ﴾: کۆی (أُسْطُورَةٌ) و (إِسْطَارَةٌ)

واته: ئەفسانەو شتی ناڕاست. ﴿بَأْسَنَا﴾: یان له (البَأْس) وه وەرگیراویه واته: سەختی ونارِەحەتی یان له (البُؤْس)ـەوه وەرگیراوه واته: هەژاری ونەبوونی. ﴿أَوْ جَهْرَةً﴾: به ئاشکرا. ﴿ٱلصُّورِ﴾: کۆی وشه (صُورَةٍ) واته: وێنه وشکڵی مرۆڤەکان وەك: (سُورَةٌ) تاکه (سُوَرٌ) کۆکەیەتی، وه وەك﴿مَلَكُوتَ﴾: لەگەڵ (مُلْكٌ) یەك مانایان هەیه، وه (مَلَكُوتَ) له سەرکێشی: (رَهَبُوتٍ) چاکتره له (رَحَمُوتٍ). وەدەوترێت: بترسێنرێیت چاکتره لەوەی ڕەحمت پێ بکرێ. ﴿جَنَّ﴾: تاریك بوو. ﴿وَتَعَـٰلَىٰ﴾: بەرز بوویەوه. (تَعْدِلْ): دادگەر بیت (لا يقبل منها) لەو ڕۆژەدا (قیامەت) لێ ی وەرناگیرێ، وه دەوترێ (عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ) واته: لێپرسینەوەی لەسەر خودایه، وه دەوترێ: ﴿حُسْبَانًا﴾: گێڕاومانن شوێنی تێرهاویشتن و ﴿رُجُومًا لِّلشَّيَـٰطِينِ﴾: (وەگێڕاومانن) بەرەجمی شەیتانەکان. (مُستقر): نیشتەجێ کران لەپشتی (باوکتاندا).﴿وَمُسْتَوْدَعٌ﴾ الأنعام: وەلەمندالّداندا (دانران به شێوەی کاتی). (الْقِنْوُ): هێشوو خورما، (قِنْوَانٍ): دوو هێشووه خورما به کۆکەشی هەر دەوترێت:﴿قِنْوَانٌ﴾: وەك (صِنْوٍ) بۆ تاك لەگەڵ ﴿صِنْوَانٍ﴾: بۆ کۆ.

١ - بابٌ: ﴿وَعِندَهُۥ مَفَاتِحُ ٱلْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ إِلَّا هُوَ ﴿٥٩﴾﴾ الأنعام:

٤٦٢٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ: إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ، وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ، وَيَعْلَمُ مَا فِي الأَرْحَامِ، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»[1].

---

(١) بروانه: ١٠٣٩.

١ - باسێک: (وەکلیلی هەموو نهێنی یەکان هەر لای خوایە کەس نایزانێ بێجگە ئەو (خوا))

٤٦٢٧ - سالیمی کوڕی عەبدوڵلا لە (عەبدوڵلای) باوکیەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((کلیلەکانی گشت نهێنیەکان پێنجن: (بێگومان تەنها لای خوایە زانیاری (کاتی هاتنی) ڕۆژی دوای، وە هەر خوا باران دەبارێنێ وە تەنها خوا دەزانێ بەوەی لەمندالْ دانی (ئافرەتان) دایە، وە هیچ کەس نازانێ سبەینێ (لەداهاتوودا) چی دەکات وە هیچ کەس نازانێ لە چ شوێن وزەویەکدا دەمرێ، بەڕاستی خوا زاناو ئاگادارە).

٢ - **بابُ قَوْلِهِ:** ﴿ قُلْ هُوَ ٱلْقَادِرُ عَلَىٰٓ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام: ﴿ يَلْبِسَكُمْ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام: طَكُمْ مِنَ الالْتِبَاسِ. ﴿ يَلْبِسُوٓاْ ﴿٨٢﴾ ﴾ الأنعام: يَخْلِطُوا. ﴿ شِيَعًا ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام: فِرَقًا.

٢ - باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (بڵێ: هەر ئەو خوایە بە تواناو دەسەڵاتدارە کە سزایەکتان بۆ بنێرێ لەسەروتانەوە یان لە ژێر پێتانەوە) تا کۆتایی ئایەتەکە

﴿ يَلْبِسَكُمْ ﴾: سەرتان لێ بشێوێنێ. لەسەر لێ شێواندنەوە هاتووەو وەرگیراوە. ﴿ يَلْبِسُوٓاْ ﴾: تێکەڵیان کردووە. ﴿ شِيَعًا ﴾: چەند دەستەو تاقم.

٤٦٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ ﴿ قُلْ هُوَ ٱلْقَادِرُ عَلَىٰٓ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ». قَالَ: ﴿ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام:.قَالَ: «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ ﴿ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنعام: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «هَذَا أَهْوَنُ». أَوْ «هَذَا أَيْسَرُ»[1].

٤٦٢٨ -جابیر ﷺ دەڵێ: کاتێ ئەم ئایەتە دابەزی: (بڵێ: هەر ئەو خوایە بە تواناو دەسەڵاتدارە کە سزایەکتان بۆ بنێرێت لەسەروتانەوە)، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((پەنا دەگرم بە زاتی تۆ (ئەی خودا)))، فەرمووی (یان لە ژێر پێتانەوە) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((پەنا دەگرم بەزاتی تۆ (ئەی خودا)))، فەرمووی: (یان سەرتان لێ بشێوێنێ وبتان کات بەچەند دەستەو تاقمێکەوە وهەندێکتان بەهەندێکی ترتان سزاو ئازار بدات)، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی:((ئەمەیان سوکترە))یان((ئەمەیان ئاسانترە)).

٣ - بابٌ: ﴿ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ ﴿٨٢﴾ ﴾ الأنعام:

٤٦٢٩ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ ﴿ وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ ﴿٨٢﴾ ﴾ الأنعام قَالَ أَصْحَابُهُ: وَأَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ؟ فَنَزَلَتْ ﴿ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ ﴾ لقمان:[2].

---

(١) بڕوانە: ٧٣١٣، ٧٤٠٦.

(٢) بڕوانە: ٣٢.

٣ - باسێک: (وه برواکه‌یان تێکه‌ڵ به سته‌م (هاوه‌ڵ دانان) نه‌کردووه)

٤٦٢٩ - عه‌بدوڵلا (ی کوڕی مه‌سعوود) ﷺ ده‌ڵێ: کاتێ ئه‌م ئایه‌ته دابه‌زی: (ئه‌وانه‌ی که بڕوایان هێناوه و بڕواکه‌یان تێکه‌ڵ به سته‌م (هاوه‌ڵ دانان) نه‌کردووه)، هاوه‌ڵانی پێغه‌مه‌ر ﷺ وتیان: کام له ئێمه سته‌می نه‌کردووه؟ به‌هۆیه‌وه ئه‌م ئایه‌ته دابه‌زی (بێگومان هاوه‌ڵدانان بۆ خوا سته‌مێکی زۆر گه‌وره‌یه).

٤ - بابُ قَوْله: ﴿وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾﴾ الأنعام:

٤٦٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ -يَعْنِي: ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى»[1].

٤ -باسی ئه‌م فه‌رمایشته‌ی خوای گه‌وره (وه یونس و لووت هه‌ر یه‌كه له‌مانه ڕێزمان داوون به‌سه‌ر هه‌موو خه‌ڵكیدا)

٤٦٣٠ -ئه‌بولعالییه ده‌ڵێ: كوڕی مامی پێغه‌مبه‌ره‌كه‌تان ﷺ - واته‌ئیبنو عه‌بباس ﷺ - ئه‌ویش له پێغه‌مبه‌ره‌وه ﷺ گێڕایه‌وه كه فه‌رموویه‌تی: ((بۆ هیچ كه‌سێك شیاو نییه كه بڵێ: من[2] له یونسی كوڕی مه‌تتا (سه‌لامی خوای لێ بێ) چاكترم)).

---

(١) بڕوانه: ٣٣٩٥.

(٢) واته: پێغه‌مبه‌ری ﷺ خۆمان نه‌بێ ڕێزی پێغه‌مبه‌رێك بدرێ به‌سه‌ر پێغه‌مبیرێكی تردا.

٤٦٣١ - حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى»[1].

٤٦٣١ ـئەبو هورەیرە ﷺ لە پێغەمبەرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: ((بۆ هیچ کەسێك شیاو نیە کە بڵێ من (واتە پێغەمبەر ﷺ) لە یونسی کوڕی مەتتا ﷺ چاکترم)).

٥ - بابُ قوله: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقۡتَدِهۡۗ ﴿٩٠﴾ ﴾ الأنعام

٤٦٣٢ - حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الأَحْوَلُ أَنَّ مُجَاهِدًا أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ: أَفِي «ص» سَجْدَةٌ؟ فَقَالَ: نَعَمْ. ثُمَّ تَلاَ ﴿ وَوَهَبۡنَا ﴿٨٤﴾ ﴾ الأنعام: إِلَى قَوْلِهِ: ﴿ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقۡتَدِهۡ ﴿٩٠﴾ ﴾ الأنعام: ثُمَّ قَالَ: هُوَ مِنْهُمْ. زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ الْعَوَّامِ، عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ؛ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ ﷺ مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ[2].

٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئەوانە (پێغەمبەران (سلامی خوایان لێ بێ)) کەسانێک بوون خوا ڕێنموونی کردن دەی پەیڕەوی ڕێگەو ڕێبازی ئەوان بکە (ئەی موحەممەد ﷺ)

٤٦٣٢ ـسولەیمانی ئەحوەل[3]دەڵێ موجاهید بۆی گێڕایەوە کە ئەو پرسیاری لە ئیبنو عەبباس ﷺ کردووە: ئایا لە سورەتی (صاد)ـدا سوژدە بردن هەیە؟

---

(١) بروانە: ٣٤١٥.

(٢) بروانە: ٣٤٣١.

(٣) الأحول: کەسێکە چاوی خێل بێت.

ئەویش وتوویەتی بەڵێ: لە پاشان ئەم ئایەتانەی خوێندەوە: (وە پێمان بەخشی) تاگەشتە (دەی پەیڕەوی ڕێگەو ڕێبازی ئەوانە بکە (ئەی موحەممەد[1]) لە پاشان ئیبنو عەبباس وتی: ئەو (داوود ﷺ) یەکێکە لەوانە[2].

- (ئەم فەرمووده بەم ڕێگەیە ئەم زیادەی هەیە) یەزیدی کوڕی هاروون وموحەممەدی کوڕی عوبەید وسەهلی کوڕی یونس گێڕاویانەتەوە لەعەووامەوە ئەویش لە موجاهیدەوە دەڵێ: پرسیارم لە ئیبنو عەبباس کرد (لەوەڵامدا) وتی: پێغەمبەرەکەتان لەوکەسانەیە کەفەرمانی پێکراوە بە شوێن ئەواندا بڕوات.

٦ - بابُ قَوْله: ﴿ وَعَلَى ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ حَرَّمْنَا كُلَّ ذِى ظُفُرٍ ۖ وَمِنَ ٱلْبَقَرِ وَٱلْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَآ ﴿١٤٦﴾ ﴾ الأنعام:

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿ كُلَّ ذِى ظُفُرٍ ﴿١٤٦﴾ ﴾ الأنعام: البَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ. ﴿ ٱلْحَوَايَآ ﴿١٤٦﴾ ﴾ الأنعام: المباعر. وَقَالَ غَيْرُهُ: ﴿ هَادُوا۟ ﴿١٤٦﴾ ﴾ الأنعام: صَارُوا يَهُودا، و ﴿ هُدْنَآ ﴿١٥٦﴾ ﴾ الأعراف: تُبْنَا. وهَائِدٌ: تَائِبٌ.

٦ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە لەسەر ئەوانەی بوونە جوولەکە حەرامان کردبوو هەموو زیندەوەرێکی چڕنوکدار وە لە (گۆشتی) ڕەشەوڵاخ و مەڕو بزنیش پیوەکانمان لێ حەرام کردن)

-ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿ كُلَّ ذِى ظُفُرٍ ﴾: واتە: وشترو نەعامە.

---

(١) واتە: لە ئایەتی (٨٤) بۆ (٩٠)ی، سورەتی الأنعام خوێندنەوەکە باسی چەند پێغەمبەرێك دەکات لە کۆتاییدا دەفەرموێ ئەی محمد ﷺ تۆ پەیڕەوی ڕێبازی ئەوانە بکەو شوێنیان بکەوە.

(٢) لە ئایەتی (٨٤)ی، سورەتی الأنعام ناوی براوە، وە داوود لە سورەتی (ص)دا باس کراوە سوژدەی بردوە.

﴿ٱلۡحَوَايَآ﴾: ورگو ڕیخۆڵەکان.

-جگە لە ئیبنو عەبباس دەڵێ: ﴿هَادُواْ﴾: بوونە جوولەکەو یەهودی، بەڵام ﴿هُدۡنَآ﴾: واتە تەوبەمان کرد، (هَائِدٌ) واتە: تەوبەکار.

٤٦٣٣ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوهَا».

وَقَالَ أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ، كَتَبَ إِلَيَّ عَطَاءٌ، سَمِعْتُ جَابِرًا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ[1].

٤٦٣٣ -جابیری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەڵێ: لە پێغەمبەری خوام ﷺ بیست فەرمووی: ((خواجولەکەکان لەناوبات. کاتێ خوا پیوی (مردارەوەبووی) لێ حەرام کردن تواندیانەوە، پاشان فرۆشتیان ونرخەکەیان خوارد)).

-ئەبو عاصیم دەڵێ: عەبدولحەمید بۆی گێڕاینەوە وتی: یەزید بۆی گێڕاینەوە وتی: عەتا بۆی نوسیم دەڵێ: لە جابیرم ﷺ بیست لە پێغەمبەرەوە ﷺ ئەم فەرموودەی گێڕایەوە.

٧ - بابُ قَوْلِه: ﴿وَلَا تَقۡرَبُواْ ٱلۡفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنۡهَا وَمَا بَطَنَۖ ۝١٥١﴾ الأنعام:

٤٦٣٤ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لاَ أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ، وَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلاَ شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللَّهِ، لِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ». قُلْتُ: سَمِعْتَهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: نَعَمْ. قُلْتُ وَرَفَعَهُ؟ قَالَ نَعَمْ[2].

---

(١) بڕوانە: ٢٢٣٦.

(٢) بڕوانە: ٤٦٣٧، ٥٢٢٠، ٧٤٠٣.

٧ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (نزیکی گوناهە زۆر گەورەو ناشرینەکان مەکەون ئەوەی ئاشکرایە لەو گوناهانە ئەوەشی پەنهانە)

٤٦٣٤ -عەبدوڵلا (ی کوڕی مەسعوود) ﷺ دەڵێ: هیچ کەس بە پەرۆشتر نییە لە خوا هەر لەبەر ئەوەشە گوناهە بەدو ناشرینەکانی حەڕام کردووە بەئاشکرابن یان بە نهێنی، کەسیش وەسفی جوانی ومەدحی لەخوا پێ خۆشتر نییە، هەر لەبەر ئەوەیە خوا وەسف و ستایشیی خۆی کردووە).

(عەمر دەڵێ) وتم: (بەئەبی وائیل) تۆ خۆت لە عەبدوڵڵات بیست؟ وتی: بەڵێ، وتم: بردیەوە سەر پێغەمبەر ﷺ؟ وتی: بەڵێ.

٨ -بابٌ

﴿ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾ ﴾ الأنعام: حَفِيظٌ وَمُحِيطٌ بِهِ. ﴿ قُبُلًا ﴿١١١﴾ ﴾ الأنعام: جَمْعُ قَبِيلٍ، وَالْمَعْنَى:أَنَّهُ ضُرُوبٌ لِلْعَذَابِ، كُلُّ ضَرْبٍ مِنْهَا قَبِيلٌ. ﴿ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ ﴿١١٢﴾ ﴾ الأنعام: كُلُّ شَيْءٍ حَسَّنْتَهُ وَوَشَّيْتَهُ وَهُوَ بَاطِلٌ، فَهْوَ زُخْرُفٌ. ﴿ وَحَرْثٌ حِجْرٌ ﴿١٣٨﴾ ﴾ الأنعام: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهْوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ، وَالْحِجْرُ: كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَيُقَالُ لِلأُنْثَى مِنَ الخَيْلِ: حِجْرٌ. وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ: حِجْرٌ وَحِجًى. وَأَمَّا الحِجْرُ: فَمَوْضِعُ ثَمُودَ، وَمَا حَجَّرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الأَرْضِ: فَهْوَ حِجْرٌ، وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيمُ البَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُومٍ، مِثْلُ قَتِيلٍ مِنْ مَقْتُولٍ، وَأَمَّا حَجْرُ اليَمَامَةِ: فَهْوَ مَنْزِلٌ.

٨ - باسێک

﴿ وَكِيلٌ ﴾: چاودێرو پارێزەر، بە هەموو شتێکی ئاگادارە. ﴿ شَيْءٍ قُبُلًا ﴾: كۆی وشەی: (قَبِيلٍ)ـە ماناكەشی واتە: چەندین جۆر لە سزا هەر جۆرێکیان شێوازو چەشنێکە. ﴿ زُخْرُفَ ٱلْقَوْلِ ﴾: هەر شتێکە ناڕەوا جوانی کەیت و بیڕازێنیتەوە ئەوە پێی دەوترێ: (زُخْرُفَ). ﴿ وَحَرْثٌ حِجْرٌ ﴾: (حَرْثٌ) كشت وكاڵە. (حِجْرٌ) قەدەغەو حەرامە. هەموو قەدەغە كراوێك (حِجْرٌ) و (مَحْجُورٌ)ـە بە هەموو خانوویەك دەوترێ دروستی بکەیت، بە مێینەی ئەسپ دەوترێ: (حِجْرٌ) بە عەقل و ژیری دەوترێ (حِجْرٌ وَحِجًى)، بەڵام (الحِجْرُ) شوێن و وڵاتی سەمودە، ئەو زەویەش بەردی بەدەوردا دانێیت هەر (حِجْرٌ)ـە، وە (حَطِيمُ)ـی كەعبەش لەم مانایەیە (كە دیوارێکی نیوبازنەیی یە لە پەنا كەعبەدا)، وەك ئەوە وایە لە (مَحْطُومٍ)ـە[1] وە وەرگیرابێ وەك: (قَتِيلٍ) بەمانای (مَقْتُولٍ) كوژراو، بەڵام (حَجْر)ـی یەمامەماڵێکە[2].

٩ - بابُ قوْله: ﴿ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَآءَكُمُ ﴿١٥٠﴾ ﴾ الأنعام:

لُغَةُ أَهْلِ الحِجَازِ: هَلُمَّ لِلْوَاحِدِ وَالِاثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ.

٩ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (شایەتەكانتان بێنن)

بەزمانی حیجازی وشەی: (هَلُمَّ) بۆ یەك كەس ودوو كەس وكۆمەڵێکیش هەمان وشە بەكاردێت.

---

(١) محطوم: واتە: جیاكراوەتەوە، دەركراوە لێی، یان بۆیە وای پێدەوترێت چونكە خەڵك لەلایدا فەرەباڵغی دەكەن و كۆدەبنەوە.
(٢) هی سەموود بەدەستی شامدا لای (واد القرى) هیچ پەیوەندی بەباسەكەوە نیە هەروا هێناویەتی.

١٠ - **بابُ قوله تعالى:** ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ ﴿١٥٨﴾﴾ الأنعام:

٤٦٣٥ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا عُمَارَةُ، حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا رَآهَا النَّاسُ آمَنَ مَنْ عَلَيْهَا، فَذَاكَ حِينَ ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ ﴿١٥٨﴾﴾ الأنعام[(١)]».

١٠ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (باوەڕ هێنان سوود ناگەیەنێت بە هیچ کەس کە پێشتر بڕوای نەهێنابێ)

٤٦٣٥ -ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((قیامەت هەڵناسێت و بەرپا نابێ هەتا خۆر لە خۆرئاوا بوونیەوە هەڵنەیەت، جا کە خەڵکی ئەوەیان بینی هەرچی خەڵك لەسەر زەویدایە باوەڕ دێنن، ئەوە ئەو کاتەیە کە خوا دەفەرموێ: (باوەڕهێنان بە هیچ کەس سوود ناگەیەنێت کە پێشتر بڕوای نەهێنابێ).

٤٦٣٦ - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، وَذَلِكَ حِينَ ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا ﴿١٥٨﴾﴾ الأنعام: ثُمَّ قَرَأَ الآيَةَ[(٢)].

(١) بڕوانە: ٨٥.
(٢) بڕوانە: ٨٥.

٤٦٣٦ -ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((قیامەت بەرپا نابێ هەتا خۆر لەخۆرئاوا بوونیەوە هەڵنەیەت، ئەنجا کەهەڵهات وخەڵکی بینیان هەموویان باوەڕ دێنن، ئەوە ئەو کاتەیە کەباوەڕهێنان سوود بەهیچ کەس ناگەیەنێت))، لە پاشان (پێغەمبەر ﷺ) ئایەتەکەی خوێندەوە.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

٧ - سورة الأعْرَاف

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: (وَرِيَاشًا): المَالُ. ﴿ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾ الأعراف: فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ.﴿ عَفَواْ ﴿٩٥﴾ ﴾ الأعراف: كَثُرُوا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ ﴿ ٱلْفَتَّاحُ ﴿٢٦﴾ ﴾ سبأ: القَاضِي ﴿ ٱفْتَحْ بَيْنَنَا ﴿٨٩﴾ ﴾ الأعراف: اقْضِ بَيْنَنَا. ﴿ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ ﴿١٧١﴾ ﴾ الأعراف: رَفَعْنَا (انْبَجَسَتْ): انْفَجَرَتْ ﴿ مُتَبَّرٌ ﴿١٣٩﴾ ﴾ الأعراف: خُسْرَانٌ ﴿ ءَاسَىٰ ﴿٩٣﴾ ﴾ الأعراف: أَحْزَنُ ﴿ تَأْسَ ﴿٢٦﴾ ﴾ المائدة: تَحْزَنْ. وقَالَ غَيْرُهُ: ﴿ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ ﴿١٢﴾ ﴾ الأعراف: يَقُولُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ ﴿ يَخْصِفَانِ ﴿٢٢﴾ ﴾ الأعراف: أَخَذَا الخِصَافَ ﴿ مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ ﴿٢٢﴾ ﴾ الأعراف: يُؤَلِّفَانِ الوَرَقَ، يَخْصِفَانِ الوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ.﴿ سَوْءَٰتِهِمَا ﴿٢٠﴾ ﴾ الأعراف: كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجَيْهِمَا، ﴿ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٤﴾ ﴾ الأعراف: هُوَ هَا هُنَا إلى يَوْمِ القِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ العَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهَا، الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ، وَهْوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ. ﴿ وَقَبِيلُهُۥ ﴿٢٧﴾ ﴾ الأعراف: جِيلُهُ الذِي هُوَ مِنْهُمْ. ﴿ ٱدَّارَكُواْ ﴿٣٨﴾ ﴾ الأعراف: اجْتَمَعُوا. وَمَشَاقُّ الإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ. وَهْي عَيْنَاهُ وَمَنْخِرَاهُ وَفَمُهُ وَأُذُنَاهُ وَدُبُرُهُ وَإِحْلِيلُهُ. ﴿ غَوَاشٍ ﴿٤١﴾ ﴾ الأعراف: مَا غُشُّوا بِهِ. ﴿ نُشُراً

﴿ ٥٧ ﴾ الأعراف: مُتَفَرِّقَةً. ﴿ نَكِدًا ٥٨ ﴾ الأعراف: قَلِيلًا. ﴿ يَغْنَوْا ٩٢ ﴾ الأعراف: يَعِيشُوا. ﴿ حَقِيقٌ ١٠٥ ﴾ الأعراف: حَقٌّ. ﴿ وَٱسْتَرْهَبُوهُمْ ١١٦ ﴾ الأعراف: مِنَ الرَّهْبَةِ. ﴿ تَلْقَفُ ١١٧ ﴾ الأعراف: تَلْقَمُ. ﴿ طَٰٓئِرُهُمْ ١٣١ ﴾ الأعراف: حَظُّهُمْ. طُوفَانٌ مِنَ السَّيْلِ. وَيُقَالُ لِلْمَوْتِ الكَثِيرِ الطُّوفَانُ. ﴿ وَٱلْقُمَّلَ ١٣٣ ﴾ الأعراف: الحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الحَلَمِ. عُرُوشٌ وَعَرِيشٌ بِنَاءٌ. ﴿ سُقِطَ ١٤٩ ﴾ الأعراف: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ، الأَسْبَاطُ قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. ﴿ يَعْدُونَ فِى ٱلسَّبْتِ ١٦٣ ﴾ الأعراف: يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ: ﴿ تَعْدُ ٢٨ ﴾ الكهف: تُجَاوِزْ. ﴿ شُرَّعًا ١٦٣ ﴾ الأعراف: شَوَارِعَ ﴿ بَـِٔيسٍ ١٦٥ ﴾ الأعراف: شَدِيدٍ، ﴿ أَخْلَدَ ١٧٦ ﴾ الأعراف: قَعَدَ وَتَقَاعَسَ: ﴿ سَنَسْتَدْرِجُهُم ١٨٢ ﴾ الأعراف: نَأْتِيهِمْ مِنْ مَأْمَنِهِمْ كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ٢ ﴾ الحشر: ﴿ مِّن جِنَّةٍ ١٨٤ ﴾ الأعراف: مِنْ جُنُونٍ. ﴿ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ١٨٧ ﴾ الأعراف: مَتَى خرُوجُهَا ﴿ فَمَرَّتْ بِهِۦ ١٨٩ ﴾ الأعراف: اسْتَمَرَّ بِهَا الحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ. ﴿ يَنزَغَنَّكَ ٢٠٠ ﴾ الأعراف: يَسْتَخِفَّنَّكَ، ﴿ طَيْفٌ ٢٠١ ﴾ الأعراف: مُلِمٌّ بِهِ لَمَمٌ وَيُقَالُ: ﴿ طَٰٓئِفٌ ٢٠١ ﴾ الأعراف: هُوَ وَاحِدٌ. ﴿ يَمُدُّونَهُمْ ٢٠٢ ﴾ الأعراف: : يُزَيِّنُونَ. ﴿ وَخِيفَةً ٢٠٥ ﴾ الأعراف: خَوْفًا ﴿ وَخُفْيَةً ٥٥ ﴾ الأعراف: مِنَ الإِخْفَاءِ، ﴿ والآصالُ ٢٠٥ ﴾ الأعراف: وَاحِدُهَا أَصِيلٌ وَهُوَ مَا بَيْنَ العَصْرِ إِلَى المَغْرِبِ كَقَوْلِهِ: ﴿ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ٥ ﴾ الفرقان:

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٧ - (تەفسیری) سوڕەتی ئەعراف

ـئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: (وریاشاً)[1] ماڵ و سامانە. ﴿ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴾: (سنور بەزێنەران) لە دووعاو نزاو شتی تریش دا. ﴿ عَفَوا ﴾: خۆیان زۆر بوون و ماڵ و سامانیشیان زۆر بووە. ﴿ ٱلْفَتَّاحُ ﴾: دادوەر. ﴿ ٱفْتَحْ بَيْنَنَا ﴾: بڕیار بدە لە نێوانماندا. ﴿ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ ﴾: بەرزمان کردەوە. (انْبَجَسَتْ): هەڵقولا ﴿ مُتَبَّرٌ ﴾: لەناوچوون وتیاچوون. ﴿ ءَاسَىٰ ﴾: غەم و خەفەت ئەخۆم ﴿ تَأْسَ ﴾: تۆ غەم و خەفەت ئەخۆی.

ـجگە لە ئیبنو عەبباس، دەڵێ: ﴿ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ ﴾: دەفەرموێ: چی ڕێگرت بوو کە سوژدە ببەی. ﴿ يَخْصِفَانِ ﴾: (ئادەم وحەوا) هەردووکیان دەستیان کرد بە پێکەوە نوساندنی. ﴿ مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ ﴾: لە گەڵای (درەختەکانی) بەهەشتیان پێکەوە دەنوساند وهەندێکیان دەخستە سەر هەندێکی تریان. ﴿ سَوْءَٰتِهِمَا ﴾: وشەیەکی ناڕاستەوخۆیە بۆ شەرمینگای هەردووکیان ﴿ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴾: ئا لێرەوە تا قیامەت وشەی (الحين) لای عەرەبەکان لە ئێستاوەیە بۆ ماوەیەکی وا کە نەژمێردرێت، (الرِّياش) و (الرِّيشُ) مانایان یەکە جیاواز نین بریتییە لەوەی کە بەدەرەوەیە لە پۆشاك و جلو بەرگ. ﴿ وَقَبِيلُهُۥ ﴾: دەستەو پێرەکەی (شەیتان کە جنۆکەن) کە خۆشی لەوانە. ﴿ ٱدَّارَكُوا ﴾:کۆبوونەوە (مَشاق)ی[2] مرۆڤ

---

(١) کۆی (ریش)ە لە خوێندنەوەی حەسەندا بە (ریاشا) خوێندویەتیەوە.

(٢) بە (مسام) یش هاتوە لەنوسخەیەکی تری بوخاریدا. بڕوانە: إرشاد الساري: ٢١٧/١٠.

وگیان لەبەر هەموویان پێیان دەوترێت (سُموم) ئەو وشە کۆیە تاکەکەی (سَمّ) ئەوانیش ئەمانەن: هەردوو چاوی، وهەردوو کونە لووتی ودەمی وە هەردوو گوێچکەی و پاشەوەی وچۆکی. ﴿ غَوَاشٍ ﴾:داپۆشەر، بالاپۆش، ئەوەی پێی دادەپۆشرێن. ﴿ نُشُراً ﴾: پەرش و بلاو جیا بووە لە یەکتری ﴿ نَكِدًا ﴾: کەمێکی (بێ کەلکی لێ دەڕوێ).﴿ يَغْنَوْا ﴾: ژیابن. ﴿ حَقِيقٌ ﴾: شیاوە. ﴿ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ ﴾: ترساندونیانن، لە وشەی (الرَّهبة) وە وەرگیراوە واتە: ترسان ﴿ تَلْقَفُ ﴾: هەڵی لووشی. ﴿ طَائِرُهُمْ ﴾: خۆشبەختی و بەدبەختی، شومی (طُوفان) بەلافاو دەبێژرێت، مردنی زۆریش پێی دەڵێن (الطوفان). ﴿ وَالْقُمَّلَ ﴾: واتە: (الحُمْنانُ) [1] وەك گەنەی[2] بچوك وایە (بەڵکو هەر بەمانای گەنەی بچوکە).

(عُروش وعَریش) خانوماڵ. ﴿ سُقِطَ ﴾: هەر کەسێك پەشیمان بێت، ئەوە بێگومان لە دەستی دەرچووە، (الأَسباط) هۆزو قەبیلەکانی نەوەی ئیسرائیل. ﴿ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ ﴾: دەست درێژیان دەکرد و سنوور (ی خوا)یان دەبەزاند لە شەممان دا. ﴿ تَعْدُ ﴾ سنوور دەبەزێنێ ودەس درێژی دەکات. ﴿ شُرَّعًا ﴾: بە دەرکەوتووی بەسەر ئاوەوە. ﴿ بَئِيسٍ ﴾ سەخت، زۆر خراپ. ﴿ أَخْلَدَ ﴾ دانیشت و دواکەوت. :﴿ سَنَسْتَدْرِجُهُم ﴾ لە شوێنی ئەمان و بێ ترسیان دا ئیمە سزایان دەدەین، وەك خوا گەورە دەفەرموێ: ﴿ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا ﴾ واتە: (سزای) خوایان لە شوێنێکەوە بۆ هات چاوەڕوانیان نەدەکرد). ﴿ مِّن جِنَّةٍ ﴾ لە شێتی. ﴿ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴾ کەی دێت ڕوودەدات ﴿ فَمَرَّتْ بِهِ ﴾: جا بەو سك پڕیەوە

---

(١) (الحُمنان) کۆیە تاکەکەی (حُمنانة) واتە: گەنەی بچوك، ئیبنو حجر وای ماناکردوە لە (مقدمة فتح الباري: ١/١٥٤).

(٢) گەنە: دەعبایەکی بچوکی بۆری بە ئالۆشە بە ئاژەڵەوە دەونوسێ و خوێنی دەمژێ. فەرهەنگی خاڵ: ل ٥١٦.

ماوەیەك تێپەڕی. ﴿ يَنزَغَنَّكَ ﴾: هەڵی خەڵەتاندن، خەتەرەو خەیاڵی بۆ دروست کردن. ﴿ طَيْفٌ ﴾: فێدار، فێی لەگەڵدایە وە دەوترێت: ﴿ طَـٰٓئِفٌ ﴾: هەر وەك (طيف)ەو وە بەیەك مانا دێت ﴿ يَمُدُّونَهُمْ ﴾: (کوفرو تاوانیان) بۆ جوان دەکەن و بۆیان دەڕازێننەوە. ﴿ وَخِيفَةً ﴾: بە ترس و بیمەوە. ﴿ وَخُفْيَةً ﴾:لە (الإخفاء)ەو وەرگیراوە واتە: بە نهێنی. ﴿ والآصالُ ﴾: کۆیە تاکەکەی (أَصِيلٌ) کە نێوان عەسر وئێوارەیە وەك دەفەرموێ: ﴿ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾: واتە: بە بەیانیان وئێواراندا.

١ - بابُ قوله ﷻ: ﴿ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ﴿٣٣﴾ ﴾ الأعراف

٤٦٣٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: قُلْتُ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَرَفَعَهُ. قَالَ: «لاَ أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ، فَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلاَ أَحَدَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمِدْحَةُ مِنَ اللَّهِ، فَلِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ»[1].

١ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوا ﷻ: (بێگومان پەروەردگارم تەنها ئەو کردەوانەی حەرام کردووە کە زۆر بە دوخراپن ئەوانەی کە ئاشکران ئەوانەش نهێنین)

٤٦٣٧ -عەمری کوڕی موڕە دەگێڕێتەوە لە ئەبی وائیلەوە ئەویش لە عەبدوڵلا (ی کوڕی مەسعوودەوە) ﷺ (عەمر) دەڵێ: وتم (بە ئەبی وائیل) تۆ ئەم

(١) بڕوانە: ٤٦٣٤.

فەرموودەیەت لە عەبدوڵلا بیستووە؟ وتی بەڵێ: (لێم بیستووە) بە فەرموودەی پێغەمبەریش گێڕایەوە و فەرمووی: ((هیچ کەس بەقەدەر خودا بەغیرەتر نییە، هەر لەبەر ئەوەشە گوناهە بەد و ناشرینەکانی حەرام کردووە بە ئاشکرابن یان بە نهێنی، کەسیش وەسفی جوانی مەدحی لە خوا پێ خۆشتر نییە هەر لەبەر ئەوەیە خوا وەسف و ستایشی خۆی کردووە)).

٢ - بابُ قوله تعالى:

﴿ وَلَمَّا جَآءَ مُوسَىٰ لِمِيقَٰتِنَا وَكَلَّمَهُۥ رَبُّهُۥ قَالَ رَبِّ أَرِنِىٓ أَنظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَن تَرَىٰنِى وَلَٰكِنِ ٱنظُرْ إِلَى ٱلْجَبَلِ فَإِنِ ٱسْتَقَرَّ مَكَانَهُۥ فَسَوْفَ تَرَىٰنِى ۚ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُۥ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُۥ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحَٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا۠ أَوَّلُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٤٣﴾ ﴾ الأعراف:

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿ أَرِنِىٓ ﴿١٤٣﴾ ﴾ الأعراف: أَعْطِنِي.

٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند:

(کاتێ مووسا ﷺ هاتە ژوانگەو جێگای پێک گەیشتنمان وەپەروردگاری قسەی لەگەڵ کرد، وتی: ئەی پەروەردگارم خۆتم نیشان بدە تابتبینم وتەماشات کەم، (پەروەردگارم) فەرمووی تۆ (لەدنیا) من نابینی بەڵام تەماشای ئەو شاخە بکە جا ئەگەر لە شوێنی خۆیدا ماو نەجوڵا ئەوە دوای کەمێ تۆش دەمبینی، جا کاتێ پەروەردگاری خۆی دەرخست بۆ شاخەکە، شاخەکەی وردو هان کرد (و لەگەڵ زەویدا تەختی کرد) وە مووساش بە بێ هۆشی کەوت بەڕوودا، جا کاتێ هۆشی بە

خۆیدا هاتەوە وتی: پاکی وبێگەردی بۆ تۆ (ئەی پەروەردگار) پەشیمانم و بۆ لات دەگەڕێمەوە ومن یەکەمی بڕوادارانم)

-ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: ﴿أَرِنِيٓ﴾: پێم ببەخشە.

٤٦٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ ﷺ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَدْ لُطِمَ وَجْهُهُ وَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، إِنَّ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِكَ مِنَ الأَنْصَارِ لَطَمَ وَجْهِي. قَالَ: «ادْعُوهُ». فَدَعَوْهُ قَالَ: «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ؟». قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِالْيَهُودِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ. فَقُلْتُ: وَعَلَى مُحَمَّدٍ؟! وَأَخَذَتْنِي غَضْبَةٌ؛ فَلَطَمْتُهُ. قَالَ: «لاَ تُخَيِّرُونِي مِنْ بَيْنِ الأَنْبِيَاءِ، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي: أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ؟»[1].

٤٦٣٨ -ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەڵێ: پیاوێکی جوولەکە هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ کە زللەیەك درابوو لە دەموچاوی، وتی: ئەی موحەممەد بێگومان پیاوێك لە هاوەڵانت لەئەنصارییەکان زللەیەکی دا لە دەموچاوم (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((بانگی کەن)) ئەوانیش بانگیان کردو فەرمووی: ((بۆ زللەت داوە لە دەمو چاوی (ئەم پیاوە)؟)) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا من ڕۆشتم بەلای جوولەکەکانداو (کە ئەمشیان لە ناودابوو)، گوێم لێ بوو دەیوت: سوێند بەو زاتەی مووسای ﷺ هەڵبژاردووە بەسەر هەموو مرۆڤەکاندا، منیش وتم: بەسەر موحەممەدیشدا؟ ئیتر تورەیی گرتمی وزللەیەکم لێ دا (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ((لە نێوان پێغەمبەراندا من هەڵمەبژێرن بەسەر ئەوانی تردا، چونکە بەڕاستی لە ڕۆژی دوایی دا خەڵکی لە هۆش خۆیان دەچن، جا من یەکەم

(١) بڕوانە: ٢٤١٢.

کەس دەبم کە هۆش دەکەمەوە، ئەنجا لەوکاتەدا مووسا ﷺ دەبینم دەستی گرتووە بە یەکێك لە قاچەکانی عەرشەوە، جا نازانم پێش من هۆشی کردۆتەوە یان بە بێهۆشیەکەی (کێوی) تور لەمە بوێراوە[1]؟)).

٣ - بابُ قوله: ﴿وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۝١٦٠﴾ الأعراف:

٤٦٣٩ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَاؤُهَا شِفَاءُ الْعَيْنِ»[2].

٣- باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (گەزۆ و باڵندە(ی شیلاقە) مان بۆ ناردن)

٤٦٣٩ - سەعیدی کوڕی زەید ﷺ دەیگێڕێتەوە لەپێغەمبەری خواوە ﷺ کە فەرمووی: ((دوومەڵان[3] وەکو گەزۆ وایە[4] وئاوەکەشی چارەسەرە بۆ چاو)).

٤ - بابٌ: ﴿قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۝١٥٨﴾ الأعراف:

---

(١) واتە: ئەو بێهۆ شیەی بۆ خراوەتە بری ئەمەی ئێستا، بەجۆرێکی تریش دەکرێ مانا کرێت هەرچەند لە رووی زمانی عەرەبی یەوە بەهێز نیە، بەو بێهۆشی یە لێپرسینەوەی لەگەڵ کراوە.

(٢) بڕوانە: ٤٤٧٨.

(٣) دۆمبەلانیشی پێ دەوترێت.

(٤) دۆمەلان و گەزۆ لەوەدا وەك یەك وان کە خواکردن و مرۆڤ ڕۆڵی نیە لە بەرهەم هێنان و چاندنیدا.

٤ - باسێک: (ئەی موحەممەد ﷺ) بڵێ: ئەی خەڵکینە بەڕاستی من پێغەمبەری خوام بۆ ئێوە هەمووتان، ئەو (خوایە) کە موڵکایەتی هەموو ئاسمانەکان و زەوی تەنها بۆ ئەوە، هیچ پەرستراوێکی ڕاست نیە جگە لەو، دەژێنێت و دەمرێنێت کەواتە بڕوا بە خوا و پێغەمبەرەکەی بهێنن کە نێراوێکی نەخوێندەوارە، ئەویش باوەڕی بە خوا و بە وتەکانی هەیە ئێوەش شوێنی بکەون و پەیڕەوی بکەن تا بکەونە سەر ڕێگای ڕاست و ڕێنموون)

٤٦٤٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالاَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلاَءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي بُسْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلاَنِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَقُولُ: كَانَتْ بَيْنَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ مُحَاوَرَةٌ، فَأَغْضَبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ، فَانْصَرَفَ عَنْهُ عُمَرُ مُغْضَبًا، فَاتَّبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُ، فَلَمْ يَفْعَلْ -حَتَّى أَغْلَقَ بَابَهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: وَنَحْنُ عِنْدَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَمَّا صَاحِبُكُمْ هَذَا فَقَدْ غَامَرَ». قَالَ: وَنَدِمَ عُمَرُ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُ، فَأَقْبَلَ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَقَصَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْخَبَرَ. قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: وَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يَقُولُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لأَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي، هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي، إِنِّي قُلْتُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا فَقُلْتُمْ: كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: صَدَقْتَ».قَالَ أبو عَبدِ اللَّهِ: "غامَرَ" سَبَقَ بِالْخيرِ[1].

---

(١) بروانه: ٣٦٦١.

٤٦٤٠ -ئەبو ئیدریسی خەولانی دەڵێ: لە ئەبو دەردام ﷺ بیست دەیوت: لە نێوان ئەبو بەکر و عومەردا ﷺ وتوویژێك بوو، ئەبو بەکر عومەری تورە کرد و رقی هەستان، عومەریش بە تورەیی یەوە ئەبو بەکری بەجێ هێشت، ئەبو بەکریش رۆشت بەدواییدا داوای لێ دەکرد کە لێی ببورێ، بەڵام عومەر نەیکرد (هەربە شوێنیەوە بوو) عومەر دەرگاکەی بەرویدا داخست، ئەنجا ئەبو بەکر هات بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو دەردا ﷺ دەڵێ: ئێمە لە خزمەتیدا بووین - پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((وا دیارە ئەم هاوڕی یەتان لەگەڵ کەسێکدا بۆتە شەری))، (ئەبو دەردا) دەڵێ: عومەر پەشیمان بوو لەوەی کە لەوەوە بوو ئەنجا هات وسەلامی کرد لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دانیشت وباسەکەی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ گێرایەوە، ئەبو دەردا ﷺ دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ رقی هەستا، ئەبو بەکریش هەر دەیوت: وللاهی ئەی پێغەمبەری خوا بێگومان من خەتابارتر بووم، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((ئایا ئێوە لەبەر من واز لە (ئازاردانی) ئەم هاوڕێ یەم ناهێنن؟ ئایا ئێوە لەبەر من واز لە (ئازاردانی) ئەم هاوڕێ یەم ناهێنن؟ بەراستی کاتێك من وتم: (ئەی خەڵکینە بەراستی من پێغەمبەری خوام بۆ ئێوە هەمووتان)، ئێوە وتتان درۆ دەکەیت، بەڵام ئەبو بەکر وتی: راست دەکەیت)).

ئەبو عەبدوڵڵا (ئیمامی بوخاری) وتی: (غامَرَ) واتە: لەکردنی چاکەدا پێشکەوتوو بوو.

٥ - بابُ قَوْلِهِ: ﴿وَقُولُوا حِطَّةٌ ﴿١٦١﴾﴾ الأعراف:

٤٦٤١ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ ﷺ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ﴿ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ﴿٥٨﴾﴾ البقرة[1].فَبَدَّلُوا فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وَقَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ»[1].

---

(١) لەشوێنی ئەم ئایەتە ﴿ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ﴿٥٨﴾﴾ البقرة. دەبووئەم ئایەتە بوایە ﴿ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ ﴿١٦١﴾﴾ الأعراف.

٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (وە بڵێن: (خوایە داوامان) سڕینەوەی گوناهەکانمانە)

٤٦٤١ - ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بە بەنو ئیسرائیل وترا (وە بڵێن (داوای) ئێمە سڕینەوەی گوناهەکانمانە و لە دەروازەی (شارەوە) بەسوژدە بردنەوە بڕۆنە ژوورەوە، ئەوسا لە تاوانەکانتان دەبووڕێین و خۆش دەبین) کەچی ئەوان (ئەوەی پێیان وترا بوو) گۆڕییان بە گنگە خشەوە ڕۆشتنە ژوورەوە وتیان دانەوێڵەیەك لە تاڵەموویەکدا)).

٦ - بابُ قوله: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ ﴾ الأعراف

﴿ بِٱلْعُرْفِ ﴿١٩٩﴾ ﴾ الأعراف: المَعْرُوفُ.

٤٦٤٢ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: قَدِمَ عُيَيْنَةُ بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ، فَنَزَلَ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحُرِّ بْنِ قَيْسٍ -وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُدْنِيهِمْ عُمَرُ - وَكَانَ الْقُرَّاءُ أَصْحَابَ مَجَالِسِ عُمَرَ وَمُشَاوَرَتِهِ كُهُولاً كَانُوا أَوْ شُبَّانًا. فَقَالَ عُيَيْنَةُ لاِبْنِ أَخِيهِ: يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَاسْتَأْذَنَ الْحُرُّ لِعُيَيْنَةَ، فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ: هِيْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَوَاللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْجَزْلَ، وَلاَ تَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْعَدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ ﷺ: ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾ ﴾ الأعراف: وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهِ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلاَهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ[٢].

جونکە ئەو فەرموودەی ئایەتەکەی تێدا هاتووە لە باسی تەفسیری سورەتی ئەعرافدایە، بەڵام لەبەر ئەوەی فەرموودەیەکی صەحیحی دەست نەکەوتووە، بۆیە هەمان فەرموودەو هەمان ئایەتی هێناوە بەهەمان ڕشتە کە پێشتر لە (کتاب الانبیاء، باب: ٢٨) فەرموودەی ژمارە (٣٤٠٣) هێناویەتی

(١) بڕوانە: ٣٤٠٣.

(٢) بڕوانە: ٧٢٨٦.

٦ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (دەست بگرە بە لێبوردەیی یەوە (چاوپۆشی بکە) فەرمانیش بدە بە چاکە و چاکەکردن و ڕوو وەرگێڕە لە نەفامان و نەزانان)

﴿ بِٱلۡعُرۡفِ ﴾: چاکەو باشە.

٤٦٤٢ - ئیبنو عەبباس ﷺ دەڵێ: عویەینەی کوڕی حیصنی کوڕی حوزەیفە هات (بۆ مەدینە) و لە ماڵی حوڕی کوڕی کوڕی قەیسی برازای دابەزی و لایدا، ئەو (حوڕ)یش لەوکەسانە بوو عومەر ﷺ نزیکی دەکردەوە لەخۆی، قورئان خوێنەکان هاوڕێ کۆڕو دانیشتنەکانی عومەر و ڕاوێژکاری بوون، بەتەمەن بوونایە یان گەنج و لاوبوونایە، ئینجا عویەینە بە برازاکەی وت: ئەی برازای خۆم تۆ لای ئەم پێشەوایە کەسایەتیەکت هەیە، بۆیە مۆڵەتێکم بۆ وەرگرە بڕۆمە لای حوڕیش دەڵێ: دڵنیابە مۆڵەتێکت بۆ وەردەگرم بڕۆیتە لای، ئیبنو عەبباس دەڵێ: حوڕ مۆڵەتی بۆعویەینە وەرگرت وعومەریش مۆڵەتی ئەوی دا، جا کاتێ ڕۆیشتە ژوورەوە بۆ لای عومەر وتی: ئەمە بەڵایە ئەی کوڕی خەتتاب: سوێند بەخوا ماڵ و سامانی زۆرمان پێنادەیت و بەدادگەری لە نێوانماندا بڕیار نادەیت، عومەریش توڕە بوو هەتا ویستی لێی بدات، جا حوڕیش بە عومەری وت: ئەی پێشەوای باوەڕداران بێگومان خوای گەورە بە پێغەمبەرەکەی ﷺ فەرمووە: (دەست بگرە بە لێبوردەیی یەوە، فەرمانیش بکە بە چاکەو چاکەکردن، ڕوو وەرگێڕە لە نەزانان ونەفامان)، وە بەڕاستی ئەم کابرایە لە نەزان ونەفامەکانە. سوێند بەخوا کە ئەم ئایەتەی خوێندەوە عومەر تێنەپەڕی، چونکە عومەر هەمیشە لە ئاست قورئانەکەی خوادا زۆر ڕاوەستاو بوو.

٤٦٤٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ ﴿ خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ ﴾: قَالَ: مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلاَّ فِي أَخْلاَقِ النَّاسِ[1].

٤٦٤٣ - هیشام دەگێڕێتەوە لە باوکیەوە ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرەوە ﷺ (دەربارەی ئەم ئایەتە)، (دەست بگرە بە لێبوردەیی یەوە و فەرمانیش بدە بە چاکە کردن)، دەڵێ: خوا ئەم ئایەتەی تەنها دەربارەی ڕەوشت و ئاکاری خەڵکی دابەزاند.

٤٦٤٤ - وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَرَّادٍ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ ﷺ أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنْ أَخْلاَقِ النَّاسِ. أَوْ كَمَا قَالَ[2].

٤٦٤٤ - هیشام لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرەوە ﷺ دەڵێ: خوا فەرمانی کردووە بە پێغەمبەرەکەی کە دەست بگرێ بە لێبوردەیی و ئاسانکاریەو لە ڕەوشتی خەڵکیدا، یان وەك ئەوە کە فەرموویەتی.

---

(١) بڕوانە: ٤٦٤٤١.
(٢) بڕوانە: ٤٦٤٣.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

٨ - سُورَةُ الأَنْفَالِ

١ - بابُ قوله: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَصْلِحُوا۟ ذَاتَ بَيْنِكُمْۖ ﴿١﴾﴾ الأنفال:

قَالَ ابن عَبَّاسٍ: ﴿ٱلْأَنفَالُ ﴿١﴾﴾ الأنفال: المَغَانِمُ. قَالَ قَتَادَةُ: ﴿رِيحُكُمْ ﴿٤٦﴾﴾ الأنفال: الحَرْبُ يُقَالُ: نَافِلَةٌ: عَطِيَّةٌ.

٤٦٤٥ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ: سُورَةُ الأَنْفَالِ؟ قَالَ: نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ[1]. ﴿ٱلشَّوْكَةِ ﴿٧﴾﴾ الأنفال: الحَدُّ ﴿مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾﴾ الأنفال: فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي: جَاءَ بَعْدِي ﴿وَذُوقُوا۟ ﴿٥٠﴾﴾ الأنفال: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا، وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ. ﴿فَيَرْكُمَهُۥ ﴿٣٧﴾﴾ الأنفال: يَجْمَعُهُ. ﴿فَشَرِّدْ ﴿٥٧﴾﴾ الأنفال: فَرِّقْ ﴿وَإِن جَنَحُوا۟ ﴿٦١﴾﴾ الأنفال: طَلَبُوا السِّلْمُ والسَّلْمُ والسَّلَامُ وَاحد. ﴿يُثْخِنَ ﴿٦٧﴾﴾ الأنفال: يَغْلِبَ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ ﴿مُكَآءً ﴿٣٥﴾﴾ الأنفال: إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ ﴿وَتَصْدِيَةً ﴿٣٥﴾﴾ الأنفال: الصَّفِيرُ ﴿لِيُثْبِتُوكَ ﴿٣٠﴾﴾ الأنفال: لِيَحْبِسُوكَ.

---

(١) بڕوانه: ٤٠٢٩.

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

٨ - (تەفسیری) سورەتی ئەنفال

١ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: ((ئەی موحەممەدﷺ) دەربارەی دەستکەوتەکان (ی جەنگی بەدر) پرسیارت لێ دەکەن، تۆش بڵێ: ئەو دەستکەوتانە هەر بۆ خوا و پێغەمبەرن ﷺ، جا لە خوا بترسن وە پەیوەندی نێوان خۆتان چاک بکەنەوە)

-ئیبنو عەبباس رضي الله عنهما دەڵێ: ﴿ٱلۡأَنفَالُ﴾: واتە: دەستکەوتەکانی جەنگ.

-قەتادە دەڵێ: ﴿رِيحُكُمۡ﴾: جەنگ، شەڕوکوشتار، دەوترێت: (نافلةٌ) بەخشینێك.

٤٦٤٥ - سەعیدی کوڕی جوبەیر وتی: پرسیارم لە ئیبنو عەبباس رضي الله عنهما کرد، سورەتی ئەنفال (دەربارەی چی دابەزی)؟ وتی: دەربارەی (غەزای) بەدر دابەزی. ﴿ٱلشَّوۡكَةِ﴾: چەك، چقڵ. ﴿مُرۡدِفِينَ﴾: دەستە بەدوای دەستەدادێت، (رَدِفني) و (أردَفني)[١] پاش من هات. ﴿وَذُوقُواْ﴾: دەست بەکاربن و تاقی بکەنەوە، ئەم وشەیە مەبەست پێی چێژ کردنی دەم وزمان نییە. ﴿فَيَرۡكُمَهُۥ﴾: کۆیدەکاتەوە. ﴿فَشَرِّدۡ﴾: پەرت و بلاوی کە. ﴿وَإِن جَنَحُواْ﴾: ئەگەر داوایان کرد. (السِّلمُ والسَّلمُ والسَّلامُ) هەم سێ وشەیەوەك یەك وان (بەواتای ئاشتی وڕێکەوتن دێن). ﴿يُثۡخِنَ﴾: زاڵ بێت و سەرکەوێت.

---

(١) مەبەستی ئەوەیە (رَدَفَني)سێ پیتی یە، و (أردَفَني) چوار پیتی یە بەیەك مانا دێن.

- موجاهید دەڵێ: ﴿مُكَآءً﴾: پەنجەیان دەخەنە ناو دەمیانەوە، (فیکە لێدان بەپەنجەو زمانیان). ﴿وَتَصۡدِيَةً﴾: فیکە لێدان. ﴿لِيُثۡبِتُوكَ﴾: بۆ ئەوەی زیندانت کەن، بەندت کەن.

٢ - **بابُ قوله**: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلۡبُكۡمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ۝٢٢﴾ الأنفال

٤٦٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلصُّمُّ ٱلۡبُكۡمُ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ ۝٢٢﴾ الأنفال: قَالَ: هُمْ نَفَرٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ.

٢ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (بێگومان خراپترینی ئەوانەی بەسەر زەویدا دەڕۆن لە لای خودا ئەو کەڕو لاڵانەن کە نافامن و تێناگەن)

٤٦٤٦ - موجاهید لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ (دەربارەی ئەم ئایەتە) دەگێڕێتەوە (بێگومان خراپترینی جوڵەکەران لە لای خودا ئەو کەڕو لاڵانەن کە نافامن وتێناگەن)، وتی: ئەوانە کەسانێك بوون لەنەوەی عەبدو دار.

٣ -**بابٌ**: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسۡتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمۡ لِمَا يُحۡيِيكُمۡۖ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ يَحُولُ بَيۡنَ ٱلۡمَرۡءِ وَقَلۡبِهِۦ وَأَنَّهُۥٓ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ۝٢٤﴾ الأنفال

﴿ٱسۡتَجِيبُواْ ۝٢٤﴾ الأنفال: أَجِيبُوا ﴿لِمَا يُحۡيِيكُمۡ ۝٢٤﴾ الأنفال: يُصْلِحُكُمْ.

٣ - باسێک: (ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان هێناوە وەڵامی خوا و پێغەمبەر بدەنەوە کاتێک بانگتان دەکەن بۆ لای ئەو (ئایینەی) کە زیندووتان دەکاتەوە، بشزانن بەڕاستی (ویستی) خوا دەبێتە بەربەست لە نێوان ئادەمی و دڵی دا[1] وە بێگومان هەر لای ئەو (خوا) کۆ دەکرێنەوە (لە ڕۆژی دوایی دا)

(ئیمامی بوخاری دەڵێ:) ﴿ٱسۡتَجِيبُواْ﴾: وەڵامی (خوا و پێغەمبەر ﷺ) بدەنەوە.﴿لِمَا يُحۡيِيكُمۡ﴾: بۆ لای ئەو (ئایینەی زیندووتان دەکاتەوە)، چاکتان دەکات.

٤٦٤٧ - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا رَوْحٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ يُحَدِّث،، عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى ﷺ قَالَ: كُنْتُ أُصَلِّي فَمَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ: «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسۡتَجِيبُواْ لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمۡ لِمَا يُحۡيِيكُمۡ ﴿٢٤﴾﴾ الأنفال:؟ " ثُمَّ قَالَ: "لأُعَلِّمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ». فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِيَخْرُجَ فَذَكَرْتُ لَهُ.

وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شعْبَةُ، عَنْ خُبَيْبٍ سَمِعَ حَفْصًا سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ بهذا، وَقَالَ: هِيَ ﴿ٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾﴾ الفاتحة: السَّبْعُ الْمَثَانِي[2].

٤٦٤٧ - ئەبو سەعیدی کوڕی موعەللا ﷺ دەڵێ: من نوێژم دەکرد، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ بەلامدا ڕۆشت وبانگی کردم، منیش نەڕۆشتمە خزمەتی تا نوێژەکەم تەواو کرد، پاشان ڕۆشتمە خزمەتی و فەرمووی: ((چی ڕێگرت بوو کە بێیت بۆ لام؟ ئەی خودا نەیفەرمووە: (ئەی ئەو کەسانەی بڕواتان هێناوە

---

(١) واتە: خوا ئەو پەڕی دەسلاتی هەیە بەسەر دڵی بەندەکانیدا.

(٢) بڕوانە: ٤٤٤٧.

وەڵامی خوا و پێغەمبەر بدەنەوە کاتێك بانگتان دەکەن)، لە پاشان فەرمووی: ((بێگومان گەورەترین سورەتی قورئانت فێردەکەم پێش ئەوەی بچمە دەرەوە (لەمزگەوت)، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی بڕواتە دەرەوە (لەمزگەوت)، منیش (فەرموودەکەی خۆیم) بۆ باس کردو بیرم خستەوە.

- موعاز دەڵێ: شوعبەی بۆی گێڕاینەوە لە خوبەیبەوە کە لە حەفصی بیستووە ئەویش لە ئەبو سەعیدەوە ﷺ کەپیاوێکە لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ئەم فەرموودەی بیستووە وەفەرموویەتی: ئەو سوڕەتە﴿ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾ـە کەحەوت ئایەتی دووبارە بووەوەکەیە.

٤ - **بابُ قَوْلِهِ تعالى:** ﴿ وَإِذْ قَالُواْ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾ ﴾ الأنفال

قَالَ ابن عُيَيْنَةَ: مَا سمَّى اللَّهُ تَعَالَىٰ مَطَرًا فِي القُرْآنِ إِلَّا عَذَابًا، وَتُسَمِّيهِ العَرَبُ الغَيْثَ، وَهْوَ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ مِنۢ بَعْدِ مَا قَنَطُواْ ﴿٢٨﴾ ﴾ الشورى:

٤ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (بیر بکەنەوە کاتێ (کەبێ باوەڕەکان) دەیان وت: ئەی خودایە ئەگەر ئەوە (کە ناوی قورئان) ڕاستەو لە لایەن تۆوە یە دەی لە ئاسمانەوە بەردمان بەسەردا ببارێنە یان سزایەکی بەژانمان بۆ بنێرە)

- ئیبنو عویەینە دەڵێ: خوای بەرز و بڵند ناوی: (مَطَر)ی لە قورئاندا نەهێناوە ئیللا بۆ سزایە، عەرەبیش بە باران دەڵێ: (الغَيْثُ) وەك لەم فەرموودەی خوا

هاتووه: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى يُنَزِّلُ ٱلْغَيْثَ مِنۢ بَعْدِ مَا قَنَطُوا۟ ﴾: واته: خوا ئەو زاتەیە باران دەبارێنێ لە پاش ئەوەی کە خەڵکی نا ئومێد بوون).

٤٦٤٨ - حَدَّثَنِي أَحْمَدُ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ -هُوَ ابْنُ كُرْدِيدٍ صَاحِبُ الزِّيَادِيِّ - سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ ﷺ قَالَ أَبُو جَهْلٍ: ﴿ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾ ﴾ الأنفال فَنَزَلَتْ: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴿٣٤﴾ ﴾ الأنفال[1].

٤٦٤٨ - ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ئەبو جەهل وتی: خوایە ئەگەر ئەوە (کە ناوی قورئانە) ڕاستەو لە لایەن تۆوەیە دەی لەئاسمانەوە بەردمان بەسەردا ببارێنە، یان سزایەکی بەژانمان بۆ بنێرە)، بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی: (وە بێگومان خوا سزایان نادات تا تۆ لە ناویاندا بیت وە خوا سزادەریان نابێت تا ئەوان داوای لێبوودن و لێخۆشبوون بکەن، وە خوا چۆن سزایان نادات؟! لەکاتێکدا ئەوان بەرگری (مسوڵمانان) دەکەن لە چوون بۆ مەسجیدول حەرام) تا کۆتای ئایەتەکە.

٥ - بابُ قوله تعالى: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾ الأنفال

٤٦٤٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ ﴿ ٱللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ

---

(١) بڕوانە: ٤٦٤٩.

ٱلْحَقَّ مِنْ عِندِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣٢﴾ ﴾ الأنفال: فَنَزَلَتْ ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴿٣٤﴾ ﴾ الأنفال[1].

٥ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای بەرز و بڵند: (وە بێگومان خوا سزایان نادات تا تۆ (ئەی موحەممەد ﷺ) لەناویاندا بیت، وە خوا سزادەریان نابێت تا ئەوان داوای لێبوردن و لێ خۆش بوون بکەن)

٤٦٤٩ - ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەڵێ: ئەبو جەهل وتی: خوایە ئەگەر ئەوە (کە ناوی قورئانە) ڕاستەو لەلایەن تۆوەیە، دەی لەئاسمانەوە بەردمان بەسەردا ببارێنە یان سزایەکی بەژانمان بۆ بنێرە)، بەو هۆیەوە ئەم ئایەتە دابەزی (وە بێگومان خوا سزایان نادات تا تۆ لە ناویاندا بیت، وە خوا سزادەریان نابێت تا ئەوان داوای لێبووردن و لێ خۆشبوون بکەن وە خوا چۆن سزایان نادات؟! لەکاتێکدا ئەوان بەرگری (مسوڵمانان) دەکەن لە چوون بۆ مەسجیدو لحەرام) تا کۆتای ئایەتەکە.

٦ - بابٌ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾ الأنفال

٤٦٥٠ - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا حَيْوَةُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ رَجُلاً جَاءَهُ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَلاَ تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ ﴿٩﴾ ﴾ الحجرات:

---

(١) بروانه: ٤٦٤٨.

إِلَى آخِرِ الآيَةِ، فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ لاَ تُقَاتِلَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغْتَرُّ بِهَذِهِ الآيَةِ وَلاَ أُقَاتِلُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَغْتَرَّ بِهَذِهِ الآيَةِ الَّتِي يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى ﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا ﴿٩٣﴾ ﴾ النساء: إِلَى آخِرِهَا.قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ ﴿ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ ﴿٣٩﴾ ﴾ الأنفال: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: قَدْ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ كَانَ الإِسْلاَمُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ، إِمَّا يَقْتُلُوهُ وَإِمَّا يُوثِقُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلاَمُ، فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لاَ يُوَافِقُهُ فِيمَا يُرِيدُ قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ؟ قَالَ ابْنُ عُمَرَ: مَا قَوْلِي فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ! أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللَّهُ قَدْ عَفَا عَنْهُ، فَكَرِهْتُمْ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ[1].

٦ - باسێک: (باوەڕداران جەنگ بکەن لە دژی بێ باوەڕان هەتا ئاژاوە (بێ باوەڕی و بت پەرەستی) نامێنێت)

٤٦٥٠ - نافیع دەگێڕێتەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ کە پیاوێك هات بۆ لای (لە ئاژاوەکەی ئیبنو زوبەیردا) وتی: ئەی ئەبو عەبدوڕەحمان ئەی ئایا گوێبیستی ئەوە نابی خوا لە قورئانەکەیدا باسی کردووە؟ (ئەگەر دوو کۆمەڵ لە باوەڕداران دژ بە یەکتری جەنگیان کرد) تا کۆتایی ئایەتەکە. دەی چ شتێك ڕێگری لەتۆ دەکات کەجەنگ نەکەیت بەو شێوەی خوا لەقورئانەکەیدا باسی کردووە؟ (ئیبنو عومەر) وتی: کوڕی برام من دەربارەی ئەم ئایەتە بە هەڵەدا بچم و بەشداری جەنگ نەکەم، لام چاکترە لەوەی بە هەڵەدا بچم دەربارەی ئەم ئایەتە، کە خوای بەرز و بڵند دەفەرموێ: (هەرکەسێك باوەڕدارێك بەدەستی ئەنقەست بکوژێ) تاکۆتایی ئایەتەکە، پیاوەکە وتی: خوای گەورە دەفەرموێ: (باوەڕداران جەنگ بکەن لە دژی بێ باوەڕان هەتا ئاژاوە (بێ باوەڕی و بت پەرەستی) نامێنێت).

---

(١) بڕوانە: ٣١٣٠.

ئیبنو عومەر ﷺ وتی: بێگومان ئێمە لەسەردەمی پێغەمبەری خوادا ﷺ جەنگمان کرد لەو کاتەدا کەئیسلام و مسوڵمانان کەم بوون، ئەنجا پیاوی باوەڕدار لەسەر ئایینەکەی تاقی دەکرایەوە یان دەیان کوشت (یاسزا و ئازاریان دەدا) یان زیندانیان دەکرد، هەتا ئیسلامەتی زۆربوو (بڵاو بوویەوە) دوژمنایەتی ئیسلام نەما، جا کاتێ پیاوەکە بینی ئیبنو عومەر لەگەڵیدا نییە لەوەی ئەو دەیەوێ وتی: ئەی دەربارەی عەلی و عوسمان ﷺ چی دەڵێی؟ ئیبنو عومەر وتی: قسەم چییە دەربارەی عەلی و عوسمان؟ سەبارەت بە عوسمان ﷺ ئەو بێگومان خوا لێی خۆش بووە، بەڵام ئێوە پێتان ناخۆشە حەز ناکەن خوا لێی خۆش بێ، وسەبارەت بە عەلیش ﷺ کوڕی مامی پێغەمبەری خوایەو ﷺ زاواشیەتی - (عەبدوڵڵا) بەدەستی ئاماژەی کردو وتی - ئەوەش (ماڵی) کچەکەیەتی[1] دەیبینن لە کوێدایە.

٤٦٥١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا بَيَانٌ أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا أَوْ إِلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ. فَقَالَ وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ ﷺ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ[2].

٤٦٥١ -سەعیدی کوڕی جوبەیر دەڵێ: ئیبنو عومەر ﷺ هاتە لامان - یان هات بۆ لامان - پیاوێك وتی: ڕات چۆنە دەربارەی جەنگی (نەهێشتنیی) ئاژاوە[3]؟ (ئیبنو عومەر) وتی: تۆ دەزانی ئاژاوە چییە؟ جاران موحەممەد جەنگی دەکرد دژ بە هاوبەش دانەران وە ڕۆشتنە ناو هاوبەشدانەران بە ئاشوب وئاژاوە دادەنرا[4]، وەك ئەم جەنگەی ئێوە نەبوو کە لە پێناو دەسەڵاتە.

---

(١) ڕاویەکە دەڵێ: (إبنتُه) أو (بنتُه) دڵنیا نەبووم کام لەم دوو وشەیە بووە، هەرکامیان بێت هەر مەبەست پێی فاطیمەیە ﷺ.
(٢) بڕوانە: ٣١٣٠.
(٣) کە لەم ئایەتەدا هاتووە:﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ ﴿٣٩﴾ ﴾ الأنفال).
(٤) یان دەیان کوشتی یان ئەشکەنجە دەدرایەت.

٧ - بابٌ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ حَرِّضِ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَى ٱلْقِتَالِۚ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِائَتَيْنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفًا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنفال

٤٦٥٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ يَغْلِبُوا۟ مِائَتَيْنِ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنفال: فَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لاَ يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ -فَقَالَ سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ: أَنْ لاَ يَفِرَّ عِشْرُونَ مِنْ مِائَتَيْنِ - ثُمَّ نَزَلَتِ ﴿ ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ ﴿٦٦﴾ ﴾ الأنفال:. فَكَتَبَ: أَنْ لاَ يَفِرَّ مِائَةٌ مِنْ مِائَتَيْنِ. زَادَ سُفْيَانُ مَرَّةً: نَزَلَتْ: ﴿ حَرِّضِ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَى ٱلْقِتَالِۚ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَٰبِرُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنفال: قَالَ سُفْيَانُ: وَقَالَ ابْنُ شُبْرُمَةَ وَأُرَى الأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىَ عَنِ الْمُنْكَرِ مِثْلَ هَذَا[1].

٧ - باسێک: (ئەی پێغەمبەر ﷺ باوەڕداران هان بدە لەسەر جەنگ کردن (دژی کافران) ئەگەر لە ئێوە دا بیست کەسی خۆڕاگر ببێ زاڵ دەبن بەسەر دووسەد کەس (ی بێ باوەڕ)، وە ئەگەر سەد کەس (ی خۆڕاگر) ببن زاڵ دەبن بەسەر هەزار کەس دا لەوانەی بێ باوەڕن، بەهۆی ئەوەی بەڕاستی ئەوانە کۆمەڵێکن نافامن و تێناگەن)

٤٦٥٢ -سوفیان دەگێڕێتەوەلە عەمرەوە ئەویش لە ئیبنو عەبباسەوە رضي الله عنهما دەڵێ: کاتێ ئەم ئایەتە دابەزی: (ئەگەر لە ئێوەدا بیست کەس خۆڕاگر ببێ زاڵ دەبن بەسەر دووسەد کەس (ی بێ باوەڕ) دا)، لەسەریان پێویست کرا کە یەك کەس هەڵنەیەت لە (بەرانبەر) دە کەسدا - جا سوفیان زیاد لەجارێك وتی: کە بیست

(١) بڕوانە: ٤٦٥٣.

کەس هەڵنەیەن لە (بەرانبەر) دووسەد کەس دا - پاشان ئەم ئایەتە دابەزی: (ئێستا خوا فەرمانەکەی سووك کرد لەسەرتان) تاکۆتایی ئایەتەکە، ئەنجا لە سەریان پێویست کرا کە سەد کەس لە (بەرانبەر) دووسەدە کەسدا هەڵنەیەن و ڕانەکەن.

وەسوفیان جارێك (لە گێڕانەوەیەکدا) ئەمەی زیاد کردووە: (هانی بڕواداران بدە لەسەر جەنگ کردن (لەدژی کافران) ئەگەر لە ئێوە بیست کەس خۆڕاگر ببێت) [1].

سوفیان وتی: ئیبنو شوبرومە وتی: وا گومان دەبەم فەرمان دان بە چاکە وبەرگری لە خراپەش وەك ئەم (حوکمی جیهاد) وایە.

٨ - بابُ قوله: ﴿ ٱلۡـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمۡ ضَعۡفٗاۚ ﴾ الى قوله ﴿ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾ الأنفال

٤٦٥٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الزُّبَيْرُ بْنُ خِرِّيتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ ﴿إِن يَكُن مِّنكُمۡ عِشۡرُونَ صَـٰبِرُونَ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِ ﴿٦٥﴾ ﴾ الأنفال: شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لاَ يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ، فَجَاءَ التَّخْفِيفُ فَقَالَ: ﴿ ٱلۡـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمۡ ضَعۡفٗاۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٞ صَابِرَةٞ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِ ﴿٦٦﴾ ﴾ الأنفال:. قَالَ: فَلَمَّا خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنَ الْعِدَّةِ نَقَصَ مِنَ الصَّبْرِ بِقَدْرِ مَا خُفِّفَ عَنْهُمْ.[1].

(١) بروانە: ٤٦٥٢.

٨ -باسی ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە: (ئێستا خوا فەرمانەكەی سووك كرد لەسەرتان وەزانی كە لاوازیتان تێدایە) تا ئەم فەرمایشتەی خوای گەورە (وە خوا لەگەڵ خۆڕاگراندایە)

٤٦٥٣ -عیكریمە لە ئیبنو عەبباسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێ: كاتێ ئەم ئایەتە دابەزی (ئەگەر لە ئێوەدا بیست كەسی خۆڕاگر ببێ زاڵ دەبن بەسەر دووسەد كەس (ی بێ باوەڕ) دا)، ئەمە لەسەر مسوڵمانان قورس بوو كاتێ لەسەریان پێویست كرا كە نابێ یەك كەس لە بەرانبەر دەكەس دا هەڵبێت. ئەنجا سووك كردن هات (دابەزی) و فەرمووی: (ئێستا خوا فەرمانەكەی سووك كرد لەسەرتان وە زانی كە لاوازیتان تێدایە، جا ئەگەر لە ئێوەدا سەد كەسی خۆڕاگر ببێ زاڵ دەبن بەسەر دووسەد كەس (ی بێ باوەڕ)دا)، (ئیبنو عەباس) دەڵێ: كاتێ خوا لە ژمارەدا سووكی كرد لەسەریان لەخۆڕاگرێكەشی كەم كردەوە بەئەندازەی ئەوەی (لەژمارەكەدا) سووك كراوە لەسەریان.

پێڕستی بەرگی شەشەم

٦٥- پەڕاوی تەفسیر و ڕاڤەی قورئان ٤٣٤